Павло
ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

ВИГНАННЯ З РАЮ

романи
і
повісті 1978
рік
Павло Загребельний
ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ
Павло
Загребельный
Евпраксия
Львиное
сердце
ИНИМЭ ДЕ ЛЕУ
PAVOL
ZAHREBELNYJ
levie
srdce
nakladatelstvo
PRAVDA

Лъвско сърце
Павло Загребелни
Лъвско сърце
Павло Загребельний
ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ
Povio ZAHREBELJNYJ
levie srdce
Павло Загребельний
ЛЬВИНОЕ СЕРДЦЕ

ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

ВИГНАННЯ З РАЮ

Павло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ

ВИГНАННЯ З РАЮ

Роман-дилогія

КИЇВ
«РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК»
1985

У2
З-14

Главные герои этой книги — хлеб, любовь и смех. Хлеб растят во многих местах на земле, поэтому тут нет ничего чрезвычайного. Любовь, как известно, процветает при всех социально-экономических формациях. Смеются тоже все. Но автор этой химерической книги пытается доказать, что украинцы смеются по-своему, растят смех в своих степях, как и пшеницу, уже целые столетия, смеются над собой, над скифами, над древними греками, над чертями, ведьмами и над мировым империализмом. Первый роман дилогии «Львиное сердце» уже успел увидеть свет в переводе несколькими языками братских народов СССР и стран социалистического содружества.

З $\frac{4702590200\text{-}181}{М223(04)\text{--}85}$ 29.85

© Видавництво «Радянський письменник», 1985

ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ

РОМАН

ПЕРЕДСЛОВО

Пошта принесла авторові листа від Андрія Пилипея з Ровенщини. Є там такі рядки: «Писане у полі, на лузі, корови пасучи, на коліні, на долоні, не одного дня. Під шугання вітру, під краплями дощу, під спів жайворонка і гуркіт трактора, що тут зелений конвейєр продовжує. Корови хоча й попутані, але луг малий, треба добре пасти, бо тут викомішанка, а там картопля. Я вам, Павле, майже ровесник, учасник війни, кавалер ордена Слави III ступеня. З своєї прадідівської землі шлю вітання за письменницькі столи...»

«На коліні, на долоні, не одного дня...» Гай-гай, цілого життя не досить...

Чи ж усе написано за письменницьким столом, чи все сказано про поле й луг, про шугання вітру, краплі дощу, спів жайворонка і гуркіт трактора?

У цій книжці сімдесят сім розділів нумерованих і два розділи без номера. Відверто кажучи, авторові кортіло написати книжку на дев'яносто дев'ять розділів, бо до числа «дев'ять» він має якусь нез'ясовану схильність. Але на 99 розділів духу не вистачило, доведеться обмежитися 77. Та ще два «довіски». У другому з них розповідається, як можна доїхати до Веселоярська. Про це, щоправда, можна б довідатися й з «Атласа автомобильных дорог», але автор навмисне ввів цей розділ, щоб дати найвищим літературним суддям матеріал для звинувачень його (автора) в багатослів'ї.

Словом промовляють до тебе народ, історія, культура, честь, гідність, майбуття. Скористайся ж з цього слова, влови й передай поезію думки, перегук абстрактних понять, гнучкість і ніжність визначень, мальовничість найменувань, енергію дієслівних многочленів, високу свободу розкутого сміху, іронії, дотепу, жарту.

Сміх родив спокон віку в цих степах так само щедро й рясно, як пшениця й вишні. Він жив тут вільно й незалежно, вперто заперечуючи панування суворої логіки й здорового глузду. Він перетривав усе, щоб сьогодні загриміти на всю силу, остерігаючись лиш найбільшої загрози для себе — одноманітності добробуту.

Сміх завжди вважався категорією безкордонною і безрелігійною. Будь-яка святість виключала сміх. Христос не сміявся ніколи. Сміхотворство й сміх до сліз вважалися гріхом. «О горе лживим і смішливим!» — вигукували з усіх амвонів проповідники. «Біда вам, які сміються!» — застерігав католицький філософ Боссюе.

У відповідь лунав сміх його сучасника Мольєра. Мольєра знає весь світ. А хто знає Боссюе, крім викладачів філософії?

Вчені ламають голови над тим, як людям епохи НТР найдоцільніше використовувати дозвілля. Пропонується безліч способів убивати вільний час. Можна що? Дивитися телевізор, читати «Перець» і «Крокодил», грати на трубі-геліконі, шліфувати агати, знайдені в Криму або на Уралі, слухати дзвони Ростова Великого, стояти в черзі до Ермітажу, полювати полярних вовків, розводити золотих рибок, сіамських котів, співучих дроздів, нутрій, насолоджуватися життям і готуватися до майбутнього.

Письменники (автор цих писань так само) вважають, що всі люди тільки те й мають робити, що читати книжки. Якби письменників допустити до влади, то вони б навіть принцип соціалізму перекроїли на свій смак: хто не читає, той не їсть.

Жителі степів і в роботі, й у дозвіллі над усе ставлять сміх. Там, де багато неба й сонця, чоловік мимоволі змушений примружувати очі. Так споконвіку виробився погляд на світ примруженим оком. Тут сміються, згадуючи своє соціальне походження, сміються й тоді, коли забувають соціальне походження. Один чоловік з нашого району загубив свій сміх, то вже набрався горя й біди. Їздив по всьому району од села до села, питав, чи не знаходили його сміху, чи хто не бачив, чи немає зайвого, продажного, позичити або хоча б напрокат, хоч скверненького, беззубого, якогонебудь. І хоч запали! Сервіз на тридцять шість персон у райцентрі напрокат — будь ласка! Штани, щоб оженитися,— з радістю й задоволенням! Чеських кришталевих бокалів — хоч греблю гати. А сміху зайвого ні на макове зернятко. Найдефіцитніший товар і найцінніший предмет особистої власності.

Ось про таких людей автор мав зухвалість написати цілий роман.

Не все охопив, недовисвітлив, недозобразив, недозмалював, недовідбив, недокінчив, недовершив, недовивершив.

Ох, не все!

Скажімо, місток, під яким мало не втонув сам автор з своєю машиною. Як показано місток? Тільки в трагічних вимірах. А хіба ж це охоплює всю, так би мовити, екзистенцію (себто існування) містка? Аж ніяк! Бо коли спадала весняна вода і під містком усе висихало й там виростали широколисті лопухи, туди Щусь-лісник (коли він ще не женився на циганці Олелі) водив учительку Салимон. Маленька, чепурненька вчителька якраз вміщалася під містком, а Щусева голова стирчала над бильцями, ніби оті кам'яні дядьки на цвинтарних надгробках...

Не описавши всього цього, автор применшив роль містка в житті Карпового Яру, применшив і недооцінив.

Або з колгоспним городником Іваном Гайдуком. Написати, що в Гайдука були дві прегарні доньки, звані Смачними Кабачечками, і згадати, що любив він картоплю, смажену кружальцями,— це майже нічого не написати про Гайдука. Бо цей чоловік найбільше

прославився у своїх краях неповторним тлумаченням світової історії. Він вважав, що все в діях людства залежало в усі часи від картоплі. Скажімо: чому загинули Вавілон, Єгипет, Греція й Рим?

— Бо не мали картоплі,— відповідав Гайдук.— А яка ж імперія вдержиться тобі без картоплі?

— Ну, гаразд. А в Америці картопля була? Звідти ж її привезли до нас?

— Була.

— Чому ж загинули королівства інків, ацтеків і ще там чиїсь?

— Та чому ж? Бо мали картоплю. А ті, хто не мав, не могли вспокоїтися, поки не доп'яли собі картоплі. Ото й побили всіх тих інків. На світі ж воно завжди так: хто чого не має, те й здобуває.

Таку вельми оригінальну теорію автор побоявся вставити в роман, щоб не сміялися з нього читачі, а це мимоволі наводить на сумні роздуми про автора, бо він сам, виходить, не досміявся і хоче, щоб не досміялися й читачі.

Декого може збентежити дядько Зновобрать з його рідкісно тривалим керівним стажем. Тут автор мав би пояснити, що світлоярівці були глибоко переконані: там, де верховна влада належить народові, повинно вважатися за найвище щастя, коли серед нього є доблесні, справедливі й мудрі громадяни. То тільки дурні греки злякалися колись Арістіда Справедливого, який своїми доброчинствами набув западто великого впливу в державі, і вигнали його з Афін.

Що ж до самого Зновобрать, то слід з усією рішучістю підкреслити: що довше перебував він на високім посту, то більше ставало в нього обов'язків, бо жодного з попередніх він не забував, а всі нові сприймав як веління часу, таким чином мовби досягаючи того, що не вдалося зробити навіть гетевському Фаусту, стаючи понад всемогутнім часом. Чи показав це автор? На жаль, він тільки розводить руками.

Не буде в романі й зображення найвищого переживання в житті діда Утюжка. Подвиги його описані досить розлого, але про найсуттєвіше змовчано. Мовляв, немає відповідного документа. А хіба свідчення самого діда Утюжка — не документ? Дід же розповідав найдовіреніш им і найтаємниченішим, що після його подвигів і після визволення села від мерзенних окупантів покликано його кожен знає куди. Їхав він чи й не їхав, а прибув туди і дивився на святині, забувши й про мороз, і про те, що надворі ніч. Аж тут, коли дід ішов попід самою історичною стіною, в тій стіні де не візьмись залізні дверцята — рип! — і з них — сам Верховний. У шинелі, в картузі, люлечка під вусами, очі примружені, як і в усіх степовиків, хоч і відомо ж: чоловік гірський. Дід Утюжок хоч в арміях і не служив, але вдарив закаблуками, руку до шапки:

— Здравія желаю, товаришу Верховний!

А Верховний підійшов ще ближче, люлечкою пхакнув, придивився, питав:

— Товариш Утюжок?

— Так точно, товаришу Верховний!

— Чував, чував про ваші подвиги, товаришу Утюжок. Од лиця служби висловлюю вам подяку!

— Служу Радянському Союзу!

Виходить, подяка від самого Верховного? Така, як ото в усіх фронтовиків, що попривозили подяки в цілої Європи й тримали за божницями або за портретами революційних діячів. Тож-бо й воно, що в діда Утюжка подяка ніби й була, а документа ніякого не було.

— Писані та друковані подяки в мільйона, щитай,— казав дід Утюжок,— а словесна в мене одного! Ось і візьми, в кого воно сильніше!

Логіка в цьому якась є, але автор побоявся стати на позицію діда Утюжка, свідомо наражаючись на ймовірне звинувачення в тому, що не до кінця повірив у своїх героїв.

Є в романі й однобокість. Самусі показані тільки богами техніки, а про те, як Іван Іванович Самусь-Несвіжий навчився колись їздити на велосипеді, а злазити не вмів і щоразу падав куди попало,— ні слова.

Про старого Щуся написано, нібито помер, горюючи за витолоченою кукурудзою, з чого може виникнути припущення, ніби він приймав близько до серця тільки рослинний світ, а до тваринного був байдужий. А це неправда. Бо перед смертю старий попросив у сина-лісника, щоб той приніс свіженьких карасиків. Щусь-лісник поставив ятері, потрусив їх удосвіта і вранці й привіз батькові півсапетки золотистих карасів, притрушених свіжою травою. Коли карасів висипали в тазок з водою, вони ожили й лініво забрьохали хвостами. Старий Щусь подивився на рибу, очі йому засльозилися, він махнув рукою й тихо сказав:

— Хай собі плавають. Однеси їх, сину, в копанку.

Про Щуся-лісника теж може скластися хибне уявлення, ніби він займався селекцією лошат, телят і цуценят, виводячи тільки рябих, з метою матеріальної наживи. Насправді ж він завжди дбав також і про науку, свідченням чого можуть бути його намагання вивести в своєму лісництві голубих оленів після того, як він почув, що по всій Україні в театрах іде п'єса Олекси Коломійця «Голубі олені». Щоправда, успіхів Щусь тут не досягнув ніяких, але, як чоловік добрий, він від щирого серця радів успіхам Олекси Коломійця.

А що таке «Левине серце»? Невже отой англійський король, що вісімсот літ тому ходив у хрестовий похід? Посили його чорти по всій Європі. Але ж у наші степи не занесли? Ні! Тоді до чого воно й навіщо? Аби лиш подратувати Гришу Левенця або поселити в його серці тугу? Поки на механізаторському стані комбайнери їдять вареники з вишнями й медом, Гриша, мовляв, забуває й про вареники, й про мед, бо вважаються йому високі замки, вершники

на баских конях, прапорці на високих древках, мисливські пси, вродливі дівчата, їхній сміх, біле, червоне, сине, золоте.

А Самусь тим часом запихається варениками, витирає губи, регоче. Які дівчата? Які прапорці? Ніяких мрій! Ніяких вигадок — і все правильно!

Самусь дуже нагадує романістів: що гірші їхні романи, то вдоволеніші вони собою. Але ця книжка не про Самуся, хоч починається з його імені. Тут багато людей, а хто з них дорожчий авторові? Хто зна, хто зна...

Колись історія розлунювалася іменами, тепер у цій землі імена лунають, як історія. Тож іди, моя книжко, до цих людей!

Самусеві вже давно треба було набити морду. Він заслуговував цього акту покарання, заробив його чесно й недвозначно, не могла порятувати його слава, не могли б захистити й усі ті, хто жив за Самусевою славою, як за високою греблею; досі рятувало Самуся від справедливої кари тільки те, що світ наповнений нерішучими людьми, а Світлоярськ, де відбувалися ці події, належав, як і всі інші населені пункти нашої республіки, до широкого світу і, здається, ні в чому не становив ні збочень, ні відхилень, ні винятків.

Щиро кажучи, автор потрапляє тут у досить двозначну ситуацію. З одного боку, він і сам, всупереч своєму вихованню і поглядам на життя, переконаний, що Самусеві справді треба було давно вже набити морду (ах, який усе ж таки не парламентський зворот!). З другого ж боку, він не може виправдати наміру тих, хто наважився побити передовика колгоспного виробництва. Ні виправдати одних, ні співчувати іншому? А що ж може автор?

Притиснутий потребою, він змушений розповісти все докладно й правдиво, намагаючись пояснити те, що вимагає пояснень, і не покладаючись у цьому на самих світлоярівців, у способі мовлення яких слова іноді мають набагато менше значення, ніж так званий підтекст, простіше кажучи — змовчування або, як учить нас один шановний академік, пауза, а остання, залежно від того, хто мовчить, буває індивідуальна (коли мовчить один) або колективна (це коли мовчить цілий натовп, як, наприклад, у фіналі пушкінської трагедії «Борис Годунов»).

Коли б хтось сторонній спробував розпитувати світлоярівців, за віщо саме Самусеві треба було... гм, гм, то йому відповіли б дуже просто: «Так вредний же ж!» Решта — в підтексті, який і треба буде розкрити авторові цієї розповіді.

Спитають: а левине серце? У кого воно? Теж у цього Самуся? Ні. Левине серце у лева, а в людей — людські. Ніхто не стане цього спростовувати. Назва ж не завжди відбиває всю суть справи, іноді вона просто ні про що не свідчить. Скажімо, село, в якому відбуваються всі події, зветься Світлоярськ. Самим світлоярівцям назва подобається, вони залюбки вживають її, бо смішно: яр — і світлий! Село звалося колись Карпів Яр, але що таке якийсь там Карпо? Невідомість, косність і суцільна відсталість! Треба щось нове. Он у людей — Світловодськ, Світлогорськ, Світлопільськ, давай і ми свій Яр освітимо! Раз, два — десь хтось запропонував, хтось підтримав, записали, оголосили. Велике діло — почин і велике діло — сверблячка все перейменовувати. Автор знав одного

вельми впливового чоловіка, який перейменував навіть власну дружину. Звали Марисею, а він її перехрестив на Марсельку. Такому дай можливість і волю — він перейменує карасів, баранів і бур'яни. Авторові багато разів довелося бувати в тих місцях, де після Полтавської битви руські війська добивали шведів. Карл XII разом із зрадником Мазепою втікали тоді до Дніпра, в Переволочні «переволікалися» на той бік, щоб утікати далі, до турків. У Переволочні шведський фельдмаршал Левенгаупт прикривав відступ свого короля, але був розбитий остаточно. Переволочна записана в усіх історіях так само, як і Полтава. Ще до війни на тому місці стояв гранітний меморіал, але води дніпровські підмивали й підмивали його, поки він і втонув у них. А тоді все залило Дніпродзержинське море. Переволочну переселили в степ і перейменували в Світлогорськ. Нікого не знайдеш тепер, хто висловлював те побажання, а пам'яті нема, історія потонула. От уже воістину кінці в воду.

Скажімо, ніколи не переводяться охочі називати своїх дітей так само штудерно, як дехто — населені пункти. В тому ж Світлоярську обліковець тракторної бригади Іван Іванович Несвіжий здумав назвати свого сина Рекордистом. Ясна річ, хлопець ріс під суцільний регіт. І вже ж відплатив запопадливому батечкові за своє ім'я. Ледащо на весь район. Тільки й знає: мотоцикл, горілка, дівчата, полювання, кабани, комбінації; Рекордист Іванович узяв, Рекордист Іванович не віддав, Рекордист Іванович захопив, Рекордист Іванович попсував. Кругом Рекордист!

Все ж треба трохи про Світлоярськ. Це звичайне українське село на Дніпрі, розташоване саме так, щоб бути якомога ближче до всіх життєвих центрів республіки, але водночас і якнайдалі від тих, хто своїми цінними вказівками заважає вирощувати хліб і доїти корів. Чи можна водночас бути якнайближче і якнайдалі? Автор спробував довідатися про це у свого високовченого друга, доктора ерудичних (не плутати з юридичними і срундичними!) наук Варфоломія Кнурця. Той сказав, що спеціально таким питанням не цікавився, але вважає, що все залежить не від місцезнаходження в реальному світі, а від того чи іншого ставлення до світу. Пояснення, як самі бачите, не дуже щедре, але розпитувати детальніше автор не наважився, соромлячись виказати свою обмеженість перед таким великим ерудитом, як Варфоломій Кнурець. Окрім того, автор мав ще й власні, глибоко затаєні розрахунки щодо місцезнаходження Світлоярська. Не географічні, не топографічні, а суто літературні. За цими розрахунками виходило, що Світлоярськ розташований на однаковій відстані від Вітрової Балки Андрія Головка і Груні Остапа Вишні, від Байгорода Юрія Яновського і Червонограда Івана Сенчепка, від Бродщини Олеся Гончара і Зелених Млинів Василя Земляка, від Нашого Ірини Вільде і Новобугівки Михайла Стельмаха. По відношенню до кожного з двох цих пунктів Світлоярськ перебуває у своєрідних літературно-лібраційних точках. (Термін з небесної механіки. Означає точку, в якій тіло малої маси може перебувати в стані відносної рівноваги стосовно двох

інших небесних тіл. Підказано авторові Варфоломієм Кнурцем). Як бачимо, справа не проясніюється, а ще більше заплутується. Але нічого не вдієш: у літературі відстані вимірюються не кілометрами, не довжиною світлової хвилі якогось там елемента і не світловими роками, а симпатіями, прихильністю й зачаруванням.

Трамваї до Світлоярська, мабуть би, й доходили, але туди ще не проклав ніхто рейок. Забули, чи що. Шосе пролягло за п'ять кілометрів од села, відстань просто ніяка, коли взяти до уваги ті сотні кілометрів багнюки, які відділяли Світлоярськ од світу впродовж сотень років. Коли ми кажемо, що шосе пролягло за п'ять кілометрів од Світлоярська, то це означає, що світ туди вже пробився. Але ж не дійшло на п'ять кілометрів — і це, видно, мало б означати, що Світлоярськ ще не пробився до світу. Бо широкий світ навідувався сюди лиш вряди-годи, керуючись потребами, забаганками, погодою і настроями, а селу потрібен був вихід постійний. Тому легко собі уявити (а на дозвіллі навіть підрахувати), скільки прокльонів сипалося тепер на адресу проектувальників, які не могли завернути шосе в Світлоярськ (так ніби шосе — це п'яний дядько, який повинен блукати від села до села без надії вибратися звідти), а ще більше їх (тобто прокльонів) випало голові колгоспу Зіньці Федорівні, яка ніяк не могла вимостити каменем оті трикляті п'ять кілометрів! Бо воно таки й правда — відстань невелика, але ще ніхто не вигадав машини, яка могла б перестрибувати не те що п'ять кілометрів грязюки, а навіть п'ять метрів. А що вже грязюка в світлоярівських степах була, то такої не знайдеш, мабуть, ніде в світі!

Та природа милостива до людей, і коли вона, з одного боку, відгородила Світлоярськ од усіх цивілізацій непрохіддям розбагненого чорнозему, то з другого — поклала Дніпро, і світлоярівці в своїй закоханості й самозасліпленні вважали, що поза Дніпром немає України, бо ж думалося: Дніпро — як мова. Мово наша і Ріко наша! Невичерпна, вічна, молода, як весняне листя. Райдуги купаються в Дніпрі, небо хмариніє від птаства, червоновишневі зорі горять угорі, земля стогне від тяжкості хлібів, громи вигуркочують над просереддю Ріки, і садки вишневі коло хат, і хрущі над вишнями, і червоно в небо устає повний псалом залізу, а над усім мова гримить, і шепоче, і ніжно лащиться, і бунтується: «О люди, люди небораки...», і дух рве до бою, і діти просять «моні», а матері лебедіють над ними, і мружаться гаї, «леліє, віє, ласкавіє», і небо пахне сміхом. Мово українська, звідки прилетіла, як тут зросла, розцвіла й заясніла? Чи пила ти воду з Дніпра, чи купалася в його ласкавих водах, чи злітала з його мільйоннокрилим птаством! Мово! Течеш вічно й вільно, як Ріка. «Тече вода в синє море, та не витікає...», а на ній човни золотії згуків, слів, мови — «Із сиво-сивої Давнини причалюють човни золотії».

Безжальний час не владний над мовою людською. Час жбурляє іржу своєї старості на слова й на тіло мови, та вона молодіє в своїх глибинах, червоно-гаряча, мов любов, і, навіть умерши, вперто воскресає то в священних гімнах, то в книгах поетів, то

в записах на камені, на листку папірусу, на піску, на глині, у вдячній пам'яті поколінь. Навіть загадкова мова наших далеких предків скіфів рветься з-під царських курганів, з-під таємничого скіфського золота й колісниць імепами богині Землі Табіті, мужнього царя Іданфірса, який примусив утікати з степів перського царя Дарія, невпокореного мудреця Анахарсіса, ріки нашої Борисфена — Дніпра-Славутича...

Чи ж слід докоряти світлоярівцям, які вважали, що Дніпро — це, мовляв, сонячна вісь республіки, а Світлоярськ на ній мало не центральна точка. Обмеженість? Не станемо суперечити. Бо й людина створена природою з деякими обмеженнями. Скажімо, очі в нас тільки на обличчі, а на потилиці їх нема. Дивишся в один бік. Може, звідси обмеженість у поглядах, що так чи інакше дається взнаки.

Ще трохи слід сказати про обставини, харчі, одяг і транспортні засоби в Світлоярську.

Обставини складалися якнайліпше. На час нашої розповіді, ясна річ, і для нашого героя, та навіть і для Самуся, хоч йому й треба було, як зазначалося вище, зробити оте... гм, гм...

Харчі в часи давні цілком залежали від природних умов і від географічного розташування місцевості. Де що росло, там і з'їдалося. Нікому не вдавалося з'їсти того, що не виросло. Всемогутній транспорт покінчив з цією віковічною несправедливістю, і тепер чоловік, що сидить усю свою історію на голому камені, може їсти ще жирніше, ніж той, що живе на родиземлі; в зоні вічної мерзлоти людина розкошує тропічними плодами, а який-небудь бідний африканець, сидячи під своїми баобабами, має змогу довідатися про пухкість пампушок з найбілішого в світі борошна.

Та все ж той чи інший харч, смачна страва має точне місце народження, походження й історичного буття і тримається часом своїх першоджерел навіть тоді, коли вже зник первісний продукт, потрібний для приготування. Скажімо, севрюга по-келебердянськи [1] або стерлядь по-переволочанськи — що це таке? Севрюга вже давно не допливає до Келеберди, бо не пускають її туди греблі дніпровських гідростанцій, а Переволочну, мабуть, і перейменували тому, що в Дніпрі коло неї більше не ловиться стерлядь. Світлоярськ таких втрат не зазнав, бо первожителі Карпового Яру винайшли в свій час таку неповторну страву, як вареники; вареники ж, як відомо, безсмертні й вічні, бо ця вічність базується на безкінечній кількості їхніх модифікацій, або різновидів.

Слово «варепик», на превеликий жаль, досі ще не має точного наукового визначення. Українська Радянська Енциклопедія, що залюбки пише навіть про якусь буцімто перуанську співачку Іму

[1] Коли Леся Українка і М. Коцюбинський були в Полтаві на відкритті пам'ятника Котляревському, то в меню урочистого обіду значилася севрюга по-келебердянськи. Ласував нею і М. Рильський, завдяки його дружбі з академіком Д. Яворницьким, для якого, як відомо, були приступні всі скарби нашого сивого Дніпра. А от уже Михайлу Стельмаху, так само, як і авторові, не довелося скуштувати цієї страви з причин, що зазначені нижче.

Сумак, про вареники зовсім не згадує. Словник Грінченка стверджує, що це варені пиріжки. Тоді пиріжками можна б називати печені вареники, котом те, що не є собакою, а собакою — те, що не є котом, чи як? Академічний словник української мови, піддаючись вимогам стехнізованої ери, пазиває вареник уже й не стравою, а «виробом»: «Невеликий варений виріб, зліплений з прісного тіста і начинений сиром, ягодами, капустою і т. ін». На щастя, ніхто із світлоярівців не читав цих слів, інакше в пресі неодмінно б з'явився лист трудівників, обурених непродуманими лінгвістичними формулюваннями, яких пришускаються деякі працівники Інституту мовознавства. Ні, світлоярівці нічого не читають про вареники — вони їх варять і їдять на здоров'я! А варять тут вареники з сиром (свіжим і соленим), з картоплею (давленою, кришеною і тертою), з капустою (свіжою й квашеною), з м'ясом, з соминою (колись були й з осетриною), з потрібкою, з салом (світлоярівський спеціалітет!), з яєчнею (теж спеціалітет), з вудрею (розмочена конопляна макуха), з вишнями, з яблуками, з малипою, з шовковицями, з пасльоном, з ожиною, з калиною, з гарбузом, з маком, а також з «таком», що вимагає окремого пояснення. Вареники з «таком» ліпляться або ж для жарту, або для знаку, а то й відвертої ненависті. Для жарту — з тістом або з сухим борошном. Розкусить чоловік, а воно — або ж заліпить йому рот, або — пшак! — і реготу повна хата. Для знаку — з дрібковою сіллю. Гризеш, аж зуби заскреготять, так і знай, що ти гість не дуже бажаний. З ненависті — це вже й не вареники, а знаряддя класової боротьби, вони можуть бути із свинцевим дробом, з рубаними гвіздками, з товченим склом, з тертою цеглою. Їж та озирайся, щоб зубів не поламав або й кишок не порізав.

Усталеного розміру для вареників не існує. З пшеничного борошна бувають такі малесенькі, як дитяче вушко, а вже з гречаного — то й такі, що один вареник насилу вміщується в макітерці. Подаються, залежно від начинки, з сметаною, з салом, з маслом, із засмажкою, з олією, з юшкою, з медом, з узваром, з сирівцем, з вершками — вигадливості немає меж, бо цінується ж, як відомо, не так уміння готувати, як уміння подавати.

Вже з цього коротенького опису видно, що вареники виникли саме в Карповому Яру, бо ніде більше не зустрінемо такої, сказати б, строкатості й неповторності в приготуванні цієї страви. Окрім того, вареники, як і Карпів Яр, налічують не тисячоліття свого існування, а тільки століття, бо київським князям вони не були відомі (інакше літописці тільки й знали б, що писати про вареники!), а ще в XVI столітті вареником звався... коштовний камінь, про що свідчить Торгова книга 1575 року: «А вареник знати: хоти красенъ, ино цѣлое мѣсто свѣтить бѣло, как і всякой хрусталь».

Отже, ми з повним правом можемо стверджувати, що Світлоярськ — батьківщина, а також столиця вареників!

Про одяг для світлоярівців, як і взагалі для наших селян, якось забуто. Колись вони дбали про нього самі. Вовна, кожухи, полот-

но, шкіра, чоботи-витяжки. Але тепер усе це належить до прикмет обмеженості, провінціалізму, а по-українськи кажучи — до хуторянства. Уявити колгоспника в полотняних штанях, а колгоспницю в кожусі? Жах!

Зате з транспортом — ніяких проблем. Тільки подумати: сто вантажних автомобілів, у голови Зіньки Федорівни — нова «Волга», у агронома Лисички — «Москвич», у бригадира тракторної бригади Безкоровайпого — «Москвич» і мотоцикл з коляскою, у Самуся — «Жигулі» й два мотоцикли (обидва — премія, і «Жигулі» — так само премія), у... Але перелічити всіх просто незмога. А тракторів? Та ще які! Навіть «Кіровець-700» є, і два Т-150 (обидва поламані, щоправда, але завод обіцяє гарантійно полагодити), а дрібніших — без ліку!

Дядько Обеліск (справжнє його прізвище було Надутий Микола Миколайович, але прозвано Обеліском для зручності), вшіймавши автора цієї розповіді за петельки (бо всі гудзики він повідкручував уже до цього), довго перелічував транспортні й тяглові засоби свого колгоспу і все дошкіпувався:

— Відчуваєте, як нове перемагає?

— Відчуваю.

— Отож- бо! А чого не вистачає?

— Мабуть, ще мало техніки?

— Техніки? Чоловіче, побійтеся бога! Обеліска не вистачає!

— Обеліска?

— На честь перемоги над відсталістю. Обеліск у вигляді кам'яного вола і у вигляді мідного коня!

— Вола?

— А що? Волів ми знищили як клас, і тепер треба водрузити на честь цього обеліск. Бо воли — це відсталість і ганьба. Подумати страшно, скільки віків ми були жертвами такої злочинно повільної тяглової сили.

— А хіба кінь — теж відсталість? — несміливо спробував захистити бодай коня автор.

— Кінь? Тільки те й знаєш, що стоїш позад нього з паштармаками та підбираєш балабухи, а воно валить, а воно валить! Суцільні відходи, а користі — одна кінська сила! А трактор або автомобіль — десятки й сотні кінських сил у кожному: що в нього не залий, усе тобі спалить, ніяких відходів, попрацює й стоїть — ні тобі їжі, ні тобі прибирання.

— Від коня добрива,— нагадав автор знов несміливо й тихо.

— Добрива. А хімізація плюс електрифікація? Чули?

Кожне село повинно мати свого революціонера, який би нагадував людям, що революція триває вічно й ніколи не кінчається. В Світлоярську цю почесну роль узяв добровільно на себе дядько Обеліск і хоч виконував її з деякими, сказати б, перебільшеннями, але чесно й послідовно. Він жив лозунгами, які вигадував сам, без будь-чиєї допомоги, і намагався примусити жити цими лозунгами також і всіх інших.

Не можна стверджувати, що свої заклики дядько Обеліск просто вигадував. Маючи зірке око, він помічав якісь настрої, тенденції, мерщій узагальнював їх, відповідно оформлював: «Знищимо корову в індивідуальному користуванні як клас і на честь цього водрузимо обеліск!» Або: «Викорчуємо й переоремо всі садові й плодоягідні насадження і дамо нашим любим споживачам додаткові тонни золотої пшениці!» І, ясна річ,— обеліск!

У своєму городі дядько Обеліск вів точний облік урожаїв. Писав: «Получено цибулі на 7,8 % більше, ніж минулого року, квасолі — на 1,3 %, огірок знищений як клас, бо — сама вода, користі від цього продукту соціалізмові ніякої, а землю виснажує».

Послідовно відстоюючи право на самостійність і оригінальність мислення, дядько Обеліск аж ніяк не був схильний визнавати це право за іншими. Так, довідавшись про думки автора цих писань щодо перейменовування населених пунктів, він обурився:

— То це ж як по-вашому: трудовий народ не має ніякого права на своїй землі?

— Я щось не чув про таке право — право перейменувань.

— По-вашому, як: я на землі чи земля на мені?

— Ну, звичайно ж, ви на землі.

— А коли я, то хто хазяїн? І чому маю терпіти глум і знущання з трудового народу? От у нас в районі були колись двоє сіл. Одне Великі Поповичі, а друге — Малі Дяченки. Глум?

— Глум,— згодився автор.

— Зліквідувать як клас — не зліквідуєш, бо село, а перейменувать можна. У Великих Поповичах організувався радгосп «Передовик», село так і назвали: Передове. А в Малих Дяченках був колгосп «Вирішальний» — і село стало Вирішальне.

— Назва щось не дуже,— скривився автор.

— А ви не кривіться, чоловіче,— порадив Обеліск,— не кривіться. Нові назви, питаю вас?

— Та нові.

— То чого ж вам ще треба? Чи все лишати в такому стані, як воно було при проклятому минулому? Он я чув, десь була назва: Нахалівка. Хотіли б ви народитися в Нахалівці?

— Ну...

— Питаю — хотіли б? І щоб вас усе життя звали: отой з Нахалівки.

— Загалом кажучи, не дуже хотілося б.

— Тож-бо!

Але ця розповідь все ж таки не про дядька Обеліска, навіть не про Світлоярськ, хоч тут і довелося трохи поговорити про цей населений пункт. Чи сказано головне? Автор не дуже в цьому переконаний. Наприклад, він зовсім забув повідомити, що в Світлоярську ніколи не було (і не буде!) зоопарку і навіть пересувний звіринець теж ніколи за всю історію села сюди не замандрував (та, мабуть, і не замандрує!). А все ж — левине серце!

2

Це почалося тоді, коли обліковець тракторної бригади Іван Іванович назвав свого сина Рекордистом. Чи то запанував такий дух часу, чи то пошесть пройшла по батьках, але Іван Іванович у Світлоярську виявився не самотній, бо через рік у землеміра Левенця народився син, і Левенець назвав його Річардом. Про Левенця багато говорити тут не доведеться. Коли Іван Іванович, називаючи свого сина Рекордистом, надихався вищими цілями, то Левенець мав на увазі зовсім не те. Він сам був не схожий на будь-кого з світлоярівців, хотів цього й для свого сина, починаючи від його імені. Справді, Левенець не був схожий ні на кого. Самий фах — землемір — для села рідкість. А Левенець до того ж уперто називав себе «геометром». Дядьки спростили цей загадковий термін до зрозумілішого: «гопимстр». У Левенця був трофейний велосипед, трофейний годинник, трофейний френч коров'ячого кольору; узвичаєння життєве в землеміра теж було мовби трофейне, а може, то на нього наклав відбиток його фах: Левенець відзначався непосидючістю і великою охотою до зміни місць проживання і, відповідно, всього іншого. Казали, що в нього по всьому району є жінки, діти, він метався на своєму велосипеді між цими геометричними чи там триангуляційними точками і тільки й намагався встигати так, щоб ніде не зауважували його відсутності, а присутність щоб скрізь реєструвалася саме тоді, коли випикає потреба. Відомо, що можна обдурювати богів, володарів, цілі уряди. Але ще нікому не вдалося обдурити жіноцтва. Навіть одну жінку ніхто ще не зумів обдурити до кінця. Левенець не був винятком. Його світлоярівська дружина Сашка викрила обман і негайно вигнала землеміра, заборонивши будь-коли показуватися на очі. Але сталося це тоді, коли син уже ріс і вже одержав від непосидючого батька дивне для наддніпрянського села ім'я Річард. Від Річарда до Гришарда і до Гришка в українському селі, де перемелюються на всемогутніх жорнах мови ще й по такі слова,— відстань майже непомітна. Хлопчик ріс Гришком, таким він і піде в життя, але ж завжди є уми злі, вони тримають у пам'яті всі початки, хтось там не забув, що Гриша — все ж Річард за документом народження, тому в школі хлопця й продражнили Левиним Серцем за аналогією з англійським королем Річардом Левине Серце, одним з проводирів якогось там хрестового походу («Третього! — вигукнув тут Варфоломій Кпурець.— Яка ганьба не знати шкільських істин!») ще з дванадцятого століття. Так дванадцяте століття примандрувало до Світлоярська і було прокляте Гришею назавжди разом із своїми хрестовими походами, з Річардом Левине Серце, з усіма королями, імператорами, папами, єпископами й проповідниками. Якась там доля зненависті дісталася й «геомстру» Левенцю, якого Гриша не пам'ятав, не бачив і не прагнув бачити, бо ненавидіти можна й заочпо.

Народився Гришко тоді, коли ще не було ні Каховського, ні

Дніпродзержинського, ні Кременчуцького морів, коли Дніпро тік з Валдаю навпрямець до Чорного моря, не заскакував ні до Криму й Донбасу, ні до Кривого Рога, коли на берегах були білі піски й мільйонне птаство і коли село звалося Карпів Яр, а не Світлоярськ, і лежало внизу коло плавнів розкидисто, педбало, безладно, хоч і не без деякої природної мальовничості. В Карповому Яру повсюди густо й щедро росли бур'яни, забивали городину, буряк і кукурудзу, тут боролися з бур'янами за допомогою знаряддя, яке прийшло, кажуть, ще від шумерів і мало назву теж, мабуть, шумерську — «сапа», про гербіциди, пестициди, фунгіциди тоді ніхто й не чув, не було балачок і про НТР, у родині Левенців взагалі всі розмови про науку й техніку якось непомітно зводилися до згадування безпутного «геометра», особа якого не могла викликати ні пошани, ні поваги, ні співчуття.

3

Хай не лякає читача епічний початок нашої розповіді, і хай ніхто не подумає, ніби Гриша Левенець народився так давно, що його джерела губляться у присмерках історії. Все одразу стане на свої місця, коли повідомимо, що Самусь народився на цілих десять років раніше за Гришу, було це ще перед війною, отож на долю Самуся дісталося чимало гіркого й трагічного. Випробування й злигодні загартовують, роблять запеклими і, на жаль, не завжди облагороджують. Можна виправдати не зовсім ангельський характер Самуся, можна зрозуміти й те, що він ніколи не сміявся: дитинство мав — не до сміхів. Власне кажучи, що таке сміх і звідки він береться в людей? Як доводитиме згодом авторові Варфоломій Кнурець, сміх викликається відповідними подразненнями, які можна б спрощено назвати лоскотанням, коли трактувати цю дію якнайширше. Самусь же належав до тих, хто лоскотати себе не дозволить, а до самолоскотання смаку не мав. Серйозне дитя серйозного віку, народжене для справ серйозних і визначальних, для роботи й для боротьби. Ще замолоду Самусь виказав різко виражену здібність удавати, що для нього взагалі не існує ніяких проблем, і хоч що б йому казали, він незмінно відповідав: «Все правильно». Мабуть, так само відповів би він і тоді, коли б сказали, що Гриша Левенець має намір пабити йому... гм, гм... Бо, крім усього іншого, для Самуся Левенці ніколи не становили ніякої проблеми взагалі. Вони (себто Левенці) не належали до людей прикметних, помітних, впливових, трималися завжди серед карпоярівців хоч і з деяким викликом, але вели типово периферійний спосіб існування, ніхто нічого від них ніколи не ждав надзвичайного (хіба що ота втеча землемірова від жінки та похваляння старого Левенця довоєнним алмазом), а Самусі їх могли просто не помічати, бо мали досить клопоту з Щусями.

Між Самусями й Щусями існувало мало не споконвіку те, що

дипломати нині називають конфронтацією. Словечко це, як і лоскотання при сміху, може означати і протиріччя, і суперництво, і ворожнечу, і навіть оту запозичену від малокультурних предків акцію, що в просторіччі зветься «навкулачки».

Річ у тому, що Самусі й Щусі жили обабіч величезного глиняного провалля, яке й звалося Карпів яр і, власне, дало назву старому селу. За саме глинище суперечка не виникала ніколи, глину брали всі, це була всенародна власність, але як Самусів, так і Щусів загризали, сказати б, престижні міркування. Кожна родина щосили намагалася довести, ніби саме з неї походить отой легендарний Карпо, який дав паймення глиняному ярові і всьому селу, Самусі довго навіть усіх своїх синів називали тільки на «К», випередивши лінькуватих Щусів, на що ті, трохи (себто років із двісті) подумавши, спокійно заявили: «Примазуються до імені». Тоді Самусі на знак протесту взагалі перестали вживати в своєму роду імена на «К» (Щусі були далекі від таких лінгвістичних клопотів і звалися як завгодно) і вже в останньому поколінні обрали для собе літеру «Д»: батько був Демид, старший син Дем'ян, середній (той, якого ми для зручності називатимемо просто Самусем) — Денис, наймолодший Давид, або Давидко. Трохи нагадувало кінний завод, де коней називають отакими серіями, але Самусі тим не дуже переймалися.

Конфронтація між обома родинами, як показують факти, почалася ще з давніх-давен. Щусі були типовими дітьми природи. Їхній предок прийшов до цього глиняного яру колись пішки, босий, ліг у траву й став грітися на сонці. Відтоді багато дечого змінилося, відповідно змінювалася в Карповому Яру і взувачка, пройшовши складний еволюційний шлях від примітивних личаків до імпортних черевиків, але хоч у що б взувалися Щусі, враження завжди було таке, ніби вони зостаються босі. От уже воістину діти природи.

Предок Самусів приїхав возом, і хоч споруда ця не мала в своєму тілі жодної залізної деталі, а скопструйована була всуціль з дерева, все ж належала вона до того, що нині в побуті звемо технікою, отож Самусі від перших своїх початків мали стати дітьми техніки і стали ними з усіма наслідками: були діяльні, енергійні, винахідливі, непосидючі і страшенно метиковані.

Як уже сказано, єдиним яблуком чвар, коли так можна висловитися в даному випадку, між Самусями й Щусями було глинище, званс Карповим яром.

Одні казали: «Наш Карпо!»

Другі відповідали: «А таки ж наш!»

Конфронтація, як легко помітити, не з тих, що зачіпають пекучі життєві проблеми, отож її досить легко вдавалося злагіднювати, а то й просто пригашувати голові сільської Ради Свиридону Карповичу, якого в селі звали «дядько Зновобрать».

4

Головою сільської Ради Свиридон Карпович був уже тридцять років. Прийшов у сорок п'ятому році з фронту сержантом, мав медалі, поранення, все як годилося чесному воїну, і хоч не належав до найгероїчніших карпоярівців, бо були там і лейтенанти, і капітани, Ванько Олександрів та Васько Бараненків навіть до підполковників дійшли, дав Карпів Яр і генерала, але сержант виявився зате найпалкішим патріотом свого села, бо всі заслуженіші воїни рвонули хто куди в широкі світи, Свиридон же Карпович вирішив покласти всі свої сили на відбудову рідного села, порушованого фашистами. Йому впявлено всенародне довір'я і обрано на найвищу в селі посаду. А там уже так складалося само по собі. Після кожних нових виборів до місцевих Рад депутатів трудящих на першій сесії сільської Ради вставав хтось із сільських активістів і казав: «Товариші, є пропозиція на голову сільської Ради знов обрать Свиридона Карповича». Ну, оплески, одностайно, а дядька Свиридона так і прозвали: Зновобрать. Похвальна постійність, з якою пропоновано обрати Свиридона Карповича, ні в кого з карпоярівців не викликала протесту, що свідчить про їхнє моральне здоров'я, міцну згуртованість і одностайність. Як то кажуть, гуртом і батька добре бити.

Ну, то дядько Зновобрать був для Самусів і Щусів стримуючим фактором, з їхньої династичної суперечки довкола глинища він одверто пасміхався і цим відбив у супротивників будь-яку охоту до згадування про давню конфронтацію (ох і словечко ж симпатичне, надто для села над Дніпром!).

Та навіть Зновобрать виявився безсилим, коли в історії села настав переломний період: з Карпового Яру воно мало стати Світлоярськом, але змінити не саму тільки назву, а й місце свого розташування, і зовнішній вигляд, і саму свою суть, перетворившись у село на рівні найвищих світових стандартів, предмет заздрощів, взірець для наслідувань, причину для пишань і величань.

5

Дядько Зновобрать зумів створити в Карповому Яру таку монолітну єдність, що Самусі й Щусі навіть забули про свої давні конфронтації. Та й те сказати: все ж у селі однакове. Однакові хати, однакові стріхи, однакові димарі, однаково пахне варениками або ковбасами, однакові ростуть на городах соняшники, гарбузи, кавуни, дині, кріп і петрушка. А ще ж були однакові слова, які стосувалися однаковою мірою як Самусів, так і Щусів. Коли, скажімо, приїздив з району товариш Вивершений і закликав, то питається: кого він закликав — Самусів чи Щусів? Ясно ж, що й тих і тих.

Єдність інтересів приводить до єдності зусиль, а вже тут і до єдності душ — рукою подати. І така єдність,— можна сміливо це стверджувати,— запанувала між Самусями й Щусями, хоч і зберігалися їхні споконвічні нахили (в одних до природи, в других до техніки), а також, сказати б, генотипи: всі Самусі були схожі на Самусів, а Щусі — тільки на Щусів. Самусі вродливі, меткі, динамічні, Щусі — якісь знеформлені, ледачкуваті, байдужі. Неоднаковість між двома родинами була така вражаюча, що вони й самі дивувалися. Сходилися на свята, на іменини, на поминки чи вже як воно там доводилося, пили по чарці, закусували, дивилися один на одного, несміливо доторкувалися, пробували пучкою:

— А чого це воно, куме, так?
— Як?
— Та що ти не схожий на мене, а я на тебе.
— Та я й сам уже думав.
— Ге, а я знаю.
— Та ну!
— А знаю ж!
— То й чого ж воно?
— Бо я — Щусь!
— Ге, а я — Самусь!
— От і вгадали!
— От і рішили!
— Га-га-га!
— Ге-ге-ге!

Тут промайнуло слово «кум» і, слід сказати, не випадково. Треба врятувати це звання, вивести його з мороку небуття, витягнути з безвісті, в яку воно було провалилося, але закономірно відродилося, про що свідчить той факт, що навіть Щусі й Самусі покумилися на рівні синів чи онуків, і у взаєминах між ними було зареєстровано не тільки звертання «куме», але й — подумати тільки! — «дорогий куме».

6

Левенця ще тоді не було. Не виходив він на суспільну арену, бо мав десять чи там чотирнадцять років. Отже, піякого вирішального голосу, тільки дорадчий. Щусі теж виявилися відсунутими на другий план, бо всі свої зусилля зосереджували довкола сіна, риби, дров, усього того, що можна здобути в Дніпрі, у плавнях, у лісі, вибороти в природи, яка хоч і могутня, але мовчазна й покірлива. Самусі ж осідлали колгоспну техніку і завдяки цьому заволоділи всіма ключовими позиціями. Щоправда, старший брат їхній Дем'ян виїхав з села і вже давно працює десь на Донбасі кочегаром, зате Денис став комбайнером і виходив у передові механізатори, а найменший Давидко влаштувався шофером на колгоспнім грузовику і виявив таку меткість, що за день міг обскакати

всю європейську частину Радянського Союзу. Такому відкрий кордон — він за ніч змотається в Африку, чимсь там розживеться, по дорозі продасть і привезе додому ще чогось. Саме Давидко й привіз повесні з станції якогось чоловіка з чудернацькою штуковиною, яка займала півкузова. Чоловік був молодий, з вигляду й за манерами інтелігентний, попросив Давидка, щоб той віз його до сільради або до коптори колгоспу, але молодший Самусь знав діло й для початку притарабанив прибульця до рідного дворища й доповів главі роду Самусів, старому Демидові, який щось майстрував у хижці: чи то клепав комусь нову цеберку, чи робив совок для борошна, чи лійку для олії — чоловік мав ремесло в руках і не сидів без діла жодної хвилини.

Давидко став на порозі хижки, хотів переждати, поки батько перестане клепати, але той не зважав на сина, брязкотів бляхою далі.

— Та чи ви не бачите? — розсердився Давидко.

Старий Самусь відклав киянку.

— Тебе, чи що?

— Привіз он.

— То завозь у двір,— вважаючи, що Давидко роздобув щось незаконне, спокійно порадив Демид.

— Чоловіка привіз.

— Нащо?

— А попросився на станції. І сидить у кузові. В кабінку не захотів.

Сидіти в кузові й тридцять кілометрів обдуватися весняним степовим вітром? Старий Самусь легко відгорнув з дороги сина й пішов з хижі поглянути на того дивака.

Старий припадав на праву ногу, яку йому ще до війни різонуло пасом з молотарки (через що не потрапив і на фронт), ішов через двір довго й повільно, так що встиг роздивитися того дивного чоловіка в кузові Давидкової машини й помітити, що він вельми пристойний, молодий, інтелігентний і, здається, навіть розумний. Хто ж такий? Представник, інспектор, з народного контролю чи з газети? Видно, хотів одразу все побачити, нічого не пропустити, молодий та вушлий,— ото й вигніздився в кузові.

— Здрастуйте,— сказав поштиво Демид.— Що ж це ви отак на вітродуві?

— Нічого, не турбуйтеся,— привітавшись, відказав той.

— І здалека?

— З самої столиці.

— З столиці? Ма'ть, з газети?

— Ні, я з академії...

— З академії! — аж сплеснув руками Самусь.— А гнетеся в кузові.

— В мене тут макет,— просто пояснив незнайомий.

— І оце ви до нас з тим... макетом?

— До вас.

— Як же це толкувати?

— Ну, бачите, інструктивно, але з попереднім обговоренням.

— Вказівки, значиться.

— Не зовсім.

— Поміч?

— Не так і поміч, як узгодження.

— То, може, в нас і заночуєте? Повечеряємо, відпочинете, а тоді вже й узгодження.

— Навіть не узгодження,— уточнив незнайомий,— а пошуки найліпшого варіанта.

— Шукатимете, значить?

— Так.

— Що ж, коли не секрет? — спитав старший Самусь, крадькома кидаючи погляд під повітку, де в нього було звалено три машини антрациту, привезеного Давидком від старшого брата, який зекономив вугілля в своїй кочегарці, одержавши за це відповідну премію і, яспа річ, реалізувавши за відповідну винагороду деяку частину зекономленого палива, чим довів свос досконале володіння законами чорного ринку, або, як висловлюються економісти, коп'юнктури.

Але прибулого не цікавив ні незаконно придбаний антрацит, ні сини старого Самуся, які досконало оволоділи техпікою і законами екопоміки.

— Бачите,— підвівшись у кузові, так ніби хотів читати лекцію або виголошувати промову перед усім селом, сказав він,— ми наполегливо шукаємо шляхи й способи поєднання цікавих елементів старовинної української архітектури з найновішими досягненнями будівельної науки й техніки. Ви ж, мабуть, чули, що ваше село, в зв'язку з будівництвом чергової гідростанції на Дніпрі, затоплюється.

— Затоплюється? — злякався Самусь.— Все оце затоплюється?

— Так, усе.

— І Карпів Яр?

— І Карпів Яр. Ми навіть маємо пропозицію від Комісії по перейменуваннях назвати ваше село Світлоярським.

— А ми ж куди?

— Ви — в нове село. В Світлоярськ.

— Світлоярськ? Де ж це?

— А ось у мене в машині.

— В машині?

Цього старий Демид ніяк не міг второпати. Його Давидко все возив у машині, що погано лежало, але щоб ціле село!

— Та як же це — село в машині?

— Макет села. Ви побачите. Я ж для цього приїхав. У мене домовленість з вашим головою сільської Ради. Сьогодні ввечері маємо обговорити, бо завтра вранці я вже — назад.

Упродовж усієї цієї розмови Давидко стояв збоку й знудьговано вивірчував у землі ямку підбором черевика.

— Чого ж стоїш? — гримнув на нього батько.— Підсади!

Давидко підскочив, підставив батькові плече, старий Самусь заліз у кузов, глянув на іграшкове, розлінієне прямими вулицями село, сховане під прозорим чотирикутним ковпаком, присів, тицьнув туди й сюди зашкарублим пальцем, щось спитав, щось перепитав, у деталі вникати не став, подякував столичному товаришеві, знов гукнув до Давидка:

— Чого ж стоїш? Заводь та поїдемо до сільради.

— І ви поїдете? — не повірив Давидко. Бо й чого б ото батькові телющитися туди серед білого дня?

— А ти хотів, аби Щусі поїхали, чи як?

І вже все ясно, старе повернулося знову. І коли Самусям упродовж цілих століть не вдалося довести, що засновниками села були вони і що легендарний Карпо належав до їхнього роду, то вже тепер усе йшло їм до рук само: і нове село, і нова назва, і основоположники, і фундатори, і радники та порадники.

— Вези! — затупотів у кузові Демид, аж столичний товариш поглянув на нього трохи стривожено.

До вечора старий Демид вже не вийшов з приміщення сільради. Щоправда, сидів мовчки, але сопів так гучно й з викликом, що Зновобрать почав підозрювати щось лихе і погрозив йому пальцем:

— Ти, Демиде, мені, кажеться-говориться, без катаклізмів. Поїняв?

Для обговорення макета нового села скликано було актив, але Самусі й Щусі прийшли всі і прилаштувалися одразу з обох боків макета так, що ніхто й підступитися не міг. Щоправда, було на що подивитися! Не село, а якась біла казка! Рівні квартали, зелені садки, акуратні домочки, сонячні веранди, двоповерхова школа з спортзалом і басейном для плавання, величезний Будинок культури з бібліотекою і читальними залами, колгоспна контора, будинок сільської Ради, кінотеатр, магазини, дитячі заклади, кафе. Архітектор не забув навіть нужників, намалювавши їх у формі унітазів з пташиного польоту.

Щоправда, макет — це ще не село, тут, як сказав архітектор, потрібні уява, розмах і сміливість мислі, вміння в маковому зерняті побачити розквітлі поля, з нічого витворювати безмежні світи.

Що таке уява, світлоярівці знали й без архітектора. Навіть більше: знали, де саме треба почухати потилицю, щоб уявилося все, що слід і як слід. Сиділи, чухали потилиці, запекло курили, так що макет потопав у хмарах тютюнового диму і вирипало з того хмаровиння щось уже й геть фантастичне.

Архітектор, озброївшись указкою, давав пояснення, сипав словами, малював перспективу, розкривав обрії, трам-тарарам. Щусі й Самусі нависали з двох боків над макетом, поблискували очима, водили поглядами за архітекторовою указкою, як кіт за мишею, повторювали мовлені ним слова, вихоплюючись один з-перед одного, щосили намагаючись не поступатися так званим пріоритетом, тобто першістю.

— А ось тут буде найчарівніший куточок вашого нового Світлоярська,— показував архітектор.— Колгоспний сад. Окраса Світлоярська.

— Окраса,— прогули Самусі.

— Окраса,— луною повторили Щусі.

— А з цього боку планується насадження соснового бору. А тут виросте діброва. Це дасть фітонциди.

— Фітонциди,— відгукнулися вмить Самусі.

— Фітонциди,—не відставали Щусі.

Самусі ж, упевнено заволодівши пріоритетом, першими й сполошилися:

— Фітонциди? А що воно?

— Еге ж, що воно? — й собі, хоч і мляво, поцікавилися Щусі.

— Фітонциди,— пояснив охоче архітектор,— це такі речовини, які сосна виділяє в повітря. Дуже корисні для здоров'я.

— Значиться, ми житимемо серед цих... фітонцидів? — поспитав Демид Самусь.

— А чого це ви, а не ми? — здивувався найстарший із Щусів.

— Того, що ми — це ми,— пояснив їм Денис Самусь і припечатав своїм незаперечним: — Все правильно!

— Ні, неправильно! — заревли Щусі.— Це наш куток!

— Ні, наш!

— Горлохвати!

— Самі ж горлохвати!

— Ще наш Карпо Самусь!

— Щусь, а не Самусь!

— Щусі голодранці, а Самусі були козаки!

— То Щусі козаки, а ви дьогтярі!

— Ми козаки!

— А таки ж ми!

— Та погляньте на себе!

Доведеться перервати цю вельми цікаву суперечку, хоч це й порушить хронологію або плин розповіді.

Навіщо переривати? Та щоб уявити собі представника Самусів або представника Щусів отим, як писав наш дуже шановний письменник, чепурупом і галанцем, зодягненим так, що аж очі боліли дивитися на нього, бо все на ньому мерехтіло й рябіло. На голові шапка, схожа на єпископську митру, бо ж козак волів радше вийти поміж люди без штанів, ніж бодай без драної бирки на голові чи в руках. На ногах, чи де там треба,— рясні шаровари, пошиті ліктів так із двадцяти або й з повних тридцяти шести англійського сукна (бач, де ховаються первісні джерела прибутків англійських капіталістів!), з матнею мало не до самої землі, а в матню засунуто чималий жмут полину, щоб вигнати зайвину (тільки зайвину, зауважте!) бліх. На тулубі ж, або на корпусі, висловлюючись по-вченому,— черкеска штофна, зелена — аж очі вбирає! — черкеска, по якій пущено «трави», себто розводи, ще й з брижами ззаду, з невеликими оксамитними жовтими закаврашами, що трималися на

срібних гапликах, вся цяцькована золотими гудзями та шнурами. На крючечках, попришиваних до черкески, почіпляно по пістолю, поперек обкручений малиновим поясом з турецької єдвабної шалі — чверті зо дві завширшки та аршинів п'ятнадцять завдовжки, з золотими пацьорками, які теліпалися на череві, а за пояс той ввіткнуто кинджал, та ще прилаштовано срібну мережану порохівницю, а тоді ще й шаблю на двох кільцях. А поверх усього того (ще забули ми про чоботи, але про них сказано, що вони червоні, саджені, може, й самоцвітами чи там чим бог послав, сап'янові, м'які, як сон, як дим і туман) незмінний і неодмінний жупан, без якого ніякий козак не козак, широкий, довгий, з тонкою дротяною сіткою всередині, котра мала захищати козака від удару шаблі ворожої, жупан кармазиновий, як жар червоний, гаптований, з гудзиками щирозлотними — на полах, на рукавах, на розпорах вильотів, попрорізуваних там, де згинається лікоть, так, щоб можна було просовувати в ті вильоти руки, і тоді на кожній руці виходило мовби по чотири рукави, що два з них лежали, а два вільно метлялися позаду.

Уявити отаку мальовничу й, прямо скажемо, малореальну постать, дивлячись на сучасного Щуся або Самуся, було незмога, для самодіяльної сцени, для драмгуртка чи для танцювального ансамблю ще б сяк-так, але до передового колгоспного виробництва воно ніяк не тулилося навіть у тому випадку, коли б ми твердо домовилися, наприклад, відновити й відродити таке архаїчне поняття, як «кум».

Але в світі чимало диваків, і є серед них такі, що й хлібом не годуй, а дай тільки зачепитися за якийсь спогад або за слово — і піде в них, як з води, і піде, й піде...

7

Одному з таких диваків закортіло, хоч ти його ріж, довести, що Світлоярськ, себто Карпів Яр по-старому,— це село не звичайне собі, а козацьке, засноване ще в ті часи, коли... Та всі вчили історію і знають про ті часи.

Дивак прибув мало не з самої столиці, папери в нього були відповідно повноважні, в колгоспній конторі товаришеві порадили звернутися до сільради, там він був прийнятий самим дядьком Зновобрать, який, почувши про історію, про минувшину, про козаків, почухав те традиційне для українського народу місце, де в усі часи шукано мудрості, і сказав:

— Воно б і я вам, дорогенький товаришу, міг би популярно пояснити, що й до чого, та тут треба неабиякого мудрагеля, мене ж, кажеться-говориться, заїло коров'яче питання...

— Коров'яче? — не зрозумів високовчений товариш.

— Ну, як би вам популярно? Нащот коров'ячого, оцього... Ви чоловік учений, знаєте, як воно колись називалося... Ото, що в італійців чи там де, коли вони малювати почали...

— Ренессанс?

— От-от, тільки по-нашому.

— Відродження? Але ж не розумію... Корови й епоха Відродження?

— Вам епоха, а мені треба відродити корову в приватному секторі. Кожному колгоспникові — корову в господарство! Ось лозунг. А то всі тепер рота роззявляють на магазин. Молока дай, сметани дай, масла дай, усього йому дай з магазину, а де воно там візьметься, коли навіть дід Гнат свою корову продав!

— Дід Гнат?

— Ну, наш вічний чередник. Сімдесят років чередникував. Стаж у чоловіка. А тепер корівчину за хвоста й з двору! Чули таке? Ну, та вам воно неінтереспо. Нащот же козаків у нас тут Обеліск є, він усі традиції осягнув, найперший наш знавець і, можна б сказати, революціонер, хоч трохи й забирає ліворуч.

Сказано, то й зроблено. Покликано до сільради дядька Обеліска, допущено в кабінет до Зновобрать, познайомлено з прибулим товаришем і без зволікань запитано про козаків і заспування пими села Карпів Яр.

— Це ж про яких ви козаків? — прищулився дядько Обеліск.

— Про запорозьких,— спокійно пояснив товариш із столиці.

Дядько Обеліск занудьгував одразу й відверто.

— В пас тут є письменник, до деякої міри земляк, то він мене теж допікав. А я йому категорично й з усією, значить, революційністю: не було.

— Не було? — аж злякався командирований.— Та як же?

— А так. Червоні козаки в громадянську були. Заскакували на південя і встигли навіть мітинг провести коло попової хати. А запорозькі? І не чули, і не знаємо, і взагалі — не було!

— Товаришу Обеліск! — сплеснув руками товариш із столиці, наївно вважаючи, що дядькове прізвище справді Обеліск, а не Надутий, але це незнання йому пробачено з усією широтою натури, яка була притаманна не тільки самому Обеліску, а й усім світлоярівцям, яких колись називали незугарним словом «карпоярівці». Дядько Обеліск мовчки слухав далі, навіть повернув голову до товариша з столиці — мовляв, що ж ти там ще нам скажеш-загукаєш?

— Ви кажете, не було? — обурювався й дивувався водночас столичний житель.— А Січ? А лицарі свободи? А Карл Маркс про першу в Європі республіку запорожців?

— Нащот Карла Маркса, то я не читав,— щиро визнав дядько Обеліск,— хоч марксизм і сповідую. А нащот козаків, отих, що ви ними так переймаєтесь, то ви пошукайте, мо', й знайдете, у вас, видать, час є, а пам ніколи. Я ж розмишляю собі так. Що то за народ оті козаки були? Ну, втікали в очерети на Дніпро. Чого втікали? Від жінок — ясно. Бо наша вкраїнська жінка така, що од неї сам чорт утече, не те що козак. Значить, утікали од женщин і ховалися в очеретах.

Тут столичний мудрагель пригадав, піби щось подібне писав колись і такий знавець запорозької старовини, як академік Яворницький: «Запорожці дуже кохалися в бджолах, випасували коней і жили без жінок».

— Коли б саме це, то воно й нічого б. Так трудовою ж діяльністю не займалися? Не розвивали ні тваринництва, ні інших галузей. Промисловість їм і не снилася. Аби оце вони збереглися й досі, була б Україна індустріальною державою? Дзуськи! Та ще й бракопьєрили на всю губу. Рибу неводами та сітками як повиловлювали, то й досі її в Дніпрі чортма! А диму напустили! Варили з ранку до вечора куліш, гнали самогонку, кип'ятили смолу човни свої обмазувати — досі он дим стоїть стіною од Запоріжжя до Дніпропетровська, ніяк вітри не розвіють! А ви кажете...

Тут автор нарешті міг би визнати, що отим столичним товаришем був саме він, тобто автор. Міг би він висловити й свою незгоду з дядьком Обеліском у його лівацько-спрощених поглядах на історію. При цьому автор не став би вдаватися до вчених авторитетів чи там спростовувати дядька Обеліска фактами історії. Він просто і скромно послався б на своє власне прізвище, походження якого він відкрив, ретельно і вперто досліджуючи своє генеаналогічне дерево, що, як нетрудно здогадатися, було, як у всіх українців, дубом, росло довго, славилося міцністю й твердістю, мужньо змагалося з стихіями і щедро передавало всім відгалуженням роду Загребельних ще одну, скажемо відверто, досить делікатну особливість, завдяки якій жоден з авторових предків не знав розумової праці на відміну від тих, хто складав біблію, дав світові Гомера, Данте й Шекспіра. Автор мав би виправдати сподівання своїх предків, надолужувати все, прогаяне ними, і від вдячності за високу місію, покладену на нього, а також за предківську історичну витривалість, не шкодуючи свого часу, а також своїх високоцінних розумових зусиль, він кинувся досліджувати корені, де пе на останньому місці було прізвище.

Хоч один наш відомий поет з невідомих причин чомусь і відмовляє українському народові в праві на прізвища, наполягаючи більше на його, мовляв, безіменності: «Наша генеалогія — вся в чорноземлі. Гречка передавала її гороху і просу. Пшениця передавала її житу й вівсу. Тембр твоєї дьогтьової генеалогії ти чуєш в зелених органах дубів і лип. Так, ми до тебе рвемось крізь це книгокняжжя, ми — репані, ми, що вгноїли масну цю землю. Крізь історичний асфальт княжих прізвищ пробиваємось до тебе травою зеленою — її безіменністю...» Не записували імен — то правда. В книгах стоять імена королів. Але ж не означає це безіменності народу цілого. І прізвища теж ми мали. Бо що таке прізвище? Це, коли хочете, перша ознака високої цивілізації народу. Колись люди називалися просто: Адам, Єва, Авель, Каїн, Грицько, Стецько, Гаврило... Навіть у славетних греків що маємо? Хто знає, яке прізвище в Сократа або в Ахілла? А в Агамемнона? І взагалі що це таке — Агамемнон? Для бугая або жеребця воно й нічого, а для героя

Троянської війни піяк не личить. Може, Клітемнестра й убила його через це наймення, хоч, відверто кажучи, ім'я Клітемнестра теж не викликає особливого захвату і нагадує не вродливу гречанку, а щось медичне або зоопаркове.

Так от про Загребельних. Де взялося це прізвище? Може, це комусь і не сподобається, але ж — од козаків. І не від козаків взагалі, а від конкретного запорозького козака Носа, що мав ім'я Павло, жив у сімнадцятому столітті, первісне прізвище міг мати, а міг і не мати, бо відомий був просто як Павло, а ще: був надзвичайним і повноважним послом Запорозької козацької республіки, акредитованим при дворі французького короля Людовіка XIV.

Тут необхідні пояснення: Людовік XIV, як відомо, любив, щоб його називали королем-сонцем, ще любив він саджати на європейські престоли своїх родичів або тих, хто йому подобався чи просто вмів запобігати його ласки. Для такого поводження наука приберегла навіть відповідний термін: непотизм. Бо наука без термінів — однаково що полова без остюків. Та щоб не морочитися з цим хитромудро-латинським непотизмом, найпростіше вжити наше слово «кумівство» — і одразу все стане зрозумілим. Ну, то от. У Польщі на той час не стало короля. Ян Казимир після невдалих воєн з Богданом Хмельницьким і тяжкої розрухи в Польщі зрікся престолу. За трон розпочалося змагання між Яном Собеським і Міхалом Корибутом Вишневецьким. Як міг хтось один стати королем при такій, сказати б, системі? Адже відомо, що королів ніколи не вибирали, а призначали. Це тільки Іван Грозний наївно вважав, що в Польші королів обирають не «по божью изволению», а «по многомятежному человеческому хотенью».

Кандидати в королі не сподівалися ні на яке «человеческое хотенье», а мерщій кинулися запобігати ласки в короля-сонця, і якийсь з них (ясна річ, меткіший), виторговуючи корону для себе, пообіцяв Людовіку за покровительство всю Україну, або, як тоді казали, козаків. Щоправда, не взято було до уваги одну незначну подробицю: Україна тоді не належала шляхті й усім отим претендентам на королівську корону. Але хто ж у великій державній політиці переймається подробицями й дрібницями?

— А що таке козаки? — поцікавився Людовік.

До ладу пояснити ніхто не міг, придворні плутали козаків з турками й татарами, все зводилося до коней, шабель і страхітливих вусів. Тоді король тупнув високим каблуком (він носив черевики на дуже високих підборах, бо був малий на зріст, а хотів перевищувати всіх) і звелів припровадити йому від тих загадкових козаків посольство.

«Звелів припровадити» сказано не дуже точно, бо король звелів, щоб стало перед ним посольство, а вже технічний бік справи його не цікавив. Однак запорожці були вельми вразливі на слова, вони не звикли до такої пахабної термінології і ніякого посольства до Парижа не спорядили. Тоді придворні на свій страх і риск змінили королівські слова, і було передано на Січ, що Людовік велів

запросити посольство. Але ж знов устряло оте «велів», і загадкові козаки затялися в своїй амбітності. І лише коли сказано, що король просить до себе посольство, то зібралося січове товариство, довго вибирало з-поміж себе посла і його помічників, довго й не могли зійтися на тому чи тому, тоді все ж більшість гукнула козака Носа, дали йому ще трьох товаришів, а наказ посольству (тут доречно буде додати, що козаки звали посольство «депутацією», бо зналися на високих речах, на світському етикеті й кохалися в рідкісних словах) був, мабуть, найкоротший у світовій історії дипломатії: «А пошли ти, Павле, того короля під три чорти!»

Так козак Павло опинився в ролі надзвичайного й повноважного посла, а три його товариші виконували місію радників посольства, і всі четверо стали перед королем, мали б налякати його вже самими тільки своїми постатями, бо хлопці були вельми породисті, а Павлові ще ж треба було викопати наказ січового товариства, себто послати короля туди, куди радили козаки. Дипломат повинен слухати того, хто його посилає і наділяє повноваженнями. Інакше який же він дипломат? Павло Ніс розумів свою місію і мав намір виконати її без вагань і з усією прямотою, якою відзначався в житті. Водночас, маючи вроджене почуття шляхетності й, сказати б, чоловічої делікатності, він розумів, що негоже отак навпрямець посилати цього маленького королика під три чорти. Тому застосував відомий суто український спосіб мовлення на здогад буряків, щоб дали капусти, і просто за кожним словом повторював: «Чорти його бери!» Мовляв, хай чорти самі й розбираються, кого їм брати і куди цурпелити.

Французькі драгомани мерщій перетлумачували кожнісіньке слово своєму королеві, і він зі своїм двором тільки й чув: «Сакребльо! Сакребльо! Сакребльо!» Бо «сакребльо» по-французьки якраз і означає «чорти його бери». Людовік, хоч був королем, отже, мав перевершувати розумом усіх підлеглих, нічого не второпав і вирішив: отого дивного велетенського чоловіка, який нахабно лякає його, всемогутнього повелителя всієї Європи, своїми зарізяцькими козаками, прізвище Сакребльо, тому коли звелів одписати польському претендентові, що він відмовляється від його дарунка, а козакам дати рескрипт про те, що вони можуть і далі розвиватися згідно зі своїми уподобаннями і законами своєї незбагненної країни, то при цьому весь час посилався на козака Сакребльо.

Про претендента на польський трон ми не знаємо більше нічого, а от на Січі послання Людовікове було прочитане, бо там знайшлися хлопці, що тямили й по-французьки і по якому завгодно, товариство досхочу посміялося з лякливого короля, а свого посла Павла відтоді й прозвали Сакребельним, або ж, керуючись духом мови й пам'ятаючи про таку споконвічну українську гідротехнічну споруду, як гребля,— Загребельним. Кажуть, що одне з колін тих Загребельних прорвалося й до Італії, де модифікувалося в Загрібальді, а вже ті дали такого славного чоловіка, як Джузеппе Гарібальді. Природна скромність примушує автора вмовк-

нути, бо й так набалакано стільки, що навіть усі наші енциклопедії не розберуться.

Власне, автор і не хотів зачіпати цієї теми, але його мимоволі паштовхнули на неї, бо згодом приїздив він до Світлоярська з одною дуже шановною делегацією, такою шановною, що для належних пояснень їй не досить виявилося ні голови Зіньки Федорівни, ні дядька Зновобрать, а приїхали з-за меж колгоспу товариші Вивершений і Багатогаласу. Ну, а що в світлоярському колгоспі, як у Ноєвому ковчезі, було все: і жито, й пшениця, й кукурудза, і соняшник, і худоба, й свині, й вівці, й копі, і кури, гуси, індики, кролі, навіть ондатри,— то розповідати було про що. Вивершений розповідав делегації, скільки колгосп дає сього та того, а Багатогаласу загинав пальці і підтакував:

— Так, так.

Тоді підказував:

— Про миргородських поросят не забудь.

— Ага, маємо поросят миргородської породи,— казав Вивершений.— Чорно-рябої. Дуже й дуже.

— Про яйце теж не забудь,— підказував Багатогаласу.

— А також стільки-то мільйонів яйця,— похопився Вивершений.

Але делегація чи вже все знала, чи то якась дивна видалася. Ні про миргородських поросят, ні про яйце додаткових запитань не задавала, а стала допитуватися:

— А запорожці?

— З запорожцями змагаємося,— пояснив Багатогаласу.

— Та ні, ми про історичних. Про козаків.

— Козаків у нас не чуть,— сказав Вивершений.— Чого не чуть, того не чуть. На спеціалізацію переходить думаємо, а про козаків не можу вам сказати авторитетно. Може, товариш Багатогаласу пояснить.

Але й той відмовився будь-що додати до вже сказаного.

Все ж таки в автора цієї розповіді, мабуть, якась хвороблива пристрасть до історії. Через отого свого предка Сакребльо. От повезло чоловікові — мав такого предка. А коли не мав, коли не пам'ятаєш, коли ніхто не знає, коли не було нічого? Зате потреби щоденні є, а людина живе потребами. Хто там сказав, що кожна епоха повинна мати свою Трою, і свій потоп, і своїх гладіаторів, і свою Жанну д'Арк? Було — й нема. Архіви не збереглися, бо де тримати? Українська хата під соломою, спалахує легко, горить дощенту,— як тут вбережеш оті архіви? А до того й ховати ніде. Бо що таке хата? Сіпп? Там тісно й темно, мишва з горища так і котиться, поточить архів на потерть. В самій хаті тільки й місця, що під припічком, де нічого горючого не можна тримати з протипожежних міркувань, та ще за божницею, яка правила і за архіви, і за бібліотеки, і за весь інтелектуальний, сказати б, пабуток. Але чи ж багато там вміститься? Та ще атеїзм — які вже тут ікони й божниці?

Тому й носили все в умі і мали споконвіку міцну пам'ять — всіх друзів пам'ятали, але не забували й ворогів.

Згодом автор переконався, що в Світлоярську історію пустили в обіг і навіть у щоденний побут, і хто хотів про неї тут довідатися, то мав починати своє вивчення не з офіційних кабінетів і не з розпитувань дядька Обеліска, який належав до рекордсменів прямолінійного мислення, а із спокійного й неквапливого знайомства з усім світлоярським, до речі кажучи, вельми складним світом.

Був тут Самійло Кішка, який обдирав котів і здавав шкурки як пушнину. Дем'ян Многогрішний ходив до чужих молодиць, поки йому пам'яли боки. Іван Брюховецький мав таке черево, як ночви завширшки. Братів Щусів прозвано Плантагенетами, але виводили це наймення не від англійської королівської династії, яка дала Річарда Левине Серце та Іоанна Безземельного, а від звичайнісінького нашого «подорожника», бо слово «плантагенет» означає не що інше, як «подорожник». Щусі ж випросили якось у фельдшериці бутель настойки подорожника і, замість лікуватися нею, випили всі три літри за одну ніч, бо виявилося, що настойка на спирту, концентрацію мала підходящу, та ще й лікувальна — хто б тут утримався від спокуси!

Людина в степу — це особлива категорія, може, ще й не вивчена як слід. Сонце сходить у степу і заходить у степу, а ти зостаєшся. Може, був тут завжди і вічно? І вже й не треба тобі шукати, за що б зачепитися пам'яттю, щоб довести світові свою тривалість. Ну, на Одещині був, кажуть, якийсь Овідій. У Києві — князь Володимир і Щорс, у Каневі — Шевченко, там проходив Будьонний, там Котовський, там батько Боженко, там дід Ковпак. А тут? Сонце, вітри і ми... Земля дарує чудеса, жде від тебе праці й подиву і вчить високої гідності, яка пробивається в тобі могуттям думки і вмінням поглянути на світ примруженим оком.

У Світлоярську враження склалося таке, що не вмів там сміятися тільки Самусь. Так ніби йому вже при народженні зробили спеціальний укол проти сміху й дотепності, а коли він згодом про це довідався, то не обурився, а сказав спокійно і навіть не без деякого вдоволення: «Все правильно». Та коли чоловік не вміє сміятися, це ще не означає, що йому чужі пристрасті, хвилювання, пал сердечний, який помагає йому виборювати своє, відстоювати, захищати, боротися й перемагать, щоб жити.

8

Від того, що ми облишили Самусів і Щусів для вияснення деяких історичних моментів, пристрасті їхні не вгамувалися і суперництво, яке з несподіваною силою спалахнуло довкола макета, не припинилося. Навпаки. Боротьба розгорілася з неймовірною силою. Самусі й Щусі від словесних суперечок перейшли до

дій, себто кожен рід вхопився за свій край макета й щосили тягнув до себе, так ніби від цього могло змінитися планування нового села і хтось таким чином міг домогтися для себе привілею поставити свою хату там, де йому захочеться, коло саду чи там коло фітонцидів, коло водокачки а чи коло магазину, коло садиби голови колгоспу а чи коло контори. Самусі тягли собі, Щусі — собі. Червоні обличчя, роззявлені роти, вирячені очі — суцільні пережитки проклятого капіталізму. Столичний архітектор аж позадкував, як од віспи, щоб не заразитися родимими плямами. Дядько Зновобрать мужньо кинувся поміж конфронтуючих і спробував вплинути на свідомість:

— Товариші Самусі! Товариші Щусі! Соромтеся! З вас же всі люди сміються! Все прогресивне людство!

Макет упав на підлогу. На макет попадали Самусі й Щусі. Кублилися вже там. Зновобрать, влучивши момент, махнув рукою архітекторові, той вправно висмикнув з-під купи тіл свій макет, вони мерщій занесли його до кабінету секретаря сільради, замкнули двері, тільки тоді Щусі й Самусі схаменулися, довго відсапувалися, проклінувалися, після чого старий Самусь спитав старшого Щуся:

— Куме, а де ж воно ота штука?

— А я б тебе спитав, де вона?

— То за віщо ж ми чубилися?

— А це вже тобі ліпше знати.

Тоді настала колективна пауза, крізь яку стало чутно гримотіння моторів, бо Денис Самусь приїхав до контори гусеничним трактором і не заглушив мотора, а Давидко так само не вимкнув мотора свого грузовика. Хотіли подіяти на своїх супротивників шумовими ефектами. Глава роду Щусів якийсь час слухав ті надвірні мотори, сплюнув, сказав своєму старшому синові — лісникові Василеві Щусю:

— У тебе ж вовк прирученний є, привів би його був сюди, напустив на Самусів, як ото вони на нас свої мотори. Чого з ними панькатись!

— Ще ноги повідкусює,— позіхнув лісник.

— Це таке кляте плем'я, що вони в нього й повідростають. Ач як ото нашпорилися! А ми свого не віддамо!

— І ми не віддамо! — загриміли Самусі.

— Ніякий актив тут не поможе!

— А що нам актив!

— Давай загальні збори! — заревли Щусі.

— І збори! Голосування!— не відстали й Самусі.

Товариш Зновобрать був надто досвідченим політичним діячем, щоб не відчути, яка загроза ховається за цією, здавалося б, демократичною пропозицією Щусів і Самусів. Він одразу оголосив сільський актив закритим і замкнувся в своєму кабінеті з архітектором, головою колгоспу Зінькою Федорівною і секретарем парторганізації Грицьком Грицьковичем.

— Що будемо робити? — спитав Зновобрать своїх товаришів.

— Хочуть збори, то й збори, воно й краще,— знизала плечима (а плечі ж які! — тільки на Україні бувають у жінок такі плечі) Зінька Федорівна. (До речі, тут Варфоломій Кнурець пагадав авторові, що розкішні плечі в героїні вже описав Тургенєв у романі «Батьки і діти»).

— Тільки на самотьок не можна пускать,— зауважив Грицько Грицькович.

— От і я так думаю.— Зновобрать глянув на архітектора, якому все це, здавалося, було байдуже.— Ви, товаришу, з столиці, у вас воно там не так, далі від народу, а тут усе впритул, кажеться-говориться.

— Тут треба працювати в контакті з масою,— додав Грицько Грицькович.

— З колективом,— підказала Зінька Федорівна.

— Він ще молодий секретар, не оволодів термінологією,— пробачливо зітхнув Зновобрать.— То що ми придумаємо? Щусі й Самусі весь колгосп розполовинять, і ніколи ми не дійдемо згоди.

— А коли одного з Самусів на цей час усунути? — запропонував Грицько Грицькович.

— Як — усунути? — обурилася Зінька Федорівна.— Самусі такі працівники, передовики, механізатори...

— Тому я про них і... Бо Щусі трохи не те... Ну, там лісник ще сяк-так, але ж він не по нашій лінії, у нього своє міністерство... А от Самусі... Нам обіцяли путівки на курорт... От би Самусеві Денисові, як передовому механізатору...

— В посівну? — Зінька Федорівна аж підвелася від обурення й подиву.

— Ну, а коли ситуація...

— Стривай, стривай,— сказав Зновобрать,— а тут щось є... Цього Самуся прибрати хоч на тиждень, то ми, вважай, всі питання... Ану, Грицько Грицьковичу, ти чоловік молодий, спробуй наздогнати Самуся та завернути його сюди.

— З трактором?

— Та хоч би і з трактором...

І знов загримів трактор знадвору, а в кабінеті Зновобрать з'явився механізатор Самусь, власне, найголовніший з цього могутнього роду, став, глянув на керівний склад села й колгоспу, вирішив, що йому виявлено високе якесь довір'я, і це йому сподобалося, він сказав: «Все правильно» — і сів навпроти Зновобрать.

— Значиться, товаришу Самусь,— сказав йому дядько Зновобрать,— ми тут порадилися і відзначаємо, що ти, виконуючи й перевиконуючи, вийшов на перше місце по колгоспу і виходиш на перше місце по району, і ось, є думка послати тебе на курорт.

— Куди-куди? — не зрозумів Самусь.

— На курорт. До Чорного моря.

— Та я там зроду не був! Я ж здоровий, як бик!

— А керівництво хоче, щоб ти був ще здоровіший. І дає тобі

безплатну путівку. На Південний берег Криму, в санаторій... Як зветься санаторій, Грицьку Грицьковичу?

— «Лівадія»,— пояснив Грицько Грицькович.— Там колись царський палац був, а тепер курорт для трудящих. Там, кажуть, спальня є, де цариця спала. Цілий день сонце. Вікна так влаштовано, що сонце цілий день кружляє і зазирає в них.

— І ото я там спатиму? — поцікавився Самусь.

— А чом би й ні?

— Все правильно,— спокійно промовив Самусь.— Можу поїхати, я свої зобов'язання вже... А тільки...

— А тільки що? — Зновобрать так і втупився в нього своїми злинялими очима.

— Сам не можу.

— Аби ж ти мав дружину, то...

— Не треба мені вашої дружини... Щуся пошліть...

— Щуся? Та навіщо?

— Все правильно. Для рівноваги. Самусь їде, хай їде і Щусь!

Самусь підвівся, показуючи, що розмову він закінчив і від свого не відступиться. Зновобрать спробував поторгуватися.

— Ви ж передовики, а в Щусів катма!

— Пошліть лісника.

— Так він не колгоспник.

— Домовтеся з міністерством. Все правильно.

І Самусь пішов собі.

А керівництво мало вирішувати за нього й за всіх.

— Що ти думаєш, Зінько Федорівно? — спитав Зновобрать.

— А що мені думати — Щусь не член колгоспу.

— А ти, Грицьку Грицьковичу?

— Треба шукати вихід.

— Де ж ти його знайдеш?

Несміливо поглянули всі на архітектора, але той був ще надто молодий, щоб знайти вихід з такого заплутаного становища. Врешті наважився Грицько Грицькович.

— Самусь не відмовився,— сказав він роздумливо, хоч і не ствердливо.

— Ну? — поворушив бровами Зновобрать.

— Дамо путівку, завтра й поїде.

— Це так, що й поїде,— ствердила Зінька Федорівна.

— За умови, що ми й Щусеві...

— Це ясно. Він же заявив. А це такий...

— То от,— Грицько Грицькович пожвавішав,— ми запрошуємо зараз Щуся-лісника, пропонуємо йому путівку...

— Він же не член колгоспу, а путівки — для колгоспників...

— Хвилиночку! — підняв руку Грицько Грицькович.— Ми обіцяємо Щусеві, вмовляємо його, щоб він їхав разом з Самусем, виділяємо для нього машину, посилаємо її завтра до лісництва...

— А путівка? Чи ти за день домовишся з усіма інстанціями?—

Зновобрать аж відвернувся від Грицька Грицьковича на таку його легковажність...

— Обіцяти — не означає дати... Хай Самусь думає, що ми дали путівку й Щусеві, а тим часом...

— Обман? Не допущу! — засовався на стільці Зновобрать.— Ти ж секретар...

— Не обман, а затримка з оформленням. Самуся відправимо, Щусь буде ще тут. Голосування дасть результат. То як? Приймається? Кликати лісника?

Лісника покликано, і Грицько Грицькович приступив до його обробки.

— Ви чули, товаришу Щусь, який великий обсяг робіт належить лісництву в майбутньому селі, тому ми хочемо, щоб ви набралися сил, і для цього посилаємо вас на курорт.

— Набратися сил? — не повірив Щусь.— Та ви що — шуткуєте? Я ж і так здоровий, як воляка!

— Не виражайся так некультурно! — присоромив його Зновобрать.— Чи не бачиш, що тут жещина, або ж голова колгоспу Зінька Федорівна. Поїдеш у санаторій на Південному березі Криму. Там така краса, що тобі й не снилося. Басейн з морською водою. Сто метрів пливеш по ньому туди й сто метрів відтіля.

— Та я ж плавать не люблю!

— Там привчать!

Ідеологічна обробка Щуся тривала досить довго, він не належав до таких податливих патур, як Самусь, лінивий і повільний його розум ніяк не міг схопити всю складність пропонованої комбінації. Тільки збагнувши нарешті, що тут ідеться про обдурювання Самусів, Щусь, зітхаючи, згодився, але застеріг, що це вперше й востаннє.

Самусі ж висунули зустрічний план. Про те, що їх обдурюють, вони не подумали, але самі вирішили обдурити сільське керівництво. Денис як поїхав, так і приїхав. Він справді спакувався, сів до Давидка, свого брата, в кабіну, і вони помчали на станцію, а вранці обидва були знову вдома і через глинище перегукувалися з Щусями:

— Го-го, думали, Денис такий дурний, що поїде на ваш курорт, а вам дасть тут розперізуватися! На станцію — та й назад! Отак!

— А наш Василь і зовсім не їздив! — сміялися Щусі, раді, що перехитрили Самусів ще більше.

Голосування знов не дало ніяких наслідків: проти переселення мовби ніхто й не заперечував, коли ж доходило до розподілу місць під садиби, якась незмпна сила розполовинювала все трудове населення Карпового Яру, і не було ніякої змоги зрушити справу з місця. Можуть спитати: а де ж були Зновобрать, Зінька Федорівна, Грицько Грицькович і ще безліч людей довірених, гідних, доблесних, свідомих? Навіть дядько Обеліск не зумів стати над ворогуючими таборами і потихеньку голосував то за тих, то за тих, залежно

від ситуації. Зате в своїх словесних заявах він послідовно проводив давно обрану лінію, вигукуючи:

— Давно пора знищить це старе село як клас і водрузить на його місці обеліск!

— Залле ж водою,— сміялися карпоярівці.

— А ми — плавучий!

Затята боротьба за нові території, за їх розподіл, за сфери впливу призвела до того, що прогресивна справа переселення зайшла, як то кажуть, у глухий кут. Молодий архітектор з нудьги спробував навіть залицятися до сільських дівчат, за що йому перепало найперше від Самусів, тоді від Щусів; на поміч він покликав із столиці автора цієї розповіді. Але що автор? Він може тільки коментувати, тобто з більшою або меншою правдивістю переповідати й пояснювати події, активним же чинником виступати не може, а коли й пробує іноді, то для цього йому вічно не вистачає повноважень, авторитету і просто рішучості.

Зате коли довідався про ускладнення в Карповому Яру товариш Вивершений, то приїхав туди негайно і в один день усунув усі перепони, зняв напруження, полагодив конфлікти, розв'язав проблеми, помирив, поділив, вирішив, постановив і доповів інстанціям.

Товариш Вивершений почав усе діло з ферм. Відвідав тваринницьку ферму, гляпув, насупив брови, гримнув:

— Чому непорядок на фермі?

— Тобто? — несміливо спитав завфермою.

— Чому одна корова лежить на правому боці, а друга на лівому і хвостами в різні боки махають? Покласти всіх на лівий бік і хвостами щоб... І щоб усі ремигали!

— Та як же це зробиш?

— Сказано — і без балачок!

Тоді прибув до кабінету Зновобрать, ще більше насупився, обвів увесь актив поглядом, спитав:

— В чім тут затримка?

Колективна пауза була зовсім короткою, але товариш Вивершений не визнавав навіть щонайкоротших пауз, нетерпляче перепитав:

— Ну?

— Затримка в питанні переселення,— сказав Зновобрать.

— Як то затримка?

— Розділилися голоси колгоспників. Не можемо вирішити.

— Коли розділилися, тоді треба рішать в робочому порядку,— пояснив товариш Вивершений.

— А як це? — вихопився Грицько Грицькович, бо був ще молодий і не знав, що вихоплюватися перед товаришем Вивершеним з такими наївними запитаннями сміх і гріх.

— Зразу видно: молодий кадр,— сказав товариш Вивершений.— Хто ж про таке питає? Скласти в робочому порядку списки— кому куди переселятися— і баста!

9

Авторові порадив поїхати в Карпів Яр слідом за архітектором не хто інший, як доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець. Взаємини між автором і Кнурцем на той час уже були суто приятельські, обидва називали один одного «старий», сміливо критикували один одного, давали поради, застерігали, коли треба, стримували від необачних учинків.

— Знаєш, старий,— сказав Кнурець,— я б на твоїм місці поїхав. Архітектор — мій добрий знайомий. Хоч молодий, але хлопець тямковитий. Ну, й на місці там. Поїздка заміпює книгу. Пам'ятаєш? Коли в газетах пишуть, щоб ваш брат вивчав життя, ти носа не відвертай.

Після таких слів як ти не поїдеш?

Але автор надто довго збирався і запізнився просто злочинно. Якби він міг випередити товариша Вивершеного, може, події розвивалися б інакше, бо автор їхав до Карпового Яру з досить високими повноваженнями спецкора центральної газети і вже б він не допустив отого «списочного» методу, який застосував товариш Вивершений і за яким вийшло так, що поряд з Самусями поселитися мали не їхні одвічні антагоністи, Щусі, а люди, сказати б, далекі від їхніх династичних конфронтацій — Левенці. Від сусідства ж, як відомо, або дружба навіки, або найзапекліше ворогування.

Але автор запізнився, не зумів випередити товариша Вивершеного, хоч той прибув до Карпового Яру з деяким запізненням (колись казали «в свинячий голос», а такий малокультурний вислів просто гріх застосовувати як до товариша Вивершеного, так і до самого автора). Товариш Вивершений, певна річ, знав місцевість значно краще за автора, він не блукав, не розпитував, куди і як їхати, просто сказав своєму водієві: «Ти ж знаєш, Ваню, як туди проїхати»,— і все. Без зупинок, без перешкод і без пригод доїхали вони до історичного яру посеред села, тепер треба було об'їхати його довкола, щоб потрапити до сільської Ради, над якою витріпочувався червоний прапор — ознака того, що Зновобрать на своєму державному місці, та й не сам, а з усім своїм виконкомом, бо символ влади вивішувався над сільрадою тільки в дні роботи виконкому.

«Якраз попали на засідання»,— задоволено сказав водій, вважаючи, що для товариша Вивершеного не може бути більшої радості в житті. Але ж той теж був людиною, хоч не часто визнавав це публічно. Засідання, коли казати правду, сиділи йому вже давно в печінках, і тому він з набагато більшою охотою метався по району, їздив по полях, заскакував на фермн, нагапяючи страху на завідувачів і зоотехніків, і всіляко уникав саме засідань. У Карповому Яру він сподівався застати те, що зветься всенародним ентузіазмом, може, мітинг з нагоди будівництва нового села, може, народні гуляння, може, святкові демонстрації. А тут — засідання.

Розчарування товариша Вивершеного було таке велике, що він зопалу заскочив на ферму й наробив там шелесту, а тоді, караючись у душі за вчинену несправедливість і щоб трохи охолонути, звелів водієві їхати довкола яру до сільської Ради, а сам пішов навпростець через яр одною з тисяч протоптаних за кілька століть існування цього села стежок.

Він заглибився в яр сміливо, рішуче і, як казав один спостережливий чоловік, гостро. Для цього потрібна була неабияка відвага. Бо яр був величезний, поплутаний, загадковий, необстежений і невивчений. Тут саме доречно буде повідомити, що в самому селі це місце ніколи не називалося яром, а мало назву промовистішу і трохи навіть похмуру: провалля. Бо «яр» — це яріння природи, це її примха, вибрик. Це, власне, гра природи, а відомо ж, що гра може бути тільки весела, принаймні так усі вважають. А провалля — це місце, де з невідомих причин і в невідомі часи провалилася земля. Прокляте місце, вороже людині, загадкове, незбагненне і досить-таки неприємне. Провалля, що красувалося посеред Карпового Яру, хоч і дало колись назву селу, вже давно втратило через людську забудькуватість це своє первісне значення і тепер мало б вважатися одною з білих плям на карті нашого континенту. На схилах провалля було забите такими густими й чіпкими заростями гадючої калини, що доводилося мовби проринати крізь них, проповзати по вузьких тупелях, і почувався ти в отому принизливому й несвідомому повзанні не чоловіком, а котом чи борсуком якимсь. Коли ж продирався крізь перший рубіж і виходив на слизький-такий оперативний простір, то потрапляв між цілі Гімалаї попелу, який господині зсипали сюди впродовж століть, і в тому попелі кублилися вже й не кури, як то водиться повсюди в українських селах, а якісь здичавілі потвори з породи пернатих, велетенські, ліниві, геть одурілі. Далі йшли славетні карпоярівські смітники, поросли широколистими лопухами, які сором'язливо прикривали людський бруд, недбальство, безгосподарність і просто нехлюйство, бо на тих смітниках, окрім товченого посуду, битих чарок і шибок, всілякого ганчір'я, іржавого дроту, уламків, шмаття й непотребу, можна було знайти і поламані дерев'яні й залізні колеса, погнуті рами від сівалок, здеформовані борони й культиватори з повиламуваними лапами й зубцями, а то, може, й цілі трактори, машини, комбайни, які вже відслужили своє в тяжкій своїй земляній службі й потихеньку скинуті на саме дно яру. Бо здавати їх на залізний брухт — то ж морока, а тут зіхнув униз, і воно само туди покотилося — хвала законам тяжіння! За смітниками були гарні тверді стежечки, витоптані тими, хто ходив до провалля по глину. До стежечок припадав своїми схожими на дитячі долоньки листками подорожник. Стежечки вели до справжнього печерного міста, вибудуваного в одному із схилів провалля на різних рівнях, залежно від шарів залягання глин, так що кожна печерка ще здалеку світилася то вохрянистим кольором, то сизуватою київською глиною, то ясніла

глинами полтавськими, то черкаськими, а то й суто карпоярівською: темною, із залізним полиском, саме для хатніх долівок і підводити хати зокола.

На самому дні провалля пробивалося джерельце, його шлях значився густими верболозами, звідти дихало вологою, пронизливою свіжістю і... ніхто б не повірив, товариш Вивершений теж не повірив, але всьорбнув у себе повітря, плямкнув двічі чи там скільки годиться губами і вже не мав ніякого сумніву: пахне перваком. Він пропізнав кущі верболозу з ще більшою гострістю, ніж те зробив з заростями дерези на верхніх схилах, метнувся туди й сюди, нічого не побачив і не знайшов, керуючись досвідом районного керівника, але тут йому на поміч прийшло успадковане, прокинувся в ньому предківський інстинкт, він шухнув ще й ще, і вже тоді відкрилося перед товаришем Вивершеним усе те, що було досі прикрите, знайшлося сховане й приховане, побачилося досі не бачене, та ще й у таких кількостях, що стало лячно.

Уся долинка, заросла густими верболозами, наповнена була встановленими на однаковій відстані один від одного, вміло вкопаними в глинящий берег, захованими й замаскованими самогонними апаратами якоїсь не відомої ще науці й радянському судочинству конструкції, апаратами, повністю автоматизованими, керованими на відстані, чи що, бо ж нікого не було, а дрівця, підкладені під казанки, горіли, і в казанках булькотіло, і по змійовиках текло, а тоді капало в підставлені посудини. Товариш Вивершений присів біля одного з апаратів, підставив пальця під прозору краплю, лизнув, прискалив око, лизнув ще, тоді спробував з сусіднього апарата, тоді з крайнього і вимушений був визнати, що продукція досить високої якості, коли не сказати — найвищої.

Той, хто подумав погано про товариша Вивершеного, виходячи з цього зовсім не типового випадку дегустації ним перваку, гірко помилився. Бо товариш Вивершений сам не пив, іншим теж не радив і взагалі вважав, що пити горілку й курити — найшкідливіші розваги. На дозвіллі він навіть пробував підрахувати, скільки б люди могли зробити, якби не витрачали часу на куріння й пиття алкогольних напоїв (та ще з тостами!), або скільки випивається колгоспом горілки за місяць, за рік, за десять, коли брати по півлітри на душу населення, скажімо, на тиждень. Але дозвілля в товариша Вивершеного майже ніколи не було, своїх обрахунків він так до кінця й не доводив і страшенно дивувався, що десь у державі існує, видать з усього, спеціальний орган, який веде такі підрахунки, бо як же інакше можна пояснити той факт, що горілки завозиться в район саме стільки, скільки її випивається.

З провалля товариш Вивершений видобувся в пастрої вельми рішучім і агресивнім. І коли почув, що Щусі й Самусі не хочуть перебиратися на нове місце й затіяли якусь жабомишодраківку не знати чого й за що, то миттю збагнув усі таємні причини отої проволочки. Хотів одразу й затаврувати належно всі пережитки, сховані на самому дні провалля, але вирішив, що переможний поступ

часу сам зітре з лиця землі все відстале й незакопне, і, щоб припинити непотрібні балачки, звелів вирішувати питання в робочому порядку, тобто складанням списку.

10

Тим часом автор цієї розповіді був між життям і смертю. Сказано це не для красного слівця, а для якнайточнішого окреслення становища, в яке автор потрапив через необачність і елементарну втрату пильності. Єдине слово з ужитих тут не зовсім точне — це «був», бо треба було б сказати «висів». Справді, висів між життям і смертю. Життя було вгорі: весняне голубе небо, ласкаве, безмежне, тепле, прекрасне, а смерть — унизу: мокра, холодна, похмуроглибинна. Власне, висів і не сам автор, а його старенька «Побєда», якою він приїхав до Карпового Яру аж із столиці, а тут, не знаючи до пуття дороги і забувши давню мудрість, що хто навпростець ходить, удома не почує, вирішив добратися до сільради саме навпростець, а той «простець», себто берег, був залитий дніпровською весняною водою. Мабуть, вода заливала берег щороку, бо карпоярівці приноровилися щоразу насипати тут високу греблю, заплітаючи її з боків, щоб не розсувалася, шелюжинням, це давало змогу економити трудові зусилля, починаючи кожного разу не з нуля, а з торішніх залишків греблі, відповідно доплітаючи боковини й підсипаючи зверху нового піску. Все це автор завдяки своїй фаховій спостережливості вмить збагнув, він, як ті археологи, які за кількістю культурних викопних шарів можуть з точністю до десяти років сказати, скільки років тому чи тому черепкові, видобутому з найглибших глибин землі, міг би навіть порахувати, скільки поводей і якої саме сили вже витримала ця гребля. Єдине, чого не міг автор,— це встановити пропускну спроможність споруди, бо не володів потрібними технічними знаннями, а державна автоінспекція не подбала про те, щоб перед греблею стояв знак з вказівкою на те, скільки тонн можна провозити. Ось і сталося так, що машина, щойно вискочивши на греблю, вмить забуксувала на ній, а тоді якась ворожа всьому живому сила потягла її вбік і назад, та й ще вбік, та в воду, а води, як досить швидко зорієнтувався автор, було внизу метрів з шість або й цілих десять. Це могло називатися: «булькнеш і не квакнеш», могло називатися й ще інакше, тут уже автор втратив смак до слів і називань, бо, здається, все вказувало на невідворотне наближення його кінця, тобто біологічного (отже, й ідеологічного) існування. Машина (а з нею й автор) так би й булькнула, якби чудом-дивом і щастям не зачепилася задпім мостом за товстий пакіл, який стримів з тіла греблі, і так зависла перехняблено, повна води, і автор сидів, уп'явшись у кружало керма, по шию у воді, боявся ворухнутися, бо не знав, що тримає машину і чи міцно тримає. Спробував відчинити дверцята, але вода підпирала їх, та й навіщо відчиняти — хіба щоб

поринути? Вилізти через праві дверцята — для цього треба було робити безліч загрозливих рухів і пересувань, на які зважитися людина могла тільки несповна розуму. Так автор і висів між життям і смертю, а товариш Вивершений саме тоді вирішував найкардинальніше для карпоярівців питання.

Сказано вже, що кожен повинен мати свій потоп або хоч маленький потопчик, мав його й автор. Прокоментувати цю подію не зміг би й великий ерудит Варфоломій Кнурець, бо в минулі епохи тонуло у воді хоч і багато всіляких предметів і ще більше люду, серед якого були князі й королі з кіньми, філософи і письменники, славетні красуні й фінансові тузи, але такого, як падало з карпоярівської греблі, ніяка історія ще не знала.

Тут може виникнути підозра, що карпоярівці відзначалися злочинним недбальством, внаслідок якого могли гинути навіть найвидатніші люди нашого часу, до яких автор без зайвої скромності залічує також і себе. Насправді ж усе було не так. Дядько Зновобрать, який водночас з податками, страхуванням, виплатою зарплати сільським службовцям, записом актів громадянського стану, діяльністю споживкооперації дбав також і про транспортні артерії Карпового Яру, зобов'язував щороку голову колгоспу Зіньку Федорівну виставляти перед греблею пост, який би пропускав усіх пішоходів і дрібних сільськогосподарських тварин, але затримував усю техніку, окрім хіба що велосипедів і бабок для клепання кіс.

Постовими виставлялися дід Левенець, тобто рідний дід Гриші Левенця, героя нашої розповіді, і дід Утюжок, прозваний так карпоярівцями за свою незборимну пристрасть до прасування. Ця пристрасть у діда Утюжка ніколи не набувала рис суто побутових, а мала характер, сказати б, політичний. Дід Утюжок ніколи не пропускав зборів по підготовці до чергового свята, терпляче вислуховував усіх ораторів, ждав, поки будуть висловлені всі пропозиції, а тоді брав слово і вносив завжди ту саму свою власну пропозицію: «А також погладити всі прапори!» Власне, за це діда й прозвали Утюжком. Зновобрать хоч і знав щоразу, що той скаже, але неодмінно надавав дідові слово, і Утюжок уперто повторював: «А також пропоную погладити всі прапори!» І пропозиція приймалася одноголосно.

Таким чином, діда Утюжка призначали стерегти греблю не як пенсіонера, а зважаючи на його незаперечні громадські заслуги. Про діда Левенця мова буде осібно, для цього автор ще вибере час, тут тільки слід зазначити, що й дід Левенець належав не до простих карпоярівців, а до еліти, бо ще в перші роки Радянської влади вважався в Карповім Яру єдиним інтелігентом після того, як закрито церкву і піп Самосвят виїхав із села.

Діди несли службу справно, хоч і не без деяких не до кінця з'ясованих пригод. Так, одної весни з греблі впав мотоцикл з коляскою (мотоцикліст вирнув). Діди присягалися, що повз них мотоцикл ні з коляскою, ні без коляски не проскакував, а де взявся

на греблі, того сказати не могли. Ще одної весни з греблі впав колісний трактор. Лежав, поки й вода зійшла, а діди тим часом гадали, як вони могли провчити п'яного тракториста (бо ж тверезий карпоярівець ні з якою техпікою на греблю не попхався б). Коли наступної весни з греблі впав уже гусеничний трактор, дехто подумав, що дідам не довірять більше такої відповідальної посади, але самі діди були іншої думки, бо кому ж і довіряти таке важливе діло, як не їм, людям досвідченим і вже тепер з такою вигостреною пильністю, що іншому для її набуття треба, може, втопити з греблі штук з п'ять самохідних комбайнів або машину самого товариша Вивершеного!

І їх справді поставили стерегти греблю й тої останньої для Карпового Яру весни, і діди сиділи в Утюжковій хаті край дороги, але дивилися не на дорогу, по якій саме їхав автор, а на Утюжкового правнука Павутю, який того ранку вперше став перевертатися на животик. Ось чудо з чудес! Лежало собі малесеньке хлоп'ятко чотири місяці й вісім днів після народження на спинці, а тут підібгало під себе одну ніжку, а другою зробило мель-мель, ручки перед грудьми з'єднало бубличком і так на тому бубличку кіть-кіть — та й перекотилося на животик і страшенно зраділо і засміялося до дідів беззубими, як і в них, але рожевими й молодими яснами, і діди (власне, прадіди для маленького Павуті) теж зраділи, надто ж Утюжок, який мав змогу поділитися своєю радістю з таким авторитетним свідком, як дід Левенець. Отак вони сиділи, дивилися, як перевертається на широкому дерев'яному ліжку малий Павутя, і думали про вічне й велике, геть випустивши з виду всіляку тимчасовість і весь дріб'язок.

Щоправда, дід Левенець таки запримітив, що повз вікна ніби промайнуло щось біле-біле, і звернув увагу діда Утюжка.

— Що б то воно могло бути?

— А хто ж його зна.

— Мо', машина?

— Та дуже вже ловке.

— Ото й я думаю: хіба машина така ловка буває?..

Так погомонівши, діди все ж для певності вигулькнули з хати і тоді побачили авторову «Побєду», яка висіла на греблі, наполовину запурившись у глибоку воду. Навіть у багатому всілякими випадковостями житті обох дідів таке траплялося вперше. Вони побігли вниз до греблі, налякано махаючи руками, так ніби могли тим махаппям зарадити чимось авторові. Та коли добігли і побачили, що машина досить міцно зачепилася заднім мостом за пакіл, то дружно й весело застукотіли в праве скло і стали показувати авторові, щоб він не мокнув більше у воді, а мерщій вилазив на цей бік. Автор показав, що він боїться зворухнути машину.

— Та не бійтеся, чоловіче!

— Зачепилося так, що й не одчепиш!

І тоді автор послухався досвідченої мудрості і поволеньки видобувся зі своєї мокрої домовини.

— Тепер аби дати знати нашим механізаторам,— сказав дід Левенець,— то вони вас вмент би вихватили з цієї мокречі!

— Дати,— думаючи про Павутю, якого він лишив без догляду, пробурмотів Утюжок.— А як ти даси? Далеко ж!

— Ви тільки скажіть, куди бігти, я залюбки,— вщокуючи зубами, сказав автор,— хоч трохи зігріюся...

Діди були добрі й показали, куди бігти, автор побіг, знайшов спершу обліковця тракторної бригади Івана Івановича, той якось упіймав свого сина Рекордиста з мотоциклом, спільними силами добулися до Самуся, з яким автор уперше й познайомився, і Самусь задля столичного гостя зробив виняток, перервав трудову діяльність і своїм трактором витягнув машину.

11

Гриша Левенець у всіх цих подіях ще не брав активної участі. Взагалі можна б сказати: ніякої участі не брав. По історії якраз тоді дійшли до хрестових походів і його продражнили Річард Левине Серце, хлопець тяжко переживав своє прізвисько і, мабуть, зозла вигадав для Щусів після історії з бутлем настойки подорожника прізвисько Плантагенетів, а може, це пояснювалося ще тим, що з ним разом (на два класи молодша) вчилася донька Щуся-лісника Котя (ім'я, вочевидь, походить від Катерини, але точно стверджувати цього автор не може, зважаючи на досить вільне поводження світлоярівців з іменами, внаслідок чого, скажімо, звичайна собі Оксана могла зватися тут Сапькою, Шуркою, Сашунькою і навіть Сашкою).

Читачі цілком справедливо можуть кинути авторові докір за те, що він забув про свого головного героя і вдався до несуттєвих балачок, на що автор міг би відповісти, що йому відомі факти, коли в книжках не просто гублять головних героїв сторінок на двісті-триста, а й зовсім забувають ввести їх у розповідь і крутяться довкола другорядних дійових осіб, як чорт коло сухої груші. Читай і смійся.

Але про літературу говорити зайве: вона є або її нема. Скільки автор пам'ятав, завжди за машинами (та й за возами навіть) ганялася в степах пилюка. Тільки зупинишся, впаде на тебе стіною. Отак і література: зупинись, перестань писати і візьмися за балачки, якою повинна бути література, так ті балачки і накриють тебе, і чи й виберешся з-під їхнього запинала.

Щоб стрибнути вперед, треба розігнатися, відійшовши назад. Процедура затяжна та обтяжлива, але неминуча. Так і в цій розповіді, хоч як це прикро, доводиться задкувати або, як кажуть мудрі люди, вдаватися до ретроспекції. (Доктор ерудичних наук заспокоїв автора, повідомивши йому, що ретардуючий момент, себто «відбігання» назад і «забігання» в різні боки, характерний уже для поем Гомера, що досить детально обговорювалося в листах між Шіллером і Гете в квітні 1797 року).

З погляду ретроспекції найважливіші два моменти. Перший: стерпя. Другий: морозиво. Стерпя нам видається набагато важливішою, бо з неї якраз і зродиться головний конфлікт, який рухатиме нашу розповідь, не дозволяючи їй зупинитися. Що ж до морозива, то це тільки епізод.

Отож, коли справа з переселенням у плані теоретично-демократичнім була вирішена, до Карпового Яру прибув державний землевпорядник, яким виявився не хто інший, як Гришин батько землемір Левенець. Гришина мама Сашка й слухати не хотіла про свого втеклого чоловіка, тому поселився він у діда Левенця і покликав до себе свого сина.

— Хочеш, то йди,— сказала мати, і Гриша пішов не так з душевної потреби, як з цікавості: що ж воно в нього за батько такий бігучий та непосидючий?

Землемір сидів у трофейному френчі, босий, ворушив пальцями ніг і лякав дядьків, яких набилося до діда Левенця повен двір у надії на випивку, химерними словами про далекоземелля, черезсмужність, вузькосмужність, правочин, вклинювання, нуль лімба, нуль алідади, кавальєр, пікетаж.

Дід Левенець страшенно пишався тим, що його син «геометр» і що такий мудрий, йому досі стриміло в пам'яті, як він колись був єдиним «інтелігентом» на весь Карпів Яр, бо приніс з першої світової війни алмаз для різання скла, а відомо ж, що володіти таким тонким інструментом не міг будь-хто. Монополія діда Левенця тривала багато років, без нього не могли вставити жодної шибки в Карповім Яру ні до війни, ні після неї, аж ось якісь непосидючі геологи відкрили якутські алмази, промисловість умить взялася до роботи, і склорізи з'явилися навіть у сільській крамниці. «І хто їх просив одкривати ті алмази!» — бідкався дід Левенець. Отож тепер він втратив своє значення, але міг надбати його завдяки синові, який прибув відводити землю під нове село, сказано ж бо: без Левенців у цих краях ніколи нічого не діялося й не вдіється!

Тут, мабуть, доречно повідомити, що дід Левенець страшенно пишався своїм походженням. «Куди твоє діло,— казав він стрічному й поперечному,— наш рід іде від славетного полковника полтавського Прокопа Левенця! То був чоловік — куди твоє діло!» Гриша чув це від діда безліч разів, у школі він зробив кілька несміливих спроб довідатися, чи справді був такий полтавський полковник, і чи справді славетний, і чим саме прославився, але історія, а з нею й учителька історії Одарія Трохимівна затято й запекло мовчали. Деяку ясність у це темне питання внесла баба Явдоха, яка рятувала Гришу від дідових розбазікувань, нашіптуючи йому ласкавим своїм голосом (бо всі баби на Україні мають ласкаві голоси!):

— Не слухай його, дитино моя! Сказала б тобі, та ти ще малий. От підростеш, тоді скажу все...

Щоб належно відзначити синів приїзд, дід Левенець не став обмежуватися звичним пригощанням, а задумав річ нечувану в Карповім Яру: накрутити для всіх гостей морозива. Коли Гриша прийшов до діда, там уже все було готове: в дерев'яній діжечці з льодом, принесеним з колгоспного льодника, стояв емалевий бідончик, в бідончику — сметана з жовтками й цукром, крізь ручку бідончика простромлено звичайну качалку, не було тільки кому сісти й крутити бідончик годин зо дві, поки мішанина з сметани, ясних жовтків і цукру скрутиться в ньому на морозиво.

— О, внучок, сідай крутити! — зрадів дід Левенець, а землемір, або ж «геометр», потиснувши руку своєму синові і теж благословивши його на таку важливу справу, пообіцяв показати дуже цінні речі.

Гриша не став сперечатися, бо й сам охоче поласував би морозивом, він сів і став крутити бідончик у діжечці, а землемір тим часом показував йому свої цінності, що, як можна було зрозуміти, належали до фамільних, чи що. Показав велосипед. Високий, іржавий, схожий і не на механізм, а на стару кістляву коняку. Тоді показав годинник на руці, теж старий, химерний, схожий на один з тих тракторів, що, зіпхнуті з урвища, десь тихо покоїлися на дні провалля посеред села.

— Оце як вмру, все твоє,— пообіцяв землемір.

— Та чого вам умирати? — пожалів його Гриша.

— Доведеться, брат. Такі закони природи. І тоді це все твоє. Трагічно й невідворотно.

— Коли вже воно трагічно, то лишайте все це тут, а самі живіть далі,— сказав Гриша.

— Бач яке раховите! — зраділо вигукнув землемір.— У Левенців пішло!

Про землеміра й морозиво додати більше нічого. З стернею ж справа набагато важливіша. Бо стерня, про яку мовиться, належить до явищ задокументованих. Вона золотиться на фотографії, де мав би бути зображений тільки Гриша Левенець, а може, й ділянка, на якій згодом стоятиме його з матір'ю хата, але вийшло так, що майже всю фотографію займала стерня, висока, можна б сказати, розкішна стерня, з якої ледь помітно стриміла Гришина голова.

— Ну ж і барбос цей Самусь — отаку стерню лишив! — казали світлоярівці, але так, щоб Самусь не чув. Бо коли чув, одразу й огризався: «Все правильно. Я комбайнер, а не перукар. Хочеш підстригатись — їдь у район і підчикрижуйся під «пульовку».

Але в одинадцять років проблема висоти стерні тебе ще не хвилює. Що стерня вища, то привабливіша, в ній можна гратися в хованка, вона так прекрасно шурхотить, а пахощі від неї такі, ніби в кожній соломинці зібрано аромати з усього степу.

Гриша сидів у стерні на місці майбутньої їхньої хати, радісно вдихав у себе пшеничний дух, посміхався до випадкового фотографа, і в гадці не маючи, що саме отут і зароджується те, що згодом розростеться в головний конфлікт його життя.

Загалом кажучи, навіть солома ніколи не сприймалася світлоярівцями як щось визначальне, а належала до другорядної атрибутики їхнього життя (ах, яке ж таки словечко «атрибутика»! — це тобі не якась там пшеничпа, яшпа чи навіть гречана солома!), хоч соломою споконвіку топили печі, з неї робили січку для худоби, пею вкривали хати, домішували до глини в заміси для самапу, солом'яні мати використовували замість килимків, солома знаходила застосуваппя навіть у національній українській скульптурі при творенні так званих солом'яних дідів, вона мала неабияке значення і в народній міфології (казка про солом'яного бичка) і в косметичній промисловості (луг з гречаного попелу для миття голови). І все ж солома лишалася соломою, не належала до речей визначальних, а що ж тоді казати про стерню! І коли б школяреві Гриші Левещю сказали, що він колись висоту стерні возведе в один з найголовніших принципів свого життя, він би не став слухати, а крутнувся на одній нозі, чмихнув і побіг до хлопців гратися в якусь сповнену високого змісту гру.

До четвертого класу в маленької людини життєві обрії ще невиразні, якісь розмиті, затуманені, але ось переходить цей громадянин до класу п'ятого, стрічається з мудрими науками, точними, не зовсім точними, приблизними, розпочинає вивчати стародавню історію і географію — і тут вся його душа рветься з тісного узвичаєпого світу, летить на простори слідом за спокусниками, якими стають на той час учителі математики, природознавства, надто ж історії й географії. І хоч в історії з географією мало спільного, але вони, як правило, посднуються в одній особі викладача сільської школи, тому і розпаленою уявою малих громадяп сприймаються як щось неподільне, химерно переплітаються, і такий громадянин сам не знає, чого він хоче: одного дня стає древнім греком, другого — Колумбом або Пржевальським, то ховається з Спартаком на схилах Везувію, то продирається з Лівінгстоном крізь нетрі Центральної Африки. Найцікавіше, що навіть сама особа викладача не грає тут ніякісінької ролі. Це може бути дивак, деспот, невіглас, нечупара, кривобокий, зизоокий, заїка й недоріка, але чар таємних часів і просторів переслпює все, і серця дитячі однаково линуть туди, переборюючи всю відразу й пехіть до носія і адепта тих чарів.

У карпоярівській школі історію й географію викладала Одарія Трохимівна. Тут доречно пагадати, що карпоярівці ніколи пе відзначалися тілесними надмірностями, простіше кажучи, серед них не було товстих (крім Івапа Брюховецького), був це парод жилавий, по-робочому худорлявий, міцний і красивий теж по-своєму. І коли Давидко Самусів задумав женитися і будь-що заповзявся добути собі тільки вчительку, то стара Самусиха напучувала його: «Ти ж гляди, не бери товстої, бо товста вся трухлява всередині. Вибирай, щоб худенька, прудка, проворна, ловкепька, як грушка, ото буде тобі жінка, а мені невісточка!» Пятякалося тут, звичайно,

не на Одарію Трохимівну, бо вона б Давидкові годилася в прабаби, товстою не була сама і, мабуть, не мала жодного з предків до дванадцятого коліна (далі ж, як відомо, ніяка наука спадковості не спроможна проникнути), та й взагалі за своєю зовнішністю не підходила під карпоярівський стереотип. Носила жіноче ім'я, але ніяких ознак жіночих на собі не мала. Смалила цигарки, як найзапекліший курець-чоловік, але й від чоловічої половини роду людського не запозичила нічого привабливого: так, щось ніби вузька шершава дошка, а на ній довге, теж вузьке, плаття з сіруватого полотна, оздобленого машинною вишивкою, на кістлявих ногах чоловічі черевики сорок п'ятого розміру, на голові — якісь натяки на волосся, очі сховані за скельцями окулярів, голос в'їдливий, характер... Про характер нема мови. Одарія Трохимівна прибула до Карпового Яру ще в далекі часи революційні, коли село разом з усіма своїми мешканцями було темне, як дьоготь, що ним дядьки квацювали свої чоботи, її власних знань тоді ніхто не міг перевірити й засвідчити, але однаково перевищувала вона всіх карпоярівців, і оте первісне почуття зверхпості пронесла через усі роки, втримала в собі, зневажала навіть молодих учителів з їхніми університетами й пединститутами, виробила для себе якусь особливу (вона, мабуть, вважала її вельми інтелігентною) мову, замість «вони» казала «воні», замість «хлопчик» — «хлопчік», навіть таке типово українське слово, як «пшик» у неї стало «пшіком», за що карпоярівці незлобливо продражнили вчительку Одарія-Пшік.

На превеликий жаль, наука не дає нам нічого вичерпного щодо прізвиськ, якими наділяють людей повсюди з щонайдавніших часів. Мовчить про це Арістотель, нічого не казав Гегель, англійський піп Мальтус, який лякав загрозою перенаселення, теж якось не звернув уваги на це широко розповсюджене явище, сучасні демографи, етнографи, структуралісти й катастрофісти теж чомусь мовчать, а тим часом процес називання людей за їхніми, сказати б, побічними ознаками, звичками, примхами, химерностями не припиняється, людина, мовби несвідомо борючись проти всемогутніх процесів знеособлення й інтегрування особистостей, якими загрожує цивілізація, протиставляє стихії й неокресленості світу не тільки своє власне, отримане від батьків ім'я, а ще й прізвисько — пасмішкувате, добродушне, єхидне, злостиве. Сама людина не користується таким прізвиськом, часто вона й не знає про нього. Але для оточення воно слугує мовби розпізнавальним знаком, свідченням людської багатомірності й неперсічності навіть там, де, здавалося б, маємо справу з безпадійною посередністю або й нікчемністю.

Що ім'я? Його дають одразу по народженні, ще не знаючи головної сутності цієї людини. Це своєрідний реєстраційний номер, який повторюється в різних людей так само, як неминуче повторюються цифри нашої десяткової системи в щонайбільших числах. Зате прізвисько неповторне, як і людська особистість.

Боронь боже бодай на мить припуститися думки про перссічність Одарії Трохимівни! Їй судилося зостатися в Карповому Яру назавжди людиною особливою, істотою загадковою і незвичайною, навіть слово «пшік», яким її продражнили, з часом втратило своє первісне значення і перетворилося на щось мало не іноземне.

Жила Одарія Трохимівна у великій власній хаті під червоною бляхою, з просторим дерев'яним ганком, геть обплетеним диким виноградом. Полюбляла сидіти влітку цілими днями на ганку, ховаючись у зеленому затінку виноросли, смалила цигарку за цигаркою, і з усіх щілин ганку, крізь зелене плетиво плюща, диміло, як із смолокурні або з маленького пекла. Диким виноградом вона теж підкреслювала свою незвичайність, бо в селі ніхто не міг збагнути, яка користь від рослини, що зеленіє, а не дає ні квіток, ні плодів! Навіть корова-ялівка може знадобитися на м'ясо, а це — создав бог і ніс висякав! Власне, Одарія Трохимівна майже нагадувала свої виноросли, була безплідною послідовно й уперто в усьому, хоч за що бралася. Викладаючи географію, не зважала на нові одкриття, в історії Греції ніколи не йшла далі отого тирана [1], через якого щороку передруковують шкільні підручники, щоразу змінюючи його ім'я, але ніяк не знаходячи для нього цнотливого звучання. «Діті,— казала Одарія Трохимівна, дійшовши до злополучного тирана.— Тут мі з вамі повинні зупинитися, бо чітати те вам негоже і я сама ніколи не чітала».

З підручниками завжди було сутужно, тому Одарія Трохимівна всіляко виховувала в своїх учнів шанобливе ставлення до книги, на уроках усі, хто мав підручники, повинні були тримати їх на партах розгорненими саме на тій сторінці, з якої читався урок або перевірялося домашнє завдання. За щонайменше забруднення, за підкреслювання й інші шкоди, завдавані підручникам, Одарія Трохимівна виробила розгалужену систему покарань, а надірвана сторінка, зігнута палітурка, сліди жирного борщу або й сала на книжці сприймалися Одарією Трохимівною як явища, що трагічністю своєю дорівнювали загибелі Помпеї або зникненню Атлантиди. Гриша Левенець, вдавшись у свою матір, відзначався акуратністю в усьому, в поводженні з підручниками теж, Одарія Трохимівна часто хвалила його перед усіма і обіцяла, що з нього неодмінно виросте «ідеальний хлопчік».

Гриша йшов у своїх мріяннях і замірах набагато далі цього досить звуженого і не до кінця зрозумілого поняття «ідеального хлопчіка», він бачив себе великим мандрівником, славетним географом, академіком усіх академій світу, дійсним членом телевізійного клубу кіномандрівників, помічником Тура Хейєрдала, консультантом доброго діда Шнейдерова і, ясна річ, романтиком, хоч це слово користувалося популярністю в Карповім Яру тільки серед наймолодшої частини населення, а старші в цьому питанні були солідарні з дядьком Зновобрать, який висунув майже наукове

[1] Пісістрат або Пізістрат.

визначення романтика стосовно до колгоспних умов: «Романтик — це те, що два кілограми хліба з'їдає, а лиш кілограм заробляє». Малися (й не без підстав) на увазі ті студенти, яких іноді присилали на поміч колгоспові для збирання кукурудзи і які справді через невміліть, а ще більше через нехіть з'їдали більше, ніж заробляли, та ще до того завдавали величезних спустошень серед дівчачої частини населення.

Але Гриша тоді був ще далекий від практичного погляду на життя, все малювалося в барвах тільки райдужно-привабливих, і слово «романтик» не могло затьмаритися навіть такими авторитетами, як дядько Зновобрать, так само, як ідея великих мандрів (аж до космічних включно, відкритих для людства 12 квітня 1961 року Юрієм Гагаріним) не могла в очах Гриші Левенця поганьбитися видовищем пароплава «Софія Перовська» — суцільного заперечення досягнень техніки й людського поступу, якогось дніпровського ковчега, що з допотопною повільністю ходив од Києва до Херсона і назад, перевозячи на собі не тільки людей, а й корів, кіз, свиней, курей, безліч лозових коразин з садовиною й городиною (корови мукали, мекали кози, кувікали поросята, кукурікали на палубі голосисті півні, засвідчуючи незнищенність часу; червоність помідорів, золотистість абрикос, темна смага вишень, головата капуста, сизі сливи в цнотливому пилку, макітри з медом, бідони з олією — всі дари щедрої землі на палубі, на носі, на кормі, в трюмах пароплава, який уже й не був витвором людських рук, знаряддям техніки, транспортним засобом, а мовби ставав уламком довколишнього всього світу, його часткою, що відкололася і пливе по річці не знати куди й навіщо, перетворюючи, отже, таємниче свято мандрів на буденну подію узвичаєності). Однак відомо, що жорстока реальність міцно тримає людину в своїх тенетах потреб і необхідностей, вона підступна й зловорожа, вона не спить і не дрімає і тільки й чатує на сприятливу нагоду, щоб вдертися в людську мрію і безжально пожбурити людину на грішну землю. Почалося це ще від Адама і Єви, де чинником зла виступав, як відомо, змій-спокусник, відтоді зло переслідує людину немилучне й неухильно, щоразу виступаючи в різних іпостасях, як висловлюється ерудит Кнурець, або ж прибираючи різні личини, кажучи просто, і мало кому вдається уникнути його ворожого діяння, не вдалося уникнути й Гриші.

Скільки й пам'ятав себе Гриша, він був оточений обов'язками. Людина повинна зростати серед обов'язків, як дерево в лісі. Не можна стверджувати, що обов'язки сприймаються з радістю й захопленням, надто коли ти ще не звівся над землею, а на тебе вже валиться стільки роботи, що не переробити її ніяким Котигорошкам, Геркулесам і навіть крокуючим екскаваторам. Але закопи господарчого життя невблаганні, й ти скоряєшся їм, щоб згодом, повертаючись спогадами в далеке дитинство, дякувати людям і обставинам за те, що помогли тобі зробити працю сутністю своєю, формою твого існування на землі.

Ну, то от. Головне й визначальне для Гриші були уроки. Цього не заперечувала ніколи і його мама Сашка. Але сама вона з самого досвіту до пізньої ночі з невеличкими тільки перервами була зайнята на колгоспній фермі, а тим часом удома треба було вправлятися по господарству.

Слово «вправлятися» самим звуком своїм у кожної сільської дитини викликає майже оскому. Світ звужується в цьому слові і збіднюється до меж протиприродних, хоч саме слово таке розгалужене в своїх значеннях, що практично не має ніяких меж. Вправлятися — це носити воду, рубати дрова, топити лежанку, поратися коло корови, коло свині, коло кролів, годувати курей, ганяти курей з шкоди, виганяти їх із сіней, куди вони так і норовлять ускочити, лиш відхилиш сінешні двері, гапяти горобців з коноплі й соняшників, саджати капустяну, помідорну й тютюнову розсаду, тоді без кінця поливати городину, полоти картоплю й кукурудзу, прополювати, підпушувати, вирвати квасолю й горох, збирати на ряденце і носити до курення, накошувати в березі зеленої лепехи й застеляти нею долівку, взимку прокладати стежки в снігу, восени помагати мамі шаткувати капусту, весною... Перелічити все незмога, і нудьга осідає тебе від самого нагадування про «вправляння». Ліпше вже заспівати отої «Три месяца лето... и вечная весна...»

Але вже змалку починаєш відчувати велику відповідальність перед безмовним світом тварин, які довірливо надіються на людину. Нагодуй, напій, прибери, підстели... собаку, кішку, курку, корову, порося, бджолу — все доглянь, все впорай, кожному прийди на поміч. Роботи людині стільки, що не переробить за все життя. Але щовечора настає мить, коли кожне — мале й старе — має право сказати: «Оце вже вправилися аж до завтра!»

Однак є ще одне слово, так само безмежне в своїх значеннях, але слово бадьоре, слово-радість, слово, од якого роз'яснюється щонайпохмуріший день, і зветься воно «гуляння». Гуляти людина, здається, вміє вже з колиски, де вона бездумно чеберяє ногами і дпями може стежити за тим, як прокрадається крізь причілкове вікно сопячний промінь, і життя своє закінчує так само споглядальницьким «гуляпням», щоправда, вкладаючи в нього вже глибоку мудрість. А між цими двома кінцевими пунктами цілі світи радощів, задоволень, чудес і вільної волі, поєднаних розласкавленим словом «гуляння».

Гриші гуляти не випадало. Навіть на уроки мав обмаль часу, бо мама Сашка щодня задавала ще й свої «уроки»: посипати курям, вичистити в свині й дати їй пійла, відігнати й пригнати з череди корову, дати відерце води припнутому за двором бичкові і принаймні раз на день перепнути бичка, щоб він мав собі свіжу пашу.

Припнути бичка — це ясно кожному. Береш дерев'яний накілець, забиваєш його молотком або каміпцем, до накільця прив'язу-

сш довгу вірьовку, на другому кінці якої бичок. Бичок пасеться собі в межах, дозволених довжиною вірьовки, акуратно й дбайливо вигризає бур'янець, п'є принесену тобою воду, коли ж усі вершки на бур'янці згризені, бичок відверто нудьгує, втрачає апетит, а цього добрий господар допустити не має права, бо тоді припиняється ріст і розвиток теляти, а це загрожує немилими економічними збитками. Тому бичка треба принаймні раз на день перенути. Процес перенинання теляти відомий і може бути до кінця зрозумілий лише тим, хто сам пробував коли-небудь його виконати. Описати його незмога, пояснити й поготів. Не вірте тим, хто скаже, що для цього досить розхитати пакілець, витягти його, перенести на інше місце, забити там, і хай собі бичок пасеться на здоров'я. В такому зображенні перенинання спрощене й спримітизоване неприпустимо і навіть злочинно. Бо справа не в пакільці, а в самому бичкові, який має свій, ще не вивчений наукою норов, належить до лобатої скотини, або по-латині, як підказав авторові Варфоломій Кнурець, бос таврус фронтозус, і наставляє свого твердого лоба на людину вже від першого дня народження. Це саме один із тих численних у житті випадків, коли добра воля несподівано наштовхується на впертий і нез'ясовний опір. Ти хочеш зробити бичкові як ліпше, перевести його на свіжу пашу, туди, де невитоптаний і незгризений соковитий бур'янець, а бичок вростає в землю всіма своїми чотирма ногами, пригинає лобату голову, вибалушує набряклі кров'ю очі й щосили демонструє те, що в побуті зветься «бичачою впертістю». Та ось ця впертість вмить стає натхненною, бичок знепацька зривається з місця, збрикує одразу всіма своїми чотирма, задирає хвоста і в несамовитій заспілленості мчить не знати куди й чого, не розбираючи путі, не зважаючи на межі й приватну власність, на кориспі й піжні рослини, посаджені чи то мамою Сашкою, а чи й сусідками, і при тому мчить не сам, а цурпелить за собою і свого благодійника, який, плачучи й задихаючись, ледве встигає перебирати ногами (яка жахлива нерівність: дві ноги в людини проти чотирьох у тварини!), марно сподіваючись вгамувати невдячне розсатаніле створіння і покірливо приймаючи потоки прокльонів од сусідок за потолочену кукурудзу, потоптані буряки, поплутане гарбузове огудиння. Що всі трагедії світу в порівнянні з некерованим і негамованим бичком!

Спробували б опинитися на Гришиному місці всі Гамлети, Фаусти й королі Ліри, побачили б ми, якої б вони заспівали!

Поки ж Гриша безнадійно борюкався з бичком, у дворі сталася подія ще трагічніша, якій судилося мати вирішальний вплив на все подальше Гришине життя.

Чи то в поспіху, чи від неуважливості, хлопець не докрутив закрутку на дверцятах свининця, свиня, вештаючись по своєму приміщенні, підділа дверцята писком, вони легко відчинилися, і свиня опинилася на волі. Скористалася вона цим несподіваним дарунком у спосіб, притаманний своїй породі (вид товстошкірих, родина щетинних). Розвеселена свободою, отже розсваволена, бо для свині

воля — це найперше розсваволеність або розсвинячість, ця представниця щетинних у диких вибриках дала кругаля по двору, тоді перетнула двір по діагоналі, погрозливим хрюканням розганяючи курей і горобців з тину, очиці в свині хоч і маленькі й геть закислі від постійного спання й зневаги до світу, все ж пильно зирили навсібіч і помітили на зеленому споришні якийсь з незнаних свинею предметів людського вжитку — одежину, газету, книжку,— хоч що воно там було, свиня без вагань підскочила до того білого, хапонула зубами, махнула писком туди й сюди, тріпонула тим білим жорстоко й безжально і пожбурила його геть, вже розідране навпіл і забруднене так, як тільки й може забруднити типова представниця домашніх тварин, яку утримують «в господарствах різних країн у великому числі за свою видатну здатність постачати величезну кількість порівняно дешевих м'яса і сала» (див. «Энциклопедию сельского хозяйства», видану в Києві в 1895 році в друкарні Петра Барського, стор. 1191, бібліотека доктора Кнурця).

Аби ж то була газета чи навіть Гришина сорочка — людство зазнавало й не таких втрат, але бадьоро й мужньо йшло далі в своєму невпинному розвитку. Але сталося страхітливе й непоправне: свиня розідрала підручник географії, який Гриша необачно залишив на траві, коли йшов перепинати бичка.

Коли Гриша, впоравшись з капосним телям, вичерпаний до краю, повернувся до двору, свиня, натішившись свободою, діловито прокладала писком у споришні звертисті й поплутані ходи сполучення, а нещасна книжка лежала посеред двору як німий докір хлопцеві за його неуважу й недбальство і як грізне нагадування про караючий гнів Одарії Трохимівни. Ще переповнений безсилим відчаєм, з незасохлими слізьми на щоках від боротьби з телям, Гриша підбіг до книжки, хотів підняти її, але відсахнувся пожахано. Книжка лежала розгорнена якраз на карті обох півкуль, рвана рана проходила крізь її тіло наскрізь, здається, розірвані були навіть палітурки, руйнування, завдані слінною свинячою силою земній кулі, перевищували будь-яку уяву, всі знані катастрофи й катаклізми, всі землетруси й моретруси, виверження вулканів, цунамі, торнадо, потопи й смерчі. Гімалайські гори розколоті навпіл, Індійський океан розідраний уздовж, Атлантичний упоперек, обидві Америки роз'їхалися в сторони, Гватемала втонула безслідно разом з своїм черговим реакційним режимом, на місці Панамського каналу, цього джерела американської експансії, утворилося нове море, на дно Тихого океану пішли цілі архіпелаги островів, не дочекавшись жаданого визволення з-під колоніального гніту, тільки Європа уціліла, але всуціль була замазана якоюсь жовтуватою багнюкою, яка в'їлася в папір так цупко, що не було ніякої надії ні відчистити бідолашну Європу, ні відмити. Страшно подумати, що може натворити навіть одна темна й тупа свиня, простромивши своє немите рило в науку.

Хоч з шапки вбийся!

Перше й остаточне Гришине вирішення було: нікому не казати. Друге: нікому не показувати. Але відразу насунулося питання: а як обійти Одарію Трохимівну? Такої змоги у Гриші не було. Він мав або ж приймати удар з відкритими грудьми, або ж спробувати ухилитися від удару, уникнути його, знайти вихід з безвиході.

Пригнічений безнадійністю свого становища, Гриша, піддаючись автоматизмові вироблених давніше звичок до дбайливості в усьому, все ж узявся латати нещасну книжку. Підклеїв зсередини палітурки, щоб вони якось трималися, тоді знайшов аркуш гарної міліметрівки в блакитну клітинку (єдине, що в матері лишилося від батькового землемірства) і гарно загорнув у неї книжку, попідклеювавши кінці міліметрівки так, що вийшла мовби нова обкладинка. Книжка одразу стала новою, міліметрівка приємно лопотіла під пальцями, вона неймовірно пасувала саме до підручника географії, це стало ясно особливо після того, як Гриша великими літерами вималював на обгортці ще й назву підручника, ясна річ, особливих надій на порятунок від Одарії Трохимівни це не давало, але принесло бодай деяке тимчасове заспокоєння.

Ніч неспання, страшне напруження в школі, бо урок географії стояв у розкладі аж п'ятим, безсилий відчай при погляді на пласку сіру постать Одарії Трохимівни, яка солдатським кроком марширувала у вузькому проході між партами, хижо зиркаючи на розгорнені підручники.

Гриша не міг розгорнути своєї географії. Бо ж тоді передовсім побачать хлопці, а він не хотів нікому показувати своєї ганьби. Вже колп доведеться, то хай бачить тільки вчителька.

— А ти, Левенець,— спитала Одарія Трохимівна, але урвала мову, побачивши, як гарно обгорнув Гриша книжку, як вправно вималював літери на синій міліметрівці. В душі в Одарії Трохимівни, окрім любові до порядку й дбайливості, жило ще вище почуття краси, воно прокинулося в ній з непереборною силою при погляді на цю обгорнену рідкісним для села папером книжку, вчителька довгими прокуреними пальцями обережно взяла підручник, пішла до свого столу, показала Гришину «Географію» всьому класові, повчально промовила:

— Діті, отак ви повинні поводитися зі своїми підручниками. Беріть приклад з Левенця, діті!

«Ану ж розгорне! — холопучи всіма клітинами, думав Гриша.— Ану ж побачить і покаже всім!»

Але Одарія Трохимівна так само солдатським кроком пройшла до Гришиної парти, поклала перед ним нещасну книжку і заспокосно й урочисто повернулася на своє місце.

Відтоді Гриша щоразу викладав нерозгорнену чистісіньку зовні книжку на парту і ждав, що ось-ось Одарія Трохимівна підійде, невловимим рухом своїх довгих худих пальців вправно розгорне сторінки і...

14

Тривале напруження, яке можна б порівняти з багатоденним стоянням навшпиньки, спричинилося до того, що Гриша Левенець не просто злякався свого романтичного захоплення географією й уявними мандрами, а радо відмовився від нього і тепер тільки нетерпляче ждав, коли закінчиться учбовий рік і взагалі коли закінчиться дитинство, прагнув усіма силами своєї юної душі проскочити якомога швидше цей життєвий період, вийти з стану непевності й всезагальної залежності, стати людиною самостійною, самодіяльною, чи що.

Правду кажучи, авторові наміри збігаються тут з Гришиними настроями, автор теж радий поминути дитинство свого героя, бо література буквально завалена описами дитинств, окрім того, це стадія в людському житті досить бездіяльна, твій герой ще й не герой, а тільки матеріал для нього, кандидат, претендент, запасний гравець, дублер.

Обставини сприяють авторові. Одна з них досить розлого описана, і повертатися до неї немає потреби, надто що пов'язана вона з такою несимпатичною істотою, як свиня, і ми не знайдемо тут ні величі, ні гідності для свого героя. Друга ж заслуговує на всіляке схвалення, бо нарешті вивела Гришу Левенця з стану майже нелюдського напруження і помогла йому охоче й радісно проміняти романтику незвіданої природи й далеких країн на не менш загадкову романтику машинного світу. Висловлюючись дохідливішою мовою, в школі оголосили запис до гуртка по вивченню тракторів і комбайнів, і Гриша записався перший.

Він той гурток бригадир колгоспних механізаторів Безкоровайний.

15

Про Безкоровайного можна б сказати, що він і народився на тракторі. Така думка мимоволі спливає, коли подивишся на всі оті кінні пам'ятники, де кінь і чоловік уже ніяк не уявляються двома різними істотами, а сприймаються, як одне ціле, як химерний витвір природи, якийсь кентавр, чи що. Щось схоже відчуваєш також і тоді, коли бачиш якогось чоловіка за двотумбовим столом, яким він відгородився від тебе і позирає звідти, як із-за барикади, не наважуючись розлучитися з своїм захистком, так ніби й народився за тим столом. Щоправда, приклади ці не зовсім вдалі, коли йдеться про Безкоровайного. Бо всі конячі й інші пам'ятники навіки приковані до своїх постаментів, вони позбавлені однієї з найістотніших прикмет живого життя — діяльності, руху, а Безкоровайний без руху, без пересувань, без найбурхливішої діяльності не уявлявся так само, як і без трактора.

Мабуть, він і в Карпів Яр приїхав колись на тракторі, принаймні у всіх склалося таке враження від його першої, ще в далекі довоєнні роки, появи в селі. Приїхав — і вже не зліз із свого сталевого коня, а його веснянкувата Грунька одразу стала варити їсти трактористам, так ніби те й робила все життя, що годувала невтомну механізаторську братію. Безкоровайний орав, сіяв, косив, возив, тягав своїм трактором, Грунька варила смачні степові борщі для його бригади, зайнятість у них обох була просто неймовірна, і все ж вони якось примудрилися поповнити населення Карпового Яру аж дев'ятьма хлопчиками.

Грунька одержала за своїх хлопчиків «Материнську славу», а Безкоровайний за трактор — трудову медаль. Ця медаль була тоді єдина на весь район, Безкоровайного без кінця возили по урочистих зборах, щоб люди бачили його медаль, десь мало не в області пошили йому волохатий сірий піджак, Безкоровайний тримав той піджак з медаллю в себе в тракторному вагончику, щоб мати його напохваті, але не так для всіх отих урочистих зборів, як для справ, сказати б, щоденних, тобто батьківських. Бо з мануфактурою в ті часи було сутужно, а на хлопчиках штанці й сорочечки просто-таки горіли, не встигали вони з Грунькою ні набирати матерії, ні обшивати своїх нащадків. Може виникнути запитання: до чого ж тут волохатий піджак з медаллю? Механіка вельми нескладна. Приїздив у поле водовоз або возій пального, гукав: «Дядьку Безкоровайний, мануфактуру дають!» — бригадир хапав свій піджак, сідлав мотоцикл і гнав до села, до крамниці, де вже під обшмугляним дерев'яним, з обкованими бляхою кіпчиками метром крамника Кузьми Кириловича лопотіли сатини, тонко звискували ситці, цупко напиналася «чортова шкіра», і сільські кумасі, хоч як товпилися до того метра, все ж розступалися перед Безкоровайним, і не так з поваги до його багатодітності (бувало в людей і більше!), як з високої пошани до трудової (знову ж таки нагадуємо: єдиної на весь район!) медалі!

Війну Безкоровайний теж пройшов на тракторі. Служив у саперним батальйоні, будував мости й переправи через ріки, під бомбами, снарядами й мінами підвозив своїм «сталінцем» будівельні матеріали до переправ, за кожний міст мав орден, за кожну переправу — медаль, і коли його вже по війні питали, чи не страшно було на відкритому тракторі під отими фашистськими бомбами, весело пересмикував своїми золотистими бровами, сміявся: «Страшно, коли чуєш смерть, а на тракторі ж її не чути! Як не завиває, як не висвистує, а мені трактор у вухах клекотить, як лелека, та й годі!»

У перші повоєнні роки з мануфактурою було ще трудніше, хлопці виросли, на штани їм треба було більше, в районі тепер повно було не тільки медалей, а й орденів, у черзі протовплювалися наперед тільки інваліди, але Безкоровайного пускали скрізь першим, бо орденоносців багато, інвалідів теж чимало, а він один, і заміпити такого чоловіка ніхто ніколи не зможе.

Як би возрадувався суспільному й людському становищу Безкоровайного його далекий предок, якого зачали й народили в спосіб, не освячений законом, без весілля, без шишок і кумоваю, пустили в світ безправним і упосліджепим, ще й затаврували і його, і всіх його нащадків зневажливим прізвиськом, так піби навіки відібрали право на радість, на звитяжність і талановитість. І ось дав той рід такого чоловіка, якого, може, й незручно називати геніем техніки, але вже що артистом своєї справи він був, так це точно.

16

Що освіченіший учитель, то здібніші його учні. Цю істину послідовно стверджували, як підказує нам ерудит Варфоломій Кнурець, Ян Амос Коменський, Песталоцці, Ушинський, Макаренко, Сухомлинський та Януш Корчак... Тракторно-механізаторська освіченість Безкоровайного, безперечно, сягала висот не просто академічних, а суто планетарних. Коли перші добровольці (це слід одразу підкреслити з усією рішучістю) зібралися зимового вечора в конторі і при світлі гасової лампи побачили безладно накидані на столі голови колгоспу металічні частини з якогось списаного на брухт трактора-ветерана, вони й у гадці не мали, що може знайтися на білім світі чоловік, який зуміє розповісти про це залізяччя щось таке, від чого б запалилися їхні дитячі душі. Тим часом такого чоловіка не треба було й шукати ні по яких світах. Був він перед ними як став, а став — як був: невисокий, кремезний, в засмальцьованім кожушку, з умілими короткопалими руками, з веселими очима під пшеничними бровами. Почав не з нудьги називань і пояснень, а з історії, бо трактори, як усе на землі, теж мали свою історію, Безкоровайний же являв собою мовби живу її частину, він пам'ятав ще якісь «фордзони», «джондіри», «катерпіллари», його молодістю були наші хетезе й сетезе, натики й четезе, трактори, мов живі істоти, виявляється, навіть харчувалися неоднаково: перші з них заправлялися гасом і відзначалися малосильністю, гусеничні пожирали цілі бочки солярки і чесно відпрацьовували з'їдене, вже в наш час з'явилися трактори-аристократи, які визнавали для своїх залізних шлунків лише благородні високооктанові бензини, і спергія, народжувана в цих машинах, теж була мовби чистіша, благородніша, шляхетніша.

У школі вчили те, що було безмежно далеке від усіх оних хлопчиків і дівчаток, зібраних Безкоровайним за довгим столом у колгоспній конторі. Школа вимагала знань, хоч ніхто не гарантував, що саме ці знання колись знадобляться. А тут ішла мова про машину, яку кожен від самого народження впускав у свій світ так само, як корову, сонце, траву і хмари. З тою відміною, що трактор належав до речей рукотворних, і тому виникала непереборна спокуса спробувати й своїх зусиль в цій таємничій справі. Гриша почав майструвати трактори мало не з колиски. Береш котушку від

ниток, гумовий джгутик, два сірники, шматочок мила, кружальце сирої картоплини, накручуєш гумку, один сірник закріплюєш у прорізану борозенку на котушці, другий — в кружальці мила, під яким (для зволоження!) картопляне кружало,— і поїхали! З хлопцями робили всілякі двигуни. Ще простіше, ніж трактор. До вичищеного гарбуза приладнати віконний шпінгалет і поцокувати ним, а хлопці ще й прицокували язиками. Кожен цокає чим може. Так влаштовано світ.

З цих ранніх конструкторських захоплень ще не слід було робити передчасних висновків. Не кожен, хто майстрував трактор з котушки від ниток, конче мріяв стати механізатором, та й, слід відверто визнати, не кожен і зумів би ним стати, бо для цього людині потрібно мати технічний талант. А що такий талант існує в природі, можна було перекопатися на прикладі Безкоровайного.

Зібравши на механізаторський гурток дітей, він і не вчив їх, а дивував. Він мовби промовляв до кожного зокрема: «Ось я, дивися на мене. Я сильний, як трактор, як комбайн, як усі сільгоспмашини, мені все підвладне, я всемогутній на цій землі. А ти що? Дві руки, дві ноги і дві дірки в носі?» Він зібрав дітей різного віку, без отого класного розподілу, що в школі. Екзаменів на його курсах не було ніяких. Кому треба, той запам'ятає і вивчить, хто не хоче, той і не потрібний механізаторам. Це була й не наука, а якась гра. Діти несвідомо з'єднували в уяві вже й не деталі трактора, а самого Безкоровайного, носія унікальних механізаторських знань, героя війни, оте «Дядьку Безкоровайний, мануфактуру дають!» — і з усього виходило, що Безкоровайний так само незамінимий, як трактор, і взагалі механізатори якісь особливі люди, що перевищують навіть такого чоловіка, як дядько Зновобрать.

Найвище довір'я в дітей Безкоровайний завоював тим, що не приховував ніяких труднощів у своєму оволодіванні і своєрідному змаганні з машинами. Що довше вони його слухали, то більше переконувалися, що машини хоч і охоче слугують людині, але мають свої характери, норови, бувають хитрими, підступними, а то й просто злими. Життя Безкоровайного коло машин нагадувало щось середнє між одчайдушним сидінням зухвалих дослідників на вершині діючого вулкана і великою грою нашого розвідника у фашистському тилу. Безкоровайний щоразу розповідав, коли, як і що «полетіло» в тракторі чи комбайні і як він викрутився, де дістав, чим замінив. Згодом колишні учні Безкоровайного довідаються про Штірліца, для якого не існувало безвихідних ситуацій навіть у його єдиноборстві з цілою машиною гітлерівської держави, але куди там усім Штірліцам до механізатора Безкоровайного в його дотепній винахідливості по усуванню конструктивних хиб сільськогосподарських машин і недосконалості системи постачання запасними частинами до них!

Може, колись написано буде цілі епопеї про запчастини? Хоч і те сказати: чи треба? Як мед — то й ложкою?

Розповідь про механізаторський гурток була б неповною без згадки про одну подію. Вже сказано, що Безкоровайний зібрав до себе дітей без огляду на вік і вийшло так, що четвертокласники сиділи, як рівні, поряд з десятикласниками і знання (або незнання) зрівнювали всіх. Виявилася дивна річ: хоч вони вчилися в тій самій школі, народилися всі й росли в Карповім Яру, але якось ніби й не знали одне одного, не помічали, не цікавилися, роз'єднані віковими бар'єрами, непереборним і непробивним муром часу, бо ж відомо, що ієрархія часу — найвища з усього сущого і навіть невловимого. Тепер тут запанувало пізнавання й упізнавання, зближення й симпатії, здивування й ворожнеча. Гриша помітив за столом навпроти себе маленьке цигапкувате дівча, попервах збув його неувагою, тоді, коли воно вперто всідалося щовечора навпроти нього, згадав, що то донька Щуся-лісника Котя, якою він досі не міг цікавитися, бо вона була на два класи молодша, а це в школі — ціла вічність. Тільки тут Гриша мав змогу придивитися до Коті, і щось в ній йому припало до смаку. Якась жвавість у чорних очах чи трохи розтулені губи — пояснити не міг, бо він мав ще не для пояснень. Умів відчувати і охоче піддавався почуттям. Щоб якось виказати те, що народилося у нього в душі, Гриша погорнув до Коті якесь залізяччя, що лежало між ними. Котя пошхала залізяччя назад.

— Ти чого? — пошепки спитав Гриша.

— А ти чого?

— Ну, я так.

— То й відчепися,— надулася Котя.

Чи вона щойно випайшла це категоричне слово «відчепися», а чи знала вже його давно (хоч і не могло воно вважатися характерним для Щусів з їхнім байдужо-лагідним духовним складом) — судити про це незмога так само, як і про те, чи вразило воно Гришу і чи перейнявся він відчуттям загрози, якою війнуло від того похмурого слова? Ех, як то кажуть у Карповому Яру, коли б знав, де впасти, то соломки б підстелив!

17

Тут починаються ускладнення. Автор не має змоги тримати свого героя в світі дитинства, події наглять, життя іде, епоха вимагає, а герой тим часом не квапиться стати дорослим. Інші хлопці як? Мерщій намагаються говорити басом, у школі на перервах біжать у дощаний нужник і курять там, аж з усіх щілин рветься дим, так ніби ця дерев'яна споруда ось-ось злетить у космос. Пощипують три волосинки під носом, залицяються до дівчат (так само сопливих, як і вони). А Гриша ніяк не міг відірватися від світу дитячого, ганяв з малечею по шелюгах, грався в ховачка, забираючись у темний Самусів сарай, лякаючи там одудів, які від обурення прискали на інтервента смердючою рідиною, з цікавістю перебирав у таємничих сутінках якесь залізяччя, загадкові

предмети, надбані й назбирані родом Самусів за цілі віки. Може, не хотілося йому виходити з дитинства тому, що ріс без батька, один у матері, знав ласку, але знав також, яке тяжке життя попереду. Є речі, які пояснити незмога. Як складається, так і складається. Не пошматувала б свиня Гришиного підручника географії, то як знати: може, й не вийшло б з хлопця Тура Хейєрдала, але дійсним членом Географічного товариства міг би стати. Або: не вів би Безкоровайний тракторного гуртка, не звернув би уваги Гриша на Котю і... Але все ж вирішальна роль належала не гурткові й не Коті, а таки рідному Гришиному батечкові-землеміру, або «геометру», як величався він сам і всім родом Левенців.

Бо слідом за столичним архітектором, який збунтував Щусів і Самусів, слідом за товаришем Вивершеним з його списками в Карповім Яру, неминучий, як закони природи, з'явився землемір Левенець, нашнув серед степу, де мало закладатися нове село, величезну землемірську парасолю, розставив тригогу з «оптичним приладом», у який нікому не дозволяв зазирнути, повісив під парасолею штудерно обплетену ремінцями тримітрову баклагу «для технічної рідини», себто для самогону-первака, купованого в Усті-Чухалки за зниженими (як для «геометра») цінами. Але перед цими сповненими державного значення діями землемір покликав Гришу до діда Левенця, там хлопцеві дозволено було накрутити для високоцінного гостя морозива (Гриші дісталося малесеньке блюдце), після чого блудний батько урочисто й прилюдно вручив синові подарунок. Акт вручення відбувся після сумних землемірових розмов про вічність і смертність людини, про годинник і велосипед (про тримітрову баклагу він передбачливо змовчав). Землемір підняв у руці так, щоб усі бачили, якусь кольорову штукенцію, тоді подав Гриші з словами:

— На, синашу! Звикай до красивих речей.

У Гриші в руках опинився картонний циліндрик, обклеєний рожевим і блакитним папером, засклений з боків. Дешева дитяча забавка. Калейдоскоп. У сільській крамниці можна купити за копійки. Але ж для кого? Для немовлят? Гриша хотів кинути калейдоскоп, почуваючись вже й не просто ображеним, а зганьбленим, але землемір не помітив, у якому стані перебуває хлопець, поважно порадив:

— А ти зазирни, зазирни в скельце. Там таке побачиш!

Може, це був не калейдоскоп, а справді якийсь оптичний інструмент? Гриша наблизив скельце до ока, зазирнув і пожбурив забавку під ноги землемірові. Здалося йому, що побачив своє дитинство, яке не мало кінця, світ, замкнений у безвиході дзеркальних площин, світ барвистий, строкатий, вабливий, але й безнадійно розгублений і безпорадний.

— Та що я вам — маленький! — закричав Гриша.— Мене он дядько Безкоровайний... трактористом!

Хто там зважає на якийсь дитячий вигук! Крикнуло, та й уже. Ще коли б заявило, що хоче стати маршалом або диктатором, то

посміялися б, а трактористом — ніхто й уваги не звернув. Ще буде та й буде, плани мінятимуться ще частіше, ніж вказівки товариша Вивершеного. Землемір навіть не образився, йому, мабуть, припала до смаку така передчасна демонстрація самостійності й дорослості його сина, і він одразу вирішив скористатися цим. Виніс з хати свою знамениту баклагу й подав Гриші.

— Збігай до тітки Вусті, вона там налляє, знає чого...

Але для Гриші його вигук був не просто словом, кинутим на вітер. Відтині хлопець переходив із світу дитинства в світ дорослий. Суворий, серйозний, відповідальний у всьому.

— До Вусті? Не піду! Нікуди не піду і нічого... для вас!

І побіг з дідового двору.

Може, якби не до Вусті, то й пішов би, і не порвалося б остаточно те, що зв'язувало сина з батьком, та коли почув про Чухалку, то вже вороття не було.

Мабуть, кожне село на Україні має своїх героїв і святих, диваків і негідників. Вустя-Чухалка не належала ні до яких суспільних категорій, вона була неповторна й самобутня. «Чухалкою» прозвали її за те, що вона щоранку найдовше чухалася по господарству. Вже всі давно були в полі, а Вустя тільки затоплювала піч. Уже люди й про обід забули, а у Вусті ще тільки закипала вода в горщику. І хоч би ж тобі ледача, розіспана якась жінка, а то жвава, непосидюча, товчеться з досвітку, метушиться, бігає по хаті, нагнувшись, ліктями мало об кульші не креше, так ніби чухає боки, і все якось без пуття. Справжні ділові якості у Вусті-Чухалки проявлялися лише в самогоноварінні. Тут вона була неперевершена. І щодо якості продукту і, головне, щодо вміння ховатися від представників влади. Навіть після розгрому, якого зазнала карпоярівська самогонна промисловість від товариша Вивершеного, Вустя-Чухалка видавала первак найвищої якості, бо адміністративна буря не зачепила її «цеху» бодай краєчком. Коли б Вусті трапився не такий чоловік, як її Петро, то цілком можливо, що її ділові якості знайшли б застосування не тільки в справах незаконних, а й суспільно корисних, але доля жінки примхлива і часто розпоряджається людськими здібностями не зовсім доцільно. Петра звали Безтурботним. Як Безкоровайного не можна було уявити без трактора, так Безтурботного ніхто ніколи не бачив без копей. Тільки Безкоровайний на тому тракторі був суцільне діяння, а Петро на возі завжди спав. Возив фураж і траву на ферми, ніхто якось і не бачив, хто те все накладав Петрові на воза, бачили тільки, як пара гнідих коней потрюхикує з плавнів до колгоспних ферм, а на возі спить горілиць Петро і, мабуть, бачить тривожні сни, бо корчиться, стогне, здіймає руки до неба, тоді знесилено кидає їх униз і лежить непорушно, весь залитий потом, знеможений і безрадний. Коні, пройшовши половину відстані від плавнів до ферм і знаючи, що Петро ще не виспався, зупинялися, але стояти на місці не могли, бо Безтурботний належав до поборників невпинного руху й міг спати лише на ходу. Тому коні повертали і йшли

назад. У плавнях повертали знов, і так повторювалося щоразу до дев'яти разів, бо вже тут Петро висипався і міг нарешті виконати свій трудовий обов'язок. А що робив Петро вночі, виспавшись удень? Порав копей до півночі, тоді ніби йшов додому, ніби вертався назад до стайні, щоб з третіми півнями вже запрягати. Це було й не життя в звичайному розумінні, а ота штуковина, яку західні філософи називають мало зрозумілим словом «екзистенція». Щоправда, невідомо, чи екзистенціалісти люблять пиріжки, а Петро їх любив страшенно і нюхом чув, яка жінка й з чим пече пироги, а яка пече хліб. Ще він любив і хліб, і пироги їсти неодмінно теплими, бо тоді, як він стверджував, хліб має смак і запах гарної жінки. Чи під гарною жінкою він розумів свою Вустю, чи когось іншого, так і залишилося нез'ясованим, як майже все з Петрового життя. Найдивніше, що цей сонний чоловік був на війні, пройшов її з кінця в кінець так само, як і Безкоровайний, повернувся неушкоджений, щоправда, без жодної нагороди, бо ж відомо, що нагород за спання ніхто не давав. Коли його пробували розпитати, як же він воював, Петро охоче пояснював. Як і в колгоспі, всю війну їздовим. У обозі. «Сперва, щитай, їхали сюди, а тоді поїхали туди. Воно, щитай, що сперва назад, а тоді вперед, а може, вперед було сперва, а вже після того назад. Хто йшов, той розібрав, а я їхав. У мене, щитай, коні, бричка, поклажа».— «Та ти, мабуть, спав?» — допитувалися дядьки. «І спав. А чого ж? Не спав би, то, щитай, і вбило б. Хто не спав, тих, щитай, усіх і побило. А спиш — воно й не чуть і не видать. Це вже таке діло».

У Петра і Вусті був син Іван. Батьківські й материнські гени поєдналися в ньому в таку досконалу комбінацію, що згодом він став єдиним і достойним носієм прізвища Безтурботний. Терпіння в неробстві Безтурботний мав просто легендарне. Міг увесь день просидіти над павуковою піркою, опустивши туди на довгій нитці воскову кульку і зрідка витягаючи її, щоб похукати на віск, бо в затверділому павук не застряне лапами, з ранку до вечора міг слухати гудіння хруща, нанизаного крильцями на соломину.

До школи Іван Безтурботний ходив тим самим методом, що його батько додому. Сім чи вісім років з дня на день пробував дійти до школи, але, здається, жодного разу так і не дійшов. Бо по дорозі стільки цікавого! Він блукав левадами, берегами, між травами й деревами, між птахами й вітрами, між сходом і заходом сонця, зачарований і зваблений довколишнім світом, ставав, дивився і, мабуть, думав. Доводиться вживати це невизначене «мабуть», бо й сам Безтурботний не міг би точно визначити, що саме він робив: адже під словом «думати» кожен розуміє щось своє, і, щиро кажучи, людство ще й досі не дійшло згоди, який розумовий процес називати саме так, а не інакше.

Коли пасли корів, Іван Безтурботний вигадував для малечі велику урочистість з щурами. Їх водилося тисячі тисяч у чорних кручах над Зеленим озером і в жовтих кручах над Прорізню. Зграї щурів, мовляв, вирвали в кручах глибочезні — рукою не діста-

неш дна — пори, вигодовували там пташенят, несамовито кружляли попад кручами з ранку до вечора, невтомні, швидкі, галасливі.

Безтурботний влаштовував полювання на щурів. Організовував цілий загін забіяцьких хлопчаків з довжелезними лозинами, ставали під кручею і вицьвохкували лозинами, поки якийсь необачний щур ставав жертвою їхньої хлоп'ячої жорстокості.

Тоді Безтурботний велів поховати ластівку. Ритуал похорону виробляв він сам, виказуючи справжню обдарованість у цьому. Ластівочку обкладали віночками, сплетеними з квіточок самими ж убивцями. Був оркестр з бузинових дудок. Були промови і навіть вдавані сльози. Копалася в піску могила. Ставився пам'ятник з паличок.

Але все це павсидьки, ніби якісь католики або японці, бо Безтурботний, мабуть, знеохочений вічною материною метушнею, вважав, що так буде набагато солідніше й урочистіше.

Про Безтурботних можна б розповідати довго, всі вони якось ніби зливалися в уяві карпоярівців, з часом ніхто вже й не розрізняв, де там Вустя, де Петро, а де їхній нащадок Іван, ставлення до них було поблажливе, а то й зневажливе, певна річ, що Гриша теж перейнявся таким настроєм стосовно Безтурботних, тож коли його заблуканий батько-землемір після образи з калейдоскопом ще й мав необережність послати хлопця по самогонку до Вусті-Чухалки, це вже була остання крапля, яка переповнила ту хрестоматійну чашу терпіння, відомо ж, що після цього чашу розбивають або вона сама тріскається, а той, хто з неї пив, переходить у новий стан, у нову якість, для Гриші ж такою новою якістю був світ дорослих, той самий світ, у який автор ніяк не міг його перевести без примусу й навмисності і без отих неодмінних мотивувань, що без них критики не уявляють собі літератури, хоч ти їх ріж.

18

Тут можна б згадати таке. Мама, скільки й пам'ятав Гриша, доїла колгоспних корів. Руки в неї боліли так, що хлопець відчував той біль навіть тоді, коли мама гладила йому голову. Може, саме тоді заприсягався він у душі: перше — ніколи не кидати маму самотньою; друге — бути завжди її помічником.

Але це занадто протокольно, окрім того, такі рішення забуваються, щойно хлопець або дівчина одержують атестат зрілості і проковтують вірус жадання вищої освіти. Однаково якої, однаково де, однаково навіщо, але вищої і негайно! Вірус той пустили в повітря якісь наші вихователі, що передбачливо засекретили свої імена, і тепер ніхто не знає, за що перше братися: чи за розкриття тих імен, чи за знешкодження клятого вірусу. А він тим часом літає і літає і падає в дитячі душі, закорінюється в них і псує життя сотням тисяч молодих наших громадян, а також (не станемо цього

приховувати) їхніх батьків, які часом бувають ще вразливішими на це захворювання.

Чи Гриша становив виняток і не піддався б усезагальному шалові жадоби вищої освіти? Не будемо западто прикрашати його, хоч героя годиться всіляко возвеличувати, і скажемо прямо: був би він там, де й усі. Типявся б коло якого-небудь інституту, гибів би під дверима, стрибав би через палісадники, зубрив би те, чого визубрити пормальний чоловік не здатен, провалювався б на екзаменах рік і два, але вперто пробивався б... Куди й чого? «Не питай, чого в мене заплакані очі».

Але Гриші судилася особлива доля. Він ріс напівсиротою, без батька, водночас немовби й маючи батька, який то з'являвся в діда Левенця, щоб показати свій годинник, велосипед, френч, землемірське причандалля і набрехати сім мішків, то зникав і через суд виплачував на Гришу аліменти, що теж ніби перейняли характер того, хто їх посилав: то це були якісь там справді гроші, а то таке, тільки на сірники та мило — то два карбованці сорок копійок за місяць, то троячка. Як і чим жив сам землемір у ті місяці, залишалося таємницею для всіх, навіть для діда Левенця, який тільки й знав, що вихваляв свого сина, не забуваючи пагадувати про їхнього славетного предка — полтавського полковника Прокопа Левенця, який уже триста років тому володів у славній Полтаві і ставком, і млинком, і вишневим садком.

У хвилину свого остаточного розриву з батьком Гриша забув про всі династичні проблеми, він пам'ятав тільки оту зневагу, яку землемір виказував колись до мами Сашки, згадалися йому копійчані землемірські аліменти, і хлопець заприсягнувся в душі, що виросте, заробить грошей і поверне цьому хвалькові все до копієчки, пожбурить йому межи очі, хай знає, хай він тоді знає! І ще вицовпилося йому серце такою любов'ю до мами Сашки, що якби не дивилися на нього Левенці, то впав би на землю обличчям у шорсткий спориш і плакав би гірко, невтішно, але водночас і розчулено.

Все це неповне, невловиме, примарливе. Автор, завдяки своїй фаховій терплячості, може ще довго вичікувати, не кваплячи свого героя, падаючи йому цілковиту свободу для самовизначення і самовиявлення. Але чи ж притаманна така терплячість товаришеві Вивершеному? «Ти мені голови всякими плачами в спориші не мороч! — скаже він.— Ти мені сьогодні кажи: ставити цього Левенця в список на поповнення механізаторських колгоспних кадрів чи не ставити? Мені нужен список, а не письменники».

Автор має відомості, що хтось (чи не Зновобрать?) пробував захистити його перед товаришем Вивершеним, але потерпів цілковиту невдачу. «Що? — здивувався товариш Вивершений.— Письменник? Не читав його і не знаю, хоч, кажуть, понаписував він багато. В школі його проходять? Ні? В «Перці» печатається? Ні? Тоді махни рукою і не мороч мені голову. Я його не бачив і не

знаю, чи він є, а чи то дух якийсь літас, як ото павутиння бабиного літа попад землею і все на нього намотується. Може, ти хочеш, щоб намотався і я? Дзуськи!»

19

Дехто схильний стверджувати, що людина — це тварина, яка читає книжки. Визначення досить спокусливе, але, на жаль, не зовсім точне, бо неповне. Адже був час, коли книжок ще взагалі не знали, а людство вже розвивалося, вело війни, молилося богам, наставляло собі богів земних, їло і пило, голодувало і вмирало, плакало і сміялося, любило і сподівалося. І вже тоді, мабуть, людина володіла здатністю до читання, тільки не могла її застосувати, не маючи чого читати. Ми свідомо уникаємо слова «книжки», бо це знову обмежує нашу дефініцію (автор запозичив це словечко з професорського лексикону, бо все життя мріяв стати професором або генералом, але не став ні тим, ні тим). Окрім того, ми керуємося суто гуманними міркуваннями, бо коли сказати «читати книжки», то тим самим закривається шлях до звання людини безлічі представників нашого роду, а це вже буде крпчуща несправедливість. Тоді навіть товариш Вивершений не пробився б до homo sapiens. А що ж робило б людство без товариша Вивершеного? Ну, так, книжок він не читав. Взагалі не читав нічого, крім списків. Сам їх складав, сам читав, сам мав від того неабияку втіху. Та відомо, що однобокість — це обмеженість, а вона до добра не доводить. Карноярівці в запалі суперечань про вигідніші місця для садиб не звернули уваги на всі деталі проекту нового села, Зновобрать на сільвиконкомі теж не додивився, а товариш Вивершений, захоплений ідеєю «списочного» переселення, і зовсім не глянув на креслення, а хоч би й глянув, то нічого б там не второпав, бо сказано вже, що вмів читати лише списки. Коли ж поставили це питання на райвиконком і секретар райкому партії Степан Михайлович спитав Вивершеного, чим колгоспники вирішили прикрасити другу площу Світлоярська, той отетерів:

— Яку другу?

— Ну, ту, що друга,— терпляче пояснив Степан Михайлович.

Товариш Вивершений, треба сказати, був чоловік геть невиразний і непоказний, голова в нього була чи то лиса, чи якась під облізла, на обличчі не вирізнялося жодної рисочки, враження створювалося таке, що в чоловіка й зовсім немає обличчя, а тільки якась білувата розмазана пляма на всім відомому місці. Але він був на когось схожий — і цим тримався на світі. Навіть хизувався часом: «Може, вам моя зовнішність не подобається?» Бути схожим справді іноді буває й вигідно, але небезпечно, бо щойно зникає те, на що ти схожий, доведеться зникати й тобі самому, бо не існував ти на світі, а слугував мовби тінню чиюсь. На той час од товариша Вивершеного, завдяки деяким змінам у дерикаві, лишилася вже

сама тінь, а тут ще ця халепа з якоюсь подвійною площею в новому Світлоярську, за переселення якого він був персонально відповідальний. Товариш Вивершений блимнув очима, метнувся поглядом сюди й туди, шукаючи підтримки або поради, але всі відвертали очі: і заврайспоживспілкою, з яким вони часто ласували кролячою печінкою, і районний прокурор, що так само, як і Вивершений, любив локшину з курячими пупками, і суддя Верещака, перший друг по полюванню, до речі, просунутий Вивершеним же на посаду голови районного Товариства мисливців і рибалок. Підтримка прийшла негадано, звідки її й не ждав Вивершений. Вічний районний уповноважений, чоловік з турецьким прізвищем Багатогаласу, звиклий викручуватися з будь-яких ситуацій, не роздумуючи, підказав:

— Поставить монумент на честь...

— Ага,— зрадів Вивершений.— На площі поставимо монумент на честь Радянської влади.

— Це коло контори і Будинку культури,— згодився секретар райкому.— А на другій площі?

— На другій? На другій — теж монумент на честь...— Але тут товариш Вивершений нарешті второпав, що стає посміховиськом, і мерщій обурився: — Та де вона взялася, та друга площа?

— Як де взялася? — здивувався Степан Михайлович.— Ви план бачили? Проект читали?

Отут би товаришу Вивершеному покаятися, що він, крім списків, зроду нічого не читав, але ж не з такої породи був цей чоловік, щоб каятися.

— Врахуємо помилки! — бадьоро запевнив він.— Врахуємо і усунемо!

— Може, ми доручимо комусь іншому? — звернувся до членів виконкому Степан Михайлович, але товариш Вивершений не дав нікому мовити й слова, вдарив себе в груди:

— Ще попрацюємо! Ще попрацюємо!

От уже не довелося чоловікові, так не довелося. За тиждень розпочинався мисливський сезон, і товариш Вивершений, простивши судді Верещаці його зрадливу мовчанку на виконкомі, запросив того на качок у карпоярівські плавні (бо ж однаково через два роки все залле водою — ні плавнів, ні качок), третім запрошено було землеміра Левенця не так через його значимість, як для того, щоб непомітно розпитати про той клятий план нового села і, може, на дозвіллі після вдалого полювання і чарки-другої ще й швидкісним методом навчитися читати оті креслення-черкання.

Група вийшла досить мальовнича: високий жилавий землемір, який і в плавні потягнув свій іржавий велосипед, маленький, як прищик, товариш Вивершений і патоптуватий, бровастий, грізний, як і личило судді, Верещака. Качки, мабуть, ніяк не могли вирішити, чи їм лякатися і мерщій утікати, чи помилуватися таким нещоденним видовищем, як посідпані суворими закопами життя оці

дивні мисливці. Поки дурні та перозумні качки отак роздумували, товарищ Вивершений зірвав ружжо з плеча, впав у холодну траву, заплющив ліве око, щоб правим упіймати мушку, а на мушку посадовити качку, а вже тоді бабахнути, але нічого не вціймав, бо взагалі не побачив нічого: ні ружжа, ні мушки, ні качки, ні світанку над плавнями. Він розплющив ліве око, все було: ружжо, мушка, трава, качка,— заплющив знову і знову провалився в суцільну темряву. Одним з незаперечних достоїнств Вивершеного була впертість. Мовчки, уперто він блимав і блимав лівим оком, поки остаточно пересвідчився: правим не бачить нічого. Тоді з розпуки й відчаю він брязнув ружжом об землю, перевернувся горілиць, затулив очі руками й заревів:

— Ослі-і-іп!

— Що з тобою, товариш Вивершений? — стурбувався Верещака.

— Ослі-іп! — знову репетував Вивершений.— Згорів на роботі! Нічого не бачу правим оком.

Отак чоловік керував цілими ділянками роботи і за клопотами навіть не помітив, як осліп на одне око. Добре, хоч полювання помогло. Районові теж випадок пішов на користь, бо товарищ Вивершений подав заяву про увільнення від усіх посад «у зв'язку з пошатнувшимся здоров'ям».

20

Той пішов «на заслужений», той «у зв'язку», а сонце сходить щодня, і півні кукурікають, і корови мукають, і в полях лелі-половіє, і весь білий світ довірливо жде від людини дій, дбання, піклування і розуму, бо ж тільки людина наділена цим найвищим дарунком природи і має повернути його природі сторицею так само, як на місці посіяної зернини виростає сто зернин, а з одного колоска — сто колосків.

Здавалося б: що там якась площа в новому селі? В масштабах загальнодержавних це, може, й дрібниця, але для району, надто для села, питання вмить набрало значення вкрай принципового. Ось виросте повий Світлоярськ, проляжуть побіля прекрасних, вкритих шифером, будиночків рівні вулиці, на головному в'їзді до села довкола великої круглої площі постануть Будинок культури, школа, торговельний центр, колгоспна контора, посередині площі споруджено буде монумент на честь Радянської влади, а вже цю площу головна вулиця з'єднає з іншою площею, сказати б робочою, бо з неї йтимуть дороги до ферм, у поля, до механізаторської бригади, до колгоспного консервного заводу і до дитячих дошкільних закладів, не площа в звичайному розумінні, а така собі світлоярівська етуаль, вищий вияв симетричності світлоярівського розташування, і для гідного увінчання архітектурної мисли треба було знайти належну окрасу для цієї площі, окрасу, в якій, за висловом

поета, злилися б троянди й виноград, красиве і корисне. Ось тут і виникло питання: що поставити на площі? Телеграфом запитали столичного архітектора: що він мав на увазі? Той відповів, що нічого не мав на увазі. Тоді карпоярівці обурились і уповноважили дядька Зновобрать запитати архітектора: як то він нічого не мав на увазі? Виявилося, дещо мав. І не дещо, а свого друга, молодого, ще нікому не відомого, але, звісно ж, геніального скульптора, якого архітектор негайно ж послав до Карпового Яру, попередивши відповідно телеграмою: стрічайте, вітайте, уповайте.

Скульптор виявився трохи старший за Самуся-комбайнера, але Самусь на той час уже набув районного розголосу, чого про представника інтелігенції, на жаль, сказати ще не можна було. Але хлопець він був симпатичний, одразу став з усіма запанібрата, брався всім помагати, і Щусям, і Самусям, знався й на техніці, й на ремеслі, вмів косити, молотити, їсти й сміятися, надто ж сміятися, бо мав такі міцні й білі зуби і так зблискував ними з-під чорних густих вусів, а до того ж ще й додавав переблиску великими очима з-під ще густіших брів, що карпоярівські дівчата одразу повірили в його геніальність. Але скульптор належав до серйозних і сумлінних художників і вельми добре знав, що головне завдання справжнього митця — вивчати життя. Він взявся за справу досить успішно і вже за два дні виявив, що найцікавішим мистецьким об'єктом у Карповім Яру для такого молодого митця, як він, можуть бути сестри, звані Смачними Кабачечками, хата яких, до речі, в новому селі запланована саме з виходом на оту конфліктну площу.

Дівчат у Карповім Яру вже на той час налічувалось стільки, що описати їх просто несила, але про Смачних Кабачечків змовчати гріх, навіть якби й не надмірна увага до них служителя муз. Були вони з родини Гайдуків, корені їхні губилися в глибині століть, коли до Карпового Яру слідом за Щусями й Самусями, слідом за Левенцями, Надутими, Безтурботними і Дудками примандрував звідкись болгарин Гайдук, вибрав собі шмат землі по той бік Левенцевої левади і став розводити там таку городину, про яку в тих краях ніколи й не чувано. Відтоді всі Гайдуки з покоління в покоління були славетними городниками в Карповім Яру, а останній з них, Іван, очолив колгоспну городню бригаду, в яку, крім нього самого, входила його дружина Векла, білокоса, пишна молодиця, і дві доньки, Нилька й Милька, прозвані не знати й ким Смачними Кабачечками, бо дівчата були справді такі ніжні, пещені і білотілі, ніби Гайдук їх ще з колиски обкладав хроном та петрушкою, купав у любистку і годував тими незнаними травами, що ними харчуються птиці небесні, а до революції споживали і янголи, поки їх не усунули, як пережиток. Між сестрами була різниця на рік, але вони виглядали близнятами, тільки й того, що Нилька чорнява — в батька, а Милька білява — в матір. Проти сонця вони пражилися з якоюсь невситимістю, але вопо їх мовби милувало, чи що, не спалювало їхньої шкіри, а тільки ледь-ледь гладило, вкри-

ваючи ніжно-золотистою смагою. В землі порпалися своїми ніжними пальчиками відважно і, можна сказати, відчайдушно, але земля не брудпила їм рук, а ніби прикрашала, і долоні їхні в дрібненьких грудочках мокрого чорнозему були мовби обнизані небаченими чорними перлинками. Від матері сестри успадкували лінивну красу і неповторну грацію рухів; од батька — сонцелюбство, вітролюбство, дощолюбство і просто неймовірне замилування свободою.

Цю свободу вони найперше виявляли в одязі, зводячи його, власне, до мінімуму і відкриваючи сонцю й вітрові все, що можна відкрити, так ніби хотіли посднатися з природою, дивними витворами якої вони були самі. Батько їхній Іван Гайдук теж не вельми обтяжував себе одягом. Охоче показував своє литє, мов у мідного божка, тіло, любив носити підштаники з поворозочками, так що ті поворозочки виглядали навіть з-під штанів, спідніх сорочок не визнавав зовсім, верхні надягав тільки з представницькими цілями, тобто йдучи до колгоспної контори або до крамниці, і страшенно лаявся, що в сорочках тепер немас таких, як колись, підоплічок: «Начальників наплодили на кожне «чхи!», а підоплічки піхто не вміє вшити!» Таємницею лишалася ця Гайдукова туга за підоплічкою, надто ж беручи до уваги його нехіть до сорочок взагалі. Але все це не мас ніякого значення для нашої розповіді, бо нас цікавлять тільки Смачні Кабачечки. Хто їх назвав і коли — це лишиться такою самою таємницею, як і те, хто назвав Кавказ Кавказом, Європу Європою, вухо вухом, а буряк буряком. Та хіба це грає якусь роль в існуючому світопорядку? Головпе, що скульптор (звали його Дереберя) одразу запримітив Смачних Кабачечків, належно оцінив їх і слушно вирішив, що кращого об'єкта для вивчення життя в цій частині України годі й шукати. Вже з цього можпа судити, що чоловік він був не зовсім дурний, хоч дуже розумним теж назвати його важко, бо тоді як же можна пояснити ту обставину, що Дереберя не взяв до уваги карпоярівських хлопців. Ну, хай зневажив і змаловажив більшість, але коли ти приїхав споруджувати колгоспний монумент, то повинен знати бодай кількох славетних представників цього колгоспу, а з-поміж них хоч і не найпершого, але й не останнього Самуся! Самусь входив у славу, мов реактивний стартувальник, він уже полишив позаду самого Безкоровайного, який, щоправда, спрпймав вознесення свого учня без особливого захвату, на що Самусь досить спокійно прорсагував: «Все правильно. Старе відмирає, молоде народжується!» Був він справді дуже-дуже молодий, дужий, якийсь по-конячому жилавий, а обличчя мав мальоване — дівчата до таких облич летять, як метелики до каганця. Коло Смачних Кабачечків Самусь уже кружляв, затримка з переходом до рішучих дій пояснювалася лише тим, що він не мав ще паміру одружуватися (бо не сягнув вершин, яких мав конче сягнути), окрім того, не знав, яку з сестер вибрати: Нильку чи Мильку, біляву чи чорняву. Якби змога, то взяв би обох, так тяжко було зробити остаточний вибір.

Що ж до самих Смачних Кабачечків, то вони досить байдуже сприймали всезагальну хлоп'ячу закоханість, переваги не падавали нікому, симпатій не виявляли ніяких, далекі були й від тої одвічної дівочої нетерплячки, яка жене всіх дівчат заміж, часто й наосліп. Виходило так, що не Смачні Кабачечки ходили до клубу, на танці чи там куди, а до них ішли, ніби до клубу, пеначе Гайдукова хата була якимсь громадським центром, чи що. Правду кажучи, хата теж була не зовсім звичайна. Довга й стара, вона мала на всю свою довжину піддашшя, підперте різьбленими дерев'яними стовпцями, пофарбованими на червоне. Там гарно було посидіти, погомоніти, попродавати витрішки й зуби, похихотіти, навіть потанцювати. Не порівнясш тих стовпчиків з колонами Великого театру або колонадами грецьких храмів, але для Карпового Яру річ неповторна.

Скульптор Дереберя просидів під тим старовинним піддашшям за різьбленими червоними стовпцями не вечір і не два, поки Самусеві стало відомо про ті посиденьки, і він приїхав до Гайдукової хати просто на тракторі, яким тягав буряковий комбайн у полі. Смачні Кабачечки саме чистили картоплю, бо Гайдук страшенно любив картоплю, смажену в олії товстими кружальцями, а зверху щоб покласти кружальця помідорів, присипані дрібно посіченим часником і петрушкою, і все те запекти в духовці. Смачні Кабачечки, отже, хотіли зготувати для свого батька смачну вечерю, може, мали на увазі почастувати й столичного гостя, який сидів, млів, захоплювався безнадійно і мовчки, злочинно не користуючись нагодою розповісти сестрам про переваги соціалістичного реалізму бодай у тій галузі діяльності, якій він обдумано (чи необдумано?) вир'шив присвятити своє життя.

Самусь підкотив своїм могутнім ДТ мало не до самих різьблених стовпців, не вимикаючи двигуна, щоб він своїм гарчанням надавав його словам і діям більшої переконливості, зіскочив на землю і став перед Дереберею в позі досить недвозначній. Але закони карпоярівського поводження були невблаганні, тому Самусь передовсім привітався з Смачними Кабачечками.

— Добривечір вам, Нилю і Милю!

Дівчата кивнули йому, усміхнулися, але картоплю чистити не перестали. Тоді Самусь обернувся до скульптора.

— А ви ж тут що робите, товаришу художній талант?

Останні два слова вимовлено з притиском, бо Самусь і себе зараховував до талантів, але не до якихось там художніх, а до талантів життя взагалі, тобто людей найпотрібніших на землі.

Скульптор розгубився. І не так від Самусевого запитання і Самусевої наступальності, як від отого гарчання трактора. Трактор, видно, викликав у скульпторовому, не загартованому життям (не вивчив як слід, не вивчив!) мозкові щось мовби гальмівні процеси, і Дереберя просто не міг видобути з себе бодай слово. Йому б сказати, що вивчає рідкісну архітектуру цієї незвичайної хати. Самусь був би розбитий і знищений, але скульптор забув не те що

про рідкісну архітектуру Гайдукової хати, а й про ще рідкіснішу красу його дочок. Сказав би про своє замилування Смачними Кабачечками — і Самусеві нічим крити. Вільна конкуренція, серцю не накажеш, «ластівки літають, бо літається», і все інше, про що співається в піснях. Але скульптор вибрав найгірше з того, що можна було вибрати.

— Я? — винувато перепитав він.— Чого я тут? Ось дивлюся, як дівчата чистять картоплю.

— Картоплю? — не повірив Самусь і аж підійшов до скульптора.— Картоплю?

— Так, так. У чищенні картоплі є щось спільне з скульптурою. Те саме усування зайвини і... і знаходження суті... ядра... серцевини...

Самусь схрестив на грудях руки (слід зауважити, теж довгі й жилаві, як і він сам), зневажливо відсунувся вбік, мовби звільняючи дорогу для скульптора, ще зневажливіше кивнув на нього головою, запрошуючи Смачних Кабачечків помилуватися цим дійством, який зміняв їхню красу на чищення картоплі, і крізь зуби процідив:

— Ядро і серцевина — все правильно. А от як ти не вломиш звідси ногу, то я тебе обчищу, як картоплину, і не шукатиму ні ядра, ні серцевини! Пойняв?

Скульптор збагнув, що ображатися не зовсім безпечно, хоч людська його честь і зазнала щойно втрат невідшкодовних, і вирішив захистити бодай честь фахову, художницьку, до якої його суперникові, очевидно, немає ніякого діла.

— Ви помиляєтесь,— якомога лагідно і водночас трохи зверхньо мовив Дереберя до Самуся,— я тут... Як би це точніше?.. Мене зацікавило суто пластичне рішення...

Він гарячково нишпорив у пошуках отого «суто пластичного рішення», про яке бовкнув не зовсім обачно, не маючи іншого виходу. Смачні Кабачечки не годилися — це було ясно як день. За них Самусь перегризе горлянку. Хата з піддашшям і червоними стовпцями — це для архітекторів і музеїв народного побуту під відкритим небом. Де ж тут пластичні рішення, вирішення, перерішення?

І тут Дереберині очі полетіли через леваду і на тім боці наштовхнулися на мальовничу групу, неповторну і не використану ще жодним художником світу, всю в русі, в зусиллях, у запеклій боротьбі й змаганні. Хлопчик з бичком. Бичок і хлопчик. Чудо і порятунок!

— Он, будь ласка! — показав скульптор.— Подивіться. Хлопчик і бичок. Бачите?

— Ото? — Самусь глянув упівока, так щоб Смачним Кабачечкам туди й не дивитися.— Та то ж наш Гришар Левине Серце! Ох і знайшов! Ох і вспіймав! Оце художність!

Самусь виковбасювався перед Смачними Кабачечками, мовби запрошуючи їх теж посміятися із скульптора, але сестри мовчали.

Займали чітко окреслену позицію спокійного мовчазного вичікування, лінивo придивлялися до світу, даючи йому змогу божеволіти, конати, виппнатися, тьмяніти й сяяти, певні своєї вродливості, неповторності і великої потрібності не тільки самим собі, а й ще комусь, хто прийде, хто має прийти неодмінно.

21

Не слід думати, що бичок, якого побачив скульптор Дереберя по той бік левади, був той самий, що спричинився до трагічного випадку з Гришиним підручником географії, поштампованим пахабно-тупою свинею. Той бичок давно вже виріс, досягнувши стандартної для всіх українських бичків ваги, був зданий державі за стільки-то карбованців (прописом) і стільки-то копійок (цифрами), і мама Сашка придбала Гриші спортивний трикотажний костюм (бавовняний, брудно-чорного кольору), сині кеди з білими шнурками і білими гумовими наліпками на кісточках, японську нейлонову куртку з відлогою на випадок дощу, а також дещо з хатнього падібку, хоч, прямо скажемо, ні холодильник, ні пральна машина, ні навіть електроутюг сюди ще не увійшли, бо в Карповім Яру електрики не було, проектувалася вона лише в Світлоярську. Після того бичка виросло ще два, і вони теж не дожили до суцільної електрифікації цієї місцевості, тепер виростав уже третій, якому судилася звичайна бичача доля і з яким Гриші доводилося вступати в постійні конфлікти так само, як і з усіма його попередниками, тобто припинати й перепинати, що, як ми вже пересвідчилися, супроводжувалося явищами досить неприємними і навіть іноді принизливими для гідності нашого героя. Щоправда, Гриша вже набрався сили і не грав більше ролі жертви, він сміливо вступав у єдиноборство з чотириногим, часто виходив навіть переможцем, іноді сила трапляла на силу — і вони врівноважувалися, і рівновага ця була не мертва, не статична, а жива, динамічна, діяльна, потенціально-вибухова, вся в боріннi, в крайньому напруженні зусиль, в затятості й неприступливості. Саме такий момент ухопив скульптор і зрадів не тільки тому, що випадково знайшов порятунок від брутальності Самуся, але й суто по-художницькому, бо сяйнуло йому в вельми заклопотаній мистецькими шуканнями голові: ось воно!

Взагалі всі великі ідеї народжуються випадково. Ідею не можна вигадати, вхопивши голову в руки. Вона не приходить до людини, як собака на посвист. Вона або ж падає на тебе мовби з неба, або не падає. Ще давні греки знали це і тому в своїх трагедіях ніколи не примушували героїв шукати виходу з безвиході, бо як же ти його знайдеш? Все вирішувалося набагато простіше. Над героями трагедії з'являвся бог у машині і з своєї висоти підказував якому-небудь Едіпу, що йому треба робити, думати чи казати. Скульптор Дереберя сприйняв видіння хлопчика з бичком як ота-

ку собі підказку бога з машини і ще того вечора повідомив про свою велику художню знахідку і голову колгоспу Зіньку Федорівну, і товариша Зновобрать, і секретаря територіальної парторганізації Грицька Грицьковича.

Дядько Зновобрать, щоб не відкладати в довгий ящик, негайно поставив питання на сільвиконкомі, запросивши якнайширший актив, бо колегіальність у Карповім Яру завжди ставили понад усе. Зібралося багато поважних людей, приїхав мотоциклом Безкоровайний, Самусь за звичкою приїхав трактором, Щусь-лісник — на візку, запряженім рябою кобилою, і за візком прибігли три його здоровенні пси, які бігали за лісником повсюди і норовили проскочити навіть до приміщення сільської Ради; роль сторожа-виконавця була доручена Іванові Безтурботному, який прийшов заради цікавості і ніколи не сподівався на таке важливе громадське доручення. Дід Левенець вмовив прийти і свого колегу діда Утюжка, хоч той і розумів, що цього разу свою пропозицію вигладити прапори він навряд чи зуміє просунути, бо питання ж ділове, ніяке свято не передбачається. Дядько Обеліск отримав персональне запрошення як непереверщений карнояровський авторитет у питаннях монументальної пропаганди. Ясна річ, не обійшлося без жіноцтва, бо хто ж більше розуміється на красі, прийшли доярки й свинарки, знатні ланкові, вчительки разом з Одарією Трохимівною, скромно сиділи під стіною і Смачні Кабачечки, з лінивою цікавістю очікуючи кінця пригоди, яка розпочалася перед їхніми очима під штудерним піддашшям Гайдукової хати.

Персонально запрошений був і Гриша Левенець. Причому скульптор наполягав, щоб хлопець з'явився в своїй, так би мовити, робочій формі: стара сорочка, порваний сіренький светр, картузик з поламаним козирком, штанці такі коротенькі, що не закривають і кісточок, стоптані й викривлені черевики. Скульпторові це все було потрібне для наочності його художньої ідеї. Але для цілковитої наочності він би ще, може, припровадив на викопком і бичка! Мама Сашка не захотіла й слухати про якісь там скульпторські витребеньки. Вона одягла Гришу в новенький польський костюм за сто десять карбованців, у нову сорочку зі стрічкою, в нові черевики на товстій підошві, куплені на нараді передовиків у області, і виявилося, що Гриша вже майже дорослий — хоч і не дуже високий, але міцний, широкоплечий, широкобровий і широкочолий, весь відкритий, розсвітлений, ясний і довірливий. Скульпторові Гриша сподобався й у святковому, але він все ж уперся — в щоденнім робочім вигляді хлопець справляє враження набагато виразніше і яскравіше.

Дядьки позаймали лавки посередині, немилосердно смалили сигарети «Стюардеса», які споживкооперація завезла вже місяців зо два тому і ніяких інших завозити не збиралася, поки не розпродає ці. Одягнені були всі по-модному — хто в синтетику, хто в справжнє, і всі в куповане, в готове, тільки дядько Обеліск мав

на собі френч з накладними кишенями, як носили ген-геп у які роки, і напіввійськовий картуз захисного кольору з твердим околишем. Щоправда, такі картузи в Карповім Яру носили всі чоловіки, які мали за шістдесят років. Хто їх шив, де й коли — це залишалося такою самою таємницею, як застосування термоядерної енергії в мирних цілях, з тою лиш різницею, що енергію вчені досі ще не застосовували, а картузи дядьки добувають собі й далі, та ще кожен має їх по два — на будень і свято.

Дядько Обеліск, попри його майже військовий вигляд, був босий, бо взувачку беріг так само, як і Щусі. Осіння трава обабіч стежок, правду казати, вже холодила ноги, але в сільраді було тепло, можна зігрітися, до того ж взувачка в такому ділі, як бесіда з столичним художником, значення не має ніякого.

Скульптор виголосив цілу доповідь. Пояснив, що таке для радянського колгоспного села статуя. Розповів, де й коли і кому ставлено пам'ятники, які статуї, які скульптурні групи. Тут його перепинив товариш Зновобрать і попросив бути ближче до суті.

— Так я ж по суті! — образився скульптор.

— Де і як — це ми знаємо і, кажеться-говориться, бачили. Європу пройшли, та й у себе. Он Безкоровайний мости відновлював на всіх європейських ріках. Бачив там статуї й на мостах, і коло мостів.

— І Петро Безтурботний Європу пройшов,— засміялися з кутка.

— На возі, сопним!

— А й пройшов! — обізвався Петро, який теж опинився на цьому небувалому засіданні.— І, щитай, бачив! Ого!

— Та я теж,— скромно погладив вуса Зновобрать,— хоч, кажеться-говориться, й давно, а було. Кулеметником, другий номер коло «дегтярьова». Побував... А от наш секретар райкому Степан Михайлович — той усю війну автоматником. Вже в Празі його... На другий день після миру...

Почалися спогади, про скульптора було забуто, забули й про те, навіщо сьогодні зібралися, але Дереберя, хоч молодий, належав до ранніх, він не розгубився, дав ветеранам вигоноритися, а тоді приголомшив дядьків несподіваним:

— А ви знаєте, що говорив про грецьку скульптуру Вінкельман?

— Це ж який Вінкельман? — враз стрепенувся дід Утюжок, радий, що й він може тут знадобиться.— Може, той, що в районі комендантом при фашистах був? Ох, і стерво ж було!

— Це, ма'ть, той, що ти його втопив? — поспитав хтось не без єхидства.

— А й утопив! — вищипув бороду дід Утюжок.— Бо й хто б його втопив, як не я!

— Ти ж казав: генерала?

— І гіпірала втопив! Пошукай, коли хоч, у Зелепому, він там і досі лежить в глибу!

Утюжкова похва́льба розбуркала павіть Петра Безтурботного, який уже прилаштувався був поспати всмак, поки триватимуть балачки про площі й монументи.

— Уже й генерал? — здивувався Безтурботний.— А мені, щитай, казав: фельдмаршала втопив!

— І фельдмаршала тож! — тупнув ногою Утюжок.— Я тут за цілий партизанський отряд справлявся, поки ти на моїй безтарці спав!

— Казав же тобі: поцшетило її міною, що й не здрімнув. А тоді вже всі фронти пройшов на трофейних. З халабудою, з тормозом, колеса — як грім, куди твоїй безтарці!..

— І моя, таки ж моя, а не твоя безтарка! — закричав дід Утюжок.— А кобили які були! А де вони? Ти ж їх не привів назад? Сам цілий, а кобил — катма!

Такий емоційний спалах міг зрозуміти лише той, хто відбіг би пам'яттю аж у передвоєнний сороковий рік, коли в карпоярівському колгоспі «Дніпро» рішенням правління доручено було дідові Утюжку (бо він завжди був дідом для всіх післяреволюційних поколінь!) доглядати двох фондових кобил Мазурку і Баронесу, а також новеньку бричку, на якій красувався напис: «Фонд РСЧА». Слово «бричка» більше тулилося до часів минулих, було в ньому щось куркульсько-глитайське, тому невідомі Адами колгоспного ладу і ввели для цього трапспортного засобу новий термін «безтарка», тобто віз, у якому, скажімо, зерно можпа возити без тари, насипом. Утюжок, хоч ніколи не служив у армії і якось уникав усіх війн, що відбувалися па його віку, заступивши на пост доглядача фондових кобил і фондової безтарки, став у Карповому Яру найбільшим воєнспецом, навчився хвацько зсовувати каблуки (а влітку, коли босий,— п'яти) і павіть поспівував слідом за комсомольцями: «Веди нас в бой, товарищ Ворошилов, донецкий слесарь, боевой нарком».

Двадцять другого червня, тільки-но почувши, що почалася війпа, дід Утюжок запріг Мазурку й Баронесу, купив у безтарку сидора з паляницею, четвертиною сала, новими підштапиками, надів новісіпький бриль (плетений не «вчетверо», а «вшестеро», та ще й зубчиками) і помчав до райвійськкомату. Не був перший, його випередили ті, хто жив ближче до райцентру, довелося ждати черги, але це діда Утюжка не злякало, бо мав у безтарці ПЗ вівса й сіна, мав брезентове відро, щоб папувати кобил, мав і для себе в сидорі хоч і на цілий тиждень. Ждати черги довелося два дні й дві ночі, кобил і безтарку в нього прийняли, подякували за добрий догляд і... звеліли передати Петру Безтурботному, який «призивався в ряди».

— А я? — закричав дід Утюжок.

— Ваших років не беруть.

І все. І вертайся до Карпового Яру без фондових кобил і без фондової безтарки, а те ледащо Безтурботний поїде кататися та геройствувати.

Окупацію дід Утюжок пережив тяжко, як, мабуть, ніхто з карпоярівців. Надто пригніченим почувався через один дуркий випадок. Якось фашистська команда заскочила в Карпів Яр виловлювати курей і тягти з дворів теличок і одному з тих куроловів, молоденькому фашистику, примандюрилося покататися на човні по Зеленому озеру. В очереті фашистик знайшов кілька човників, але жодного весла. Він побіг до крайньої хати. А що була то Утюжкова хата, то й присікався до діда: «Wo, wo?»

За тим «Wo», що значило «де», фашистик повторював ще якесь слово, якого дід Утюжок не міг знати. Але тут солдат кинув погляд під повітку, побачив там поставлені сушитися (удосвіта Утюжок трусив ятери) весла, підбіг до них, ухопив одне, тицьнув дідові в руки: «Ком!» І погнав Утюжка до Зеленого, і примусив катати його по озеру, і хоч скач, хоч плач.

Дід Утюжок спершу злякався (бо оте ж гітлерення замірялося гвинтівкою), тоді якось розгубився, відіпхнувши човен і гребнувши веслом, обурився, а тоді враз обпекла його страшна думка «Це ж я співробітничаю з окупантом!» І хто ж співробітничає, подумати тільки! Єдиний у Карповому Яру чоловік, який два роки готував у фонд РСЧА таких розкішних кобил і таку повісіньку безтарку! Дід Утюжок так розстроївся, що в нього, як то кажуть, опустилися руки, весло не пішло в воду, а черкнуло по самому верху, бризки полетіли аж на другий кінець човна, кілька їх упало й на окупанта. Солдат засміявся, щось крикнув дідові Утюжку ніби аж цустотливе, а в того ще більше засмоктало під ложечкою.

«Ще воно й сміється, фашистеня паршиве!» — подумав зі злістю Утюжок і вже навмисне брьохпув веслом так, що обкупав гітлерівця з ніг до голови. Той підскочив, став обтрішуватися, мов цуценя, а тоді визвірився на діда, ухопив гвинтівку і став кричати щось по-своєму. Утюжок повернув був до берега, але фашистик знов затупотів об дно і знов замірився гвинтівкою, мовляв, катай і — без диверсій.

Про те катання дід Утюжок нікому й не казав. Бо хоч і виявив протест, оббризкавши окупанта водою, але ж катав, співробітничав!.. Може б, і промовчав, і ніхто б не довідався. Але закінчилася війна, стали повертатися з фронтів карпоярівці, видзвонювали орденами й медалями, розповідали про геройства й подвиги — як ти тут утримаєшся! На полі бою про змагання в героїзмі якось немає часу думати, бо то ж бій, і не на життя, а на смерть! А змагаються вже опісля, одні згадуючи, другі вигадуючи, а до них мерщій тулиться й ті, хто й не нюхав поля бою.

Дід Утюжок не втерпів і теж запрагнув слави.

— Ви на фронтах, а ми в тилу,— багатозначно натякнув він.

— Партизанили?

— І партизанив. А чого ж? Такого гітлеряку в Зеленому втопив, що ого! Увесь в автоматах та в бомбах, страшно й глянути!

— Солдат чи хто?

— А мені воно без інтересу. Може, й ундер, а мо', сам фетьфебель. Лежить он в глибу й не тіпається.

Фронтовики йшли й ішли, орденів і медалей у Карповім Яру більшало й більшало, дід Утюжок відчув, що треба переходити на вищий ступінь геройства.

— Армія — що? — розбалакував він.— Там тобі солдатів мільйони, танки, пушки, гіпірали... А от сам попробуй — це тобі не армія. А я тут сам, без нікого, в Зеленому такого офіцерюгу втопив, що його гітлери півгоду шукали! Шукай, а кінці в воду!

Може, той «офіцерюга» так і став би вершинним винвом Утюжкової фантазії, коли б через десяток років по війні червоні слідопити, йдучи слідами легенд справжніх і вигаданих, не добралися до діда і не обарапили його з усіх боків: «Розкажіть, дідусю, як ви фашистського офіцера втопили в Зеленому».

Утюжок спробував озирнутися на десяток років і з подивом відзначив, що з такої відстані вже навіть отой вигаданий офіцер знікчемнів і змалів, і виходив уже й не подвиг, а таке собі ніщо. Хіба на такому прикладі виховаєш підростаюче покоління?

— Офіцера? — вигукнув дід Утюжок.— Та хто це вам сказав? То ж був натуральний гіпірал! Ще й з двома денщиками.

— І ви ото їх усіх?..

— Одного денщика, значить, з гіпіралом, а другий по березі бігав та тільки руками об поли бився!..

Здавалося б, куди вже вище генерала? Та ось чутка про Утюжків подвиг пробилася навіть до заспаного Петра Безтурботного, і той якось спитав діда крізь позіхи:

— А що, щитай, то правда, ніби ти генерала фашистського втопив?

Правду кажучи, Утюжок уже й сам побоювався розмірів своєї побрехеньки, але ж не перед Петром Безтурботним, який так пахабно в сорок першім забрав фондових кобил і фондову бестарку і не дав Утюжкові здійснити безліч подвигів фронтових!

— Не гіпірала, а цілого фельдмаршала! — в нападі найвищого патхнення заявив дід Утюжок.

— Фельдмаршала? Та бре[1]!..

— А ти ж думав! І з булавою!

— Та де ж він тут узявся?

— Приїхав, значить, покататися на човні в Зеленому. Я його й покатав!

— А як же його прикритіс? Охорона?

— Прикритіс втекло! Не втекло б — то й воно булькнуло б! Ти ж знаєш, який глиб у Зеленому?

Історія ця зайвий раз підтверджує істину, що в Карповому Яру люди були незвичайні, хоч кого тут візьми. Авторові так і кортить

---

[1] *Бре* — скорочена, олагіднена й олітературнена форма вульгаризму «брешеш», який знайдемо лише в словниках і ніколи не почуємо в живій мові наших сучасників.

про кожного розповісти щось «симпатичне», як каже Олександр Ковінька, але ж автор геть забув про скульптора Дереберю.

— Товариші! — загукав скульптор.— Ми ухилилися від теми. Сьогодні ми повинні обговорити ідею, яку я хочу висунути. Про скульптурний символ вашого села. Символ Світлоярська.

Всі замовкли, і тут Дереберя розповів їм про хлопчика з бичком. Треба віддати скульпторові належне: хоч і молодий, але око мав зірке й метке. Запам'ятав і точно передав словами людям, у якому картузику з поламаним козирком був Гриша, коли борюкався з бичком, і яка в нього була сорочечка (сіренька й розстебнута, може, й з повідриваними гудзиками), і які штанці (піддиркані вище кісточок, бо хлопці ростуть завжди швидше, ніж матері встигають справляти їм нові штани), і якої масті був бичок (чорний, а підчерев'я і воло — білі і на ногах ніби білі панчішки, як у коня маршала Ворошилова, коли той до війни приймав паради на Красній площі).

Після цього Дереберя вирішив ударити по колгоспниках ерудицією. Не міг утриматися від розповіді про прецеденти, тобто про вже існуючі подібні пам'ятники. Мовляв, є хлопчик з гусаком. Хлопчик, який виймає дерево з ноги. Є навіть хлопчик, який пісяє. А в них буде на колгоспній площі хлопчик з бичком. Прототипом послужить Гриша Левенець з його бичком. Це вже вирішено безповоротно. Вилити можна з бронзи, можна і з нержавіючої сталі. Метал краще передасть пластику живого тіла. Можна і з мармуру, але мармур для степової України не характерний. Сприйматиметься як щось чужорідне.

Голосно зробив «хе-хе!» Самусь, решта мовчала якийсь час, бо скульпторова ідея не те що приголомшила людей, а видалася трохи незвичною, щоб не сказати більше.

Все ж дядько Обеліск не міг довго витерпіти, і він не витерпів, спитав з не властивою для нього обережністю:

— А бичок — це ж як? Живий?

— Ну, справжній бичок. Так само, як і хлопець. Та ви можете подивитися. Гриша Левенець, встань, хай товариші...

— Сиди, Гришо, сиди,— сказав Зновобрать,— ми й так знаємо. Тут не те. Тут, кажеться-говориться, про символи. Чи бичок — символ нашого життя?

— Все може бути символом при відповідному оформленні,— пояснив скульптор.

— Бичка не водрузиш,— сказав Обеліск.

Скульптор не зрозумів і попросив повторити.

— Кажу: бичка водрузити не можна, бо він живий.— Обеліск аж зіпрів од такої недогадливості цього столичного вусатого та бородатого художника.

— Дозвольте! — вигукнув скульптор.— Але ж скульптура зображує здебільшого тільки живі предмети! Неживі — це вже антураж, це не мистецтво.

— Ага,— присунувся до нього ближче Обеліск.— А що, по-вашому, таке обеліск? Живий чи неживий предмет? І що воно означає?

— Обеліск? Це специфічний знак... Від древніх єгиптян. Це не скульптура і не мистецтво. Просто знак, або символ...

— О-о! Чули? — повернувся до всіх Обеліск.— Правильно! І я кажу. Обеліск — це знак, або символ, а символ живіший за все живе! От ми знищимо старе життя як клас і на знак цього водрузимо в новому селі обеліск. Треба, то змайструємо його самі. Отак, чоловіче! А вже як тобі кортить поставити живе, то водрузи грудь!

— Грудь? — отетерів скульптор.— Яку грудь? Про що ви, шановний?..

— А таку, як люди ставлять. Передову.

— Ви маєте на увазі погруддя, тобто бюст?

— По-твоєму бюст, а по-нашому грудь. Хоч ту ж Сашку, матір Гришка оцього, бери й водружай. Передова доярка.

— Це в мої задуми не входило,— поважно мовив скульптор.— Я прибув до вас не для спорудження офіціального монумента, а для творчого розв'язання проблеми. І я пропоную вам цілком оригінальне рішення. Хлопчик як символ всемогутності життя, що народжується, і бичок — як ознака колгоспного добробуту і досягнень радянських учених по виведенню високопродуктивних порід.

Ніхто не зважав на Гришу, ніхто не питав про його згоду не те що стати прототипом дивної скульптури, а хоч предметом цієї дивної суперечки, тому всі здивувалися, коли він протовпився до застеленого червоним сатином столу, за яким сиділи члени виконкому, і неголосно, але досить твердо і вичерпно промовив:

— Не моє діло, що там стоятиме, але ні з яким бичком, ані без бичка мене там не буде. Бо хто я такий? Вже коли хочете поставити символ нашого села, то поставте трактор і дядька Безкоровайного на ньому.

— Тю! Та я не висиджу! — хмикнув Безкоровайний.— Вже тоді хай Самусь. Він молодший.

— Все правильно! — вмить відгукнувся Самусь.— Можна й посидіти. Молодець, Гришо!

— Трактор — це банально,— скривився скульптор.— Окрім того, хто ж стане ліпити трактор? Вже коли треба, то ставлять справжній трактор на постамент — і без клопотів. Але таких саморобних пам'ятників уже повно. До того ж, зауважте, це просто пам'ятник техніки. Без людини. Людина сюди не вписується. Візьміть масу трактора і масу людини. Трактор задавлює. Людина надто мізерна. Вона загубиться в цій масі заліза.

— Як то загубиться? — скипів несподівано для самого себе Гриша.— Дядько Безкоровайний загубиться? Та чи знаєте ви...

Він міг би багато сказати скульпторові, але не сказав нічого. Знов пішов на своє місце, а груди йому розпирало щось незбагненне, кортіло не знати й чого, обурення проти скульптора за те, що хотів його виставити на привселюдну ганьбу з бичком, породжувало

вперте бажання ось тут одразу прийняти рішення на все життя, заявити, може, й перед усіма про те, що... Про що? Може, що сяде на трактор і покаже, що не загубиться на ньому, як і Безкоровайний? Може, може...

22

Хоч як прикро, але доводиться обмежуватися в своїй розповіді, бо й життя, по суті, не що інше, як суцільні обмеження. На одні ми пристаємо добровільно, до інших навертаємо себе примусово, і тільки в цьому знаходимо свободу, бо при вседозволеності свобода не існувала б зовсім, там вмирали б усі бажання й прагнення, життя зупинилося б і запанував хаос небуття. Такою закрутистою сентенцією автор хотів попрощатися з скульптором, якого ми більше не зустрінемо так само, як і його друга архітектора. Але що скульптор, коли нам ідеться про Смачних Кабачечків! З ними теж розлучаємося, навіть не допустивши їх до мови, бо, як ми самі переконалися, сестри не вельми охочі до балачок і до активних втручань у події. Нам жаль розлучатися зі Смачними Кабачечками, бо такої краси ми, може, й не спіткаємо більше, красою ж, як відомо, можна перевернути цілий світ. Але наша розповідь вимагає присутності людей енергійних, діяльних, активних, непосидючих, і Смачні Кабачечки в ній не втримуються, хоч плач. Щось вони зробили, щось перевернули в душі Гриші Левеця (не прямо, а опосередковано, але ж однаково — це зробили вони!), занам'ятаємо їхні повільні очі, їхні оздоблені землею руки, їхні неповторні тіла, мов у молодих українських богинь, і поведемо свою розповідь далі вже без них, спокійні за їхню долю, не лякаючись навіть Самусевих посягань на цих незвичайних дівчат, яких він у своїй незажерливості розглядав лише як своєрідний сексхарч для вдоволення потреб нижчого порядку.

23

Що таке переселення? Історія повна туманних відомостей про переселення народів. Враження таке, ніби то там, то там на континентах виникали самі собою страхітливі казани і в них варилися, клекотіли племена й народи, а тоді невідома сила вихлюпувала їх з того казана і розкидувала по всіх усюдах, а у велетенській посудині ще довго кипіло й клекотіло, і валом валили звідти племена і розтікалися по всій землі, займаючи незаселені місцевості, витісняючи перішучих аборигенів, нищачи слабких, підкорюючи непокірливих. Хто, звідки, куди й навіщо? З'ясувати це, мабуть, не вдасться ніколи й нікому, та ніхто й не рветься до встановлення істини, бо кожен, коли його добряче пошкребти, по суті, теж є не чим іншим, як одним з продуктів того великого переселення народів.

Тепер у нас набуло великого розмаху переселення в нові квартири. Процес радісний, бадьорий, головне ж — масовий. Не встигає чоловік одержати нову квартиру, як мерщій домагається ще повішої: діти ростуть, женяться, народжуються онуки, родина збільшується, а коли не родина, то апетити, амбіції, запити — це вже в кожного індивідуально.

Випадки переселення цілих сіл належать до явищ нещоденних. Селянинові ніколи ніхто не будував. Навіть рідна держава залюбки надає йому змогу виявити в цій галузі діяльності все вміння і енергію. Власне, будуванням цих людей не злякаєш. За життя їм доводилося робити це по кілька разів. Війни, стихії, всілякі лиха щедро надали на людей у степах, а найперше, здавалося, на їхні нетривкі солом'яно-глиняні оселі. То правда, що глина перетривала цілі тисячоліття, що глиняна цивілізація була ще в шумерів, і в парфян, і у вірменського царя Аргішті, та навіть у Вавілоні. Але утримувалася глина не своєю міцністю, а доступністю й поширеністю, легко відроджувалася, з плином часу втрати забувалися, помічалося все хіба що потерпілими, але їхніми свідченнями ніхто не цікавився. Так і в українських степах. Палилося, нищилося, руйнувалося, само валилося. І треба було знов місити глину, ставити сохи, вплітати очеретяні парки, добувати дерева на сволоки, крокви, бантини. Оселі й цілі села відроджувалися, відновлювалися, але завжди на тому самому місці, на батьківському, на предківському, у звичному розташуванні, часто в безладі, та однаково без порушень усталеності, при якій людина почувається завжди певною своїх сил і становища на землі. Тепер належало переселитися одразу всім і зовсім на нове місце, з краю плавнів на край степу, де досі був лише маленький убогий хутірець. Ота запекла суперечка, що спалахнула між Самусями й Щусями за ділянки під садиби в новому селі, пояснювалася, мабуть, не так і пробудженням атавістичної селянської жадібності, як своєрідним цивілізаційним шоком. Бо ж справді: з глиняно-солом'яної, мало не шумерської цивілізації перескочити в найвищий соціалізм! Точне планування, камінь, цегла, шифер, електрика, водогін, газові плити, телевізори, асфальтовані тротуари. Сюди ще тільки метро — і майже тобі столиця. А далі пішло й геть незбагненне. Проблеми естетичні. Дискусія з скульптором. Ще село тільки на папері, а вже стурбовані аж до найвищих інстанцій кожною дрібницею в ньому. Товариш Зновобрать не закрив тоді засідання виконкому, поки не дійшли спільної згоди, чим же прикрасити другу світлоярівську площу, і поки він не зміг доповісти в райком партії, що від скульптури відмовилися, бо дорого і нема путящих пропозицій, а вирішили посадити посеред площі гарного дуба, а під ним встановити колонку водогону, яку попросили були прикрасити столичного скульптора, але він розприндився і заявив, ніби його таке громадське замовлення принижує, то тоді всі зійшлися на тому, щоб колонку оформити під звичну й милу серцю кожного карпоярівця криницю.

Поки тривали всі ці обговорення, уточнення, деталізування, землемір Левенець з двома помічниками розмітив ділянки просто по пшеничній стерні, залишеній Самусевим комбайном, і якось само собою почалося вже тої осені будівництво. Банк надав усім карпоярівцям позички, занаряджено державні поставки цегли, шиферу, дерева, камінь па підмурки був свій, із сусідньої каменоломні, дай Самусевому Давидку тридцятку, він тобі всю каменоломню в стерню привезе! Глина теж була своя і солома. Автоцистерна возила воду для замісів, виливали в день по два й по три десятки саманних хат, а там уже складалася біла силікатна або червона (кому яка до смаку) цегла, щоб обкожушити хату, як вона висохне, сталася затримка з деревом, па яке в степу завжди голод, але тут допоміг Степан Михайлович, який домігся для Світлоярська першочергових поставок, хоч секретарі інших райкомів теж домагалися першочерговості, посилаючись на те, що в них так само нові села називаються на «світло»: Світлогірськ, Світловодськ, Світлопільськ.

А на околиці Світлоярська вже виростали ферми, гаражі й навіси для техніки й ремаиенту, будувалися ясла й дитсадочок, монтажники ставили стовпи електромережі і трансформаторні будки, сільгоспбуд споруджував дві вежі водогону і прокладав по всіх вулицях майбутнього села мережу водогону, щоб у кожному дворі була своя колонка. Такого радісного будування пе пам'ятав у Карповім Яру ніхто й ніколи, навіть столітній дід Гнат, який бачив усього, був на японській і турецькій війнах, пережив кількох царів, Гітлера, лорда Керзона, махновців, банди Марусі і Григор'єва, навіть він ходив по стерні, натикаючись то на грапітні підмурки, то на глибокі траншеї водогону, то на стовпи електропередачі, і тільки спльовував: «Тьху! Чи ти ж бачив, бісової його віри!»

Будівельних проблем у звичайному розумінні цього слова карпоярівці на першому етапі практично пе мали. Ніякого доставання, ніякого перекуповування, ні сватів, ні братів, ні добрих дядьків. Кілька «ліваків» поткнулися були з пропозиціями «підкипути й перекипути» того-сього, але, перекопавшись у цілковитій відсутності так званої кон'юнктури, швиденько зникли в невідомому напрямку.

Згодом, за рік-два, коли вже село стоятиме і карпоярівці стануть світлоярівцями, почнеться між ними змагання, в кого вищий паркан, у кого яскравіша фарба, в кого вища телевізійна вежа (бо в кожного персональна і в кожного з незаконно придбаного «уголка»), в кого сортовитішний садок. На першому ж етапі головне було, хоч як це дивно,— що брати з собою в пове село, а що залишати.

Тільки для дядька Обеліска пе було ніяких проблем: знищити все як клас, водрузить обеліск і переходити в нове село, як стояв. Правду кажучи, Обеліск при цьому нічого не втрачав, бо господарство домашнє мав не те що занедбане, а просто понищене, і не так завдяки його лівацьким перегинам, як дивовижному характеру дружини Хвеньки. Ніхто не знав, чи існувала коли-небудь свята Хвенька, але коли б справді така була, то мала б вона стати покровителькою найбільших марнотратників усього свого й чужого. Ска-

жімо, грошей Хвенька не могла втримати в руках, вони пекли їй пучки, від грошей у неї починалося те, що сьогодні зветься модним словом «алергія», вона не просто роятрінькувала все до копієчки, що Обеліскові вдавалося заробити, а бездумно й безцільно нищила. Зароблений на трудодоні хліб Хвенька не берегла, як усі люди, щоб вистачило до нового врожаю. Де там! Пшениця перемелювалася тільки на крупчатку, і починалося! День і ніч пеклися височезні пишні паляниці, білосніжні пампушки, різноформні горішки, пиріжки й коржики, варилися вареники, кипіли в смальці й олії вергуни, готувалися товчепики з курятиною; коржі з маком, парізалися цілі кілометри тонесенької локшини до гусячих потрошків, з'їдано з усього цього дива десяту частку, а решту викидано, і ось за місяць вся Обеліскона пшениця внаслідок неймовірної пекарсько-кухарської діяльності Хвеньки зникла, в хаті настав коли не голод, то й не період ситості, починалася ера кукурудзяників, солодкуватих, поки теплі, а тоді гірких — і в рот не візьмеш; колючих, шорстких ячників; за нею неминуче мала прийти епоха позиченого хліба, але Хвенька ніколи не дбала про день завтрашній, вона жила днем нинішнім, безжурно, легко, на заздрість ворогам і на радість своєму ультрарадикальному чоловікові, що з жінчиного способу життя виробив для себе справжню філософію, всі постулати якої неодмінно увінчувалися обеліскамн. Замолоду Хвенька була досить привабліна молодичка, невисока, але м'якотіла, розложиста, вона досить охоче і легко входила в контакти з чоловіками, відверто заявляла, що з порожніми руками до неї ліпше не потикатися, і незграбні карпоярівські залицяльники, не покладаючи особливих сподівань на свою природну привабливість і громадські гідпості, йшли до Хвеньки кожен з своїми припрошеннями — той піс клуночок борошна, той гуску, той курку, той десяток яєчок, той глечик сметани, той медку, той яблучок. Дари охоче приймалися, а дарувателів без винятку і без розбору жвава Хвенька негайно витурювала з хати, а тоді ще й гнала через весь двір і на вулицю, і весь цей процес відбувався не мовчки, а з відповідним звуковим супроводом, який у нас на Україні зветься «батькуванням на всі боки». Обеліск часто бував свідком цих сцен і вдоволено покахикував, ще більше зміцнюючись у своїх ультрарадикальних поглядах на людство, весь Карпів Яр знав, що очікує кожного чергового залицяльника підступної Хвеньки, але від того кандидатів на привселюдне зганьблення і батькування не меншало, а ще більшало, чим стверджувалася та не дуже весела істина, що історичний досвід для людства нічого не значить і воно сліпо лізе туди, де його вже били безліч разів.

Отож, нічого не надбавши з своєю Хвенькою, Обеліск і виступав тепер з заявами про цілковиту відмову од усього, що було в Карповім Яру. Погодитися з ним ніхто, яспа річ, не міг, але в суперечки теж не вступали. Бо залюбки полишали архітектуру глиняних розвалюх, забобони й пересуди, нечисту силу і знікчемнілого домовика, невлаштованість і недоцільність, заболочені береги

і майже столітнього батюшку Парфентія, що, не маючи церкви, забрапої колгоспом під зерносховище, правив для кількох карпоярівських бабусь у власній хаті, повісивши коло неї на дерев'яній поперечині не знати де й роздобутий дзвіп. Багато було такого, що хотілося б забрати,— та як ти його перенесеш у нове село? А приємно окові було б дивитися на три млини-вітряки, та ще й не прості, а все шестерики, тобто шестикрилі, і з поворотним пристроєм, як годилося: і бендюг, і катерпика, і дерев'яний круг на кам'янім підмурку. Взялп б Зелене озеро, повне линів і карасів, а також Прядивку, де мочили коноплі, а ще давніше, розповідають, топили відьом. Старенький сільбуд, хоч і замінювався на вищому рівні Будинком культури, але дорогий серцю карпоярівців тим, що довгі роки був місцем розвитку громадської критики. Щодо самокритики, то тут проблем не виникало, бо вона спокопвіку гніздилася в родинному затишку, впрощувана жіноцтвом з такою самою дбайливістю, як огірки, квасоля, цибуля, петрушка і мак,— отож без перешкод і втрат у своєму розквіті перемандрує до Світлоярська.

Живий думає про живе, тому про карпоярівське кладовище згадали в останню чергу. Та й не згадали самі, а прибула спеціальна «бригада по перепесенню», шість чи вісім червопомордих, просмерділих сивухою, немитих і нечесаних чоловіків заявилися до товариша Зновобрать і стали викладати свої вимоги: житло з гарними молодицями, випивка місцева марочна, закуска теж відповідна, добові, підйомні, за вредність, за виконання і перевиконання, що ж до гонорару за кожного мертвяка, то тут уже вони братимуть індивідуально з огляду на працездатність особи.

— Та звідки вас принесло, кажеться-говориться! — здивувався Зновобрать.

— Там уже нема, де були, то тобі й не пойнять. Тебе знімуть — не попадеш і в наш кагал, бо вже старий, а тут сили та сили треба!

Це були зняті й усунені, перш ніж устигли все попсувати на дорученпх їм ділянках роботи. А що були ще молоді й здорові, до пенсії не дотягнули, то й організувалися добровільно в «бригаду по перепесенню» захоронень, врахувавши потребу.

Карпоярівці з острахом, змішаним з боязкою шанобливістю, поглядали, як «бригада» береться до розкопування могил, як горить під нею земля, як в один день ламається. порушується, знищується мирне співіснування віків, сімейств і особистостей, яке панувало в цьому місці вічного спочинку. Тепер кожен прагнув знайти свого предка, впізнати, догадатися, відокремити від інших. Згадували, в якій труні було покладено родича, який одяг мав, яке волосся, коло кого ліг, а хто потім став його вічним сусідою.

24

Автор цієї розповіді мав би докладно занотувати й передати всі радісні події, що супроводжували виникнення Світлоярська. Така ж прекрасна дійсність, така повнокровна сучасність,

такий матеріал. Але автора знову потягло на історію. Не інакше в нього або ж своєрідне збочення, або просто так званий історичний синдром, і коли медицина ще не зареєструвала подібної хвороби, то хай однині береться за цю справу з усією сумлінністю у всеозброєнні науки й техніки, діагностики і прогностики. Не навчило автора навіть западто доскіпливе дослідження власних коренів. Довірливо і наївно піддався він басчкам про славне походження прізвища Загребельних, коли ж спробував підвести під легенду наукову базу, виявилося, що піякого Сакребельного-Загребельного історія не знає, зате в архіві Запорозького коша під роком «1762» значиться «Діло» на козаків Яцька Загребу, Грицька Лихоп'ята та шістьох товаришів їхніх, які поїхали з Запоріжжя з сіллю та рибою на Гетьманщину й Острогожчину, за подорож пограбували два хутори полкового писаря острогозького Слободського полку Федора Тимошенка, після чого й було заведено «Діло за угнатие с хутора его тридцат восем рогатих скотин зопорожскими козаками куреня коренівського».

Навряд, щоб за сто років рід, який дав повноважного посла Сакребельного, здрібнів аж до якогось Яцька Загреби, що крав рогату скотину в полкових писарів, хоч знову ж таки не вельми радісно й письменникові Загребельному мати серед своїх предків (хай і на відстані в 200 років) чоловіка з такими сумнівними заслугами. Честь Яцька Загреби можна порятувати заднім числом хіба що в той спосіб, що вважати його акцію не грабунком, а експропріацією і прагненням встановити історичну справедливість у майновому розподілі. Бо не з'їв же Яцько Загреба з сімома товаришами цілих тридцять вісім рогатих скотин! Ну, з'їли там якусь теличку чи волика, а решту ж, мабуть, роздали бідним! Але хоч як воно було, заняття історією — річ серйозна, гірко навчений, автор мав би сахатися цієї галузі, а він знову взявся за своє! Прискочив до Карпового Яру і здійняв галас про те, що треба залишити свідчення минулого, згадку про нього, перенести з старого села на околицю нового все характерне, що було: хату, комору, клуню, вітряк, церкву, з усім начинням, з предметами побуту, навіть такими, яких уже й не знайдеш тепер: ступу, мотовило (по те що в комбайні, а для намотування ниток), прядку, днище, чумацький віз. Не зупинило автора навіть те, що батюшка Парфентій відмовився далі правити і попросився в єгері у мисливське господарство, яке організовувалося поряд з карпоярівським лісництвом.

Піп — у єгері? Автор розшукав батюшку під кручею коло Зеленого озера. Риба в такій холодній воді вже не клювала, але отець Парфентій у старенькій рясі й кожушку поверх неї спокійно сидів собі, весь сивий, закудланий, старий як світ.

— Скільки ж вам літ, батюшко? — поцікавився автор.

— Дев'ятьдесят і седьмиця, сину.

— Багато.

— Що чоловік перед вічністю і перед богом!

— Бога ж нема,— нагадав автор.

— Нєісповідимо, нєісповідимо.

Ось тобі маєш: нетрудовий елемент, від держави відкремлений, світогляд непевний, а з минулим хоче покінчити безповоротно і піяких тобі згадувань і пам'яток! Автор був трохи завагався і похитнувся в своїх намірах, але треба ж йому було натрапити на Івана Безтурботного! До речі, так воно буває досить часто. Потрібні тобі люди — зайняті, у них повно клопотів, а тим часом ти натикаєшся на якого-небудь неробу, він тебе зачаровує, і вже ти дивишся на світ його очима і віриш йому так, як таблиці множення або працівникам бюро погоди, які посилаються на вірогідні дані метеорологічних супутників.

Іван Безтурботний уже років зо два пробував вступити до інституту, їздив туди й сюди, здавав і перездавав, але без видимих успіхів, щоразу повертався додому, не дуже рвався до роботи в колгоспі, а все придивлявся, де б знайти таке місце, щоб платили, як з дурного, а платили, як розумному. Нарешті Безтурботний вдарився в спорт. Він випросив у колгоспного бухгалтера Левка Левковича довідку про те, що ніби йому доручено організувати колгоспних спортсменів, а тоді з тою довідкою домігся в районі призначення головою карпоярівського спорттовариства «Урожай». Спортсменів не було, зате був голова, з'явилися асигнування на інвентар, Безтурботний накупив майок, трусів, вовняних тренувальних костюмів, футбольних бутсів і тепер ходив селом, як футболіст або заслужений тренер. На харчі не було, але харчувався він у своєї матері Вусті, та й харчувався досить добре. Може, коли б не фірмове блюдо тітки Вусті, то Безтурботний і не зачарував би автора, але бісів хлопець знав, що до серця чоловікові, який тиняється далеко від дому, часто можна вскочити через шлунок. Ще не перекинулися двома-трьома словами, як він вигукнув:

— Та ви ж, мабуть, піколи й не пробували плескачів моєї матері Вусті?

— А піколи. В Карповім Яру вже втретє чи вчетверте, а про плескачі...

— Не чули?

Не скажеш же ти цьому симпатичному хлопцеві, що чув про Вустю дещо інше.

— Не чув!

— Тоді треба спробувати!

Що ж. Процес вивчення життя не одновимірний, він іноді дає такі відгалуження, вибудовує перед тобою такі заплутані лабіринти, що мимоволі сядеш за стіл у заслуженої самогонниці Вусті-Чухалки і спробуєш її плескачів. Хто їв, той знає, що плескач — не відомий усім корж, але товщий, пишніший (бо вже з учиненого тіста). Перш ніж покласти на змащену коров'ячим маслом сковороду, його попліскують долонями з обох боків (тому й плескач), коли підпечеться, перевертають, щоб підрум'янився як слід, він виходить запашний, з смачним, дірчастим м'якушем, їсти його треба тільки гарячим, неодмінно з сметаною і неодмінно з густою.

Власне, все це речі відомі, відомі й плескачі вже батато віків, може, ще київські князі смакували ними, може, біблійські патріархи, бо там тільки й балачок про те, що «переломити хліб», а плескач не ріжуть, не крають — тільки ламають, тобто лупають. Отож продукт не новий, і технологія приготування стара як світ. Але тітка Вустя вносила в плескачі свій неповторний елемент, завдяки чому вони набували смаку і поживності особливих і неперевершених. На таких плескачах мали б виростати або ж великі трудівники, або ще більші ледацюги. Син тітки Вусті вибрав собі другу по черзі категорію і тепер, поїдаючи нові порції плескачів, ще більше зміцнювався на зайнятих позиціях. Довідатися про авторову ідею створення Музею народного побуту Безтурботному було зовсім просто: ідея написана була в автора на лобі так само виразно, як отой відомий напис на нових воротях, перед яким вічно стовбичать барани.

— Музей?— закричав Безтурботний.— Створимо! Аякже! І місце є.

— Де?

— А отой хутірець коло Світлоярська. Його зносити хотіли, а ми туди — музей!

— Треба розробити детальний план.

— І без плану створимо!

— Асигнувань добитися.

— Раз плюнути!

25

Ентузіазм — це така штука, яка передається без дротів. Автор запалив своїм ентузіазмом Безтурботного. Тоді сам ще більше запалився від нього і відплатив товаришеві Зновобрать, який узяв автора ночувати, за гостинність чорною невдячністю, бо всю ніч писав промову на відкриття того музею, про який ні голова сільради, ні голова колгоспу тим часом не хотіли й слухати, бо в музеї не житимеш, і корів не вигодуєш, і дітей не вчитимеш. Автор теж розумів першочерговість потреб господарчого життя або економіки по-науковому, але, присвятивши своє життя служінню духові, був переконаний, що без духу, без духовності ні колос не виросте, ні трактор не зрушить з місця, ні півень не закукурікає. А духовність в народі є сумою традицій, виховання, праці, а традиції... Автор, як безліч його колег, чомусь був переконаний, що традиції передаються тільки через музеї. Дядько Зновобрать був трохи іншої думки. «В голові треба мати музей,— сказав він авторові.— А то ми навідкривали тих музеїв уже найбільше в світі, а в душі не затримується нічого». Душа — субстанція невловима, а музей — зрима... Перевертаючись на широкому дерев'яному ліжку в дідівській світлиці стародавньої хати товариша Зновобрать, підкладаючи то під один бік, то під другий, то під лікоть, то під плече пухкі

подушки в пістрявих веселих пошивках, автор уже бачив на околиці нового Світлоярська вимріяний Музей народного побуту, вже стояли хати, махали крилами вітряки, летіли до липових і дубових вуликів-колод золотисті бджілки, шуміло житечко на буграх, синіли волошки на краю ниви і стелився під ноги хрещатий барвінок. Лампу товариш Зновобрать засвітив для автора велику — дванадцятилінійну, з круговим гнотом, при такій лампі воно само пишеться.

І справді, до ранку написалося мовби само собою:

«Дорогі товариші! Нам випала честь бути свідками відкриття цього незвичайного музею, який можна б назвати Музеєм пам'яті народної. Вчені досі ще сперечаються, в якій частині людського мозку міститься орган пам'яті, де її джерела, які механізми діяння. Тим часом кібернетики вже створили безліч розумних пристроїв, які розвантажують людську пам'ять від багатьох механічних операцій. Вони вивільнюють нам пам'ять не для спочинку, не для ялового існування, а для того, щоб зосереджувати її на речах визначальних, не забуваючи водночас і про те, що іноді видається несуттєвим, але правомірно й закономірно входить невід'ємним складником у багатобарвний спектр людського існування. Пам'ять народу нашого вбирає в себе все: і полум'я революції, і вишневі зорі над половіючими хлібами, і турбінний вітер Дніпрогесу, і усміх дитяти, і задуму древнього літописця, схиленого над пергаментом, і перший поцілунок любові, і розпач останнього розстання.

Цей музей — прощання з минулим, але й вічне нагадування про минуле, про глиняно-солом'яну цивілізацію українського народу, про безмір і смуток часів, крізь товщу яких наші предки мали пробиватися з таким убогим і примітивним побутом, що нині тільки дивуєшся їхній мужності, зухвалості, витривалості й невичерпній винахідливості.

Один іноземний мандрівник, який заблукав колись в українські степи, полишив слова, які засвідчили його цілковите душевне сум'яття від зустрічі з таким дивним світом: «В цій країні, де гробниці — справжні горп, душі людей бездонні, як урвища. Степовики жили тихо, темно, мовчазно, їхні слова були тільки хисткими кладками до їхнього справжнього буття. Іноді темні птахи здіймалися над могилами. Іноді дикі пісні вдиралися в похмуре існування людей і щезали в глибинах їхніх сердець, тоді як птахи губилися в небі. Все довкола видавалося безмежним. Навіть хати не були захистом од тої безмірності, якою повнилися їхні вікопця. Тільки на затемнених покуттях кожної хати стояли старі ікони, як божі віхи, і відблиск лампадок пробивався крізь оклади, як заблукане дитя крізь зоряну ніч. Ті ікони — єдина опора, єдиний надійний знак на путі, і жодна хата не стоїть без них».

Ось вона стоїть, українська хата, в якій народ наш не шукав захисту від безмірності історії, бо мав душу неляклиру й вільну, хата, з якої вийшли Тарас Шевченко і Павло Поповнч, сини землі нашої, що сягнули зір сплою свого духу. І не самотня, і не безпо-

радна ця хата аж так, щоб шукати примарливої опори в іконах, а наповнена й оточена всім тим, що супроводжувало її крізь віки, хоч сьогодні вже й виходить з щоденного вжитку або й геть забулося і стало предметом етнографії, дивоглядом, екзотикою. Чи ж тільки екзотикою? А може, завжди будуть оці споруди й предмети ще й живими уроками для творців нового життя у їхніх невсипущих турботах про невпинне поліпшення й прикрашення життя. Бо тут скупчений тисячолітній досвід цілого народу. Погляньмо ском неупередженим, і ми побачимо тут неймовірну витривалість перед усіма вітрами часу, побачимо високу доцільність і, можна сказати, трагічну відповідність закопам господарчого життя, побачимо тонку красу й неповторність, і, хоч як це дивно, в немудрих цих речах побачимо незборимий дух народний. Речі були слухняні, вони покірливо й вірно слугували людині, людина ніколи не ставала жертвою власних виробів, знарядь і споруд. Може, тому, що зроблені вони були тільки з глини, соломи, дерева й заліза? Чи вдасться коли-небудь замінити глину, солому, дерево й залізо? І чи конче треба заміпювати?

Ця земля — вся наша, з усіма її щедротами, багатствами і плодами. Ми теж плоди землі своєї, часом буйтівливі, непогамовні, часом перозважливі, часом невиправдано забудькуваті.

За те, якими ти сьогодні є, часом треба бути вдячним минулому і не боятися вклопитись йому. Вклопитися отій солом'яній хаті, і пасіці, й вітрякові, і отим тихим осслям, і житам на пагорбах, і хрещатому барвінку обабіч твердо витоптапої стежки. Хочеться сьогодні згадати слова Олександра Довженка з його незабутньої «Зачарованої Десни»:

«Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до мові білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуле своє благословення, я роблю лише ту «помилку», яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чари дитинства. Світ одкривається перед ясними очима перших літ пізнання, всі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну. Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, пебуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутпс. Чому ж я мушу зневажати все минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим у велику добу комунізму!»

Читати промову не було перед ким і не було для чого. Але ж автор мав індивідуальну аудиторію, народні маси в особі Івана Безтурботного, гріх було не скористатися з нагоди, і промова була

прочитана перед єдиним слухачем, який нічогісінько не второпав, але бадьоро струснув головою і вигукнув:

— Ну, здорово!

— Справді? — якомога скромніше поспитав автор.

— Я вам скажу! Ви так читаєте, так читаєте! Це вам текст у Києві дали?

— Текст?

— Ну да. Промову оцю в столиці видали?

— Як то видали?

— Ну, як? А де ж промови беруться? Їх видають, щоб читали.

— Їх пишуть!

— Пишуть? Хто їх пише? Хіба таке можна написати?

— Але ж чому ти так вважаєш? Може, що я написав промову ще до створення музею? Але такі музеї вже існують. У Переяславі, у Львові. Будуватиметься в Києві. Про це дбатиме щойно створене республіканське Товариство охорони пам'ятників історії й культури. Я один з ініціаторів його створення. У вас, мабуть, ще не чули про таке товариство.

— Ще ні. А яке воно — добровільне?

— Добровільне, з якнайширшим охопленням громадян, підприємств, організацій.

— Оце штука! — Безтурботний трохи побгав шкіру на лобі, знову стрішнув головою.— А скажіть, ви б могли мене рекомендувати?

— Рекомендувати? Куди?

— Ну, в оце ваше товариство. Я б тут, у Карповім Яру... Добровільну організацію товариства. І тоді б разом з вами — цей музей і все інше! Га?

— Думка цікава.

— А то й на цілий район! У нас у районі, мабуть, ще нічого не знають. Давайте я змотаюся. А то вдвох. Га?

— Можна й удвох.

Так автор напустить на цілий район стихійне лихо, яке звати-меться Іваном Безтурботним. Ніхто не повірить, але відмовиться Безтурботний навіть від материних плескачів заради становища, яке йому вдасться виборотн згодом у житті.

Здавалося б: хіба можна поміняти на щось оті неповторні плескачі? А виходить, що можна. Головне, мабуть, чим чоловіка вигодували, а тоді він вже як попре, як попре, то й про харчі забуде.

26

Все-таки приємно розповідати про зміни навіть тоді, коли вони зачіпають таке ледаще, як Іван Безтурботний. Непорушність, постаментність, холодна мармуровість, забронзовіння — хіба це життя? Динамізм став прикметою часу, і це з особливою силою відчули мешканці новозбудованого, щойно народженого Світлоярська. Динамізм вдерся в столітній спокій, покінчив з уповільнені-

стю й наперед заданою розміреністю, вже не ритмічна зміна пір року, які минають, але щоразу повертаються, не сходи й заходи сонця визначали рух життя, навіть не звичний розклад сільськогосподарських робіт: оранка, сівба, косовиця,— а якісь внутрішні поштовхи, вимоги, потреби, пульсування, все ламалося, перебудовувалося, формувалося, тасувалося — все попереду, все ще не народжене, не вгадане, таємниче, не знане і тому особливо вабливе й дороге.

«Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть». Гай-гай, де вже воно, оте Шевченкове «вечерять ждуть». Тепер матері не ждуть ні дівчат, ні хлопців. Як тільки атестат за десятирічку в руки, так і пхають у спину: «Їдь, поступай, щоб і ти — як людські діти!»

Гришу Левенця мама Сашка теж випхала. Але зробила це не наосліп, не сподіваючись на випадок, а спробувала провести належну підготовку, бо поінформованість сільського жителя про те, як щороку відбувається прийом нових студентів (кажуть так: абітурієнтів) до вузів аж ніяк не менша, ніж відповідна поінформованість жителя міського, і в цьому питанні, треба сказати відверто, село цілком зрівнялося з містом. Знають тепер повсюди, що місць в інститутах разів там у скільки менше, ніж тих, хто їх хотів зайняти. Знають, як «ріжуть» на екзаменах. Знають, що таке конкурс, і навіть такі тонкощі, що частенько це вже й не конкурс дітей, а конкурс батьків: який батько проштовхне свою дитя до вищої освіти, а який недоштовхне. Про пільги теж відомо всім прекрасно, і хоч воно трохи й кумедно називати сина колгоспника або робітника колгоспником або робітником, а інтелігентського нащадка вже й інтелігентом, але так хтось вигадав розкласифікувати дітей для власної полегкості, і батькам довелося пристати на ці умови гри, тим часом щосили просовуючи своїх дітей до іншої соціальної групи і, таким чином, змішуючи любителям статистики всі карти, бо щоразу виходить так, що приймають до вузів таку й таку кількість робітників і колгоспників, а тоді вони зникають, поповнюючи ряди інтелігенції, про яку приймальні комісії не хотіли й чути. Ну, та все це так, роздуми навздогін. А тим часом, як сказано вже, життя вимагало свого, і мама Сашка, як заслужена доярка, пішла до голови колгоспу Зіньки Федорівни просити, щоб Гришу колгосп послав своїм стипендіатом до інституту механізації сільського господарства. Машини хлопець знав, усі капікули проробив то коло тракторів, то й помічником комбайнера у самого Безкоровайного, вчився хоч і не на медаль (бо вдома ж роботи хватало), та й не гірше людських дітей,— кого ж і посилати стипендіатом? Конкурс там, кажуть, великий, треба набирати якісь бали, а довідка від колгоспу дає зразу аж два.

Зінька Федорівна, позітхавши разом з мамою Сашкою суто по-жіночому, сказала, що вона з дорогою душею, от тільки треба б ще поговорити з Грицьком Грицьковичем, бо ж партійна організація...

— Та чи він буде проти Гриші?

— Не проти, а поговорити треба.

— То я сама й поговорю.

— Гаразд. Коли я побачу його перша, то скажу йому сама.

Грицько Грицькович, як чоловік чемний і душевний, довідавшись про клопіт мами Сашки, сам прийшов на ферму, поміг їй подоїти групу, здати молоко, тоді відкликав, щоб ніхто не чув їхньої розмови, колупаючи підлогу корівника підбором черевика, почав здалеку:

— Ми не проти того, щоб підтримати таку передову доярку, як ти, Сашко.

— Та не мене — Гришу мого.

— Ну, значить, у питанні спина підтримати, я розумію.

— Я ж зайвого не прошу. Без батька хлопець росте...

— Ми все це врахуємо і в майбутньому, значить...

— У майбутньому? — стривожилася мама Сашка.— У якому майбутньому? Та йому через двадцять днів на екзамени!

— Аби ти хоч трохи раніше, то ми б... А так...

— А так що ж?

— Районні організації дали нам іншу кандидатуру.

— Та які ж районні? Яку кандидатуру?

— Рекомендували підтримати Івана Безтурботного,— зітхнув Грицько Грицькович.

— Безтурботного? Оте ледащо! І ви зміняли його на мого Гришу? Та що ж воно діється на світі! Та коли так, то кину цю ферму і хай вам Вустя-Чухалка доїть корів, надриває собі жили в руках!

— Заспокойся, Сашко. Я ж сказав, що ми в майбутньому... А зараз — ніяк не можемо. Безтурботний зарекомендував себе на громадській роботі, він у районнім масштабі проводить організацію добровільних товариств, три роки після десятирічки, його треба підтримати... А на той рік підтримаємо Гришу...

Але яка мати може чекати цілий рік? Гриша був споряджений у дорогу, одержав належні напучування й інструкції від мами Сашки, на витрати асигновано йому було відповідну суму грошей, у валізку покладено рушник, кілька чистих сорочок, три пари нових шкарпеток, шматок сала, десяток круто зварених яєць, смажену курку, паляницю, сам він зібрав потрібні підручники й зошити для записів — і вже абітурієнт! Слово це в українській мові чуже і звучить з деяким підтекстом. Щось у ньому є непевне (оте «аби»), вчуваються натяки мало не погрозливі (оте — «тур» — ніби «турляти», «витурювати»), мабуть, через те всі й квапляться замінити його на «студент» або просто звільнитися зовсім, щоб ні надій, ні страхів, ні болю, ні розчарувань.

Де і як був Гриша, але був і затримався довше за Безтурботного, якому не допомогли й два отримані надурняк колгоспні бали, бо, крім них, він не заробив сам жодного: все здав на двійки. Безтурботний повернувся додому ще енергійнішим і діяльнішим: поки

він їздив, то падумав переходити на масштаби вже не сільські, а районні, домогтися й квартири в райцентрі, відмовившись, звичайно, від материних плескачів, не дуже горюючи з цього приводу, бо те, що мало відкластися в його молодому й енергійному організмі від плескачів, уже відклалося, і Безтурботний підсвідомо відчував, що запасу вистачить надовго, може, й на все життя.

А Гриша затримався так довго, що мама Сашка, мліючи душею, думала: «Ану ж здав, ану ж прийняли!».

Нарешті він приїхав. Утомлений, але радісний, добрий, якийсь одразу дорослішний і змужнілий.

— Поступив? — кинулася до нього мама Сашка.

— Поступив.

— Туди?

— Туди.

— В інститут?

— Та що я вам — геній? — здивувався Гриша.— В інститут я й не пробував. Там таке твориться...

— А їздив чого ж? І так довго барився?

— Документи забрав та відвіз в училище механізації.

— В училище?

— Ага. На комбайнера.

— Та чи ти ще не знаєш того комбайна?

— А тепер буду класним спеціалістом.

— Спеціалістом? Ой боже ж мій!

Мама Сашка заплакала, аж Гриші стало її жаль. Не могла вона збагнути тої простої істини, що найпривабливіша річ для молодого ума — свобода вибору. Він обняв маму, поцілував у голову, тоді поцілував мамині руки.

— Мамо, ну чого ви ото?

— Та людські ж діти...

— І людські по-всякому. Кому треба заробляти, то не дуже б'ється в інститути.

— Хіба ж я б уже не заробила?

— Доки ж? Я вже великий, а у вас і серце, і ревматизм. І знову на вашій шиї? Мене он в армію не беруть, бо один син у матері. Годувальник. А я знов нахлібником? Знов тягти з вас жили? Корови тягнуть, а я собі?

— Виходить, тобі комбайнером стати нещастя поможе? Ох, дитино ж моя, дитино!

І мама Сашка знов заплакала.

— Ну чого ви? — вже сердито закричав на матір Гриша.— Щастя, щастя! А може, воно так і повинно бути? Хто щасливий, а хто ні? Рід, сила, праця — ось де щастя. Я сам вибрав — мені буде краще. І вам. А зіпнуся твердо на ноги, то й на заочний до інституту механізації.

— На заочний? А можна ж?

— Аби голова!

27

Твоя земля, твій простір, твоє небо. Може, десь розквітають розкішні квіти, грає північне сяйво, гримлять водоспади, перекочуються гірські луни, загадкові звірі приходять на водопій до загадкових рік. Хай! А тобі — найдорожче твоє. Як твоя кров, як колір твоїх очей, як стукіт твого власного серця і твої вітри, на яких переможно майорить червоний прапор, і вічні жайворонки, які співали ще над міфічними амазонками, і живі стовпчики зачудованих рухом на степових шляхах ховрашків, які дивувалися ще диким скіфським вершникам, і весь цей тисячогомінний степ, на який, мов ласкаві руки, лягає сонячний полиск і зоряний пил натрушується і натрушується із безмежно далеких світів і ще з віддаленіших часів.

Одвіку земля ця була ніжною не тільки для богів, але й до дітей своїх. Тут ховалися початки початків, часи, з-поміж них час проростань і час народжень, час будувань і час руйнувань, часи років і зоряного неба, врожаїв і вітрів, недородів і хуртовин, посух і дощів. Ритми землі вимірювалися Рікою, яка текла вільно й сваволі, не пригноблена мостами, не стримувана перепонами, текла в безмежжя, не знаючи ніяких обмежень. Влада машин над людьми здолала владу Ріки з її вічним плином, непорушність берегів порушилася, земля вже не споглядала в сумовитім безсиллі на Ріку, яка несла свої води в безвісті, забираючи з собою і відбите в її поверхні небо, і мільйоннокриле птаство, і всі сподівання. Тепер сама земля зрушилася з місця, випереджаючи Ріку, притримуючи її брутально й безжально, в хапливому поспіху, але не в ластів'ячому крику, не в посвисті вітрів і не в безшелесному паданні снігів, а в ревищі машин, в тяжкому двигтінні заводів, у завихренні струнконтілих ракет.

І хто б же втримався від спокуси великого руху на цій всемогутній землі? Земле, прости нам нерішучість нашу, але не прощай надій і зухвалості!

28

Коли ростеш одинаком, заздриш тим, хто має братиків і сестричок. Згодом ця туга опановує і пропізує тебе всього, і тривалий час ти навіть на світ дивишся крізь цю тугу. У Гриші Левенця почуття самотності мало, сказати б, спадковий характер. Його мама Сашка теж була єдиною дитиною в своїх батьків Дейнег. Ні діда Сашка, ні баби Тетяни Гриша не застав на цьому світі. Діда забрали на війну в жовтні сорок третього після визволення села від фашистів, він устиг написати своїй Тетяні лише одного листа з-під Коростеня: «Тетяно! Ти ж знаєш, що я не боюся смерті, а тільки боюся великого каліцтва. Твій Сашко. Пиши мені частіше».

Листа дід Сашко написав 25 листопада, а 28 листопада його вбито. Баба Тетяна замінила діда Сашка на бригадирстві. Гибіла в полі під дощами й снігами, в бригаді мала самих тільки жінок, бо й у всьому колгоспі, крім трьох дідів та кількох хлопчаків, не було ніяких чоловіків. Орали коровами, добрива жінки носили з станції за тридцять кілометрів на плечах. Це розповідала згодом Гриші мама Сашка, яка чотирнадцятилітньою вже доїла корів і ніколи не могла згадати, чи виспалася бодай раз за все своє життя і чи був хоч один день, коли б не переслідував її сморід ферми. Баба Тетяна застудилася і вмерла ще до Гришиного народження. Землемір Левепець змандрував від мами Сашки, не стерпівши вбивчого режиму її життя, коли хлопець став пізнавати світ. Гриші судилася самотність, а цей стан, як відомо, сприяє сумовитості й задумі, з яких іноді можуть народжуватися навіть якісь вигадки, речі, цілі маленькі світи.

Невгамовний Гриша залюбки вигадував усілякі штучки, робити це було легко, ніхто не заважав і не відволікав уваги. Одна біда: не вистачало слів для називання. Попервах він губився і навіть страждав од нестачі слів, а тоді пристосувався і став вигадувати й свої власні слова так само легко, як оті невідомі добрі люди, що не тільки виробляють нові й нові ліки, але й називають їх щораз заплутаніше і незбагненніше.

Ну хто взагалі знає, скажімо, що таке «усюсик»? Може, це хлопчик, який робить отой маленький гріх, після якого мокріють штанці? А може, це такий меткий чоловічок, який повсюди встигає? А може, той, що сушить колгоспне просо, яке збирали в мокру погоду і роздають по хатах, щоб посипали на черінь і рятували від цвілі?

Або ще слівце «окобос». В ньому є щось і від «ока», і від «барбоса», і від «кособокості». Часом слово народжувалося з єдиним і точним призначенням. З-поміж усіх лишалося йому назавжди одне, хоч прийшло, здається, найпершим: талатай. Що таке талатай? Це така штука, яка дає змогу пустити всіх ворогів димом, самому лишаючись живим і неушкодженим. Вигадалося воно, мабуть, після мамиших розповідей про війну, про діда Сашка, про отой єдиний його лист з фронту: «Тетяно! Ти ж знаєш, що я не боюся смерті, я тільки боюся великого каліцтва», про фашистів і про всіх ворогів.

Талатай мав порятувати малого від жахів видимих і невидимих, які насувалися на нього звідусюди з розповідей, залякувань, пересторог і спогадів: вулкани, землетруси, акули, крокодили, вовки, пошесті, тайфуни, торнадо, розшалілі урагани з ласкавими жіночими іменами, пожежі, поводі, а позад усього невідступною стіною темного жаху стояла війна, відходила в спогади, але не зникала, а насилала на людину гнітючу темряву, пітьма наповзала на ще більшу пітьму, затуляла півсвіту, замахувалася на життя. Що міг мати малий хлопчик супроти всього цього? Тільки талатай!

А тоді талатай обернувся проти блудного землеміра.

Мама Сашка попервах ще ждала, сподівалася, що Левенець повернеться із своїм білим парасолем, складапою метрівкою, трипогою, з «інструментом» і бокатою трилітровою баклагою, приїде, як і поїхав, на іржаво-кістлявому велосипеді, в своєму коров'ячому френчі, і будуть у неї ще діти, і Гриша не ростиме самотою, як виросла вона то через голод, нестачі, то через війну. Відчаявшись у своєму дожиданні, мама Сашка зважилася на вчинок і геть безглуздий.

Вона попросила котрусь із доярок, щоб доглянули її корів, узяла малого Гришу, переправилася човном на той бік Дніпра, де була пристань, поштовхавшись у черзі, купила квиток, і попливли вони на палубі «Софії Перовської» серед сапеток, повних помідорів, слив і ранніх яблук, до якоїсь загадкової Бородаївки, до ворожбита, від якого мама Сашка хотіла довідатися, чи вернеться муж-землемір, чи ждати, чи сподіватися.

До Бородаївки припливли надвечір. Запам'ятався Грипі зелений косогір, високі зелені дерева, крізь які били скісні промені призахідного сонця, а під деревами, спокійно розсівшись на густій траві, малепький чорнобородий ворожбит, не чоловік, а карлик, але з голосом грубим і дужим, і очі теж мав великі, трохи сумні і піби важкі — лягали па тебе, і ти відчував їхній тягар, мовби були з чорного каменю, чи що.

Мама Сашка виклала з вузлика ворожбитові свої небагаті дари, але він на те й не поглянув. Не став питати й про її лихо чи клопіт. Може, знав, може, здогадався. Це вже Гриша думав згодом, пабагато пізніше. А тоді ворожбит вразив і приголомшив його своїм знанням, яке межувало з чарами. Бородаївський провидець глибокодумно сказав мало не навстріч мамі Сашці:

— Хочеш знати, жінко, чи матимеш свого чоловіка? Он птиця. Полетіла, а чи вернеться — хто скаже? Ні вітер, ні дощ, ні хмари, ні місяць на небі...

Коли вже для ворожбита не існувало піяких тайпощів, то мама Сашка розповіла йому все, а він навіщось став розпитувати про роки народження і її самої, і діда Сашка, і баби Тетяни. Тоді говорив роздумливо, мовби сам з собою, не дбаючи, слухають його чи ні і чи мовлене ним полегшує скорботу людині, чи, може, завдає ще більшого болю: «В дітях не мають щастя ті, хто народився в 1893, бо такий рік нещасливий, а потім ще в таких годах: 1865, 1871, 1876, 1882, 1899, 1904, 1910, 1921, 1927, 1931, 1938, 1949, 1955, 1960, 1966, 1977, 1983, 1988, 1994. В оцих годах жінка-мати не буде щаслива в дітях, а буває нещасна й замужем, а як чоловіки роджені в цих роках, то й нічого плохого їм нема, а чим це пояснити, не можу сказать, але провірив я на багатьох сім'ях, і виходить, що правда».

Спали вони на пристані, серед жінок з клунками, знов серед лозових сапеток з сливами, помідорами і яблуками, серед прикритих в'ятерпною кошиків з курми й качками, пароплав втомлено по-

пертався з своєї повільної мандрівки по Дніпру лише надвечір другого дня, пливли вони додому вночі знов на палубі, під теплим небом і високими зірками, мама Сашка тихо плакала (на березі вона утримувалася від сліз, мабуть, лякаючись ворожбита), а малий Гриша, стиснувши кулачки, насилав свій талатай на батька-землеміра, який покинув таку прекрасну маму.

Ворожбит сказав їй на прощання:

— Не моє то діло, жінко, а поки молода, то подумай і про себе.

— А дитина? — прошепотіла мама Сашка.

— Чи, може, любиш того чоловіка? — не слухаючи, вгадував ворожбит.

— Може, й не любов уже, так перед людьми ж сором!

Так і лишився мамі Сашці тільки Гриша та ще дояркування... Робота, робота, робота... Передова доярка, знатна доярка, ордени й ордени, мало не досягнула до Героїні. Про маму Сашку писали газети, якби до Карпового Яру дотягнулися з своїми мікрофонами радіорепортери, то щомісяця б лунав її голос в ефірі, але хтось економив дроти, і мікрофонщики могли дорватися до мами Сашки лише на обласних нарадах передовиків. Розпитували про надої, про раціони, про способи доїння і психологію корів, наприкінці ляпали себе по лобі за непростимую забудькуватість: «А тепер просимо вас сказати кілька слів нашим радіослухачам про ваше особисте життя».

Мама Сашка не одразу згоджувалася, а коли той наполягав, казала:

— Може, й не треба?

— Треба, треба! Неодмінно! Як же без особистого життя? Ви ж щасливі в усьому, так?

— Може, щаслива, а може, й ні. Маю гарного сина. А чоловік мене покинув, бо не витримав моїх вічних одлучень на ферму вдень і вночі.

— Але ви однаково знайшли своє щастя коло корів?

— Та воно вам видніше...

І на тих мікрофонщиків Гриша насилав свій талатай. Колись, мабуть, були на світі просто дурні, тепер з'явилися ще й дурні з мікрофоном.

В училищі їм читав лекції по теорії сільськогосподарських машин великий чепуруп Давискиба. Голову мав таку пусту, як бочка без обох денець. Усі формули переписував із шпаргалок, примовляючи:

— Подивимось, що інші пишуть.

Коли й сам не розумів, що в нього в шпаргалці, чухав за вухом:

— Хто побачить, а хто й ні.

А в кінці кожної лекції суворо велів:

— Все мені знати назубок!

І коли хтось, відповідаючи, тикався й микався, Давискиба жорстоко обіцяв:

— Ти в мене одержиш свідоцтво, я тобі пропишу!

Меткіші хлопці, збагнувши, що сам Давискиба однаково нічого не знає, торохтіли йому будь-що, али лиш не зупинятися. Він дрімав під те торохтіння й виставляв хитрунам високі оцінки.

На Давискибу Гриша теж наслав би талатай. Якби ж то помагало це проти всього, що заважає людині жити!

29

Можна б розповісти, як дехто з Гришиних однокласників пробився і до вищої освіти. Скажімо, головищина Наталка вчилася в сільгоспакадемії, племінник дядька Обеліска готувався стати інженером-металургом, навіть Щусева Котя, закінчивши десятирічку, коли вже Гриша вчився на класного механізатора, рвонула до міста, і лісник похвалявся перед Самусями: «Буде моя Котя професором!» Щоправда, не завжди воно все ставалося, як бажалося. Головищина Наталка з другого курсу вискочила заміж за капітана третього рангу й помчала аж на Камчатку. Інженер-металург скаржився на малі заробітки. Котя до професора не дотягнула, вивчилася па вихователькy дитячого садка і мерщій приїхала до Світлоярська, щойно колгосп відкрив свій садочок — двоповерховий, із спеціально замовленими меблями, з майданчиками для ігор малюкам. Це не означає, ясна річ, що з Світлоярська і з сусідніх сіл ніколи не виходили люди суто розумової діяльності, вчені, державні діячі, генерали. З сусіднього села, скажімо, вийшов академік Карналь, з самого Карпового Яру — славетний генерал-льотчик, сестра якого, старенька й немічна, ще й досі жила тут і переселилася до Світлоярська в один з маленьких цегляних будиночків для колгоспних пенсіонерів.

Отож у сподіванні, що нас зрозуміють, зосередимо свою увагу лише на Гриші Левенці, бо щонайменша спроба зачепити тих його однолітків, які вибрали собі інші шляхи в житті, деким розціпюватиметься, як протиставлення одних одним, як зіштовхування. А нам звинувачень не дуже хотілося б. Зіштовхування ж полишимо тому шановному письменникові, герой якого цим словом пробував пояснити сільським тіткам утворення електроенергії на атомній електростанції. Мовляв, атоми зіштовхуються лобами, як барани, і від того витворюється електрика.

Ох, як заздриш часом наївній людській самовпевненості! Живе собі чоловік безтурботно і благополучно, а тут пиши й щоразу остерігайся, щоб якийсь критик не назвав тебе скорописцем Єлуховським.

30

У світі дорослих тебе підхоплюють події. Покінчено з розслабленою невизначеністю, з мрійливою непевністю, споглядальність і душевна лагідність бурхливо й різко замінюються рішучою

непоступливістю, прояснюються в тобі всі порухи душі й пристрастей, тепер ти належиш до світу діяльного, активного, ти працівник, творець. Ти переживаєш піднесеність, настроюєшся на урочистий лад, тобі відома стає радість успіхів, але їй незмінно передує пригніченість, викликана першими невдачами, і гіркота від неможливості покінчити з усіма труднощами, вирішити всі проблеми за одним замахом, обмежуючись лиш добрим наміром, побажанням або вигаданим тобою словом.

Два роки в училищі наповнені були для Гриші не самою лиш маленькою шкільною мудрістю, навчання розумно чергувалося там з практикою в рідному колгоспі, тижні й місяці тої практики не належали до ліпших у хлопцевім житті, бо коли ти практикант, то до тебе й ставлення відповідне, і машину тобі виділять не для роботи, а для суцільних простоїв, і йтимеш ти мовби крізь суцільну недовіру, знизування плечима, переморгування в тебе за спиною, а то й одверті сміхи-хихи. Все треба перебороти, перебрести найглибшу воду, щоб вибратися на сухе, на тверде, під сонце. Світ можна сприймати крізь сльози або скрегіт зубовний, а можна — роз'яснено, вільно, всією душею, адже життя таке прекрасне зрештою!

Та коли Гриша прибув до Світлоярська з повновартісним дипломом механізатора в сподіванні, що тепер нарешті відчиняться перед ним усі брами і простеляться всі дороги, а йому знов, як було практиканту, виділили старенький СК і поставили косити горох, він хоч і не збунтувався, бо ще по переборов цілковито своєї хлоп'ячої добродушності, але не стерпів і поскаржився Безкоровайному на несправедливе ставлення до молодих механізаторів.

— Я ж і загінки пройти не можу. То кронштейн полетить, то коса павіл, то муфту міняй. Як в землю вріжешся, так і ламається щось.

— А ти не врізайся,— порадив Безкоровайний.

— Хочеться ж цей проклятущий горох при самій землі зрізати!

— А ти — як Самусь.

І не знати: чи жартує гірко Безкоровайний, чи й усерйоз радить брати приклад з Самуся. З небалакучого бригадира механізаторів не видобудеш ніяких пояснень і роз'яснень.

З своїм помічником, любителем дешевого тютюну, дядьком Педаном, Гриша те тільки й знав, що з ранку до вечора клепав, гнув, хукав на побиті пальці, ждав «літучку» з газозваркою, проклинав стару техніку, несправедливість і горох, і «горіло б воно все в той день, як я намірився стати комбайнером!». Педан мав на всі ці речі погляди набагато усталеніші і спокійніші.

— Тобі це первина,— чвиркнув він на круглий валок гороху,— я оце вже у восьмого комбайнера помічником. Бачив і перебачив. Ще на «комунарах» за вірьовку смикав, солому скидав. Цілий день сидиш, а тобі в рот з барабана половою б'є, світу божого не видать, а ти смикай і смикай. До штурвала комбайнер пустить раз на сезон — і то радість. Ну, гороху тоді не було. Про таку заразу ніхто

й не думав. Ото тітки в городах там посадять латочку, то вона ж його весь вирвав з корепем, та на рядно, та в курінь — ні одна тобі горошинка не викотиться. А тут — сто двадцять гектарів. Де таке рядно візьмеш?

Педан послідовно і вперто проводив підривну діяльність проти гороху, за два дні поволі й непомітно перетягнув Гришу в свою віру і навіть вихнав його захищати ту його віру перед колгоспним агрономом Лисичкою.

Тітка Лисичка належала до таких самих неодмінних атрибутів Світлоярська, як дядько Зновобрать, Обеліск або дід Утюжок. Агрономом вона була скільки й пам'ятав Гриша, тільки відрізнялася від усіх інших славетних жителів Карпового Яру тим, що невпинно доскопалилася і зростала в своїй спеціальності, відповідно до чого змінювалися і її звання. Спершу тітка Лисичка була просто рільником, тоді агротехніком, агрономом, старшим агрономом, а в Світлоярську вже мала звання і посаду головного агронома, бо тепер у колгоспі були ще окремо агрономи по зернових, по технічних і по кормових культурах, агроном-городник і агроном-садовод, ціла агрономічна академія з високовчених молодих спеціалістів, яким легко давала раду тітка Лисичка з своїми освітами заочними, несистематичними, уривковими, але зате з практикою неймовірною, а з характером ще неймовірнішим.

У полі тітка Лисичка, здається, днювала й ночувала, не міг у цьому зрівнятися з нею навіть Безкоровайний. Мала незбагненну властивість опинятися саме там, де ніхто її не ждав, і ловити тракториста саме тоді, коли він зробив бодай один огріх.

— Переорюй!

— Та на всю ж загінку — один! — благав тракторист.

— А як я тобі з цього огріху хліб нарахую — дуже ти наїсишся? Переорюй!

Гриша сіяв кукурудзу. Не догледів, що трохи скривлює рядки в кінці загінки, прискочила на «Москвичі» тітка Лисичка, витягла хлопця з кабінки трактора, закричала:

— В тебе мати є?

— А що?

— А те — не стану, як ото ви всі «мать-перемать», бо то святе слово. Не поважаєте слова, то майте ж хоч совість перед тими, хто вас народив.

— Та що ж я зробив, тітко Лисичко?

— Як трактор ведеш?

— Нормально.

— Ото нормально? Поглянь на рядки. Як бик побризкав.

— Та чи воно неодпаково? Кукурудзі однаково ж — кривий рядок чи рівний.

— А тобі?

— І мені.

— А полю?

— Та чи я знаю?

— То знай же, дурню, що в поля своя краса і псувати її — однаково, що дівочу красу топтати. І я тобі не дозволю!

— Хіба ж я навмисне? Так получилось.

— Ось і в мене получиться, коли я тобі табель не підпишу. На кривих рядках криве й вирасте. Полоти його як, обробляти як? А дивитися як? Пересівай заново!

— А зерно, тітко Лисичко?

— Зерно за твій рахунок.

Посіви в колгоспі «Дніпро» вражали навіть призвичаєних до краси землі людей своєю вишуканою, просто артистичною точністю і рівністю. Поля нарізані були такими рівними прямокутниками, що на них можна було вивчати геометрію Евкліда. Пари були без жодної бур'янини, і коли дивишся на них, то враження складається таке, ніби тітка Лисичка розім'яла в пучках кожну грудочку і тепер земля лежала пухка, сита, розкішна. Такої краси на планеті ніде більше не знайдеш.

Можна б понаписувати цілі томи про красу світлоярівських полів, а тоді, переконавшись у цілковитій марності прозаїчних зусиль, навести слова поета: «Хтось гладив піви, так ніжно гладив...» І ось вам — світлоярівські піви, і всемогутня тітка Лисичка над ними із своїми диво-руками, ніби повітні Деметра й Церера.

А зовні жінка — ніколи не подумаєш, що з таким характером. Невисока, з гарними, ясними очима, доброта на обличчі, в усій постаті, голос м'який, понастирливий. Зате ж і твердості в тому голосі, коли треба,— на тисячі чоловіків!

І ось перед такою жінкою Гриша наважився сказати непохвальне слово про горох:

— Хто його тільки вигадав сіяти?

— Вже ж не такий дурень, як ти! — в своєму стилі відповіла тітка Лисичка.

Але й Гришу не так легко було збити, бо за два дні він пройшов у свого помічника цілу академію горохвяного скептицизму.

— Його ж і свині не їдять! — вигукнув Левенець.

— Свині не їдять, то з'їдять люди, вони розумніші,— спокійно мовила тітка Лисичка.— Тебе ж у школі і в училищі вчили чи ні? Чув ти про бобові культури? Та оцей горох мені на десять років зарядку землі азотом зробить! Я тут пшеницю матиму, як ліс! А ти — «свині»! Косив би краще, а не розбазікував!

— Коситимеш, як воно то гнеться, то ламається. Риємося в землі, як кроти.

— Зате береш при самій землі — молодець.

— А Самусь як он на своїм полі косить? Стриже тільки.

— На Самуся не дивись. Хай він буде Самусем, а ти рости Левенцем.

Педан був помічником і в Самуся: «Заробітки там були — страшно згадувати. Гребли гроші лопатами. Але Самусь не терпить балакучих. Роби мовчки і — все в нього правильно. А ти — нічичирк».

— Де ж там правильно? — здивувався Гриша.— Всі знають, як воно в Самуся...

— Це він так каже: «Все правильно». А робить як хоче. Тобі до Самуся — го-го... В тебе на комбайні перше літо, а він — десятий сезон.

— То й був би в нього,— образився Гриша.

— А я на мотоцикл з коляскою де хоч зароблю! Самусь придуркуватий у роботі, а мені спокій головне. Ти хлопець хоч і молодий, та вспокійливий. Гнуться кронштейни — ти їх виправляєш мовчки. А Самусь уже кинув би сто разів цей комбайн і добився б нового.

— Даватимуть і мені нові комбайни.

— Тобі? Та ніколи!

— Ще й Самуся пережену!

— От уже що ніколи, так ніколи!

— Чому так думаєш?

— Бо ти дурний та чесний, а Самусь метикований. Ти хочеш усе сам, а не знаєш того, що сам себе не зробиш. Тебе ж батько з матір'ю зробили — не сам на світ об'явився. Отак воно й далі. Треба вміти, щоб тебе любили.

— Чому ж ти не зумів?

— Случай вийшов. Був я колись на «Бєларусі» трактористом. Вночі трохи випив і врізався в автобус. А в тім автобусі— ансамбль ліліпутів їхав з області виступати в нашому колгоспі. Чи в насмішку — ансамбль ліліпутів? Ну, помяло їх там трохи. Вони ж дрібненькі... А мені Бозкоровайний сказав — самостійно на тракторі не працювать. Отак мене зробило.

— А Самуся хто зробив?

— Та чи ти не знаєш? Всі собаки в Карповім Яру знають...

31

Самусь був продуктом чоловіка з турецьким прізвищем Багатогаласу. Він (тобто Самусь, а не Багатогаласу), всупереч згоді Безкоровайного, який не хотів допускати Самуся до самостійної роботи, доп'явся до комбайнерства і першого ж літа дав рекордну норму скошених гектарів. Намолотів тоді до уваги не брали. Головне було — гектари. Самусів комбайн бігав у степу, як олень, солома після нього стирчала метрова, зерно летіло в полову й на землю неважене й нелічене, але гектарами молодий комбайнер перекрив усіх. Коли про це довідався товариш Багатогаласу, він негайно примчав у Карпів Яр, побачив, перекопався, звелів: «Видвигать!» Коли Безкоровайний, затинаючись і червоніючи, натяк нув на високу стерню і втрати, Багатогаласу назвав його «відсталим елементом» і заявив:

— Мені нужні зжаті строки і дальніше увеличеніє, а не ваш зажим молодих!

Загалом кажучи, нічого поганого в тому, щоб висувати молодих, справді не було. Тут треба віддати належне наполегливості й рішучості товариша Багатогаласу. Але яких молодих і якою ціною, чим би товаришеві Багатогаласу слід було поцікавитися, а він ні цікавився, ні переймався. Районна газета «Голос степу» негайно підняла Самуся, назвала маяком, він засвітив і засяяв, і відтоді почалося його невпинне сходження до вершин слави, яку, як відомо, ні затьмарити, ні піддати сумнівам, ні обговорювати, бо належить вона до слави найвищого розряду і зветься трудовою. Товариш Багатогаласу зробив тільки перший поштовх, запустив Самуся на орбіту слави, далі той рвонув уже в політ автономний, він і забув про чоловіка з турецьким прізвищем, який далі блукав по району вічним уповноваженим, збираючи дані про те, скільки посіяно, скільки виросло, який урожай зібрано, які прибутки отримано. Далі Самусь опинився у добрій владі журналістів, але не тих, які зловтішно потирають руки, очікуючи, коли впаде Пізанська вежа, коли море проковтне Венецію,— ні, Самусем опікувалися чесні трудівники пера, ті, хто сам проходив з комбайнером не одну загінку, ковтав пилюгу, смажився на сонці, задихався од злого вітру.

Але з владою журналістів Самусь покінчив теж. Він прорвався у такі сфери, де вже ніщо не могло на нього впливати, і досягав цього єдино доступним способом: високими показниками. До речі, нічого поганого немає ні у високих, ні в найвищих показниках так само, як, для прикладу, в зберігапні державної таємниці. Коли роботу комбайнерів вимірювали кількістю скошених гектарів, у Самуся тих гектарів виявилося найбільше. Згодом хтось розумний порадив брати до уваги кількість намолоченого зерна. «Все правильно,— згодився Самусь.— Вам потрібен намолот? Можете брати намолот...» І знов у нього цифра виявилася найвищою, і добута вона була не чим іншим, як запеклою працею. Самусь ганяв свій комбайн по степу з швидкістю небаченою, брат його Давидко, пристосовлюючись до такої швидкісної косовиці, демонстрував ще швидкісніше возіння і пиряв своєю тритонкою зерно від комбайна до току з такою несамовитістю, що по дорозі розтрушував мало не половину.

Скільки збирав Самусь, визначали точно. Скільки зерна лишалося в полі — ще не підлягало розголосу.

Наука щодня розкриває таємниці. А от скільки зерна лишається на ниві після Самуся, не могла розкрити ніяка наука. Всі академії світу ставали безсилими й безпорадними, механізаторський бог Безкоровайний цілковито втрачав тут свій вплив і свою ореольність, безжальна тітка Лисичка тільки стиха кляла, бо до Самуся незмога було підступитися. Він забивав памороки показниками, і не просто показниками, а високими, найвищими, а найвищі показники — це така штука, що в кого вони є, то вже до нього не доступишся. Не поможе навіть Гришин талатай.

Прорив з царства необхідності в царство свободи Самусь здійснив «своею собственной руксй», без будь-чиєї допомоги, без створення йому особливих умов, власне, на голому місці. Він був по черзі і маяком, і передовиком, і навіть цілою бригадою передової праці — і все сам. Сам — бригада. Сам сію, сам вію, з'їм усе сам, а вам не дам. Помічників на комбайні міняв щороку, щоб до них не встигали звикати і не ставили його прізвище поряд з їхніми. Згодом став щороку міняти й комбайни. Брав тільки нові. Ремонтувати старе не мав часу. Хай ремонтують ті, хто не вміє косити. А він повинен давати показники. Все правильно!

Будьмо справедливими до Самуся: він не належав до тих, хто, прославившись, забуває про джерела своєї слави і переходить в стан якогось мандрівного апостола передового досвіду, зовсім перестає працювати, не живе вдома, а тільки в готелях, у залах, у палацах, його життя минає (а може, розтринькується) в президіях, у вічному представництві, у величаннях і пожинаннях лаврів, у поїздах, в літаках, на вокзалах і в аеропортах, серед простору й багатств, у яких зібрано труд усього народу. Ні, Самусь нікуди не їздив, нікого не вчив, з комбайна він пересідав на трактор, орав, сіяв, розвозив добрива, обслуговував ферми, міг би обслужити чорта-біса, аби тільки дати показники, виявити трудовий героїзм. А за героїзм вимагав плати. «Все правильно!» — як любив повторювати Самусь. Інакше, мовляв, навіщо взагалі героїзм і кому. Тим, хто жив до нас, він не потрібен, тим, хто буде,— незрозумілий, коли ще й не смішний. Що потрібно людині, крім хліба щоденного? Справедливість і співчуття чи зверхність, щоб людина не спала? Самусем керувала єдина пристрасть, єдина жадоба: всіх перевершити, перевищити, тоді — все правильно! Життя між нормою поставленою і перекритою, планом доведеним і перевиконаним, без будь-яких відхилень, відгалужень, без непотребу почувань і моральних оцінок. Самусь не знав, що таке гріх, совість, честь, жалощі, любов, прихильність. Знав зате, що він Самусь, що в нього є рот для ковтання, ніздрі для вхлинання повітря, руки для хапання, і був у страшенному захваті від власної доцільності, нагадуючи тим вже й не людину, а мовби живу машину. Що було в мозку в Самуся: хімія, біохімія, фізика чи метафізика? Хто б же мав там час визначати, коли тобі мозолить очі як не товариш Вивершений, то чоловік з турецьким прізвищем Багатогаласу; та якби ж вони були самі в своїх дурних домаганнях, а то знаходяться голови колгоспів, які всіляко їм потурають і мерщій, випереджаючи інших, рапортують: у цьому році сівбу провели на два дні раніше, ніж торік, а скосили на тиждень швидше проти торішнього. Таких послухаєш, то вийде, що вже ми не сіємо, не косимо, бо всі строки сільськогосподарських робіт давно знищені отим дивним рапортуванням.

Але ж, як каже Самусь: «Все правильно!»

Змінність може існувати тільки поряд з незмінністю, хоч така істина й нагадує перекопання начальника в'язниці, що в'язниця конче потрібна для гострішого відчуття ідеї свободи.

З Карпового Яру переселилися в новий Світлоярськ усі, тільки лісник Щусь лишився в лісництві. Взявши від Карпового Яру найголовніше — людей, перейнявши звичаї, ввібравши дух працелюбства і невтомності, Світлоярськ мав би витворити свій власний спосіб життя, зовсім одмінний від карпоярівського. Справді, змінилося місце, змінилося саме село, ставши схожим на маленький центр сільськогосподарської індустрії, тут була незрівнянно більша насиченість технікою, без електрики вже ніхто й не уявляв собі бодай одного дня. А люди ті самі. І того самого Самуся застав Гриша Левенець, повернувшись з училища механізації, і в школі так само читали: «Нимидора поралася коло печі»,— хоч жінки світлоярівські поралися коло газових плит, а імені Нимидора не знав навіть колишній піп Парфен.

Старші карпоярівці, мовби перейнявши з шкільних програм їхній упертий дух консерватизму, майже не піддалися життєвим змінам.

Це було просто незбагненним: зовні мовби нічого схожого з колишнім карпоярівським існуванням, а придивившся пильніше — в людях усе те саме, так ніби щоденні земні справи з їхньою постійною змінністю не зачіпають в людині її особистої сутності майже зовсім.

Техніку вони сприйняли як належне. Оволоділи, підкорили, поставили собі на службу. Враження було, ніби ця техніка в них — цілі тисячоліття, хоч насправді найскладнішим механізмом, який знали їхні діди, було точило. Тепер, завдяки насиченості життя технікою, світлоярівці менше витрачали енергії на зовнішній світ, бо там порядкували й трудилися за них машини й механізми, і тоді відбувалося накопичення і виверження людської індивідуальної сутності ще з більшою силою, ніж давніше, набуті звички і риси кожного мовби ще посилювалися і загострювалися.

Самусь ще з більшою силою був по високих показниках, не озираючись і не дивлячись собі під ноги. Обеліск став ще більшим прихильником обелісків. Дядько Зновобрать під напливом спеціалістів з вищою освітою хоч і визнавав, що в принципі, як кажеться-говориться, можуть бути люди розумніші за нього, але ріпуче не бачив, кого ж можна обрати на його місце. Вустя-Чухалка чухалася ще дужче. Її Петро ще довше спав на своєму візку. Іван Безтурботний став ще безтурботнішим, що не перешкодило йому перебратися до райцентру. Дід Утюжок ще пантелегливіше домагався прасувати прапори перед кожним щонайменшим святом. Щусі стали мовби ще ледачішими, а Самусі — ще здобичливішими.

Виходило, що вся надія на таких, як Гриша і підростаюче покоління. Але й Гриша, зіткнувшись з незмінністю світлоярівських

характерів, відчув розпачливе безсилля, яке ще поглибилося від перших невдач із старим комбайном. Та ще він мав необережність заявити про те, що зрівняється колись із Самусем, а тоді й перевершить його у всьому. Самусь такій заяві навіть зрадів, бо, мабуть, знудьгувався без суперників і супротивників. При зустрічі він, упритул розглядаючи Гришу своїми красивими пахабними очима, сказав:

— Все правильно. Я тебе засік!

Така заява не мала нічого спільного з великодушністю (Варфоломій Кнурець доводить, що слово «великодушність» — це арістотелівський термін, який ожив завдяки Брунетто Латіні, Фомі Аквінському, а найбільше — Дапте, що застосував його до свого Фаріната в десятій пісні «Пекла») наставника, яким мав би Самусь бути для Гриші. Але він ще посміювався позавіччю:

— Хміль не росте вище тички, по якій пнеться вгору. Все правильно!

33

З Карпового Яру врізалося Гриші в пам'ять: після засідань виконкому знадвору коло сільрадівських дверей гори недокурків, але накиданих не безладно, а симетрично двома рівними купками обабіч входу, бо кидали так: «Ви, куме, туди кинули? Ну, а я сюди. Ви хочете на той бік? Ну, то я вже на цей...» Природна гречність українців...

34

В усіх романах герої кудись їдуть. Очевидно, автори прагнуть компенсувати власну непорушність пересуванням героїв, окрім того, це помагає розставити тенета цікавості для довірливого читача і викрасти його душевну свободу. Тут усе навпаки. Автор дозволяє своїм героям тільки їзду на місці, зате сам метається сюди й туди, то зникає з Світлоярська на місяці й роки, то набридає там і взимку, і влітку. Але Гриші Левенцю він не набридав жодного разу, навпаки, тактовно ставав осторонь, даючи змогу хлопцеві закорінитися в житті, зміцнити свої позиції (хоч як зміцнювати незавойоване?). Можна б сказати, що автор з'являвся в Світлоярську, мов той Зевс або Посейдон щойно від ефіопів, де вони насолоджувалися димом від жертвоприношень. Ставав і дивився. Як у одного парнасовця: «Я довго стояв і дивився, як вони працюють». Читай і смійся. Але свою позицію автор виправдовував небажанням набридати і, як сказано вище, дати змогу. Дати будь-яку змогу можна лише тоді, коли стоїш осторонь, збоку. А коли довго стоїш збоку, може розвинутися косоокість, з якої, в свою чергу, неминуче виникає така тонко-невловима річ, як іронія, що

навіть веселощам дурнів надає рис навмисної дотепності, а навмисність немислима без наявності розуму і належить до набутків суто цивілізаційних, а не є природним даром або ганджем, як та ж таки косоокість, що майже силоміць штовхає людину шукати веселощів навіть там, де їх немає, тим самим порушуючи правдивість розповіді, хоч як подумати, то голу правду люблять творити лише ті, в кому ні на крихту немає дотепності (ох, як же мало дотепності в лякливому стоянні збоку!).

Тут автор, треба щиро визнати, цілковито розгубився і, як у всіх безвихідних ситуаціях, звернувся до свого друга Варфоломія Кнурця. Доктор ерудичних наук довго читав останнє авторове речення, бгав лоба, кидав очима то вгору, то вниз, тоді спитав: «Ти можеш дати мені це речення до завтра?»

— Та хоч назовсім! — вигукнув автор.

— Ні, такого цінного подарунка я не можу прийняти,— поважно мовив Кнурець.— Тут я міг би застосувати відому католицьку форму, яку ти, до речі, використав у романі «Євпраксія»: «Господи, я недостойний».

— Ну, коли не хочеш забрати собі це речення як сувенір, то бери хоч до завтра,— згодився автор, з Кнурцевих викручувань зрозумівши, що він наплів там якихось дурниць.

— Домовились! — потер руки Варфоломій.— Коли до тебе завтра прийти?

— Та коли хоч.

— О десятій — згода?

Точно о десятій ранку доктор ерудичних наук був у мене вдома, я сам заварив йому міцнющої кави, поставив перед ним горнятко з вершками, але Кнурець вершки відсунув зі словами: «Ти ж знаєш, я молочних продуктів не споживаю», смачно відсьорбнув з чашечки і, поплямкуючи рожевими губами, схилився над моїм злополучним реченням.

— Маємо тут досить несподіване поєднання гіпотаксису з паратаксисом,— почав він, а що був ранок і автор не соромився деякої затурканості, то довелося перепитати Варфоломія, що таке «гіпотаксис» і «паратаксис».

— Не знаєш? — здивувався він.— Це значить: складнопідрядні й складносурядні речення. В п'ятому класі вчать. Але давай повернемося до твого речення. Поглянь, що тут відбувається. До слова «косоокість» приєднується означальне підрядне речення («з якої, в свою чергу...»), це речення розгортається в цілу синтаксичну конструкцію, в неї несподівано вклинюється нове головне речення («а навмисність немислима без...»), воно потихеньку виплутується зі свого складного синтаксичного оточення і, нарешті, (після слів «даром або ганджем») запановує цілком новий зміст, синтаксично незалежний ні від чого попереднього, і вже цей зміст одноосібно володарює, стверджуючи реальність сказаного, аж до того місця («ох, як же мало...»), де знову йдеться про те, з чого починалося.

Кнурець втомлено провів рукою перед очима і знову сьорбнув кави.

— Добра кава! — похвалив він.— Я, мабуть, вип'ю ще.

— Будь ласка. Ти тільки скажи мені: це ти серйозно?

— Що? — не збагнув Кнурець.— Що ти маєш на увазі?

— Ну, оцю синтаксичну силосорізку серйозно запустив для мене чи для посміху?

— Та ти що? — обурився доктор, швиденько наливаючи собі другу чашку.— Я ж цілу ніч бився над твоїм реченням, як риба об лід! Такий аналіз...

— Аналізи в нас беруть тепер у поліклініках. Ніхто не лікує, тільки беруть аналізи. Я питав тебе про іронію, про сміх, а ти мені — синтаксис і п'ятий клас.

— От дивак,— випиваючи третю чашку, засміявся Кнурець.— Ти б же так і сказав. А то мені це речення... Цілу ніч... А про сміх — це тобі мала дитина скаже. Коли я тебе до кінця зрозумів, то ти хочеш простежити в Світлоярську таємниці сміху, трактуючи це питання якнайширше і шукаючи сміху навіть у тих людей, які ніколи не сміялися або не зуміли розсмішити жодної живої душі. Так?

— Не зовсім, але припустімо. Мене більше цікавить усмішка, розумієш?

— Ага! Ти хочеш сказати: я досліджую феномен усмішки, а це ще не сміх, і не хихотіння, і не регіт, тобто це не сатира, не гумор, не іронія, навіть не посміх, а просто делікатне, ледь помітне, сказати б, пунктирно-невловиме здригання уст без будь-якої участі інших органів тіла. Так?

— Припустімо ще раз.

— Коли так — тоді ніяких претензій з мого боку. Бо я особисто визнаю тільки той сміх, який характеризується досить складним процесом, що супроводжується миттєвим скороченням м'язів живота (кажуть: «кишки рве од сміху»), зміною ритму дихання і розладнанням психічної рівноваги (інакше чим ти поясниш шкірення зубів при сміхові?), взагалі досить складним комплексом амбівалентних явищ, не останнє місце серед яких належить і загальному відчуттю приємності, а також ефектам побічним, давно підміченим у народі.

У 1816 році Феофілакт Малиновський у своїй книзі «Правила краснорєчія, в систематический порядок науки приведенные и Сократовым способом расположенные» такими словами визначав суть смішного: «Как скоро душа наша чувствует ничтожное насилие естественного или разумного, состоящее в действиях, исходных с законами природы или хорошего произвола, то она, будучи уверена внутренне в непременности и непоколебимости их, предчувствуя, что зла для нее от того не воспоследствует, *издевается над слабым усилием,* ничтожность которого наполняет ее веселостью и растворяет дух радостью, который ведет за собой физическое потрясение почти целого тела».

Як встановили стологи, дикі звірі, нападаючи на свою жертву, ніколи не вишкірюють зубів, а роблять це з байдужим виразом. Шкірення зубів спостерігається тільки при обороні. Отже, ми теж сміємося з метою самозахисту (беззубий позбавлений цієї природної зброї, що теж тонко підмічено в народі, коли недругу бажають: «Щоб ти на кутні сміявся!»), а розсмішити інших намагаємося для того, щоб вони теж забули про свою агресивність і зайняли оборонну позицію. Хто сміється — той не нападає. Сміх обеззброює, про це знали можновладці всіх епох, бо вони найбільше боялися бути ослабленими, обезвладненими. Цим же можна пояснити нехіть людини до самолоскотання для того, щоб викликати сміх, і, навпаки, майже хворобливий потяг лоскотати інших, не розбираючи, що, де і як: п'яти чи ребра, в піздрях чи в горлі, пальцями, чи курячим пірцем, а чи й словом, як це вміє з більшим чи меншим успіхом ваш брат письменник.

На жаль, проблема лоскотання ще досі не знайшла належного висвітлення ні в античних авторів, ні в теорії сміху Анрі Бергсона, ні в працях з медицини, неврології й психіатрії. Навіть у грандіозному «Index medicus», де реферуються всі медичні журнали світу, не зустрінемо й терміна «лоскотання». В 1963 році в провінції Букоба в Танзанії спостерігалася серед населення масова епідемія сміху, але, як встановлено дослідниками, жодного чоловіка там не лоскотано! Припущення, ніби вони самі лоскотали себе, відпадає, бо коли особа лоскотана є водночас і тою особою, що лоскоче,— навіть тоді, коли для лоскотання вживається пірце або соломинка і коли той предмет перебуває в руках суб'єкта лоскотання, що є водночас також і об'єктом лоскотання,— спостерігати доводиться цілковиту відсутність реакції, окрім ледь відчутного дотику до шкіри того предмета, яким здійснюється лоскотання. І ніякого сміху.

Наука стає безпорадною перед цим фактом, як і перед тим, чому ми неспроможні лоскотати себе самі, викликаючи при тому (в самих себе) такий сміх, як у сатириків, що регочуть від власних дотепів.

Справа заплутується ще більше, коли звернемося до історії і довідаємося, що в Стародавньому Римі мали звичай (запозичений у східних деспотів) страчувати злочинців, підвішуючи їх під пахви низенько над землею і натираючи їм підошви сіллю, щоб кози, злизуючи сіль, лоскотали підвішеного, доки він захлинеться від сміху. Згодом грубі вояки в час Тридцятилітньої війни зловживали цим жорстоко-витонченим способом покарання, про що можна прочитати в «Сімпліціссімусі» Гріммельсгаузена. Знані також в історії випадки, коли володарі стосували лоскотання (попідбіччю), надаючи своїм підданим того чи іншого титулу (це робили шумери й китайці), в єгиптян і вавілонян спостерігалося лоскотання ритуальне, яке символізувало запліднення жінки (на жаль, з плином часу ця багатозначна процедура звульгаризувалася до примітивного лапання або хапання за цицьку).

— А наші рідні українські русалки? — нагадав Кнурцеві автор.— Чи ти забув, що в них лоскотання було головним засобом виробництва?

— Як же. Шевченко: «Може, вийшла русалонька матері шукати, а може, жде козачепька, щоб залоскотати». Але це все в минулому. А що сьогодні?

Чи можемо на підставі вищезгаданих фактів робити висновок, що сміх нині втратив свою витонченість, а засоби, якими колись викликався,— винахідливість? Навряд. Наведу лиш один приклад. Коли Катерина II під час відомої подорожі по Україні зустрілася в Каневі зі своїм колишнім коханцем Понятовським і від радості й солодких спогадів спробувала сміятися, то сміялася на кутні, бо зубів уже не мала: вони повипадали під дією законів природи. Що то був за сміх у всемогутньої імператриці — можна собі уявити! Нині ж беззубість не загрожує нікому. Маємо протези на вибір: сталеві, порцелянові, золоті, навіть платинові! Смійся, регочи, заливайся хоч до двохсот літ!

Тут Варфоломій Кнурець продемонстрував мені розкішну колекцію золотих протезів, які йому, треба сказати, личили і навіть прикрашали його товсту, справді докторську, бузковощоку фізіономію. Автор, потопаючи в потоках його ерудиції, тільки й спромігся, що несміливо спитати:

— А коли тобі присвоювали ступінь доктора ерудичних наук, теж лоскотали попідбіччю?

— Мені? Присвоювали? — розреготався Кнурець.— Та я сам собі присвоїв!

— Як же? А я думав...

— Щоб я ото ще писав дисертацію? Та ні за які гроші! Ти знаєш, які три найстрашніші загрози стоять перед людством?

— Ну, атомна війна, расова дискримінація... класова нерівність...

— Так можна багато налічити, а все зведеться до економічної перівності. А три загрози? Не знаєш? Пиятика, крадіжки і дисертації!

Варфоломій Кнурець дістав з алюмінієвого патрона товстезну кубинську сигару, надгриз її кінчик золотими протезами, розкочегарив і закурив так, що з нього задимило з усіх дірок, і здавалося, що дим прориваться крізь легені в шлунок і навіть у кишечник.

— Гляди, не злети в повітря,— застеріг його автор.

— В мені сто десять кілограмів! — махнув рукою Кнурець.— Ерудиція, брат, накопичується на кожен кілограм живої ваги, вимірюється теж. Інакше чим ти її виміряєш?

— Все ж таки від сміху ти якось непомітно перейшов до універсальних загроз людству, а про те, що мене найбільше цікавить, так і не сказав,— повернувся до свого автор.— Як мають ставитися мої герої до проблеми сміху і як маю ставитися до неї я сам?

— Сміх — це здоров'я трудящих,— поважно сказав Варфоломій Кнурець. І повторив: — Здоров'я трудящих.

ДОДАТКОВИЙ РОЗДІЛ
РОЗДІЛ БЕЗ НОМЕРА І В ДУЖКАХ

(Спортивних коментаторів нагороджують медалями так само, як і спортсменів. А яка винагорода очікує чоловіка, який добровільно згодився прокоментувати цю розповідь? Невдячність автора, обурення критиків і подив читачів? «Откуда, мол, и что это за географические новости?» Тому автор відчуває себе зобов'язаним бодай коротенько повідомити, хто такий доктор сруличних наук Варфоломій Кнурець.

Відомостей про самого автора цієї розповіді наводити тут немає потреби, бо охочі можуть довідатися про них в «Большой Советской Энциклопедии» (т. 9), в Українській Радянській Енциклопедії (т. 5), в «Краткой Литературной Энциклопедии» (т. 2), в довідниках Спілки письменників України (починаючи з 1954 року), в Британській Енциклопедії (забули включити), в зарубіжних біографічних словниках із серії «Хто є хто?» (теж забули занести), в телефонній книзі міста Києва, де автор згадується, починаючи з 1957 року, коли йому минуло, як Ісусу Христу перед розпинанням на хресті, тридцять три роки і, видно, на честь цього керівництво Київської АТС розщедрилося і встановило на квартирі автора телефон. Добитися квартирного телефону тільки на 33-му році життя! А є люди, які народжуються і виростають під телефоном! Де ж правда на землі? Адже коли б автор мав телефон хоча б років на п'ять раніше, то йому міг би подзвонити Варфоломій Кнурець і знайомство з цим упікальним чоловіком відбулося б, відповідно, на цілих п'ять років раніше. Яка втрата!

Найкумедніше ж у всій цій історії, що історичне знайомство відбулося не завдяки телефону, а завдяки хронічній нестачі квитків на швидкий поїзд Київ — Москва. Авторові конче треба було їхати до Москви, а квиток був тільки в вагон СВ, тобто з двомісними купе, що, загалом кажучи, становить неабияку зручність у поїздці, але водночас занадто обтяжливо для письменника з нестабільною економікою, тобто з нерегулярними гонорарами. Але в касі спитали: «Берете?» І автор відповів: «Беру!»

В купе вже сидів чоловік. Мав стільки ж років, як автор, але був у всьому набагато показніший: головатіший, мордатіший, носатіший, товщий плечима, руками, ногами, черевом і, як колись казали, всіма «мищцями». Одяг на чоловікові був новий, модний і дорогий. Кращий, ніж у народного артиста, але трохи гіршій, ніж у футболіста київського «Динамо». Портфель з рипливої шкіри, з латунними замками, ніби у чиновника британського казначейства, галстуком автора він, здається, не перекривав, але що галстук перед цією картиною суцільного благополуччя й добробуту!

— Сусід? — соковитим басом поспитав чоловік.

— Сусід,— промимрив автор.— Я, власне, випадково в цей вагон.

— А я — закономірно! Ніхто тут не їздить, бо не вірять, що є такі вагони, а я вірю в прогрес і знання. Сподіваюсь, ви теж?

— Так, так, я теж вірю. Але із загальним прогресом не завжди узгоджується бюджет окремої людини. На жаль.

— Ви про гроші? У справжніх людей грошей ніколи не було і не повинно бути!

Авторові приємно було це чути, бо він грошей удосталь ніколи не мав і в найближчі сто років не сподівався мати. Але автор змалку виховувався в дусі скептицизму, притаманного селянам, і тому з деякою недовірою зиркнув на дорогий сусідів костюм, на його черевики і на його рипливий, весь у бронзовім сяянні штудерних замків портфель.

— Цікавитесь, що в портфелі? — вмить перехопив авторів погляд чоловік.— Закономірно. Але спершу давайте познайомимось. Варфоломій Кнурець. Доктор ерудичних наук.

— Яких, яких? — перепитав автор.— Юридичних?

— Не юридичних і не ерундичних, — зареготав Кнурець, — а ерудичних. Од слова «ерудиція». Чули таке?

— Доводилося. Але хіба є такі науки?

— Раз є доктор наук, то повинні бути також і науки. Згода? Але ви — хто ви?

Автор назвав себе і свою не вельми популярну професію, яка, одначе, Варфоломієві Кнурцю, виявляється, подобалася вже давно.

— Між нами є щось спільне,— роздумливо мовив він, розкриваючи свого портфеляку.— Ми взаємно доповнюємо один одного. Наші інтереси збігаються в безлічі точок. Йду в заклад, що й смаки наші... Скажімо, що ви любите в дорозі? Пропоную на вибір: коньяк, шахи, хропіння. Коньяк і шахи в мене в портфелі, а хропіння — самі бачите. Не ніс — аеродинамічна труба!

Автор поквапливо вибрав шахи.

— Мудро й передбачливо,— похвалив Варфоломій Кнурець.— Бо з коньяком, судячи з вашої комплекції, у вас діло б не пішло, а з хропінням, теж судячи з вашої комплекції, ще гірше. Я б і перепив вас, і перехропів. Як казав Просперо в «Бурі» Шекспіра: «І кінець мій безнадійний!» (Ці слова Кнурець вимовив по-англійськи і далі впродовж усіх подальших років знайомства з автором наводив усілякі цитати мовою оригіналу, бо знав, здається, всі існуючі і навіть неіснуючі мови!)

— То в шахи ви мене теж? — несміливо сказав автор.

— Шахи — гра, а в грі повно випадковостей.

Він дістав з портфеля маленьку шахову дошку, зроблену з не відомих авторові порід дерева, висипав з неї дивного різьблення червоні й білі фігурки, від яких просто неспіла було відірвати погляд.

— Слонова кістка! — вдоволено поплямкав товстими губами Кнурець.— Сувенір з Індії.

— Ви там були?

— Я скрізь був! Для цього досить напружити уяву...

Грати з таким собі Хоттабичем двадцятого століття в шахи! Автор несміливо переставив пішака e2 на e4, тобто зробив найбанальніший хід, який тільки можна зробити в цій мудрій грі, винайденій колись великим індійським народом. Варфоломій Кнурець довго думав (хоч над чим тут думати!) і походив пішаком d7. Гамбіт. Це автор знав ще з школи, де вчитель математики Радульський вів шаховий гурток і головну увагу звертав на знання дебютів. Іспанська партія, ферзевий гамбіт, захист Філідора, староіндійський захист. Це звучало так романтично, як назви гір і річок на карті світу. Але з часом усі дебюти переплуталися в авторовій голові, і зостався там тільки отой жалюгідний хід пішаком e2 — e4.

До дев'ятого ходу автор так-сяк переставляв фігури, стежачи не так за становищем на дошці, як за рухами товстих, волохатих рук Варфоломія Кнурця. Десятий хід був цілком випадковий, але доктор ерудичних наук аж підскочив.

— Цей хід зробив Капабланка в дванадцятій партії матчу з Альохіним!

— То, може, мені переходити? — спитав автор.

— Як переходити? У вас же тепер відкривається така атака! Ви ж пам'ятаєте, як далі грав Капабланка?

Пам'ятати, як грав Капабланка в дванадцятій партії матчу з Альохіним на звання чемпіона світу?

Ясна річ, автор грав не так, як Капабланка, але Варфоломій Кнурець згадував, де, коли й хто робив подібні ходи, так що партія в шахи нагадувала футбольне змагання по радіо, коли не бачиш ні футболістів, ні гри, а чуєш тільки балачки коментатора. Варфоломій Кнурець пам'ятав усе, що можна було пам'ятати про шахи, він приголомшив автора своєю шаховою ерудицією, буквально вбив його знанням предмета і просто нелюдською пам'яттю, а партію... програв. Зіграли ще й ще, і всі партії Кнурець не програв, а, як-то кажуть, «продув». Коментувати вмів, а грати — ніяк.

— Як же це? — дивувався автор.

— Не практик,—зітхнув Кнурець.—Моя стихія—теорія. Чисті знання. Те, до чого не можна доторкнутися рукою. Та що рукою! Є речі, до яких навіть людський мозок ніколи не пристосується. Наприклад, уявити собі гуголь.

— Гуголь?

— Не плутати з Гоголем і Гегелем! — добродушно засміявся доктор ерудичних наук.— Гуголь — це одиниця із ста нулями. От цифрочка!

— Але навіщо таке число?

— Все потрібне людям. І хтось повинен збирати в своїй голові всю цю всячину і тримати її там, щоб при нагоді.. Не повірите,

а я працюю науковим консультантом у сорока трьох міністерствах і ста двадцяти двох науково-дослідних інститутах! Редакції, товариства, установи — це вже як громадське доручення. Сумлінно виконую навантаження.

— Як же це можливо? — не повірив автор.

— Дуже просто. Людям потрібні знання, факти, дані, просто неймовірності. Мене питають — я відповідаю.

— У вас довідники? Спеціальна служба?

Варфоломій Кнурець поляскав себе по лобі.

— Усе тут.

— Але ж яким чином?

— Дуже просто. Ще з дитинства. Хочу все знати. І уявіть: без ніякого напруження. Ніяких самозречень. Цілком нормальне життя. Навіть був одружений. Тричі. Всі жінки втекли. Кажуть: нудно. Видно, попадалися дурні жінки. Не вмію вибирати. Взагалі нічого не вмію робити, а знаю все.

— Все?

— У межах загальних зацікавлень. Можете попитати. Будь ласка.

Автор спробував питати — Варфоломій Кнурець відповідав. Це була ненаукова фантастика. Він справді знав усе на світі. Скільки слонів було в Ганнібала при його переході через Альпи, коли була битва при Лепанто, хто така Мюзидора, а хто такий Мелузин, що таке ентропія повідомлень, в чому полягає критерій стійкості Найквіста, яка завдовжки річка Синюха, який середній надій на корову в колгоспах Полтавської області в 1974 році, яка різниця між коралом і сералем, гогами і магогами.

Це була ніч запитань і відповідей, автор ставив запитання часом дурні, тоді доктор ерудичних наук гнівався, але однаково відповідав, бо ерудити добрі навіть тоді, коли гніваються. Знання вони призбирують з єдиною метою: віддавати людям. Зустріч з ерудитом приголомшує, породжує в тобі комплекс нижчості й тяжке почуття неповноцінності, але згодом ловиш себе на думці, що в ерудита є якийсь гандж. Слухаєш його далі і відчуваєш: він починає набридати своєю одноманітністю і, сказати б, неприродністю. Не чоловік, а пристрій для запам'ятовування. Його б віддати в інститут Глушкова як додаток до одної з обчислювальних машин. Нудьга від ерудита з'являється, мабуть, тому, що знання його — мертві. Вони спрямовані тільки в минуле, належать дню вчорашньому. День нинішній наповнений для ерудита незбагненністю і таємничістю. Ерудит цілком безпорадний, наївний, губиться перед дрібницями, в усьому шукає аналогій і часто стає смішним через те. Бо яка аналогія, скажімо, може бути між римським імператором Веспасіаном, який наклав податок на римські нужники (його знаменитий вислів «гроші не пахнуть» наводить Маркс у першому томі «Капіталу»), щоб мати кошти для війни з Іудеєю, і товаришем Вивершеним, що звелів (проти всіх радянських законів!) колгоспам платити по дві з половиною копійки з кожного гектара

землі для спорудження в райцентрі адміністративного будинку, де б товариш Вивершений нарешті міг мати свій власний кабінет, якого йому не належало за посадою? Веспасіан, як відомо, війну з Іудеєю виграв, а товариша Вивершеного зняли з роботи «в зв'язку з пошатнувшимся...». От тобі й ерудиція, ось тобі й аналогії!

Ніч у вагоні промайнула, як у сучасних повістях,— «враз», «раптом», зненацька», автор задрімав лиш перед світанком, і снилися йому гоги й магоги, гегелі й гуголі. В столиці шляхи автора і Варфоломія Кнурця розійшлися так, що й не знати було, чи зійдуться ще колись. До того ж автора вже за годину-дві став розбирати сумнів: а чи був справді Варфоломій Кнурець, чи, може, приснився? І чи може існувати чоловік, схожий на Варфоломія Кнурця, в наших умовах? І що скаже, довідавшись про це авторове знайомство, прискіпливий читач, якого в художніх творах передовсім цікавить, що ж робить герой твору, «які державно-господарські чи етично-моральні проблеми розв'язує»?

Тому автор, не пошкодувавши своїх високоцінних зусиль, розшукав згодом Варфоломія Кнурця і навіть заприятелював з ним, щоб вивчити його діяльність. Але, відчуваючи все ж деяку нереальність і, сказати б, навіть містичність доктора ерудичних наук, він не наважився відводити йому в цій розповіді занадто багато місця, а обмежився поодинокими згадуваннями, та й то переважно в дужках, як і весь цей розділ.

Варфоломій Кнурець народився не знати коли, він позбавлений віку, бо хіба можуть мати вік знання? Їх не підточує навіть безжальний час, цей «кріт історії», як називав його Маркс, отож чоловік, який став мовби символом знання, стає над часом, а вже над простором ставлять його самі люди, внаслідок чого виникає вже й зовсім неймовірне твердження: Варфоломій Кнурець народився в різних областях нашої республіки. Як це могло статися? Дуже просто. Такого унікального чоловіка не можна віддавати якомусь одному місцю, він, безперечно, повинен належати одразу всім!

І він належав, і не тільки місцевостям, але й людям, всім приходив на поміч, радо слугував своїми унікальними, невичерпними знаннями.

Справедливість вимагає сказати, що й розповідь ця не тільки прокоментована, а й інспірована Варфоломієм Кнурцем, бо саме він по-дружньому порадив авторові поїхати слідом за молодим архітектором до Карпового Яру (про це автор уже казав, але якось несміливо).

— А чого я там не бачив? — не дуже тактовно поцікавився автор, згадавши, скількох архітекторів, художників, скульпторів уже посилали в своїх творах на село письменники, щоб ті понюхали дух пшеничної соломи, і що з того вийшло.

— Ти заклик про вивчення життя знаєш? — спитав Кнурець (він з автором був уже на «ти»).

— Припустимо.

— Треба вміти читати заклики. Наш відомий заклик про вивчення життя митцями означає: дурнем не можна бути нікому, письменникові й поготів.

— То я, по-твоєму, дурень? — скипів автор.

— Відкладемо вияснення цієї проблеми,— добродушно поляпав його по плечу доктор ерудичних наук.— Часи змінюються, а з ними змінюємося й ми самі. (Чи ж навіки муруємо ми оселі? Чи навіки ставимо ми печаті?)

35

Той, хто слідом за Декартом схильний ділити ціле на частини, неминуче губить зрештою з-перед очей оте ціле, і йому вже незмога поєднати роз'єднане, зібрати докупи розокремлене. Захопившись частковостями, автор зовсім забув про Гришу Левенця, а тим часом молодий комбайнер, утверджуючись у своєму званні і в людській високій гідності, працював запекло, засліплено, несамовито, весь у поросі, в поті, в гарячому дусі машин, майже безвладно добирався до постелі в польовому вагончику, падав у неї напівмертвий, вдосвіта, разом з народженням нового дня, оживав знову і кидався на роботу ще з більшим осатанінням, так ніби хотів скосити весь хліб за один день. І все як простоїв було більше, ніж роботи, старенький комбайн і власна недосвідченість виявлялися дужчими за бажання одразу досягти всього, всіх наздогнати і перевершити.

Восени Гриша пересів на трактор ДТ і на оранці трохи реабілітувався. Зиму з'їли ремонти, а весна як підхопила на сівбу і догляд за посівами, то схаменувся лише на косовиці гороху, знов тим самим комбайном, знов з Неданом, знов у безкопечних ремонтах, простоях, прокльонах, збитих до крові руках і в невтоленій жадобі тих великих трудових успіхів, про які мріялося стільки років, про які писали газети, гриміло радіо, дзвенів, здавалося, весь простір. Але то про інших та про інших, та про Самуся й про Самуся, але не про тебе, хоч і повинен би мати левине серце.

Та однаково Гриша перейшов у нову якість, він почав самостійно заробляти на життя і незабаром виявив, що заробляє хоч і не дуже багато, але, як на їхні скромні потреби з мамою Сашкою, таки багато, і тоді знову зродилося в ньому давнє зле бажання повернути втеклому землемірові всі його «витрати» на виховання сина, всі оті троячки й п'ятірки, що він їх, мов на глум, пересилав мамі Сашці за рішенням суду. На щастя, Гриша не був знайомий з Варфоломієм Кнурцем, інакше доктор ерудичних наук одразу пояснив би хлопцеві, що слово «аліменти» латинське і означає «харчі», тобто гроші на прохарчування. Таке пояснення могло б призвести до зовсім непередбачених дій, бо тоді б у Гриші пробудилася не просто відраза до землеміра, а справжня лють, і ще й не знати, у що б вона вилилася.

Але Гриша був настроєний спокійно, досить мирно, хоч і в достатній мірі рішуче. Йшлося вже й не про зрадливого землеміра, а про саме прізвище Левенців. Прізвище дається тобі так само, як і обличчя,— подобається чи ні, а маєш носити його все життя. Гришине прізвище зганьблене було батьком-землеміром, а тут ще надокучав дід Левенець із своїм нібито походженням: «Куди твоє діло! Ми, Левенці, від славетного полтавського полковника Прокопа Левенця!» Власне, в походженні від полковника чи там від сотника великого гріха немає, але Гришу вражала неправда і дурна пихатість дідова. Дід Левенець, слушно розміркувавши, що згадки про алмаз тепер уже не додадуть йому ні слави, ні значливості, а також зважаючи на зацікавленість радянських громадян історичним минулим, невтомно нагадував про своє походження, посилаючись на те, що має відповідний «доку́мент». Але баба Явдоха викрила діда, показавши Гриші той «доку́мент» і відповідно його прокоментувавши:

— Хоч би ж справді від того Прокопа йшли Левенці, а то від якогось Васюля, викажчика полтавського, била б його лиха година! Ти вже великий, Грицю, то прочитай.

«Доку́мент» писаний був дивними гострячками, поруділим чорнилом на жовтуватому воще́ному папері в червону смужечку. Хоч сам давній, переписаний був ще з давнішого, бо йшлося про події трьохсотлітньої давнини:

«Року божія 1671, місяця июля 26 дня.

Пред нас Федора Жученка, полковника войска єго царского пресвітлого величества Запорожского Пултавским, і при битності Олешка Кованки, атамана городового, Дем'яна Суджола, Семена Яременка, войта, Левка, бурмистра, і при многих общих особах.

Ознаймил Васил Левенцев: панове, нех би ся тая содомія не множила в городі, коли кажете серед дня Бутка Хвеска з Пічковою Оришкою поймаєте.

Що-смо позволивши і придавши асавулцов, казали того Хведора поймати, що Васил, шуткою зайшовши, будто якоси питал, вночі, засвітивши свічку, застали Хвеска з Пічковною, а челядника єго в том же дому з Переманчихою. Видячи Хвеско, же челядник, тинину виломивши, втек, а Переманчиха окном втекла, а Хвеска з Пічковною зостали в дому. Теди єще не повстягаючися злого учинку, взявши за руку, попровадил за піч, юж однаково отбувати, і там вшетеченство поповнил.

Ми теди того хотячи повстягнути, аби ся тая содомія не множила, за що немней ображон бивает Бог, сего Хведора вязенем і виною нам належного скарали, а Оришку втож в стовпа публіці оказавши, на потом на видок пред мир вивівши, сродзе в два киї веліли скарати.

Справу сію веліли-смо до книг месних Пултавских вписат, що і єст виписано, року і дня вишменованого».

З цього «доку́мента» Гриша довідався, що триста років тому на Україні не знали м'якого знака при писанні і що хвалькуватий

землемір Левенець не впав з неба, а успадкував норов од свого ж батька, водночас нічого не перейнявши від задокументованого предка Василя Левенця, що виступав поборником високої моральності, не зупиняючись навіть перед незаконним втручанням у особисте життя громадян. Ота незакопна і не дуже моральна запопадливість Василя Левенця та ще, мабуть, якісь історично-біологічні мутації в психіці наступних поколінь призвели до того, що землемір Левенець порушував законність і мораль, керуючись діаметрально протилежними намірами. Хоч як там було, історичні порахунки Гриша мав вести не з своїми далекими предками, а з батьком. І не в сфері абстрактних істин і боротьби за справедливість і моральність взагалі, а в конкретній сфері матеріальних відносин. Гриша міркував приблизно так: раз землемір платив мамі Сашці через суд, то я йому теж верну через суд за всі ті вісімнадцять років суцільного приниження. Вирішивши так, Гриша поїхав до району, щоб у народному суді розпитати про свою справу. Власного мотоцикла він ще не мав, бо складав гроші для здійснення свого паміру, сказати б, родинної відплати, тому попросив у Педана його «Дніпро» з коляскою. Мотоцикл у Педана був не в кращому стані, аніж їхній комбайн, довелося просити Давидка Самуся, щоб подивився (той у мотоциклах і в машинах був як змій!). І до райцентру Гриша добрався вже аж під обід. Сором і ганьба! Суд містився у великій, типово райцентрівській глиняній хаті під поіржавілою, давно не фарбованою бляхою, коло дерев'яного ганку густо росли кущі жовтої акації, в кущах кублилися кури, зітхаючи від спеки. У просторій і доволі прохолодній кімнаті з побризканою долівкою за старою друкарською машинкою сиділа кирпата білява дівчина в білому платті без рукавів і без тих частин, які затуляють те, що треба затуляти спереду, в білих стоптаних босоніжках і вказівними пальцями намагалася поцілити по клавішах машинки: клац! клац! клац!

— Добрий — (клац!) — день — (клац!), — сказав несміливо Гриша.

Клац! Клац!

Комбайнер постояв, переминаючись, у цій прохолодній кімнаті стало йому чогось набагато жаркіше, ніж у полі під сонцем. Він глянув на дівчину майже благально, але вона не звертала на нього ніякісінької уваги. Клац! Клац!

І хоч би ж тобі ще бодай одна жива душа, щоб спитати, помимо цю клацалку!

Гриша погмикав, кашлянув. Клац! Клац! Його розібрала злість.

— Слухайте,— підійшов до дівчини.

Клац! Клац!

— Та припиніть ви своє клацання!

— Не заважайте працювати! — нарешті обізвалася дівчина. Клац! Клац!

Так би й ухопив за руки, щоб перестала! Але заговорила — виходить, помітила.

— Я з Світлоярська,— повідомив Гриша. Для дівчини було однаково. Хоч і з космосу! Клац! Клац! — Суддя є?

— Нащо він вам?

— Треба, раз покинув роботу і приїхав.

— Можна було й не кидати. Зайнятий суддя.

Нарешті дівчина відірвалася від машинки і пильно вступилася в Гришу, водночас мовби намірюючись перепинити Гришу на випадок, коли він рвоне до дверей, що були в неї збоку і, мабуть, вели до судді. Але Гриша ще сподівався на успіх мирних переговорів.

— Надовго зайнятий суддя? — поспитав він якомога спокійніше, хоч уже все в ньому кипіло.

— Скільки треба, стільки й буде зайнятий.

— Я за дванадцять кілометрів приїхав...

— До нас і за двадцять приїздять, та й нічого.

Гриша згадав свій комбайн, який стояв десь без якоїсь дурної зубчатки, Педана, що посміюється собі з молодого комбайнера, знов став перед очима землемір у коров'ячому френчі, закипіло в в серці такою образою, що готовий був би розплакатися. Але вже був мужчиною, не плачами мав боротися з світом, а гнівом і твердістю.

— Це що у вас тут, суд? — з ледь тамованою люттю в голосі звернувся він до дівчини.

— Суд.

— А який? Народний? На вивісці що там у вас написано?

— Народний.

— А я хто — не народ?

І до тих дверей і — до судді, так що секретарка й зворухнутися не встигла.

Можна пошкодувати, що райцентр цей розташований не в зоні земних розломів, багатій на землетруси. Бо було б корисно для суспільства, щоб хоч раз на рік у кожній райцентрівській установі падала бодай одна стіна і відслоняла, що там робиться.

Колись, певно, встановлені будуть повсюди телевізійні камери, як у нас на львівському заводі «Електрон» або в американських універмагах, і з пульта керівник бачитиме, хто справді працює, а хто малює на папері конячок, хто розгадує кросворди, хто грає в шахи, хто пише листи коханим, а хто — навіть дисертації! Ясна річ, зможе бачити, коли сам не писатиме дисертацій або не видзвонюватиме по телефону, щоб довідатися, як зіграло київське «Динамо» з московським, хоч, як подумати — що таке динамо? Звичайний електромотор, якими в районі забиті всі господарства!

Все це таке заплутане, що ліпше припинити розмову на цю тему і піти слідом за Гришею Левенцем до кімнати народного судді.

Кімнатка в судді виявилась зовсім маленькою. Коли б не вікно, то й не кімнатка, а так собі — чулан. Невеликий стіл з чорнильним прибором, у якому вже давно не було чорнила, бо тут же валялося з півдюжини кулькових ручок, два стільці для відвідувачів, один для судді, старенька шафочка, битком набита законами, кодекса-

ми, інструкціями й постановами, і все. Сам суддя Верещака, високий лисий чоловік, стояв спиною до дверей, схилившись до вікна, на лутці якого розкладено було якесь причандалля. Справді зайнятий чоловік. На рип дверей Верещака озирнувся, суплячи густі брови і невдоволено пожовуючи вузькі губи.

— Ти чого сюди? — грізно гукнув він назустріч Гриші.— Тобі чого?

— Добридень,— сказав Гриша і тільки тоді побачив, чим зайнятий суддя: той чистив мисливську рушницю.— Я Левенець. Комбайнер із Світлоярська. Ви, значить, ружжо чистите? А та дурна секретарка каже: суддя зайнятий.

— Як ти сказав? Дурна секретарка? Та ти що? — закричав Верещака і навіть тупнув ногою.

Але Гришу це не злякало, навпаки, надало хоробрості. Раз чоловік кричить — значить, добрий, криком виганяє з себе рештки злості або ж просто використовує крик як своєрідний захист. Хлопець сміливо підступив до грізного судді й діловито поспитав:

— А ви чим змазусте?

Верещака розгубився і відповів:

— Ружейним маслом. Чим же ще?

— А касторкою не пробували?

— Касторкою?

— У нас Рекордист Іванович тільки касторку визнає. На всі сезони, каже, підходить і запах солодкий. Ну, а коли там з'їси не те і шлунок треба прочистити, полізькав ружжо — і в кущі.

Суддя поклав рушницю і приладдя для чищення на стіл, обійшов Гришу довкола, так ніби хотів переконатися, чи не ховається хтось у нього за спиною, і вже не розізлено, без гніву, а скоріше здивовано поцікавився:

— Ти що — спеціально прийшов оце мені про касторку? Ти знаєш, що тут міститься?

— А що? — вдав дурника Гриша.

— Народний суд. А я суддя.

— Який же ви суддя! Ви голова районного добровільного товариства ружжа й вудки,— пояснив Верещаці Гриша.

— Ружжа й вудки?

— Це так називає Товариство мисливців і рибалок ваш відповідальний секретар Іван Безтурботний.

— Ти й Безтурботного знаєш?

— А я всіх знаю.

— Чому ж мене?..

— Тому що ви мене теж не знасте.

— Стривай. Як твоє прізвище? Левенець? А землемір Левенець тобі хто? Родич?

— Він ваш напарник по полюванню. Він і товариш Вивершений.

Згадка про знятого Вивершеного роздратувала суддю. Він рішуче підійшов до дверей і покликав:

— Поліно Андріївно, а йдіть-по сюди.

— Я вас слухаю, Сидоре Дмитровичу,— ввійшла секретарка.

— Поясніть, будь ласка, цьому молодому громадянину, хто я такий.

— Ви, Сидоре Дмитровичу, районний народний суддя-товариш Верещака.

— Дякую вам, Поліно Андріївно, можете бути вільною.

І, коли секретарка вийшла, суддя сховав рушницю до шафи, сів на стілець, пожував вузькогубим ротом, спитав:

— Чув?

— Чув.

— Усвідомлюєш?

— Усвідомлюю.

— До кінця треба усвідомити — тоді в тебе з голови всі дурощі вилетять. Ти думаєш, коли я ружжо чищу, то я не думаю? Думаю весь час над тим, щоб менше судити таких, як ти.

— От спасибі. А тільки я прийшов просити, щоб ви мене судили.

— Судити? За що?

Аж тоді Гриша розповів Верещаці все про землеміра, про маму Сашку і про свій намір повернути мандрівному батькові всі його аліменти до копієчки і неодмінно через суд.

Верещака вислухав і довго думав. Може, карався, що вибрав собі Левенця-старшого в напарники на полювання і, виходить, помилився так само, як у свій час з Вивершепим. А може, взагалі мав звичку не квапитися з рішеннями. Він думав солідно, по-державному, бгав зморшками лоб, тоді розрівнював їх рукою, розтирав шкіру, тоді знову бгав і знову розрівнював, аж Гриша злякався: ану ж протре наскрізь!

— Нічого не вийде,— нарешті сказав суддя.

— Не вийде? Чому?

— Не можна. Закон не має зворотної сили.

— А яку ж він має силу?

— Закон діє тільки в один бік. Для того й існує. Він у одній руці — в караючій. А що сталося б, коли б він і цю руку карав? Братовбивство й нерозберіха? Ні, ні! Це однаково, що ружжо стріляло б і в зайця, і в мисливця одразу. Може таке бути?

— Не може.

— От бачиш.

— Та не може не тому, що ви думаєте!

— А чому ж? — зацікавлено ворухнув своїми бровами Верещака.

— Бо в нас ні зайців, ні мисливців.

— Як то? Та я голова районного добровільного товариства. Тисяча сімсот вісімдесят три члени.

— Члени є, а зайці? Де вони в наших степах? Все розорано, трактори гуркотнявою порозганяли всю живність до самих кордонів. А де засць утримався— хімікаліями додавлюємо. Он я читав —

на Чернігівщині колгоспи заячі ферми відкривають. Розводять зайців і за кордон за валюту на розплід продають. Ото хазяїни! А в нас ні зайців, ні мисливців.

— Та я ж голова...

— То, вважайте, й не мисливці, а самі п'яниці. Аби від жінки втекти та півлітровку роздушити. Як ото мій батечко-землемір. То суд мені не може помогти?

— Безпрецедентний випадок. У тебе що — гроші зайві?

— У кого вони зайві? Я ж вам не капіталіст. Зароблені. Хочу йому вернути.

— То знайди його і верни.

— Е ні, я хочу, щоб йому соромно стало перед законом.

— Закон не соромить. Він карає.

— Треба, щоб і соромив.

— Це вже товариський суд. Розгляньте землеміра в себе в колгоспі.

— Він не член нашого колгоспу. Та й навіщо людей у це вплутувати? Я — син, він — батько, а між нами потрібен посередник.

— Не можу ним бути, хлопче, не можу.— Суддя підвівся, був вищий од Гриші на півголови, грізність з нього злетіла, стояв старий, утомлений чоловік, і якось подумалося хлопцеві, що й справді добре, коли суддя чистить собі рушницю або заклопотаний ще чимсь стороннім, а нікого не судить.

— То прощайте? — сказав він.

— Прощай,— сказав суддя.

Зубчатку до комбайна Безкоровайний знайшов аж у сусідньому районі, одвіз туди навзамін якусь іншу деталь, і Гришина машина загуділа й запрацювала, обмолочуючи валки гречки, які давно вже дожидали тої загадкової зубчатки і від нетерплячки аж мінилися барвою — від гранатової до сумно-сполові лої. Молотилося добре, у Педана помітно піднявся настрій: як не є, для чоловіка починалися справжні повнометражні заробітки, тому, коли помічник запустив Гриші у вухо довжелезним якимсь реченням-криком, комбайнер, за шумом агрегатів не розрізняючи окремих слів, навіть не став силкуватися, щоб схопити приблизно суть сказаного чи бодай визначити, як це неодмінно зробив би Варфоломій Кнурець, синтаксичний різновид речення. Бо, власне, яка різниця, коли ти ковтаєш пилюгу від гречки, підбираючи своїм СК залежалі валки і не бачачи білого світу,— чи до тебе звертаються складнопідрядними, складносурядними, а то й простими реченнями?

Але Педан уперто домагався Гришиної уваги і, втративши надію досягнути свого з допомогою слів, удався до дій фізичних: штовхнув комбайнера в плече, а тоді вдався навіть до насильницьких акцій: повернув йому голову так, що той відірвав напружений погляд від валків і зміг поглянути назад. Полем, слідом за комбайном, але не випереджаючи його, а скромно тримаючись на відстані, їхали дві машини: газик їхньої головихи Зіньки Федорівни і ще один газик, який Гриша ніби й знав, бо вже бачив, але й не пам'я-

тав як слід, чий же він. Але ось той малознайомий газик випередив комбайн, сивоголовий чоловік, який сидів у машині за рулем, вискочив на стерпище, і по тому, що він був однорукий, Гриша впізнав секретаря райкому Степана Михайловича. Коли комбайн наблизився до Степана Михайловича, той помахав Педанові, запрошуючи його на ходу зістрибнути вниз, і, щойно той опинився на стерні, чіпко вхопившись своєю єдиною рукою за поручень, застрибав на одній нозі, другою ніяк не потрапляючи на досить незручну приступку. Гриша пригальмував, хотів зупинити машину, але Степан Михайлович заперечливо крутнув головою і вже за хвилю був на Педановім місці і щось крикнув комбайнерові, мабуть, просив, щоб той робив своє діло, а на нього не зважав.

Ситуація: секретар райкому помічником комбайнера! Кому ще таке випадало?

Вони пройшли загінку (Педан трюхикав слідом, тоді підхопила його машина, яка повернулася з току по гречку), Степан Михайлович зістрибнув на землю, покликав за собою Гришу, Гриша передав комбайн Педанові і теж зістрибнув упиз на червонясту, майже інопланетного кольору стерню, хоч, правду кажучи, стерні тут майже не було, так, їжачок якийсь, бо це поле косив Гриша, а він намагався брати при самій землі, як учив його завжди Безкоровайний.

Вони пропустили комбайн трохи вперед. Степан Михайлович спитав:

— Втрати як?

— Та стараємося, щоб поменше. Хоч гречка й вимолочується не дуже. Зав'яла, чи що.

— Освоївся вже на комбайні?

— Та освоївся, а от з простоями не освоюсь, мабуть, ніколи. У нас тільки Самусь не стоїть. У нього новий комбайн. Коли й летить якась деталь, можуть у іншого зняти, а Самусь не стоїть.

— Як ти вважаєш — це порядок?

— Ну який же порядок!

— Я теж не вважаю.

— Не вважаєте, а таке робиться!

— Не все можна знати, хлопче, далеко не все.

Коли такі заяви робить секретар райкому, відверто зізнаючись у неповній поінформованості, Гриша вирішив збільшити його поінформованість і розповів Степанові Михайловичу про «геометра», про маму Сашку, про свій намір виплатити «геометру» свій борг, про суддю Верещаку, передбачливо змовчавши про ружжо і про свою пораду судді щодо касторки.

— Суддя правий,— сказав Степан Михайлович.— Нема такого закону. Та й не треба. Цих барбосів треба б інакше вчити. Шкода, ніхто не вигадав, як саме.

— Чому ж не вигадали, Степане Михайловичу?

— Ех, Гришо, дорогий хлопче! Багато ще нечисті на землі. А ти не зважай. Роби своє діло і будь людиною. Це головне.

Він обійняв Гришу своєю одною рукою, пригорнув, глянув голубими очима тепло-тепло, аж Гриші защипгало в носі. Може, й ваплакав би, та підійшла Зінька Федорівна.

36

Удари долі були поодинокими тільки в давні часи. В нашому ж суперечливому світі вони щедрі аж до марнотратства. Скажімо, твій комбайн простоює тому, що з нього зняли деталь, яка зламалася в Самуся, але долі й цього видається не досить, і вона насилає на тебе ще Самусевого брата Давидка, точніше, й не самого Давидка, а його молоденьку-молоденьку дружину Роксоляну.

Давидко привіз її до Світлоярська взимку аж з-під Карпат, з якогось Рогатина, про який ніхто й не чув, навіть Одарія Трохимівна, попри всі її знання географії. Давидко метався до Львова по якісь матеріали для районної сільгосптехніки, там заскочив і в той Рогатин, миттю назирив собі гарну дівчину, підхопив її на машину — ось і жінка, радуйсь-веселися!

Роксоляною її прозвали в Світлоярську, хоч насправді була Мирослава. Була —то й будь, а тут зватимешся по своєму норову. Норов же виявила через три дні.

Пішла по Світлоярську в якомусь небачено безсоромному розкиді ніг, наставляла на кожного молодого чоловіка маленький носик свій, розтуляла гарні рожеві губенята, високо скидала тонкими брівками:

— Оце такий ваш степ? Пхи! А я з Рогатина, звідки й Роксоляна. Не чули про Роксоляну? Таж вона стала турецькою султаншею! Була дружина Сулеймана Пишного. Уся Європа їй до ніг падала.

І йде собі далі, а ногами так «роксолянить», що не дай і не приведи, і не хочеш, а очі слідом летять.

Давидко не дуже переймався своєю молодою жінкою, він був чоловік зайнятий, головне — привіз, мав у себе вдома, а далі хай воно йде, як ітиметься. Може, через чоловікову неувагу, може, через пудьгу, а може, й з інших причин, але Роксоляна накинула оком на молодого золоточубого комбайнера Левенця. Коли ж почула самусівські глуми про левине серце Гришине, то тут уже й геть загорілася, уявивши себе бодай на день чи на якусь там годину володаркою такого незвичайного хлопця.

Вона докладала відчайдушних зусиль, вистежувала кожен Гришин крок, вдосвіта, коли траплялося заскакувати йому додому змінити сорочку, Роксоляна неодмінно наверталася йому на очі напівголою, мовби щойно вискочила з постелі й вигулькнула за хвіртку подивитися, хто там так рано пригримів мотоциклом. Коло комбайна жінкам робити було нічого, але Роксоляна знаходила привід побувати на полі, де косив Левенець, бодай раз чи двічі. Іноді на-

вить зривала свого Давидка від братового комбайна і ходок дві-три примушувала робити до Гриші, сама сидячи в кабіні біля свого недогадливого чоловіка.

Все марно! Бо хто б же спромігся простежити кожен найпеномітніший вчинок Роксоляни, зв'язати все те докупи, та ще й прив'язати до такого безневинного хлопця, як Гриша, навіть за умови, що він (цілком теоретично й умоглядно!) мав левине серце? Самому Гриші й не снилося, щоб за ним упадала заміжня (хоч і молодша за нього) жінка (хай і з гарненьким носиком), бо коли й випадала йому в житті хвиля спрямувати свої думки на затасно-високе (а таких хвиль назбирувалося дедалі більше), то летіли вони не через дорогу до садиби Самусів з їхньою Роксоляною, а до Щусевого лісництва. Але думки ці були мов струм невисокої напруги, який не може подолати опору дротів і губиться при передачі на далекі відстані. Думки хоч і летіли, але ніяк не долітали. Потрібен був поштовх, підсилювач, може, додаткове джерело енергії, а то й просто випадок.

Нікчемність подій може іноді доходити до анекдоту. Читай і смійся.

У самий розпал жнив, коли сонце пекло немилосердно, коли на комбайні все шкварчало і мало не тріскався од пересихання навіть бочонок з водою, коли важке пшеничне зерно било в усі комбайнові решета з такою силою, ніби то були золоті зливки, і під кінець дня Гриша починав одчувати те безупинне биття всім тілом, він давав Педанові пройти загінку, а сам бігав до близького топила, щоб обкупатися і хоч трохи струснути з себе втому і напруження. Вони косили коло топила вже третій день, назавтра мали переїздити на нове поле, тому купання Гришине було останнє — власне, й не купання, а пустощі, примха, хлоп'яцтво, бо який би це серйозний світлоярівець заскакував у воду, рискуючи змити з себе не так красу й силу, як поважність?

Гриша біг до топила навпростець через кукурудзиння й кротовиська, яких повно було на зеленім лужку перед степовим прадавнім озерцем. Топило лежало посеред степу в неглибокім вибалку, береги були голі, тільки з одного боку ріс негустий очерет, і саме там утворилася невеличка латочка твердого, небагнистого дна і вода видавалася чистішою. Там пила худоба, там купалася малеча, потрапляючи в степ, туди бігав і наш молодий механізатор. Але цього разу його «купальня» виявилася зайнятою. Він спершу й не збагнув нічого. Почув хлюпостання, ніби від табунця качок, тоді майнуло біле й ніжне, вдарило в очі, в груди, в саме серце, хлопець ошелешено став, ніяк не міг прийти до тями, а те біле збовтнуло водою і в просонцених збризках, що сягали, здається, до самого неба, полетіло на берег, прямо туди, де стояв Гриша, за ним летіли водяні прозорі крила, не згортаючись, не опадаючи, мовби неспроможні відірватися од звабливих заокруглень, таємничих заглиблень, від ніжних неторкапостей оголеного жіночого тіла, що вибрідало з води не вибрідаючи, вибігало не вибігаючи, втікало від стороннього

ока не втікаючи, а в дивній протиприродності постаючи перед тим оком у всій своїй гріховній принаді.

Гола жінка! Скільки їх уже купалося в наших романах і фільмах, а кожному постає, мов об'явлення Іоанну Богослову на острові Патмос. І якісь голоси недовідомі лупають, і хтось кричить, і серце рветься з грудей у героя. Закричало й у Гриші. Забилося в грудях, приголомшило, запаморочило: «Втікай! Втікай од неї!»

Ще й не розпізнавши жінки, не збагнувши, що то Роксоляна, він, як стояв, крутнувся на місці й чимдуж припустив по кротовиську, аж десь, мабуть, кроти перелякано щулилися в своїх глибоких сховках. Та хоч як швидко біг, Роксоляна його наздогнала, випередила, стала перед ним. Коли ж Гриша хотів звихнути вбік, ухопила його за сорочку.

— Стривай! Куди? Це ти сховав мій одяг?

Аж тепер він упізнав Роксоляну, і йому трохи стало легше. Все ж сусідка. Заміжня жінка (хоч яка там жінка в дев'ятнадцять років!). Але ж гола!

— Не бачив я твого одягу. Здуріла! Я тільки від комбайна.

— Коли не ти, то хто ж його сховав?

І терпулася об нього боком, стегном, грудьми. Мокра й гола! Жах! Він знов гнучко вивернувся, а вона, заливаючись сміхом, простягла тонкі руки (ніби ще довші, ніж її безсоромні ноги), пальці заворушилися перед самими очима в Гриші. Втікай, втікай од неї!

Але для втечі треба було знайти причину, щоб пояснити цій ошалілій жінці. Що пояснити? Ага, зберегти честь. До чого тут честь? Гриша боявся звести очі, він вбив їх у землю, щоб не бачити Роксоляни, але вона, мовби вчуваючи виміри того заборонного кола його цупливого погляду, з веселим нахабством переступила межу.

— В тебе ж ноги в багнюці! — мимоволі вигукнув Гриша, сам не знаючи, навіщо те каже.

— Пхи! — пирснула Роксоляна.— То внизу, а вгорі вони чисті, такі чисті...

І знов насупила на нього, як тепла біла хмара. Втікай і рятуйся! (Втечу в такому випадку не слід розцінювати, як слабкодухість, бо, як пояснив авторові доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, ще у Вергілієвій «Енеїді» — пісня друга, рядок 638-й — сказано: «О ви, у кого не зачепила старість крові, і сили міцні, і тіла виносливі ваші, ви й утікайте!» Що ж до еротики, то нею насичений був уже античний роман. Ось кілька імен на вибір: Геліодор, Ксенофонт Ефеський, Харитон, Лонг, Апулей. Коли герой утікає, авторові лишається тільки взяти з нього приклад).

Гриша рвонув по кротовиську цього разу вже з такою швидкістю, що Роксоляна не зуміла його наздогнати, попри свою відсвіженість купанням і, звичайно ж, незважаючи на всі гріховні наміри. Бо гріховність не заохочується й не нагороджується, а тільки карається!

— Чи за тобою гналися? — подивувався Педан, коли Гриша, цілком вичерпаний, забрався до нього і не став до штурвала, а тільки знесилено махнув рукою, мовляв, веди комбайн далі.

37

Як сказав один самодіяльний сільський філософ: «Все рухається, перехрещується, сплітається й верещить». Неприпустимо рішучі дії Роксоляни не дали для неї ніяких наслідків, зате штовхнули Гришу туди, куди його вже давно мали понести його молоді ноги.

Котя.

Ви пам'ятаєте оте чорнооке дівча, що сиділо за столом навпроти Гриші Левенця на заняттях тракторного гуртка і на всі його намагання налагодити контакти відповідало на диво стислою і водночас вичерпною формулою: «Відчепись!» Автор схильний вважати, що такого енергійного вислову людство ще не знало. А коли й знало, то ніколи не вміло падати йому такого універсалізму значень і застосувань, як це могла зробити Котя. Чи то вживала вона це слово як своєрідну ритуальну формулу, чи в його справжньому рішучому значенні, чи внаслідок автоматизму мислення, вироблено в даному випадку не під впливом лінькувато-спокійного батька Щуся, а скоріше матері-циганки Лейли (світлоярівці звали її Олеля),— хоч якими мотивами керувалася Котя, виставляючи своє «відчепись» проти чоловічо-хлоп'ячої половини людства, але діяло воно досить недвозначно і, сказати б, в односторонньому порядку: всі од неї одскакували, як той горох з прислів'я від твердої стіни. Відскочив свого часу й Гриша і так далеко, що вже ось скільки років не міг подолати відстані, яка утворилася між ним і Котею, хоч якась сила й штовхала його до того долання.

Силою такою, як висловився б доктор Варфоломій Кнуреиь, були закони природи, Гриша ж вважав: Котя. Бо хоч і не вийшло з неї професора, і повернулася вона знов у лісництво до свого повільного в словах і думках батька Щуся і до меткої чорнооκої, як і сама, матері Олелі, і в Світлоярську не прославилася ніякими трудовими подвигами, бо зайняла скромну посаду вихователькн в колгоспному дитсадку, та зате степова природа зосередила в дівчині стільки своєї сили, краси й щедрості, що мимоволі брало тебе диво: як може вміститися в одній людині таке добро!

Світлоярівці вважали, що головне в цьому ділі — харчі. Повітря до уваги не бралося, бо тут його — хоч греблю гати, дихають усі досхочу, щоправда, в лісництві воно трохи не таке, як у степу, бо ж тут і степ, і ліс поряд, дихай, де хочеш. А от харчі в кожного свої. Лісник Щусь хоч і ледачкуватий чоловік, але на такій посаді харч сам у руки пливе: і звір, і риба, і своє власне, й від людей — то за дровину, то за деревину. А тут ще чоловікові щастя випало — має жінку Олелю. Сам би він ніколи не знайшов тої циганки, бо непо-

вороткий, хоч і хитрий. Так вона сама прибилася з далеких країв, ніби послана була якимись вищими силами для ощасливлення Василя Щуся. Це Олеля примусила Щуся попродати коней, корову, телят і навіть собак, яких він мав, і придбати нових, вишукуючи по всьому району і вибираючи тільки рябої масті: рябі кобили, ряба корова, рябі телята, навіть собаки рябі. Сміх і гріх! Увесь Світлоярськ реготав, коли Щусь робив свій урочистий виїзд на парі рябих кобил, за якими бігли рябі лошата, а все це супроводжували три величезні рябі собацюри. Чи чоловік здурів, чи йому в очах рябіє? А Щусь покурював та посміювався, різав бичків, обдирав, вичинював рябі шкури, собачі стриг теж під телячі, складав собі, чогось ждав. І, справді, дочекався. Повалили до нього в лісництво мало не з самої столиці новими «Волгами» модні дами, платили за шкури дурні гроші, бо з закордонів, виявляється, прискочила шалена мода на жіночі шуби з рябих лошат і з рябих телят. Про собак у моді не було чутно, але хто там розбере? Світлоярівці тільки руками розводили: «Як міг довідатися чоловік про таку дурничку? Не інакше — його циганка Олеля. А тепер гроші гребе чорно!»

Ну, а коли в батька є гроші, то яка дочка в нього виросте? Котя налилася соком, силою, красою, була туга, як комбайновий скат — хлопці од неї так і відскакували, хоч незримі сили дівочого магнетизму й тягнули їх до лісникової доньки неперебориo й постійно. Гриша до часу тримався на безпечній відстані, мабуть, ще й досі пам'ятаючи оте «відчепись» з тракторного гуртка, але рано чи пізно мав поповнити ряди невдалих Котиних залицяльників, і безсоромна Роксоляна тільки прискорила неминучий процес, поклала кінець хлопцевим ваганням і побоюванням.

Жнива для механізатора — це мовби вогонь для того казкового птаха фенікса, що згоряє, а тоді відроджується з попелу. На жнивах або згориш без остачі, або візьмешся попелом, і ніякі бабчки про фенікса тебе не порятують. Тут людина працює ніби за все своє життя — минуле й майбутнє,— тут беруть не силою, а витривалістю, вмінням, найвищим артистизмом у роботі, самозреченням і самовідданістю.

Гриша косив пшеницю, майже три доби не злазячи з комбайна, і косив би далі, та Педан зігнав його з містка і відправив поспати.

— Хоч часину передрімай! — гримав він на свого молодого комбайнера.— Всього не скосиш. Пшениця — це така штука: ти її скоси цього літа, а на той год знов паросте! І кінця-краю немає.

Гриша пасилу доплентав до вагончика, впав на ліжко, заснув умить, хоч дерев'яний вагончик аж курів од спеки і чоловік у ньому почувався, мов варений рак. Але ж три доби неспання!

Вчені давно вже сперечаються, коли чоловік краще відпочиває вві сні: чи як бачить сни, чи як не бачить. Велике діло — наука! А тут падаєш на вузеньку залізну коєчку — і без ніякісінької цікавості до проблеми, чи тобі щось сниться, чи не сниться. Але, мабуть, саме тоді, коли ти до чогось цілковито байдужий, воно й летить тобі просто в руки. Не встиг Гриша провалитися в

свій комбайнерський блаженно-тихий після гуркоту й ревіння СК сон, як був безжально вирваний, викрадений з країни тиші й спочинку і кинутий навіщось у Прядивку, яка залишилася в залитому водою Карповому Яру і не знати як могла опинитися тепер у степу. Гришу мочили в Прядивці, мов горстку конопель, невідомі злі сили тішилися з його безпомічності й безсилля, його мало не втопили, а тоді кинули до берега на мілке, і щось біле, липке й важке навалилося на нього і стало лоскотати. «Русалка! — перелякано подумав хлопець.— Залоскоче до смерті!» Хотів прокинутися, але від лоскоту його вже почав розбирати сміх, хлопець спершу стримувався, тоді пирснув, залився реготом, сам не впізнавав свого голосу, дивувався й лякався, але реготав ще дужче, поки й прокинувся, знову не знав, чи спить, чи не спить, бо реготало далі — в ньому чи на ньому — якесь чортовиння, мана і мара! Він розплющив очі, махнув руками, натрапив на м'яке, гаряче, чуже! Нічого не бачив, не розумів, був облитий потом, ніби скупаний, і геть сп'янілий від утоми й від певдалого, так безжально перерваного сну.

— Що це? — промимрив хлопець.

— То ти не бачиш? — прошепотіло коло його вуха і обпалило таким гарячим, що навіть Гришин піт видався холодним.

— Хто? Що за дурниці! — вже сердито крикнув хлопець.

— Таж то я — Роксоляна,— спокійно сказала мара і мовби відсунулася ображено від Гриші, бо враз стало легше дихати.

— Чого ти тут? — Вже остаточно прокинувшись, він сів на коєчці, тер очі, дивився й не дивився на клятущу молодичку, що світила перед ним голими ногами.

— А від грози сховалася.

— Видумала! Де та гроза?

— Поглянь-но.

Він визирнув не так з бажання перекопатися, як щоб не мати в себе перед очима чортячої спокуси. Небо чорніло тучею, яка наповзала з Дніпра швидко й похмуро.

— Справді! — крикнув Гриша ніби аж зраділо.— Спасибі, що розбудила!

— Пхи! — встигнув він ще почути в себе за спиною, але далі не слухав, стрибнув з вагончика, побіг до комбайна.

Механізатора можна б зрівняти з міністром або з народним артистом: усі тебе знають, завжди тебе видно, нічого не сховаєш і не приховаєш. Усі знають, де ти з комбайном чи трактором. Поїдеш мотоциклом — бачать куди. Вип'єш чарку — відомо, чим закусював. Така плата за популярність.

Але є в цьому становищі й переваги. Скажімо, ніхто не зможе підступити до тебе непоміченим, а це набуває особливої цінн, коли стосується людей небажаних. Гриша не те що не бажав зустрічатися з Роксоляною наодинці — він панічно боявся цих зустрічей після випадку коло топпла. Але проклятуща молодичка мовби заповзялася довести свою підступність і робила неможливе: влучала

хвилини, коли можна застукати хлопця на самоті. Після вагончика вона недовго й ждала. Гриша возив трактором силосну масу з кукурудзяного поля, на силосному комбайні був сам Безкоровайний, тільки встигай підставляти порожні причепи, Левенець ганяв між лісопосадкою і чорно-зеленою стіною кукурудзи, розминався з Самусем, якого теж поставили на возіння, бо попсував би з своїми швидкісними темпами половину кукурудзи, коли б дали йому комбайн. День минав без пригод, весь у розмірепості й несамовитому темпі роботи. Але тій розмірепості поклала край витка жіночка постать, яка вистрибнула з височенної кукурудзи мало не під колеса трактора, і Гриша, клянучи гібридну кукурудзу, яка вибехкує до самого неба, тітку Лисичку, що домагається небаченої густоти посівів, і, звичайно ж, розпроклятущу Роксоляну, яка заповзялася зганьбити його перед усім Світлоярськом,— ледве встиг загальмувати.

— Якого чорта! — крикнув він, хоч і знав, що Роксоляна за клекотом мотора нічого не почує. Але не станеш же глушити мотор, щоб вона почула твої не вельми лестиві слова. Та Роксоляна не дуже й прислухалася. Хапаючись за що попало, вона вже задирала безсоромну свою ногу, шукала приступку, поровила до Гриші в кабінку. Він замахав на неї руками, показуючи, що місця немає, кабінка для одного, для тракториста, але з таким самим успіхом він міг би махати перед клубком перекотиполя, який з підстрибом летить на тебе, гнаний вітром. Роксоляна знайшла точку опори, вміло видряпалася вгору, без Гришиної помочі відчинила дверцята кабінки, вмостилася поруч з ним на жорсткому, не особливо чистому, треба визнати, сидінні, штовхнула Гришу гарячим стегном.

— Либонь, підвезеш?

Він зозла хотів рвонути з місця, але педаль муфти зчеплення конструктор вмістив чомусь далеко лівобіч от тракториста, саме там, де тепер сиділа Роксоляна. Хлопець наосліп, завченим рухом послав ногу до педалі, але натрапив на Роксолянину литку.

— Ти мені заважаєш! — крикнув він.

— То ж чому? — засміялася Роксоляна.

— Ноги твої. Там педаль муфти! — намагався він пояснити.

— То що я мушу? Прибрати ноги?

От життя: селекціонери виводять гібридну кукурудзу, в якій може сховатися жирафа — не те що хтива жіночка, конструктори втуляють педаль саме в той закуток кабіни, де може опинитися кохана дівчина або ж така причеплива молодиця, і тоді спробуй туди прорватися!

— Посунься! — звелів сердито Гриша. Але Роксоляна витлумачила його веління в свій спосіб: не відсунулася далі, а присунулася ще ближче. От що таке неточність термінології!

Вискочити з кабіни й утекти Гриша не міг, бо це було однаково, що полишити зброю на полі бою. Пригортатися з цією окаянною молодицею теж ніяк не випадало.

Хоч з шапки вбийся!

Зціпивши зуби, червоний від сорому й злості, він усе ж витиснув зчеплення, увімкнув передачу і погнав чимдуж до силосних траншей.

«Ну, більше ж ти мене не впіймаєш! — мстиво думав Гриша, мовчки відбиваючись від Роксолянииних штурмів.— Досить з мене! Нароксолянився по саме нікуди! Ох і нароксолянився ж!..»

Треба сказати, що Гриша не вельми поспішав з справами дорослими, може, несвідомо й далі тяжіючи серцем до світу дитинства, може, пам'ятаючи давню хліборобську істину, що рання весна — безплідне літо, а може, сподіваючись зустріти дівчину, таку ж добру й лагідну, як він. Коли б Роксоляна не була заміжньою і не відзначалася безсоромністю, то, може, й заспокоїлося б чисте Гришине серце від близькості з нею? Але вона тільки налякала хлопця і кинула його туди, де ніякого добра для нього не було. Наткнувся одразу на довготривалу вогневу точку, на фортецю з круговим обстрілом, на чорта в спідниці. Гриша неминуче мав потрапити в той необмежений розряд чоловіків, який визначається словом «жертви», бо перед жіночими чарами ще не зміг вистояти жоден з представників цієї мужньої половини людства, починаючи від Адама і мудрого царя Соломона, кінчаючи дядьком Обеліском і Самусевим Давидком, який на свою голову привіз Роксоляну аж з-під Карпат.

Котя не належала до сучасних дівчат жодною рисочкою! Коли Гриша все ж наважився (вже пізньої осені, коли закінчили копати буряк і техніку затягли на механізаторський стан) зазирнути до дитсадка, Котя зустріла його не те що без захвату, а мало не вороже:

— Чого це ти?

— Зайшов поглянути, як ти виховуєш підростаюче.

— Роксоляни мало — дивитися?

— Та що ти, Котю! Це ж плітки!

Він почервонів, не радий був, що прийшов сюди, боявся звести очі—чи не чує хтось Котиних слів про клятущу Роксоляну. І хоч би ж тобі що було!

— Порозставляй он стульчаки! — звеліла Котя, так ніби Гриша був тут нянею.

В кутку кімнати безладно звалені були різнобарвні емалеві стульчаки. Мабуть, з півсотні.

— Навіщо їх розставляти? — подивувався хлопець.

— Дітей після обіду садовимо. Перед сном.

— Усіх садовите?

— Усіх.

— Не коли хто захоче, а отак — організовано?

— Жди, поки хто захоче! Розставляй!

Ну виховання! Гриша, ясна річ, не знав ні дитячого садка, ні емалевого стульчака, ні примусового сидіння й надимання. Він хотів поспитати Котю, чи у всьому з дітьми ведуться так суворо,

як з оцим нообіднім висиджуванням на стульчаках, але вчасно стримався, збагнувши, що наробить собі лиха.

— Кінчаєш роботу пізно? — спитав.

— А тобі що?

— Ну, тепер рано темніє. А я тут поряд, на стані. Міг би тебе провести до лісництва.

— Сама втраплю.

— Та й багнюка он яка.

— Чи на руках понесеш?

— А що?

— Відчепись із своїм носінням! Батько машиною сьогодні забере.

— А завтра?

— Завтра буде видно.

...Машина в Щуся була така, як і ряба худоба: на сміх людям, але з прихованими хитрощами і придбана теж не без втручання циганки Олелі. Кузов од старого «Москвича» ще найпершого випуску, але мотор і ходова частина — не інакше як з бронъовика, бо машина долала будь-яку багнюку, вибралася з найглибших снігів, з низини, де містилося лісництво, Щусь видобувався нагору до Світлоярська з такою легкістю, ніби й не на машині, а вертольотом, отих страшних п'ять кілометрів, що відокремлювали Світлоярськ і не від шосе, а від усього світу, для Щуся просто не існувало,— і все завдяки його машині. Вона ніколи не ламалася, працювала на бензині всіх марок — од найнижчої до найвищої, мабуть, могла б працювати й на мазуті, навіть на дьогті, гаража для неї Щусь не будував, цілорічно стояла вона під відкритим небом, узимку, коли вночі випадав надто великий сніг, лісник часто не міг знайти, в якому заметі зарито його транспортний засіб, але відкопана машина бадьоро заводилася і готова була долати всі ймовірні і неймовірні перешкоди. Користувався нею Щусь тоді, коли власники машин зніжених — всіх отих «Жигулів», «Москвичів», «Волг» — дбайливо ховають їх до гаражів, змащують-перемащують, підпімають на колодки, закутують і закушкують. Робив урочисті виїзди із своєю циганкою в гості, в райцентрівські магазини, тепер, виходить, возив з роботи Котю.

А що треба механізаторові? Коли неспроможний одразу знайти шляхи підходу до дівчини, то до машини й шукати не треба! Гриша підстежив, коли пізно ввечері Щусь пригримів на своєму «бронъовику» по дочку і вже був там, вже крутився коло машини, виявляючи таку бурхливу цікавість, що помітно було навіть у темряві і навіть такому лінивому чоловікові, як лісник.

— Чого це ти крутишся? — виждавши скільки треба, тобто викуривши довжелезну цигарку і сплюнувши відповідне число разів, спитав Щусь.

— Інтересуюсь вашим «Москвичем», дядьку Василю.

— Бреши другому! Тебе від твоєї техніки та оце потягло б до мого тарантаса?

— Дивлюся, що у вас фари не горять.

— Без фар дорогу знаю.

— Все ж таки — як без світла?

— Ти й без світла мою Котю побачиш! Інтересуєшся, то так і кажи! Залазь до мене.

— А Котя?

— І Котя вміститься. У цій машині не таке вміщалося. Диких кабанів возив!

— Живих?

— Встрелених. Залазь!

— А Котя не буде проти?

— Питаєш! Що то й за дівчина, коли вона не опинчається! А ти не лякайся.

Котя не здивувалась, побачивши Гришу в машині, мовчки вмостилася на задньому сидінні.

— Куди вас одтарабанити? — добродушно спитав Щусь.

— Може, в кіно? — несміливо запропонував Гриша.— Сьогодні в Будинку культури нова картина.

— Одчепись із своїм кіном,— незлобливо сказала Котя.

— А чо' б тобі й не піти? — озвався Щусь.— Чи додому кортить горшки матері перемивати?

Горшки виявилися переконливішими за Левенця, бо Котя замовчала, і лісник повіз свого «броньовика» по головній вулиці Світлоярська до центральної сільської площі.

Кіно не принесло особливої радості. Там показували любов за сто чотири хвилини. Хлопець побачив стюардесу, одразу повів її до себе додому і... Так усе просто, як чхнути. А тут лиш доторкнувся до Котиної руки, і вся темрява як тисяча гадюк: «Одчепис-с-сь!» Ну, як тут житимеш!

У природі відбувалися звичні зміни — три місяці осінь, три місяці зима і вічна весна, але Гриша за цей час не просунувся в своїх завоюваннях ні на п'ядь. Хоч з якого боку підходив до Коті — відскакував і відлітав. Мовби й не проти його прихильності — і в кіно, і додому, і туди, й сюди, але завжди й на всі випадки в неї, як заклинання: «Ану ж відчепись!», «Ану ж не чіпай!», «Ану ж не чіпляйся!», «Ану ж зачепи!»

Формулювання — хоч дипломатам подавай для їхніх балачок про суверенітети й невтручання.

Гриша міг би розповісти Коті про такі страшенно цікаві речі, як герметизація комбайна, заміна двох агрегатів, удосконалення третьої очистки. Але після всіх отих «одчепись» він тільки гмикав, чмихав, його природний розум вступав у перозв'язане протиріччя з умінням вести бесіду. Котя ж неначе тільки й ждала цього, вона, мов синиця з гілки на гілку, легко перепурхувала від свого дитсадка до модної пісні, від космосу до халтурного фільму про любов, а тоді незмінне: «Ану ж одчепись!» Гриша не міг стямитися, з яких віддалених століть прискочила в наш світлий

радянський час ця понура формула людського недовір'я і обурливо-непотрібної перестроги!

Гриша пробував ударитися в обхід.

— Тю! Котю, що в тебе на щоці?

— Де?

— Та ось же. Дай покажу.

Та за руку. Та цмок її пальчики! А вона вільною рукою по щоці Гришу — лясь!

— Ану ж не чіпай!

Теж мені залицяльник! Вже коли цілувати, то обидві руки водночас. Але як? Тут безсилим виявився б сам Варфоломій Кнурець, бо в діях людства ще не траплялося, мабуть, таке непокірливе створіння, як Котя.

38

У Щуся на садибі в ямі сидів єнот і вночі майже чоловічим голосом кричав: «Еге-ей!» Єнот, ясна річ, ніяк не міг належати до Гришиних ворогів, але, хоч як це малоймовірно, накликати своїм криком суперника хлопцеві зміг.

Вже почалася весна, в розпалі була посівна, вдень і вночі механізатори гибіли в полі, і все ж Гриша урвав часину, щоб заскочити до лісництва пізнім вечором і одержати свою порцію «Відчепись!». Він уже придбав собі «Дніпро» з коляскою, Щусі добре вивчили звук його мотоцикла, можна сказати, звикли. Лісник часто виходив зустрічати хлопця і дуже шкодував, що той некурящий і з ним не постоїш мовчки, покурюючи та поплювуючи в темряву, де повітря — мов те вино. Так він вийшов і того вечора, який мав стати переломним з багатьох міркувань; це дуже й придивлявся до мотоцикліста, не зауважив, що той ніби вищий за Левенця, стояв собі, курив, ждав, поки той підійде. А той чомусь не йшов, теж стояв, мовчав і домовчався, поки єнот з своєї ями гукнув: «Еге-ей!»

— Все правильно! — сказав вдоволено мотоцикліст, і Щусь тільки тоді впізнав Самуся.

— Тю! — подивувався він.— Чого це ти прителющився? Посівна, а вас чорти носять. То ростучий механізатор вчащав, а це вже й ведучий?

— Все правильно,— повторив Самусь.— І посівну кинув, і ростучого випередив. Що то там у ямі в тебе, дядьку Василю, кричить?

— А єнот.

— Де взяв?

— Упіймав.

— Питаю — де?

— А яке твоє діло?

— Питаю — значить, діло. Я член товариства мисливців. У судді Верещаки.

— І що? Судитимеш? За дикого звіра?

— Все правильно. Читав у газеті? За змій судять. Наловив один у пустині торбу зміюк, йому й припаяли триста кербелів штрафу! Бо народне добро!

— Гадюки — добро? Та ти здурів!

— Зміїний яд, чув? Ліки від радикуліту.

— А в мене радикуліту нема,— сплюнув Щусь.— Ходімо краще, там моя Олеля таких кишок сьогодні наготувала, що й мертвий оживе, як попробує! Пізно ти приїхав. Побачив би, як у мене тут за дубами заходить сонце. Ну! А як сходить! Отак приїдь сюди, поклади мотоцикл у траву, ходи й дивись, як воно сходить, як піднімається туман, як висихає роса.

— Дурний час треба мати.

— Сам ти дурний. То йдеш? Борщ там теж сьогодні. З свининою.

Самусь мовчки пішов за Щусем. Високий, спина довга, як у коня, а обличчям вродливий, як чорт. Чоловік ніби як чоловік: і передовий механізатор, і заробляє, і слава є, а щось у ньому не так, як у людей. Нагадує механізми, з якими завжди має справу. Вже тобі ніби й не чоловік, а трієр або кормонодрібнювач.

До борщу й до свинячих кишок знайшлася пляшка, випили по чарці, циганка крутилася довкола Самуся як заведена, а він тільки запихався та поблимкував своїми бульками. Він терпіти не міг, коли хтось говорить про борщ, як його затовкують салом, чи про свинячі кишки, як їх начиняють пшоном, а тоді в макітерці ставлять на цілий день у гарячу піч, щоб умліли. Він просто поїдав усе смачне, зовсім не цікавлячись, яким чином воно готується і де береться. Чи може такий чоловік хоч чимось цікавитися? Щусеві, попри його спокій, уже почав уриватися терпець (бо не приїхав же справді Самусь заради єнота!), він зиркав на дружину, поглядом підохочуючи, щоб вона спробувала випитати в гостя, чого він пожалував, але циганка крутилася собі далі та напихала Самуся своїми витребеньками. А той їв, як кінь, і не міг, здається, наїстися — теж, як кінь.

Аж тут загримів ще один мотоцикл, але замовк, неначе подавившись, мабуть, наткнувшись на Самусеву техніку, а за хвилю в хаті з'явилася Котя. Вона вдала, що не помітила гостя, пройшла до хатини, але дверей за собою не зачинила, так що лісник міг гукнути до неї через поріг:

— Котю, а глянь, хто це в нас?

— Чи ба!

Вона вийшла, мружачись од яскравого світла, блимнула на Самуся ще більшими, ще чорнішими, ніж у нього, очима. А той її за руку — хап!

— Ану ж відчепись! — почув він негайний ультиматум у відповідь на свої протизаконні дії... Але те, що лякало й наповнювало розпачем Гришу, лише звеселило Самуся.

— Все правильно! — зраділо вигукнув він.— Відчепись, аби не перечепився, а коли й зачепишся, то, значить, не почепись і не вчепи, а таки ж підчепи!

— Ич, ціцерон-макарон! — зарготав Щусь.

А Котя знов у хатину, та віконну раму — штовх, та в садок — плиг! А в садку стояв під деревом Гриша і був, як заведено казати в таких випадках, ні живий ні мертвий. Стрибнула до нього лише для того, щоб він у мільйонний раз почув «Відчепись!», але ж стрибнула!

— Невже Самусь? — спитав Гриша, який уже давно впізнав і мотоцикл, і голос його власника, що долинав з хати.

— А тобі не однаково?

І хоч плач, хоч скач.

Найзагрозливішим було те, що Самусь приїхав мотоциклом. Машина та обидва мотоцикли (бо мав їх два) слугували йому тільки в особливих випадках. Як усі Самусі, він був ощадливий, економний, попросту — скупий і жадібний. Тому власну техніку берігся, а з колгоспної брав навіть більше, ніж вона могла дати. Всі це бачили, і всі мовчали, бо треба ж мати свого передовика, а ще не народився той, хто перевищив би Самуся. Самусь їздив обідати трактором, а то й самохідним комбайном, трактором же їздив на всі збори, до магазину, до контори, до молодиць — вдів і розведених — так само. Його приймали, бо молодий і нежонатий, та ще й Самусь, але й не давали особливо розсиджуватися, бо сором перед людьми. Найбільше, що міг мати від молодиць,— чарку та сала з цибулею на загризання. Решта — зась. Не станеш же цілуватися, коли під хатою трактор гарчить на все село і люди сміються: «Вже Самусь у Дупьки!», «Вже в Наталки!», «Вже в Моїрі». Де трактор, там і Самусь. І щоразу до іншої. Виходить, у чоловіка п'яних серйозних намірів, а коли так — з богом...

Самусеві вже було за тридцять, а він ні одружуватися, ні хоч би закохатися. Так ніби чоловік не знав, що таке любов, симпатії, переживання. Коли ж гримотів трактором до тої чи іншої молодиці, то, мабуть, просто хотілося йому в ту мить жінки так само, як хочеться хліба, води, спати.

А до Щуся прискочив, бач, мотоциклом і в темряві, та ще й пору вибрав таку гарячу. Так і всю посівну в колгоспі під загрозу можна поставити: один механізатор зривався щодня до лісництва, а тепер цілих два!

Грищі дуже хотілося обговорити всі ці проблеми з Котею, але, одержавши своє чергове «Відчепись!», він змушений був котити мотоцикл далі від лісникової садиби, щоб не нагадувати торохтінням про себе зайвий раз і їхати на тракторну бригаду з серцем, в якому шкреблися навіть не традиційні миші, а всі знані й незнані сільськогосподарські гризуни.

Ну ж Самусь! І чого йому треба в Щуся?

А Самусь узявся за діло так, як він брався за все. Щовечора котив до лісника, їв смачні цигапчині борщі, пив Щусеву горілку,

слухав, казав: «Усе правильно!» Коли ж появлялася Котя, норовив ухопити її за що доведеться і зовсім не ображався на дівчаче «Відчепись!», а її стрибань у вікно до Гриші Левенця мовби й не помічав.

Чудеса в решеті!

Щусь ще ніколи в житті так не тішився. Йому подобалося велике суперництво, оця неоголошена війна між двома механізаторами, подобалася ще більше гра, яку вела його Котя з ними обома і з ним самим. Він бачив, як Котя обкручує довкола пальця обох хлопців і його з циганкою, але знов і знов заохочував і навіть провокував цю безконечну гру, сидів після щедрої, ситої вечері, дивився, як Котя вистрибує у вікно, бачив усе, покурював, посміювався. Хай показиться, поки молоде! Циганка Олеля вела себе ще загадковіше. Співчувала і Самусеві, і Гриші, стояла за обох і ні за кого зокрема. Допитатися в неї Щусь нічого не міг, але знав: хитра циганка щось має на гадці. Має, то й хай. Тут головне було не в циганці, й не в Коті, і не в молодому Левенці, а в тому, що Самусі прийшли до Щусів! Прийшла коза до воза та й сказала: ме-ке-ке! Зламали роги найславетнішому Самусеві, відмовився од своєї свинячої звички їздити до людей трактором, забув про посівну, сидить тихий та добрий у хаті й терпить усі Котині вибрики! Всі прикмети вказували на те, що настав небувале вознесення Щусів, і якою ціною! Ціною, можна сказати, принизливого впокорення Самусів у особі найвидатнішого, може, чоловіка, якого за цілі віки зміг сплодити цей рід.

Чи треба казати, як кортіло Щусеві підігнати події! Але він не квапився. Перше — що мав натуру повільну й терплячу. Друге: йому однаково було, кого вибере Котя, бо, коли Самуся, тоді для Самусів вічна залежність од Щусів, коли ж Левенця, то Самусям вічна ганьба й приниження, що знову ж грає на дудку Щусів. Третє: він боявся сполохати Котю, бо вона була як ляклива пташка або дике звірятко — махни необережно рукою, і все пропало. Полетить, побіжить, утече, забереться в найглибші нетрі дівчачої неприступності, віджене від себе своїх дивних (але ж і цінних, чорти його бери!) залицяльників, і тоді знов сиди в лісництві та слухай, як завивають вітри та пугукають сичі на сухих деревах ночами. Тому Щусь виказував терплячість на рівні світових стандартів, і Котя, мовби з бажання віддячити батькові за політику невтручання і поблажливості, а може, перейнявшись Щусевими хитрощами і міркуваннями династичного порядку, від дії односторонніх перейшла до загравань з обома своїми кавалерами, вже не щовечора вистрибувала у вікно до Гриші Левенця, так що той марно тупцював між темними деревами, а розімлілий від щастя Самусь блаженствував коло неприступної чортячої дівчини і вдоволено муркотів: «Усе правильно!»

Найбільшого напруження події набули вже перед самими жнивами. Конфлікт між Самусем і Гришею Левенцем загострювався більше й більше і загрожував вибухнути якимсь не баченим у цих

краях катаклізмом, але глибоко й неприпустимо помилялися всі, хто звів би цей конфлікт до мовчазного й не до кінця зрозумілого суперництва двох механізаторів за чорняву доньку лісника Щуся. Хоч зовні, надто для людей невтаємничених, могло все видаватися саме таким, але ми не можемо припустити навіть думки про здрібнення пам'ятів і життєвих устремлінь наших героїв. Бо в душах їхніх (у зовсім молодій Гришиній і старшій на десять років Самусевій) лунали не самі лиш пісні про кохання, але могутньо гримів і марш механізаторів (слова Негоди, музика Пашкевича, виконує хор механізаторів під керівництвом Безкоровайного): «Ой прослались довгі гони, степ розбуджений дріма, заправляймо, хлопці, коні та й сідаймо, друзі, до керма. Усміхнися, земле-мати, дзвонить колосом врожай. Перемоги здобувати ми рушаєм на передній край. Не забудуть степ і зорі, ясний місяць, темний став, як ми в клекоті моторів йшли у наступ до нічних заграв». І приспів: «Гей, могутня, дужа сила відростила наші крила, запалила нас, поріднила нас!»

З таким маршем тяжко змагатися навіть Коті. А хіба ж тут справа обмежується самим маршем?

39

Світлоярськ переживав цивілізаційний шок.

Шок був несподіваний і запізнілий. Міг би виникнути одразу після переселення, викликаний безліччю прекрасних причин: архітектурою нового села, електрикою, водогоном, газом, радіо, телевізором, телефоном, небаченими громадськими будівлями, монументами на просторих площах Світлоярська, зрошувальною системою, яка поклала край залежності від примх погоди, чайною, де тоді охоче давали не тільки чай, цілим загоном сільськогосподарської авіації, який отаборився за Світлоярськом, на колгоспному аеродромі, поряд з бригадою механізаторів. Усе це сприймалося як належне, як даність, як завойоване й закономірне, воно ставало побутом, звичайним життям, іноді навіть буденністю, ніхто не захоплювався всемогутньою силою електрики й не заклякав побожно перед таємничою дією електронів, три трансформатори (один коло сільради, другий коло ферм, третій коло Самусів) привертали увагу не більше, ніж колись курінь на баштані або колодязь з журавлем; газ був балонний, але світлоярівці вже очікували, коли спорудять газопровід Оренбург — Західний кордон, щоб десь втулитися зі своєю трубочкою й собі, тим часом законно обурювалися, коли траплялися перебої з завезенням балонів, і в районній газеті «Голос степу» в рубриці «Листи трудящих» скаржилися: «Доки Світлоярськ сидітиме без газу? Іншим завозять, а нас минають». Деяке збурення вніс у життя світлоярівців телевізор. І не занадто цікаві програми Українського телебачення, а також не через те, як назвав його Варфоломій Кнурець, радіологічне оскаження ефіру, що його викликали над Світлоярськом електромаг-

нітні поля від радіо, телебачення й високовольтних енергетичних ліній,— просто розпочалося змагання, в кого вища телеантена, в кого красивіша сталева вежа, хто вловлює більше програм; коли ж Безкоровайному його сини, які давно вивчилися на інженерів сільгоспмашин і десь працювали на тракторних і комбайнових заводах, попаварювали до його телевежі сталевих драбинок, трубок, щіток та їжаків, і телевізор бригадира колгоспних механізаторів став ловити не тільки всі радянські програми і програми Інтербачення, але й Рим, Париж і дрібненькі європейські країни, тоді село кілька місяців вело гарячі суперечки про те, де вродливіші теледиктори: в Римі, в Парижі а чи в деяких дрібненьких європейських країнах.

Не дуже стривожилися світлоярівці, не почувши жайворонка в полі, бо якось не вміщалося в голові, щоб таку гарну пташку могли витравити гербіцидами, хотілося думати, що вона просто не прилетіла одну й другу весну, як не прилітають іноді ластівки. Трохи більше стурбувалися, не почувши деркача. Все ж таки жили колись на краю плавнів, коло високих трав, і щоліта чули, як у тих травах подає голос деркач. Ніхто його ніколи не бачив (бо втікав деркач навіть од всюдисущих косарів), деркач теж нікого не бачив, він собі дирчав у травах, всі люди те чули, а він чув людей. Повесні приходив пішки з Африки, восени знов мандрував туди, так тривало завжди, а от у нове село не прийшов. Чи то збройний конфлікт на Близькому Сході, чи гербіциди, чи безліч шосе по дорозі стали на заваді. Одним словом, цивілізація.

Світлоярівцям жалко було деркача. Вони вважали, що він все ж прибігав на старе місце, але не знайшов ні Карпового Яру, ні високих трав, засумував і відкинувся, більше вже ніколи не з'явився.

Досить спокійно сприйняли світлоярівці зникнення різнокольорових (іноді й вельми славних) українських горілок, всіх отих «Полтавських», «Сумських», «Чернігівських», «Вінницьких», «Запіканок», «Спотикачів», «Перцівок», «Вишнівок», «Слив'янок», «Калганівок», «Зубрівок» та інших. Непомітно перейшли також від домашніх паляниць до сільмагівського хліба; за статистичними даними товариша Зновобрать, в Світлоярську вже не було жодної жінки, молодшої за тридцять років, яка вміла б спекти українську паляницю; пампушки, книші, пиріжки поволі забувалися, плескачі вперто пекла, здається, тільки Вустя-Чухалка, бо це була її фірмова страва, навіть славу цього села — варенники — в найпростіших їх модифікаціях (з сиром і з давленою картоплею) спробували передати в систему громадського харчування, де вона втратила свої високі якості й неповторний смак і була названа дотепниками «недоварениками». Жінки радо відмовлялися від стояння коло печі, їх влаштовував перехід на державне постачання, чоловіки загалом теж були за вивільнення жінок од деяких домашніх справ, але по їхніх тонких натурах і вишуканих, як у всіх українців, гастрономічних смаках відчутно вдарило збіднен-

ня раціону, і вони гірко поспівували слідом за карпатським поетом: «Гей, ча-ча, гей, чу-чу,— я вже хліба не печу. Якби ще хтось так зробив, щоб і їсти не варив!»

Але ж як подумати, то цивілізація не в тому, що їдять, що п'ють і які птахи співають тобі над вухом. Цивілізація навіть не в машинах, виявляється. Бо в Світлоярську тих машин, тих двигунів внутрішнього згорання, тих електродвигунів було стільки, що вистачило б на невеличку країну, яка розвивається. Але шоку це в Світлоярську не викликало ніякого, сприймалося знову ж таки як данність і закономірність.

Шок був викликаний великим науковим відкриттям, яке світлоярівці зробили пізньою весною того року. Виявилося, що цивілізація не в тім, на чому їздять, а *по чому їздять*. Поки ти ганяєш машини, мотоцикли, мопеди й велосипеди по пилюзі, по багнюці, по пісках, глині й чорнозему, по баюрах, бакаях, ямах, чорториях, рівчаках і калюжах, то хоч які досконалі ті транспортні засоби, цивілізації ти не відчуєш і на копійку. Але проклади кам'яну дорогу, та залий рівненько асфальтом, та прокотись по ній на гумових колесах, піддаючи газку,— ото воно, ото радість, захват, занаморочення і чудо з чудес!

Від першого дня переселення на нове місце світлоярівці вперто кидалися думкою до отих кількох кілометрів багнюки, що відокремлювала їх від широкого світу. Було багато розмов, суперечок, критики й самокритики, на кожних звітно-виборних зборах колгоспу «Дніпро», на всіх засіданнях сільвиконкому нагадувано керівництву про дорогу, але Зінька Федорівна, підтримувана товаришем Зновобрать, посилалася то на відсутність коштів, то на зайнятість важливішими справами, то на потребу виконання чергових завдань, то на недовиконання зобов'язань перед державою. Нарешті, в грудні минулого року на звітних зборах Зіньці Федорівні сказано так: або кладемо шосе, або сама бери молоток і бий камінь, коли в колгоспі не можна знайти десять чоловіків та п'ять автомашин. Критика, як відомо, рушійна сила, вона зрушила навіть Зіньку Федорівну, і вже до травня в Світлоярську відкрито першу чергу майбутнього колгоспного шосе. Щоправда, оті кілька кілометрів так і лишилися в первісному стані, асфальт був прокладений тільки в самому селі по головній вулиці, що з'єднувала адміністративний центр Світлоярська з фермами. Всього два кілометри сірої широкої стрічки асфальту, а що зчинилося!

З раннього ранку до пізньої ночі, з невеличкою перервою чи то на сон, чи то на збирання нових сил для нових шалепств, по асфальту з диким ревінням, на максимальних швидкостях, в чорних вихлопах спрацьованих і недопрацьованих газів, в тріскотняві, стріляннні, пахканні, чмиханні, в завиванні, скреготі, гудінні, брязкоті котилося все, що могло котитися, бігло, летіло, мчало навмання, наосліп, оскаженіло, наввипередки. Їхали машини вантажні, легкові, державні, колгоспні, власні; їхали мотоцикли й трактори, колісні й гусеничні, з причепами й охляп, по ділу й без

ціла; їхали елегантні мопеди й велосипеди з саморобними моторчиками, всім треба було проїхатися саме по головній вулиці Світлоярська; завертали сюди трактори з поля, заїздили навіть із сусідніх сіл («Кажуть, у Світлоярську повний асфальт поклали, давай заскочимо!») змагалися в швидкостях, у ревінні, в двигтінні, в димових шлейфах, у вихлопах, хто більше, хто дужче, хто вище пальне в світлоярівську атмосферу. Дим-димок від машин... Гай-гай, минула пора, коли на всю Україну, на весь її безмежний повітряний простір пахкали димком два слабосилі трактори: один довжепківський, другий тичинівський! Тепер Світлоярськ мав пережити справжній цивілізаційний шок не так від надміру техніки, як від її неприродного, сказати б, протизаконного й злочинного скупчення на коротенькому відрізку. Якийсь школяр, намагаючись перевершити трактор «Бєларусь», що посилав свої вихлопи просто в небо, пристосував до свого змоторизованого велосипеда вихлопну трубу з довжелезного гумового шланга, закріпив його на двометровій тичці і вив'юпювався поміж технікою на асфальті, стріляючи чорним димом вище за всіх. Цивілізація! Кури боялися перебігти дорогу, всі візити півнів до сусідніх курочок відмінено, відкладено на час невизначений. Коти з переляку дерлися на дерева і зеленооко блимали на те, що відбувалося на дорозі. Собаки поперва були спробували чесно виконувати свої собачі обов'язки, тобто обгавкувати все, що пробігало повз них, але вже надвечір першого дня захрипли, знесилилися, а тоді й зовсім впали у відчай і або ж несмілливо сідали на власних хвостах попід парканами, або залягали в дворах, сподіваючись перечекати це повітне нашестя. Марні сподівання!

Шалений біг не вгавав, він ще набирав на силі, машин більшало з кожним днем, техніки прибувало як у колгоспному господарстві, так і у власному користуванні в колгоспників. Самусь, наприклад, випробував і обидва свої мотоцикли, і машину; Рекордист Іванович, що спершу їздив тільки на мотоциклі, несподівано в неділю з'явився на новенькому «Москвичі», який щойно придбав йому батько його Іван Іванович Несвіжий; навіть Гриша Левенець, хоч який спокійний був хлопець, теж піддався всезагальному шалові й пиряв на мотоциклі туди й сюди по асфальту, катаючи то свого помічника Педана, то іноді Котю, яка від політики «відчепись — не чіпляйсь», мабуть, під впливом асфальту, несподівано перейшла до підступної тактики гри на два фронти і каталася тепер на мотоциклі то з Левенцем, то з Самусем. Щастя, що відмовлялася їздити з Самусем на машині, бо мотоцикли — це справа видима, тут ні прихованості, ні тасмничості, ні недозволеності, які можуть процвітати в закритій машині, та ще в такого типа, як Самусь.

Ганяла по асфальту не тільки молодь, а й люди поважні, з становищем, сама Зінька Федорівна тепер то й знала, що чухкала своєю «Волгою» то від контори до ферм, то від ферм до контори; товариш Зновобрать, який ще, на жаль, не мав для сільради

ніяких транспортних засобів, змобілізовував для себе то «Волгу» Зіньки Федорівни, то якусь вантажну машину, то й чий-небудь мотоцикл і теж проскакував разів з п'ять чи шість на день по асфальту, приглядаючись до порядку. Навіть Петро Безтурботний вирішив змінити свій усталений маршрут од плавнів до ферм так, щоб він захоплював асфальт, і пара його гнідків сонно плептала тепер щодня посеред знесамовитілої техніки.

Хто б усе це міг пояснити і як пояснити?

Дядько Обеліск, що звик підсумовувати всі нові явища в лакопічних формулах «знищить» і «водрузить», від заяв утримувався, мабуть, теж був приголомшений небувалим явищем, попросту кажучи, був у стані цивілізаційного шоку. Щусі й Самусі були учасниками великих перегонів на світлоярівському асфальті — отож їм було не до узагальнень, висновків і пояснень. Шкільні вчителі, аж до велемудрої й досвідченої Одарії Трохимівни, демонстрували цілковите безсилля, бо вчителі завжди безсилі перед невідомим. Доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, коли автор розповів йому про те, що відбувається в Світлоярську, став наводити якісь занудливі статистичні дані про те, скільки в якій країні машин, але це було типово не те.

— Машини, про які ти кажеш, кудись їдуть і щось везуть,— зітхнув автор.— А в Світлоярську ніхто нікуди не їде. Тут просто їздять! Може їхати й завернути через сто метрів, може виписувати по шосе кола, вісімки, може їхати зигзагами, це вже просто їзда задля їзди, як мистецтво для мистецтва. Чим це можна пояснити?

— В діях людства подібних прецедентів не спостерігалося,— розвів руками Варфоломій Кнурець.

Чи не найближче до істини підійшов найстаріший житель Світлоярська столітній дід Гнат, який сказав просто й коротко: «Все ото нечиста сила казиться!»

Досі мова йшла тільки про речі видимі. А коли взятися за невидимі?

Тоді одразу й з'ясується, що цивілізаційний шок викликано у Світлоярську не наявністю асфальтованої вулиці, і не великою кількістю техніки, і не психічним складом світлоярівців, а космічним змаганням двох начал, биткою двох темних сил, попросту кажучи, двох чортів: старосвітського карпоярівського чортяки і модерного світлоярівського чортика.

Карпоярівський чортяка був старий і рудий, бо щоразу появлявся на світ божий з глинища, де містився засекречений контрольно-пропускний пункт до пекла й назад. Від старості поточений склерозом, як старе дерево шашелем, а від роботи в шкідливих для здоров'я пекельних цехах розкашляний і розшмаркапий, чортяка мав би давно піти на пенсію, якби міг підлягати людським законам, але верховний сатана, посилаючись на чортяче безсмертя, не давав своїм підлеглим ні те що пенсій і щорічних відпусток, а скасував навіть вихідні дні й щопайкоротші перепочинки. Так

вопо й вийшло, що старому й кволому чортяці випала нелегка доля змагатися з модерним виродком бісівського племені. Світлоярівський молоденький чортик відзначався цивілізаційною бадьорістю, зухвалістю й неперебірливістю, хворощі йому були ще не знані, тому в майбуття він дивився з оптимізмом і взагалі сповнений був здорового нахабства і зневаги до всього старого, минулого, колишнього. Ночував він не в сухій вербі або в сухій груші і не під бузиною, як споконвіку заведено було в усіх відсталих українських чортів, а в двигунах внутрішнього згорання (в електродвигуни не залазив, бо електрика лишалася незбагненною і загрозливонеприступною навіть для диявольського племені), харчувався пафтою, соляркою, гасом і бензинами, найбільше полюбляючи високооктанові А-76 і А-93, а коли перепадало, то й «Екстрою» (це вже тільки з столичних машин, бо для місцевих її не завозили, а інтуристи, які заправляють свої автомобілі тільки «Екстрою», до Світлоярська не добиралися за браком шосе). Вдень обидва чорти ширяли над землею, відганяючи од неї дух святий, для якого часи настали й геть нестерпні: на землі треба порядкувати, але й космосу не полишиш без нагляду, бо ж люди прорвалися вже й туди. Отож віковічна битва між богом і чортом над Світлоярськом не відбувалася, зате розгорілася битва між силами сатанинськими за територію, сфери впливу і ринку збуту бісівського зілля, виробів і товарів.

Карпоярівський чортяка, окрім своїх старощів, склерозу і пошкодження дихальних шляхів, поступався чортикові світлоярівському в силі ще й тому, що змушений був тепер щоразу користуватися не звичним виходом з пекла у старому глипищі, затопленому, як відомо, дніпровськими водами, а пробивався з підземних нетрів у каменоломні, пропихатися ж крізь твердий камінь — це зовсім не те, що проникати крізь м'якеньку й податливу глину, тому добирався він до Світлоярська подряпаний, понарваний, знесилений і жалюгідний, тимчасом як світлоярівський чортик, сьорбнувши замість кави з сметанкою високооктанового бензинчика, вискакував з машинного або комбайнового двигуна (він залюбки міняв місця своїх ночівель) свіженький, як огірочок, дужий, гнучкий, ініціативний, винахідливий і миттю налітав на свого старомодного й неповороткого суперника.

Коли ще бог був живий і порядкував на землі, то помічено, що мав він звичку втручатися в усі події безпосередньо, доходив навіть до того, що хапав для своєї втіхи гарних жінок або й привабливих хлопчиків, як те він зробив з древніми греками, вкравши в них Ганімеда. Диявол, навпаки, хитро тримався осторонь, використовуючи в кожнім темнім ділі своїх уповноважених, яких вербував серед слабохарактерних, морально й політично нестійких елементів. Почав він це з Єви, яку вмовив підсунути Адамові заборонений плід, а там як пішло, як пішло! Але підставних осіб дияволи використовували тільки для злочинних справ між людьми. Свої ж внутрішні справи вони вирішували власними силами, не

допускаючи туди нічиїх втручань, щосили намагаючись не надавати їм зайвого розголосу, себто зберігати свої чортячі таємниці. Власне, і запекле змагання карпоярівського та світлоярівського чортів минуло б цілком непоміченим, якби старий чортяка був здоровіший і міг швидше пролазити крізь камінь, щоб з'являтися над Світлоярськом не перед самим сходом сонця, а в ту точно визначену вже тисячі років тому годину, коли чорти навкулачки б'ються. Він запізнювався просто неприпустимо, чим порушував споконвічний кодекс чортячої честі, і розкривалася таємниця диявольських незгод перед людьми, тому модерний світлоярівський чортик теж вирішив не дотримуватися букви сатанинських закопів, простіше кажучи, він знехтував усіма приписами й правилами ведення боїв і змагань. На його виправдання слід сказати, що модерний чортик попервах не порушував правил і пробував здолати свого відсталого й зужитого суперника способом прадідівським, тобто взяти його на кулак. Але старий чортяка виявився непіддатливий, як Мохаммед Алі. Кулаки мав тверді, мов камінь, бився вперто, запекло, хекав на молодого чортика такою тисячолітньою зненавистю, дмухав такою сіркою, що куди там усім новітнім хімкомбінатам. Чортик злякався і вирішив удатися до хитрощів. Хитрощі ж у нечистої сили відомі здавна: знайти заміннпка, загрібати жар чужими руками. Так надумавшись, світлоярівський модерний чортик став шукати, кого б же випхати проти карпоярівського чортяки з його камінними кулацюрами. Світлоярськ лежав перед ним як на долоні (доктор ерудичних наук Варфоломій Кпурець ласкаво й великодушно підказав авторові цю славетну ідіому, широковживану в літературі).

Вже, звісно, не було тут тої поплутаності й нерозберихи, які панували в Карповому Яру, де хати стояли як попало й де попало, одна в леваді, друга в гайку, третя на белебні, четверта в закутку серед непролазної дерези, так що кум до кумп міг прокрадатися не те що впочі, а й серед білого дня; де садиби вражали своєю невпорядковапістю й анархічністю, то розтягуючись і розпростуючись на цілі гектари, то стулюючись до таких клаптиків, що тільки й землі — коло перелазу. В новому селі точна геометрія планування, кожна садиба має рівно двадцять п'ять соток, хати під шнурочок, вулиці під лінійку, ніяких стежок і стежечок, ніяких перелазів і перетинків, розміряно, розкреслено, впорядковано все так, що не сховається ніхто й ніщо ні від погляду людського, ні від господнього, ні від чортячого.

Та хоч як придивлявся й приглядався чортик до світлоярівців, не міг знайти для себе навіть сквернепького помічника. Все передові трудівники, все народ свідомий, освічений, мудрий, найгірше ж — страшенно насмішкуватий. Ще б можна було зачепитися, скажімо, за Івана Безтурботного, який зрідка прискакував з району до Світлоярська, або за Рекордиста Іваповича, але ж навіть ці ледацюги засміють на пень, бо від них тільки й чуєш: го-го-го та га-га-га! Надприродних істот у Світлоярську взагалі не води-

лося. Русалки й мавки лишилися десь у водах і в лісах, у степ за людьми не пішли. Всілякий нечистий дріб'язок не встиг порятуватися й був затоплений у старому селі. Перевертнів виловили після окупації і заслужено покарали за співробітництво з фашистами. Домовики не знайшли притулку в осяянім електрикою Світлоярську і змандрували в глухі й далекі степові села. На сектантів покластися чортик, звичайно, аж ніяк не міг, бо вони, як відомо, не визнають ні бога, ні чорта. Відьми майже всі повимирали або повиходили на пенсію, а коли яка ще й продовжувала потихеньку свою трудову діяльність, то так утомлювалася за день на колгоспних фермах, що вночі не чула ніяких диявольських закликів і припросин, не почула б, мабуть, і трубного гласу перед страшним судом.

Треба було шукати обхідні шляхи. Чортик недовго й шукав, бо само до рук давалося: техніка, двигуни, машини. Чи воно живе, чи неживе, тут чорт не міг дати ради. Знав тільки, що іноді машина може бути ще живішою за чоловіка. Ну, а в тім, що люди так приклеїлися до тих машин, що нічим їх не відклеїш і не відірвеш, і кинуться за своїми машинами в вогонь і воду, модерний чортик не мав ніякісіньких сумнівів. І він вирішив кинути проти старого карпоярівського чортяки світлоярівську техніку, все, що рухалося, двигтіло, стріляло димом, чадом, вогнем і полум'ям, забруднювало довколишнє середовище, розлякувало курей і котів, дратувало собак, примушувало богомільних бабусь дрібно хреститися й приказувати:

— «Свят-свят-свят!»,— а в дядька Обеліска викликало велику гордість і непереборне бажання «водрузити обеліск» на честь перемоги техніки на селі.

Коли старий карпоярівський чортяка, виламавшись удосвіта із свого каменя, захекано примчав до світлоярівського повітряного простору, він не знайшов нахабного супротивника, зате вдарило йому в кирпатий ніс таким димом з машин, тракторів, мотоциклів, що чорт зачхав, закашлявся, запирхав, повітря над Світлоярським од того рвалося й стріляло так, ніби реактивні літаки долали звуковий бар'єр, в чортячому організмі під дією вихлопних газів стали відбуватися непередбачені хімічні реакції, внаслідок яких чортяка задимів ще дужче, ніж усі світлоярівські двигуни, зведені докупи; перегріті гази метляли чорта сюди й туди, били його об землю та об небо, щось у ньому рвалося, стріляло, вибухало, так що світлоярівці старшого покоління тільки подивовано крутили головами й промовляли: «Нечиста сила лопається, чи що?»

А модерний чортик, забравшись у колгоспне бензосховище до Івана Івановича Несвіжого, який за віком з обліковця тракторної бригади давно вже став вагарем і заодно розпоряджався пальним і мастилом, вдоволено потирав руки й досхочу смакував бензином А-93, призначеним для «Волги» Зіньки Федорівни. Тепер він нарешті міг переселитися в це благословенне місце назавжди і не

тулитися більше цілі ночі в холодних двигунах, остерігаючись, щоб старий чортяка не напав зненацька. Тепер хай нападає! Хай понюхає диму-димку від машин, мов дівочі літа... Зпатимеш, чортебісе, дівочі літа й солоденький димок! Го-го-го! Хо-хо-хо!

Реготав, щоправда, модерний чортик передчасно, бо хоч і уникав він штурханів та сипців од старого загартованого бісяки, але подолати його остаточно не зміг, навіть виставивши всю справну техніку (може, вдалося б йому здобути перемогу, змобілізувавши всі наявні двигуни, але тут він виявився безсилим, попри весь свій дияволізм, бо значна частина техніки вічно простоює через брак запасних частин, і вже тут нічого не вдіє навіть районна сільгосптехніка, не те що там якийсь позаштатний чортик). Старий чортяка, кашляючи, зітхаючи, хекаючи і навіть плачучи, щодня теліпався до Світлоярська, гнаний своїм пекельним начальством, вмирав од машинних димів, стріляв, вибухав, лопався, але знов оклигував, сяк-так зшивав свою шкуру, латав, затикав дірки, конопатив щілини і знов з'являвся на розпрокляте поле бою, чув регітняву молодого чортика і тільки безсило відсапувався, неспроможний проломитися до нього із своїми кулацюрами крізь ревище й кіптяву техніки. Чортяка був упертий і хитрий. Задихаючись, втрачаючи рештки сил, він все ж не відступався, сподіваючись вловити бодай коротку перерву в роботі двигунів, щоб накинутися на молоденького чортика і показати йому міцність старих кулаків. Але той, хоч молодий та зелений, виявився не менш хитрим і невтомно штовхав світлоярівців з усією їхньою технікою на нову асфальтову трасу, і там творилося таке, що, виховані в дусі минулого, світлоярівці тільки спльовували й казали: «От же ж коїться — паче чорти гопки б'ють!»

Як часто ми буваємо близькі до істини навіть у висловлюваннях несвідомих і відсталих.

Ясна річ, усі ці багатослівні пояснення не мають нічого спільного з матеріалістичним світоглядом. Але хай би спробував хтось пояснити той цивілізаційний шок, який переживали світлоярівці з побудовою асфальтованої вулиці і який — о диво й жах! — не мав кінця, тривав далі тривожно й загрозливо.

40

Одним з найпереконливіших свідчень, що в Світлоярську не обійшлося без втручання сил містичних, була Щусева кукурудза. Для своєї першої биятики чорти вибрали саме Щусів город, мабуть, сподобалася їм кукурудза — висока, густа, щільна, ні в кого такої не було. Цілу ніч шелестіло й тупотіло в кукурудзі, старий Щусь ніби й чув отой шелест, але вважав, що то йому сниться, а коли прокинувся й не міг більше заснути від дивного шамотіння в кукурудзі, то теж не вийшов, бо телесувалося вже й не в самій кукурудзі, а било гопки в дворі, торгало віконниці, ломилося в двері, завивало в димарі, норовило навіть зідрати з хати шиферну покрівлю.

«Ох і вітрюган же ж!» — подумав старий Щусь і злякався за шифер, бо стелив його старий Самусь, а Самусям вірити не можна.

Передсвітом Щусь заснув і проспав аж до сходу сонця, що вже й геть було поганою прикметою.

— Потягло на вмируще,— шепотів старий, виходячи з хати, покректуючи й пасилу проклінуючись, щоб поглянути на світ божий, який він проспав чи не вперше в житті.

І перше, що побачив ще крізь прозорі шибки великої веранди, була кукурудза, власне, й не кукурудза, а те, що від неї лишилося. Витолочена, витоптана, поламана й заламана так, ніби налетіли на неї всі бурі й вихори світу або ж безчинствував цілу ніч табуняка ошалілих диких свиней. Щусь тяжко застогнав, кинувся до своєї кукурудзи, спотикаючись, шпортаючись, бігав по ділянці, брав розтоптані, розкришені качани, підбирав навіщось з землі зернину по зернині, розправляв позаломлюване бадилля, мав би шукати слідів на вологій м'якій землі, але геть забув про будь-які сліди, бачив тільки понівечену кукурудзу, пропащу свою працю, свій піт, своє добро, глухо постогнував, мабуть, і проклинав би когось, але не знав, кого треба проклинати, та й не вмів до ладу цього робити.

На ніч прикликано стерегти кукурудзу лісника Щуся з двостволкою і з його «броньовиком», той прикотив у всеозброєнні, засів на краю кукурудзи, поклавши собі двостволку на коліна, тихо покурював, просидів так цілу ніч, але ніщо не прийшло, ніщо піде й не шерхнуло, не подув навіть щонайменший вітерець. «Злякалося!» — вдоволено подумав лісник, випустивши з виду ту просту річ, що стерегти треба ціле, а не поламане й понівечене, і берегтися не тоді, як тебе обікрадуть. Але такі істини були занадто обтяжливі для лінивого розуму лісникового, та й ніхто з Щусів ніколи не претендував на роль великого мислителя, належали вони до прихильників життя простого, спокійного, хитрощів не знали й не любили, і, здається, єдині хитрощі, які дозволили собі за цілі століття існування їхнього роду,— це ота подвійна гра Коті з своїми залицяльниками Левенцем і Самусем і мовчазне потурання тій грі лісником.

Увечері, їдучи до батька, лісник якось не звернув уваги, що під колесами його «броньовика» не звична баюриста вулиця, а гладенький асфальт. Коли ж розвиднілося і лісник поглянув на вулицю, то мало не вщипнув себе від подиву. Асфальт! Де взявся і коли? Та подивуватися досхочу лісник не встиг, бо по асфальту промчав на мотоциклі з коляскою Самусь. І летів у такому очманінні, що й не помітив свого ймовірного тестя. От і жди добра від такого зятя. Але за Самусем, так ніби боявся відпустити того без нагляду, вже летів Гриша Левенець, теж на мотоциклі, але без коляски, мабуть, щоб було легше гнатися за важким Самусевим транспортом, та хоч як легко летів Левенець, він помітив лісника й зупинився, щоб привітатися, власне, й не привітатися, а гукнути:

— Дядьку Василю, до сільради?

— А чого я там не бачив удосвіта? — ліниво поцікавився лісни'к.

— Асфальт відкриватимуть. Мітинг буде!

— Який асфальт? Оцей?

— Та цей же, наш, перший світлоярівський асфальт.

— То чого ж його відкривати, як ти он береш та їдеш.

— Церемонія, дядьку Василю!

І він подимів на ту «церемонію», а як на лісника, то погнався віп за Самуссм, щоб той не вихопив Коті з теплої постелі та не привіз її на роботу до дитячого садка.

Щусь ще трохи постояв коло паркану, спокійно покурюючи, але тут на асфальті почалося таке, що коли б він вірив у бога, то неодмінно б перехрестився й покликав на поміч господа з усіма ангелами й архангелами. Вулиця вмить виповнилася такою масою техніки, що, здавалося, ніби машини кинуться на садиби, на городи, гусеничні трактори поповзуть на хати, гуло, гарчало, ревло, торохтіло, плювалося димом, чадом, вогнем, полум'ям, летіло, мчало, металося туди й сюди, одне втікало, друге гналося, всі втікали, і всі гпалися, хотіли наздогнати, випередити, полетіти світ за очі, безвісти, зникнути, щоб з'явитпся знову й знову гпати по сірому асфальту швидше за всіх, молодіючи й радіючи від тих гонів, від зухвалого вітру й ревіння моторів. Лісник, хоч який повільний і спокійний у своїх узвичаєних чоловік, не втерпів, затоптав недокурка, побіг до свого «броньовика», хряпнув дверцятами, дирнув стартером, вдарив з вихлопу чорною хмарою диму і... рвонув слідом за отими всіма несамовитими, божевільними, одурілими, мовби хотів ствердити панівну закономірність для роду людського постового твердження: «Шукання катастроф, і мандрів, і натхнень — утіха всіх утіх, розрада всіх розрад».

То був саме той час, коли чорти перенесли своє поле битви на асфальтову трасу Світлоярська.

Мітинг коло сільради товариш Зновобрать провів короткий і енергійний, балачок було небагато, бо ніхто пе слухав, та й не чутно було слів за гримінням моторів, частина з яких поштиво затрималася коло трибуни, а друга половина ганяла по асфальту сюди й туди. Коли ж товариш Зновобрать перерізав символічну стрічку і таким чином перша світлоярівська асфальтова траса була відкрита, вся техніка ринулася у вузьке ложе цивілізованої вулиці, й почалося те, що не мало тепер пікого кінця.

41

Коли вже лінькуватий Щусь-лісник піддався загальному шалові, то як могла утриматися його донька Котя, в якій вигравало стільки ж літрів молодої крові, як і в кожної української дівчини, та ще літрів зо три від циганки Олелі, та ще з півлітра на

додачу за її вперту дівизну. Витерпіла Котя лише до вечора, бо все ж таки службовий обов'язок велів їй зоставатися з дітками в садочку, та щойно мами забрали своїх синочків і дочечок, дівчина рвонула туди, де гриміло й гуділо, але гріш ціна була б її залицяльникам, коли б вони у вік суцільної механізації дозволили своїй дівчині бігти через увесь Світлоярськ до асфальту, відкритого урочистим чином і освоюваного способом уже не урочистим, а божевільно-заклопотаним. На вулиці перед садочком, як стриножені коні, басували два чорні мотоцикли; один важкий, солідний, з коляскою, другий легенький, веселий, без коляски, обидва запрошували дівчину прокотитися, промчати, полетіти, залетіти, і Котя, відкинувши свою настороженість, покінчивши з політикою стриманості й недовір'я, стрибнула на заднє сидіння до Гриші, встигнувши крикнути Самусеві: «А ти відчепи свою коляску!»

— Все правильно! — засміявся Самусь.— Я вже засік!

І погнав поперед Левенця, здіймаючи велетенські хмари пилюги, не переймаючись тим, що пилюга припадає не самому лиш Левенцю, а й Коті, бо тут іншлося не про якісь там церемонії, а про швидкість передовсім, про максимальне використання часу, про те, щоб устигнути заскочити до свого двору, відчепити коляску, наздогнати Левенця на асфальті, і вже тоді...

Велика справа — життєвий досвід! Те, чого Левенець не мав і в думці, Самусь уже знав, як таблицю множення. Раз дівчина крикнула йому відчепити коляску, виходить, вона має охоту прокотитися саме на його мотоциклі, а до Левенця сіла тимчасово і тільки тому, що він без коляски. Дурощі в дівчат непередбачувані і не підлягають ніяким знаним законам і звичаям. Ось примандюрилося їй мотоцикла без коляски, і хоч ти її ріж. І не розпитуй, не вмовляй, не переконуй, а морщій давай те, що хочеться, і тоді ти кум королю.

Самусь відчепив коляску, вимчав з двору, наздогнав Левенця, ще той лиш раз проїхав по асфальтованій вулиці, крутнувся перед Котею, і та застукотіла Гриші в спину кулаками, вимагаючи пересадки. Поки Левенець, нічого не розуміючи, пригальмовував і незграбно повертався до Коті, вона вже перескочила до Самуся, і його мотоцикл тільки майнув перед носом у розгубленого хлопця. Але Гриша, хоч і не знав ще дівочої психології, без роздумів, підкоряючись, мабуть, голосові предків, погнався за суперником і не прогадав, бо Котя з Самусем доїхала тільки до ферми, а там запрагла знов пересісти до Гриші. Коло сільради вона перескочила до Самуся, коло ферм знов до Левенця, так і їздила поперемінно, як ото в «Енеїді»: «Свинину їли там до хріну і локшину наперемінку». Хто був свининою, хто локшиною,— не важило. Це мав показати час. Самусь, радий, що добрався до Коті (та ще й перед усім Світлоярськом!), перехоплював її від Левенця на льоту, перепосив на руках, кидав на сидіння свого мотоцикла майже грубо, як власну річ, брутально, типово по-самусівськи, а Левенець виказував делікатність і ласкавість, був обережний і несміливий,

боявся поглянути Коті в очі, а все впирався поглядом їй у ту ямочку спереду під шиєю, що зветься душкою, і насилу гамував у собі дике бажання поцілувати ту ямочку. Поки він так стримувався, Самусь на льоту, газуючи чимдуж, обертався до Коті, щось їй чи то казав на вухо, коли вона трохи нахилялася, чи, може, й цілував дівчину в вухо, бо від такого нахаби можна було всього сподіватися. Тоді Гриша, відважившись, теж повернувся до Коті, а коли вона ледь схилилася до нього, спробував майже непомітно чмокнути в напрямку її кругленького ніжного вушка. Котя не відсмикнула голови, нахилилася до Гриші ще нижче, засміялася й гукнула: «Не цілуй мене у вухо!» Це вже була перемога сил миру й демократії, порівнюючи з нестерпним «Відчепись!». Та тільки б знати, що вона те саме гукає й Самусеві. А коли тому дозволяє цілувати у вухо, а Гриші забороняє? Гриша ладен був обрати якусь іншу частину тіла для цілування, хоч би оту облюбовану попередньо душку-ямочку, але ж не смів і відчаєно тицькався тільки в Котине вушко і щоразу чув те саме: «Не цілуй мене у вухо!»

42

Щусь-лісник цілий день метався по асфальту мов одурілий, надвечір все ж трохи вгамувався; став своїм «броньовиком» коло батькового обійстя, спокійно покурював, дивився, як божеволіють світлоярівці з своєю технікою, і ось тоді й побачив, яку хитру й велику гру повела його Котя з двома світлоярівськими механізаторами. Найбільше йому сподобалося, що Котя катається попеременно з обома, про свинину й локшину він теж колись читав у Котляревського і міг би радіти, що вивчення української літератури в школі знадобилося і його дольці, і йому самому.

Але коли почалися хихи та хахи, коли стала його Котя викаблучуватися та вигинатися на мотоциклах і виникла загроза, що не дотримається вона міри і перед одним із залицяльників вихихочуватиме більше, ніж перед іншим, Щусь стривожився й навіть розгнівався і, коли Котя пролітала повз нього, кричав їй:

— Чого розсілася, як попадя! Скантамир ноги докупи!

Може, кричав він ще й тому, що не хотів одкритого конфлікту між Самусем і Левенцем, бо конфлікти Щусь визнавав тільки в сфері господарського життя. А хіба ж дівчина могла належати до цієї сфери? Але Щусь помлився: Котя не тільки не призвела до конфлікту між Левенцем і Самусем — вона якраз погамувала перший тяжкий конфлікт, який немилуче мав між ними статися.

43

Поки відбувалися описані вище і не до кінця з'ясовані матеріалістичними законами події, в полях все сходило, зеленіло, розвивалося. Українські степи споконвіку були так хитро влаш-

тованні, що в них сходило тільки те, що посіяне, виростало доглянуте, давало людині користь, отримавши від людини її працю, піт і дбання. Ну, а коли несіяне? Тоді або бур'ян, або гола рілля. Молитви й прокляття господь-бог приймає в усному й письмовому вигляді, реагування ніякого, наслідки відомі, людям самим доводиться шукати винного.

Щовесни між головою колгоспу й агрономом Лисичкою виникала конфліктна ситуація. Зіньці Федорівні конче треба було знати точні види на врожай, а тітка Лисичка всіляко огиналася, викручувалася й відмахувалася і на всі домагання керівництва відповідала гнучкими, мало не дипломатичними формулами: «Коли зійде, то виросте. А коли виросте, то скосимо. А як скосимо, то й змолотимо. А коли так, то, може, цього року будемо й з хлібом».

Щоб покінчити з таким умовним способом висловлювань, Зінька Федорівна ставила свого агронома перед правліннням, на яке запрошувано весь актив, приходив і голова сільради Зновобрать, щоб подіяти на непоступливу Лисичку високим авторитетом, але не помагало й це, знов лунало «коли», та «якщо», та «якби».

А хіба ж влада може триматися на таких нечевних формулюваннях!

— Ти, кажеться-говориться, без отих своїх «якбикань» та «коликань» скажи активові! — погукував товариш Зновобрать.— Бо якби не баба, то була б дівкою, а коли б не пліш, то й голо б не було. А нам треба врожай. І не простий, а високий. І не високий, а рекордний, кажеться-говориться.

Ох, як усе ж таки хотілося почути заспокійливі обіцянки, великі надії, тверді запевнення! Якби сила та воля, то дядько Зновобрать заборонив би в школі вивчати умовну форму на уроках мови, але, на щастя, він не знав про існування такої граматичної категорії, тому в своєму громадянському обуренні до школи не доходив, обмежуючись тільки тіткою Лисичкою, а з тієї — як з козла молока: «Коли зійде, то виросте...»

Хоч на мілкому тонись!

Але це тільки в сфері, сказати б, словесній. Коли ж до діла, то тітка Лисичка днювала й ночувала в полях, придивлялася й прислухалася до землі, ласкаво доторкувалася долонею, тулилася щокою. Може, чула вона, як кільчиться в землі набубняві зерно, як спалахує зеленим тендітним вогником паросток, помічала, як пробивається бархатисту поверхню поля перший ніжний спис нового життя, в найщільнішій темряві помічала, як народжується на крихітній рослинці перший її листочок, і готова була поцілувати той листочок, а за ним обціловувати всі-всі.

Поеми писати б про таку жінку, а про неї навіть пісні не було. Допитувався автор у свого знайомого поета-піспяра, чому той досі не добрав слів про тітку Лисичку, бо писав же колись і про Олепу Хобту, і про Марка Озерного. Але поет не захотів і слухати.

— Що-о? Пісню? Як премії, то, звісно, комусь, а як пісні, то мені знову писати! Хай самі й пишуть!

Читай і смійся!

Тітка Лисичка без пісень обійдеться. Коли треба, то заспіває «Забіліли сніги», а то послухає по телевізору «А моя любовь, быть может, ждет меня в двадцать первом веке...». А так — вона вічно в полі, там її пісні, сльози, радість, смуток, там усе життя, а поля — мов діти, піби пайвища поезія, неначе найскладніша наука. Бінарні опозиції, взаємодія контрастів у межах не району, не колгоспу навіть, а того самого поля: сухе й мокре, холодне й тепле, жирне й пісне, чисте й скаламучене, веселе й мелапхолійне. Чи можуть бути поля веселі й меланхолійні? Спитайте тітку Лисичку.

Секретар райкому Степан Михайлович їде туди, де сходи найбуйніші або нічого не зійшло, для нього між цими двома полюсами цілий район і все життя зосереджується — так він і мотається; голова колгоспу так само б'ється тільки між крайніми протилежностями. А як же агроном? Не поля в їхній протилежності, в їхній неоднаковості й навіть у ворожому протистоянні іноді, а кожна латочка, кожен клаптик, кожна грудочка — у самому серці. Де посіяли в холодне, й зерно запліснявіло, де вимокло, де вивіяло вітрами, де виїли жуки-шкідники, де зжер луговий метелик, де витоптано, виїжджено безжальною технікою і бездушними трактористами, а в агронома болить серце за кожен коріпчик, і земля стогне, плаче, скаржиться від болю; а коли радість,— то співає земля, мов орган, виграє, мов космічні оркестри, і тітка Лисичка, не думаючи, навіть не відчуваючи, вже мовби пускаючи в дію так звані нижні шари мислення, зненацька сягає вершин знання, за якими розкриваються їй велика істина й надія: ось вона тут, серед цих полів, вона вічна й безсмертна, вона не може й не має права вмерти ніколи, бо ніхто не посіє так, як вона, і ніколи не проросте без неї оце благородне зело, дикі трави проростуть і несіяні, а добрі злаки, які годують людство, не проростуть, не виростуть, не дадуть плоду, коли не буде на світі її самої, її рук, її невсипущості.

Поки сію — живу!

Зате ж і гаяла тітка Лисичка трактористів на сівбі! Помічала щопайменший недосів, мовби з-під хмар, падала соколицею на нехлюя, ставала перед ним мовчазним докором, тяжкою скорботою полів, і це було страшніше, ніж лайка, ніж покарання, ніж економічні санкції, ніж усі критики й самокритики. І всі знали: тітку Лисичку не обдуриш, в неї вже коли сіяти, то треба сіяти па совість.

Але на Самуся не діяла навіть тітка Лисичка. Він не визнавав уповільнено-надокучливих способів роботи, хоч би кому вони належали, сповідував тільки швидкість, натиск, темп у всьому, марудитися не любив і не хотів, з усіх сільськогосподарських робіт визнавав тільки жнива, тільки оті два тижні на рік, коли він своїм комбайном міг заробити собі стільки, як дехто за триста, а то й за всі шістсот днів, поволі Самусь дійшов до переконання, що народився він саме комбайнером, а не кимось іншим і, ясна річ, не

якимсь там рядовим трактористом, який має дряпати землю то плугами, то культиваторами, то боронами, то сівалками. Коли Безкоровайний все ж примушував Самуся в гарячу пору сідати на трактор, то трактор цей використовувався примхливим механізатором здебільшого як транспортний засіб, щоб їздити обідати й вечеряти до села, а в полі був вічний бій з тіткою Лисичкою. Самусь не знав музики сівби, не вірив у неї, не сприймав. Глухий не засіє поля? І сліпий не засіє? А хто це сказав? Кому, коли й навіщо? Сліпий і глухий на всі вказівки, вмовляння, докори й грозьби головного агронома колгоспу, Самусь знав тільки одне своє улюблене й заповітне слово, яке гриміло в ньому самусівськими ораторіями, маршами й гімнами: «Все правильно!»

— Все правильно! — спокійно зустрічав він атаки тітки Лисички.— Можете сіяти, як вам заманеться, а я посію достроково!

— Та ти мені не достроково, а в строк і якісно сій! — кричала тітка Лисичка, показуючи Самусеві, які він робить «хвости» в кінці гін.— А ото посеред поля що за кренделі? Пересівати після тебе? Зніму з трактора!

— Знятн може той, хто посадив. А мені за дострокове виконання, між іншим, премія належиться, а не знімання з трактора, тітко Лисичко. Все правильно.

— Яка ж тобі премія, як після твоєї сіянки нічого не зійде!

— Моє діло посіяти, а вже зійде чи не зійде, то ваша турбота, тітко Лисичко. Все правильно.

— Стида на тобі немає, то вже хоч би на Левенця подивився! Молодий механізатор, а як старається!

— Гришар — механізатор? Отой голопузик?

44

Тверді приписи сюжетоскладання велять авторові саме в цьому пункті зіштовхувати Самуся й Левенця, щоб нарешті виникло те, довкола чого потиратимуть руки критики,— конфлікт. Досвідчений читач теж очікує конфлікту саме тут і саме між двома механізаторами. І автор капітулює. Засоромлений, мов хлопчик, упійманий тоді, коли простягає руку, щоб непомітно вхопити грудочку цукру з родинної цукернички, він визнає, що конспективним описом зіткнення тітки Лисички з Самусем він тільки маскував справжнє зіткнення двох механізаторів! І хай живуть усі допитливі й досвідчені читачі! Але, пам'ятаючи свою попередню обіцянку про те, що головний конфлікт між Гришею Левенцем і Самусем повинен спалахнути довкола стерні, автор вирішив вразити своїх читачів несподіванкою.

Конфлікт? Точно.

Між двома механізаторами? Будь ласка.

Але між якими саме двома? Тут автор не давав ніяких запевнень і тому має цілковите право, полишивши на полі неправедного бою Самуся, вислати проти нього не Левенця, а іншого

механізатора, якого звуть... Педан. І виступає тут Педан, власне, й не як механізатор і не як напарник Гриші Левенця, навіть не як суб'єкт діяння, а просто як об'єкт або навіть жертва. Щоправда, треба володіти досить-таки розвогненою фантазією, щоб уявити Педана в ролі жертви. Бо цей любитель дешевих цигарок, здавалося б, самим тільки тютюновим духом міг знищувати всіх своїх ймовірних супротивників. Дихне — й нема! А зверху ще припечатає слівцем: «Таке вже чуперадло!» (Про автора Педан так не казав, але прозвав його Доброписець Доброхотний, і дехто в Світлоярську згодом навіть вітався з автором у не зовсім звичний спосіб: «Здрастуй, товаришу Доброписець!» Або: «Добридень, товаришу Доброхотний!»)

Та не забуваймо, що маємо справу з Самусем. А що для Самуся Педан! Та ще коли вся ця весна йшла під знаком Щусевої Котіі!

Весняну сівбу Самусь протиркав-продиркав на своїх мотоциклах та на нічних посиденьках з лісником Щусем, який успадкував од своїх ліниво-повільних предків такий камінний зад, що міг за чаркою та смачною закускою просидіти не те що ніч і день, а й тиждень, місяць, рік, ціле життя! Аби лиш металася по хаті його циганочка Олеля, шурхала в піч та з печі рогачем, діставала горщечки, казаночки, макітерки, риночки, виставляла на стіл полив'яні полумиски та білі тарілки, а вже налити лісник міг і сам, бо відповідний посуд і в потрібній кількості мав завжди під столом, лиш намацай босою — аякже! — ногою пляшку, нахилися, вихитай кукурудзяний качан і...

«А дим терпкий у полі, а в полі дим іржавий...»

І яка там сівба, яка там якість, коли лісника не пересидиш, малого Левенця не пересилиш, а Котя вперто править своєї: «Відчепись!»

Тітка Лисичка, зрозпачена нехлюйством і нахабством Самуся, спробувала для викриття його бракоробства використати останні досягнення техніки. Вона попросила льотчиків з загону сільськогосподарської авіації провести аерофотозйомку полів, засіяних Самусем, і, як наочний доказ, поклала знімки на стіл голові колгоспу. Зіпька Федорівна, ясна річ, була найвищої думки про головного агронома. Але дискредитувати найкращого механізатора? Товариш Зновобрать теж зайняв позицію неокреслену.

— Барбос цей Самусь — усі знаємо, але, кажеться-говориться, маяк же! А як ти будеш без маяка на території сільради?

Грицько Грицькович так само віддавав належне трудовим успіхам Самуся, але в питанні про якість роботи виявився так само непоступливим, як і тітка Лисичка.

— Запросимо Самуся, і хай нам відповість! — рішуче заявив він.

Самусь довго не йшов до контори, бо був відомо де. Коли ж забіг, то страшенно поспішав, не хотів навіть сідати, з Лисиччиних аерофотозвинувачень поглумився типово самусівським способом:

— Все правильно! Поля колгоспу «Дніпро» з пташиного льоту.

— Та ти придивись, придивись, безсовісний,— пригинала його до знімків Лисичка.— Це ж ти так сіяв! Дивись, які огріхи! Весь лан у латках.

— Все правильно! — згодився Самусь.— Латки маються. Повітряні ями.

— Та які повітряні? Земля ж!

— Літак провалювався, і апарат втрачав різкість. От у вас і получилися латки на знімках, тітко Лисичко. Все правильно!

— А може, й справді повітряні ями? — висловив сумнів і Грицько Грицькович.— Ми тут ще не досвідчені, та й літак же не пристосований. Розкидати добрива чи там обробляти поля гербіцидами — це одне, аерофотозйомка ж — зовсім інше. Як, Зінько Федорівно? Може, для цього треба найняти вертоліт?

— Ось побачите, що у вас зійде! — пообіцяла їм тітка Лисичка.— Буде вам вертоліт!

— А ти, кажеться-говориться, не пар парка! — заспокоїв її Зновобрать.— Самусь — передовий механізатор, не міг же він ото допустити... Може, справді повітряні, як кажеться-говориться...

А як стало в полях сходити, на Світлоярськ упав цивілізаційний шок, якому піддалася навіть тітка Лисичка, що днів зо три металася своїм «Москвичем» по свіжому асфальту сюди й туди, щоправда, роблячи несміливі спроби вивезти Зіньку Федорівну туди, де сходить найкраще, але спроби ті були занадто несміливі, бо засіяне ще не зазеленіло як слід, а цивілізаційний шок діяв на головпого агронома з силою майже такою, як на отого хлопця, що доченив до саморобного мопеда вихлопну трубу з гумового шланга.

А тоді сталася катастрофа! На буряковому полі, що починалося коло крайньої в Світлоярську хати Педана, не було сходів не на якійсь там латочці, а на ділянці в гектар або й півтора! Буряк сіяв Самусь. Педан мав до цього відношення суто географічне (бо поле починалося коло його хати), але Педанова дружина Галинка — виробниче: не зійшло саме на її ланці.

Це вже був не аерознімок і не повітряна яма! Тітка Лисичка домоглася, щоб на поле виїхало правління колгоспу, Самуся кликати не довелося, бо він теж був член правління і разом з усіма міг досхочу, як заведено казати, помилуватися ділами рук своїх. Чорне поле посеред першої весняної зелені, поле без сходів, мертве й страшне — для хлібороба мов жива смерть перед очима. Всі мовчали, навіть тітка Лисичка не могла мовити бодай слово, зате Самусь не розгубився.

— Все правильно,— спокійно сказав він.— Кури.

— Які кури? — здивувалася Зінька Федорівна.

— Педапові,— пояснив Самусь.— От спитайте в Гальки. Галько, в тебе курей скільки?

Галинка Педапова була з правлінням, бо ж її ланка!

— Курей? — нічого не розуміючи, подивилася вона на Самуся.— А що тобі до моїх курей? Ти он скажи, як буряк сіяв!

— То скільки, скільки? — не відставав од неї Самусь.

— Ну, дев'ясто дві курки і один півень.

— І один з усіма справляється? — поцікавився Зновобрать.

— А в нас несучок три десятки, а то м'ясні все. Трое діток, треба ж зварити й приготовити, бо я в ланці, а Педан коло машин...

— Свиридопе Карповичу, я протестую! — заявив Самусь.

— Проти чого, кажеться-говориться?

— Ви відходите од головного. Я все правління орієнтую, а ви збиваєте.

— Збиваю?

— Аякже! Чули всі, скільки курей у Гальки? Дев'ясто дві курки й півень! А ви питаєте, чому не зійшов буряк.

— То чому ж? — тихо спитала тітка Лисичка.— Чому?

— Все правильно. З'їли Педанові кури.

— Кури? Та ти здурів? — засміявся Зновобрать.— Де це бачено, щоб курка їла бурякове насіння!

— Ви не бачили, а я от бачив,— сказав Самусь.— В Одарії Трохимівни он по історії проходили — так там кози й вівці всю Древню Грецію з'їли.

— Ну, товаришу Самусь, це вже ви щось не те,— не стерпів Грицько Грицькович.— Такі відкриття: то кури буряки у вас їдять, то вівці Грецію. Де ви бачили таких овець?

— Кажу ж: в історії. Ви звикли до всього передового, а в історії всяке бувало. Передові кози та вівці, може, й не з'їли б Древньої Греції, а відсталі з'їли.

— То мої кури, по-твоєму, теж відсталі? — підійшла до Самуся Галинка, а всім було відомо, що коли ця жіночка отак іде з тобою на зближення і коли в неї звужуються очі, то добра не жди, бо в такі хвилини задкує від неї й сам Педан. Самусь теж на всяк випадок позадкував.

— І ти посіяв бурячок, а вони його склювали? — допитувалася Галинка, далі наступаючи на Самуся.

— Все правильно. Склювали.

— І ти це доведеш?

— А й доведу!

— Як же? Може, ловитимеш кожну курку й напихатимеш їй у рот бурякового насіння?

— Доведу, доведу! — погукував Самусь, відходячи на безпечну відстань і від Галинки, і від усього правління.

— Ну що ти йому скажеш, отакому? — зітхнув Зновобрать.— Підсій, Лисичко, може, ще доженуть ці бурячки всіх інших.

45

Допитливі читачі вже, мабуть, помітили, що тут усе відбувається на передньому плані, або, як кажуть у театрі, на авансцені. На задньому плані — непробивна пітьма. Справа не в поді-

ях: їх автор має в запасі скільки завгодно, добре знаючи, що тільки в багатому подіями й зміпами житті люди набувають своєрідності й тих властивостей, якими, зрештою, різняться між собою. Отож подій у автора задосить і для переднього, і для заднього плану. Але як бути з темною непроглядністю психологічних ситуацій? Можна перелічити всі причини, які призвели до того, що Самусь лишив незасіяним добрий шмат бурякового лану, можна описати кожен крок цього чоловіка, проаналізувати кожен його вчинок і кожне слово, але незмога витлумачити мотивів поведінки, бо тут Самусь, на превеликий жаль, попри своє прізвище, далеко не самотній і діє за відомим принципом: «Іван киває на Петра».

Ну, скажи, як воно було, визнай свій гріх, покайся, тобто посамокритикуйся, пообіцяй виправити помилки, засій той клапоть за власний рахунок, будь чистий совістю перед людьми й перед собою. Хай уже письменники вдаються до неправди, щоб подобатися, бо їм кортить подобатися завжди і всім і будь-якою ціною. А ти ж передовий механізатор, про тебе найвищої думки сам товариш Багатогаласу, сільське й колгоспне керівництво нікому не дозволяє тебе дискредитувати. І ось замість розкошувати такими вигодами найбільшого сприяння чоловік вдається до викрутів, вигадує курей, що клюють бурякове насіння (що може бути неапетитніше!), то вводить нову класифікацію овець на передових і відсталих, порушуючи прийняту в науці ознаку класифікації цих домашніх тварин за довжиною, формою і оброслістю їхнього куприка (вочевидь, не пір'ям, а вовною). Після цього вся наша повага до Самуся неминуче пропаде і навіть вівці мали б заплакати над його подальшою долею в цій розповіді, бо вівці, на відміну від своїх родичів кіз, володіють здатністю плакати, наділені від природи так званими сльозовими залозами, яких кози за невідомі гріхи позбавлені.

Але не такий був Самусь, щоб відступати без боротьби! Коли він пообіцяв довести правдивість своїх слів, то...

46

Все ж таки автор не може допустити, щоб над усіма подіями панувала обтяжлива напруженість конфлікту. Відпочинь сам, дай відпочити й людям. Гомер у шістнадцятій пісні «Іліади», показавши, як троянці підпалили один з ахейських кораблів, і заспокоївши читачів повідомленням, що мірмідоняни, могутні й хижі в бою, мов вовцюгани, готові прийти на допомогу, і в гадці не має мерщій кидати мірмідонян у бій! Хай собі палає корабель, хай тупцюють войовничі мірмідоняни, а поет спокійно оспівує п'ятьох їхніх вождів, розповідає про походження кожного з них, неквапливо перелічує імена батьків і матерів, вимальовує в усіх деталях родовід і Алкімедона, і Фенікса, і Пізандра, і Єврода,

і Менесфія. Без такої (відверто кажучи, неприродної) затримки дії епос немислимий. Зухвалому ж авторові (не Гомеру, а Загребельному) конче кортить написати саме світлоярівський епос, хай і куценький та піддирканий, бо, кажуть, тепер епос страшенно модний.

Нормальний плин розповіді, здавалося б, не вимагав вводити в конфлікт довкола буряків нових героїв, бо й так зібрано там мало не всіх пайповажніших людей Світлоярська. Але Самусеві потрібен помічник, а з присутніх на буряковому полі ніхто в такому темному ділі помічником не міг бути. Тоді хто ж? Не інакше, як Рекордист Іванович, син Івана Івановича Несвіжого, колишнього обліковця тракторної бригади, а тепер старшого вагаря, завідуючого колгоспним сховищем пального і отрутохімікатів. Між пальним для машин і гербіцидами для обробки зерна й нищення бур'янів на полях спільного немає нічого, ці вкраї несхожі речовини об'єднуються тільки особою Івана Івановича Несвіжого, якому правлінням колгоспу довірені ключі і від одного, і від другого сховища. А що спільного між Самусем і сином Несвіжого Рекордистом? Один трудівник, другий ледащо, один гримить славою, про другого розлітається неслава, одного хоч, може, й не люблять, так шанують, другому — ні любові, ні шани, тільки махнуть рукою: «А-а, Рекордист Іванович?.. Отой жабоштрик?..» Що може об'єднувати таких несхожих своєю поведінкою людей? Вік? Але Рекордист був молодший. Мотоцикли? Але в Самуся — це премія за трудові успіхи, а в Рекордиста куплений за невідомі заощадження Івана Івановича Несвіжого, невідомі й не до кінця з'ясовані, бо зростали вони невпинно і з такою швидкістю, що незабаром дали змогу придбати ще й «Москвича», на якому Рекордист гасняв по світлоярівському асфальту в неділю, щоб показатися перед людьми в усьому блиску й розкошах. Тут би можна було трохи затриматися, щоб розповісти про вагарювання Івана Івановича. Але ця посада в колгоспі оточена майже такою таємницею, як деякі містичні культи, і навряд чи з нашими слабкими силами вдасться підпести бодай краєчок таємничої завіси. Дамо змогу зробити це колгоспній ревізійній комісії, очолюваній уже тридцять років дідом Левенцем, і повернемося до отого питання про спільність між Самусем і Рекордистом. В чому ж вона і чи була насправді? Була, і в такому пункті, про який не здогадуються ні найдопитливіші, ні найдоскіпливіші, ні найпричіпливіші читачі.

Самусь і Рекордист Іванович були родичі! Бо Рекордист теж носив прізвище Самусь, а Несвіжими їх звали через те, що дід Рекордиста Іванович Іван Самусь ще до війни, відбуваючи військові збори в Яреських... Ах, яка це була типово карпоярівська історія! Але автор боїться, що її виклад неприпустимо уповільнить нашу розповідь, і вимушений утриматися від спокуси поговорити про те, що сталося колись у Яреських. А як же з епосом і з навмисним уповільненням дії? Про епос автор пам'ятає, але не забуває й того, що він не Гомер, а Рекордист Іванович — не стро-

катозбройний Менесфій, тому про Яреськи поговоримо трохи згодом.

Отже, Самусь звернувся до Рекордиста Івановича як до родича з таким запитанням:

— Рекордя (це було пестливе від Рекордист), ти б поміг мені в однім ділі?

— Кики-брики! — блиснув Рекордист міцнющими зубами.— Кому ж і помогти! Ми ж Самусі, а не собачі хвости!

— Все правильно. Слухай обома вухами.

— Кики-брики!

— Свиспи в старого ключі від хімікатів, одімкни вночі сховище. Вночі, пойняв?

— Ну?

— І дістань там такого, щоб і верблюд здох. Можеш?

— Ну!

— І тоді зробимо одну штуку.

— Кики-брики!

«Робити штуки» — це для Рекордиста Івановича хоч і медом його не годуй. Все було зроблено мовчки, швидко, точно і, можна б сказати, з потрібною винуканістю.

47

І, як пишеться в одній священній книзі, була ніч...

А тоді (без посилань на будь-які книги) настав день. Вночі засипалося, вдень змололося, а вже «гоп, мої гречаники!» за всіма законами мало б приласти на вечір.

Так воно й сталося. Зінька Федорівна скликала розширене засідання правління, щоб обговорити наслідки (і оті Самусеві, ясна річ!) весняної сівби, порадитись про догляд за посівами, поставити завдання на майбутнє, мобілізувати трудівників, взяти відповідні (тобто підвищені) зобов'язання, пам'ятити й накреслити плани. Одним словом, усе, як воно ведеться і як має бути в порядних людей. Доповідь збиралася робити Зінька Федорівна, і вона б зробила ту доповідь, і зробила б, поза всякими сумнівами, прекрасну доповідь, але не встигла розтулити рота, як до зали засідань нової конторп (зауважимо, аж на другий поверх!) влетів помічник комбайнера Левенця Педан, поперед нього влетів дух дешевих сигарет, але не в дешевих сигаретах цього разу була суть, а в самому Педанові. Бо влетів він не для того, щоб мерщій сісти й слухати прекрасну доповідь Зіньки Федорівни. Ні, він став на порозі, страшний і розкуйовджений, дико буксував очима, кривив рота — ось-ось скреготне зубами, ліву руку тримав у кишені штанів, але ніхто не помітив ні буксування Педанових очей, ні кривленого рота, ні глибоко засунутої в кишеню (вона там так і зоставалася впродовж усіх подальших подій) руки,— натомість усі побачили, що в правій руці Педан тримає величезного чорного півня.

Півень був неживий, зате Педан — живіший за всіх живих, і з найглибших надр його душі так і рвалося обурення відчаю.

— Бачили оце? — крикнув він і махнув півнем, мовби хотів дістати до дванадцятилафонної люстри, за яку колгоспний бухгалтер виклав шістдесят сім карбованців дев'яносто вісім копійок, а в колгоспного електромонтера Альоші Арсеповича перегоріло три лампочки, поки він її чіпляв і монтував.

— Товаришу Педан, як це називається? — суворо звернулася до Педана Зінька Федорівна.

— Бачили? — ступнув до залу Педан і знов махнув півнярою, що вражав розмірами й красою навіть неживий. А кожен з присутніх легко міг уявити цього півня живим і здоровим у його природному стані й природному оточенні, тобто серед курочок, як гордо походжає він, як стріпує високим червоним гребенем, поклацує роговими шпорами на міцних ногах, як розставляє крила, нашорошує пір'я на шиї і кидає світові свій життєрадісний клич: ку-ку-рі-ку-у!

Півень для українського селянина — це символ незнищенності часу й самого життя. Вмирати він може тільки для борщу або для холодцю. Така смерть цілковито виправдана, бо в ній є достатня причина і благородна мета, адже нічого благороднішого не може бути для півня, ніж попасти в найсмачніший у світі український борщ.

Але щоб отака безглузда, невиправдана і, як видно з Педанового відчаю, трагічна смерть?

Весь колгоспний актив, як заведено казати, завмер і стежив за Педаном, але Зінька Федорівна не завмерла, вона відчула відповідальність за дотримання порядку в залі, тому знов гнівно гукнула Педанові:

— Перестаньте бешкетувати!

— А я не бешкетую,— спокійно мовив Педан, придивляючись до людей, уважно й швидко пробігаючи поглядом по рядах, когось шукаючи, і знаходячи, і пробираючись до нього швидко, вправно, майже бігом і по дорозі розкручуючи свого півня так, що тільки свистіло в повітрі чорне перо і віяло на всіх чимось справді чорним, як загроза, помста і жах.— Я не бешкетую! — повторив з притиском і смакуючи цим словом Педан, і всі побачили, що він став навпроти Самуся і закрутив півнем у того над головою ще загрозливіше.

— Я вам не дозволяю дискредитувати нашого передового механізатора! — здогадуючись про Педанові наміри, крикнула Зінька Федорівна.

— Та я не буду його дискредитувать, а тільки мазну по морді оцим дохлим півнем! — спокійно промовив Педан і...

Але ж Зінька Федорівна кричала не по телефону й не по радіо, а Самусь сидів не посеред Аравійської пустелі. Він, як і всі інші, сидів у напівм'якому кріслі виробництва Київської фабрики імені Боженка, поставленому дуже близько до такого самого крісла (дерев'яне, покрите синтетичним лаком, оббивка — гобелен чер-

вого кольору, тканина синтетична), і в тому кріслі сиділа Котя. Але й на цьому ми не можемо поставити крапку, бо до Котиного крісла притулене було ще одне таке саме, а в ньому — Гриша Левенець. А ви що хотіли? Щоб там сидів колгоспний ветфельдшер Федот Задорожній, який би засвідчив смерть Педанового півня? А Гриша щоб полишив Котю без нагляду біля Самуся? Пробачте, але свого не віддамо нікому! Прокаталася на мотоциклі з Самусем — прокатайся й зі мною. Сіла на правлінні поряд з Самусем — сядь і поряд зі мною. Принцип рівноправства й справедливості в усьому.

Отже, сиділи вони так: Самусь, Котя, Левенець. Або: Левенець, Котя, Самусь. З Самуся ми почали тільки тому, що Педан зупинився коло нього і мазнути півнем хотів саме його, для чого, відповідно замахнувшись, трохи відхилившись для зручності й щоб посмакувати актом покарання, він...

Дорогі товариші, ми не можемо спокійно спостерігати, як в одному з українських передових колгоспів передового механізатора б'ють по обличчю дохлим півнем! І Гриша Левенець так само не міг спокійно спостерігати, він схопився зі свого розкішного крісла саме вчасно, щоб упіймати Педанову руку з дохлим півнем, повиснути на ній усім тягарем свого молодого, дужого тіла, пригнути її донизу і, таким чином, не допустити наруги над Самусем.

— Пусти! — закричав Педан.

— Не пущу! — відповів Гриша.

— Молокосос! — знов крикнув Педан.

— Однаково не пущу! — запевнив його Гриша.

— Голодмопик! — уже Самусевим словом обізвав Левенця його помічник.

— Давай, давай, це в нас безплатно! — підохотив його Гриша.

Він захищав Самуся не від любові й поваги до того і навіть не керуючись вищими цілями дотримання порядку. Котя — ось пояснення! Вони з Самусем справді суперники, може, й непримиренні вороги, але боротьбу слід вести тільки благородну і засобами благородними. Тому Гриша піколи й нікому не дозволив би зганьбити Самуся перед Котиними очима, та ще в такий брутальний і безглуздий спосіб, як надумав оце зробити п'яний Педан. Бо хіба неп'яний міг би?

Гриша нічого не знав про вчорашню подію на полі коло Педанової хати, про дев'яносто трьох курей Галинчиних, і про Самусеву погрозу довести свої слова про бурякоїдних курей, і взагалі про те, що «все правильно». Та хоч би й знав, то не зміг би, мабуть, пов'язати все те з оцим маханням дохлим півнем над Самусем, а коли б і пов'язав, то однаково кипувся б боронити Самуся, бо тим самим боронив честь Коті, власну честь і всього Світлоярська. Три грецькі богині вручили задовго до початку нашої ери яблуко краси рядовому пастухові не за те, що він був штангіст, боксер, вигравав м'язами, гнув підкови і кидав через себе бичка-третячка. Пастух Паріс покорив богинь своєю інтелігентні-

стю і благородством. Благородство виказував і Гриша Левенець, вступаючи в боротьбу з Педаном, і хоч Педан був набагато дужчий за Гришу, але вдарити Самуся півнем піяк не міг, бо клятий хлопець пригинав і пригинав йому праву руку (ліва ж, як сказано вище, була засунута глибоко в кишеню штанів і так там і зоставалася). Тоді Педан, переконавшись у марності своїх зусиль, потягнув Левенця до столу президії, по дорозі смикаючи руку з півнем і таки висмикнув її (молодих сил Гришиних забракло для боротьби з жилавим помічником), і сталося це саме тоді, коли Педан опинився перед Зінькою Федорівною, яка стояла, сопеляючи непокірливого своїм керівним поглядом і тяжкою жіночою зневагою, бо жінка лишається жінкою навіть тоді, коли двадцять п'ять років незмінно очолює колгосп.

Але в Педанові палав вогонь набагато дужчий, ніж у Зіньці Федорівні, ця жінка, хоч і керівна, не змогла сопелити чоловіка, хоч і рядового, чоловік став розмахувати над головою в голови колгоспу неживим своїм півнем, супроводжуючи ці малопристойні дії ще непристойнішими словами. Ніякий папір і друкарський верстат не витримали б слів, промовлених Педаном, тому читачам доведеться напружити свою уяву, мобілізувати весь життєвий досвід, закликати на поміч деяких зарубіжних письменників, щоб здогадатися, які то були слова.

Оте крутіння дохлим півнем і барвисті слова Педанові остаточно затуманили суть подій, вже ніхто й не цікавився тепер нічим, окрім запитання: попаде Педанові чи не попаде? Про Самуся було забуто, і, коли б його спитали, чи це справедливо, він би відповів: «Все правильно».

48

А на Педана наслано дільничного міліціонера Воскобойника. Воскобойник не мав нічого спільного з сільським детективом Аніскіним, змальованим письменником Ліпатовим. На корнійчуківського міліціонера Редьку він теж не схожий. Це був, коли можна так висловитися, глибоко патріархальний міліціонер, який дотримувався того погляду, що не слід мозолити людям очі своєю присутністю і нагадувати їм про можливість порушення порядку або здійснення злочину. Він спокійно жив собі в райцентрі, лиш іноді об'їздив села своєї дільниці (до речі, за площею більшої, ніж велике герцогство Люксембурзьке), використовуючи для цього не новочасні знаряддя транспорту, а старенькі, ще довоєнні бігунки, запряжені сіренькою кобилкою. Їздив Воскобойник по селах нечасто, гармонійно узгоджуючи свої службові обов'язки з потребами матеріального порядку: в одному колгоспі розживався клуночком борошна, в другому півсотнею (сотні він не брав ніколи, бо любив свіженькі) яєчок, у третьому медком, за все плачено

повновартісним карбованцем, але приємність полягала в тому, що купувалося свіженьке і не деінде, а в господарствах довіреної тобі дільниці, що дорівнювала, може, цілій Бельгії.

Уперті посилання на зарубіжні країни можуть видатися декому недоречними стосовно скромної постаті сільського дільничного міліціонера. Але автор свідомо пішов на те, щоб створити для Воскобойника відповідний колорит, або, коли сказати пишніше, ореольність. Бо син простого українського міліціонера Воскобойника був дипломатом, весь час перебував саме в отих зарубіжних країнах. Правда, слово «Воскобойник» якось не тулилося до жодної з іноземних мов, зате з додатком лягало скрізь, як влите: «Містер Воскобойникер», «Мосьє Воскобойнике», «Синьйор Воскобойникор», «Дон Воскобойникон» і так далі.

Міліціонерові Воскобойнику страшенно кортіло бодай зрідка вживати на території своєї дільниці яку-небудь іноземну мову, щоб бути схожим не на вигаданого Ліпатовим Аніскіна і не на міліціонера Редьку, який тільки й знав «Давайте не будемо!», а на свого сина-дипломата, що так і чесав по-якому ти хочеш: чи по-англійському, чи по-німецькому, чи по-турецькому. Але звідки ж знати міліціонерові глибоко пенсійного віку іноземні мови? Воскобойник не міг запам'ятати жодного слова, хоч як допитувався в сина, коли той раз на три роки заскакував у гості по дорозі з одної Америки в іншу, з Близького Сходу на Далекий, з Таїті на Гаїті, з Японії в Патагонію і так далі, бо дільниця міліціонера Воскобойника лежала якраз посередині між цими континентами, країнами й державами.

Трохи подумавши, старий Воскобойник несподівано для себе зробив велике відкриття: в українській мові безліч слів неймовірно схожих на іноземні, а коли взяти до уваги той факт, що значення деяких з них ніхто з молодого покоління вже не знав і не міг знати, то виходило, що перше-ліпше з них надавалося до вжитку з вище названою метою. Наприклад: лемішка. Або: жостір.

Воскобойник вибрав саме жостір. Вживав його попервах ощадливо, тоді запустив на орбіту своєї мови сміливіше, згодом уже не обходився без нього ні тоді, коли злочинність неприпустимо зростала, ні коли падала порівняно з минулим роком, слово «жостір» в устах Воскобойника могло бути лайкою і похвалою, виконувало роль вставного і замінювало ціле речення, модифікувалося в різні частини мови, стаючи з іменника дієсловом, прикметником, займенником, іноді слугувало в ролі універсального замінника, і тоді Воскобойник, хоч що б йому казали, не говорив нічого, а тільки муркотів «жостір, жостір, жостір», щоразу надаючи слову різних інтонацій, відтінків і кольорів так, як це навчилася тепер робити легка промисловість, фарбуючи однакові спідниці то в темне, то в яскраве, то в безсистемне, то в пістряве.

Коли на ранок після події з Педановим півнем Воскобойника викликано до Світлоярська і він прикотив своїми бігунками до сільради, то спитав у дядька Зновобрать:

— Що в тебе за жостір?

Зновобрать виклав суть справи.

— Ну, нажостірили! — гмикнув Воскобойник.

— Треба скласти протокол на Педана,— сказав Зновобрать.— Не можна так пропустити безпорядку.

— Жостір! — махнув рукою Воскобойник і покотив шукати випуватця.

Власне, на той час усе вже роз'яснилося, і Світлоярськ зрозумів учинок Педана, а зрозумівши, простив. Бо й як не простити!

Самусь, добувши з допомогою Рекордиста (цього не знав ніхто, бо Самусь мовчав, але автор не має права мовчати навіть під загрозою звипувачення в надмірній балакучості) отруйних гербіцидів, обробив ними пшеницю і вночі посипав отруєну пшеницю від Педанового двору до бурякового поля. Щоб не звипуватили його в намірі потруїти людей, Самусь позакопував дерев'яні таблички з написом: «Стій! Отруєно!» Але Педанові кури, хоч народилися й зросли в краї суцільної грамотності, все ж були тяжко неписьменні, неписьменним виявився й чорний півень, що так героїчно справлявся з своїми обов'язками, успішно обслуговуючи аж дев'яносто дві курки; півень і повів курочок по пшеничному сліду, вони надзьобалися Самусевого зерна і до обіду подохли всі в кількості дев'яноста трьох штук, або осіб, як записав у складеному протоколі Воскобойник.

До протоколу він забув занести, що в Педана було троє маленьких діток, що кури несли для тих діток яєчка, а Галинка різала коли-не-коли курку, щоб смачнішим і пожившнішим був борщ для діток, для механізатора Педана і для неї самої, бо ланковій теж потрібні були сила й енергія.

— Все це жостір! — заявив Воскобойников, з особливим смаком розписуючи курячу неписьменність, через яку вони не змогли прочитати милостивих Самусевих попереджень і внаслідок власної необережності поздихали всі до одної. Головне, ясна річ, було не в Самусеві й не в курях, а в дохлому півневі, яким Педан крутив над головою голови колгоспу в присутності всього колгоспного активу, висловлюючись при тому грубими, нецензурними словами. Коли б Воскобойника спитали, чи є негрубі, або лагідні, нецензурні слова, він відповів би своє «жостір!», але його ніхто не питав, бо не для того ж чоловікові довірено дільницю завбільшки з Голландію.

Тут автор відчував, що в своїх порівняннях Воскобойникової дільниці може дійти до цілої Австралії, тому передбачливо усуває міліціонера з розповіді, залишаючи тільки його протокол, який другого дня був переданий слідчому районної прокуратури Саламасі, а той, оформивши справу, мав доповісти прокуророві Дашку, який уже передав би її (тобто справу і, звичайно ж, па Педана) судді Верещаці.

Як ця справа потрапила до рук секретаря райкому партії Степана Михайловича, не може пояснити навіть доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, який твердо вірить у те, що рушниця, повішена на стіні в першій дії п'єси, конче має вистрелити, а суддя Верещака, введений автором у цей не зовсім серйозний роман уже в перших розділах, повинен неодмінно когось засудити коли не в середині книжки, то хоча б наприкінці. Бо такі закони жанру, а всі закони, правила, постулати, формули, теореми, аксіоми, гіпотези Варфоломій Кнурець знає і вірить у своє знання так само, як вірить у своє призначення когось укусити великий злий собака, прип'ятий у дворі на довгому ланцюгу.

Від Воскобойника ж нам повинно перейти у спадок словечко «жостір», яке багатьма студентами може бути успішно використане для складання екзаменів з іноземних мов навіть при цілковитому їх незнанні. Тут немає помилки ні в застосуванні множини до слова «іноземних», ні в слові «незнання». Бо «жостір» у справі складання екзаменів може стати ще могутнішим, ніж Гришин «талатай»

Скажімо, вам треба здати англійську. Хай вас не бентежить та обставина, що ви не знаєте жодного англійського слова! Не знаєте, то й не треба. Не морочте собі голови. Зате ви знаєте «жостір», якого не знає жоден викладач англійської, і цей викладач буде так приголомшений своїм незнанням, що негайно поставить вам п'ятірку. Коли на здачу англійської буде черга, ідіть здавати французьку. Адже вам однаково! Французи «жостіра» теж не знають! Не потовпитесь на французьку — здавайте португальську, хінді, суахілі, малайялам, будь-яку з живих і мертвих мов, навіть з отих вигаданих кіберпетиками для їхніх ЕОМ! Успіх скрізь стопроцентний! Автор досі не може збагнути, як це Іван Безтурботний, що сотні разів чув од міліціонера Воскобойника всемогутньо-магічне слово, не скористався ним для того, щоб вступити в який-небудь інститут, захистити дисертацію і організувати (очоливши, ясна річ!) кафедру жостірознавства! Мабуть, тільки неймовірна зайнятість набагато важливішими справами стала Безтурботному на заваді.

Але про Безтурботного мова ще попереду, а нам треба повернутися до Педанових курей. Шкода, що тут не застосуєш веселої формули Франсуа Рабле про постійну необхідність повертатися «до своїх баранів», бо нам доведеться повернутися лише один раз, та й кури — це все ж не барани, хоч з вівцями Самусь і спробував їх порівняти, як ми бачили. Про баранів же можемо сказати тут тільки те, що їм, на відміну від козлів, бракує бороди і що в них, як засвідчував це ще вісімдесят років тому професор агрономії імператорського університету святого Володимира С. М. Богданов,— своєрідний голос. До чого тут козли і баранячі голоси? От цього вже не знають ні автор, ні сам доктор ерудичних наук

Варфоломій Кпурець. Єдина падія на тих (деяких, деяких, дорогі товариші, а ще точніше — поодиноких) літературних критиків, які вміють гребтися в тексті, мов курп в попелі, і завжди щось там вигрібають (до речі, чи не іспус якогось ще не встановленого наукового зв'язку між цим процесом і прізвищем автора? Це могло б дати матеріал ще для одного роману, і, дивись, може, й вийшла б непогана штучка).

50

Як стають секретарями райкому? В наш час, у нашій країні це надзвичайно просто. Спитайте Степана Михайловича. Він примружено погляне в далину голубими своїми очима, збере добрі зморшки у куточках очей, пустить ті зморшки понад вилицями і... не відповість вам нічого або ж відповість так: «А що казати?» Шістнадцятилітнім пішов на фронт, всю війну автоматником, лишив руку в Празі, інвалід. Але з одною рукою став комбайнером, косив перші повоєнні пшениці (пегусті, ой негусті!), вчився, головував у колгоспі, завідував райсільгоспвідділом, потім обрали головою райвиконкому, останпс семиліття — секретар райкому. Життя типове, але пестабільне. Не те, що в дядька Зновобрать, де тридцять років безперервного стажу на посту. Ото стабільпість!

До Світлоярська Степан Михайлович їздив частіше, піж колись до Карпового Яру, і не тому, що й пим заволодів цивілізаційний синдром, а через те, що було ж на що подивитися! Взірцем було не саме село, а й поля колгоспу «Дніпро», бо чи й знайдеш такі ще десь, а вже що такого агропома, як тітка Лисичка, піде більше немає, то це вже паневне. Степан Михайлович приїздив у поля «Дніпра» без об'явлепь, не любив, щоб йому впїздили назустріч, давали пояспення, шапобливо стримували віддихи, ловили вказівки й мудрі зауваження. Та хоч як зненацька палітав на світлоярівські поля Степан Михайловпч, завжди стрічав у стену тітку Лисичку і вже тут відводив свою душу, сповідався, причащався, надихався, карався, каявся, питав порад, тоді слухав скарги, просьби і просив сам.

— Не можу тобі давати порад для чужих полів,— казала тітка Лисичка.— Поля — мов люди. Знаю свої поля, а більше — пі. Повчатпму людей, а в пих не вийде, і вони скажуть: «Ота Лисичка набалакала...» Все на світі неоднакове, неоднаковий і підхід до нього.

Цього разу, як завжди, Степан Михайлович спіткав у полі Лисичку, але про зустріч ту піхто не знав, не знали й того, що в машині з пим приїхала з райцентру Педанова Галинка і попросилася зійти саме тут, коло тітки Лисички. А ще попросила пікому не казати про те, що морочила вопа голову секретареві райкому, ну, і все інше, що в таких випадках може сказати молода колгоспниця, в якої сталося те, що читачам уже відомо і без пояснень.

— Ви вже нікому ж,— ще попросила Галинка трохи мовби аж засоромлено.

— Не турбуйтеся,— сказав Степан Михайлович.— Знаємо ми втрьох, і все. Але ми люди свої. (Про автора забув, і доводиться самочинно примазуватися до «своїх»).

І поїхав не до голови колгоспу, як звичайно, а до товариша Зновобрать.

Той сидів у новій сільраді, в новому кабінеті, на новому стільці, за новим столом і розглядав свіжий ілюстрований журнал.

— Щось цікаве? — спитав Степан Михайлович.

— Колгоспна контора. Костромська область. Контора, а з білими колонами. От і думаю: для сільської Ради колони б підійшли. Тут я проморгав трохи.

— Може, й проморгав,— з підозрілою загадковістю в голосі мовив секретар райкому. Зновобрать, завдяки величезному своєму керівному досвіду, вмить уловив щось не те в тоні голосу Степана Михайловича і стривожився.

— Не те кажу?

— Тобі видніше, Свиридоне Карповичу.

— Тоді, кажеться-говориться, все ясно. Приїхав ти несироста.

— А сироста мені трудно їздити.

— Хтось навиковбасював?

— Та ні.

— Що ж, коли не секрет, кажеться-говориться?

— Школу нову відкриваєш? — присів коло відчиненого вікна Степан Михайлович. Перетинаючи центральну площу Світлоярська, порушуючи всі правила й здоровий глузд, летіли не знати звідки й не знати куди два мотоцикли «Дніпро» з колясками, одразу сімдесят дві кінські сили в гримінні й ревінні везли на собі всього лиш трьох: у передньому мотоциклі білявий хлопець і циганкувата дівчина, в задньому — прямостинний, картинно-вродливий, гордий і пишний Самусь власною персоною. Переднього Степан Михайлович теж упізнав: Левенець. Дівчини секретар не знав і сам до себе сумно всміхнувся: коли вже не знаєш усіх дівчат у районі — вважай, що постарів. Зновобрать теж підійшов до вікна і теж подивився вслід сімдесяти двом кінським силам.

— Асфальт проклали — тепер хоч з шапки вбийся. Катаються, а діло стоїть. Ти про яку школу, Степане Михайловичу? В нас же й так найновіша в районі.

— Чув, ще одну відкриваєте?

— Яку?

— Для курей, чи що.

— Для курей? Та ти, Степане Михайловичу, кажеться-говориться, шуткуєш із старого?

— Ну, як же? Таблички в полях виставляєте для курей. Написи там усякі. Попередження й застереження. А кури — неграмотні.

— Степане Михайловичу, та хіба ж тут кури? Цей Педан прибіг, кажеться-говориться, прицурпелив дохлого півняру і ну

крутити над головою в Зіньки Федорівни і всякими такими й не такими словами...

— Кого, Зіньку Федорівну?

— Та весь актив!

— Слова такі й не такі — це погано. Але ж і актив ваш. Як ви допустили, щоб Самусь...

— Та чи ти не знаєш цього чоловіка? Над ним же ніяких контрольних органів нема!

— Як то нема? Ти хто тут?

— Ну...

— Пам'ятаєш, хто ти в Світлоярську?

— Кажеться-говориться, тридцять літ і зим...

— То як же ти, старий комуніст, допустив, щоб маленьких дітей лишили голодними, та ще й на їхнього батька заводили судову справу?

— Так словами ж такими і півпем крутив над головою, кажеться-говориться...

— Де ваш радіовузол? — різко підвівся Степан Михайлович.— В Будинку культури?

— Там самі пластинки. А перекличка — в конторі в Зіньки Федорівни.

— Сільрада що ж — не має?

— Та про нас самі постанови, а матеріальної основи ніхто не підводить. Вся основа в колгоспі, туди все й забирають.

— Ну, ви тут сусіди, можна помиритися.

— Миримося, Степане Михайловичу, але ж авторитет не той. От візьми церкву. Чого вона стояла тисячу років? Бо вся в золоті, в іконах, в солодкому кадінні. На неї грошей не жаліли, люди й валили туди валом. Досі он шукають, де б дитину охрестити. Народові пишноти треба.

— Ти ж зал урочистих церемоній маєш у сільраді?

— А скільки в районі таких сільрад? Світлоярівська, та й уже?

— Пишнота — це правильно. Але справедливість — ще важливіша. Ходімо до Зіньки Федорівни. Вестимеш радіоперекличку. Даси належну оцінку і все інше. Самуся знайдеш по радіо. Хай зсадять з мотоцикла — і до мікрофона. Добре, що ніхто його не бачитиме, тільки почують. І хай заплатить Педанові за всіх курей. По ринковій ціні.

— А Педан же як?

— Сам і вирішиш.

— Хай просить пробачення у Зіньки Федорівни і в усього активу.

— Правильно. А ти попросиш пробачення в його маленьких діток.

— Степане Михайловичу, щось воно, кажеться-говориться...

— Не так? А як? Підкажи, Свиридоне Карповичу. Тебе як у селі звуть?

— Ну, кажеться-говориться...

— Кажи, кажи! Як?

— Ти ж знаєш.

— Зновобрать? І це ж не з посміху, а з любові. То й виправдуй свое звання щодня і в усьому. Звідки в тебе така косоокість на людей? Ті чорненькі, ті біленькі, тих тільки по голівці, а тих — так проти шерсті. Самусь хай ще пересіє буряк. І віднести за його рахунок. Бракоробства не простимо нікому. Не подивимось на заслуги.

— Вже пересіяв. Хай би спробував не пересіяти пашій Лисичці — де б він був!

Радіоперекликів Зновобрать ніколи не проводив. Чув, як це робить Степан Михайлович, Зінька Федорівна теж оволоділа новим способом управління, але Свиридон Карпович надавав перевагу контактам особистим. Звертатися до чоловіка, якого не бачиш, не можеш узяти його за гудзик, покласти йому руку на плече, зазирнути в очі, закурити з ним міцненького,— ну як це можна?

Тому коли сів до мікрофона в кабінеті голови колгоспу, то на всій території Світлоярівської сільради чулося лиш відкашлювання, похмикування й погмикування, тоді все потонуло в грюкоті (Зновобрать випадково звалив мікрофон), тоді щось чхнуло на весь Світлоярськ (може, старий карпоярівський чортяка від машинних вихлопів), але все ж таки голова сільради спромігся сказати слово й друге, а далі так захопився, що вже й забув: мікрофон перед ним чи Самусь, Педан, колгоспний актив і всі справи світлоярівського населення.

Радіоперекпик вдався на славу, його згадували, може б, і досі, якби не дванадцять примірників «Королеви Марго».

51

Як підказав авторові доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, у середньовічних містеріях писали: «В перервах нехай чорти гасають по сцені з відповідними рухами». Ми вже запустили двох чортів у повітряний простір над Світлоярськом, але то була чиста містика, вигадка, далека від матеріалізму, серйозна ж розповідь вимагає дійових осіб так само серйозних, обгрунтованих, земних і правдивих. Питається: до чого тут приписи середньовічних містерій? Яке відношення мають вони до стилю соціалістичного реалізму, що ним послідовно керується автор цього роману? Ні до чого і ніякого, скажемо одразу, щоб відвести від себе всі ймовірні підозри і звинувачення. Про давно забуту містерію Варфоломій Кнурець пагадав авторові вже після того, коли автор розповів йому про Івана Безтурботного і спитав, куди б його втулити, бо Іван Безтурботний не лягав пікуди, не вміщувався ні в яке ложе, не входив ні до яких рубрик: ні до трудівників, ні до керівників, ні до передових, ні до відсталих.

— Зроби його чортом для інтермедії,— порадив Кнурець.

— Та який же з Безтурботного чорт?

— Тоді — чортиком.

— А що скаже громадськість?

— Громадськість теж повинна мати почуття гумору.

— Почуття гумору — це все ж суто індивідуальна риса. Чи може воно бути колективним?

— Ще й як може! — зареготав Кнурець.— Коли хочеш, то це почуття са́ме колективне, воно характерне для цілих народів, для великих мас, які передають його окремим індивідуумам, примушуючи сміятися навіть тих, хто ніколи не сміявся і не мав наміру сміятися взагалі. Бо коли ти потраплясш на площу, де регочуть, що ти робитимеш?

— Ну, гаразд. Але хтось же має сміятися перший?

— Ти автор — ти й смійся. Бо коли й література не сміятиметься, тоді хто ж це робитиме?

— Але Безтурботний викликає в мене вже й не сміх, а стурбованість.

— Він твій герой — твій і клопіт,— сказав Кнурець і вмив руки, як це він умів завжди робити, бо порадники, консультанти, ерудити завжди вміють стати осторонь і вмити руки за прикладом римського прокуратора Пілата.

І все ж таки автор вирішив збунтуватися проти ерудита Кнурця. Бо який же з Безтурботного чорт або й чортик? Те, що він зумів дістати для району цілих дванадцять примірників «Королеви Марго», ще не свідчить про його надприродну силу, хоча, загалом кажучи, в цьому ділі без втручань нечистого не обійшлося, в чому легко переконатися, помноживши кількість тільки сільських районів нашої країни на дванадцять. Вийде цифра, яка перекриває всі видавничі можливості, а ще ж не враховано райони міські, столиці союзних республік, Москву й Ленінград, БАМ, Самотлор, Нурек, антарктичні експедиції, а також Товариство книголюбів. Як при таких потребах, та ще враховуючи ту обставину, що українські видавці взагалі чомусь не друкують «Королеви Марго», як, питаємо, чоловік міг дістати для району одразу дванадцять примірників цього славетного роману, причому сім примірників — видання алмаатинського, а п'ять кишинівського? Звичайно, в районі макулатури було зібрано стільки, що не вистачило б і тисячі двісті «Королев Марго», але Безтурботний знайшов вихід і з цієї ситуації: він роздав свої дванадцять примірників начальству, а за макулатуру не дав нічого, щоб нікого не ображати відмовою, бо, коли не одержує ніхто, тоді ображених немає, всі рівні, а рівність — це штука значно вища й дорожча, ніж там якийсь роман Олександра Дюма (чи й Павла Загребельного, додамо, використовуючи своє становище).

Про книжки довелося говорити позачергово не тому, що це для Безтурботного було головне, а тільки зважаючи на конфлікти між книготоргівлею і збирачами паперової макулатури. Для самого ж Безтурботного це був не більше ніж епізод, дрібничка, ніщо порів-

няно з тими висотами, якими він оволодів і заволодів після того, як автор цієї розповіді мав необачність штовхнути цього вигодуваного смачними плескачами хлопця в сферу діяльності по охороні пам'ятників історії й культури.

Іван Безтурботний почав з рідного села (бо завжди треба з чогось починати і бажано не з нуля), і, хоч не мав ні високої грамотності, ні особливих знань, незабаром наробив страшенного гамору завдяки своїй енергійності, яка опиралась на добру вгодованість. Він посднав у своїй особі керівництво (на громадських засадах!) добровільним спортивним товариством «Урожай» і Товариством по охороні пам'ятників історії та культури, тоді взявся за Товариство по охороні природи, тоді випросив у судді Верещаки первинну організацію ружжа і вудки, тоді приєднав Червоний Хрест і Півмісяць, Товариство рятування на водах, Товариство книголюбів; він колекціонував товариства, як нумізмати збирають монети або філателісти — марки. Але колекціонери, як правило, вимушені вкладати в свою пристрасть і власні кошти, а Безтурботний не витрачав жодної копійки. Всі товариства добровільні, але членство в них обов'язкове! — ось лозунг, який проголосив Безтурботний, примусивши правління колгоспу зробити колгосп «Дніпро» членом дванадцяти добровільних товариств і сплатити колективні внески в сумах, які відраховувалися з річних прибутків колгоспу. Сам Безтурботний, хоч не платив ні копійки, не мав і зиску від цього жодної копієчки! Він працював за ідею і для ідеї, він горів, кипів, клекотав на громадській роботі безкорисливо і самовіддано.

Він сподівався тільки на одне: його помітять, повинні помітити й належно оцінити його запопадливість так само, як помітили колись швидкісні методи Самуся.

І він не помилився. Його помітив той самий товариш Багатогаласу, що підняв колись Самуся, але чи то вже Багатогаласу постарів, чи злякала його енергійність Безтурботного, яка перевершувала все бачене й знане високодосвідченим вічним районним уповноваженим, чи, може, не хотів він втручатися не в своє, але Багатогаласу не став возносити славу Безтурботному, а передав його заступникові голови райвиконкому Крикливцю, на якого, крім основних його обов'язків, покладено керівництво сорока двома комісіями. Там були комісії по охороні, по боротьбі, по розвитку, по стримуванню, по освоєнню, по роботі з жінками, по роботі з молоддю, в справах пенсіонерів, у справах культів, по культурі, по обрядах, по торгівлі, по дорогах і містках, по радіофікації й електрифікації, по боротьбі з хуліганством, по боротьбі з пияцтвом, по охороні природи, по виловлюванню бездомних псів і котів, по обов'язковій організації добровільних товариств, по вивченню дедалі зростаючих потреб, по підтримці того, що народжується, і по виявленню того, що має народитися. Посада заступника голови сільського райвиконкому, мабуть, найуніверсальніша в діях людства. Але Крикливець, як і сотні його колег, не губився, не

демонстрував світової скорботи, не підпускав до себе ні інфарктів, ні інсультів, мужньо ніс увесь огром своїх неймовірних обов'язків, був бадьорий, оптимістичний, привітний, дивився на життя з надіями і ніколи не втрачав перспективи і не впадав у відчай. Коли провалювався десь у районі місток, Крикливець будував два нових, коли завалювалися два сквернень кі — споруджував один, але такий, що аж дзвенів! Коли Крикливцю казали, що в Стамбулі щороку виловлюють усіх бездомних псів, а в Римі всіх нічних котів і їх за рік стає ще більше, Крикливець тільки всміхався таємниче, бо вірив, що вже коли він виловить, то ніхто так не виловить. Він пробував навіть поєднати непоєднуване: з одного боку, боровся за розвиток торгівлі, який неминуче включав і продавання «Екстри», а з другого, боровся проти пияцтва, яке ця продана «Екстра» чомусь викликала, бо хто її купив, той випивав, і якось ніхто не знайшов для клятої горілки ніякого корисніш ого застосування.

Отже, як видно з цього коротенького опису, Крикливець приречений був жити й працювати серед суцільних протиріч, у майже безнадійній перевантаженості, без ніяких сподівань на те, що з'явиться чоловік, який візьме на свої плечі бодай часточку його тягаря.

І тут з'являється Багатогаласу і безвідповідально заявляє: є такий чоловік! Де? В Світлоярську! Хто такий? Звідки? Місцевий вихованець. Звуть — Іван Безтурботний.

Крикливець метнувся до Світлоярська. Поїхав, розпитав, переконався. Безтурботний хоч не вразив його грамотністю, зате зачарував здоровою напористістю, а ще більше (як і автора свого часу) плескачами своєї матері. Крикливець, який, до речі, відповідав також і за розвиток системи громадського харчування в районі, одразу ж подумав, що добре було б у райцентрі поряд з чайною і вареничною відкрити ще й плескачну, запросивши туди шеф-поваром тітку Вустю. Але Іван Безтурботний і слухати не хотів, щоб тягти її за собою до райцентру.

— Давайте так,— заявив він з усією рішучістю і відвертістю, якими відзначався,— коли берете мене в район, то беріть самого! Батьків зрушати з місця не хочу. Вони тут проросли. Берете мене?

— Беру,— сказав Крикливець.— Нам треба організувати товариства у всьому районі.

— Все організуємо, і буде блиск! Мені аби квартира в районі.

— З квартирами трудно, але знайдемо.

— Ну, й зарплатня.

— Це просто. Зробимо тебе відповідальним секретарем якогось товариства.

— Товариства? — засміявся Безтурботний.— Та ви шуткуєте? Ото б я ради якогось товариства кинув материні плескачі? Та ще — секретарем? Хоч би вже головою.

— Голова в нас — на громадських засадах. Без зарплати. Ми зобов'язуємо відповідальних працівників очолювати добровільні

товариства. Хоч, правду кажучи, вже в районі не вистачає й відповідальних працівників.

— Гаразд,— зітхнув Безтурботний,— коли вже секретарем, то всіх товариств, які є. І щоб скрізь зарплата.

— А фінансова дисципліна? — нагадав Крикливець.

— Яке мені діло до фінансової дисципліни? Хочете, щоб я вам підняв діло, я й підніму! Аби гроші! А ви вже знаєте, як там зробити...

— Та знаю,— почухав потилицю Крикливець, згадуючи, що він, крім усього іншого, очолює також комісії по якості й ефективності, по режиму економії, по внутрішніх резервах, по скороченню адміністративно-управлінського апарату, а також комісію по затиканню дірок, хоч де б вони виникали і хоч які великі були. Він уявив, скільки дірок наробить у районнім бюджеті Іван Безтурботний, і все ж таки вигукнув:

— Ну, хай буде! Беру!

Так Іван Безтурботний опинився в райцентрі, став власником двокімнатної квартири, мав у своєму розпорядженні мотоцикл добровільного спортивного товариства «Урожай», одержував зарплату в товариствах охорони пам'ятників, охорони природи і книголюбів, мав вільний доступ на всі бази райспоживспілки, володів правом полювати й рибалити в усіх заповідниках і заборонених угіддях, знайомство водив не тільки з районними керівниками, а й з усіма, хто приїздив з області й столиці, автора цієї розповіді не впізнав і не помітив, автор же його хоч і помітив, але не впізнав поперших, так змінився Іван Безтурботний, таким розкішним і поважним чоловіком став за якогось півроку! Коли ж, упізнавши Безтурботного, автор спробував йому нагадати про себе, той довго тер собі лоб, марно намагаючись зобразити на добре вгодованому обличчі те, що зветься думанням.

— А-а,— нарешті сказав він.— Припоминаю, припоминаю. Це я вам колись розказував про Товариство по охороні пам'ятників.

— Навпаки, це я тобі розказував.

— Не може буть! Я перший усім розказую, а мені ніхто не може!

— Ми ще їли плескачі в твоєї матері,— нагадав автор.

— Плескачі? А що це таке? Я оце в столиці на семінарі був, так севрюгу по-московськи їв, а ви — плескачі! Мене соляпкою вгощав знаєте хто? Он на качок мало не сам міністр приїздив, а рибу — так боже ж ти мій! — з ким я вже її тут не ловив! Навіть з отою народною артисткою — як її? І фотографувався теж. Які вже тут плескачі!

Автор хотів був спитати, чи не фотографувався Безтурботний з Александром Македонським, Юлієм Цезарем, Ярославом Мудрим і Брижітт Бардо, але побоявся, що той не тільки ствердить факт фотографування, а й покаже знімки,— такою нахабною всемогутністю дихала вся постать цього продукту нашої соціальної поблажливості.

Скажуть: Іван Безтурботний — це суцільна авторська вигадка, бо такого ніколи не може бути!

Але відтоді, як світ розпався на слова, весь час хтось щось каже, а Безтурботні виникають, як бульки від дощу.

52

Дванадцять примірників «Королеви Марго» Іван Безтурботний роздобув не для якихось незаконних махінацій, а тільки щоб показати розміри свого організаторського таланту. От ніхто не може дістати, а я дістав! І не вимагаю ні похвал, ні нагород, ні підвищення зарплатні (бо куди ж підвищувати!). Все чесно, ніяких приховувань, ніякого роздавання дефіцитної книжки по знайомству, з цілями підлабузницькими, з намірами печесними. Кожен, хто здасть стільки й стільки кілограмів макулатури і одержить відповідну кількість талонів, матиме у довічне користування примірник «Королеви Марго»! Ясна річ, зважаючи на особливу цінність роману, норми здачі макулатури в районі вмить підскочили до рекордних розмірів.

Макулатура й рекорди — співвідношення не зовсім природне, але не забуваймо, що в нашій розповіді згадувався чоловік, званий Рекордистом, тож легко здогадатися, що діялося в його душі, коли він довідався про дванадцять примірників «Королеви Марго», про норми здачі макулатури і... про можливість встановити небувалий рекорд: здобути стільки талонів, щоб захопити всі дванадцять примірників роману Дюма. Все це не має ніякого відношення до тваринницьких комплексів у радгоспах, ні до підвищення загальнокультурного рівня сільських трудівників. Рекордист Іванович взагалі ні до чого не мав відношення, бо трудової діяльності цурався, весь вільний час прогаював у катанні на мотоциклі або на новому «Москвичі», в ганянні по району, в пошуках друзів по веробству, гультяйству, пустомельству і марнуванню життя. І це тоді, коли батько його Іван Іванович Несвіжий трудився в поті чола, всі сили віддавав колгоспові, десятиліттями був на постійних роботах, коли ні вихідних, ні свят, ні перерви, ні перепочинку. Як міг у такого працьовитого чоловіка народитися і вирости (оце головне! Бо народитися може будь-що, але ж виростає те, що виховують батьки) Рекордист Іванович? Це запитання слід класифікувати як риторичне, попросту кажучи, дурне. Бо Рекордист Іванович перейняв саме від Івана Івановича, свого батька, весь генотип і геноряд, весь характер і всю систему поглядів на життя.

Десь автор уже несміливо натякав, що Іван Іванович теж походив з роду Самусів (хоч і з бокового коліна), прізвище його було Самусь, а Несвіжий — прізвисько. Прізвисько Несвіжого заробив не сам Іван Іванович, а батько його Іван Іванович ще до війни, коли вони з Щусем (лісниковим батьком) відбували в Яресь-

ках територіальні військові збори (в Карповім Яру це звалося «відбувати терчасті»). Про Яреськи багато розповідати немає потреби. Це те саме село, де Довженко знімав свою славетну «Землю» і куди щоліта їздять з Полтави і Харкова їсти вареники з вишнями. Відомий літературний слідопит ходить в Яреськи пішки... хоч з Києва, хоч з Тбілісі, хоч з Білорусії,— завжди пішки, бо на транспорт він не надіється. Одним словом, хто хоче подивитися на Яреськи, той може туди дістатися — або на автобусі, або пішки. Від Карпового Яру до Яресьок теж завжди добиралися пішки. Чоловіки — щоб гартувати ноги для можливих воєнних походів, жінки — щоб відвідати чоловіків і принести гостинця, а гостинець, відомо ж, смачніший саме тоді, коли він не привезений, не присланий, не переданий, а принесений власноручно з таким приємним додатком, як рідна (та ще, дивись, і кохана!) жінка.

Отож, карпоярівські жінки, поклавши в плетені з білої лози гарненькі кошики по паляниці, четвертині сала, кільцю ковбаси, пляшці перваку, зібралися до Яресьок. Але не станеш же нести той кошик у руці — руку відтягне, то зв'язано його вишитим рушничком ще з одним таким самим кошичком, у якій для противаги теж накладено сього-того, тоді завдано це на плече, і вже можна мандрувати.

Одарка Івана Івановича Самуся принесла чоловікові те, що й усім носили, а в отой кошик, що для противаги, насипала грушок, вибираючи спілі, вилежані, м'якенькі, щоб смачніше.

Жіноче гостювання в Яреських ніколи не затягувалося більше однієї ночі, бо чоловіки досить ревниво ставилися до жіночих зазіхань на їхню особисту свободу і відправляли дружин додому, посилаючись на потребу безперешкодного виконання священного обов'язку.

Після відходу жінок випивалося і з'їдалося принесене ними, починаючи з закоркованих кукурудзяними качанами пляшок, паляниць і сала, кінчаючи десертом: в кого яблука, в кого груші, в кого сливи чи абрикоси.

Самусь, од природи скупий, як усі Самусі, грушок, принесених Одаркою, нікому б і не дав, але помітив, що вони перележані і деякі починають уже навіть гнити. Тоді він і намірився почастувати Щуся, бо все ж таки були односельчанами, та ще й кумами.

— Куме,— сказав Самусь Щусеві увечері,— а чим я вас хочу вгостити?

— Скажеш, то й знатиму,— лінькувато відгукнувся Щусь, який на цьому світі ні з чого не дивувався, звикнувши сприймати все як належне.

— Одарка моя грушок принесла. Та вже ж і грушки! Давайте покуштуємо.

— Можна й покуштувати, можна й посмакувати,— згодився Щусь.

Самусь дістав кошик, розстелив білий рушничок на тумбочці між їхніми залізними коєчками, почав викладати на нього грушки.

— Дурна баба насипала переспілих,— буркітливо пояснював він,— і деякі трохи несвіжі, куме, то ми вже давайте їх і поїмо, щоб не пропали, а завтра цілепькі.

— Твої грушки, то ти несвіжі і їж,— порадив добродушно Щусь,— а я вже якось буду цілепькі.— І він запустив свої міцнюючі зуби в тверду соковиту грушу, аж чвиркнуло соком, а Самусь тим часом їв гнилепькі, що тільки шпакали йому на зубах, мов порожні капшуки.

Він сподівався, що сьогодні поїсть усі гнилі й завтра їстиме з Щусем уже цілі й свіжі, але за піч частина груш (от клята Одарка — набрала переспілих!) знов підгнила, і знов Самусь вимушений був підбирати попсоване, а Щусь трощив ціле й неушкоджене! Так і з'їли вони весь кошик грушок: хазяїн підбирав несвіжі, гнилепькі, а гість розкошував добірними. Коли повернулися з Яресьок і Щусь комусь розповів про ті грушки, Самуся продражнили Несвіжим, і вже те прізвисько успадкував і його син Іван Іванович, воно пристало до нього ще дужче, ніж до родоначальника, бо Іван Іванович відзначався скупістю такою, ніби заповзявся поганьбити все колгоспне селянство степової зони України. В Карповім Яру ця скупість ще не так давалася взнаки, бо в старому селі все було поплутане, пережитки проклятого минулого гніздилися в кожному кущі дерези і під кожною стріхою. У Світлоярську ж з його точним плануванням і цілком новим стилем життя всі одразу помітили, що Іван Іванович Несвіжий не просто скупий, а чоловік мовби хворий якоюсь капіталістичною, а то й феодальною хворобою, чи що.

Хату він будував останнім, вичікуючи, якого розміру поставлять собі голова колгоспу й голова сільради, всі багатодітні світлоярівці, директор школи і бригадир механізаторів Безкоровайний. Він не піддався на хитру тактику старого Самуся, який узяв дві ділянки, заявивши, що хоче відділяти того сина, який жениться, а тоді вигідно продав одну з них. Така операція була занадто і відверто незаконна, щоб на неї пішов Несвіжий, який завжди був прихильником і прибічником законності в усьому.

Зате ніщо не заважало йому поставити хату найбільшу в Світлоярську — на сто двадцять квадратних метрів, окрім того, поряд з хатою, сказати б, головною, збудувати в дворі й літню кухню, власне, маленьку хатку, в якій він і поселився з дружиною і сином Рекордистом. У велику хату було куплено гарнітури полірованих меблів, розставлено по-міському: спальний — у спальні; сервант, стіл, стільці — в їдальні, яка правила й за вітальню; диван, крісла, журнальний столик, письмовий стіл — у «кабінеті», що для Світлоярська мало стати вічно нерозгадапою таємницею, бо для кого той кабінет — для Рекордиста Івановича? Писати мемуари про свої походеньки? Хату замкнено на цілу систему замків, ключі від яких зберігалися в самого Івана Івановича, нікого туди він

ніколи не пускав, раз на місяць ходив Несвіжий попідвіконню, завирав у шибки, притуляючись носом так, що мимоволі виникала загроза роздавити або шибку, або носа, і кричав дружині:

— Манько, візьми-но ганчірку та зітри пилюку в кабінеті! На палець зібралося, а ти куди дивишся!

— Позамикав же ж, рота б тобі замкнуло, щоб і губами не цямкнув! — огризалася огрядна Манька.

— Та м'якеньку, м'якеньку ганчірочку, щоб не подряпала! — напучував, незважаючи на її огризання, Іван Іванович.

Нова хата, набита новісінькими меблями, стала з часом хіба ж такою розвагою для світлоярівської молоді. Хлопці, катаючи дівчат на мотоциклах, пригальмовували коло двору Івана Івановича, гукали йому через височенний червоний паркан:

— Іване Івановичу, повину чули?

— Яку? — з'являвся він у хвіртці з мокрим віхтем у руці (завжди щось мив і чистив, коли не був на роботі).

— Мода на меблі змінилася.

— Що — дивани без спинок? Хай міняється. А я люблю зі спинкою.

— Та ні, не те.

— А що ж?

— Блискуча мебля вже не в моді.

— Не блискуча? А яка ж?

— Тьмава. І не фарбована, як ото в сільраді у Зновобрать.

— Не фарбована? Та як же це?

— Отак. Беріть наждак і обдирайте.

— Обдирати новісіньку меблю! Ану ж гетьте від мого двору, розбишаки!

Садки були в кожного ще в Краповім Яру, в Світлоярську ж садівництво стало явищем престижним, своєрідною мірою суспільної значимості. Гектарних садів, щоправда, тут не могло бути (ми пам'ятаємо, що всі присадибні ділянки дорівнювали двадцяти п'яти соткам), зате не було меж винахідливості світлоярівців у доборі дерев, сортів, щеп, з'явилися виноградники, визрівали під світлоярівським сонцем персики, один хвалився чорноплідною горобиною, що має цілющі властивості, інший культивував обліпиху, в якої властивості вже й не просто цілющі, а чудодійні.

Іван Іванович Несвіжий роздобув персикових дерев рідкісних сортів, доглядав молодий садочок з такою дбайливістю й умінням, що вже за п'ять років мав на деревцях першу зав'язь; він підійшов до цього врожаю суто по-науковому, переписав собі в конторську книгу, куди заносив видачу пального й мастила з колгоспного бензосховища, пильнував, щоб ніхто не зірвав жодного персика, щоб не поклювали кури, не обтрусив вітер, завмираючи серцем, спостерігав, як жовтіють, зарум'янюються ніжні плоди, щоранку й щовечора обходив усі деревця, тицяючи пальцем, голосно шепотів: «Один, два, три... дванадцять... двадцять один... тридцять три...» Ганяв од персиків не тільки малечу й птаство небесне —

пе підпускав і улюбленого (бо єдиний!) сина Рекордиста, який, на відміну від батька, любив споживати всі продукти у вигляді не просто свіжому, а в найсвіжішому. Ну, та Рекордист занадто заклопотаний був вишукуванням способів якнайдоцільнішого вбивання вільного часу, що валився на нього, як лава з діючого вулкана, тому він не переймався дуже ні тим, що батько не пускає його до нової хати з новими меблями, ні отими персиками, які, ясно ж, ніколи не зрівняються не те що зі свіжою півлітрякою, а навіть з пікчемним стограмовичем.

Іванові Івановичу, отже, не було ні серйозних ворогів, ні супротивників у справі оберігання персиків, єдине, чого він не врахував,— це законів природи. Бо закони природи діяли собі й далі невпинно й уперто, і під їхньою дією персики стали достигати і падати на землю. Іван Іванович дбайливо підпімав з землі кожен персик, перелічував решту на деревах, виводив дебет-кредит у своїй бухгалтерській книзі, а підібраний персик ніс у нову хату і клав на новий диван, перед тим підстеливши клейонку. Персик, полежавши на клейонці, підгнивав знизу, тоді Іван Іванович перевертав його, коли плід обгнивав з усіх боків, тоді доводилося класти його у відерце, виносити в садок і закопувати під тими самими деревами, які спородили такий незвичайний плід. Ворушачи губами, Іван Іванович перелічував, скільки ще лишилося персиків на деревах, скільки лежить на дивані, скільки закопано. Все це записувалося в книгу, бо головне в житті свідомої людини — це облік, і ось так, перелічуючи, закопуючи, записуючи, і вправився Несвіжий з усім урожаєм своїх персиків, а коли хто пробував дивуватися, чому ж чоловік не з'їв жодного плода, Іван Іванович казав:

— Так ми ж їх терпіти не можемо — ні я, ні Манька, ні Рекордист!

Світлоярівці нарешті точно визначили ціну Несвіжому: «Такий скупердяйпичатиме навіть у космосі!»

З Рекордистом спільність у них була не в рекламованій відразі до персиків,— їх об'єднувало дідівське золото. Так-так, не золото скіфів, не золоті розсипи душ їхніх доблесних сучасників, а найзвичайнісіньке золото діда Самуся, отой жовтий метал, що про нього в підручниках політекономії пишуться цілі розділи, серед широких натур має він назву «презреппого», а в художній літературі «проклятого».

Для Самусів-Несвіжих в останніх двох поколіннях метал металів воістину мав стати проклятим. Почалося це тоді, коли дід Івана Івановича, прадід Рекордиста, рідний батько того Івана Самуся, завдяки якому наступні покоління мали зватися Несвіжими, отож коли дід (прадід, батько в тій самій особі) лежав на смертнім одрі, готуючись до вічного плавання, а його рідний син Іван, не даючи батькові вспокоїтися навіть у цю найвідповідальнішу хвилину життя, бігав довкола батькової постелі, по-жіночому стукав кулак об кулак, суто по-чоловічому вискрегочував зубами й знай доскіпувався:

— Тату, скажіть, де золото закопали!
— Не скажу! — хрипів умираючий.
— Скажіть!
— Не скажу, сукиного сина стерво!
— Ну скажіть же, бо вмрете!
— Вмру, а тобі зась!
— Чи вам для сина жалко? Чорти вам кісточки всі порозносять по пеклу за те, що з сином отак!
— Бісової віри ти син, а не мій, коли рідному батькові вмерти спокійно не даєш!

Несвіжий-перший кинувся на батька, торсав його, стукав головою об дерев'яне бильце ліжка, тоді, вкрай знавіснівши, вхопив за горлянку. Старий хрипів, задихався, вже майже доходив, а не сказав нічого, тільки мотав головою, мовляв, і на тім світі не довідаєшся від мене про таємницю.

Було те золото чи його й не було зовсім? Старий Самусь добився, щоб йому парізали «одруба», люди казали, що назбирав за довге життя пуд золота й тепер хоче загосподарювати на всю губу, але дід не встиг заволодіти «одрубом», захворів, став помирати, і тут син його сполошився: а що, коли люди не брешуть? До того ж знік у хазяйстві величезний, синьої емалі глек-рукомий з видовженою підкорисго шийкою і широким розтрубом-зливом на кінці; Іван допитувався матері, вона мовчала. Батько... Клятий старий умирав, і з ним умирало золото. Несвіжий так запопадливо провадив дізнання на рідному батькові, що той, здасться, й помер завдяки його старанням. Мати прокляла сина за це, відкинулася від нього зовсім, притулилася до внука Івана Івановича, жила з ним у Карповому Яру, за сином, який перед війною замерз у степу, навіть не заплакала, найбільшу втіху знайшла в правнукові Рекордисті, якого не спускала з рук, і тут уже Івану Івановичу блиснула надія, що його баба хоч правнукові розкриє таємницю золота, але баба взяла і вмерла мовчки й якимсь швидкісним методом, тобто раптово.

Тепер дідове (а для Рекордиста прадідове) золото перейшло в область мріянь і футурології. Іван Іванович годинами, загинаючи пальці, міг вилічувати, що б вони купили за те золото, а Рекордист і собі загинав пальці й поплямкував губами, вишепочуючи затаєні мрії, аж поки спохоплювався:

— Що ви ото про золото та про золото? Я он з суддею Верещакою рибу ловив та розпитував, то знаєте, що він каже?

— А що він може казати? Аби хто знав, а то ж ніхто-ніхто...

— Суддя каже, що все, каже, що в землі, каже, належить державі. Чи то дорогоцінні метали, чи то черепок, чи деревина, чи залізяка, чи мертвяк. І всі скарби тож. Кики-брики!

— Як то державі? А коли я знайшов? Коли викопав?

— Здати державі — і чверть вартості твоя. Не здаси — кримінальна відповідальність. Кики-брики!

— І за дідове золото — мені суд?

— Дідового нема. Нічийого нема. Все державне.

— Ну, гаразд. Хай четвертина. А на четвертину, ти думаєш, мало можна б купити?

І починалися підрахунки хоч і з відповідними знижеппями, але однаково з таким розмахом, що не снився навіть світлоярівському бухгалтерові. Іван Іванович купався в солодких мріяннях, а Рекордист привчився багатіти думкою, і з часом це стало для нього ніби своєрідним наркотиком. Він навіть приставав до батька:

— Тату, а що, коли б ми справді відкопали отого емалевого глечика?

Тож не дивно, що, почувши про дванадцять «Королев Марго», Рекордист Іванович першим у районі змикитив, скільки б можна заробити на цьому ділі, якби заволодіти всіма дванадцятьма примірниками. Куди там тому дурпому золоту!

Але де взяти стільки макулатури?

53

Макулатурою в сільській (як, до речі, і в міській) місцевості можуть стати: старі газети, непотрібні квитанції, задавнені бланки звітності, списані учнівські зошити, торішні підручники (бо ж однаково їх щороку передруковують, витрачаючи на це половину наявного в державі паперу), збережені ще з XIX століття любовні листи (бо в двадцятому ніхто вже їх не пише), твори декого із сучасних письменників (прозаїки тут набагато корисніші, бо дають більше паперової маси), окремі книжки, а то й зібрання творів класиків, бо які ж класики можуть зрівнятися з «Королевою Марго»! Все це Рекордист знав, бо метався по району не даремно, а придивлявся, вивчав життя, набирався досвіду. Ще знав він, що ніде не знайде стільки паперу, як на обчислювальному центрі, який відкрили в районі для точного облікування того, що могло б вирости. Обчислювальний центр просто пожирав папір! У колгоспних конторах сиділо тепер не по двоє й по троє бухгалтерських працівників, а чоловік по дванадцять, і всі писали день і ніч, заповнюючи тисячі рубрик на величезних відомостях, яких вимагав обчислювальний центр.

Рекордист рвонув на обчислювальний центр, переморгнувся з одною-другою дівчатами-операторами, вже мовби й домовився, тоді підскочив на районну базу макулатури, з директором якої не раз пили «фірмову» у Вусті-Чухалки, але там його ждав удар: ніяких паперів з обчислювального центру на макулатуру не приймали!

— Та чому ж? — здивувався Рекордист.

— Сказано: прогрес, а хто проти прогресу — до відповідальності!

— Ти не бери на себе, я звалю тобі грузач отих стрічок їхніх відомостей — ти й не побачиш. Видай мені талони — і кики-брики!

— І талонів не дам. Сказав — заборонено! Чи тобі сказати, хто заборонив? Інтересуєшся?

— Чим я інтересуюсь — я сам знаю. А вже коли я надумав, то допнусь! Ти ще мені видаси всі мої талони!

І Рекордист, порушуючи звичай, за яким він на «Москвичі» їздив тільки в неділю, бо всі будні відводилися на безперервне миття машини Іваном Івановичем і його Манькою, пересів з мотоцикла на «Москвич» і рвонув уже не по своєму району, а по сусідніх, об'їздив, здається, районів зо три.

А потім він кілька днів ширяв на базу макулатури грузовики паперу, талонів зібрав уже на цілу бібліотеку «Королев Марго», та, коли з'явився за ними до свого земляка Івана Безтурботного, той підняв його на сміх.

— Ти газети читаєш?

— А я радіо слухаю. Що мені твої газети?

— По радіо не було, а в райгазеті прочитав би, що видача на талони за макулатуру художніх творів тимчасово припинена. Розподіл дефіцитних книжок бере в свої руки Товариство книголюбів.

— Ге, книголюби! А де ж дванадцять «Королев Марго»?

— Пішли за призначенням.

— Я цього діла так не оставлю,— сказав Рекордист Іванович,— бачили субчиків: книголюби знайшлися! Та я сам он який книголюб! Я до самого судді Верещаки! Я з ним качок бив і зайців... Тут діло темне...

— Слухай, Рекордя,— сказав йому Безтурботний.— З Верещакою я теж рибу вудив, і качок бахкав. І одна «Королева Марго» йому перепала. Бо кому ж і давати?

— І без талонів?

— Плюнь ти на ці талони!

— Та я тиждень по всьому району... Стільки макулатури... А нерви? Та в мене тепер розстройство всієї системи на рік, а то й на цілу п'ятирічку!

— Ну, Рекордя, ти мене послухай...

— Та що тебе слухати!..

— Хочеш мати «Королеву Марго»?

— Спилася мені твоя «Марго»!

— Чого ж морочив голову?

— Бо хотів усі дванадцять! Пойняв?

— Усі дванадцять?

— Кінки-брики!

— Нащо вони тобі?

— А тобі?

— Я роздав, кому треба.

— Думаєш, я б не роздав?

Безтурботний подивився на Рекордиста з деякою повагою: нарешті в районі знайшовся чоловік, що міг хоч у чомусь зрівнятися з ним. І, головне, обійшовся без славетних плескачів мами Вусті. Видно, карпоярівське повітря має в собі якусь особливу силу. А може, там грунти такі, якась радіоактивність?

— Слухай,— сказав Безтурботний,— а коли я тобі дві «Марго» дам? Нікому по дві не давав.

— Нікому?

— Тобі одному.

— Ну, це вже кики-брики. На талони?

— Я ж сказав: плюнь і розітри. Художню літературу ставити поряд з якоюсь брудною макулатурою? Так дам, без нічого. Як земляку. А ти мені, як земляк, поможеш... Я б і сам, та не хочу, щоб знали в Світлоярську. Ну, береш? Поможеш?

— Питаєш! Вже як я поможу, то ніхто так... Можеш Самуся спитати. Чув про операцію «Чорний півень»?

— Ото-ото,— зрадів Безтурботний.— Ти Самусеві, а Самусь тобі. Для мене, але через тебе.

— Та ти кажи прямо.

— Треба мені отой великий навіс на механізаторському стані. Комбайновий.

— У Світлоярську?

— У Світлоярську.

— Гопки там вибиватимеш?

— Може, й гопки. Кажу ж тобі: міг би й сам. Через товариша Крикливця — раз плюнути. Але не хочу. Зробиш?

— Та я це тобі й без «Марго»!

— Ну, а дві «Марго» від мене — подарунок! Та які ж книжки! В коліпкорі. Зеленепькі. Папір — лощений. Запевняю — ні в кого таких.

— Ну ж, кики-брики! А я триногу протарабанив по всьому району!

— Триногу? Яку триногу?

Але в Рекордиста Іваповича теж були свої професійні таємниці, в які зась було проникати навіть такому виливовому чоловікові, як Іван Безтурботний.

Процедура даруваппя пе зайняла надто багато часу. Безтурботний підійшов до сейфа (два сталеві куби сургучного кольору, поставлені один на другий), відімкнув верхню половину, відчинив товстелезні сталеві двері, запустив руку вглиб, аж Рекордист Іваповіч мимоволі видовжив шию і, напруживши свій молодий зір, шугнув поглядом навздогін за тією рукою у сподіванні вивідати таємниці всіх добровільних товариств району. Та хоч яке зірке око мав Рекордист Іванович, нічого, окрім пляшки «Екстри», двох пляшок чеського пива, двох тарапьок і аркуша паперу, він у сейфі не побачив. Були там ще два примірники «Королеви Марго», але їх Безтурботний якраз видобував з глибин сейфа, так що обстеження сховища можна було вважати проведеним.

— Кики-брики! — розчаровано протягнув Рекордист.— А я думав...

— Що ти думав?

— Думав, раз тобі сейф поставили, так там секретні документи...

— У нас тут секретів від народу немає і не повинно бути,— повчально мовив Безтурботний.— У нас усе, брат, на гласності тримається. Ти думаєш, я ці дванадцять «Королев» захарлав? Ось список. Відомість. Кожен одержує і розписується. Розписуйся й ти.

— Так тут же за одну, а ти мені дві даєш!

— Або не навпаки. Може, я тобі свою віддаю. Розписуйся!

Але Рекордист Іванович не розписався, поки не одержав обох «Королев» і не переконався, що вони справжні, що сторінки не повирвані, не засмальцьовані і що тираж відповідний...

— Ну, дають! — сказав він захоплено.— Оце врізали! А кажуть, папіру немає.

У Світлоярську є така приказка: ліпше собака без хвоста, ніж хвіст без собаки. Але здається, вона тут не зовсім доречна, тому облишимо ці осоружні дванадцять примірників і згадаємо все-таки про наших головних героїв.

54

Самусь був обсміяний, зганьблений, його примусили заплатити Педанові за дев'яносто дві курки й чорного півня, тітка Лисичка записала на його рахунок пересів буряків,— такого з передовим механізатором ще не було ніколи.

Може, кінець Самусеві?

— Ще наплачетесь без мене! Ще згадаєте Самуся незлим, тихим словом! — покрикував Самусь перед Безкоровайним, погрожуючи кинути комбайн, і хай, мовляв, косить пшеницю хто хоче. Але Безкоровайний ніби тільки й чекав такої пустої похвальби. Він спокійно заявив, що за місяць підготує з своїх гуртківців-школярів п'ять комбайнерів і п'ять помічників.

— Комбайнерів за місяць? — зареготав Самусь.— Все правильно. Курям на сміх.

— Тим, що ти потравив,— буркнув Безкоровайний.— Під час війни за три місяці офіцерів готували. Танкістів і артилеристів. А там ішлося не про косовицю хлібів, а про життя людське і смерть.

Грипа, довідавшись про сутичку між Самусем і Безкоровайним, зголосився помагати бригадирові механізаторів.

— Чули? Професор-хекесор! — кривив красиві різьблені губи Самусь, сидячи з Щусем-лісником у холодочку за хатою і безтурботно вмеслюючи Олесині пундики-мундики, що з них особливого згадування вимагають: борщ з голуб'ятами, пшеничні товченики з курчатами, смажені липи завбільшки з ночовки, вареники з вишнями й з майським медом.

— А ти чув, дядьку Василю? — запихаючись варениками, розплямкувався Самусь.— Цей голоцмошик Левенців заявляє, що він відкрив Котю. Я йому кажу: паша радянська дівчина — це тобі не Америка, щоб ти її відкривав. А він своєї: я перший! Все

правильно, кажу. А що в минулому робили з усякими першовідкривачами? Кидали в каталажки, тягли на шибеницї, палили на вогнищах, щоб не баламутили народ. От і вибирай, і все правильно.

— Ти вибирай вареники, де менше тіста,— порадив спокійно Щусь,— воно тоді в животі легше. Олелю! Що там у тебе ще?

— Та буде, буде! — задзвеніла з-за хати циганка, яка сьогодні догоджала Самусеві з такою старанністю, ніби хотіла відшкодувати його приниження, якого зазнав з Педаповими півнем і курми. Самусь розкошував, нахабнів і возносився в гордині, навіть у гадці не маючи, що ця ласкава й гостинна циганочка може завдати йому такого удару в спину, якого ще не завдавав ніхто. Бо саме тоді, як Щусь із своїм гостем, смикнувши по кухлику відомої в помірних широтах рідини, взялися тьопати борщ з голуб'ятами, Котя, випхана матір'ю з обійстя, вирушила на лісниковому човні у загадково-небезпечне плавання по дніпровських затоках і розташувалася в човні з такою передбачливістю, що сама опинилася на чардаку, тобто на носі, а на кормі сидів не хто інший, як Гриша Левенець.

Усе сталося несподівано як для Гриші, так і для Коті. Олеля не відстала від них, поки не зіштовхнула доньку в човен, тоді звеліла Гриші: «Спихай!» — і мерщій зникла.

Сонце в той день пекло, парило, ніби аж душило. Промені відскакували від мертвої поверхні води, били в обличчя. Спека простягала свої жовтогарячі руки з такою пожадливістю, що Котя забула про своє «відчепись», безпорадно стояла посеред човна, ждала, коли ж Гриша зіпхне, щоб пливти, спробувати знайти прохолоду десь посеред вод, між лозами, очеретами, зеленими заростями.

— Ну, чого ж ти? — нетерпляче гукнула вона хлопцеві.

Гриша пхнув човен, стрибнув у нього, налетів спрожогу на Котю, щоб не впасти, обхопив її руками і тицьнувся дівчині в шию. «Не цілуй мене у вухо!» — тріпнула вона головою і, здається, здригнулася, але він сам здригнувся і не помітив Котиного здригання. А таке не прощається ніколи. Що вдієш: навіть коли ти вже навчився на слух визначати щонайменші порушення в роботі комбайнового чи тракторного мотора, це ще не означає, що так само вмієш вловлювати зміни в ритмах дівочого дихання. Котя — це тобі не трактор і не комбайн.

— Сідай, хлопче, і бери весло! — звеліла дівчина.— Чи ти хоч уміеш?

Він мовчки підкорився. Коли циганка пхала їх до води і до човна, і в човен, Гриша вже ладен був подумати, що нарешті йому падано перевагу, хоч і не знав ким: матір'ю чи дочкою. Тепер непевність знов шматувала йому душу, і, не дуже вміло брьохкаючи в теплій воді веслом, він подумав, що циганка підлаштувала це катання, щоб подратувати Самуся. Геометрії після школи Гриша ще не забув і добре нам'ятав таку фігуру, як трикутник.

Що ж — любовний трикутник? Ми перевертаємо його так і сяк, а він однаково лишається трикутником, а в літературі така ситуація належить до найзаяложеніших. То що ж — і далі гратимемося в цю набридливу гру? Ге-ге! Ми приберегли дещо. Щоправда, життєві ситуації майже завжди мають трикутну форму, як постична груша в Андрія Вознесенського. За двома неодмінно стоїть хтось третій, часто набагато важливіший, впливовіший, солідніший. А чи не бовваніє тут хтось ще й за третім? Традиція не велить передчасно зазирати за спину третьому, і ми не станемо порушувати традицію, надто що й досі не вирішили, кого ж вважати третім: Левенця чи Самуся?

Тим часом можемо відзначити високе почуття справедливості, яке виказала в той день циганка Олеля. Самусеві припали її пундики-мундики, Гриші — плавання на човні з Котею.

Гриша плив назустріч Котиному обличчю. Човен прослизав по воді, як промінь. Полиск сонця й води зливався в суцільне сяяння, і посеред того сяяння сиділа Котя, впершись підборіддям у свої високі коліна і насмішкувато стежачи за Гришиним силкуванням на кормі. Весло вирвалося в нього з рук, стукало об човен, бризкало водою, зачіпалося за водорості, за якесь таємниче зілля, що проростало на мілководдях мовби й не з землі, і не з води, а з самого неба. Котине обличчя, до якого він плив і ніяк не міг допливти, затуляло Гриші півсвіту. Він не бачив ні зеленого блиску низьких верб, ні густих вузьколистих лоз, ні зелених русалкових нетрів, у наморочливу празелень яких вганявся човен, рятуючись од спеки, а може, ховаючи цих двох від людських очей і від самих себе. День ішов у полиску вод, у яринні сонця, в шелесті гілля, в шурхоті й сплесках серед мізерної тіні від лозового пруття.

— Куди ми запливли? — засміялася Котя.

Гриша не відповів. Бо хіба знав? Далина зникла, повітря не було, вода стала якимсь зеленим борщем, з якого несила витягнути весло, зелена каламуть сналахувала довкола, проростала мовби крізь них, вони самі ставали гнучкими стеблами, вузьким довгастим листям, всюдисущими теплими рослинами. Все переплуталося в цьому задушливому зеленому мороку, рослини звисали з невидимого неба, здіймали витки руки з води, проростали мовби з самого центру землі, вони ущільнювалися тривожно й загрозливо, несли з собою таємниче, тихе шаленство, і Котя злякалася того шаленства, стала розривати руками міцні лози, розплутувати склубочені зарості, затупотіла ногами об дно човна:

— Куди ж ти правуєш? Виберемося ми сьогодні звідси, чи ні?

Гриша плутався у лозах, у водоростях, у власному збентеженні, як у пастках, він не злякався сам, зате вперше бачив злякану Котю, і видовище було таке незвичне, що він з радістю переживав його якомога довше. Але човен так само непомітно вислизнув з чіпких гущавин і опинився за їхніми валами в широкій мілководній затоці. Це вже була мертва нетеча, забита рогозом, лепехою, чортівпею, тут завелися чи то тропічні водорості, чи щось

інопланетне: не вода, а паризька зелень, хоч бери її оббризкувати садки від гусені. Пролопотіла опдатра, вивертаючи після себе попідрізувану лепеху, порпула мало не під самий човен палякана лиска, в повітрі стояв задушливий сморід од дохлої риби, од болотного гниття. Тут Гриша злякався по-справжньому. От завіз, так завіз дівчину! І знов не вгадав Котиного настрою. Вона зраділа.

— Ти знаєш, де ми?

— Ні, не знаю.

— Це ж одруб діда Несвіжого!

— Який одруб? Де?

— А під нами. Ти чув про золото Несвіжого?

— Хто ж про нього не чув?

— То знай же: Рекордист знайшов золото.

— Рекордист? Золото?

Гриша не міг повірити навіть Коті. Ну, сміялися в Світлоярську, розповідали байки, але щоб насправді?

— Ось я тобі покажу — переконаєшся,— пообіцяла Котя.— Правуй до отого бугра. Бачиш, бузиною поріс? А далі ота фашистська трава.

Бугор починався просто з води, бузина трималася на ньому з другого боку, так ніби боялася помочити свої ноги, зате чорнозелена чужинська трава, власне, й не трава, а якесь страхітливе паліччя, схоже на гігантські коноплі, густе, щільне, нахабне, двома стінами охоплювало бугор знизу, тиснуло його до води, так наче хотіло зіпхнути туди й утопити. Цю траву нібито привезли сюди фашисти під час війни, висівали її в степу перед своїми окопами для маскування, і вона виростала на голому місці мало не за тиждень, вибехкувала така, що міг сховатися в ній вершник, коли ж після визволення спробували вивести фашистський бур'ян, він виявився чіпким, ніби якась рослинна чума, розораний і викорчуваний в одному місці, миттю перескакував на інше, творив дикі джунглі то серед пшеничного лану, то в просах, то серед кукурудзи. Все це діялося ще до Гришиної появи, а за його нам'яті фашистське зілля перекинулося в плавні, мовби збагнувши, що в степу йому спокою не дадуть, і вже коло води розрослося так, що страшно було поглянути. Затоплене, воно вискакувало на сухі місця і тепер розкошувало там, відлякуючи не тільки випадкових рибалок, а й таких небоязких і спокійних людей, як Щусь.

— Ти що — була там? — показав очима Гриша на гидкі гущавини на березі.

— Правуй, правуй, там побачиш! Держи на оту латочку з піском. Бачиш?

Він бачив маленьку лисинку піску коло самої води, єдине місце, де можна було притикнутися, човен плив уже й не по воді, а по траві, трава пружинила під днищем і відштовхувала човен точнісінько, як Котя Левенця і всіх, хто наближався до неї на недозво-

лепу відстань. Невже Гриша був перший, з ким дівчина пливла до цих таємничих заростей?

Човен тицьнувся в пісок, Котя вистрибнула на берег, підтягнула човен вище, сміливо попрямувала до найбільшого куща бузини, і Гриша тільки тепер помітив на ньому густі кетяги білого цвіту, і в ніздрі йому вдарило млосними пахощами, згадалися сороміцькі чоловічі примовки-педомовки про те, як казяться жінки в час цвітіння бузини, здивувався, що не помічав цього цвіту в Світлоярську. А може, там уже й відцвіло або ще не зацвітало і Котя привезла його сюди навмисне, щоб подати знак? Знак? Який знак?

Трохи одуріпий, він вибрався з човна, подерся слідом за Котею, увесь здригаючись од передчуття, може, найголовнішої пригоди в його житті. Мало не навпомацки знайшов Котю, вхопився за неї руками так само, як тоді, коли штовхнула його в човен цигапка Олеля, але тут був не хисткий човен, а тверда земля, на ногах треба було триматися самому, Котя відступилася від хлопця і пирснула:

— Сп'янів чи осліп? Он бачиш? Та не туди дивишся! Під тим кущем.

Під великим бузиновим кущем лежав великий, літрів на десять, емалевий глек. З довгою вигнутою підкористо шисю, з великою ручкою, зверху голубий, всередині білий.

— Впізнаєш? — спитала Котя.

— Кого?

— Кого-кого? Та глек же!

— А-а... Звідки ж я можу?..

Чи вона сміється, чи просто знущається? Припровадила його сюди, щоб морочити цим глеком. А може, натяк? Мовляв, нічого не вийде з твоїх залицянь, розіб'ємо глека? Але цей глек цілий і, видно, такий міцний, що й трактором не роздавиш.

— Несвіжих цей глек, той, що з золотом,— граючи очима і всіма (Гришиними, ясна річ!) нервами, недбало пояснила Котя.

— А ти як це знаєш?

— Тю на тебе! Та весь Світлоярськ знає про цей глек! Вже років з тридцять тільки й говорять, що про золото та про глек.

Все ж таки Гриша, незважаючи на свою закінчену середню освіту, училище механізації і загальну технічну обдарованість, ніяк не міг пов'язати все докупи: Котю, себе, глек, золото і Несвіжого Івана Івановича. Він шурхотів піском, сипав його з-під ніг у спокійну тиху воду, крадькома зиркав на Котю, що на тлі розквітлої бузини була ще привабливіша, ніж завжди, і не знав, що ж далі казати. Знов про цей глек і про золото? А Коті кортіло, щоб він розпитував, цікавився, вона штовхнула Гришу, зачепила його плечем, тоді стегном, тоді відскочила і вдарила поглядом. Ну ж бо, ну!

— То його як?.. Може, під час війни викопали? — спромігся на здогад Гриша.

— Під час війни? Коли в Несвіжого «Москвич» з'явився?

— Ну... недавно.

— А за що він його купив?

— Заробив грошей і купив. Чи я знаю?

— На вагарюванні хіба що вкрадеш, а не заробиш! Рекордист це золото знайшов! Під водою. З аквалангом тут плавав цілий місяць.

— Рекордист? З аквалангом? Та на його пику ніяка маска не налізе!

— Налізла! І знайшов!

— Чому ж він не викопав, поки не залило тут водою?

— Не міг знайти. А тут водою вимило глек, він і побачив на дні.

Нарешті Гриша збагнув, що з нього насміхаються відверто й послідовно. Вимило водою! Ну, що може вимити оця стояча, оця навіки мертва вода, оця нетеча, оце болото? Замулити навіки — так. Заховати від людських очей всі спогади, людську пам'ять, всю історію Карпового Яру — так. Але вимити глек, повен золота, покласти його на дно перед очі Рекордиста-акваланґіста?

— Хто це тобі голову морочив такою байкою? — вже трохи розізлено спитав Гриша.

— Рекордист Іванович.

— Рекордист?

— А ти ж думав! Думав, тільки ви з своїм Самусем... Рекордист і показав мені цей острів і цей глек... І все розповів, як було.

— Може, він і фашистської трави тут насіяв, твій Рекордист?

Але вона не звернула уваги на оте розпачливе «твій», спокійно знущалася далі:

— Хотів зі мною одружитися.

— Хто? — крикнув Гриша.— Хто?

— Рекордист Іванович. До батька приїздили вони з Іваном Івановичем. Цілий вечір сиділи. Показували золото.

— Тобі показували?

— Навіщо воно мені? Мама бачила. Думали так: державі здати — чверть їм буде, а продати валютчикам — тоді все їхнє і можна цілий колгосп купити, але можуть до суду. Та й четвертини вистачить. Вони хотіли купити оту машину, що в землі дірки провірчує.

— В землі дірки?

— Ну, от як стовпи ставлять — бачив? Тепер люди садки розводять, під кожне дерево треба ямку. Копати довго і важко, а машина дирк — і вже. Як дірка, так і троячка. За день сто дірок — от тобі й триста. За місяць дев'ять тисяч. За рік сто тисяч. Десять років — мільйон. Отака машина. А тільки приватним особам її не продають, вони й хотіли, щоб для лісництва купити, а дірки вертіти — для себе. Ну, і щоб я пішла за Рекордиста.

— А ти? Що ж ти?

— Хіба я з ними про це говорила? Батько порадив їм купити краще «Волгу». «Котя моя,— каже,— на «Волзі» любить їздити». Вони ото й купили. Але «Волги» їм не продали, бо не передовики виробництва. Це якби тобі...

— Та я тобі й «Волгу», й що хоч! — аж задихнувся Гриша.

— Відчепись ти з своєю «Волгою». Що я тобі? Ти ж бачиш, золотом Рекордист спокушував!

Отак з нашого трикутника несподівано утворився чотирикутник, і найстрашніше в ньому було те, що таємничий і навіть, сказати б, злочинний. Хоча вся історія про золото могла бути вигадана Рекордистом від початку й до кінця. Для виду він міг роздобути десь акваланг і пірнути перед Котею, тоді привезти сюди на острівець емалевий глечик, позичивши, а то й поцупивши його, показати дівчині... Все це так, але як же Гриша міг не помітити Рекордистових залицянь? Така непритустима, просто злочинна втрата пильності! Ганьба, ганьба!

— Як же я міг не знати про Рекордиста? Коли це він до тебе? — простогнав Гриша.

— Багато дечого ти ще не знаєш! — засміялася Котя.— Думаєш, тільки Рекордист? Ще дехто...

— Дехто? Хто ж саме?

Чотирикутник перетворювався на багатокутник, який наповзав на Гришу темною стіною, мов ота чужинська рослинність.

— Хто? — прошепотів Гриша, страждаючи безмірно. Та що дужче він страждав, то більше сміялася Котя.

— З почуттями люди,— лукаво блиснула вона своїми чорними очима.— Не те, що ви з Самусем.

— Ти... мене з Самусем?

— А ви ж однакові. Той тільки жере з батьком та щипає мене за литки, а ти зітхаєш.

— Ну, зітхаю. Так це ж почуття! Чого тобі ще треба?

— А я там розберусь у твоїх зітханнях? В словах почуття — от де!

— В яких же? І що тобі слова? Я на тебе... молитися... На коліна...

— Відчепись ти зі своїми колінами! Молитися! Теж мені вигадав! Ще мені богів не вистачало.

Щусі, як усі діти природи, були в душі анархістами. Ні богів, ні царів! А від анархізму до тиранії — раз ступнути. В Коті прокинулася тиранія, що впзрівала в Щусях цілі покоління, і жертвою цієї тиранії мав стати Гриша, але добродушність заважала йому помітити своє незавидне становище, і тільки тут, на клятому цьому острові, здається, щось почало роз'яснюватися. Але закохані сліпі, як кошенята. А Гриша до того ж був закоханий у Котю якось, сказати б, розманіжено. Самусь був практичний, швидкий і нахабний, та й то не здобув Котиної прихильності, а з Гришиною мрійливістю в цієї незбагненної дівчини можна було заробити хіба що отаку поїздку на цей новітній острів скарбів. Тепер Гриша

міг би нарешті збагнути, що циганка Олеля штовхнула його в човен до Коті не для того, щоб надати йому відчутну перевагу над Самусем, а тільки для знущання. Але засліпленість паралізувала йому всі мозкові центри, і він тепер думав тільки про те, як би вибратися мерщій з цього клятущого острівця, сподіваючись, що за його межами Котя коли й не стане приступнішою, ніж була досі, то принаймні позбудеться своїх тиранічних настроїв.

Гриша був народжений, щоб його рятували обставини. Щоправда, іноді вони виступали й проти нього, але це вже діалектика: любиш кататися — люби й сапочки возити. Або: любиш смородину — люби й оскомину.

Обставини загнали хлопця на острів, щоб вислухати тут речі прикрі, гіркі й жорстокі, але обставини й визволили його з-під Котиної влади.

— Ко-о-отю-у-у! — долинуло через лози, через води і трави.— Ко-о-отю-у-у-у!

— Мене кличуть? — здивувалася дівчина.— Ач, припекло!

Гриша майже зраділо стрибнув у човен.

— А спихати хто буде? — поцікавилася Котя.— Пусти мене на корму. Бо ти знов кудись запливеш. Спихай!

Вони помінялися місцями, Гриша штовхнув човен, м'яко зашурхотіла трава під днищем, Котя вправно відпихалася веслом, тепер виходило, ніби вона пливе назустріч Гришиному обличчю, а Гриша не підпускає дівчини до себе, втікає від неї, відлітає. Хоч хто б же це втікав од такої дівчини!

На березі стояло троє. Щусь і його циганка по боках, Самусь — між ними. Олеля заголосила назустріч човнові:

— Ой божечку, ой лишенько, та ти ж їздиш, та катаєшся, а нічого ж і не знаєш, Котюню-у-у!..

Гриша перелякано повернувся до берега, нічого не міг збагнути.

— Ой, нещасні ж ми,— лементувала циганка,— ой, сироти ж навіки, Котюню, бо вмерли ж дідусь наш та переставилися...

Човен ще не пристав до берега, але Котя пожбурила весло, стрибнула в воду, побігла до батька, важко брьохкаючись у водоростях.

— Тату, правда?

Щусь мовчки вп'яв доньку в обійми, пригорнув. Циганка лементувала, неспроможна зупинитися, аж лісник вимушений був цитькнути на неї. Гриша витягнув човен, не знав, як має повестися. Самусь, прямостинний, вродливий, роздуваючи ніздрі, як Муслім Магомаєв, кинув майже вдоволено:

— Все правильно!

Тоді всі троє, Самусь четвертий, швидко пішли до лісництва, а Гриша, забутий і непотрібний, почвалав слідом. Бачив, як вирвався з лісництва Щусів «броньовик», як почесним ескортом помчав слідом за ним Самусів мотоцикл, як закрила їх висока хмара пилюги. Зітхаючи, виволік з кущів свій мотоцикл, вдарив по

заводній ручці, стрибнув на сідло і увігнався просто в темну хмарюку над дорогою, ковтаючи здійнятий Самусем пил і гіркі сльози розпуки.

Як ото співалося колись:

Ой під лісом та під Лебедином
Курілася доріженька димом...

55

Старий Щусь занедужав після тої ночі, коли в городі щось витолочило кукурудзу. Діагнозу не зміг би встановити навіть міністр охорони здоров'я, бо причина хвороби перебувала поза межами світу матеріального. Щусь захворів не від горя, що загинула його праця, не від скупості й не від злості. Такі почуття характерні були для Самусів, а не для Щусів — занедужати, а тоді й умерти від таких незначних душевних переживань старий Щусь піколи б не міг, вважаючи це негідним і просто принизливим для свого прізвища. Причина, сказано вже, лежала глибше.

Вдень після тої загадкової ночі старий пішов поглянути на понищену кукурудзу, жалко йому було попівчених рослин, кожне поламане стебло, кожен розірваний листок і розшматований качан боліли в ньому й кричали, пепаче власні рани на живому тілі, але й це він би пережив, бо за довгі роки не раз бачив і смерті тварин, і загибель рослин. Вразило, приголомшило, перелякало на смерть старого Щуся те, що в кукурудзі він не знайшов жодного сліду на землі. Табун диких свиней? Але жодна ратичка не вгрузла в м'яку, розпушену землю. Якийсь злий, недобрий чоловік? Не ступнуто й ногою ніде. Може, якісь небачені птахи налетіли й покошлали кукурудзу? Але при такому колошканні мала б же впасти з них подай пір'їна?

Ніде нічого. Щусь півдня мало не повзав по кукурудзі — все марно. Слідів не було. Ніяких і нічиїх. Старий перехрестився, поворушив губами, поглянув на сонце. Воно світило, як завжди, світило всім, але вже не йому. Це він знав точно. Був ще живий, а живий думає про живе, тому переказав сипові-ліспикові, щоб приїхав на ніч постерегти кукурудзу від вепрів (а що стерегти, що?), добре пообідав і так само добре повечеряв (з сином-ліспиком ще й по чарці взяли), уночі спав, але й сонний думав про своє. Як проминуло його життя? В полі та в своєму дворі. Поодинокі виходи в світ були короткочасні й випадкові і тільки ще виразнішим робили його щастя, замкнене між хатою, городом, коровою, курочками, собакою на цепку, котом на теплій черені. І все те оточувало тебе своїми слідами, низало їх, мов старовинні письмена в священних книгах: слід курки на глині за хатою, слід од глибоко вгрузлої коров'ячої ратиці, м'який відбиток ніжки малої дитини на теплій весняній землі. Хіба це не щастя? І хіба не

це життя? Так минали літа, поки настав цей страшний день, день без слідів.

Удосвіта старий Щусь не втерпів. Вчувши, що дружина заворушилася, покликав:

— Стара!

— Чого тобі? — озвалася вона.

— Ото виламало кукурудзу знаєш що?

— Та дикі ж свині.

— Не свині.

— А яка ж нечиста сила?

— По мою душу приходило.

— Хто приходив?

— Нечистий і приходив. Зашпортався в кукурудзі. Не проломився до мене. Та однаково ж доберється. Смерть моя йде. Вже чую.

— Тю на тебе! Чи ти перепився звечора?

— Ти слухай, що я тобі кажу. В кукурудзі ні слідочка.

— Здурів на старість! Які там тобі сліди!

— А ніяких. Ні пташиних. Ні тобі голкою в землю не кольнуло.

— Дивився, чи що?

— І дивився, і шукав. Нічого.

— Дощ, мабуть, уночі пішов та й позмивав там сліди.

— Не було дощу.

— Та чи ти знаєш? А може, був? Або роса, як вода, стояла та й змила все. Спитай он Василя, він тобі скаже, що й дощ був, і роса була.

— Хоч і була, може, а слід би я знайшов. На погрібнику вдосвіта голубка сіла — так слід і відбився.

— То ж удосвіта, а то вночі. Не задурюй собі старої голови.

— Вмру я,— вперто повторив Щусь.— Ще тиждень поживу і вмру. Так і знай.

Лісник посміявся з батькових балачок про сліди й про смерть, до того ж на Світлоярськ того ранку впав цивілізаційний шок, у владу якого потрапило на кілька днів старе й мале, тоді сталася пригода з Недановими курми й чорним півнем, окрім того, в самому розпалі була велика гра з двома Котиними женихами,— так і забулися слова старого Щуся, а його недуга сприйнялася, як звичайні хворощі, що вряди-годи навідуються до старих людей.

І ось несподівано, серед білого дня, старий Щусь помер, або, як казали колись про єгипетських фараонів, «відійшов за лінію обрію».

Споконвіку засновників імперій їхні нащадки згадували з шанобою навіть тоді, коли вони проциндрювали ті імперії до нитки, як скажімо, те зробили Діадохи із спадком Александра Македонського. У Світлоярську всі пам'ятали, що фундаторами, тобто засновниками, їхнього села були Щусі й Самусі. Тому коли помер старий Щусь, то провести його в останню путь прийшли всі. Най-

першими, звісно, Щусі, тоді Самусі, офіціальні особи на чолі з дядьком Зновобрать, Грицьком Грицьковичем і Зінькою Федорівною, комсомольська організація, Безкоровайний, дід Левенець, Утюжок, Петро Безтурботний, автору треба добряче надутися, щоб перелічити всіх світлоярівців, але він знає, що справа це ще безнадійніша, ніж перелічити всіх талановитих письменників, бо якось воно так виходить, що кількість талановитих завжди перевищує кількість самих письменників. Колись з цим був страшенний клопіт, але тепер усі заспокоїлися, бо фізики нарешті відкрили теоретичні світи, де частка може бути більшою за ціле, і письменники можуть розкошувати в такій не контрольованій здоровим глуздом обстановці.

За цими несуттєвими розбалакуваннями автор загубив головного героя, забувши сказати, що Гриша Левенець віддав шану покійному одним з перших, бо це ж був рідний Котин дідусь! Щоправда, Самусь випередив Левенця, але про це зайвий раз згадувати не варто, бо читачі про все здогадалися вже й самі. Зате ніхто не міг здогадатися, який буде ритуал похорону старого Щуся.

Початок був звичайний. Діда обмили, одягли в усе нове, приготоване старим для цієї найурочистішої події його буття на землі, поклали в труну із свіжоструганих дощок, поставили труну на стіл, але не в хаті, а в холодній хатині, у великій же хаті на столи мерщій понаставляли страв та білої горілки, і чоловіки, що приходили вшанувати померлого, всідалися за столи, пили, їли, гомоніли, і так було всю ніч, тоді день, ніч, ще день, а мало все тривати рівно дев'ять днів. Розкіш, яку могли собі дозволити тільки в Світлоярську і тільки такі діти природи, як Щусі.

Робота в колгоспі йшла собі, кожен робив своє, але кожен вручав вільну хвилю чи то вдень, чи вночі, щоб заскочити на обійстя старого Щуся, посидіти за столом, щось там з'їсти, помовчати, подумати, посумувати, погомоніти. Щусі закололи кабанця, тоді зарізали теличку, яку виписали в колгоспі, в городинка Гайдука визріла латочка картоплі-скороспілки, пішла в діло й молода картопелька, налали печі, розпікалися до червоного газові плити, жінки варили, пекли, жарили й парили, посипи й посипи до Щусевої хати, а чоловіки знай їли та згадували небіжчика, навіть Петро Безтурботний, який од вічного спання порозгублював усі слова, теж пробував устрявати в балачку, підкидаючи досить глибокодумне «текання» й «тогокання»: «Те... ото... отого... те...»

З боку сільського керівництва була спроба перекопати Щусів, щоб вони не тримали небіжчика аж дев'ять днів, а поховали на другий, ну, хай на третій день. Бо все ж таки небіжчик, хоч що там кажи, відволікає увагу від трудових зусиль, та й гігієна. Але Щусі затялися: дев'ять днів, як веліли ще предки. Дід Левенець, як колишній найперший інтелігент у селі, спробував науково пояснити предківський звичай:

— Значить, це встановлено так, бо чоловік дев'ять днів чи то вмер, чи то живий ще. Може й ожити. І не дихає, і лікарі скажуть,

що вмер, а він бере й оживає. Бо природа всесильна. А чого справляють сорок днів? Бо сорок днів у чоловіка ще мозок працює. Клітинки гаснуть, як лампочки. На сороковий день згасає остання лампочка — і чоловік падає в тьму. А вічність — це і є тьма. Бо світло живе й переблискує, як людина.

— А правда ото,— спитав хтось за столом,— що коли переносили кладовище, то багато мертвяків були перевернуті в трунах?

Це може сказати тільки представник влади,— поважно заявив дід Левенець.— Бо факт дуже відповідальний.

— Хто ж їх там перевертав? — поцікавився хтось інший.

— А самі й перевертались. І все ті, кого ховали молодими.

— Мертвими?

— Та мертвими ж, а й молодими. Хіба молоді не вмирали? А колись воно було як? Ні тобі лікаря, ні хвершала, заплющив чоловік очі, склав руки — готов. Закопали його, а він оживає під землею, стогне, ворочається, може, й кричить, вже тоді вмирає навсправжки і ото припадає лицем до землі. Страх і горе!

— Випадки! — заявив дядько Обеліск.— І кладовища не треба було чіпати. Нащо з кістками носитися?

— Знищить як клас і водрузить обеліск,— кольнув хтось Обеліска.

— А що? Правильно! — не розгубився той.

— І не простий, а плавучий,— додав ще хтось.

— І плавучий! — не здавався Обеліск.— А на ньому світящую звізду, щоб і пам'ятник і символ! І тоді б оцих малокультурних балачок не було. Ви ще про душу...

— Душа є,— сказав хтось.— Без душі як же ти проживеш?

— В одного вона є, а в другого й катма...

— Небіжчик і вмер од того, що побачив, як від нього душа відлітає...

— Еге ж... Бо чоловік кудись іде, то слід од нього, а від душі — ніякого сліду... Ота кукурудза без слідів і показала дідові...

— Та дощ же був тої ночі! Дощ і змив сліди...

— Який дощ! Корова або свиня як стане в м'яке, так і дощі реп'яжать, і сніги метуть, і морозом сковує, а на весну протряхло — і слід од ратиць!

— Гади он слід на камінні на мільйони років оставили,— сказав дід Левенець.

— Як же вони на камені оставляють? Хіба камінь, як глина, м'який? — спитав хтось.

— Могло буть, що камінь розплавлений,— пояснив дід Левенець.

— А гад же як? Згоріти ж мав би?

— Гад згорів, а слід остався.

— Та який же слід од попелу? Коли згоріло, то згоріло.

— Природа має свої тайни,— глибокодумно зауважив хтось, рятуючи діда Левенця від конфузу.

— От узяти хоч воду,— сказав інший,— є такі люди: стоїть тобі і чує, де в нього під ногами в землі вода тече.

— І лелека чує. Ніколи не помостить гнізда на дереві, яке стоїть над підземними водами.

— А чого?

— Бо туди громи б'ють. Надто коли води перехрещуються або течуть некорисливо. В грозу не ховайся під дубом або ясенем. Люблять вони воду і притягають блискавиці.

— Верба й ліщина теж.

— А он у Стьопи кривого ще в Карповім Яру на обійсті дуб ріс — так щоліта палило йому хату.

— Ховатися од грому найліпше під голчастими деревами, під буком, березою, яблунею, черешнею, абрикосою.

— Колись люди й хати ставили так, щоб не било громом.

— А ми в Світлоярську як ставили?

— У нас громовідводи, нам не страшно.

— Колись, кажуть, люди перш ніж закласти село або го́род, пасли там худобу, тоді різали й дивилися печінку. Як печінка ушкоджена — місце негодяще, хворобливе.

— Нащо тобі переводити худобу? Дивися, де сидять сови, кублються гадюки, метушаться мурашки, бджоли беруть великі взятки, коти справляють свої свайби — ото все місця шкідливі.

Хоч як далеко відбігали в розмовах од небіжчика, знов і знов згадували про нього, вірили, що завжди повертатиметься до них пам'яттю або ж розмовлятиме з ними в час обіду, як стверджується в піфагорейських міфах. Піфагора в Світлоярську не знали (теорему Піфагора в школі проходили, але забували одразу ж по складанню екзаменів), міфів не вчили й не хотіли вчити, бо ж «мы рождены, чтоб сказку сделать былью, преодолеть пространство и простор, нам разум дал стальные руки-крылья, а вместо сердца — пламенный мотор».

Пісня все-таки про Самуся, а не про Гришу Левенця. Бо в Гриші серце було, ніяким мотором воно не заміновалося, і клопотів з тим серцем хлопець мав по саме нікуди.

Котя поралася з жінками, носила на столи, прибирала посуд, іноді мало не черкала Гришу ліктем — і жодного тобі погляду! Ну, правда, й ні па кого не споглядала, не стріляла своїми очиськами, бо ж сум, туга, траур, але на нього могла б позирнути.

Сказано вже було, що Самусі прийшли на похорон усі, чорти принесли й Роксоляну. Та про траур і не думала. Світила своїми безсоромними ногами, сокоріла перед чоловіками:

— Моя мама при народинах мастила мене медом, і через тоте сільські лєгепі липли до мене безтямпо...

Там он у хатині лежить мертвий чоловік, а вона із своїм медом! І хоч би ж тобі самі балачки, а то липла до Гриші, догоджала йому, підставляла то холодець, то смаженю, і він одвертався, ловив поглядом Котю і не міг упіймати.

Люд прибував і прибував. Посидівши, йшли в своїх справах, верталися знову. Балачки з проблем філософських спадали на щоденне життя, на врожай, на жнива, тоді підскакували знов до тем абстрактних, завертали й до питань династичних. Скажімо, про Левенців — це вже всім відомо, що мали своїм предком полтавського полковника Левенця Прокопа. А тим часом до Карпового Яру перший Левенець прибився вже тоді, коли там хазяйнували Щусі й Самусі. Хто ж тоді вони? Ну, фундатори, засновники, корифеї — це ясно. А ще? Вся трагедія цих великих родів була в незнанні власного походження. Корені губилися в такій пітьмі, що не могли просвітити її найзухваліші мислителі. Зненацька ось тут, коло мертвого, хтось серед ночі бовкнув, що Самусі — теж з полковників. З яких? Звідки? Будь ласка. Всі чули про фастівського полковника Семена Палія? Ще Шевченко про нього писав. Ну, чули. А хто був тоді ще полковником? І сільський ерудит, схований темрявою, став перелічувати. Палій — у Фастові, в Корсуні — Іскра, а в Богуславі — Самусь. І всі помагали Яну Собеському громити під Віднем турецьке військо Кара-Мустафи-паші. Лихо з розуму! Без ерудита сьогодні людство не може навіть чхнути. Миттю вискакує вам з-за спини вже й не чорт з приказки, а доктор медичних наук і пояснює вам, що таке чхання. Консультанти, радники, помічники, експерти, знавці, а то й просто набридливі люди, яких заїдає надмірна освіченість, як оцей невідомий світлоярівський житель (молодий учитель, чи хто він там такий?). Ну, хто просив? Жили собі люди в рівності, іноді пробували довести одним свою вищість, але не могли цього зробити і, потай радіючи цій неспромозі, втішалися рівністю, бо що може бути на світі краще! А тут тобі — ляп дурним язиком! Самусі — з полковників! А Щусі? Та й потім — що таке всі оті козацькі полковники? Хіба ми не маємо своїх радянських полковників, які громили чорні війська і під Берліном, і під Віднем, і під Будапештом, і під Белградом! Ну, не дали полковників ні Щусі, ні Самусі, але ж могли дати? Розумний чоловік, аніж ляпати про сумнівне полковництво Самусів, задумався б ліпше над кричущою несправедливістю законів природи. Бо й справді! Старий Щусь, як і весь його рід, був ближчий до природи, ніж старий Самусь і всі Самусі, природа ж, як відомо, вічна. Чи означає це, що й до вічності Щусь був ближчий, ніж Самусь? Для умів обмежених таке твердження самоочевидне, але чим же тоді пояснити, що ось тепер Щусь лежить у домовині, а Самусь, який усе життя клепав цеберки й торохтів залізом, живе й царює? А самодіяльний сільський ерудит ще й додає горя своєю недоречною ляпаниною!

Тут автор, правду кажучи, став каратися в душі з приводу того, що, не спитавши нічиєї згоди, ввів у свій роман доктора ерудичних наук Варфоломія Кнурця, наївно вважаючи, що знання — то сила і найперша ознака цивілізації. Насправді ж найперша ознака цивілізації полягає в тому, щоб уміти сміятися не лише з чужих, але й з власних домагань, надто коли ці домагання пу-

сті й дріб'язкові. А що може бути дріб'язковіше, ніж хизування так званою вченістю?

От хто вже піколи не страждав цим, так це Іван Безтурботний.

Він з'явився в хаті небіжчика надвечір третього дня, можна було подумати, що прибув з райцентру, щоб висловити співчуття від імені відповідальних працівників, але з такою високою місією не зовсім узгоджувався той факт, що до Щусевого двору Безтурботний прикотив на мотоциклі, в колясці якого розсідався Рекордист Іванович. До хати Іван теж увійшом разом з Рекордистом, обидва були такі мордаті, що якось про траур одразу забулося. Разом вони впали за стіл і їли навпередки, мов за себе кидали, так що Котя не встигала й підставляти їм полумиски. Щастя, що Гриші Левенця на той час у хаті не було і він не бачив, як його кохана дівчина догоджає цим двом мордоворотам. Щоправда, обидва вони довго й не затримувалися. Набили животи, витерли долонями масні губи, смачно закурили і гайда! Мертвий хай спочиває, а живий про живе думає. Безтурботний метнувся по Світлоярську туди й сюди, тоді пометався Рекордист; тоді знов Безтурботний. Не інакше, пахло якимсь новим добровільним товариством. Утворити можна будь-що. Налякати дядьків, що Дніпро починає лупати їхню гору і Світлоярськ скоро завалиться в воду, втоне, калець йому. Єдиний порятунок: бетонувати гору! А для цього доведеться створити добровільне товариство порятунку Світлоярська. Венецію он рятують, і леопардів у Африці рятують, і білих ведмедів у Арктиці. А чим Світлоярськ гірший?

Але все ж таки сумна подія завадила Іванові Безтурботному взятися за свою улюблену справу, і на четвертий день його вже не було в Світлоярську. Зате якісь люди привезли цілих дві машини прекрасних дощок, вивантажили їх на механізаторському стані й поїхали собі, а ще якісь чужі люди стали стругати ті дошки, настилати підлогу в комбайновому навісі і збивати з дощок довжелезні столи.

Тут авторові доведеться шаткувати подальшу розповідь на дрібненькі розділи, бо події так і наскакують одна на одну.

56

Стругання дощок, настилання підлоги, збивання столів відбувалося під наглядом і керівництвом — чиїм би ви думали? — Петра Безтурботного! Чоловік забув про сон, копячок своїх пустив на пашу, сам цілий день тинявся серед отих заклопотаних майстрів, підганяв, підказував, показував, наказував, і все це з допомогою двох слів: «То... того...» Іноді він пробував збагатити лексику, трохи змінюючи свій словниковий набуток: «Ото... отого...» Цим Петро мало кого здивував, бо до його способу мовлення в Світлоярську давно звикли, але що не спав уночі — це вже перевершувало все можливе й неможливе! Дядьки вночі просто від

небіжчика йшли в поле до механізаторського стану, щоб переконатися в тому, що чудасія — поруч. Петро Безтурботний не спав, бадьоро ходив довкола новеньких дощок, в руках мав добрячу ломаку, коли хтось підходив до нього, щоб покурити, показував ломакою на дошки, охоче пояснював: «Ото... отого...» Мовляв, тільки відвернись — розтягнуть і розікрадуть до цурки! Бо в степу дошка — однаково що золото.

57

На шостий день у Світлоярську знов з'явився Іван Безтурботний, але до батька на стан не завернув, у матері теж не побував, небіжчикові шани більше не віддавав, до півночі катав по асфальту на мотоциклі якусь дівчину, а яку — ніхто не розпізнав, бо була закутана і відверталася від занадто цікавих і настирливих. На сьомий день Іван Безтурботний знову зник.

58

Виходило, що Петро Безтурботний стругав столи не за районівським завданням, яке могло йти від сина, і не для колгоспу (бо про це б знали), а для себе особисто? Але навіщо? Тут думки розділилися. Може, хоче святкувати срібне весілля з Вустею-Чухалкою? Може, присудили йому премію за переворот у психології, зроблений вічним Петровим спанням, і під навісом буде бенкет, якого світ не бачив? А може, в Світлоярську скликається міжнародний конгрес спирторобів для дегустації Вустиних самогонок, які вона вміла варити з усіх відомих злаків, ягід, з садовини й городини, з табуреток, з макухи, з силосу, сінажу і навіть з того шпагату, яким на цукрозаводах зав'язують мішки з цукром (саме звідси й пішли початки славетної української пісні про те, «як смикнули хлопці тої шпагатівки...»). Висловлювалося безліч щонайфантастичніших припущень, але перевірити жодного з них не вдавалося через обмеженість Петрового словника. Він одповідав або «То... того...», або ж «Ото... отого...» — і хоч плач, хоч скач.

Але вранці сьомого дня (лік дням ведемо від Щусевої смерті, не забуваймо) до Петра навідалась його власна дружина, це бачили дуже відповідальні люди, які могли засвідчити, що Вустя прибула на стан, всупереч своєму звичаєві, ще до схід сонця, що пробувала вона столи, палягаючи на них своєю досить рельєфною фігурою, що, взявшись у боки, протанцювала по свіжопастеленій підлозі, що всміхалася до свого Петра і, здається, говорила йому щось ласкаве.

Аж тоді світлоярівці полегшено зітхнули. Згадали про ідею товариша Крикливця збудувати в райцентрі плескачну з шеф-

кухарем Вустею і вирішили, що для проби плескачна обладнується в пих. А що робиться все без оголошень і без відома навіть товариша Зновобрать, то це для сюрпризу. От у вас через тиждень жнива, а ми вам до жнив таку апетитну точку громадського харчування!

59

Авторитетними й відповідальними людьми, які засвідчили візит Вусті-Чухалки до Петра на його новобудові, були члени комісії по визначенню врожайності на світлоярівських полях. Комісію ось уже тридцять років незмінно очолював Свиридон Карпович, тобто голова сільради Зновобрать. Були в ній ще голова колгоспу Зінька Федорівна, головний агропом Лисичка, бригадир механізаторів Безкоровайний, голова ревізійної комісії дід Левенець і член ревкомісії дід Утюжок. Обеліск представляв найрадикальнішу частину світлоярівського населення, колгоспний ветсанітар Щусь — найконсервативнішу, що не заважало їм обом дотримуватися єдності в формі одягу (тверді, довоєнної моди картузи, такі самі френчі, бавовняні галіфе з поворозочками) і взуття (взуття вони обидва не визнавали і незмінно виступали босими, незважаючи на високу свою місію).

Визначати врожайність треба було саме тоді, коли треба. Щоб ні передчасно, ні запізно. Щоб зерно налилося і зміцніло. Бо буває, й налите зерно від суховію так за тиждень зморщиться, що від планового врожаю — самі сльози. Отже, вгадати час — це було найголовніше, і Зновобрать робив це щоразу просто ідеально.

В чому полягав процес визначення? Для цього використовувався особистий картуз товариша Зновобрать, пошитий точнісінько так і з такого самого матеріалу, як і в Обеліска та Щуся-ветеринара, але років, може, з п'ятдесят, а то й шістдесят тому. Картуз дістався Свиридону Карповичу від його батька Карпа Свиридоповича, а тому — від його батька Свиридона Карповича (не плутати з головою сільради). Це був історичний картуз, реліквія, величезна коштовність. Зновобрать уже й не носив картуз, надягав його тільки в день визначення врожайності, виступав у ньому, як генерал,— ішов на чолі комісії попад тим чи іншим ланом і в щонайнесподіваніших місцях знепацька зривав картуз зі своєї сивої, стрижепої їжачком голови і чимдуж жбурляв його вгору.

Картуз мовби зависав у повітрі, це вже був і не картуз, а якесь літаюче блюдце; світлоярівці, як люди практичні, використовували час польоту картуза для перепочинку, а на них дивлячись, автор і собі переставав писати романи, прислухаючись до пастирливих порад одного критика, який твердо переконаний, що людина думає тільки тоді, коли не пише і взагалі нічого не робить, а не тоді, коли пише, добуває руду, плавить метал, оре землю, летить у космос, керує державою.

Отож, добряче перепочивши, всі зацікавлені особи простежували поглядом шлях польоту картуза, і там, де він падав, дід Левенець відмірював квадратовий метр, на тому метрі зрізали всі колосочки, вимолочували з них зерно, зважували його, тоді пускали в діло арифметику — і ставало відомо, скільки буде центнерів з гектара. Але й це ще було не все, бо треба ж вивести середнє число з кожного лану, а тоді середнє по кожній культурі, а тоді по всьому колгоспу. Роботи комісії вистачало на день, на два, а то й на три. Справи своєї комісія не відкладала ніколи, так було й цього разу. Інтерес до її роботи щороку затьмарював усі події в Світлоярську, цього ж року мимоволі виникало припущення, що цікавість не буде занадто гострою, бо й небіжчик у селі, і Петро Безтурботний з своєю химерною новобудовою. Але вже надвечір першого дня роботи комісії дядько Зновобрать зробив сенсаційну заяву: на світлоярівських полях достигав такий небувалий урожай, що колгосп «Дніпро» міг цього літа дати державі мільйон пудів хліба! Коли ж по всій Україні стоять такі хліба, тоді республіка вперше в своїй історії дасть мільярд пудів хліба. Ось тобі й піфагорейські міфи! Про таке не чувано тут зроду, а люди ж ці жили в самому центрі грандіозного землеробства, може, найстарішого на планеті, яке зародилося в часи непростежені, певно, за багато тисяч років до скіфів, розквітало, вмирало, земля заростала полином і пирієм, ставала цілиною, твердю, тоді знов розорювалась і цілі тисячоліття годувала свої й чужі цивілізації хлібом, щоб умирати ще й ще і ставати цілиною, а тоді знов пухкою ріллею, чорним родючим лоном, яке приймало з рук людських кругле зерно, і щедро проростало злаками, просом, ячменем, житом-пшеницею і всякою пашницею.

Всього було, але щоб мільйон і мільярд!

Автор негайно помчав до Світлоярська (не подумайте, що на весілля, ні!) і по телефону передав у центральну газету свою захоплену кореспонденцію, яка звалася «Колос братерства»:

«Коли йдеться про хліб, про обов'язок республіки перед Радянською державою, ми призвичаєні до словосполучення «в засіки держави». Нині хотілося б сказати підпесеніше: «В житниці держави»,— і це відповідало б народним уявленням про хліб як про синонім життя: недарма ж один з найвідоміших злаків здавна зветься у нас житом. Але мені сьогодні, в цю високу й незмірно урочисту хвилину, хочеться вжити трохи невластиве слово «чаша», може, згадавши оті стародавні кам'яні зображення на могилах у степах, отих добрих і спокійних жінок — втілення родючості, які тисячоліттями стоять серед золотистого похилого колосся і тримають у руках чаші достатку й гостинності.

Мільярди пудів хліба Росії, мільярд казахстанський — це вже було і ще буде. Мільярда українського ще не було ніколи. Ми сотворили його вперше і даємо в спільну чашу братерства. На цій землі пшеницю і жито вирощували здавна, але ще ніколи не бачили тут такого врожаю, не лилося ще ніколи таким потоком до-

бірне зерно, і є щось символічне в тому, що Україна дає свій мільярд після того, як брати її російські й казахстанські вже не раз і не двічі наповнювали чашу братерства своїми мільярдами. Наш хліб мовби зродився сторицею від щедроти хлібів російських і казахстанських, справдилася народна мудрість: хліб — хлібу брат. Сьогодні думаємо про ту велику битву за врожай і за хліб, яку веде наш народ, про працю, тяжку й солодку водночас, про безсонні ночі на жнивах, про нестомне гудіння моторів у полях, про нескінченні валки машин із зерном, про надзвичайно мудрі заходи по збереженню кожної зернини, бо ж надзвичайний уродився хліб, бо ж навіть для керування над достатком потрібна сувора ощадливість. Але сьогодні слід неодмінно згадати й інше — про трактори з Уралу, про машини з Москви і Волги, про комбайни з Ростова, про незвичайні селекційні сорти пшениці з Кубані, про добрива з Білорусії і Закавказзя, а ще, може, й про то зерно, яке давали брати для посіву в українську землю першої повоєнної весни. А ще й про історію, протягом якої зароджувалася, розвивалася й міцніла дружба народів Радянського Союзу. Земля у нас та сама, що й тисячоліття тому, але інші на ній люди, інший у них спосіб буття, і вже не в самотній відчасності змагається сьогодні український селянин із землею і стихіями, а в дружній і могутній родині. І коли визріває на українських полях небувалий в історії врожай, то це врожай братерства, це хліб братів і для братів. Доречно згадати сьогодні слова Миколи Бажана:

Ми в спільних битвах братство закріпляли.
По-братськи хліб ділили.

Слово «хліб» завжди стояло в ряду таких зримих понять, як «земля», «вода», «небо», воно невіддільне од слів «життя», «добро», «світ», «мир».

Хліб порівнюють із сонцем, і рік небачено високого врожаю має увійти в літописи радянської епохи роком радісного і яскравого сонця. Маємо всі підстави назвати цей великий хліб хлібом миру.

Золоте колосся в Гербі Радянського Союзу, туге, тучне, прекрасно обважніле. Цього літа воно немовби зійшло з Герба на поля, і пшениці стояли непробивні, як золота вода, жито нагадувало якусь іноплапетну фантастичну рослину, ячмінь вражав небаченою могутністю, ваговитість бронзи й щирого золота була в кожному колоску, але не була вона мертвою, як у металі, а живою, радісною, розсміяною, як сміх дитини, як добрі очі хліборобів, як вродливі лиця матерів, що печуть паляниці.

Мені пощастило бути в перші дні жнив на полях Світлоярська. Бачив я поля, ніби всуціль відлиті з благородного металу, сповнювався захвату від цього казкового видовища, бо справді ще ніколи не віддячувала земля за певтомну працю такою щедрістю, ніколи не стояв на цій землі такий хліб. І хоч знаємо, що хліб лише тоді хліб, коли він зібраний, звезений і засипаний у засіки, але мимо-

волі хочеться затримати оту чарівну мить споглядання, вберегти її від неминучого забуття, залишити для нагадування, для історії десь бодай один невеличкий лан або клаптик поля з небуваловою пшеницею на пьому. Сміючись із своєї недоречної мрійливості, ми, однак, гаразд відаємо, що неодмінно стоятимуть у колгоспних конторах, у райкомівських кабінетах, в обласних музеях снопи цієї рідкісної пшениці, оцих житів, ячменів, вівсів.

Та вже сьогодні хочеться відмовитися од слова «рідкісний». Можемо стверджувати, що нав'язлива ідея селянської стурбованості щодо прийдешніх врожаїв поступилася — і то назавжди! — перед ідесю мудрої передбачливості, точного розрахунку, наукового планування і забезпечення майбутнього хліба. І нинішній український мільярд у наших сміливих планах стає першим, щоб повести за собою подальші, а рідкісний урожай стане звичайним і звичним — великим хлібом, хлібом братерства».

— Ну як? — закінчивши диктувати по телефону, спитав автор товариша Зновобрать і Грицька Грицьковича, присутніх при цьому високому творчому акті.

— Та, кажеться-говориться...— не міг знайти відповідних слів Зновобрать, не маючи досвіду роботи з амбітними письменниками, кожен з яких вважає себе принаймні Львом Толстим і готовий розтерзати того, хто з цим не згоден. Зате Грицько Грицькович, з чутливістю партійного вожака вловивши бурю в авторовій душі, заспокійливо промовив:

— Підходяще, підходяще...

— Дуже чи не дуже підходяще? — доскіпувався автор.

— Та дуже, дуже...

— Я, кажеться-говориться,— нарешті спохопився й Зновобрать,— хотів якраз сказати, яке то щастя, що ви до нас нагодилися і, кажеться-говориться, ото написали...

Але автор уже не потребував більше похвал. Він великодушно відмахнувся від слів Зновобрать, вчасно згадавши про свого героя, бо вже коли й говорити про щастя, то тільки про те, яке випадало Гриші Левенцю. Справді, збирати такий урожай — яке ще може бути щастя? Але навіть воно могло б побільшати, коли б ота вередлива чорноока дівчина... Гай-гай! Нам як мед — то вже й ложкою!

60

А чи не хотіли ви шістдесятого розділу, найтрагічнішого в усій цій не вельми стрункій розповіді? Ніхто тут не вмре, бо ж дід Щусь ще лежить непохований, іде восьмий день після його смерті, день щойно починається, ще й не зійшло сонце...

А мама Сашка вже встигла подоїти свою групу корів і прибігла з ферми, ще Гриша не встиг піти й до своєї техніки.

— Чого це ви, мамо? — здивувався він.

— Та нічого. Впоралася, то хочу тобі пиріжечків з сиром на сніданок спекти.

— Чи я б сам не знайшов, що поснідати?

— Е-е, то ти сам, а то я.

Вона місила тісто, поставила сковороду на газову плиту, кинула на сковорідку масло, вмить зліпила плескатий пиріжок, другий, третій. Хоч на міжнародний конкурс по пиріжках.

— Чув? — промовила зумисне будепним голосом.— Котя розписується сьогодні.

— Котя розпис?.. Яка Котя?

— Щусева!

— Щу..?

Він не міг говорити. Ні говорити, ні дихати, ні жити! Навіщо жити? І взагалі навіщо було народжуватися! Удар був навіть тяжчий, ніж колись у героїв багатьох кінофільмів про кохання. Гриша стояв, дивився на маму Сашку і не знав, чи він ще живий, чи вже вмер. Один святий казав: учіться підпирати свое серце руками. Але то був католицький святий. Нам не підходить.

— Стида на неї нема,— перевертаючи на сковороді пиріжок, сказала мама Сашка.— Дід лежить непохований, а їй свайбувати! А цей Зновобрать здурів на старість. «Ніякого,— каже,— трауру. Траур — це пережиток, як свідчить Обеліск. А коли й почнеться траур, то після похорону, а до того нема нічого». Ну, чи ти бачив таке? Злякався цього горлохвата!

«Самусь!» — подумав Гриша, і ожив, і захотів боротися, змагатися, отруїти, задушити, зарізати, спалити, розвіяти попіл! Самусь скористався з смерті старого Щуся. Три місяці сидів з лісником, пив і жер, поблимкував, як кіт на пташку, а тоді — гам! — і хоче проковтнути! Не дати!

— Самусь? — гукпув він на всю хату.— Так я її знав! Ну, він же ще в мене!..

— Та який Самусь, дитино моя? — аж випустила з рук виделку мама Сашка.— Сідай хоч з'їж пиріжечка, хай вони всі показяться.

Любовний трикутник, так дбайливо вибудуваний автором, хилився, падав, руйнувався. Чи думав хто, що ця фігура така пестійка? А хіба чотирикутник міцніший?

— Не Самусь, то хто ж? — перескакуючи від розпачу до надії, спитав Гриша. Може, жарт? Може, Котя хоче налякати?

— Безтурботний отой,— кинула мама Сашка.

— Без... Безтурботний? Та ви сміється, мамо!

— Лихо б мое так сміялося!

— Та не може ж бути! Іван? Та ніколи! Це чиясь брехня!

— Брехня! А ото Петро струже столи третій день та поли настеляє? А Вустя вже жарить і шкварить, солому січе, пироги пече, а сіно смажить, пироги мажить?

Гриша збілів лицем і впав на стілець Київської фабрики імені

Боженка. І стілець, хоч і без Знака якості, не поламався, витримав таке тяжке випробування. Ми витримали найтрагічніший розділ. А мама Сашка? Годі й казати! Як крижулечка при тузі в лузі...

61

Зал урочистих церемоній у новому приміщенні Світлоярівської сільради. Герб Української Радянської Соціалістичної Республіки над столом запису актів громадянського стану. Державні прапори. Темні меблі, зроблені в лісництві в Щуся (так ніби знав, що Котя першою освятить ці меблі) з липи й сосни і не фарбовані, а тільки тоновані жигалом, бо фарба полускається, пообббивається, а жигало — на віки!

Молоді (чорняві, гожі) стали на рушничок перед товаришем Зновобрать, той виголосив напутнє слово про потребу любитися-кохатися, нагадав про високі принципи і революційні традиції, спитав про обопільну згоду, скріпив союз двох сердець і від імені й за дорученням побажав усього того, чого треба в таких випадках бажати.

У цій офіційній обстановці єдиною неофіційною деталлю був рушничок. Перше, що не освячений законодавчими актами, а успадкований від епох минулих, від звичаїв, а може, й від забобонів. Друге: не входив у сільрадівський реквізит, а принесений був молодими. А де могли його взяти молоді? Витягти з бабусиної скрині, дістати з самого дна, де він лежав як солодкий спогад про літа бабиного дівування, про вечорниці, тюкання, смішки-хішки, співання та вишивання.

Рушник ярів червоними квітками, півні й павичі пишно розпускали на ньому червоно-чорні хвости, на червоній калині витьохкував червоно-чорний соловейко, коло криниці чорновусий парубок обіймав засоромлену дівку, а вороненький коник терпляче ждав, чим воно все те закінчиться. Як і годилося, на такому рушнику був неодмінний напис. Читати його не було ні часу, ні охоти, бо й так усі знали: або «Дівка в сінях стояла», або «Лугом іду, коня веду», або «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Написи, треба визнати, досить безпредметні й безідейні, суті сучасного життя не передають ніяк, але щоб прямо шкодили, то теж ні, отож товариш Зновобрать і не звернув уваги на те, що написано на рушнику. Та коли скріпив словом і гербовою печаткою песподіваний для всього Світлоярська (навіть для Щуся, який тільки тепер збагнув, що готувала тихцем його підступна циганка) союз двох сердець, тобто серце Івана Безтурботного, яке, коли вірити медицині, що цей орган має розмір кулака, було завбільшки з добрячий горщик, і серце Коті Щусевої (маленьке й гаряче, як пташечка), а тоді випадково гляпув їм під ноги, то аж затрясся від обурення.

— Де ви взяли оту контрреволюцію?! — вигукнув він.

Безтурботний і собі зиркнув під ноги на гарний широкий рушник, весь у яріші червоної заполочі, в закрутистих чорних вензелях, у поплутаній в'язі слов'янських літер. На рушнику було вигаптувано: «Боже, царя храни!»

— Виміняла! — ляснув об поли Безтурботний.— Виміняла й підстелила мені, щоб скомпроментірувать як районного працівника! Ну, я ж!..

Не треба було пояснювати, хто виміняв рушника і за що виміняв. Винуватиця, рідна матп Іванова Вустя, стояла трохи позаду молодих із сонним своїм Петром і з сватом і свахою і ні тобі збентежилася, ні тобі схвилювалася! Бо хто там читає на рушниках? Тут же не читальня, а зала для женіння! Але син її перелякався не на жарт. Ану ж дядько Зновобрать визнає його шлюб недійсним, а Котя тим часом передумає! Тому він мерщій стягнув Котю з рушника, зібгав його, відкинув убік і тремтячим голосом (а кажуть, у здоровім тілі — здоровий дух!) звернувся до керівника урочистої церемонії:

— Свпридоне Карповичу, ми з Котею все повторимо заново... Щоб без цього...

— Правильно! — гукнув десь ззаду дядько Обеліск, який присутній був на церемонії від самого себе, хоч вважав, що — від активу.— Повторіть усе без контрреволюційного напису, бо обряд не дійсний.

Але Зновобрать, вспокоєний проявом високої свідомості в женпха, милостиво дозволив церемонії не повторювати, бо ж сталося все ненавмисне, тільки заявив, що цей шкідливий рушник має бути прилюдно знищений, як знищене все прокляте минуле, бо не можна ж допустити, щоб на радянське весілля хтось знов отак несвідомо або й злочинно приносив богів та царів.

Акт знищення рушника було доручено дядьку Обеліску. Той спалив його на вогнищі коло причілкової сільрадівської стіни, щоб бачило все село, про обеліск на честь знищення, щоправда, мови не заводив, але прийшов до Зновобрать з ініціативою, або пропозицією:

— От усе вже ми тут створили, а нашого світлоярівського рушника як не було, так і нема. Треба створити — хоч кров з носа!

— Чув я, що вже є радянські рушники,— спробував відмовити його від наміру Зновобрать.— Он двом жінкам навіть Шевченківську премію за рушники дали.

— А які ті рушники? Бачив я в журналі. В одної все про Шевченка, в другої — самий орнамент. А нам треба з написом.

— Напис — справа відповідальна,— промовив Зновобрать роздумливо,— тут так одразу не розв'яжеш, кажеться-говориться.

— А хто каже — не відповідальна? Написать примірно так: «Життя наше розквітає». І все — червоним.

— Так рушники ж вишивають червоним і чорним. У пісні он як співають? «Червоними і чорними нитками».

— «Життя» і «розквітає» треба неодмінно червоним.

— Слід над цим подумать.

— Чого думать, чого? — закричав дядько Обеліск.— Посадити жінок — і хай вишивають.

— Тобі легко сказати, а мені треба вирішувать першочергові завдання,— заклопотано підвівся Зновобрать.— Он жнива на носі, врожай, кажеться-говориться, небувалий. Завтра ховати Щуся, а післязавтра свайба — і скрізь треба. Більше чи менше, вже як там воно діло покаже, а з'явись. От ти б, кажеться-говориться, міг мені пояснити, хто тут кого полюбив-покохав і за що: чи за районне положення, чи за лісникові достатки?

— Чого не можу, того не можу,— зніяковіло, що з ним траплялося надзвичайно рідко, сказав Обеліск.

62

А от автор повинен пояснювати. І поки в Світлоярську триватиме похорон старого Щуся, а тоді кричатимуть «гірко» і вибиватимуть гопака на нових дошках під комбайновим навісом, автор має без будь-чиєї допомоги, не використовуючи нічиїх свідчень, обома ногами стоячи на суто науковому грунті, спробувати з'ясувати причини, які примусили Котю потоптати чисті почуття Гриші Левенця, відкинути мужню руку прославленого Самуся і вискочити заміж за Івана Безтурботного. Читачі можуть ще сподіватися на чудо: Котя втече до Гриші, або Самусь викраде її з-під свого ж таки механізаторського навісу, або Безтурботного зніму́ть з усіх посад і відберуть квартиру в райцентрі, а справу передадуть до суду. Попереджаємо, однак, що ніякого чуда не буде. Котя вийшла за Безтурботного не з корисливих міркувань і не з марнослав'я, а по любові. Безтурботний не спокушав її й не викрадав, а завоював чесно і засобами, сказати б, законними. Не його вина, що на Коті зійшлися інтереси одразу чотирьох по-своєму помітних (включаючи й Рекордиста Івановича) представників чоловічого роду. Але ця своєрідна єдність не заважала кожному з них застосовувати свої власні способи завоювання дівочого серця. У Безтурботного вони виявилися найпліднішими, єдина хитрість, до якої вдався Безтурботний,— це таємничість. Він не рекламував своїх почуттів, з Котею зустрічався так, щоб ніхто про те не знав, спільників і помічників не мав, бо циганка Олеля не могла вважатися ні спільником, ні помічником,— вона тільки співчувала Безтурботному, але на відстані і без будь-яких дій. Приховувати своє залицяння Безтурботному доводилося тому, що остерігався він деяких атавістичних рис у характерах таких своїх суперників, як Самусь і Рекордист Іванович. Левенець в ліс не йшов — його Безтурботний взагалі серйозним суперником не вважав (а дарма!), від тих же міг ждати всього: реп'яхів у шевелюру, чорнила на білу сорочку, колючок Коті під плаття — все в найкращих традиціях проклятого минулого. Ці хлопці могли підпустити тобі осу, щоб

вона вжалила в одне місце, коли залицятимешся до дівчини, закидати розбовтками, підпалити тобі штани, заклеїти тобі рот широким пластирем, як в американських детективах,— вигадливості в таких справах немає меж.

До Коті в хлопців не могло бути ніяких претензій. Адже вона досить недвозначно пропонувала кожному з них відчепитися від неї, не давала нікому запевнень, зобов'язань і обіцянок, вигідно відрізняючись од тих поетів, які щосили б'ють себе в груди, обіцяючи «оспівати» то й се, але полишають це прекрасне заняття для когось іншого, самі не ворухнувши й пальцем, щоб здійснити обітницю.

Рекордист Іванович погорів на золоті. Вигадане воно було чи справжнє — Котю цікавило тільки золото людських душ, а яка ж душа в Рекордиста? Гриші Котя розповіла про нього тільки для того, щоб натякнути про наявність ще одного — найголовнішого, назвавши його там на острові «ще дехто». Але Гриша засліплений був постаттю суперника найближчого — Самуся і нічого не второпав. А коли б допитався й довідався? Що б міг зробити за три-чотири дні, втративши три роки? Дівчині треба увійти в кожен нерв — тільки тоді вона твоя. А Гриша й не пробував входити — тільки доторкувався. Самусь же просто смикав за перви. А Безтурботний увійшов. Як? Без будь-яких зусиль. Гриша сотворив собі з Коті кумира і хотів принести себе в жертву, а Котипої згоди на це не спитав. Самусь думав узяти трудовими успіхами, але теж забув поцікавитися, що Котю більше приваблює: трудові успіхи чи душа? Безтурботний же про жертви не говорив, успіхами (навіть своїми службовими) не хвалився, а почав одразу ж не з обмеженого меркантилізму, а з високого ладу душі. А в чому високий лад душі? В розчуленості, в чистих сльозах і в ще чистішій поезії. Гриша Левенець не те що забув про поезію, а просто ще був занадто недосвідчений. Самусь взагалі не знав ні віршів, ні сліз. А це ж зброя духу. Віршів треба читати якомога більше і якомога заплутаніших. Хай дівчина нічого не зрозуміє, зате слухати їй буде приємно. Дівчата не переносять точного мислення. Коли все зрозуміло, тоді на них нападає нудьга, а носіїв нудьги вони зненавиджують. Безтурботний мав природне відчуття дівочої психології, в його великій голові, не переобтяженій знаннями, знайшлося досить місця для цілої купи віршів, і завдяки цьому, наприклад, він уже міг вважати себе вченішим за міністрів древньої Спарти, які вміли тільки читати, писати й плавати. А на мотоциклі вони вміли їздити? А стріляти з двостволки? А писати звіти про роботу, якої не було? А одержувати зарплату в трьох товариствах, ніде не ворухнувши й пальцем? А читати дівчатам вірші? Самі бачите, скільки переваг мав Безтурботний навіть над міністрами всемогутньої Спарти, яка завоювала весь Пелопоннеський півострів, то чому ж він би не спромігся завоювати дівоче серце? Безтурботний бив віршами, ніжністю, жагою, шаленством: «Я сто століть затято колінкую, я сто століть підводжуся

з колін, як золоте ім'я твоє зачую — віддам і світ, і це життя взамін».

Мало цього, не досить? Тоді будь ласка: «На сто колін перед стома богами, на сто століть єдине лиш: прийди! Візьми мій світ жаждливими руками і в поцілунку небо зазвізди!»

Ну, припустімо, «зазвізди» нагадує звук, яким кличуть лошат, але хіба Коті звикати до таких звуків? Не з княгинь вона й не з герцогинь, та й циганську кров у жилах мала, про що й циганка Олеля недвозначно заявила, довідавшись про доччиного обранця і про те, чим він найбільше зачарував її.

— А чи мене мій Щусь не тим самим узяв? Моя кров у Коті, моя душа, все моє!

Отже, нам тепер ясно, що Безтурботний виказував перед Котею прекрасну суміш ніжності й державного могуття і тому між ним і Гришею та Самусем конкуренції взагалі не могло бути, а в змаганні (на жаль, назвати його соціалістичним не можна, бо інтереси колективізму тут відходять на задній план) їм обом судилася безнадійність і марність зусиль. Щоправда, коли всі зусилля марні, тоді чоловік ладен вивляти їх найохочіше і, сказати б, перебільшено. Ми й показали тут, як це робили Гриша Левенець і Самусь. А здогадайся хтось із них прочитати Коті сонет Петрарки або пушкінське «Я помню чудное мгновенье» — і ще й не знати, в якому напрямку тоді розвивалися б події і наша розповідь.

А так — усе відомо. Під навісом посеред поля цілий тиждень гуло й несамовитіло весілля. Може виникнути законне запитання: а чому Безтурботний не справляв весілля в лісництві? Тихо, затишок, затінок, дерева, кущі. Пояснення найпростіше. Безтурботному хотілося, щоб його весілля бачив увесь район. Коли бачать — заздрять. А в кущах що? Ти сховаєшся з одного боку, а хтось — з другого. Тут уже не бачать, а підглядають. Ні, хто народився в степу, того вабить простір! Ну, а простір примушує людину мислити великими масштабами, а коли мислиш масштабно, тоді особисте, як справедливо пишуть у газетах, відступає на задній план.

Ой грай, море, радуйся, земле!

За цими балачками автор мало не прогавив весілля. Це був би неприпустимий гріх, бо, як пишуть у першому томі видапої «Науковою думкою» книги «Весілля»: «Весільні звичаї, обряди та пісні, що творилися народом протягом багатовікової історії,— це важливий складник народної культури. В ньому відбилися кращі риси світогляду, моралі, поетичних уявлень трудового народу, його артистичні нахили. І тепер, коли склалася нова, радянська сім'я, старі традиційні обряди наповнюються новим, соціалістичним змістом». Там ще багато цікавого. Наприклад: «З давніх-давен одруження завжди було однією з важливих, урочистих і хвилюючих подій у людському житті. Спливали століття, падали імперії, на зміну одним народам приходили інші, виникали нові держави

І суспільні устрої, але завжди жарким полум'ям палахкотів потяг молодих людей до єднання у міцну сім'ю».

Зверніть увагу: «падали імперії, але завжди жарким полум'ям палахкотів потяг молодих людей до...» Таки ж здорово написано!

Але в нас свій обов'язок, і ми повинні його виконувати.

63

На весіллі було безліч почесних гостей. Від Товариства охорони пам'ятників оката червоногуба професорка, яка приїхала до Щуся роздобути рябих телячих шкурок на шубу. Від ДТСААФу — відставний полковник, який щоліта вудив рибу в світлоярівських дніпровських затоках і калабанях. Книголюбів, ясна річ, представляв автор цієї розповіді, якого Безтурботний цього разу вже впізнав і проспв на весілля разом з Котею, а який же письменник відмовить гарній дівчині! Товариство Червоного Хреста мало делегацію найчисленнішу — цілу бригаду, яка в світлоярівських тепловоддях заготовляла п'явок для міських аптек. Від спортивного товариства «Урожай» прибула районна футбольна команда «Мічуріпець», яка в республіканській футбольній ієрархії займала своє законне двісті вісімдесят дев'яте місце. Був там ще самодіяльний районний ансамбль. «А ми просо сіяли...» в складі сімдесяти трьох чоловік (з адміністраторами й водіями автобусів). Товариство ружжа й вудки уповноважило кільканадцять своїх доблесних членів прибути на весілля з двостволками, й ці мужні, загартовані в тяжких змаганнях з невловимими зайцями чоловіки, вловлюючи відповідні моменти, давали дуплетом дружні залпи на честь молодого й молодої, батьків їхніх, шановних гостей, радісного настрою і щасливого життя.

Описати таке весілля ще не вдавалося нікому. Навіть той, з літераторів, хто невтомно витворює моделі нових весіль, ніколи в своїх поетичних фантазіях не сягав такого розмаху, як те вдалося зробити Іванові Безтурботному. Автор тільки потирав руки, поцмакував, розмахувався та розгапявся, радіючи в душі, що це весілля займе в нього добру половину роману, та тут довелося пережити йому розчарування, і не просте, а глибоке й тяжке.

Спав він, як завжди, в гостинного Свиридона Карповича, тепер уже в новій хаті, в спеціальній кімнаті для гостей, з телевізором, з люстрою, з торшером, пастільною лампою, з електрокаміном (для осінніх приморозків, коли ще не топлять грубок) і, звичайно ж, з радіоточкою. Але новина прийшла не по радіо, не по телеканалах,— приніс її Зновобрать, постукав до кімнати (бо автор, як творчий інтелігент, спав довго, а голова сільради, як усі хлібороби, вставав удосвіта), увійшов, привітався і подав авторові свіжу столичну газету.

— Ви тільки гляньте.

Автор мерщій кинувся до третьої сторінки: там завжди про літературу.

— Та не там,— сказав Зновобрать.— У кінці.

— Зведення погоди.

— Та ні, фейлетон.

— Фейлетон? Про кого ж?

— Про нас.

— Про..?

Автор мерщій перегорнув газету і, як пишуть уже років із п'ятдесят, не повірив власним очам. Фейлетон називався «Світлоярськ чи Гульбоярськ?» Далі писалося таке:

«Весілля... Кого не схвилює, у кого не викличе замріяної усмішки цей прадавній і такий завжди сучасний звичай! Весільний ритуал супроводжував людство як символ нескінченності його буття. Він різноманітився, збагачувався, навіть змінювався за формою. Але незмінним лишався його первісний зміст: радість рідних і близьких од факту утворення нової сім'ї, бажання бачити її з хорошими дітьми, в щасті й достатку. Але чому ж весілля в новому прекрасному степовому селі Світлоярську викликає не так позитивні емоції, як замішання, прикрість і подив? От наче ж людина справді має право на щось широке і разом з тим піби вчинила вона щось не так, щось навіть блюзнірське! Бо ж справді, у людей жнива, а в Світлоярську весілля. В людей найгарячіша пора, а в Світлоярську тиждень гуляють. Гуляють не скромно в хаті, навіть не в дворі, під деревами чи в садочку, а на механізаторському стані посеред полів з перестиглими хлібами, під довжелезними навісами для комбайнів, гуляє кількасот чоловік, а в колгоспі «Дніпро» працездатних теж не кілька тисяч, а саме кількасот. Данину старій традиції віддали сповна: були на весіллі, як і за діда-прадіда, ряджені, було безглузде, з гиканням і «аварійними ситуаціями» катання перев'язаних рушниками сватів на допотопних тачках, була крадіжка курей, «впкуп» парсченої, розкішні подарунки й побажання молодим довгого віку й достатку, урочисті залпи, співи, регіт. Гуляли, забувши про ферми й незібраний урожай, забувши в п'яному чаду, як зветься їхнє село: Світлоярськ чи, може, й Гульбоярськ; забувши про хліборобську одвічну скромність і по-купецькому хизуючись достатком, нехтуючи працею.

Не будемо заперечувати фінансових можливостей колгоспників — це добре, що з року в рік поліпшується їхній добробут, зростає культурний рівень. Сьогодні селянин вільний від повсякденних турбот про хліб насущний — у кожній оселі є хліб і до нього, є гарні меблі. Але це не звільняє хліборобську совість од турбот про загальнодержавні інтереси, зміцнення економіки рідного господарства, всієї Батьківщини.

Коли це, скажіть, хлібороб затівав оддавати дочку в гарячий час польових робіт? Весілля було завжди найсвятішим і найбажанішим із сімейних торжеств. Воно могло все: скликати гостей

з найвіддаленіших сіл, помирити найзаклятіших ворогів і посварити найкращих друзів, витрусити все найсмачніше з комори і печі на весільний стіл, змусити купити доброї випивки навіть на позичені гроші. Але у всі віки воно не могло одного: вклинитись у нагальні роботи в полі, відірвати від них хліборобів. І це було першою заповіддю хлібороба».

Там було написано ще багато дечого, але, на щастя, не перелічувалися присутні на весіллі, отож не згадувалося й авторового прізвища.

— То й що? — звів автор очі на Зновобрать.

— Ви ж читали?

— Читав.

— Оте «вклинитись у нагальні роботи» читали?

— Ну?

— Так не вклинялося ж, не вклинялося! Наклеп і брехня! Бо де це бачено, щоб косили недостигле? Чи ці кореспонденти подуріли? А ферми? На фермах люди були. І коло техніки. Ви ж свідок: найкращі наші механізатори Самусь і Левенець були на весіллі?

— Не були й не могли бути.

— Тож-бо. Та й скільки там колгоспників було? Трохи родичів та молодих. А то все гості. Безтурботний понастягував з усієї республіки.

Автора пожолобило від слова «понастягував», але він змовчав.

— Скликаю сьогодні актив, і пишемо в газету протест! — гукав Зновобрать.— Мало їм неправди, так ще зганьбили саму назву передового села. Це взірцеве село, з нього люди беруть приклад, делегації приїздять аж з-за кордону, а вони мені — Гульбоярськ!

— А що, коли,— автор ще й сам не знав, яка ідея крутиться йому в голові, але щось справді крутилося, і він щосили тер собі лоб, тоді почухав потилицю, вершок голови, посмикав себе за ніс,— от я думаю... Газети страшенно не люблять, коли... Ну, коли щось не збігається з їхніми писаннями... Одним словом... Краще згодитися з фейлетопом...

— Згодитися? — підстрибнув, незважаючи на свій похилий вік, Зновобрать.— Та ніколи в світі!

— Згодитися не з усім. Про жнива, про ферми, про кількість колгоспників на весіллі — це все напишіть, як воно було. А от щодо назви села скажіть, що газета виступила правильно. Бо куди воно годиться називати десятки населених пунктів однаковими словами? Чи вже така бідна наша мова? Чи така зубожіла фантазія? Чи таке нецікаве та обмежене життя? Тому, мовляв, обговоривши фейлетон і визнавши... Згодилися з тим, що назву села вибрано не зовсім вдало, і вирішили перейменувати наше село...

— Перейменувати?

— Ну, раз фейлетон і така паралель Світлоярськ — Гульбоярськ. Тепер усі шипіпятимуть.

— А точно ж — шпинятимуть. То як же перейменувати?

— Ну... Газета хотіла посміятися з вас, а ви посмійтеся з газети.

— Посміятися?

— Це так, до слова. А назву... Чому б вам не назвати село Веселоярськ?

— Весело... Та ви шуткуєте? Хто ж дозволить? Веселоярськ?

— Мені здається: звучить.

— Веселоярськ? А звучить, кажеться-говориться. Народ у нас веселий, життя веселе — чом би й не Веселоярськ? А тільки ж чи дозволять перейменувати?

— Якщо ваші трудівники висловлять побажання... Тоді готуйте пропозицію офіціально — і прямо в столицю. Я спробую допомогти.

— Поможете? В столиці?

64

Зміпити назву села — це не те, що, скажімо, перейменувати колгоспного бичка. Автор збагнув усю глибину своєї легковажності лише тоді, коли дядько Зновобрать прибув до столиці з відповідними повноваженнями своїх односільчан, з усіма вірчими грамотами, з добрячим шматярою сала завтовшки в долопю, в полив'яним макотертиком, у якому, залиті застиглим смальцем, спочивали рум'яні ковбаси, зроблені циганкою Олелею, і з обплетеним лозою бутлем, заткнутим товстелезним качаном гібридної кукурудзи, щоб не видихався славетний продукт Вусті-Чухалки. Перелякапий автор став белькотати, що він хабарів не бере, але доктор ерудичних паук Варфоломій Кнурець, присутній при цьому поклонінні доброго волхва Зновобрать, досить авторитетно пояснив, що в даному випадку йдеться не про хабарі, а про дари, від дарунків же відмовляються тільки люди щонайчерствіші, попросту дурні.

Тоді втрьох поїхали до відповідної установи, опинилися в щонайважливішій приймальні, зайняли чергу за надзвичайно поважними людьми, кожен з яких, перш ніж увійти у високі двері, підбігав до великого столу в кутку, заставленого пляшками з боржомом, і квапливо випивав кілька ковтків води.

— Чого вони ото? — поцікавився Зновобрать.

— Хвилювання,— пояснив Кнурець.— Тут кожен думає тільки одне: дадуть чи не дадуть?

— Ага, і ото в роті сохне,— здогадався Зновобрать.— В мене теж починає...

— Налягайте на прецеденти,— порадив Кнурець, бо ми з ним виступали тільки в ролі радників і тільки тут, у приймальні. Далі йти не могли, бо не були для Світлоярська юридичними особами.

— А що це таке? — не збагнув Зновобрать.

— Прецедент — це те, що вже було. В законодавчих діях — це найголовніше. Коли засумніваються, ви одразу: перейменування вже були, і не раз. І не міста, не вулиці, бо це всі й так знають, а села. Наприклад, Гамільтон на Одещині стало Садібне, Кантакузівка на Миколаївщині — Прибужани, Голе на Київщині — Зоряне, Карфаген біля Артемівська — Володимирівка. Ну і так далі.

— Звідки ти це все знаєш? — здивувався автор, хоч мав би вже звикнути до неймовірної ерудиції Варфоломія Кнурця.

— Ет,— відмахнувся той,— не грає ролі. В даному випадку я навіть не тривожив богів семантики й перейменувань. Довідався про все з книжечки для дітей молодшого і середнього віку.

Тут до нас несміливо підсів ще якийсь чоловік, прищулений, ніби аж засоромлений. Мовляв, усі тут скромні, а я найскромніший. Автор одразу впізнав скромного чоловіка, бо то був дамаський письменник (мав дачу в придніпровському селі Дамаськи).

— Привіт! — гукнув автор.

— Привіт,— без великої охоти відповів дамаський письменник.

— Ти чого тут? — спитав автор.

— Та чого? Для колгоспу. Все для колгоспу. Не те, що ви.

І він ніби аж скривився, щоб показати свою несхожість з такими, як автор. Бо хто вони? Писарі, писаки, писуни. А він серед колгоспників письменник, а серед письменників колгоспник. Слухняне телятко дві матки ссе.

— Канавокопач для колгоспу хочу випросити. Торік бульдозер просив.

— Випросив?

— Не дали. Сказали: не моє діло. Є централізоване постачання. А ви?

— Ми щодо перейменування. Оце голова сільради. А це ми з доктором Кнурцем. Як консультанти. Село звалося Світлоярськ.

— Банально.

— Хочемо перейменувати на Веселоярськ.

— Ще банальніше,— скривився дамаський письменник.

Зновобрать заїло.

— А ваше ж, кажеться-говориться, як? Щось я недочув.

— Дамаськи.

— Оце б перейменувати — аж кричить.

— Та ви що! Моє село — від Дамаска. Є таке місто в Сирії, йому три тисячі років. Кажуть, може, наше Дамаське заснували ще фінікійські купці з Дамаска. Плили Дніпром, висадилися на високому березі й заспували село.

— Ото їм нічого було робити,— засміявся Зновобрать.— Була, мабуть, там колись яка-небудь пришелепувата Домашка, ото й назвали хутірець. Попадеш, чоловіче, отуди за двері — проси по

канавокопач, а перейменувати село. Назви його хоч Телятівкою або Молочнофермівкою — і то веселіше. А канавокопача тобі не дадуть. Там нічого не дають, кажеться-говориться, бо всі он вибігають та тільки боржом дармовий хлебчуть...

Ми досиділися, і дядько Зновобрать, забувши ковтнути боржому, пішов за високі двері. Був він там так довго, що дамаський письменник не витерпів.

— Я, мабуть, піду,— сказав він, підводячись,— бо однаково канавокопача не дадуть. Мені головне — тут посидіти, щоб я міг у колгоспі доповісти. Хто б оце з письменників став добиватися для колгоспу канавокопача? Вони тільки про видання та перевидання, а я тут бач...

І він огинці посунув до виходу. А Зновобрать з'явився перед нами урочистий і гордий і показав папір, де значилося: «З метою усунення небажаної одноманітності в назвах населених пунктів погодитися з пропозицією трудящих села Світлоярськ про перейменування його на Веселоярськ. Віднині...»

65

Віднині всі подальші події відбуватимуться у Веселоярську. А хіба ж це не чудасія — з глибини Карпового Яру вискочити в Світлоярськ, а тоді опинитися в Веселоярську?

66

Тут би мав закінчитися цей недоладний роман, але він тільки починається, бо хоч у Веселоярську й настало безкоття, але не бездівчаття. І в роман на повних вітрилах упливає Дашунька. Дашуньки ж не могло бути без тітки Ялосовсти, як не буває яйця без курки. Зрівнювати Дашуньку з яйцем, а тітку Ялосовету з куркою? Але що таке порівняння? Це прийом, який застосовується для більшої наочності й переконливості. Ми, наприклад, не порівнюємо діда Утюжка з мармуровим зображенням грецького бога Зевса, що зберігається у Варшавському державному музеї, хоч вони й страшенно схожі: обидва бородаті, круглепькі й тугенькі, щоправда, Зевс голий, а дід Утюжок навіть у Дніпрі купається тільки в підштапиках. Не порівнюємо ж тому, що не кожен був у Варшаві й бачив того Зевса, сам Утюжок ніколи про такого бога не чув, а от курку і яйце бачив кожен і легко може уявити. Тітку Ялосовету бачили лише її земляки, бо за межі району вона ніколи не виїздила, уявити ж Дашуньку взагалі незмога, бо вона існувала як заперечення всіх відомих законів природи, підкоряючись таємничим велінням, які формують, опосередковують і визначають дівочу красу.

67

З полум'я ентузіазму виривається ніби якась мелодія; задихаючись, Гриша Левенець переслідує її, йому вдається її наздогнати, він простягає руку, але вона знову летить, вона зникає, вона провалюється в безвість, туди, де гримлять громи і клекочуть пристрасті, він настигає її навіть там, він хапає її в обійми, в обійми, в обійми... І обіймає порожнечу. Лише тоді згадує гіркий свій досвід з Котею. Людство вчиться на гіркому досвіді. Гриша теж. Тому він читає не інструкцію про ремонт комбайна «Нива», а вірш Тамари Коломієць «Жінка»: «А ти тільки вдумайся: перед тобою непрочитана книга — жінка. Неповторною радістю і журбою пройнята кожна сторінка. Якщо не нова і не гортана жадібно, то це не значить, що нецікава. Її лаконічність, проста, нерозгадана, не кожному дасться, їй-право. І ти проглядаєш її на ходу (...що ж, оформлена ніби й зі смаком!..), а вона кричить у твою глухоту кожним окличним знаком. Зупиняє поквапливість твою легку кожної крапки благанням. І випитує сутність твою людську кожним знаком питання. Хто ти? Який ти? Навіщо? Звідкіль? Неминучою долею будь. Як солекон добуває сіль, кожен рядок здобудь. Ти ж тільки вдумайся: перед тобою непрочитана книга — жінка. Якою радістю і журбою світиться кожна сторінка!»

68

Не стрибай попереду батька в пекло, кажуть у Веселоярську. Тим часом самовпевнений автор, нехтуючи не тільки народною мудрістю, а й законами романної композиції, то заскакує наперед, то відбігає назад, так ніби роман — це не літературний твір з точно виваженими, вивіреними й доцасованими частинами, а примітивна сільська гойдалка, яка тримається на саморобних лозових вервечках, на чесному слові й на неконтрольованому молодецькому завзятті. Де ще та Дашунька, де ще події з її участю, а вже покинув автор своїх героїв, злочинно забув їх у найтяжчу хвилину їхнього життя і взявся описувати цю, скажемо прямо, випадкову для Веселоярська дівчину.

Ну, так. Весілля описувати потреба відпала, бо тут газета випередила автора, і читачі вже бачили, що з того вийшло. Та хоч що там було, хоч навіть село вже перейменоване на Веселоярськ і тепер виправдана буде нарешті назва цієї балаканини, все це не знімає з автора обов'язку повернутися до того найтяжчого для Гриші дня, коли Котя розписувалася з Безтурботним, і того дня, коли почалося Котине весілля. Тут мимоволі згадується глибокодумна сентенція доктора Варфоломія Кнурця про сучасну прозу: «Сучасна оповідна проза має переважно короткий віддих і демонстративно відвертається від світу історичних явищ у бік побутових

мікрообсервацій і психологічного аналізу. Тільки ті автори, що володіють відвагою і рідкісною витривалістю, можуть упродовж цілих років вибудовувати великі й складні твори, незважаючи на панівну моду. Відвага й витривалість у літературі, мабуть, цінніші навіть за саму красу». Коли так, тоді геть усі мікрообсервації й копирсання в душі героя! Бо що знайдеш у Гришиній душі того ранку, коли він довідується про Котину зраду? Тисячі й мільйони кішок, які там шкребуться? Але як казав ще Данте в «Божественній комедії»: «Нехай шкребеться, хто липнюватий». Або, як досить дотепно перекладено ці слова у нас: «І хай свербить тому, хто чирку має!»

Не станемо заглиблюватися в душу Гриші Левенця ні в перший день його нещастя й горя, ні в наступні. Спробуємо звернути свої погляди на головне. А що головне? Труд, турботи й пересування — ось те, чим люди наповнюють свій час між народженням і смертю. Почувши од мами Сашки страшну новину, Гриша не став доїдати пиріжків з сиром, вискочив з хати, вхопив мотоцикл і помчав до своєї «Ниви», в якій вони з Педаном востаннє перевіряли кожен гвинтик, щоб вийти на жнива в найвищій готовності. Забути про все в труді, в турботах, у шаленій гонитві на мотоциклі!

Та коли домчав до механізаторського стану, мало не заревів од розпуки і вже справді по-левиному. Під навісом, де всю зиму стояли їхні комбайни, порядкував Петро Безтурботний, стругалися столи, готувалося весілля, не Гришине, навіть не Самусеве — горе й ганьба їм обом і всім механізаторам колгоспу! І це ж тільки подумати: Самусь сколотив усіх, вмовив вивести комбайни з-під навісу, і він, Гриша, теж згодився, не заперечував...

Самусь уже вистукував свого «Колоса», прислухався до його великого дужого тіла, як лікар, що тулить вухо до грудей здоровенного сільського дядька. Гриша хотів підбігти до Самуся, крикнути йому все, що про нього думає, звинуватити навіть у тому, в чому той не може бути винний, але тут приїхав і Педан, який ще, мабуть, нічого не знав про Котю, і вони спокійно (ох, ох, який уже там спокій!) взялися за свій комбайн.

Самусь не витерпів і підійшов сам.

— Все правильно,— сплюнув собі під ноги.— Ніхто ще не обдурював Самуся, а ці обдурили.

Гриша мовчав з причин відомих. Педан мовчав, пам'ятаючи про свого півня й дев'яносто дві курки. Тому Самусеві довелося самому прокоментувати таку самокритичну заяву:

— Безтурботний підіслав Рекордиста, той випросив у мене навіс, я, тюхтій, згодився, а Безтурботного за Рекордею не побачив і прогавив, що той з-під носа в нас викрав Котю.

Гриша мовчав далі, Педан теж. Чи знав уже все про Котю й Безтурботного, чи злість на Самуся за дев'яносто дві курки й півня переспілювала найгострішу цікавість? Але ж ми умовилися не заглиблюватися в психологію.

— Значить, так,— не дуже переймаючись мовчанкою Гриші, спокійно розмірковував Самусь.— Я все це тут обдумав, і все правильно. Можемо з тобою, Гришар, завести свої комбайни й змести к чортовій матері всі ці столи, пристілки, які тут попаставляли Безтурботні. А не хочеш, то підождемо, як збереться свайба, я договорюсь за півлітряку з шляховиками, візьму в них грейдер, прибуду сюди верхи на техніці і — як собака язиком злиже всі ці гулі! Все правильно?

— Не смій! — тихо промовив Гриша.— Ти тільки мені спробуй! Морду наб'ю!

— Ти? Мені?

— Я!

— Можна сміятися?

— Посмійся, посмійся! А тільки не забудь, що я тобі сказав! При всіх і наб'ю! І з комбайна, і з грейдера стягну на землю і наб'ю!

— Все правильно,— крізь зуби чвиркнув Самусь так, що долетіло майже до Гриші.— Ти хочеш мене образити. Але знай, що ніхто ніколи не зміг образити Самуся. Пойняв? А в дурні пошилася ми вдвох.

І він спокійно пішов до свого «Колоса». Педан повчав. Ні співчуття, ні заспокоєнь, ні порад. Бо що слова? Те, що в чоловіка твориться в душі, само перетліє, перегорить, як силос,— і, дивись, вийде якийсь продукт, може, й корисний. Педан при всій своїй видимій суворості був чоловік м'який, добрий і мудрий. Та не всі люди такі навіть у Веселоярську. Той же Іван Безтурботний, не вдовольнившись своєю таємничою, нез'ясованою перемогою над кращими веселоярівськими механізаторами, вирішив експлуатувати до кінця щастя, яке звалилося на нього з неба, і одразу після урочистого акту в сільській Раді сів з Котею в Рекордистового «Москвича» й став розвозити запрошення на весілля.

Запрошення було віддруковане на бланку, все в квіточках, у стрічках — злитих у поцілункові голубів, щоправда, бракувало, але дві руки в потиску прикрашали цей витвір районного поліграфічного генія, освячували текст, який гласив: «Катерина та Іван Безтурботні, які з доброї волі й великого кохання закладають нову радянську родину, ласкаво просять Вас на своє весілля, що відбудеться...»

«З доброї волі й великого кохання»! Де ще, крім наших степів, могло виникнути таке вичерпне формулювання? І що могло вразити більше в саме серце Гришу Левенця, аніж оце словосполучення? Тут негайно може виникнути запитання: а звідки Гриша міг довідатися ще й про текст запрошення? Дуже просто: запрошення було вручене йому особисто... самою Котею! Пристрасті вже й не веселоярівські, а справді шекспірівські, бо змішалося грішне з праведним, сміх із гріхом, журба з веселощами.

Перші запрошення вручені були молодожонами першим людям Веселоярська: товаришеві Зновобрать і всім присутнім на

церемонії в сільраді, тоді голові колгоспу Зіньці Федорівні, секретареві парторганізації Грицьку Грицьковичу, головному агроному Лисичці, головному зоотехніку Дашупьці (ага!), головному бухгалтерові Левку Левковичу, бригадирові механізаторів Безкоровайному, всім Щусям і всім Самусям, діду Левенцю і дідові Утюжку; між усіма цими численними рейсами «Москвич», ведений твердою рукою Рекордиста Іваповича, заскакував кілька разів то до хати Гриші Левенця, то на ферму, але ні вдома, ні коло корів Котя ніяк не могла застати мами Сашки, так ніби жінка навмиспе ховалася й не хотіла прийняти з рук зрадливої дівчини запрошення на весілля, подібно до того, як глава уряду, керуючись високими державними причинами, відмовляється прийняти вірчі грамоти від небажаного посла чужої країни.

Тоді, пометавшись по Веселоярську, молоді поїхали туди, де їх того дня не ждав ніхто, а вже Левенець і Самусь то не ждали ніяк і ніколи!

Колишні суперники, а тепер спільники по нещастю, вияснивши зранку взаємини і мовчки виробивши спільну платформу, яка гласила: ніяких вибриків, ніяких пережитків, ніякої дикості, спокій, витримка і високе благородство,— не маючи, отже, принципових розходжень у подальшій поведінці, зійшлися на обід (бо в ситуації, що створилася, Самусь уже не міг рвонути мотоциклом до Щуся на борщ з голуб'ятами, а їхати обідати додому на тракторі не хотів), розіклали на спільній газетці що в кого було, мовчки їли, запивали молоком, з задоволенням відзначили, що апетиту ніхто помітно не втратив, марних зітхань при стороннім особах собі не дозволяв, смаку до життя не позбувся, жадоби до роботи — теж.

— Що день-два — й косити! — сказав Гриша.

— Ох і вріжем! — вигукнув Педан.

— Все правильно,— зрадів Самусь, відчуваючи, що з цими словами з нього само собою знімається почуття вини, яке тяжіло над Самусем, як над царем Едіпом.

Тоді Гриша не витерпів і розповів сон, який снився йому цієї ночі. Віщий, чи що? Снилася йому Котя. Ніби вночі крізь причілкове вікно закидала його зеленими абрикосами, дрібненькими жерделькамн-морельками. Він просунув руки за вікно й затягнув Котю до себе в кімнату. Коли затягнув, злякався: Котя була ніби й не Котя, бо не чорнява, а білява, не туга, як пружина, а якась м'яка, в сірому, як графітна змазка, платті, не говорила, а кудкудакала покурячому, вирвалася йому з рук, стала й справді куркою і з розпачливим криком вилетіла надвір. Гриша вибіг за нею, опинився на погрібнику, а там повно курей, мабуть, більше, ніж на колгоспній птахоферміі, але не білі, а сірі, і всі стали бити його крильми, дряпати роговими пазурами, клювати дзьобами...

Педан, мабуть, вражений «курячою темою» Гришиного сну, тільки рота розтулив з подиву, а Самусь зневажливо посвистів і розповів свій сон.

— Мені спиться рідко,— сказав він,— та вже коли спиться, то все правильно. Тобі Котя куркою примандюрилася, а в мене була сама циганка Олеля. Прийшла й стала роздягатися. Я їй: «Перестань!» А вона мені: «А ти поглянь!» Я глянь — а в неї четверо грудей! Та такі смагляві, молоді, ну! Чи й чув хто про чотиригрудих жінок, а все правильно.

Педан плюнув. На Самуся й на його сни. Якби Педан знав Шекспіра, то спокійніше б прореагував на Самусеву балачку, бо в «Бурі» (дія IV, ява I) написано: «Ми створені із тої ж речовини, що й наші сни». Та Педан не знав Шекспіра, а шкода. Бо мирний механізаторський обід мав невдовзі перетворитися на справжню шекспірівську трагедію з усім її гірко-гротескним склубоченням подій, слів і пристрастей.

На механізаторський стан вкотився новенький «Москвич» Несвіжого, не зупинився коло весільного (тепер уже ясно, що весільного!) павісу, мало не збив Петра Безтурботного, який зраділо кинувся назустріч (уже встиг після церемонії в сільраді випити, закусити, перевдягтися й знов порядкувати тут), потицявся туди й сюди, поки Рекордист Іванович назирив механізаторів, які обідали, й попровадив машину просто до них.

З машини виліз молодий, вивів поштиво молоду в білому довгому платті, обоє вони підійшли до спантеличених (коли й не отетерілих) механізаторів, вклонилися до самої землі, щось стали говорити, тоді Котя, беручи від Івана Безтурботного тверді білі картки, знову ж таки з поклоном вручила їх у такій черговості: Гриші, Самусю, Педану.

Ось тут Гриша, який не розібрав жодного слова з мовленого молодими, бо мав суцільне гудіння в голові, побачив нарешті оте «з доброї волі й великого кохання», в скаламученому атмосферу його свідомості вдерся весь глумливий трагізм самого факту запрошення його на весілля, хлопець звів на зрадливу дівчину змучені свої очі і дивився так тяжко, пильно й довго, що за цей час можна було б виголосити один з відомих монологів найвідомішого шекспірівського героя: «Такий ваш вчинок, що і рум'янець скромності поганить, цноту лукавством зве, зрівас рожу з ясного чола чистого кохання й болячку садить; обертає шлюбні обітниці на клятви картяра; такий ваш вчинок, що із тіла шлюбу виймає душу й робить жужмом слів святий обряд; стидом палає небо, лице землі в скорботі про той вчинок так засмутилось, мов напередодні страшного суду».

Такі слова мала б прочитати Котя в Гришиному погляді, але Безтурботний так натурчав їй вуха віршами, що читати в поглядах вона геть розучилася, а вміла й могла тільки слухати, чути — і тільки свого Івана. Та й у Гриші високий трагізм пробився в погляді тільки на короткий час і тільки для того, щоб негайно запанувала в його душі ще вища, вільніша й благородніша людяність. Він усміхнувся. Так, так, усміхнувся! Гнав од себе всі

трагедії, лиха й розпуку, прощався з коханням сміючись. Коли Ромео запалав любов'ю до Джульєтти, це ще була комедія, а не трагедія. Гриша хотів показати, що він утримується на тій першій стадії. Він усміхнувся до молодих і спокійно промовив:

— Дякую вам за таке дороге для мене запрошення.

«Ах, кожен дюйм — король!» — вигукнув король Лір, маючи намір похвалити свою вишуканість, а насправді похваливши Гришу Левенця, що появився на світ через кількасот років як справжній і законний посій усіх найвищих людських гідностей. Бо справді ж — колгоспний молодий комбайнер у хвилину найтяжчих випробувань спромігся на висловлювання майже королівське, так ніби були перед ним не Котя та Іван, а Трістан і Ізольда, Пірам і Тісьба, Лейлі і Меджнун, Ромео і Джульєтта або принаймні Наталка і Петро.

Слідом за Гришею так само у високому стилі подякували молодим Самусь і Педан, після чого молоді, вражені величчю духу Гриші Левенця, мерщій забралися у «Москвич» і покотили далі розвозити свої запрошення, а в механізаторів настало те, що Арістотель називав «катарсісом», попросту кажучи, всі три відпустили гальма, Педан, поглядаючи то на Самуся, то на Гришу, реготав, Самусь індичився і повторював: «Усе правильно. Просять, то й підемо. А чого ж? Усе правильно». А Левенець уже не усміхався і не виказував величі душі, а нагадував тренера футбольної команди, яка програла суперкубок. У трагедії, яка розігрувалася перед Гришиним уявним поглядом, роль суперкубка відводилася Коті, а зловісна роль капітана ворожої команди — Іванові Безтурботному. Ось цей чубатий, мордатий хлопець підіймає над головешкою коштовний трофей і робить почесне коло по стадіону життя, а він, Гриша Левенець, приречений тільки поблимкувати на нього жадливо й гірко.

— Не піду! — вигукнув він і тупнув ногою.— Не піду пізащо!

— Все правильно,— засміявся Самусь.— Тут тобі густиме свайба, а ти коло неї ладнатимеш свій комбайн? Так?

— Знайду собі роботу. Комбайн уже наладнаний. Заберу й комбайн звідси... Щоб і духу...

— Так будь вище, Гришо,— спокійно порадив Самусь.

— А я й так вище!

— Плюнь ти на цю Щусівну! Ще сотню таких і розтаких знайдеш!

Гриша мовчав. Плювати на Котю? Ні, ні. Навіть після всього, що сталося, він не зможе.

— Дуж-же ти сильно парка парив, Гришар,— почмихав Самусь.— А покваплівість потрібна в косовиці, а не з дівчатами. Тепер переживай виробничу травму. Все правильно.

Так ніби він сам не переживав. А може, твердошкірому Самусеві й справді не дошкулило?

В день весілля таке враження склалося у всіх. Гриша не зміг себе перебороти, зранку напросився возити трактором зелену масу на силосування, а Самусь возсідав серед найпочесніших гостей, виголошував тости, кричав «Гірко!», розпатякував за десятьох, пив за двадцятьох і так тримався півдня, і тоді все ж таки скис, підсів до кам'яноломського водія КрАЗа, вмогоричив, запаморочив, умовив того дати йому свого десятитонного самоскида «зробити пару ходок» по силосну масу, бо, мовляв, у колгоспі прорив, осідлав велетенську машину і в грюкоті заліза, у ревінні потужного двигуна об'явився на полі, де Безкоровайний косив силосним комбайном високу, як ліс, кормову кукурудзу. Гриша саме повернувся з порожнім причепом і готувався пристосуватися на ходу до комбайнового шпека, як на нього налетіло залізне страховисько, погрожуючи розтрощити, увігнати в землю, затерти всі сліди, сигналячи, ревучи мотором, вимагаючи пропустити поза чергою, пропустити й допустити. В кабіні страховиська вивищувався збліднілий од випивки Самусь і безмовно лаявся, погрозливо ворушив щелепами, лупав величезними своїми бульками! Гриша зупинив трактор і побіг просто на Самусеву машину. Безкоровайний теж зупинив комбайн і приєднався до Гриші. Самусь загальмував, одчинив дверцята КрАЗа, тримаючись за кермо, висів над головами Безкоровайного й Левенця.

— З-завантаж-жуй! — проварнякав він, насилу повертаючи язик.— І в-вс-се пр-равильно!

Гриша безпорадно позирнув на Безкоровайного.

— Чи він здурів — сипати масу в такий самоскидюгу? Де ти взяв машину? — гукнув він Самусеві.

— Наг-годую їх з-зеленою мас-сою! — зареготав Самусь.— Привезу й сип-сип-пону! Вс-се прав-вильно! З-завантаж...

— Шпек короткий,— спокійно сказав йому Безкоровайний.— Та й не дав би я тобі розтрушувати добро по всьому степу. А машину одведи. Гришо, може, ти одведеш? Бо він же готов!

Гриша стрибнув до кабіни. Самусь висів на кермі блідий, розслаблений, незвично добрий.

— Пусти! — звелів Левенець.— Сунься!

Самусь зачепив рукою Гришу за шию.

— Ти мен-не хочеш? Вс-се пр-рав... Ми з тобою з-зелену вулиц-цю... А т-тоді с-вайб-бу... зас-сиплемо... вс-сіх... Кр-рассот-та!

Красоти в усьому цьому було не дуже багато. Ще сподівався Гриша, що дотарабанить Самуся з його позиченим КрАЗом до весілля і мерщій назад, але там на нього навалилася юрба знайомих і незнайомих, прискочив умить сам молодий, потягли Левенця до столу, налили склянищу, їхали закуски, підтримували за лікоть, щоб не розхлюпав питва і не відставляв посудини, ждали, підохочували, квапили — мертвого з могили піднімуть і примусять випити!

Котя була перед ним по той бік столу. Вся в білому, тонка, висока, ніби не знайома йому зовсім, великі чорні очі затуманені — дивиться — не дивиться, бачить — не бачить, уся в споглядданні власного щастя, світ для неї не існує зовсім, і ніщо не існує, крім неї та чубатого Івана Безтурботного. Щось мовби аж заскімлило у Левенця в душі, він злякався, щоб не прорвалося те скімлення назовні, гукнув: «Будь щаслива, Котю!» — випив горілку, брязнув стакан собі під ноги, тільки скалки полетіли, весільні гості радісним ревищем зустріли його тост, з якимсь майже звірячим гарчанням домагалися:

— Гір-р-рко! Гір-р-р...

Гриша не пам'ятав, чи його хтось одвіз у поле, чи добрався він до свого трактора пішки. До пізнього вечора пиряв він причепи з зеленою масою, тоді поставив «Бсларусь» і вперше за останні трагічні дні по-справжньому злякався. Що робити? Куди податися?

Безкоровайний, покашлюючи, підійшов до Гриші.

— Я оце, мабуть, зайду туди. Може, підемо?

Не казав, куди саме, бо ж відомо: сьогодні у Веселоярську весілля і тільки весілля.

— Ідіть, я вже був,— наспіу спромігся на відповідь Гриша. Безкоровайний ще трохи постояв, покурив.

— Ну, дивись...

Його мотоцикл заводився неохоче, але, забринівши, вмить закинув Безкоровайного в темряву — ні слуху ні духу. Страшна сила швидкості. Свій мотоцикл Гриша обминув. Пішов у поле, далі й далі, швидше й швидше, а позаду невідступно, вперто, темно вилунювало: гуп-гуп-гуп, тува-тува-тува-ва! Забрали в тебе дівчину, ще й катують тепер цим гупанням і туваканням, і ніякий талатай тобі не поможе! Ах, як добре було б ще довго-довго залишатися рампапусиком. Гратися в спориші серед гутютюльок, слухати, як далеко в степу виклекочують гуркайлики і тяжко походжають бовлелені. Він нікому не розкривав таємниці свого дитячого словника. Талатай — це була мов його засекречена всемогутня зброя на найтяжчі випадки життя. Все інше — просто від душевної щедрості. Рампапусики — діти, гутютюльки—кури, гуркайлик — трактор, бовлелення — комбайн. Щоправда, про бовлелено знав навіть Самусь, бо Гриша не міг приховати таке прекрасне слово. Зродилося воно в нього від руху комбайна і напружено-відчаєної роботи всіх агрегатів велетенської степової машини. Було в ньому щось уже й не машинне, а ніби міднодзвонне, радісне, урочисте, підпесепе: «Бов-бов-бовлелені! Бов-бов-бовлелені!» Світ широкий довкола, поля в золоті пшениць, ти, вознесений у просторі, на могутній машині, і все довкола дзвонить, і дзвенить, і грає душа, і жити хочеться — бовлелені! Чом би не поділитися таким словом з людьми!

Але сьогодні не мав з ким ділитися, а позаду тупо й зловісно било в простір: гуп-гуп-гуп! Єхидно вигавкувала гармонь: тува-тува-тува-ва!

Гриша зірвався і побіг. Куди? Чого? Навіщо?

Втікати й доганяти — така вже доля людства. Не минув цієї долі й Гриша Левенець.

У небі над Веселоярським летіли зорі й боги, штучні супутники й космічні кораблі, промені від давно вмерлих зоряних систем і незідентифіковані космічні об'єкти, а Гриша біг у поля і чув у своїх грудях ридання, а може, то й ридання були не в ньому, а в просторі, світові й космічні, які дано чути лиш найвразливішим душам, а Левенець тої ночі прилучався до найчутливіших і мав страждати від того замість радіти життю й молодості.

Він біг далі й далі в степ, і холодний вітер цілував йому розпалені груди. Пахло хлібами, травами. Скільки любові в цих полях і життя! Опинився на Шпилях — найвищім місці степу, де колись завжди вигорали хліба, і тільки тітка Лисичка знайшла спосіб рятувати врожай у цім палючім місці. Коло Гострої могили пшениці були найбуйніші, стояли такою щільною стіною, що здавалося — впади на них, і візьмуть тебе на свої теплі руки, і заколисають, як малу дитину. Упав би тут у порох і плакав од щастя за людей, що вміють виростити таке чудо. Про себе не думав, забув, як орав, сіяв, вносив добрива, не пам'ятав, що має косити цей лан за тиждень, біг далі, до Тернів, у самий глиб степу, втікав од незбагненної ворожості, рятуючись у ласкавій доброті хлібів. Коло Тернів схрещувалося три дороги, пові лісосмуги поєдналися там з чіпкими степовими чагарями, що росли в низині з давніх-давен; колись узимку водилися в тому місці навіть вовки, влітку гніздилася сила-силенна птаства, тепер забігали вночі дикі кабани, і тому ніхто б самотою не наважився навідатися туди, та й Гриша біг не з бажання виказати перед кимось сміливість, а тільки в намаганні порятуватися від отого гупання й тувакання, що переслідувало його повсюди, нагадувало про Котю, про Івана Безтурботного, про власну безсилість і безпорадність перед темним і незбагненним світом, що перевищує все знане, бачене, відчуване, глибиннішний за земні глибини, вищий за зоряне небо, таємничіший за космічні далечі.

І що далі вглиблювався він у темний степ, то ближче приступала до нього Котя, чув він її сміх, голосніше й виразніше, аж страшно ставало від такої протиприродності; коло Тернів сміх пролунав уже й не здалеку, а мовби над самим вухом, Гриша аж відхитнувся од того сміху, став, і тоді вдарило йому в очі різучим, білим, нестерпним, він затулився руками, мало не стогнучи од несподіваного болю, але одразу й схаменувся, бо збагнув: машина.

— Якого чорта! — гукнув розізлено.— Хто там гразться?

Дівочий сміх летів на нього на широких променях фар, тоді обійшов довкола, був уже поряд, коло Гриші стояло біле-біле, сміялося далі, подавало йому руку, обидві руки, в білому світлі, все біле, і весь степ мовби став білий, прозорий, як весільна фата на Коті, коли він стояв за столом навпроти й брязкав собі стаканом під ноги.

— Левенець? — спитало біле.— Це ти?

Не була то ніяка Котя. Перед ним стояла Дашунька.

— Погасіть світло,— звеліла вона невидимому водієві «Жигулів», бо то були просто «Жигулі» з черговим Дашуньчиним залицяльником.— Погасіть і їдьте, а ми з Левенцем підемо пішки. Не заперечуєш, Гришо?

— А ти... на весілля? — не знаючи, що сказати, промимрив він.

— Вже була. Захотілося трохи подихати степом — мене й підвезли...

— Дашунько Юхимівно, як же? — ображеним басом погукав з темряви «жигуліст».

— Я вам сказала — їдьте.

Той ще стояв, огинався.

— Ну?

Машина фуркнула, поволі рушила з місця, але від'їхала недалеко. Хряпнули дверцята, вилізло велике й темне, пригупало, прихекало назад до Дашуньки.

— Дашунько Юхимівно, не можу без світла.

— Світіть, аби не на мене!

Похекало, погупало, сіло, поїхало. На Веселоярськ? На весілля?

— Хто вопо? — спитав Гриша.

— Гість Безтурботного. Щось мені турчав, а я не розчула. Хвалився знайомствами, зв'язками, посадою. Дурні завжди хваляться посадами. А мені на дурнів так щастить, Гришо. Віриш?

— Не знаю,— щиро промовив Левенець.— Я сьогодні не знаю нічого. А про тебе, Дашунько, то й ніхто... Хіба про тебе можна?

— А правду кажуть, ніби в тебе левине серце? — поспитала вона.

Гриша мовби аж загарчав. Справжнісінький тобі лев. Тут загарчиш, коли так потоптались по серцю. Невже й Дашунька ще хоче?

70

Так ми закономірно і послідовно добралися до Дашуньки. Тирапія істини тяжіє над автором, як отой дамоклів меч, що вже тисячі років переманджовує з одної збірки крилатих слів до другої і, мабуть, не затримається і в останній з них, зібраній доктором філософських наук. Істина ж велить: розповідати про Дашуньку від дня її появи у Веселоярську.

Сам факт появи, на жаль, не був задокументований. Бо Дашунька ні прийшла, ні приїхала, ні прилетіла. Ось ще вчора не було, а сьогодні вже є. Ніби впала з хмари. Ще ніхто, здається, й не бачив дівчини, а вже по Веселоярську покотилося:

— У конторі...

— Та ні, в Наталки!

— Там таке-е!..

— Сидить — гарне, встане — ще краще, а вже як піде — умри й воскресни!

— І не наше!

— Куди твоє діло!

— Професорська дочка.

— Може, й вище!

— Тю! А що ж вище?

— Академіки ще є, не чув?

— Для села — академіки?

— А ти ж думав!

— Розробляють, як хапати бика за роги, зайця за хвоста, а цапа за бороду?

— А я думав — ламають голову над способами з'їдання свинячого сала.

— Го-го! А то, кажуть, є такі, що хочуть вивести крилатих корів, щоб літали й поїдали гіллячковий корм, обчухруючи дерева.

— Або рогатих свиней...

— Або жаб у пір'ї й заготовляти з них пух на перини...

— Розхихотілися! Забули, які врожаї були, поки вчені не дали нових пшениць? Чи, може, про «мичурінську» не чули?

— Так то ж «мичурінська», то Ремесло.

— А Ремесло хто? Академік і Герой.

— То ж настоящий академік...

— А це дівча, може, й від настоящого прибуло.

— Чого воно? На екскурсію? Варенників з вишнями покуштувати?

— Прислане чи само?

— Хто ж його знає? Може, стихія закинула, а може, й само — побалується та й гайне назад...

Сьогодні незмога уявити, що колись Полярної зорі не було в північній точці неба і навіть поблизу теж. Те саме можна б сказати про Дашуньку в Веселоярську. З'явилася, як зоря, і залишилася сяяти не на день і не на два, сяяла вже два роки, а вже ж і світила, а вже й сяяла!

Ну де могло таке народитися?

Біле, як пухнасте гуселя, як заячий хвіст спідизу, як... На жаль, веселоярівські порівняння розходяться з літературними нормами і навести їх автор ніяк не може.

Ходить розметано, мовби аж падає наперед, і біжить, біжить — куди? І обличчя потусвітнє, в очах обурлива неувага до всієї чоловічої частини людства, коли ж вдається кому зазирнути в ті очі, то здається, ніби якась сила підносить його над землею і вже як понесе, як понесе! Нема рятунку ні від кого — ні від царів, ні від богів! Шкіра в Дашуньки тонка (судини синьо просвічуються, мов ріки на карті), тепла, шовковиста, на губах — вічна смага, мовби палить дівчину щось усередині, тупуватий упертий ніс з нервово трепетливими ніздрями, і все в ній мовби кричить, гукає, радіє: погляньте на мене, я вродлива, вродлива!

Вродливе обличчя — це не просто щастя окремої людини. Це вищий наслідок зусиль природи, її шедевр, єдиний експонат для виставки людського роду. Носити таке обличчя доручено одному, а належить воно всім. Треба, щоб люди раділи, дивлячись на таке личко, і ставали й самі кращими та добрішими. Дашунька радо роздаровувала свою вродливість, світилася ще здалеку доброю щедротою, здоров'ям, довершеністю, очима блискала через усю колгоспну садибу, через ферми, комори, контору, клуб, механізаторську бригаду, через увесь Веселоярськ, і на те блискання хлопці полетіли вже з першого дня і не пообпалювали собі крил тільки тому, що, на щастя, не мали їх. Першим рвонув до Дашуньки Самусь і спробував убити її трудовими успіхами. Але Дашуньку не цікавили трудові усліхи. «Все правильно,— спокійно відзначив Самусь.— Чого сама не має, того не визнає і в інших. Підождемо й подивимось!» Рекордист Іванович спробував підкотитися на мотоциклі, але Дашунька до техніки ставилася так само спокійно, як і до трудових успіхів. «Кам'яний вік!» — зневажливо заявив Рекордист. Але Дашунька вже через місяць організувала мотосекцію для веселоярівських дівчат і сама стала вчити їх водити мотоцикл. Чи коли й чув хто таке!А тоді організувала при Будинку культури секцію канатохідців — і теж для дівчат!

— Та навіщо, кажеться-говорпться! — не міг збагнути товариш Зновобрать.

— Хочу, щоб дівчата не втікали з Веселоярська, йшли до мене на ферми,— пояснила Дашунька.

— Канатом їх прив'яжеш, чи як?

— Грацію вироблятиму, красу, щоб ходили, не торкаючись землі. А вас попросимо перукарню відкрити і для жінок салон краси — зачіски, масаж, манікюр і педикюр.

— Для гумових чобіт, кажеться-говорпться, педикюр?

— Сплять же не в чоботях! Ще нам треба купити верхових копей, вчитиму дівчат їздити...

— Вибрики,— зітхав Зновобрать,— ох і вибрики, кажеться-говориться!..

Зате несподівано з першого ж дня в усьому підтримувала Дашуньку Зінька Федорівна. Може, бачила в пій мовби повторення своєї молодості, на відповідно вищому рівні, ясна річ, а може, дивилася на неї по-материнськи, як на дочку. Припустити, що Зінька Федорівна могла повірити в зоотехнічні Дашуньчині таланти, тяжко, бо таланти, як відомо, річ певловима й непростежувана, до того ж і сама дівчина ще пе могла з певністю сказати: є вони в пій чи ні.

Приїхала ж Дашунька до Веселоярська головним зоотехніком колгоспу. Мала диплом сільгоспакадемії, нуль досвіду, трохи студентської ще практики, характер зухвалий, а зовнішність таку, що Зінька Федорівпа перелякалась: «Загине дитина! Коли не втече від нас одразу, то пропаде!» В селі, навіть у такому пайсучаспішому, як Веселоярськ, ніхто ще не здогадався споруджувати

будинки для неіснуючих, неприсутніх спеціалістів. Прибудеш — відведемо діляпку, бери позичку в держави, будуйся, поможемо. Але щоб одразу по прибуттю — ключ, і чисті половички на паркетній підлозі, і клацання вимикача у вітальні, і трам-тарарам? На жаль, і з прикрістю...

Зінька Федорівна запропонувала Дашуньці жити в неї. Дім великий, кімнат вистачить, та й контакт же їм потрібний, так буде зручніше.

— Для вас, може, й зручніше, для мене — навряд,— заявила дівчина.— Залежність зашкодить у моїй роботі.

— Я ж від доброї душі...

— Дякую. Вже маю собі квартиру.

— Де?

— У тітки Наталки.

— Звідки ти її знаєш?

— Не знаю і не бачила піколи, але вона мене жде.

Це була друга Дашуньчина несподіванка, коли першою вважати її появу в Весслоярську.

Про Наталку в новому селі вже стали й забувати, вся її слава залишилася в Карповому Яру, затоплена дніпровою водою, завіяна вітрами. Тоді, в старому селі, Наталка славилася борщами. Що вона в них клала, в яких пропорціях, так і лишилося нерозгаданим, бо вона й сама до ладу не могла пояснити, до того ж борщі в неї виходили смачними тільки для людей чужих, прибулих чи то з району, чи з області, а для своїх хоч як старалася, піколи не могла зварити пічого путнього. Хитрощі? Але варто було поглянути на цю жінку, щоб умить зникла думка про її хитрування. Наталка поставала перед вами ніби живе втілення української породи і природи. Обійти її довкола було однаково, що обійти комбайн. І доброта розлита в усьому: в обличчі, в руках, у голосі, в погляді. До Наталки завжди відправляли на ночівлю всіх представників, уповноважених, гостей бажаних і навіть небажаних, і всі вони виїздили з Карпового Яру з солодкими спомипами про Наталчин борщ, пухкі подушки, затрушену духмяними травами долівку і сон, як у раю.

До речі, коли вже мова зайшла про борщ, то автор з усією відповідальністю заявляє, що цю унікальну страву винайшли амазонки. Так, так, оті войовничі діви, про яких писав ще Геродот, які жили на Дніпрі між Дніпропетровськом і Запоріжжям і наганяли холодку багатьом древнім героям і хвалькам. Можуть спитати: чому про борщ не згадують ні грецькі міфи, ні біблія? Дуже просто. Не доросли. Не той рівень. Далеко куцому до зайця. Греки знай вихваляли амброзію, якою насолоджувалися боги на Олімпі, та якісь асфоделі, що ними живилися вони самі, а біблійні апостоли й святі отці харчувалися акридами. Для невтаємничених все це лупає так загадково й привабливо, коли ж доскіпатися, то виявиться, що амброзія — звичайна ячміппа каша, схожа на пашу кутю, але без маку, асфоделі — їжа мало не козяча, щось середнє

між лопуцьками й козельками, акриди, попри їхнє розкішне звучання,— звичайнісінька сарана! Можна собі уявити, з якою зверхністю амазонки дивилися на всіх тих голодних греків і голодраних палестинських пастухів, маючи серед набутків своєї цивілізації борщ! І коли сьогодні хтось спробував би дослідити родовід тітки Наталки, то немилуче мав би починати від амазонок. Заважка тітка Наталка, щоб сідати верхи на коня? Але ж Тарас Бульба був ще огрядніший. Окрім того, ніхто не знає, якої породи були коні в амазонок. Може, оті гігантські кістки, що їх усе життя збирав палеонтолог Підоплічко, були й не мамонтові, а конячі?

Наталчині почувальники не володіли такою розвогненою уявою, як автор цієї розповіді, до амазонок за щоденними клопотами вони сягнути ніяк не могли, але знайшовся з-поміж них запеклий театрал, який бачив у вахтанговців «Господиню заїзду» Гольдоні, і з його легкої руки Наталку прозвано було серед уповноважених «нашою Мірандоліною».

Та все це, нагадуємо, було в Карповому Яру.

У Веселоярську, серед інших сучасних штуковин, збудовано було готель на шість кімнат, і степову Мірандоліну забули, здавалося, назавжди. Ніхто тепер не ночував у Наталки, хоч хату вона поставила ще більшу, ніж у старому селі, не варилися знамениті борщі, пухові подушки неторкано лежали двома рожевими гірками на старовинному дерев'яному ліжку з високими різьбленими бильцями. Не має меж людська вдячність, але й невдячність теж. Попервах Наталка пробувала нагадати про себе, приходила до контори, висиджувала на правліннях, слухала промови, сподіваючись, що не вистачить у готелі місця, перепаде і їй якийсь представник, хоч скверненький. Але всемогутня техніка, вдершись у життя, все перевернула й перемішала. Представники тепер заскакували на південь, на кілька годин, ночувати не лишалися навіть у готелі, борщі їли в чайній, все похапцем, мало не на ходу, мерщій падали в машини — і далі, далі! Яка вже тут Наталка, яка там степова Мірандоліна!

Аж тут падає на Веселоярськ з білої літньої хмари біле диво і заявляє самій Зіньці Федорівні, що житиме в Наталки! Точнісінько, як у телевізійній програмі професора Капиці «Очевидне — неймовірне». І на тому не кінець. Ще настануть часи, коли веселоярівський готель аж тріщатиме від гостей, коли уповноважені сидітимуть у Веселоярську тижнями й місяцями (дрючком їх не вижене), коли Наталка стане справжньою Мірандоліною, бо офіційно призначена буде завідувачкою готелю і головним спеціалістом по варінню борщів у сільській чайній. І всі ці небувалі й нечувані перевороти в житті Веселоярська викликані будуть не ким іншим, як Дашунькою, власне, тільки її присутністю. Така роль особи в історії, хоч що б там казали.

А попервах про Дашуньку всі сходилися на одному: втече. Якась професорська донька, приїхала походити босою по росі, побачити схід сонця в степу, почути, як мекають телята і кувікають

свині, попити теплепького молочка, а тоді потреться-помнеться і втече!

Найнастирлпвіше проповідували цю теорію недовір'я до молодого спеціаліста Щусі, яких підбивав на це Іван Щусь, особисто зацікавлений у зникненні Дашуньки. Йому навіть снилося, як щезає вона з Веселоярська, а іноді снилося, що її й зовсім ніколи не було в селі, і тоді Щусь на радощах так снідав, що його Параска аж лякалася: «Ще й мене проковтнеш, ненажеро!» А він їв, як англійський лорд: яєчню з салом на такій сковороді, що руками не обхватиш, пшоняну кашу з вишкварками, пиріжки з сметаною, а запивалося все свіжим компотом з вишень, у який для бадьорості Щусь вливав абрикосівки, настояної на меду й на коріпцях, а тоді ще прочищав нутрощі холодненьким пивом, яке діставав з погреба,— і отак чоловік був готовий до трудового дня, хоч з більшою радістю знов повернувся б у свій солодкий сон, у якому не було Дашуньки. У сні не було, а на фермах була, хоч з шапки вбийся!

Колись, ще в Карновому Яру, коли в колгоспі ніхто не чув ні про техніку, ні про науку, Щусь, завдяки, сказати б, спадковій своїй близькості до природи і до всього живого, виконував функції ветеринара. З'їсть корова навуха чи там яку бенерю, обідметься вся — Щусь штрикне шилом у здухвини, випустить з неї шкідливі вітри. Перестає скотина їсти, нудить світом — Щусь лікує її забовткою: дьоготь, олія, боронно, трохи перцю — ось і вся «мікстура». Помогти корові телитися, кобилі жеребитися — дістане теля чи лоша з самої глибини. Нажене в коняки погу, якесь там запалення, чи що,— розколотить глини, обмаже, глина все витягне. Так і звався він тоді: ветерпнар Щусь.

Зненацька приїхав на візку чолов'яга. Назвався Федотом Задорожнім і об'явив, що він — дільничний ветеринарний лікар. Чоловік учений, з дипломом, кимсь там десь призначений. Упав на Щуся, як сніг на голову.

— А я ж тепер як? — поспитав Щусь.

— Вчився? — строго насупив брови ветлікар.

— Без учоби ж як?

— Де? Що кінчав?

— Та де ж? У батька та в діда.

— Ясно. Тоді щоб без мене нічого... Коли що — викликайте.

— А мені тепер як?

— Ну, може, за ветфельдшера. Хоч теж не можна без спеціальної освіти.

— Отьол у колгоспі скоро,— нагадав Щусь.— Тут на ніч разів п'ять треба бігати...

— Хіба що ветсанітаром? — роздумував Задорожній.— Санітар — це можна й без диплома, аби знання та вміння, та й коло ветеринарії залишається. Будеш, значить, ветсанітар.

Трудодні Щусеві нараховували так само, як і давніше, але для його фахової гідності удар був неймовірний. З повного ветеринара

скотився до якогось ветсанітара! Хіба ж чоловік живе самими трудоднями? Іноді він всі трудодні оддав би за відповідне звання, а тут матеріально тебе й не зачіпають, а морально знищують.

Довго звикав Щусь до свого нового звання, вже й постарів, уже зараховували його до колгоспних ветеранів, і це неабияк тішило його, бо «ветеран» чимось нагадувало йому безповоротно втрачене ним «ветерінар»; уже в колгоспі з'явилися і свої ветфельдшери, й ветлікарі, і зоотехніки, Щусь тільки холостив кнурців та бичків, влаштовуючи з того бичачого продукту хіба ж такі учти для найшановніших веселоярівців,— здавалося б, вспокоївся чоловік і вдовольнився. Дашунька, власне, Щуся ніяк і нічим не зачіпала, бо ж скільки вже в колгоспі спеціалістів та з якою освітою! Але старого, видно, заїло, що таке молоде й красиве — і вже тобі головний зоотехнік! Ну, хай би просто зоотехпік. По курях, свинях, телятах чи там по кролях — бери й загаровуй. А то ж по всьому головна!

— Та вона станок для злучки корів побаче і втече! Наплюєте мені на лоба! — бив себе в груди Щусь.

А Дашунька побачила той станок, довідалася, що робив його само Щусь, покликала Щуся і, пострілюючи очима, сказала:

— Цей станок не годиться.

— Як то не годиться! Та я тут скільки вже корів...

— Він не відповідає науковим вимогам.

— Не відповідає?

— Я дам вам креслення і прошу вас зробити новий.

— Новий?

— Може, ви не хочете?

— Не хочу? Та хто ж тут зробить, як не я!

— Тоді будь ласка.

Ось тобі й злякав станком!

Але Щусь не здавався.

— Наплюсте мені на лоба! Воно ж не розбере, де овес, а де ячмінь, і кукурудзу з коноплею поплутає. Не бачило ж ніколи, як трава росте! Застав десь корми для ферми роздобувати — втече й сліду не залишить!

Дашунька, ніби почувши Щусеві пророкування, метнулась в степ, обгасала за день усі поля, звірилася з планами і негайно виявила, що головний агроном Лисичка захопила в свій зерновий клин з тих площ, які засівалися на корми, цілих п'ятдесят гектарів. Тепер сутичка спалахнула між головним агрономом і головним зоотехніком. Одна кричала: «Зерно!» Друга: «М'ясо!» Не було ще випадку, щоб хтось переміг тітку Лисичку, не пахло перемогою й тут, хоч Дашунька прикликала на допомогу всіх: і Зіньку Федорівну, і Грицька Грицьковича, і дядька Зповобрать. Тітка Лисичка не піддавалася, Дашунька не відступала.

— Заплановане на корми — віддайте на корми!

— Мені зерно дорожче!

— Віддасте!

— Отже, не віддам! Хоч і в райком, хоч і до самого Степана Михайловича кидайся! Тобі що? Приїхала та й поїдеш. А я на землі.

— Я поїду? Може, думаєте, втечу? — засміялася Дашунька.— Ви на землі? Невже тільки ви? У вас он з плавнів ще пастушача психологія залишилася. Звикли пасти корів у плавнях і забули, що в степу плавнів немає, тут треба вирощувати корм. Та й молока на пасінні не надбаєш. Невже ви цього не знаєте? Завтра ж починаю косити на зелений корм коло Тернів.

— І не думай, бо не дам! І косарів твоїх з тракторів позганяю!

Щусь потирав руки.

— Сьогодні вночі й утече! — торжествував він.— Лисички сам чорт злякається, а не таке дівча тонкосльозе.

Дашунька нікуди не втекла, а з обіду другого дня коло Тернів косили хліб на зелений корм. Чому не зранку? Бо зранку в Дашуньки ще не було підтримки, а перед обідом підтримка з'явилася. І зовсім не звідти, звідки жде її читач. Підтримати Дашуньку, помогти їй закорінитися у Веселоярську примчала тітка Ялосовета, яка — о диво! — виявилася (що було несподіванкою не тільки для веселоярівців, але й для автора) рідною матір'ю Дашуньки!

Зібрати всіх зацікавлених осіб у гарячий час переджнив'я було тяжко, тому тітка Ялосовета побувала по черзі в сільраді, в колгоспній конторі, в степу, щоб знайти там Лисичку, і кожен почув приблизно таке:

— Чи ви подуріли? Видумали, ніби моя Дашунька — професорська дочка! Таж вона моя дочка! Моя з Юхимом! І нікуди від вас не втече! Ще від неї втікатимете! Аякже! Бо в неї мій норов. Уже як візьметься, то доведе свос. Чого вона в колгоспі? А заради ж м'яса! Ви тут для чого сидите? Думаєте, для хліба? Та хліб тепер кожен дурень зуміє виростити! А м'ясо... Дашунька п'ять років училася. А ви мою дочку — і отак тут...

71

Відступів у цьому романі було вже так багато, що відступати авторові нікуди. А треба. Бо ніхто ж не знає, хто така тітка Ялосовета. Обминути її автор не має ніякого права, бо тітка Ялосовета — це конструктивно помпнучий елемент у розвитку подій і самої розповіді. Ми не можемо показувати причини без наслідків і наслідки без причини. Тоді світ втрачає половину своєї завершеності.

Тітку Ялосовету знало старе й мале в усьому районі, стажем своєї невсипущої діяльності й популярності вона незмірпмо перевершувала навіть колишніх вічних уповноважених Вивершеного й Багатогаласу, яких забуто, щойно пішли вони на заслужений відпочинок, повсюди вона була гостем жаданим і ждапим. Її очі-

кували з такою самою петерплячкою, як приходу Діда Мороза, прильоту ластівок і двадцять других Олімпійських ігор у Москві. Заняття її належали до речей найпростіших у цих степових краях і водночас сповиті були незбагненністю. Всі славетні історичні таємниці, як то: елевсінські містерії, чорні меси ніколаїтів, змови карбонаріїв, зібрання франкмасонів, мальтійських рицарів і членів Ротарі-клубу — це що інше, як дитячі іграшки в порівнянні з перезагадкістю характеру діяльності тітки Ялосовети.

Бо тітка Ялосовета, не ховаючись, цілком одверто, стосуючи найпростіші, сказати б, найжиттєвіші способи, зводила кінці з кінцями, відділяла грішне від праведного, надолужувала прогаяне, відновлювала втрачені надії, підпирала розхитані авторитети, рятувала потопаючих, помагала випливаючим, заповнювала порожнечі й прогалини, які з невідомих причин утворювалися в колгоспному плануванні, латала пробоїни, затикала дірки, помагала підраховувати можливості, мобілізовувала внутрішні резерви. Це був такий собі пересувний держплан районного масштабу, головностачзбутообмінодопомогорятунок, який переливав з пустого в порожнє, примудряючись щоразу урвати для себе крапелиночку, хоч, здавалося б, де ж вона візьметься в пустому й порожньому?

Скажуть: а де ж був народний контроль? О, він передовсім повинен стежити за тим, щоб нікуди не поділося те, що погано лежить, і вчасно здіймати тривогу, коли воно зникає. Тітка ж Ялосовета ніколи не зазіхала і не посягала на те, що погано лежить. Навпаки, вона мовби ще й додавала до тої «мала купа — дайте ще!». Вона собі їздила по району довгеньким візком, запряженим маслакуватою кобилою, міняла в колгоспах борошно на пшеницю, комбікорм на кукурудзу, олію й макуху на соняшники, вощини на мед, міняла на умовах взаємовигідних, вибирала саме такий час, коли в людей траплялися перебої то з тим, то з тим промисловим продуктом, і тітку Ялосовету скрізь радо стрічали, її заготовацько-мінялні таланти цінували й шанували, сама ж особа її набувала характеру мало не легендарного.

Не доярка, не ланкова, не механізатор і не організатор легендарні, а тітка Ялосовета? Що за дивний район? Але ж згодьтеся: механізатори й організатори є скрізь, а тітка Ялосовета тільки в цьому районі і притому одна-єдина. Ні від кого не переймала своїх талантів, нікому й не передавала. Мала чоловіка Юхима, мала п'ять дочок, але не нав'язувала своєї професії нікому. Чотири старші дочки були вже одружені. Тітка Ялосовета, загинаючи пальці, перелічувала: «Одна за інженером, друга за офіцером, третя за депутатом, четверта за якимсь кандидатом. Усі втекли — материні дочки! А п'ята батькова — та зостанеться».

Дашунька, найменша, справді була «батькова», хоч вродою, здається, більше схожа була на матір, принаймні ті, хто пам'ятав тітку Ялосовету ще просто Ялосоветою, так вважали, при цьому мрійливо закочували очі під лоба і зітхали: «Ох і було ж, та й

було!» Але до жіночих таємниць слід ставитися з належною повагою, тому ми не станемо тут вести любовні розслідування останніх тридцяти років, надто що нас більше цікавить Дашунька, а вона ж, як твердить сама тітка Ялосовета, донька не материна, а батькова.

Ялосоветин чоловік Юхим Порубай (це прізвище носила й сама Ялосовета, але ніхто ніколи не цікавився її прізвищем, через те й не здогадалися у Веселоярську, що Дашунька Порубай — це донька славетної тітки Ялосовети), на відміну від своєї дружини, обрав собі заняття, що навіки прикувало його до рідних Порубаїв, до того самого місця, до колгоспної ферми. Юхим завжди щось доглядав: то телят, то коней, то жеребців, то бугаїв. Скільки пам'ятав себе, завжди хотілося йому проникнути в темні душі тварин, ще малим плакав, бачачи вбиту пташку або безжальні собачі гони за нещасним зайчиком. Удома в Юхима, вже коли й прийшов з фронту, був шановним батьком багатодітного сімейства,— завжди підгодовувалося то жовтодзьобе кібченя, що випало з гнізда під час бурі, то однокрилий лелечка, що не зміг полетіти у вирій, то їжачок, якого передчасно хтось пробудив од зимової сплячки. Коли Юхим ішов селом, його завжди супроводжували бездомні пси або здичавілі нічийні коти. Він залюбки присідав посеред вулиці, починав розпитувати покудланого рябка, хто він і звідки, і собака дивився на цього доброго чоловіка розумними сумними очима і мовби хотів сказати, що немає на світі нічого, що б він не зробив для Юхима. Любив Юхим бесідувати й з котами, дивитися, як неблимно втуплюються вони йому в очі, як уважливо розставляють свої вуса і похитують, мов небаченими якимись антенами, сторч поставленими хвостами.

Дашунька перейняла від батька залюбленість у безмовний тваринний світ і тому серед майбутніх зоотехніків у академії була однією з тих небагатьох, хто вибрав собі фах за покликанням, хоч ніхто їй і не вірив так само, як ніхто не вірив попервах у Веселоярську. Якби ж знали, що вона Юхимова дочка, та ще якби знали й самого Юхима, тоді, може, й... Але сказано вже, що в районі знали тільки тітку Ялосовету, бо належала до людей рідкісних. А Юхим що? Звичайний колгоспний бугаятник. Чоловік, щоправда, показний: хоч не високий, але тілистий, тугий, щоки в рум'янцях, чуб і вуса вже білі, але брови чорні й густі і під бровами очі теж чорні-чорні й молоді такі, ніби у вісімнадцятилітнього. Та хіба мало в нас у степах таких бровастих і окатих? Але ж бугаятник! Ще коли б звався, скажімо, завсектором племінних бугаїв або вченим секретарем відділення бугаєзнавства, тоді б до Юхима міг виникнути інтерес, а так... І потім, що таке бугай? Низьке, важке, неповоротке, вперте й зле, корида в українських степах не модна. Культу бика, як у древніх кріпян чи в єгиптян, тут не існувало, викопував тут бугай найпримітивніші функції самця,— то яка ж тут особлива слава для того, хто доглядав цих істот?

Одразу по війні Юхим був жереб'ятником, себто доглядав жеребців. З жеребцями чоловікові ніби й веселіше, жеребець серед інших представників цієї статі, може, найдосконаліше збудований, коло нього й сам почуваєшся кращим, чи що. Але в ті тяжкі роки доводилося в страшенному поквапі відновлювати поголів'я, а жеребці були не дуже вгодовані (бо чим?) і дрібненькі. Юхимове серце не витримало наруги над тваринами, і він перейшов у бугаятники. Може, й не пішов би, але до бугаїв присмоктався чоловік нечесний, якого конче треба було замінити. На кожного бугая давали по десятку яєць на день, так той бугаятник яйця збирав та відправляв із жінкою на базар, а одним жовтком обмазував пірцем бугаячі морди, ніби вони заїдалися. Та намазував так далеко од рота, що бугай не міг злизати жовток, хоч як висолоплював язика. Цього вже Юхим не міг стерпіти. За бугая ж справитися не можеш, то яке маєш право поїдати належний йому раціон!

Сам Юхим не те що не обкрадав бугаїв — увів для них додаткове харчування за власний кошт: по пляшці чеського пива щодня. Од пива бугай увесь лисніє, м'язи в ньому не висять гирями, а так і грають, як половіюче жито на вітрі, і тонус підвищується, і в настрої зникає похмурість. Чеське пиво тітка Ялосовета вимінювала на карасів в інтуристівському кемпінгу на шосе Москва — Сімферополь. Карасі вона вимінювала в рибалок за олію, олію добувала на маслобойні в обмін за соняшники, які вимінювала в колгоспах за макуху. От жінка! Коло бугаїв і Юхим посмикував пивце, а іноді пробував і спиртику, який відпускали йому для операцій по штучному осіменінню. Бугаї в Юхима були м'ясної породи (назви він запам'ятати не міг, але охоче пояснював, що менших за тонну не тримає), популярністю користувалися неабиякою, і хоч Юхимова посада, повторюємо, до прославлених не належала, сам він вважав, що слово «бугаятник» — одне з найпрекрасніших.

Коли Дашунька написала батькам, що має призначення до Веселоярська, і попросила подбати там про її житло, а тоді, коли вже почала працювати, і наштовхнулася на перші труднощі, і материнське серце на відстані вчуло ті труднощі, і тітка Ялосовета, запрігши свою кобилу, спитала Юхима, чи не поїде він провідати доньку, той аж обурився:

— Та чи ти не знаєш, що не можу покинути бугаїв!

— Бугаї тобі дорожчі за рідну дитину!

— Дитина не пропаде, а тварина безсловесна. Не доглянеш — загине...

Ми зосереджуємося тільки на кульмінаційних моментах дії, все, що перебуває між ними, позбавлене суттєвості і тому лишається поза нашою увагою. Завдяки такій манері розповіді досягається більша глибина в часі, в свідомості й долі. Хтось незгодний? Заперечення автор просить надсилати в письмовій формі. Нам же треба переходити до Дашуньки, яка справді й не думала пропадати у Веселоярську.

Звичайно ж, Дашунька, незважаючи на свою вищу освіту, ніколи не читала Августа Бебеля і не знала, що він сказав про жінку при соціалізмі. А тим часом у його книжці «Жінка сучасного, минулого й майбутнього» написано: «Жінка нового суспільства цілковито незалежна в соціальному й економічному відношеннях... Вона тоді й по відношенню до чоловіка вільна й рівноправна і цілковито незалежна. Вона виховується так само, як і чоловік, тільки з тими відхиленнями, яких вимагає різниця статі. Вона може розвивати свої розумові й фізичні сили за природних життєвих умов, вона може обирати для своєї діяльності ті області, які відповідають її схильностям, бажанням і здібностям. Вона бере участь у заняттях, задоволеннях і бесідах з рівними собі або з чоловіками, як захоче або зможе. Стосовно вибору предмета любові вона теж нарівні з чоловіками вільна й незалежна, бо людина повинна мати змогу так само вільно розпоряджатися своїм найсильнішим потягом, як і рештою природних імпульсів.

Коли ми не маємо нічого проти того, що Гете і Жорж Санд — ми наводимо для прикладу дві «найбільші душі» — жили, як їм замарнеться, та ще й друкуємо, надто про любовні справи першого, цілі бібліотеки, які поглинаються його шанувальниками і шанувальницями з якимось благоговійним захватом, то чому ми не схвалюємо в інших того, що слугує предметом захопленого подиву в Гете і Жорж Санд.

Так, так, чому не схвалюємо? З цим пристрасним запитанням чіплялися до Дашуньки вже через місяць після її появи у Веселоярську не веселоярівці, які були рішуче й назавжди відійшнуті на задній план, а всі ті, хто прибував до села в рангах надзвичайних представників та уповноважених. З появою Дашуньки у Веселоярську знов і негайно відродилася стара, забута вже професія представника-уповноваженого, який сидить у колгоспі тижнями й місяцями, забувши про сім'ю, про світ, навіть про власне ім'я. До сільськогосподарського виробництва це не мало пійкого відношення. Ні до механізації ферм, ні до впровадження високоврожайних сортів пшениці, ні до гібридної кукурудзи. Причина була одна: Дашунька!

Почалося все з випадковості. Бо ж відомо, що нема нічого закономірнішого, ніж випадковість. Щоправда, як люди свідомі, ми набагато вище ставимо задум, але тут закономірністю все ж була випадковість. У Веселоярську скликано міжрайонну нараду спеціалістів по благоустрою колгоспного села. Де ж і скликати таку нараду, як не у взірцевому й прекрасному Веселоярську! Люду набилося чимало, вперше заповнений був колгоспний новий готель, були квартиранти в голови сільради, в Зіньки Федорівни, в бухгалтера Левка Левковича, в директора школи і в Грицька Грицьковича, трьох учасників наради відведено й до тітки Наталки, хоч вона

тепер, маючи Дашуньку, не дуже й сумувала за почувальниками. Але гостинність у степу — понад усе, тож Наталка подала гостям нові рушники, поклала непочатий брусочок туалетного мила «Суничне» до вмивальника перед хатою, поштиво ждала, поки вони помиють руки, а тоді запросила в прохолодну хату до гарячого борщу. Гості теж виявилися людьми поштивими: перш ніж зайти до хати, довго обшкрябували перед порогом об залізячку черевики, тоді познімали свої повенькі (може, придбані саме для такої наради) капелюхи з рисової соломи, обперезані чорними муаровими стьожками, поклали ті капелюхи на лавочці під хатою (Наталка любила, сидячи на тій лавочці, мити увечері ноги теплою водою) і аж тоді, покахикуючи і потрушуючи плечима, пішли за господинею.

Церемонія з'їдання Наталчиного борщу була вельми затяжною, бо, коли десь години через дві пагодилася туди Дашунька, гості ще не показувалися з хати, господиня теж перебувала, як сказав би вибагливий стиліст, в структурі інтер'єру, а тим часом на екстер'єрі, тобто зовні, відбувалася подія майже драматична. Дашунька була й не першим свідком тієї події. З-за парканчика, що відділяв хату від Наталчиного городу, визирав правнук діда Утюжка Павутя (отой, що вперше навчився перевертатися того дня, коли автор мало не втопув у Карповім Яру). Очі в Павуті горіли цікавістю, з усього обличчя так і бив сміх.

— Ти чого? — пошепки спитала Дашунька.

— Дивлюся, чи й третю доїсть,— так само пошепки відповів хлопчик.

— А це вже третя?

— Ага. Від тих он стьожечки лежать.

Коло низенької лавочки, на яку поклали свої новенькі капелюхи Наталчині гості, стояла коза Мальфея і спокійно дожовувала останній капелюх. Від двох інших справді лишилися тільки чорні муарові стьожки, які Мальфея акуратно порозстеляла на лавці.

— По-моєму, доїсть,— підморгнула Павуті Дашунька.

— І по-моєму.

— Ти давно тут стоїш?

— А як тільки вона почала, так я й став. А то копав хрін. Прадід послав до тітки Наталки попросити коріпчик хрону, а вона каже: «Висмикни там собі». А воно не висмикується. То я й копав. А тут Мальфея йде і прямо до шляп. Нанюхала, видно, що смачне. І як взялась, як припала!.. У прадіда бриль з соломи — так того не їсть. А тут — не відірвеш.

Козу Наталка купила в учительки Одарії Трохимівни, яка не захотіла тягти за собою в нове село цю трагічну тварину. В Одарії Трохимівни коза звалася Амальфеєю, Наталка відповідно спростила це занадто складне ім'я, і в гадці не маючи, що в грецьких міфах розповідається про козу Амальфею, яка своїм молоком вигодувала на горі Егейській (що, до речі, теж означав — Козячій) самого Зевса. Та й що спільного могло бути між тою міфічною

тваринною, візерунок якої Зевс умістив навіть на небі у вигляді сузір'я Козерог, а з її рога зробив славетний ріг достатку, і звичайнісінькою українською козою, вередливою, впертою і, скажемо прямо, дурною. Світогляд у Мальфеї був обмежений, вона так і норовила в шкоду, надто ж кортіло їй обгризати молоденькі акаційки коло Утюжкового двору. Інтелектом вона не відзначалася ніяким, філософських нахилів, що бодай віддалено нагадували б Землякового папа Фабіяна, не мала й у зародку, тож і не дивно, що, нанюхавши капелюхи з рисової соломки, вона забула навіть про Утюжкові акації й мерщій примчала до двору, щоб посмакувати такими нещоденними ласощами. Гоп-гоп, козупю, гоп-гоп, сіренька.

Павутя опинився по той бік парканчика не випадково, а цілком закономірно. Бо його прадід не сідав обідати без хрону, а тим часом при переселенні забув узяти з Карпового Яру відростків цього українського вітаміну й пересадити на новий город. Акацій насадив, хоч ніхто з карпоярівців їх не захотів брати з старого села (колюче ж, та й росте туго), а про хрін забув. Тепер міг втішатися хіба тим, що єдиний матиме в себе акації, з яких, як відомо, Ной збудував свій ковчег і пережив усесвітній потоп, а по хрін щоразу мав посилати Павутю до сусідки Наталки, бо в тієї в городі буйно зеленіло все, що треба і для борщу, і до борщу.

— Хто там у тітки Наталки? — спитала Дашунька Павутю.

— Не бачив. Приставники якісь.

Павутя хоч ще тільки збирався йти до першого класу, вже оволодів початками степового словотворення і, як подумки відзначила Дашунька, досить влучно перетворив «представників» на «приставників». Щоправда, у Веселоярську до неї ще не приставали, але в іншому місці вже було та й тут неминуче мало початися — це дівчина знала твердо і була готова до цього, хоч і не в таких масштабах, як воно згодом виявилося.

Але нагадуємо — це був саме початок.

Дякуючи, відсапуючись, витираючи рясний піт з облич, виходили гості з хати, за ними йшла Наталка, сонце, хоч було вже й при заході, засліпило гостей так, що вони не побачили ні Дашуньки, ні Павуті, воно било їм в очі, примушувало відвертатися, повернути голови вбік, гості й повернули собі саме туди, де була лавочка з їхніми капелюхами, Наталка, що йшла за ними, так само гляпула туди.

Це була трагедія, що дорівнювала загибелі Помпеї. Чоловік без капелюха в степу однаково що без штанів. Український селянин не може піти в степ простоволосий, так само як правовірний єврей у синагогу.

Але німі сцени — не в степових традиціях.

— А-а, капосна тварина! — закричала Наталка і метнулася в пошуках лозиняки, щоб уперіщити Мальфею по здухвинах, щоб могла б таким чином вибити з кози три новісінькі капелюхи. Бо така ж ганьба, такий сором перед чужими людьми, і що ж вони тепер скажуть!

Але ті не сказали нічого. Не встигли ні розгніватися, ні обуритися. З-під сонця ступнула Дашунька, всміхнулася до спантеличених і трошки одурілих від борщу гостей — і все забулося: коза, капелюхи, мета приїзду до Веселоярська, білий світ...

— О-о-о! — тільки й спромоглися простогнати ці три представники чоловічого роду, і малий Павутя одразу збагнув, ще й не вивчаючи абетки, якого вигляду і якої форми має бути літера «О».

«Три вівчарики ідуть, три трубці несуть, у одного та й роговая, а в другого мідяная, а в третього з самого золота».

Так для Дашуньки почалася ера залицяльників-пабридальників. Ті три відступили хоч і в захваті, але засоромлено, бо були ж без капелюхів! Зате рознесли вість повсюди: «Там у Веселоярську зоотехнічка-а!»

І посунули пілігрими, паломники, прочани.

Ясна річ, не обходилося без відповідного маскування. Той приїхав на збиральцу, той па зяблеву оранку, той на осіпню, а той на весняну сівбу, той на спігозатримання, а той на перевірку готовності техніки. Коло Дашуньки осідали каменем. Слава про вродливу зоотехнічку йшла така, що їхали вже не тільки з району, а й з області, з столиці, щоб зміцнити керівництво і розвинуть тваринництво, щоб корови стали всі неврочливі й молочливі, а в полі буйно родив овес-самосій і ячмінь-колосій.

Якби все це відбувалося в часи дореволюційні, коли свідомість трудящих одурманена була опіумом релігії, то Дашуньку неодмінно возведено було б спритними попиками в сан святої, а те, що діялося у Веселоярську, возведено в ранг святого чуда. Для нинішніх же веселоярівців, озброєних передовим світоглядом, ніякого чуда в усіх подіях, зв'язаних з Дашунькою й уповноваженими, не було, а була звичайнісінька чудасія. Хоч кишки рви од сміху.

Почати з того, що жоден уповноважений у Веселоярську тепер не був старішим за тридцять років, хоч ти його ріж і печи па вогні, хоч у нього вже все повипадало, що могло випасти: зуби, волосся, пам'ять, слух. Жоден зроду не був жопатий, навіть той, що вже мав жопатих онуків. «Що ви, що ви, Дашунько Юхимівно, я ще не мав подруги життя, ні, ні, я, знаєте, передбачав, що зустріну... хе-хе!.. Самі здогадуєтеся, кого і де... Хе-хе!»

Завжди шукають винних. Хто винен? Веселоярівське жіноцтво не задумувалося над цією проблемою жодного дня. Курка не засокоче — півень не скоче! От і вся мудрість. Жінка не може бути справедливою щодо жінки. Серед веселоярівських жінок Дашунька не зажила ні популярності, ні співчуття. Тут тривала з першого дня війна, хоч і не проголошена, зневага, хоч і приховувана. Навіть у отому Дашуньчиному ходінні по канату вбачалось щось від зазіхання па цноту, гра з вогнем, балансування на краю прірви, виклик усім звичайним людям, неврівноваженість або емоційна нестабільність. На думку веселоярівських жінок, саме це й приваблювало чоловіків, а не її вродливість і розум. Бо яка ж це

жінка може визнати іншу жінку вродливою, та ще й розумною! Про цноту вже й казати нічого. Цнотливістю відзначалися тільки весталки в Римі, та й ті загинули разом з Вічним містом, і відтоді цнота існує, ніби «літаючі тарілочки»: ніхто не бачить, а всі про неї говорять. Дашунька була зовсім не вразлива на будь-які розмови про неї. Здавалося, вона дня не проживе без залицянь, набридання, переслідувань, пригод. Це було її довколишнє середовище. Її спосіб життя, барва її самотності, якою вона затулялася від усього чоловічого світу, дратувала чоловіків, як бика червоним. Дивну гру Дашунька вела тільки з приїжджими. Місцевих остерігалася, не підпускала, вичікувала, чи що? Враження було таке: вона точно знає, що їй не подобається, але ніяк не може встановити, що ж саме їй подобається і що зможе коли-небудь сподобатися, і ось вибирала, перебирала, а перебирання таке можна здійснювати тільки за умови, що претенденти без кінця змінюватимуться. Так цілком несподівано спокопвічний інститут сільських уповноважених знайшов нове застосування.

Перелічувати уповноважених і їхні функції чи й слід. Можна тільки запевнити читачів, що не було такої галузі, до якої б не притулювався представник. До Веселоярська з настанням «ери Дашуньки» прибився навіть метеоролог «для визначення панівних вітрів у повітряному просторі Веселоярська». Ну, воно й правда: Веселоярськ славився вітрами, про що в нас ще буде осібна мова, але ж ніхто протягом минулих двадцяти тисяч років не міряв їх тут і не визначав! Та, з другого боку, коли подумати, то колись же треба було добратися й до вітрів! А що збіглося це з появою Дашуньки Порубай, то що тут поганого.

Дашунька Порубай. Прізвище таке рішуче, що жоден уповноважений його і не називав. Викручувалися на імені та по батькові: «Дашунько Юхимівно, дозвольте...», «Дашунько Юхимівно, даруйте...», «Дашунько Юхимівно, змилуйтеся...».

Все це народ був вихований, ввічливий, з галстуками, в начищених черевиках, великі поборники абсолютної свободи для самих себе подібно до Жана Кальвіна, який колись пробував зробити Женеву містом-державою такої «свободи», де суворо стежили за поведінкою, для чого щотижня обстежували моральний стан громадян, караючи за щонайменші порушення. Коло Дашуньки з уповноважених злітали всі набутки цивілізації, вони ставали схожі на сільську паруботу, яка на людях ще вказує сяку-таку сором'язливість, а вже в темряві, та ще в густих кущах, відпускає повіддя, і там усе тріщить: моральні засади, самі кущі і навіть дівчачі кістки.

І тільки подумати: ці люди були послані за державний кошт для того, щоб середні показники в тій чи іншій галузі підняти до показників високих, а тут забули й про державний кошт, і про своє призначення, і про показники. Та й те сказати: нікому ще не вдавалося замінити жінку ні середніми, ні високими показниками. Їх не назвеш «сонечком» або «ангелом», не полюбиш, не обіймеш,

не пригорнеш і не поцілуєш. Тільки дух приводить усі явища в живий взаємозв'язок, у Веселоярську ж для всіх, хто прибув туди з тимчасовими місіями, втілепням такого духу здавалася саме Дашунька. Звичайно, коли б прибув туди Багатогаласу, то не спокусився б ніякою Дашунькою. Чоловік знав своє: «Мені нужні жжаті строки і дальпіше увеличеніе!» Яка там Дашунька! Але, на превеликий жаль, товарпша Багатогаласу необачно відправили на пенсію, ще й казали щось про його, мовляв, неосвіченість. Ось тобі освічені, навчені й перевчені!

Простих захватів і примітивних поклонів Дашуньці було не досить. Вона вимагала ще й покірливості. Для цього влаштовувала щось мовби екзамени на шлюбоздатність. Екзаменів тих було більше, ніж олімпійських дисциплін спорту. Водіння всіх сільськогосподарських машин, уміння поратися коло всіх сільськогосподарських тварин, ходіння босими по росі, змагання в бігові по стерні (теж босими), змагання на дотепність, на здогадливість, на вміння виголошувати найкоротші промови. Серйозних намірів не було в жодного з уповноважених. Було засліплення, але воно завжди далеке від серйозних намірів. Це Дашунька бачила й без екзаменів на шлюбоздатність. Усі претенденти були старші, набагато старші і навіть часом неприпустимо (удвічі!) старші за неї. Ось тоді, мабуть, прийшло зле рішення: мати чоловіка молодшого за себе! На зло всім засліпленим, на зло всьому світові! Хай знають! Та це було глибоко затасне і трималося на майбутнє. Тим часом Дашунька розробляла нові й нові методи для виховання покірливості в своїх залицяльників, і тут у ній пробудився материн дух, але, сказати б, на вищому рівні свідомості, і Дашунька стала використовувати уповноважених не для себе особисто, а для колгоспу, для загального добра. Усмішка — плати за усмішку. Прогулянка по росі — плати за прогуляпку. Катання на «Жигулях» чи на «Волзі» — плата залежить від розмірів машини. І все не для себе, а для колгоспу. Власне, тої сампї обміп товарів, що в тітки Ялосовети, тільки тут справу поставлено так, що чоловік змушений обмінювати речі реальні на примарне, неіснуюче, обіцяне, а відомо ж, що жіноча обіцянка — цяцянка!

Найперше Дашунька взялася за свої ферми. Скажімо, хто чув про таку штуковину, як ремонтні свинки? Ніхто й ніколи, бо позаду в нас віки й віки примітивного господарювання. А у великому господарстві без ремонтних свинок хоч криком кричи. В колгоспі їх обмаль, бо колгосп не спеціалізований, а от у свинорадгоспі «Перебудова» є, так Веселоярську ж не дадуть, бо самим потрібно. Районний уповноважений тут безсилий, беремося за обласного. «Як з ремонтними свинками? Чи не могли б ми обговорити цю проблему завтра вдосвіта у Свинорії? Свинорий? Це мальовничий байрак, де ціле літо цвітуть жасмини, а роса там — такої в Африці не знайдете!»

І вже колгосп «Дніпро» має потрібну кількість ремонтних свинок.

А що таке фуражна корова? В державних зведеннях — це корова, яка дає молоко. Що більше вона дає, то краще. Десь після чотирьох тисяч кілограмів на рік — то вже не корова, а знаменита рекордистка. Але для колгоспу корова й зветься фуражною через те, що поїдає фураж, простіше кажучи, корми, і не тільки концентровані, але й грубі, бо ще ніхто не відучив корову жувати, ремигати, ганяти проковтнуті харчі по двох шлунках, одним словом, витворювати молоко. Чи кожна корова, яка з'їдає фураж, є аж такою вдячною, щоб віддавати його у вигляді молока? Гай-гай! Коров'ячий вік, як відомо, набагато коротший за людський, корови швидко старіють, зуби їм стираються, молока менше, а тут ще від електродоїння — задоювання, мастити, корова доїться вже не на чотири, а на три, а то й на одну дійку, але на обліку стоїть, у державних реєстрах значиться, ні на м'ясо, ні на мило ти її не спишеш — от і живи. Ні в районі, ні в області ніхто й слухати не хоче, щоб списати всіх «одно-дводійкових корів» і замінити їх нетелями. Це ж півроку, або й рік район і область без цифри! Хто на таке піде?

І от стара, задосна, нікчемна корова пожирає такі дорогі для колгоспу корми, ніякої віддачі від неї немає, а замінити молодою телицею теж не заміниш, так само, як не заміниш молодим високоосвіченим спеціалістом малограмотного «кадра», який займає місце вже років з сорок і не поступається ні за які гроші.

Тут уже Дашунька натискувала на уповноваженого тільки столичного, і він згоджувався піти назустріч тільки їй, тільки як виняток і тільки під суворим секретом. «Абп не для вас, Дашуньо Юхимівно, то... Свідомо йду на порушення, можна сказати, на державний злочин...»

Зате через рік веселоярівська ферма гриміла на всю область і делегації їхали звідусіль для запозичення передового досвіду. А який досвід? Усі корови дояться, і в кожної молоко тече з усіх дійок.

Перед правлінням добилася перейменування мало не всіх професій на фермах. Не просто доярка, а майстер механічного доїння. Не якийсь там недоладний «кормач», а оператор кормоприготування і навіть не сторож, а нічний скотар. Вона ввела конкурс на кращого майстра механічного доїння, тоді вмовила Зіньку Федорівну (Грицько Грицькович гаряче підтримав Дашуньку) щороку відзначати День працівників тваринництва. На той День з'їхалися гості з усього району. На фермівській площі коло декоративної криниці, під молодими дубками, поставлено довгі столи, на столах — повно квітів і всіх дарів колгоспних ферм: м'ясо й сало, смажені поросята, масло й сметана, молоко, кефір, сири в фабричних упаковках. Шампанське стояло теж, хоч і не входило в номенклатуру веселоярівської продукції, для жіноцтва це було саме те, що треба, чоловіча ж частина пробувала висловлювати невдоволення:

— Вже хоч би Вустю попросили!
— Вона б і фірмову зварила.
— А чого ж: сметанівку!
— Або кисляківку.
— Або й сироватівку чи сколотинівку...

Але, як кажуть, поодинокі голоси невдоволення тонули в морі захопленості, тобто були «гласом вопиющего в пустыне». Тепер уже від політики настороженості, непроголошеної війни й підозр щодо Дашуньчиної нестабільності (втече чи не втече?) веселоярівці поволі переходили до здивування, яке неминуче мало привести до визнання і навіть захвату перед несподіваними талантами головного зоотехніка. Ще веселоярівські хлопці незлобиво звали Дашуньку Венера Молоська і Венера Силоська, ще жіноцтво не могло позбутися своїх перших вражень, а вже лунали голоси про те, що головного зоотехніка слід обрати й у правління колгоспу. Коли ж хтось зауважив, що в правлінні вже й так 15 чоловік, а більше, мовляв, не бувало ніколи навіть у хорах софоклівських трагедій (не дивуйтесь такій ерудованості веселоярівців: Київський театр імені Івана Франка привозив їм свій спектакль по трагедії Софокла «Антігона»), то йому сказали, що когось одного можна б і вивести, хоч би того ж Самуся після його ганьбища з Педановими курми.

До Дашуньки тепер зверталися рядові колгоспники й навіть керівництво.

Після теплої зими виплодився в незліченних кількостях луговий метелик, попер на поля, летів суцільною хмарою від обрію до обрію, затуляв сонце, жер усе зелене. Мільярдні маси лугового метелика. Мов у страшній казці — з-за високих гір, з-за темних лісів, з-за широких морів, з-за катаклізмів, стихій, нещасть і безглуздь безконечної історії, яка насилала на цю пласку й незахищену землю лиха, жахи й гидь: тисячу літ тому пацючня сунула через замерзлий Дніпро, змандровуючи від голоду в далекій Візантії, табуни вовків століттями гасали по селах, орди половців, батиїв і фашистюг, сарана, суша, град, чорти рогаті й безрогі, боги й боженята, експлуататори свої власні й привозні, жук-кузька, довгоносик, колорадський жук, на свиней — краснуха, на буряк — цвітуха, на врожай — посуха, на жінок — колотуха, на чоловіків — сивуха.

Дашунько Юхимівно, поможіть!..

Дядько Зновобрать, незважаючи на свій величезний керівний досвід, ще не зустрічав нічого схожого і тільки плечима знизував, але проти Дашуньки нічого казати не міг, бо за Дашунькою стояла тітка Ялосовета, яка колись була так само молодою і так само колотила всіма, як і її донька, колотила, може, й самим Свиридоном Карповичем, але ця проблема в даному випадку не обговорюється.

Зінька Федорівна бачила в Дашуньці власну молодість, передвоєнні роки, коли в неї закохувалася вся районна комсомолія.

А що до Дашуньки залицялися тепер не так молодші, як споважнілі, то пояснювалося це дуже просто: тоді країна була відповідно молодша, молодшими були й залицяльники, тепер ми постаріли — залицяльники теж.

Сам Грицько Грицькович симпатизував Дашуньці й навіть делікатно, натяками пробував залицятися, але його вірна Дуня не дрімала і своєчасно застосовувала превентивні засоби, тобто стерегла чоловіка на засіданнях і мерщій вела додому. Це викликало в Грицька Грицьковича справедливе обурення, і він не стерпів, щоб не вказати й самій Дуні на її поведінку:

— А ти сама? Думаєш, я не бачу, як тебе Самусь щипає?

— Є за що вщипнути, то й щипає! — не розгубилася Дуня.

Тут автор уже приготувався до вулканних вибухів справедливого обурення. Мовляв, замість показати шляхи піднятя колгоспного тваринництва, розписують якусь нетипову Дашуньку. Але хіба ж автор стверджує, що вона типова? І хіба не демонстрував він стриманість, сором'язливість і несміливість, описуючи навіть діда Утюжка з його єдиною пристрастю до прасування прапорів на свята і всіляко обминаючи Дашуньку? І, може, коли б Дашунька в тяжку для Гриші Левенця ніч не взяла його за руку коло Тернів, то автор так і не згадав би про неї, бо наша ж розповідь не про Дашуньку, а таки про Гришу Левенця, а йому ще треба збирати хліб, та й не простий, а мільярдний, небачений і нечуваний історичний хліб.

73

Не наважувався і не насмілювався бодай поглянути на Дашуньку не тільки автор, а й Гриша Левенець. Бо якби наважився, та поставив Котю поряд з Дашунькою, та спробував порівняти, вибирати, то, може, й не сталося б того, що сталося? Ну, до Дашуньки, прямо скажемо, не наблизився б на таку небезпечну відстань, як до Коті, але й розчарування б не зазнав такого, як від Котиної зрадливості.

Дашунька ж для Веселоярська була мовби жива кінозірка. От узяло й упало в степ, як небесний дарунок. Розповідали, що колись ще в Карпів Яр упав залізняк з неба пудів на двадцять. Загруз у землю саженів на два, дядьки, ясна річ, відкопали його й спробували було пристосувати до своїх господарчих потреб, але залізняк виявився такий міцний, що й терпугом не впиляєш. Дашунька уявлялася саме таким залізняком. Коли вже не «впиляв» її навіть прославлений Самусь, то куди ж Гриші?

Можна б сказати навіть більше: перші два чи три місяці по прибутті Дашуньки до Веселоярська Гриша її просто не бачив. Зустрічав, траплялася вона йому перед очі, може, й перекидалася службовими якимись словами про те, про се, але серце не

здригалося ні від поглядів, ні від слів, а коли не здригається серце, то про що ж мова!

Залицяльники налетіли на Дашуньку цілими роями, мов ті оси, які ще здаля вчувають мед. Тепер Дашуньці судилося жити ніби за непрозорою стіною: всі дівчину бачили, вона ж — нікого. Враження складалося таке, що й залицяльників своїх не бачить і не розрізняє навіть їхніх імен і прізвищ, має втіху від їхньої кількості, а як звати — гопачевські, копачевські, трамтарарамські — хіба неоднаково?

Вперше Гриша зіткнувся з дівчиною восени. Удосвіта їхав мотоциклом до трактора. Тримався по ледь пробитій у свіжій ріллі стежці, доїздив уже до Свинория, глибокого байраку, сповитого густим туманом, жадібно вхлинав пропизливу передранкову вільгість. Чим пахнуть осінні ріллі і холодні трави в степових балках? Ніхто вам цього не скаже, бо не зуміє, а пустих слів тут люди не вживають. Помиляється той, хто вважає, що українці споконвіку були байдужі до форми вислову. Інакше як же вони могли б народити митрополита Іларіона, Івана Вишенського, Григорія Сковороду, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Остапа Вишню?

Сказано вже, що Гриша їхав до трактора, на якому його напарник цілу ніч орав на зяб; обабіч вузенької стежечки лежали свіжі масні ріллі, попереду в передсвітку, повитий туманом, уже вгадувався Свинорий з холодними травами й густими деревами в золотому листі; думалося в таку хвилину і в такому місці коли й не про велике і вічне, то все ж про щось високе, бо будь-який рух відповідно підіймає людський дух, а швидка їзда на мотоциклі й поготів. І тут Левенець ударив по гальмах. Мотоцикл аж дибки став од несподіванки, мотор клекотів далі, але вже марно, бо Гриша вимкнув муфту. Їхати не було куди. В ріллю не звернеш, заднього ходу мотоцикл, на жаль, не має, а попереду, на вузенькій стежечці, щойно вискочивши з Свинория, стояв величезний дикий кабанюра, втупившись у Гришу маленькими уважними очицями. Таке Гриші траплялося вперше в житті. Знав, що в Свинорії повно диких кабанів, бачив удень слідп їхньої «діяльності» на дні байраку — цілі ходи сполучень, здиблена багнюка, рови, рівчаки, барлоги. Але свині десь ховалися в гущавинах, на очі не попадалися, бачили їх хіба що досвідчені мисливці та, може, дід Утюжок, у якого щороку кабани виламували всю кукурудзу, яку дід стеріг, але, мабуть, вічно спав, бо згодом клявся та божився, що кабани перебігали по ньому («тіло й досі болить, паче кам'яними котками погарманували») туди й назад, а запримітити їх не могла ніяка сила.

Кабан був поінформований краще за Гришу. Він знав, що повз Свинорий, поки ще стоять незорані стерні, їздить на «Волзі» голова колгоспу Зінька Федорівна, а на «Москвичі»— агроном Лисичка; знав також про те, на якому комбайні працює влітку Самусь, а на якому оцей Гриша Левенець, знався кабан і на марках тракторів, але ще жодного разу кабанові не доводилося отак впри-

тул зустрічатися з мотоциклом. Бачити — бачив. Мелькне, промайне, прогримить — і нема. Але щоб отак — перед самим писком!

Кабан стояв і вивчав певідому машину. Ненависть — цей пережиток глибокої давнини — відступилася в ньому перед потягом до знання, до інформації, цього найбільшого надбання двадцятого століття. Пам'ятав також кабан і про те, що він не просто парнокопитний ссавець родини свиней — sus scrofa, дика свиня, вепр, а представник своєї породи, якому випало щастя жити в епоху НТР. Коли ж тобі випало щастя, то будь гідний його!

А Гриша ніяк не міг оговтатися. Переляку в нього ще не було. Для переляку людині потрібен час. Здивування? Але ж і здивуватися Гриша не встиг. Його стан можна було порівняти хіба що з водою, яка намірилася вилитися з пляшки і несподівано для себе виявила, що отвір заткнуто. Порівнювати молодого високосвідомого механізатора з водою, з цією непевною субстанцією, яка навіть неспроможна мати власну форму і тільки й знає, що пристосовуватися до чужих обрисів, наповнювати об'єми, вливатися й впливатися! Коли порівнюємо чоловіка з каменем, то маємо на увазі твердість, з орлом — високий лет, із сталлю — незламність, а з водою? Яка тут психологія і яка філософія? Щоправда, нас може виправдати те, що тепер пішла мода порівнювати людей з синхрофазотронами, з елементами періодичної системи Менделєєва, з крокуючими екскаваторами, з конвейєрами. Один письменник навіть закликав своїх співбратів осягнути психологію й філософію конвейєра. А яка в конвейєра філософія, коли, скажімо, вимкнути струм? Ніякої. Вода ж, навіть тиха, греблі рве, хоч ти вмикай, хоч вимикай усю енергосистему. Окрім того, можемо стверджувати, що вода нагадує числа, які прагнуть заповнювати порожнечі, утворювані втратою сенсу.

Отже, Гриша був як вода в закоркованій посудині. Вузьку стежку заткнув півтонний кабанюра, і навіть тридцять шість механічних кінських сил, що ставали дибки в двигуні мотоцикла, були безпорадні перед цією затичкою. Бо сказано вже, що заднього ходу мотоцикл не мав, а рвонути вбік — означало безнадійно вгрузнути в маслій ріллі (до речі, орав сам Гриша), а тоді невідомо, як поведеться вепр.

Готуючись до настання переляку (а це буває, коли потерпнуть п'яти), Левенець несамохіть поторкував ручку газу, поки випадком не рвонув її так, що мотоцикл бабахнув на всю силу своїх тридцяти шести залізних копей. Лише тепер вепр збагнув і зміряв усю глибину своєї відсталості в епоху НТР, предковічний інстинкт звелів йому негайно скапітулювати, усунутися, щезнути, кабан хрокнув ще голосніше за мотоцикл, кинув свою півтонну тушу вбік і рвонув униз по схилу Свинория, тобто туди, звідки з'явився.

А Гриша діяв так само несвідомо, як і перед тим, коли газонув. Увімкнув муфту, кинув мотоцикл уперед по стежці, скосивши око, встигнув охопити поглядом вепра, що з підстрибом мчав

до Свинория, стежку, яка густими викрутасами випліталася з гущавин, а на тій стежці... По тій стежці, назустріч знесамовитілому звіру, йшло двоє людей. Чоловік і жінка. Чоловік для Гриші безіменний. Ім'я ж їм — легіон. У сірому, як туман, костюмі, в забрьоханім плащі, босий (ноги аж посиніли!), брів по росі, бо на стежці йому місця не було, стежку займала Дашунька! В пухнастім светрі, в широкій спідничці, теж боса, але цим ногам личило ходити невзутими! Ой личило! Тепер Гришина свідомість діяла на повну потужність. Він охоче визнав, що злякався сам, злякав вепра, але ж злякав і ще когось. Отого уповноваженого, який, побачивши кабана, рвонув наввипередки з ним, не розбираючи, куди біжить і навіщо. Дашунька щось гукала йому навздогін і заливалася реготом, а сама дивилася... на Гришу! І Гриша теж мовби вперше побачив Дашуньку зблизька. До цього якось виходило так, що бачив її тільки здалеку, навіть коли стояв поряд. Так, мабуть, оглядають тюрму або гримучу змію. Тепер несподівано випала нагода придивитися до дівчини уважніше, але Гриша геть забув про свій мотоцикл, а той тим часом ніс його далі — і видиво Дашуньки майнуло перед очима в хлопця і зникло. Справді побачила вона його, а він її того передсвітку чи тільки здалося?

Ідеал прекрасного в степу для таких негартованих душ, як Гришина, змінюється з порами року. Та осіння Дашунька так і лишилася невловимою, зимова знов узялася морочити уповноважених, які дуріли, незважаючи на пори року, а весняна ще раз ніби наблизилася до Левенця, але знову випадково і безмовно, як і тоді, на повитій м'яким туманом закрутистій стежці.

Гриша коло Тернів розвозив по задощеному полю гній. Дощ ішов з самої ночі, набридливий, густий, холодний, в такий дощ добрий хазяїн собаки з двору не вижене, а трактористові не хочеться й носа висовувати з кабіни. А тут коло лісосмуги вискочила напереріз Гришиній «Беларусі» якась розмахана постать і розпачливо застрибала перед трактором, показуючи вбік, на голу лісосмугу, на Терни чи там ще кудись. Левенець зупинив трактор, відчинив дверцята, чоловік підбіг, застрибав по-заячому, дощ сік його немилосердно (і заслужено, додамо ми), рот чоловікові сіпався, з нього, мабуть, вилітали й слова, але Гриша нічого не чув. Зменшивши оберти мотора до мінімуму, Левенець висунувся до чоловіка.

— Та залазьте сюди! Тут же хоч сухо!

— Дам четвертак! — закричав чоловік. — Двадцять п'ять! Ясно? Треба витягти машину! Прошу вас!

— Яку машину? Де?

— За посадкою! Там! Прошу вас!

— Трос у вас є?

— Нейлоновий.

— Ага. Тоді стривайте. Я відчеплю причіп.

— Не треба.

— З гноєм, чи як?

— Однаково. Тільки поможіть. Я сам і почеплю. Тільки...

Гриша об'їхав квартал лісосмуги, побачив сіренькі «Жигулі», що забуксували на мокрій торішній траві, обережно підвів свій «караван» заднім ходом упритул до радіатора маленької машинки; мокрий чоловік, грузнучи в багнюці, заметався між «Жигулями» і причепом, повним гною; Гриші стало його жаль, та враз жалісливість його зникла, насилу втерпів, щоб не вдарити по газу й не від'їхати звідси, покинувши «жигуліста» напризволяще. Але стримався — може, через те, що не міг одірвати погляду від переднього скла машини.

Бо за тим склом, за патьоками води, що стікали по ньому, мов холодні небесні сльози, побачив Гриша Дашуньку, якусь розмиту, розгублену, мовби винувату, чи що. Танцювала риба з раком!..

— Накаталися! — зловтішно гукнув хлопець не так змоклому на хлющ черговому Дашуньчиному залицяльнику, як їй самій, хоч ніхто не міг його почути.— Кажу, накаталися? — повторив він, коли чоловік, примуцювавши трос, підбіг до трактора і покірливо наставив вухо до Гриші.— Куди ж вас тепер? До самого села, чи що?

— Так, так, будь ласка,— закивав той.

— І з гноєм аж до села?

— Можна й з гноєм! Можна!

— Ну, то хапайся за руля!

І ще подумав: що йому ця чужа й неприступна Дашунька, коли є своя Котя?

От тобі й є, от тобі й своя! А тепер «своя» Котя, зваблена Безтурботним, виціловується перед горілкосьорбами і самогоноковтальниками, які знай ревуть «гірко!»— і гармонь тувакає на механізаторськім стані: тува-тува-тува-ва! — так ніби вимотує з Гриші кишки, а барабан гупає: гуп-гуп-гуп! — пекуче гупає в душу і в серце, а «чужа» Дашунька бере тебе за руку і пробує втішати, намагається розраяти, хоче помогти.

Ой не співайте, райські пташеньки!..

— Ну, що тобі? — майже з ненавистю закричав до Дашуньки Гриша.— Каталася б з своїм... отим...

— Так він же поїхав! — засміялася вона.— Злякався тебе й утік. Тебе завжди лякаються. Пам'ятаєш, як тоді, коло Свинория, або тут, коло Тернів?

— А хіба... хіба ти теж пам'ятаєш? Але то ж не я — кабан його злякав. А ти сміялася.

— З переляку. І сьогодні на смерть перелякав. Думаю: ну хто може блукати по степу, коли за горбом — таке весілля? Аж воно — Левине Серце. Мовчи, Гришо, мовчи. Страждаєш — знаю, і це добре. Так треба. І не пробуй відмовлятися. В селі страждання хоч і не більше, ніж деінде, але тут воно всім видніше, тут не приховаєш його, бо життя відкрите. Я вже давно бачила, що ти страждаєш.

— Не мала чого робити. З своїми уповноваженими...

— Ну, не про них мова — про тебе... Та й не мої вони — державні. Рятувала від їхнього напруженого керівництва колгосп. Щоб не заважали. Сковорода колись казав: «Не вчи яблуню родити яблука, лиш одгороди її од свині».

— Вже й Сковороду приплела.

— Ще й Сократа можу. Дивлюся — мав би ти посднати в собі те, що мали Сократ і Сковорода, тоді б...

— Що-що? — Гриша спробував навіть чмихнути. Вельми підходяща ніч для чмихання.

— Ентузіазму в тобі повно, а от іронії бракує. Поєднай ці дві риси — і станеш повноцінним.

— А так я — неповноцінний?

— Сказала вже: ентузіазм без іронії — це ще не мудрість. А ще: забуваєш, що ти чоловік, а не жінка. Тільки жінка повинна вміти ждати, терпіти й бути доброю. Терпіння для жінки є сама суть доброти. Але ж ти чоловік! І як міг терпіти цілий рік?

— Що терпіти?

— Сам знаєш. Ти з нею хоч раз поговорив за рік?

— З ким?

— З Котею.

— Та... говорив.

— Про що ж? — Вона допитувала його, так ніби була прокурором Дашком і суддею Верещакою. Звинувачувала невинного, а він навіть не мав сили протестувати.

— Ну...— Гриша спробував згадати й не міг нічого згадати.— Про все.

— Це ти їй про все. А вона? Наші дві ненависті гризуться гарними білими зубами?

— Ну, й вона... говорила.

— Про що ж?

Про що, про що? Варіації на тему «відчепись» і покірливе слухання викрикуваних горлоломним голосякою Безтурботного віршів?

— Чи я знаю? — розгублено прошепотів Гриша.

— Людина не може відмовлятися від знання, не принижуючи себе! — строго сказала Дашунька. І несподівано спитала:— Ми як умовимося? Ти доведеш мене до тітки Наталки чи я тебе додому? Мабуть, ліпше я тебе...

Коло Гришиного двору вона поцікавилася:

— Все забуваю. Скільки тобі років?

Хлопець відповів, дивуючись, навіщо це їй.

— Всього на три роки молодший за мене? Мало!

— Що мало? — не зрозумів він.

— Не грає ролі. Надто перед жнивами.

Навіщо тут ще й жнива, цього Гриша не міг збагнути ні за які гроші. Дашунька ж приторкнулася йому до руки — круть! — і

щезла в темряві. Найпривабливіший стан дівчини — недоторканість. Нікому не належати, ні від кого не залежати, бути вічною! Вічийна територія! Геть світовий імперіалізм і всіх запрбників!

74

Та що таке дівчата — вчорашні й завтрашні — перед жнивами! На превеликий жаль, слова «жнива» немає в Українській Радянській Енциклопедії так само, як і слова «вареники». Зате знаходимо його в одного автора, що сміливо закликає хлібороба: «Ори її, засівай, збирай багаті жнива!» Тут уже мається на увазі не просто косіння-молотіння, а врожай взагалі, надто такий, як того літа, що ми про нього розповідаємо,— мільярднопудовий, небачений, перший в історії української землі, чудо-врожай і, звісно, диво-жнива!

Найпопулярніші тепер люди перед жнивами й у жнива — комбайнери. Бо, як справедливо зазначають автори монографії «Народна землеробська техніка українців» («Наукова думка», 1971): «Ручні знаряддя, такі, як серп і ціп, зберігаються на горищах як пережитки минулого. У кращому випадку вони використовуються час від часу на присадибних ділянках людьми похилого віку. Молодь нерідко навіть не має навичок користування ними». Та й як ти вчитимешся користуватися серпом або ціпом, коли є комбайн, який косить і молотить, ще й соломоньку кладе! І ось залишаються ті, хто опанував (або опанує) комбайн, а решта опинається на будівництві найбільшої в світі домни, на каналі Дніпро — Донбас, на БАМі, Саяно-Шушенській ГЕС, в Нуреку, на Самотлорі, і не вернуться вони під того дуба, що під ним народилися, хоч би як голосно ми закликали їх силою художнього слова!

Для комбайнерів у колгоспі не шкодують нічого. Перший мед з пасіки, перший огірок з парників, перша картопля, заколоти кабанчика, зарізати бичка — все для них. Але однаково іноді навіть такі скромні хлопці, як Гриша Левенець, вже не кажучи про Самуся, збираються в кімнаті головного бухгалтера Левка Левковича, щоб з'ясувати, чи не «зажимас» чогось з харчів Лев-Лев. Адже всім відомо, що бухгалтери — найскупіші люди на світі і ніколи нікому не вірять, так само як слідчі й екзаменатори на вступних екзаменах до інститутів.

— Товариші комбайнери, ви мене ображаєте! — вигукує бухгалтер, нервово протираючи товсті скельця окулярів.— Ми все для вас, а ви...

— Все правильно,— каже Самусь.— Ви — нам, ми — вам. Для показників треба базу, а база — тут.

Він показує на свій живіт, якого, власне, й немає. Треба б показати на живіт Левка Левковича, але тоді вийде так, що показуєш на плакат, який висить на стіні за бухгалтером: «Випившим виходити на балкон суворо заборонявться».

Колгоспна контора тепер двоповерхова, кабінет Левка Левковича на другому поверсі, балкон позад головбуха просторий, двері нього широкі.

— Де не п'ють, а в бухгалтерію приходять виписувати закуску,— виправдовується Левко Левкович.

— Хіба хто падав з балкона? — дивується Левенець.

— А ти хотів, аби падали! — суворо дивиться на нього бухгалтер.— Ти ж борешся з втратами зерна в комбайні не після жнив, а перед жнивами?

— Та перед...

— Отож і воно!

Герметизація належить до вічних тем у колгоспних розмовах. Навіть у нових, найдосконаліших комбайнах доводиться то підгинати петлі перехідного щитка між жаткою і похилою камерою, то рихтувати верхній козирок грохота, то приклепувати ущільнюючі відливи, то вправляти прогумовані ремені похилої камери, зернового й колосового шнеків, то вигадувати свої власні ущільнювачі, бо хто ж і порятує учених, як не самоуки з розмахом.

— Доки ці комбайни випускатимуть з дірками?

— Зате в нових марках уже є покажчик втрат зерна.

— Покажчик показує так, як ти його поставиш. А втрати?

— Чого захотів! Не розсипалося б зерно, не було б роботи вченим людям. А так читай он у довіднику по комбайнах «Нива» і «Колос»: «Визначення просипання зерна в польових умовах. Перед заїздом в загінку під молотарку і похилу камеру жатки підвішується брезент. З підвішеним брезентом комбайн намолочує бункер зерна. Вивантажене з бункера зерно зважується. Окремо зважується і зерно, виділене з маси, зібраної на брезент. Підраховується процент втрат зерна через нещільності за формулою:

$$П = \frac{б}{Б + б} \cdot 100\%$$

де «б»— маса зерна, зібраного на брезенті, «Б»— маса зерна в бункері. Втрати зерна через нещільність «П» не повинні перевищувати 1 %.

— А як зробити, щоб не перевищували?

— Регулюй, герметизуй, твори й вигадуй!

— Те й робимо, що вигадуємо. Щороку на нові машини нарощуємо борти, щоб не розсипалося зерно. А чом би не випускати машини з високими бортами?

— А я знаю чого.

— Чого ж?

— Бо вигадав ті машини чоловік з низенькою матнею.

— Тю на тебе! До чого тут матня?

— А як стрибати через борт, то зачепишся ж.

— Хто там через ті борти стрибає?

— На всяк случай. А ти от скажи, чого не додумаються асфальту на токи дати. Скільки зерна вганяємо в землю! Асфальтом

ке позаливали всі стежечки в парках. Навіть у нашому райцентрі й то залили.

— Ну, це діло ясне. Тік що? Два тижні на рік, та й годі. І лежатиме той асфальт у степу ні богові, ні чортові. А в парку лежить — дерева давить, декоративні кущі задихаються, дорога рослинність вигибає. І ото тобі на цілий рік роботи захисникам зеленого друга. Пишуть, протестують, вимагають!

— Віддали б нам асфальт — і не мали б горя.

— Що ж ти його — злущиш у тих парках? Покладено — хай лежить.

Самусь був вище цих балачок. «Теж мені спеці! — кривився він.— Навчилися смикати за шнурок, спускають воду в пужнику! Раціоналізатори! Робота все покаже, і все буде правильно!»

Комбайн свій він теж удоскопалював, але по-своєму, сказати б, по-самусівськи. Комбайнери вічно щось допасовували, приклепували, пригвинчували, виправляючи конструкторські прорахунки й недогляди, Самусь же всіляко спрощував машину, ще й похвалявся:

— Відкидаю всю зайвину, тоді машина йде як звір,— і все правильно!

— Тобі все аби рвать та бігти,— сказав осудливо Левенець.— Стрижеш верхняк, вся солома стирчить, як у дурного на хаті.

— Народжений літать — не повзає! Все правильно.

— А он учені обіцяють дати безстеблу пшеницю. Стебло всього п'ять сантиметрів. Тоді ж як?

— Хай самі й збирають. Стають рачки і пасуться, як кози. Вигризають з землею. Тоді все буде правильно. А мені дай розгін!

Що тут можна було сказати, коли в чоловіка як заяви, то тільки урочисті, а як ентузіазм, то тільки передовий!

І ось настав той час, про який філософ Сковорода сказав, що тут «у бездощів'я піт поливає землю». Врізалися могутні комбайни в щільні стіни хлібів, ударило важким струменем зерна в бункери, застрибали по свіжій стерні машини, ловлячи пригорщами своїх бортів перший намолот, захвилювалися газети: «Приклад правофлангових кличе!», «В стислі строки, без втрат!», «Весь урожай — в засіки!», «Зернина до зернини — пуд!», «Силу землі люди множать!»

Поетам на жнивах робити нічого. Сила слова відступає перед людським завзяттям. Художники-баталісти тут зовсім безпорадні, адже ще з сивої давнини відомо, що найзапекліші битви порівнювалися з косінням і молотінням, а не навпаки: «...Снопи стелють головами, молотять ціпами харалужними, на тоці живіт кладуть, віють душу від тіла...»

Зате на жнивах господарюють рейдові бригади народних контролерів, а вже з ними якось прилаштовується і наш брат прозаїк. І він бачить... Що ж саме бачить прозаїк? Тільки прозу життя, ніякої романтики, ніякого ентузіазму, навіть про всесильну іронію історії забуває, вражений фактами. І не тим, як по двадцять годин

на добу не зупиняються комбайни і як комбайнери з помічниками обливають один одного відрами води, щоб зігнати втому, сон і одуріння. І не тим, як метаються від комбайнів до токів машини з зерном. І не тим, як добрі жінки-куховарки забираються з свіжим борщем і смаженею прямо в кабіни комбайнів. І не...

Бачить він, як у Самуся мотовилом перекидає безліч стебел пшениці через жниварку, бо він зняв вітровий щиток, і кожний десятий колосок лишається незрізаним, бо Самусь стриже тільки вершки, не зважає на рельєф поля, відключивши копіювальний пристрій. Якби Самусь косив сам у загінці, як то воно велося в минулі роки, то хто б там і лічив ті колоски. Помічали, та пізно. Самусь ще й коверзував:

— Я комбайнер чи колоскозбирач? Піонери ваші що роблять? По «Артеках» усе їздять? Пригнати сюди — й хай збирають!

Але цього літа веселоярівці збирали хліб груповим методом. Хліб стояв такий, що одним комбайном страшно було й підступитися. В загінку ввійшло одразу шість машин, Самусь вів перед, Гриша, як наймолодший, замикав колону. Та чи завжди те, що йде попереду, справді передове? Самусь полишав після себе метрову солому, він не озирався назад, але ті, що йшли позаду, бачили, яким гребенем стирчить Самусів слід поряд з низенькою стернею від інших комбайнів, а Гриші Левенцеві просто кортіло зстрибнути з своєї «Ниви», наздогнати Самусів «Колос», витягти того типа з комфортабельної кабіни і... набити йому те, що обіцялося ще на першій сторінці роману. Він весь кипів. Мовби вже бачив у тій високій стерні тисячі незрізаних колосків, сипався йому перед очі не зібраний Самусем хліб, чувся йому самовпевнений голос цього розбещеного хвалька: «Все правильно!» — і коли Гриша стримувався, то тільки тому, що незримо стояла ще між ним і Самусем Котя, вчорашнє їхнє безмовне суперництво не давало Левенцю змоги виявити свос обурення, і від того він карався ще більше, бо ж обурення — природний стан людини, а Гриша був дитям природи і хотів ним залишитися назавжди.

Комбайни пройшли до кінця загінки, і тут, мов степова орлиця, впала з-за білої високої хмарки тітка Лисичка, та й не сама, а з товаришем Зновобрать, Зінькою Федорівною, Грицьком Грицьковичем, Безкоровайним і автором цієї розповіді.

Дядько Зновобрать, щоправда, був не в своєму історичному картузі, а в робочому, але цього разу контрольну площу визначала тітка Лисичка. Ступнула у високу Самусеву стерню, розгорнула її, нахилилася. «Як перепелиця в ярій пшениці, як ластівочка в новім побої».

— Полюбуйтеся!

Тоді присіла й довго збирала все до колосочка й до зернинки на розіслану хустку, яку зняла з себе, загорнула в вузлик, понесла до комбайнів.

— Ану злазь! — скомандувала Самусеві. Той стрибнув на землю не для виправдань — для нападу, але допустився тактичної

помилки, бо тітка Лисичка заступила йому дорогу до комбайна і покликала бригадира механізаторів:

— Безкоровайний! Знімай його з комбайна!

— А ви мене на нього саджали? — поцікавився Самусь.

— Не я — так Безкоровайний. Він тебе й зніме.

— Все правильно. Він може зняти. Тільки не мене. Бо мене на комбайн і не Безкоровайний посадив.

— Хто ж тебе посадив?

— Радянська влада. Ясно?

— То вона тебе й зніме. Свиридоне Карповичу, чув?

— Чув, чув, кажеться-говориться. Ти, Самусь, техніку ганьбиш і передове звання теж... Підождеш, поки розберемося і підрахуємо втрати.

— Та ви знаєте, кого ви?..

— Знаємо, товаришу Самусь, кажеться-говориться, відійди і не заважай машинам здійснювати поворотний маньовр. А твій комбайн візьме сам Безкоровайний, ти ж охолонь, поки не дійшло до гріха... Бо он бачу, що комбайнери на тебе...

— Хіба то комбайнери? Соломокоси! А я за технічними нормами, на центнер зерна — півтора центнера соломи.

— Розберемось і поцитаєм, кажеться-говориться, а ти подумай, подумай...

Так, завдяки розважливості й спокоєві товариша Зновобрать, головний конфлікт цього роману був своєчасно усунений, знятий, нейтралізований. Але які ж наслідки від такої акції? Виходить, що наш роман закінчився вже в першому епізоді? І автор, як ті мисливці, що збиралися полювати на лисиць цілий тиждень, а перестріляли їх за годину, набив лисиць на першій сторінці та й тягне їх хвостами донизу через усі двісті п'ятдесят сторінок?

Несподівану спробу врятувати роман зробив Самусь.

— Мені здається,— холодно промовив він, звертаючись до всіх,— що ви хочете мене принизити. Але запам'ятайте: ще нікому не вдавалося мене принизити!

— Не придурюйся,— сказала йому тітка Лисичка.— І зняли, й принизимо, й приземлимо! Аякже! Ти думаєш, ми тебе з комбайна зняли? Від землі відганяємо, як шкідливого кота. Бо й земля ж має свій терпець, і вона не бездонна бочка, треба й до неї бути справедливими, а тобі справедливість тільки для самого себе. Самусь — так ти самусь і є.

— Все правильно,— схрестив на грудях руки Самусь.— Я вас засік, тітко Лисичко.

— Січи, січи.

Зінька Федорівна мовчала. Мовчав і Грицько Грицькович. Обоє знали, що Самуся вже не перевиховаєш, але розуміли: провчити треба. Посидить до вечора в розпеченому на сонці механізаторському вагончику, поковтає злу слину, прислухаючись до гудіння комбайнів, а тоді прибіжить і стане кричати, щоб віддали йому його

«Колос», роздуватиме ніздрі й повторюватиме своє «все правильно». Комбайн йому віддадуть, а провчити треба.

— Піди до вагончика, посидь, подумай!

— От-от,— підхопив Грицько Грицькович,— а то ти не дуже охочий до цього виду діяльності.

Комбайни обминули Самуся, люди обминули... Він сплюнув і посунув до вагончика.

І проспав найголовнішу подію цієї бадьорої книжки.

ЩЕ ОДИН РОЗДІЛ БЕЗ НОМЕРА

Спричинився ж до тої події доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, про якого автор уже й забув, але доктор сам нагадав йому про себе, та ще й домігся, щоб повіз його на жнива у Веселоярськ.

Вік од віку радуйся довіку!

— Ми ж там тільки людям заважатимемо! — спробував огинатися автор.

— Ерудити нікому й ніколи не заважали, старий! Я повинен побачити те, що сотворив силою свого розуму.

— Ти? Сотворив?

— Так, так. Хіба ти не помітив, як послідовно начиняв я тебе істинами про Карпів Яр, тоді про Світлоярськ, нарешті, про Веселоярськ?

— Ти? Начиняв? Та я йшов від життя!

— Тільки тупий ум восходить до істини через матеріальне, казав абат Сугерій ще в XII віці, а ти ж не станеш стверджувати, що в тебе...

— Ах, тупоумність? Ну, тоді їдьмо! Я покажу тобі! Ти в мене побачиш!

Їхати до Веселоярська можна різно. Через Пирятин, Лубни, на Полтаву, тоді кинутися на південь до Кобеляків і до Дніпра. Можна через Переяслав, Золотоношу, на Кременчук. Можна через Корсунь-Шевченківський, Смілу і Знам'янку, а то й через Білу Церкву, Умань, а там ударити на Гайворон, Новоукраїнку, Кіровоград і знов же на Знам'янку, від якої до Дніпра — раз ступнути. Кнурець вибрав шлях через Золотоношу, бо «Золотоноша — кругом хороша», хоч, на жаль, і не згадується в «Допесении о первых успехах путешествия в России Зорияна Долуга-Ходаковского из Москвы 13 липца 1822», що був зрозпачений своєю нездатністю охопити всю імперію, бо ж «сколько потребно денежного запаса, столько и времени, чтоб лучше рассмотреть сей древний лабиринт и обладать оным».

— Розкажу тобі, що писав про Золотоношу професор Максимович,— пообіцяв Кнурець. Але заснув уже в Борисполі й не проки-

дався до самого Градизька, та ще й хропів у машині так, що з того хропіння можна було добувати енергію для освітлення цілого села.

Щойно прокинувшись, доктор ерудичних наук засипав автора цілими ворохами географічних відомостей. Материки, гори, ріки, міста, протока Лаперуза і озеро Тітікака, Кордільєри і Тускарора, каньйон Колорадо і пустеля Гобі. Але обабіч шосе до самих обріїв лежали поля в золоті пшениць і буйнощах кукурудзи, тому Кнурець взявся за них.

— Хто може вирішити проблему землі? — вигукував він.— Споконвіку люди билися над цією проблемою, і все марно. Шумери вмерли серед боліт Дворіччя. Ассірія завалилася разом з своїми глиняними бовванами. Грецію обгризли кози й доконав грубий Рим. Ненажерливий Рим, об'ївши свої плодючі провінції, сконав од безхліб'я під ударами бадьорих варварів з шлунками, повними соковитої дичини і просяного пива. Китай з його плодючими долинами вмирав цілі тисячоліття від нестачі землі і в голодному відчаї, на зло долі, вигадав для своїх чваньковитих імператорів обіди із ста десяти страв. Єгипет загинув од обмеженості Нільської долини, загорнутий пісками Лівійської пустелі й Нубії. Монголи, завоювавши півсвіту, зуміли знайти хіба що траву для своїх копей, а самі далі знай пили розбовтаний кумис, як і в кам'янистих пустелях Каракоруму. Вічно житиме тільки той, хто зуміє розв'язати проблему землі. А як?

— Дуже просто,— відгукнувся автор.— Треба знати землю.

— І це ти говориш мені? — вигукнув Кнурець.

— Тобі.

Автор ще не передбачав, який близький він до істини. Тим часом він просто хотів одплатити Кнурцеві за отой «тупий ум», який «восходить»... Ану ж, куди й звідки восходить твій ум, подивимося!

І ось доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець прибув до Веселоярська, став перед знайомим йому товаришем Зновобрать, потиснув голові сільради руку, розтулив рота і... занімів. Ох, як багато знав цей чоловік, просто обурливо багато! Знав, що стоїть на землі, яку ще древні греки вважали раєм, бо для них рай був за вітром північним, у таємничім краю гіперборейців, куди на літо летіли дикі гуси, а лебеді при звуках своїх лебединих сурм переносили душі вмерлих воїнів і володарів. Знав, де містився сад Гесперид, з якого Геракл мав принести Евристею золотих яблук. Знав, де Тіфон убив Геракла, якого воскресив Йоалос, тримаючи йому коло рота перепілку. Тепер сам стояв на землі гіперборейців, амазонок і перепілок, але безмовний і розгублений украй, бо дядько Зновобрать сипав назвами й іменами своєї землі, а для Кнурця вона була так само німою, як колись, бувало, для посланого тепер на пенсію Багатогаласу, що так і лишився байдужим до землі, лишилася вона для нього безіменною, не зачіпала серця нічим, тільки й знав: центнери та гектари, гектари та центнери.

Зновобрать згадав і про те, перелічуючи всі озера, гайки, бугри, урочища, видолинки й стежки, затоплені в Карповому Яру, тоді

перейшовши в степ і згадавши кожен клаптик, з його іменем, характером і навіть настроєм, бо земля теж має свій настрій, як і людина.

— Гектари й центнери всюди однакові, кажеться-говориться,— беручи під руку доктора ерудичних наук, промовив Зновобрать роздумливо,— а земля ж неоднакова. І вона тобі промовляє до людей їхніми ж словами, любов'ю, дбанням і обереганням.

Варфоломій Кнурець мовчав, зіпстямлений і приголомшений. Ще зовсім недавно необачно хвалився, ніби витворив увесь Веселоярськ силою своєї думки, а що виходило? Не знав тут нічого. Був чужий, смішний і скам'янілий. Скам'янілий авторитет. Сховище непотрібних знань. Мертве серед живого.

А тут усе жило, росло, діяло, сміялося. Тут називали не тільки дітей і тварин, що були друзями людей (дядько Зновобрать пам'ятав ще й досі, як звали перших коней у їхньому колгоспі), а й землю, поля, луки, байраки, струмки, річні ловища, затоки, левади — все тут цвіло іменами, лунало стозвучно, тисячоголосо. А Кнурець, що він міг? Назвати велетня Каракульямбра, правителя острова Маліпдранії?

Коли ж з'явилася Зінька Федорівна, і поїхали всі в степ, і заговорило там кожне поле, кожна ділянка, кожен колосок, то вже тут сталося те, що можна б назвати детронізацією Варфоломія Кнурця, або цілковитим посоромленням ерудитів. У першій книзі «Утопії» Томас Мор висловлював побажання, щоб на службі в монарха неодмінно перебував філософ. От уже справді утопія! Кнурець зрозумів, що не міг би бути філософом навіть у голови колгоспу! Він не повчав, не вітійствував, не розглагольствував, не ціцеронив і не демосфенив. Можна б сказати, що він навіть ніби змалів, зіпсів, скапшучився, як надувна гумова іграшка, з якої випустили повітря. Барвиста імпортна безрукавка Кнурцева враз потьмяніла, американські джинси мали вигляд звичайної ганчірки, буйна шевелюра запилюжилася і розчухралася. Кінець Варфоломієві Кнурцеві?

Ох, ніхто не знав, що таке Варфоломій Кнурець. Відсутність корисної діяльності зовсім не означає бездіяльності. Розум і всі відчуття доктора ерудичних наук гарячково шукали, за що б зачепитися в цьому не знайомому їм світі. Кнурець нагадував присипаний товстим попелом діючий вулкан, готовий вибухнути несподівано й страшно. Але хто ж під попелом помічає вогонь?

Поки автор необачно торжествував, радіючи з Кнурцевого посоромлення, той блимкав своїми булькамп навсібіч і враз стрепенувся й ожив, бо побачив коло топила, куди всі приїхали поглянути, як працюють комбайни, щось несподіване для Веселоярська.

— А це що? — спитав він Зіньку Федорівну.

— Літній табір для худоби.

— Та ні, ото на лужку.

— На кротовиську?

— Ну, так. Хто то?

— А-а. Дашунька.

— Даш...

І все. Доктор ерудичних наук ще раз показав, який він щедрий на несподіванки, що стирали з памяті будь-який слід минулого і не лишали ніяких надій на майбутнє. Бійтесь заснулих вулканів, бо вони можуть прокидатися!

— Даруйте,— ввічливо вклонився Кнурець,— я повинен...

Навпростець через кротовисько він рішуче попростував до Дашуньки, яка дивилася йому назустріч без ніякого подиву, автор же мав випити свою чашу до дна, почувши слова товариша Зновобрать:

— Думав, хоч ви чоловіка путящого до нас привезли, а вопо...

— Може, з нього Дашунька щось видоїть? — підморгнула Зінька Федорівна.

— Як з козла молока! — сплюнув Зновобрать не знати й на чию адресу — Кнурцеву чи авторову.

75

Дашунька ходила з Кнурцем по кротовиську годину, дві, день, рік, вічність. Принаймні так здавалося Гриші Левенцю, який щоразу, розвертаючи в кінці загінки комбайн, бачив, як ті двоє ходять, і, сам не відаючи чого, злостився з того тупцювання по кротовиську. Після тої ночі він так і не бачив більше Дашуньки зблизька, тепер теж була далеко, як завжди, але чомусь дратувала. Ну, ходить там з кимось, то й хай ходить — яке йому діло?

А Кнурець тим часом, забувши, що від нього вже втекло три дружини, не витримавши ерудичної тріскотняви, турчав і турчав у вуха Дашуньці, а вона вдавала, ніби уважно слухає, вдавано ойкала від захвату його певичерпними знаннями, тому, коли ойкнула насправді, новоявлений залицяльник не звернув на це уваги, пішов собі далі й схаменувся тільки тоді, коли виявив, що Дашуньки коло нього немає. Він озирнувся. Дівчина сиділа на землі, незграбно підібгавши під себе ногу. Власне, й не сиділа, а мовби хотіла лягти, та роздумала.

— Що з вами? — підбіг до неї Кнурець.

— Нічого. Провалилася в нору. Здається, поламала ногу.

— Вам боляче?

— А як ви думаєте?

— Треба щось робити,— забідкався доктор.— Треба щось... Ей, хто там?

— Не кричіть, тут нікого немає...

— Як то нікого? А он ті — на комбайнах?

— Не смійте!

— Але ж я... Нічого... Що я можу?

Дашунька кинула на Кнурця погляд. Ах, якби той погляд могли бачити читачі! Але хай вірять авторові, бо іншого виходу немає. Словами передати незмога.

Це вже був остаточний кінець Кнурця. Але чоловік не здається. Кнурець кинувся до комбайнів, які саме завернули й ішли йому назустріч, він розмахував руками, закликав зупинитися й допомогти, але його ніхто не чув, комбайни йшли повз нього, один, другий, третій... Ніби в казці. «Гуси-гуси-гусенята, візьміть мене на крилята...» Хай тебе останній візьме! І останній почув, збагнув усе, що сталося, важко вивернувся з загінки і, мало не зминаючи на своїй путі Кнурця, з незграбною поквапливістю поїхав навпростець до кротовиська.

— Чи ти здурів?— закричав на вухо Гриші Педан.— Куди? Чого?

Гриша, зціпивши зуби, вів комбайн туди, де (він бачив це так виразно, ніби був там сам) лежала Дашунька, пробувала звестися, так ніби хотіла втекти, сховатися, але не могла.

Передавши управління машиною Педану, Гриша побіг до Дашуньки, мовчки вхопив її на руки, прилаштувався з нею на хедері, самими очима показав Педанові: на шлях!

Кнурця не було. Чухрав по стерні, втікав, усувався, зникав. Комбайн, вгрузаючи в м'яку землю, важко перевалюючись, покотив до твердого шляху, на хедері триматися було незручно, Гриша боявся поглянути на Дашуньчину ногу, здавалося йому, ніби там з-під білої ніжної шкіри випнулася кістка, ніби там рана, кров. Дівчина не стогнала, не сказала й слова, тільки дрібно тремтіла, а може, то тремтів сам Гриша?

На шляху перепинили першу ж машину, яка йшла до комбайнів про зерно, Гриша влаштувався з Дашунькою на руках у кабіні, сказав шоферові:

— До лікарні.

Знов нещасний випадок, лікарня, жалі й співчуття, скаже читач. А ви хотіли, щоб Левенець зблизився з Дашунькою на фермі, монтуючи гнойовий транспортер?

Не зняла б тітка Лисичка в той день з комбайна Самуся, ще й не відомо, як би воно обернулося і хто б повіз Дашуньку до лікарні.

А так Самусь торжествуватиме:

— Все правильно! Бачили голоцмоника? Комбайном за дівкою! Оце працівнички! Ромашечку закортіло понюхати!

Так ніби не знає, що не може чоловік вічно нюхати саме залізо. Іноді справді хочеться й ромашки, бо ж ніс у людини не залізний.

То тільки студеї Київської академії співали колись:

От жезла же прозябе цвет неувядаем,
Его ж благовония вси ся паслаждаем.

Але зіткнення між Самусем і Левенцем не буде.

І між Гришею й уповноваженими. Вони в лікарню не приїдуть і не приїдуть. Може, не знатимуть. Може...

Лікарня в райцентрі колись була глиняна, одноповерхова, можна було зазирати у вікна, залазити до палат. Мама Сашка, в якої від ревматизму накрутило руки, лежала там цілий місяць, Гриша провідував через день, стукав у вікно, гукав: «Мамо!»

Тепер поставили нову, триповерхову лікарню. Вікна — по гектару, лоджії, солярії, тралі-валі. А знов ходи попідвіконню й гукай: «Даш-шо-о!» Ледачі жінки в білих халатах сидять упизу, відмахуються:

— Треба, то й клич!

— Та я ж од комбайна. Де лежить?

— Не велено нікого пускать.

Так туго просуваються справи в галузі охорони здоров'я.

Двадцять років багато в чому стають на заваді, але й помагають теж. Масш час па чекаппя і па терпіппя, хоч віп і летить, і впищується, і не повертається.

Це були тяжкі дні. Тяжкі й сумні. Гриша навіть забув про таку річ, як усмішка, хоч косилося добре, зерно било в комбайнові решета, піби золоті зливки. Але ж Дашунька лежала на третьому поверсі, до неї не пускали, іноді вона передавала записку, але в записках — суцільна діловитість. Як там зелепий конвейєр? Чи вапропонували Івапові Щусю бути експедитором (возити свиней на здачу, тобто бути свиновозом, думав Гриша)? Хто з механізаторів завозить корми телятам, а хто — коровам? Як тут усміхатимешся при такому ставленні до тебе!

Але ліпше герой без усмішки, ніж усмішка без героя.

Настав день, коли Дашунька спустилася з третього поверху.

— Ніякого перелому. Вивих і запалення, але вже минулося.

Вона приморщила носик, мов для чхання, допитливо глянула на Гришу.

— Було тобі?

— За що?

— А комбайном мене катав.

— Що в нас — не люди хіба? Всі ж розуміють...

— Я хочу додому пішки.

— Тобі ж не можна!

— Мені все можна. Ну, гаразд. Мотоциклом, але зупинятимешся, де скажу.

Гриша всміхався трохи одуріло, забувши, що треба — іронічно. Він вмощував Дашуньку в колясці мотоцикла, поправляв на ній шолом, примусив надіти захисні окуляри.

— Сьогодні вітер.

— Не помітила.

— То в затишку. А в пас у Веселоярську так дме, що...

— Ото й добре. На Шпилях стань, там вітри найбуйніші.

76

Нарешті ми можемо повідомити, що багатством і своєрідністю веселоярівців були вітри. Такі розлогі, невпинні, запашні, вільні, як піде в світі. Принаймні так вважали самі веселоярівці. Там були вітри плавневі, вербові й шелюгові, вишневі й капустяні, вітри

холодних полів, мокрої ріллі, вітри жнив, пшеничні й кукурудзяні, солодко-шелесткі й хижо-свавільні.

Коли Дашунька на Шпилях зіскочила з мотоцикла і відбігла від шляху, вітер зраділо затанцював довкола неї, вхопив її в обійми, здер з неї плаття, тоді пожбурив назад, обліпив дівчині тіло тонкою тканиною так, що й не чула вже, де та тканина. Та й що тіло? Механічна сполука клітин, марна плоть, просякнута звичайною вологою, чи одухотвореність, незбагненність, безконечність і поривання?

— Кинь свій мотоцикл, хай не гарчить! — гукнула Дашунька Гриші, і він слухняно пішов до неї, але тримався осторонь, на відстані, визначеній шанобливістю і душевним трепетом. А може, не міг подолати вітру, який відганяв його від Дашуньки?

Гришо, Гришо, що ти знаєш? А я хотіла б стати тополею при степовій дорозі, хай пече сонце, шмагають вітри, сохне верхів'я, хай лиш один листочок зеленіє, а ти стоїш, і тепла земля під тобою, а вгорі небо — все в зорях. Не бути квіткою, квітку топчуть, а вона не бореться. А дерево — у вічному протистоянні. І тягнеться до неба, як Бетховен.

Як хто?

Його душа механізовано-перемеханізована ще не могла зрозуміти всього до кінця. Щось у ньому билося, скрикувало, але невиразне, як ніч. Любов — це кінець руху, просуванню, розвитку, це смерть, це удар, зупинка, тупик. Дзвенить у тобі радість, одуріння й переляк, б'єшся об береги часу і боляче відчуваєш безвихідь і бажання подолати обмеженість часу безміром своїх бажань і пожадань.

«Аби ще в жнива — то було б іще... Нема ж ні жнив, до жнив, до них далеко... Цю жінку я люблю. І цю любов-лелеку не радістю вкриваю, а плачем».

Чи є пам'ять у вітрів? Текучість, буйнощі, несамовитість, а ти стоїш під ними, і над тобою цвітуть небеса, і клекочуть десь у далечі трактори, і пахне стернями й землею, і дівоче лице перед тобою — як вода, як небо, як безмежний простір, і сміх сиплеться з-під вітрів на муки і щастя!

— Дашо...

— Гри...

Мов навіки вмерлі епохи, щезли всі залицяльники, всі, що товклися довкола Дашуньки впродовж двох років її перебування у Веселоярську. Ще бачила Дашунька їхні руки, випуті груди, самовдоволені обличчя, все в них бачила, а в Гриші не помічала нічого: тільки його душу. Слухала його, ніби була сліпа, простягала руки, хотіла доторкнутися пальцями, лякливо відсмикувала їх, бо хіба доторкнешся до душі?

Враз закортіло довідатися, навіщо привела її мати на світ, і нащо зустріла вона Гришу Левенця, і в кому відгукнеться її голос і чому...

— Їдьмо!

Тіло в ній грало кожною клітиною, вона відчувала його об'ємність, опуклість, палаття, висніви, весь світ замикався в тілі.

— Стань тут! Кинь мотоцикл! Підійди до мене!

Може, він вважав, що й до Веселоярська вона приїхала, щоб порятувати його від безглуздої любові до Коті? Приїхала, щоб рятувати себе саму! Належала до дівчат, які подобаються старшим чоловікам. В академії закохувалися доценти й професори. Тоді й заприсяглася: мати чоловіка набагато молодшого за себе! На зло всім. А Гриша тільки на три роки молодший. Мало! Як мало!

— Прив'яжи мене до мотоцикла, бо втечу!

— Як же ти втечеш, як тобі не можна бігати?

— Знаєш, древні греки прив'язували своїх богинь до тронів.

— Боялися, що втечуть?

— Боялися. Їдьмо тепер до тітки Наталки.

— Може, до мами Сашки? От би рада була.

— Ні, ні, до Наталки.

Він кинув мотоцикл під паркан, удвох тихо ввійшли крізь хвіртку в двір. Коло хати, визолочена призахідним сонцем, стояла Наталчина коза Мальфея і дожовувала представницький капелюх.

— Третій,— сказала Дашунька.

— Що? — не зрозумів Гриша.

— Капелюх.

— Звідки ти знаєш?

— А он від двох стьожечки, бачиш?

— Капелюхи ж капронові!

— Мальфея й капронові їсть. І тільки по три одразу.

Вона засміялася, жартівливо заспівала:

Первії свати — під сіньми кіньми,
А другі свати в сінечки ввійшли,
А треті свати в світлоньку ввійшли...

Тоді несподівано цмокнула Гришу в щоку і ще несподіваніше шепнула: «Поцілуй мене в вухо!..» Так ніби чула колись оте вередливе Котине: «Не цілуй мене в вухо!» От і розбери цих дівчат!

Відчуття від першого поцілунку можна зрівняти хіба що з захватом першого астронавта, який ступив на Місяць. Блюзнірство? Але ж буває в житті така мить, якої в тебе вже ніхто не відбере, яка не повториться і ні з чим не зрівняється! Все минає, а це не минеться ніколи. І тіло в тебе легке, як скрипка, і співає, як скрипка, кожною жилочкою.

«Поцілуй мене в вухо!.. Поцілуй...»

Наукові фантасти нічого цього не визнають. Вони пишуть так: «Ніжність душ, розкладена в ряд Тейлора, в межах од нуля до безконечності, сходиться в бігармонійну функцію».

Правнук діда Утюжка не належав до фантастів. Він обома ногами стояв на грунті реальності, тобто на грядках у Наталки за парканчиком, об'єктом його дитячої допитливості була коза Мальфея, та коли в поле його зору потрапили Дашунька з Гришею, він

не дуже й розгубився, виждав, коли поцілунок їхній був найміцніший, і голосно повідомив:

— Гри! А я вже рішив тож: буду комбайпером.

От бач. Чоловік щойно почав ходити до першого класу, а вже вирішив! Та й як тут утримаєшся, коли комбайнери цілують таких дівчат, як Дашунька!

Го-го, коза!

Го-го, сіра!

77

Нарешті ця безневинна розповідь щасливо закінчується. А що попереду? Не вічність — ні, не станемо тривожити цю невловиму категорію, яка примудряється вислизати з наших рук, водночас мовби й існуючи й не існуючи. Нас приваблює тільки суще, зримс, те, що можемо зробити власними руками. Поки не постарів душею, навчися любити і казати правду — пригодиться на все життя. Як кажуть у Веселоярську: ліпше любов без чоловіка, ніж чоловік без любові.

Усім головам вислухающим
Многая літа до конца віка!

В степах та в мандрах —
1975—1976 рр.

ВИГНАННЯ З РАЮ

РОМАН

ПРЕАМБУЛА, АБО ПЕРЕДСЛОВО, ЯКОГО МОЖНА Й НЕ ЧИТАТИ

Кілька років тому (як не пасує таке спокійне словосполучення до спазматичних перестрибів часу наприкінці XX віку!) автор опублікував книжечку «Левине серце». Де вона тепер? Чи навіки втонула в тій давньогрецькій річці Леті, назва якої дивним чином перегукується з нашими словами «пролітати» і «залітати», себто щезати в безвістях, а чи, може, зачепилася за чиєсь критичне перо і розляпується незграбними кляксами в гнітючих переліках імен і назв — ім'я ж їм легіон!

А тим часом автор у своєму пахаб... (замішмо це надто категоричне слово лагіднішим — «зухвальством»), то, отже, у своєму зухвальстві наважувався тішити себе думкою, ніби його книжечка все ж зачепилася десь бодай за самий закрайок пам'яті вдячного читача і ще посилає в світи свої кволі сигнали, як оті відлітаючі від нас галактики, що вмерли мільйони років тому і зникають у безмірах часу й простору темні й безнадійні, а їхнє колишнє світіння ще мчить у космосі і шукає теплих притулків у холодних полях вічності.

Щодо галактик — це коли вірити астрономам. А щодо книжок? Хто поставить свій високий авторитет на захист книжки? Окрім того, книжка — і мільйоноліття? Го-го, коза! Го-го, сіра — як писав сам же автор «Левиного серця» (до речі, проблема кіз у повій книжці знайде свій подальший розвиток). Змобілізуймо всю свою добродушність і пробачливо усміхнімося на таку авторську наївність (і на його нахабство, так, так!). Надто коли згадати, що досі в літературі найвищі мріяння не сягали далі тисячоліть або століть, а нині, з розвитком нашої улюбленої техніки і неймовірного розвою книговидавничої справи, відлік часу для книжок провадиться на десятиліття, а то вже й не на ліття, а на місяччя або ...дення. І справа не в скороминучості й нетривкості авторських думок (коли вони є в книжці, коли є!), а скорше в якості паперу, на якому друкуються книжки, а ще: в якісному складі атмосфери, просто кажучи, того повітря, що в ньому мають вони жити разом з нами. Люди ще якось витримують. Пристосовуються. Адаптуються (слово таке, ніби тебе б'ють чимось дерев'яним по голові, але ти тільки чухаєшся, а живеш далі. Хоч людина й розвивалася разом з тваринами, але вона виявилася набагато стійкішою за своїх диких побратимів. Може, вона й не тварина, а щось загадкове й капосне, як той домовик, про якого всі говорять уже тисячі років, а бачити ніхто не бачив? Тварини не переносять грандіозних досягнень цивілізації і безмовно щезають (ми заносимо їх

у Червону книгу і страшенно пишаємося своїм благородством і благодійництвом!), вмирають, як оті невідомі галактики, ми ж уперто триваємо далі, не маючи іншого виходу, але й не втрачаючи надій. Але книжки наші, надруковані на целюлозному (а не на ганчір'яному, як колись) папері, теж не зносять надмірної концентрації промислових і автомобільних газів у атмосфері і поволі руйнуються, розчиняються і розкладаються, ніби нетривка хімічна сполука. Автор бачив у нью-йоркській Публічній бібліотеці книжки, надруковані п'ятдесят років тому. Від них лишилися тільки палітурки. Сторінки ж нагадували чи то рибальські сіті, чи мережива, чи химерне павутиння. Ні слів, ні думок, ні ідеалів — усе пожерла всемогутня ненауково-технічна революція.

Як боротися з цим новим лихом, які способи вишукувати?

У всі часи людство протиставляло загрозам знищення свою невмирущість, вічну жадобу життя, власне велике право на життя, найбільше право, скажемо ми сьогодні!

У письменника так само може бути єдиний вихід: навзамін книжки забутої, вмираючої, замовчуваної або просто непоміченої чи недооціненої написати книжку нову в сподіванні ліпшої долі для неї. Так з'являється намір продовжити «Левине серце» романом «Вигнання з раю». Намір цілком природний, коли згадати, що принцип намножування, або, як казали стародавні римляни, мультиплікації, належить, може, до найголовніших для людського роду взагалі. Плодіться і намножуйтеся. Хто відмовиться від цього заклику? В цьому легко переконатися, поспитавши малечу, як вона ставиться до мультфільмів.

Книжки «Левине серце» і «Вигнання з раю» можна ще б розглядати як два вагони пасажирського або товарного поїзда. Кожен вагон може існувати й зосібна, а коли його з'єднати ще з одним вагоном, то це вже поїзд. Відомо, що з квитками на поїзди буває тяжко. Скажімо, кум добув квитка в один вагон, а кума — в зовсім інший. Так само й з цими романами. Не всі герої потовпилися в «Левиному серці», декому довелося ждати нового вагона. Були й пасажири небажані, як воно завжди ведеться. Але вже втовпилися — і нема ради!

Отож — «Вигнання з раю».

А ЧОМУ ТАКА НАЗВА?

Називання книжок — справа відповідальна і небезпечна. Це не те, що називання дітей. Там суцільна батьківська диктатура, яка не підлягає оскарженню. З книжками важче. Тут назва одразу породжує всілякі культурно-історичні паралелі або просто примітивні патяки. Тому безпечніше називати книжки або ж просто іменами героїв (жіночі цінуються вище, в чому автор переконався на прикладі Роксолани), або явищами природи (вітри, дощі, сні-

ги, пори року, дні, місяці), небесними тілами (сонце, місяць, зорі, сузір'я, галактики, туманності, квазари, пульсари, навіть чорні діри), просторово-часовими поняттями, а то й аби назвати... А «Вигнання з раю» — що це? Знов біблія, бог, Адам і Єва? Ще одне пояснення того прадавнього юридичного акту (несправедливого, ой якого ж несправедливого!), що його застосував бог до перших дітей свого світу?

Автор застерігає: пояснень не буде! Хоч можна було б і пояснити. Бо в автора є свій погляд на те, що сталося колись у райських садах. Відомо, що там жили перші люди, яких звали Адамом і Євою. Бог вигнав їх звідти, мовляв, за те, що Єва з'їла якесь там заборонене яблуко, а тоді дала його ще й Адамові. Нагадує наших скупих і жорстоких дядьків, що стріляють з двостволок по дітлашні, яка хоче поласувати їхньою садовиною.

Ну, то от. Автор вважає, що бог вигнав Адама і Єву з раю не за якесь там червиве яблучко, а тому, що вони йому набридли своїм неробством. Він трудився в поті чола, а вони спали та їли, їли та спали. Дармоїдствували, одним словом. Він творив, а вони насміхалися. Він керував, а вони знай критикували. Він мислив, а вони жили, як трава. Хто б це стерпів? То й сказав:

— Ага, ви так? То вкусіть же й ісшиїте од тих плодів гірких і з чаш ще гіркіших!

ТО ЩО Ж ТАКЕ РАЙ?

Запитаннячко — хоч і для Принца датського!

Не нами заведено і не нами помічено, що й на небі сяє райдуга, і птахи відлітають у ви-рай (або вирій), і під Новий рік в українській хаті споконвіку був звичай ставити на покуті сніп-рай, і в найзвичайнісінькому та найпепомітнішому сільському[1] рай-оні

[1] Наші мудрі предки вельми гаразд знали, що рай був у селі, а не в місті, як це тепер видається переважній частині нашої молоді. На підтвердження своєї думки автор дозволить собі навести початок «Казання руського», з яким звертался до козаків Богдана Хмельницького тогочасні проповідники, розповідаючи їм про світобудову і надихаючи до подвигів для всілякої перебудови тої світобудови:

«Перед початком, мої дітоньки, світа не було нічого. Хоч запали — то б не трясло. Нікому нічого не далося ані видати, ані відати. І нікому не далося сиротини вигнати, і ніщо нікому не придалося. І яко пишет акафіст у главі двадцять другій і яко мовить псалмиста Харитон з латинниками, ex nihilo nihil (з нічого — й нічого). Чи скажете ж ви мені, мої дітоньки, де на той час господь-бог пробував, що їв і пив і що теж робив, коли неба і землі не було? А правда, мовчите, бо не знаєте, з чого господь-бог сотворив? Наперед сотворив небо і землю. На небі сотворив ангели, сребниї, золотиї, мальованиї з очима соколовими. Під небеси сотворив птахи — ворони, сороки, круки, кавки, вороб'ї й тетери. На землі сотворив свині, корови, воли, медведі і вовчиська. І побудував їм господь РАЙ (підкреслення авторове), плотом міцним огородив і полаттю його підпер. Там же насіяв дубини, грабини, ліщини, вільшини. В городах

все називається з словом «рай», щоправда, не вкладаючи в це ніякого первісного або містичного значення, а маючи на увазі лише географічно-адміністративний поділ.

Але наш рай не має ніякого стосунку до районного поділу.

Нічого спільного не має він і з релігією та міфологією. Щоправда, в означенні цієї книжки стоїть слівце «міфикологія», але тут маються на увазі не поважні й фундаментальні міфи, якими сьогодні смакують вишукані уми, а дрібненькі міфики, з яких хочеться посміятися, та й годі.

То що ж таке рай? Може, щось кліматичне? Вічне блаженство, вічне тепло, всі ходять босі і без дубляпок. Мораль: хто з дубляпкою — в рай не попаде. Може, саме тому споживкооперація і не везе хутряного одягу в наш рай, а все туди, де холодніше: Тбілісі, Баку, Ташкент, станція Кушка. Мабуть, і через те в нас іноді нестача вагонів. Рай міститься неподалік від райцентру і райспоживспілки. Якою мовою там говорять? Адам: я тобі дам, а дам, ох і дам! Єва: є ва-шим і є на-шим, є що їсти, є що й пити. (А чи є в чім походити?) Послухаєш таке та ще подумаєш, ніби тут живуть за принципом Телемського абатства: роби, що хочеш, і живи, як хочеш. Але для цього потрібна державна (у Рабле — королівська) дотація. Не таємниця, що в нас багато хто ще живе на державну дотацію (і досить непогано живе, прямо скажемо!), але це не наші герої.

То що ж? Може, наш рай — просто вибрик мисліі? А звідки вона впилкла? Розбудив її і породив отой чоловік, що взявся перейменовувати село Карпів Яр. Пам'ятаєте? Спершу Світлоярськ, тоді Веселоярськ. Лавина зрушила і покотилася. Бо коли таке село, то чому б не перейменувати ще раз і назвати його вже Веселорай-ськ! Щоправда, це не офіційно, а тільки для внутрішнього вжитку, для гарного самопочуття і духовного комфорту, але слово сказано, і вже воно живе. Є підозра, що в нашому раю навіть живе бог. А де ж йому бути? Колись, кажуть, показувався, глаголив, давав усякі вказівки, тепер сховався і не показується, бо блаженствує. Це вже міфик. У грецьких міфах бог весь час мав працювати, втручатися в події, з'являючись несподівано в найкритичніших ситуаціях. Греки так і казали: бог з машини. Тепер з машини з'являється не бог, а хіба що «жигуліст», який порушив правила руху, або ж уповноважений з області товариш Жмак, цей представник безсмертного племені, на яке не діють ні вказівки, ні постанови, ні народна зневага, ні землетруси, ні міжнародне

насіяв буряка, ріпи, редьки, моркви, пастернаку й іншого хвасту і дерева. І ходить собі господь, глядить, щоб якесь порося не вилізло».

Вже з цього певеличкого уривка (бо казання досить розлегле й повчальне, і автор використав його не тільки тут, а й у своїй книжці «Я, Богдан») видно, що:

а) рай зародився в сільській місцевості;

б) головною турботою творця раю так само, як і нашою нинішньою, було, є і, мабуть, завжди буде дбання про поросят або, як скаже один з героїв цієї розповіді, про тваринництво і його всілякий розвиток.

напруження, ні термоядерна загроза. Жмак — це вже й не чоловік, а щось мовби явище природи, отож вигнати його з раю ніяк не можна, і наш роман зовсім не про те.

Чи буде в раю автор? Пам'ятаючи, що деякі автори мають здатність набридати ще дужче, ніж їхні книжки, треба було б зробити висновки і передбачливо самоусунутись. Однак іноді доведеться навідуватися до своїх героїв, бо інакше не можна. На превеликий жаль, свої мандри до Веселоярська автор здійснюватиме без доктора ерудичних наук Варфоломія Кнурця. Втрата величезна, хоча й непомітна. Як показує веселоярівський досвід, вдячними бувають тільки нащадки, а сучасники так і норовлять випхати цінного чоловіка на пенсію, так ніби він їм поперек горла став. Що було зроблено й з Кнурцем. Чи можна випхати на пенсію доктора ерудичних наук? Гай-гай! А кого не можна?

Рай—це місце, де вже Самусеві ніяк не наб'єш пики. І не тому, що там взагалі нікого не б'ють, а тільки мажуть єлеєм по губах, гладять по голівці і роздають пряники, а просто через те, що Самусь утік з Веселоярська на кам'яний кар'єр у Тахтайку, прихопивши з собою дружину свого молодшого брата Давидка, прозвану в селі Роксоляною. Один великий дотепник сказав: у людини та перевага над машиною, що вона може керувати собою. Самусь скористався з цієї природної переваги і скерував себе на каменоломню. Сам себе вигнав з раю. Але наша розповідь і не про це.

Самусь зник — і Гриша Левенець опинився на першому місці серед механізаторів. Так часто буває в житті: давно вже треба б чоловікові вийти вгору, але там хтось сидить, як корок у пляшці, і тримає тебе тільки тому, що проліз туди давніше.

ЗЕМЛЕЮ БУДЕМ ВОЛОДІТИ

Зіньці Федорівні набрид Зновобрать. В цьому не було б нічого незвичайного, коли б ішлося про жінку й чоловіка, бо ж відомо, що жінкам набридають чоловіки (іноді), а чоловікам — жінки (на жаль, частіше). Але тут стався катаклізм. Зновобрать — одна епоха, Зінька Федорівна — зовсім інший період, а як це узгодити і хто узгодить? Ніхто ще нічого не знав, спали науково-дослідні інститути, дрімали академіки, десь ще тільки народжувалися мудреці, а тим часом з раю йшли і йшли поїзди і, мов категоричний імператив у філософа Канта, лунало: «Дай!»— і Зінька Федорівна мала матеріалізувати цю вимогу, а Зновобрать, хоч і не мав нічого проти, щодалі занурювався в потреби свого покоління, втрачав гнучкість, державну мудрість і право на володіння землею або владою.

Так у Веселоярську виникла урядова криза.

Ясна річ, сам Зновобрать добровільно і в гадці не мав визнавати себе старим та ще й заявляти про це публічно. Але десь воно вже крутилося і моталося, памотувалося на клубок і на вус, призбирувалися факти і фактики, записувалося або й так запам'ятовувалося. Там не прибув па важливу нараду, там не знайшли, коли треба, там когось не зустрів, там когось не провів, там комусь не тее, а комусь не сее. А головним негативним фактором стала Зінька Федорівна, здорова, як риба, рішуча й незламна, жінка без милості і без поблажливості. Треба мені молодого голову сільради! А до голосу голів колгоспів прислухаються сьогодні всі, навіть письменники, для яких село — це голова колгоспу, і квит! І тільки для голови колгоспу, вважають такі письменники (та ніби тільки вони?),— слава й ордени, любов і мудрість, переживання і памагання, а все решта — марнота і суєта.

Ясна річ, відверто і прямо про все це у Веселоярську не говорилося. Пістет до Зновобрать зберігався, декорум не порушувався, все було мовби гаразд, але ж недарма кажуть, що шила в мішку не втаїш. Та й не такий був Зновобрать, щоб спокійно спостерігати, як підгризають його авторитет.

І тому па черговій сесії сільської Ради, в порядку денному якої і не пахло урядовою кризою, Зновобрать попросив слова для позачергової заяви і всіх здивував, засмутив і осиротив:

— Дорогі товариші, кажеться-говориться, прошу відпустити па заслужений спочинок.

Спробували вмовляти. Зінька Федорівна (о фарисейство!) перша, за нею інші, Зновобрать затявся — і ні руш!

— На заслужений, здається-бачиться, треба давати дорогу молодим!

Зінька Федорівна, щоб не втратити моменту, першою ж і почала схиляти до думки про те, щоб задовольнити прохання Зновобрать. Але тут вступив у дію товариш Жмак, що, як висловлюються великі стилісти, з неприхованим подивом спостерігав ці незаплановані події, спостерігав із президії, куди був запрошений урочисто і посаджений поруч з головуючим на сесії Гришею Левенцем, слухав, обурювався, рвав і метав у своїй адміністративній душі. Врешті, бачачи, що треба рятувати становище, він ліктем одіпхнув Гришу, перехопив (порушуючи демократію, прямо скажемо!) головування і промовив у звичному для нього дусі вказівок і розпоряджень:

— Вопрос не підготовлений — снять і не обсуждать!

Тут доведеться розповісти про товариша Жмака трохи популярніше. Взагалі авторові випала досить непрпсмна місія. Треба вводити в цей роман нових і нових героїв, вкидати їх сюди цілими оберемками і про кожного розповідати докладно і зрозуміло. Писати про це обтяжливо і набридливо, а читати ще набридливіше. Та що вдієш — доводиться! Звичайно, читати ніхто нікого примусити не може. Але писати однаково треба. Бо хтось може поцікавитися: а хто такий Жмак? Або там ще хто.

Одне слово, про товариша Жмака.

Товариш Жмак був яскравим представником племені представників.

Яке безглуздя, обуриться читач, і яка стилістична убогість: представник представників! Але тут автор цілковито безсилий. Не рятує його навіть прекрасна українська мова, яку так щедро збагачують наші поети, сміливо вводячи в неї слова, що не снилися і великому Шевченку: *буя, мрево, рвійний, завше, покіль, відтак, котрий, сливе.* Багатство багатством, а ти вимушений писати: представник пред... Щоправда, можна б ще сказати: представник уповноважених. Але це вносить небажану плутанину і може завести нас аж у дипломатичні сфери, де є і просто представники, і представники повноважні, і надзвичайні. А в селі воно все простіше. Спокойніку помагали тут вирощувати хліб, доїти корів і вивозити гній на поля представники (або уповноважені), то як же обійдешся в нашій розповіді без такого представника пред... Тьху! Який псковирний стиль!

Вам уже зрозуміло: товариш Жмак — представник. Але це ще не все. Як формується безсмертний інститут представників? Починається все з області. Область розсилає своїх представників у всі райони. Район, щоб не відставати, розсилає вже своїх власних представників по колгоспах. Скажімо, районний Держстрах їде в колгосп «Переможець» на шарування буряків, а редактор районної газети — в колгосп «Передовик» на заготівлю кормів. Буряки шаруються незалежно від того, є там Держстрах чи його немає (а залежно від наявності робочих рук у колгоспі «Переможець», де їх щороку менше та менше), корми в колгоспі «Передовик» заготовляються так або не так залежно від наявності спеціальної техніки, яку наші високоталановиті конструктори все ще десь конструюють, і від урожаю сіяних трав, а зовсім не від того — сидить там редактор райгазети чи не сидить.

На рівні сільрадівському — те саме. Тут, щоправда, рівень влади не давав змоги посилати представників для вказівок, зате відкривалися необмежені можливості для допомоги. Всіх учителів, медицину, яка була, культмасових працівників — все, що звалося інтелігенцією, мобілізувалося, зобов'язувалося, розганялося й розсилалося на поля, на ферми, в бригади, в майстерні, в усі колгоспні ланки й підрозділи для присутності, для допомоги, для сіяння мудрого, доброго, вічного — читання лекцій, малювання стінгазет, балачок і зітхань, рад і порад.

Але автор надто забалакався і забув про Жмака!

Товариш Жмак був представник обласний. І не з племені Якалів, представники якого те й знають, що грозяться: ятобіпокажу! ятобідам! А з породи Тикалів, у якої трохи інший словник: Тиуменезаспіваєш! Тиуменезатанцюєш!

Можна зрозуміти, якими повноваженнями наділений був товариш Жмак! Чому він опинився у Веселоярську, а не сидів у рай-

центрі? Це вже суто індивідуальне. Товариш Жмак вирішив ощасливити Веселоярськ, як село нове і показове з усіх поглядів, і заявив, що віднині робить колгосп «Дніпро» базовим для свого високого представництва. Яка радість і яка честь!

Не дивно, отже, що товариша Жмака урочисто запросили до президії чергової сесії Веселоярівської сільської Ради.

Хто ж знав, що Зновобрать виступить зі своєю позачерговою заявою!

Але, як уже сказано вище, товариш Жмак умить розібрався в обстановці, спробував захопити владу і поставив вимогу відкласти питання про Зновобрать як не підготовлене.

Зновобрать виступив з рішучим заперечепням. Його підтримала Зінька Федорівна, яка не хотіла втрачати нагоди зіпхнути Зновобрать з керівництва. Гриша Левенець, як головуючий на сесії, обережно, але досить рішуче сказав, що коли питання поставлене, та ще таким авторитетним чоловіком, як сам голова сільради, то відсувати його не можна, а треба обговорити з дотриманням усіх демократичних норм.

Молодий, та ранній, зробив для себе висновок, товариш Жмак і зажадав оголосити перерву на сесії, щоб він зміг зв'язатися по телефону і довести до відома.

— Яка ж перерва, коли ми ще й не засідали? — здивувався Гриша.— Товариші, є пропозиція відпустити товариша Жмака з президії, щоб він зміг довести до відома, а нам продовжити обговорення.

Сесія прийняла пропозицію одноголосно, вже зголошувалися охочі для виступів, а товариш Жмак, вискрегочуючи зубами, побіг до телефону, щоб бити по всіх комутаторах і вузлах зв'язку, і, забувши про свій високий рівень, посилав Гриші Левенцю погрози на рівнях далебі нижчих і малозначніших: «Ну, яжтобіпокажу! Тижуменезаспіваєш!»

Дзвонив товариш Жмак не одноосібно, а комплексно: товаришам Борису Борисовичу, Петрові Петровичу, Федору Федоровичу. В наших місцях керівництво добиралося з такими, сказати б, уніфікованими, або одноманітними, найменнями. Може, для солідності, може, для зручності, а може, й випадково. Але не для сміху, товариші, бо який тут сміх, коли довкола стільки серйозних справ!

Відповідно до рівня своїх співрозмовників, товариш Жмак демонстрував і безмежну гаму телефонного слухання. В цій справі був він невтомно-винахідливий, так ніби закінчив спеціальні курси по вмінню слухати телефон. Збоку це мало такий вигляд:

— Ну, слухаю!

— Так, слухаю...

— Так, так, слухаю...

— Слухаю вас...

— Слухаю вас уважно...

— Слухаю вас дуже уважно...

— Слухаю вас надзвичайно уважно...

— Слух...
— Сл...
— С...

А тоді вже просто — ах! І засьорбує товариш Жмак повні свої груди повітря, і завмирає, а проводи гудуть, а простір гримить, і слова летять, піби чайки в пісні Дмитра Гнатюка,— яка радість і яке блаженство!

Тут ще треба кілька слів для опису товариша Жмака, аби ви часом не переплутали його з кимось, аби впізнали, щойно зустрінете. У товариша Жмака здоровенна голова (щоб тримати в ній усі вказівки), лице просторе, так що на ньому вільно малюється і належна догідливість (для всього, що вище), і грози та завірюхи (для всього, що нижче). Тулуб у товариша Жмака досить щільно і доцільно обкладений м'язами для того, щоб у потрібну мить нахилятися (або схилятися) в потрібному напрямку. Коли людина схиляється-нахиляється, то мимоволі (за законами земного тяжіння чи там якоїсь еволюції) доводиться відставляти одну частину тіла для противаги. Не станемо приховувати: товариш Жмак для противаги мав що відставляти. Одним словом, чоловік солідний і голосом, і статурою, вже не кажучи про становище і авторитет.

Переговоривши по всіх належних телефонах, товариш Жмак повернувся до залу засідань сесії, зайняв своє місце в президії, став слухати і вжахнувся. Поки він був відсутній, тут не тільки не подумали зняти питання як непідготовлене, а добалакалися до ручки! Зінька Федорівна гнула потихеньку до того, щоб задовольнити прохання Зновобрать. Хоч вона й голова колгоспу, сила й авторитет, але однаково ж жінка, а жінки некеровані й анархічні, тут товариш Жмак мав тверде переконання, і не можна висувати їх на керівні посади. Утворилася за цей час і група прихильників Зновобрать на чолі з заслуженим виконавцем Веселоярівської сільради дядьком Обеліском. Їхній девіз був: не відпускати Зновобрать ні за які гроші! До цієї групи належали, крім Обеліска, Раденький і Солоденький, Благородний і Первородний, Таксобі й Нітудиніслоди. Платформа цієї групи була б дуже до смаку товаришеві Жмаку, але поки він розбалакував по телефону, дядько Зновобрать зумів перекопати своїх найзапекліших прихильників, і тепер навіть Обеліск пропонував задовольнити його прохання, але висунув пропозицію, від якої Жмак увесь похолов:

— Обрать нашого заслуженого товариша і соратника почесним головою нашої сільської Ради!

Товариш Жмак, як уже сказано, весь похолов, але тут же весь і стрепенувся, підскочив і вгатив кулацюрою (ми забули зазначити, що кулаки в нього були кілограмів по десять кожен) по столу:

— Не пол-ложено!

— Не положено, а ми положимо,— спокійно сказав Обеліск.— А коли наш улюблений товариш піде від нас на вічний спочинок, то водрузимо йому перед сільрадою обеліск. І напишемо все, що треба.

— Почесний голова не положений для сільради! — вперто повторив товариш Жмак.— Прошу цього питання не порушувати.

— Та й не треба порушувати,— попросив слова Зновобрать.— Хіба я вимагав того почесного чи там якого? Коли треба, то обіцяю передавати свій досвід новому голові, поради там, ну, як кажеться-говориться, все, що треба.

Обеліск вмить ухопився за ці слова.

— Радником! — загукав він.— Призначити Свиридона Карповича радником сільської Ради і определить кабінет з телефоном і все таке інше!

— Радника для сільради теж не положено,— вже спокійно пояснив Обелісковi (яке наївняччя, яке провінційно-глибинне наївняччя!) товариш Жмак.— Існує штатний розпис, все затверджено, є порядок. Коли ж ви хочете провести товариша Зновобрать з належною пошаною, то можете висловити йому подяку, записати її, вручити урочисто.

— Та нащо писати? — махнув рукою Зновобрать.— Що ж мені — для зберігання тої подяки нову хату поставити, абощо! А коли справді люди хочуть, щоб я радником, то без усяких штатів і зарплат (бо пенсію ж заробив персональну в держави вже давно), на громадських засадах,— чого б же й не згодитися?

Від громадських засад товаришсві Жмаку заціпило. Нічим крить. Треба було переходити в інший стан. Вже не твердокамінного представника, а м'якої воскової фігури.

— На громадських засадах — це можна,— згідливо мовив товариш Жмак,— але, товариші, я ще раз хочу вам нагадати про непідготовленість цього питання. Припустимо, що ми сьогодні увільняємо Свиридона Карповича від обов'язків... Але ж у нас немає кандидатури на цей пост!

— У вас немає, а в мене є,— сказав Зновобрать.

— Як то? Без погодження?

— А яке тут погодження, коли всі ми знаємо цього товариша!

Тут стривожилася навіть Зінька Федорівна, яка про зняття думати думала, а про наступника Зновобрать якось забула. Ну, а зал закипів, розклекотався і розгойдався:

— А хто ж?

— Хто?

— Кого маєте на увазі?

— Хто може?

— Кого обирати?

— Голосувати за кого?

— Де знайшли?

— І як?

— А коли?

— Та де ж нам шукати? — розвів руками Зновобрать.— Тут і шукати не треба. Гриша Левенець, обраний нами сьогодні головою сесії, головує як? Як треба?

— Як треба! — загукали депутати.

— А коли як треба, то чого ж нам ще треба? Пропоную обрати головою нашої сільської Ради товариша Левенця. Кажеться-говориться, пропоную замість себе. Маю я таке право?

— Маєте! — залунало в залі.

— Повне право!

— А чого ж!

— Ще й як!

Але тут Зінька Федорівна подала свій авторитетний голос:

— Левенець — наш найкращий механізатор.

Товариш Жмак миттю підпрігся й собі:

— Ми не дозволимо розпорошувати механізаторські кадри!

Рішучим тоном він хотів надолужити безповоротно втрачене. Випустив ініціативу з рук. Не в тому напрямку пішла сесія, ой не в тому! Перепаде йому, ой перепаде! Треба рятувати становище, поки не пізно.

— Не дозволимо розпорошувати! — повторив він категорично.

Але демократія авторитетів часом не визнає, а тільки й поровить, як би їх зіпхнути. Розумних доказів слухати не хоче, бо чує тільки власний голос. Вмовляння зневажає. Наказам не скоряється. Погрози відкидає. Заборони ламає.

А ще ж є вищий ступінь демократії: справжнє і послідовне народовладдя. Для нього найперше — гостре відчуття справедливості і якнайвища доцільність у судженнях і діях.

Зінька Федорівна і товариш Жмак, самі того не бажаючи, замахнулися на головні основи народовладдя.

— Як то — не дозволите? — захвилювалася сесія.

— Що це таке?

— І чому механізатора не можна обирати?

— Що ж, механізатор не чоловік?

— І його не можна головою!

— Та я он знаю заступника міністра, який колись був трактористом!

— А отой письменник, що до нас їздить,— він теж трактористом був!

— Та ні, він далі причіплювача не пішов.

— Зате потім бухгалтером колгоспу був.

— Не плутай грішне з праведним: бухгалтером кожен дурень зможе!

Колгоспний бухгалтер, який теж був на сесії, не втримався:

— Прийдеш до мене меду виписувати — я тобі випишу за дурня! — гукнув він.

Загримів сміх, а сміх, як відомо, очищає або, як казали стародавні греки, викликає катарсис. Щоправда, катарсис греки частіше викликали всілякими трагедійними діями, не зупиняючись навіть перед бузувірствами, на які великими мастаками були їхні боги і герої міфів. Але про богів і про міфи ми ще поговоримо при нагоді, а тим часом треба закінчити з урядовою кризою у Веселоярську.

Одне слово, сесія перейшла до діла:

— Обговорювать кандидатуру! — залунали голоси.

— І голосувать!

— Левенець достойний!

— Хочемо Левенця!

Обговорення було одностайне. Гришу до слова не допустили. Головування на сесії перехопив Зновобрать і успішно довів справу до голосування.

— Тепер, кажеться-говориться,— сказав він Гриші,— проводь голосування про увільнення мене від обов'язків.

Гриша провів процедуру, Зновобрать увільнили, записали подяку, рекомендували новому керівництву використати його радником на громадських засадах. Після цього Зновобрать провів голосування по виборах нового голови.

Левенця обрали одноголосно.

— Вітаю і бажаю! — першим потиснув йому руку Зновобрать.— А тепер твоя перша керівна промова. Плани і все, як кажеться-говориться!

Гриша, не маючи досвіду парламентської діяльності, промимрив слова подяки, потикав-помикав про плани на майбутнє, аж нарешті здогадався і насамкінець попросив товариша Зновобрать сказати своє мудре напутнє слово всім депутатам, сільвиконкому і взагалі їхньому Веселоярську.

Зновобрать згодився, пішов до трибуни, попив водички з графина, оглянув зал і президію, тоді сказав:

— Кажеться-говориться, дорогі товариші, я ще б і попрацював трохи, хоч і старий, бо сьогодні яка ж воно старість? Сьогодні, здається-бачиться, вже й старість не старість.

Зал слухав мертво.

— Але, товариші,— вів далі Зновобрать спокійненько собі і роздумливо,— скажу вам оце прямо: все я терпів і міг би й далі терпіти, а от кіз уже не зміг! Кажеться-говориться, прийшла коза до воза і сказала: ме-еке! Того й попросився у вас і дякую, що прислухалися до моєї просьби.

І кинув погляд з-під брів на товариша Жмака, а тоді на Зіньку Федорівну. І нікуди не сховаєшся від того, і не зіщулишся, і не змалієш, бо й товариш Жмак та й Зінька Федорівна укомплектовані не для змаління, а для викрасовування. Тут же виходила деяка невідповідність. А невідповідність породжує сміх і регіт.

Який тільки регіт запанував на сесії! Непарламентський? Згода. Зате справедливо і корисно для здоров'я. Тим, хто регоче.

А реготали від козячого питання, або ж козоепопеї.

КОЗОЕПОПЕЯ
(Ексордіум [2])

Козяче питання у Веселоярську вигадав, підготував і провів з усім адміністративним блиском товариш Жмак.

Для нього це було питання життя або смерті. Чому? Пояснимо. Річ у тім, що після прийняття Продовольчої програми і перебудов у керівництві сільським виробництвом над інститутом представників нависла загроза знищення. В деяких областях представників знищили одразу, подекуди до їхніх послуг ще вдавалися, але, як-то кажуть, нерегулярно, себто вряди-годи, в нашій області вони доживали останні дні. І ось тут товариш Жмак сполошився. Як же це — він більше не представник, не цар і не бог, не проїде більше райшляхами з таким супроводом, ніби він керівник дружньої держави з офіційним візитом, не засяде в незареєстрованій кімнаті райчайної і не подадуть йому курячих пупків у чорному соусі. Як це можна пережити і чи можна взагалі пережити!

Жмак кинувся до товариша Бориса Борисовича, до товариша Петра Петровича, просив, умовляв, обіцяв, благав дати йому можливість, спробу, шанс, повірити, попадіятись, показати себе. Ну, всіх представників, так би мовити, анулювали, а його, Жмака, хай зоставлять. Хоч на короткий час. В райони більше не посилають? Він згоден на колгосп. В найпередовіший, у найбагатший, де вже всього досягли, де все є, а він зробить так, що досягнуть ще вищого і буде ще більше! Вигадає такий почин, що прогримимо на весь Союз! Слово Жмака! Товариш Борис Борисович поставився до запевнень Жмака досить скептично. Скільки років їздили жмаки представниками в райони? В Продовольчій програмі сказано прямо: дати змогу і не заважати тим, хто вирощує хліб і дає м'ясо. Жмак кинувся до товариша Федора Федоровича — той теж його не підтримав. Перебудувалися, подумав Жмак, і вдарився до товариша Петра Петровича. Натурчав тому в вуха про почин, з яким прогримлять, наспівав сиренних обітниць і зваб, натякнув на свою вірність і відданість, а також готовність підтримати Петра Петровича, коли виникне надзвичайна потреба,— і одержав підтримку, розуміння й благословіння.

Не наше діло вдаватися в делікатні подробиці взаємин товаришів Бориса Борисовича і Петра Петровича, але можемо натякнути пунктирно, що Петро Петрович спав і бачив себе на місці Бориса Борисовича, а тому... (яка все-таки несправедливість панує в історії! Той, хто винайшов колесо, лишився безіменним. Автор «Слова о полку Ігоревім» так само вирішив продемонструвати скромність перед історією і вічністю і не полишив нам свого імені. Зате французький лікар — тільки подумати — лікар! — Гільйотен,

[2] Автор просить пробачення в читачів за це іноземне слово, яке, власне, означає: приступ, початок,— і яке він тут вживає тільки для того, щоб не відставати від тих письменників, що вже навіть романи називають іноземними словами.

вигадавши найстрашніше знаряддя для страти людей, дав йому своє ім'я — гільйотина. А от чоловік, який уперше застосував у письмі три крапки, цей універсальний знак замовчування, ухиляння від істини, цю найхитрішу на світі формулу на здогад буряків, щоб дали капусти,— цей справді геніальний чоловік благородно вирішив лишитися безіменним. Ми могли б справедливо вигукнути: яка несправедливість історії!)

Одне слово, товариш Петро Петрович виявив довір'я до Жмака. Пояснювати це можна всіляко. Може, сподіваннями на обіцяний почин, з яким область прогримить і прославиться (а хто б же був проти!). А може, тою загадковою хворобою, що зветься дифузний склероз, який проникає не тільки в тебе, у всі твої клітини, а й до сусіда, коли він до тебе тулиться, не так фізично, як символічно.

Між Жмаком і товаришем Петром Петровичем катастрофічне зближення відбулося саме не фізично, а символічно. Як-то кажуть: біля дурня і сам дуріеш. Петро Петрович став на захист Жмака, і того послали представником до Веселоярська.

Не наше діло встручатися в механіку взаємин Бориса Борисовича і Петра Петровича. Хто там кого під'їдає, хто кому підкладає оту сільськогосподарську тварину, з якої роблять смачні ковбаси, хто там копає, а хто підкопується. У нас — Жмак. А в того — обітниця. Запевнення. Юс юрандум, як казали у давнину. Себто: клятва.

Як Цезар, він прибув до Веселоярська, прийшов, побачив, став метикувати. Ясна річ, перед цим добряче закусив.

Отож, добряче закусивши і запивши все... кухлярою сметани, товариш Жмак став рватися до починy.

Тут ми потихеньку починаємо запурюватися в стихію новітньої міфикології, а це вже потребує окремого пояснення. Всім відомо, що греки (та й інші народи) вигадали колись чимало барвистих міфів, простіше кажучи, розкішних побреховок, про пригоди богів, героїв і всіляких казкових істот. Як виникли міфи? Можна припустити, що поштовхом до того чи того міфа була справжня подія, а вже згодом кожен, хто про неї розповідав, щосили намагався виказати грайливість свого розуму і невтримність уяви,— ось так і понамотували на ті справжні події цілі клубки вигадок і безглуздь, а ми тепер маємо все це розмотувати! Як сказав поет: скільки того дива впало на прядива!

Почин, коли він помагає людям працювати й творити, полегшує життя і діяння,— це велика і прекрасна сила. Та коли до починів починають присмоктуватися ті, хто дбає тільки про власну славу і блага для себе, тоді відбувається те саме, що в стародавніх греків, тобто живе життя підмінюється мертвонародженою вигадкою. Але в греків життя текло повільніш, ніж у нас, вони мали доволі часу на поетичні прикрашання своїх вигадок — тому й міфи. А сьогодні не дуже розженешся між двома черговими засідання-

ми, трьома нарадами, п'ятьма симпозіумами, двадцятьма нагінками і десятьма проробками. Та ще весь час доводиться озиратися, щоб ніхто тебе не випередив. Ось так і народжуються не міфи, а тільки міфики, і живуть вони відповідно теж надзвичайно мало, змагаючись уже не з вічністю, а з отою термоядерною плазмою, що існує тільки мільйонні частки секунди.

Справжній почин живе цілі десятиліття і входить у життя народу корпстю й піднесенням, фальшиві почини — міфики — холодно зблискують тільки перед очима тих, хто їх вигадав, але й короткого зблиску для деяких людців виявляється достатньо, щоб погріти руки. Головне для них: вискочити поперед інших і крикпути першим. Прокукурікав, а там хай і не світає. Принцип передовізму: бігти навіть поперед того, хто біжить перший. Чому людство досі до цього не додумалося? Бо воно було відстале й малописьменне. А товариш Жмак мав аж дві вищі освіти. Щоправда, обидві заочні, а заочна освіта — це така штука, що ти її не бачив ніколи, а вона — тебе, але ж однаково ти маєш величезні переваги над малописьменністю наших предків. Ось так товариш Жмак з висоти своїх двох заочних освіт, свого багатолітнього представницько-керівного досвіду і своєї певситної жадоби прославитися, прогриміти, промайоріти, ввірватися в легенду й міф (він ще не знає, що далі міфика ніхто його не пустить!) налетів на Веселоярськ, упав, як шуліка на курку, проголосив сміливо, відверто, натхненно: прагну почину! Прагну, хочу, жадаю! Хочу і журавля в небі, і синицю в жмені! І хто б тут вистояв, хто б не піддався, чиє серце залишилося б байдужим? Але Жмак розумів: коли вигадувати, то щось незвичайне! А що саме? Свинокомплекс? Є вже в Калиті під Києвом. Районний зоопарк? Є на Чернігівщині, в Менському районі.

І тут товариш Жмак ляснув себе по лобі! Багато років перебуваючи в керівництві, пам'ятав він про волюнтаристську заборону розведення кіз. Кіз усунули зі статистики так само, як коней. А що усувають зі статистики, те щезає, може, й навіки, як воли або худоба сірої української породи.

Треба віддати належне товаришеві Жмаку: він був реаліст. Він розумів, що відродити українських волів йому не дано, бо де ж внайти кадри, які б після всіх досягнень науково-технічної революції захотіли користуватися цим найповільнішим транспортом в історії людства. Щодо худоби сірої української породи, то тут товариш Жмак мав тверде переконання: чого я не знаю, того нема! Він не чув про таку породу, отже, її не може бути!

Але кози. Коза — це вам не віл, і не корова сірої української породи, і не індійський слон, і не уссурійський тигр. Козу можна відродити, а зробить це хто?

І тут Жмак, забувши (а може, й не знаючи) про категорію історичної скромності, вирішив, що саме він покликаний

відродити й утвердити козу на українській землі в державних масштабах.

Ось так воно й сталося. Жмак урівноважив усі «за» і «проти» і так постав перед Зінькою Федорівною з думкою: коза — наше майбуття. Зінька Федорівна, вважаючи, що товариш Жмак передає вищі вказівки, малодушно згодилася з ідеєю створення козячої ферми у Веселоярську, але дядько Зновобрать, як найвищий представник Радянської влади в селі, не міг пристати на цю безглузду ідею і висловив свою незгоду на всіх рівнях. Чому його не снитали? Адже він, володіючи історичною пам'яттю, знав те, що навіть не снилося ні Зіньці Федорівні, ні товаришеві Жмаку, ні навіть усім новітнім філософам. За його життя було всього. Перемоги й поступ вперед, перебудови. Тепер ще кози? Кури ж засміють! Не знав Зновобрать, що Жмак діє не одноосібно, а при підтримці й найбільшому сприянні товариша Петра Петровича. Коли той почув про кіз, то аж заяскрів од адміністративного захвату. Отут він уже справді підкладе товаришу Борису Борисовичу не саму свиню, а й козу на додачу! Недооцінити такого чоловіка, як Жмак! Розкидатися такими кадрами! Значить, так, сказав Жмакові товариш Петро Петрович, козячу ферму в колгоспі «Дніпро» ми організуємо не просту, а валютну. До валюти Жмак не додумався б пі за які гроші, це було видно й не для такого проникливого погляду, як у товариша Петра Петровича, але саме за це товариш Петро Петрович ще дужче вподобав Жмака і вже навіть став його любити. Ми закупимо кіз за кордоном, пояснив ошелешеному від щастя Жмакові товариш Петро Петрович. А раз так — кози будуть валютні. Оцінюєш? Тепер скажи, в якій державі найзнаменитіші кози? Незважаючи на свою велику голову, Жмак мислив тільки категоріями суто вітчизняними. Та й те сказати: таку країну, як наша, не те що голова, а величезний комп'ютер не охопить і не осягне. Куди вже тут ще й на закордони розпросторюватися! Нащот закордонної кози — я цього питання не підробляв, щиро визнав Жмак. А ти підроби, підроби, ласкаво порадив йому Петро Петрович, і в триденний строк. Можу зорієнтувати. Бери так: Грецію або Туреччину. Можна б Ліван, але там суцільні конфронтації. З Індії — далеко везти. Доведеться літаком, а скільки ти їх у літаку привезеш? В Індії добряча коза, пожвавішав Жмак, жінка моя казала, ніби там усі кози мохерові, з тонюсінькою вовною. От би нам завести! Для мохеру треба клімат відповідний, мудро зауважив Петро Петрович, в нас же не клімат, а несприятлива погода. Тут треба козу кріпку. Я так думаю, що турецька б підійшла найкраще. Але грецька теж: порода! Може, грецьку? «А продадуть?»— обережно поспитав Жмак. «Домовимось,— заспокоїв його товариш Петро Петрович,— твоє діло тепер — готуватися до приймання кіз. Підшукай там, кого послати до Греції».

КОЗОЕПОПЕЯ
(Наррація [3])

Жмак примчав до Весслоярська і звелів скликати актив. Доповідь робив сам. Про що? Звичайно ж — про міжнародне становище. І все навертав на Середземне море, де надто напружена обстановка, а тоді на Грецію, де обстановка знормалізувалася і провадиться послідовна демократизація. Насамкінець Жмак ні з того, ні з сього перескочив на кіз і заявив, що треба послати до Греції по кіз досвідченого спеціаліста.

Але не всі такі вже свідомі. Не розворушиш їх ніякими доповідями, ніякими починами. Пішли пісні-приспівування, хихоньки та хахоньки, так ніби перед ними й не сам товариш Жмак, а якась несерйозна гра.

— Послати? — загукали веселоярівці.— А то ж куди?

— Та куди ж? Туди, де кози пасуть!

— То нащо ж там ще й спеціаліст?

— Кізонько-лебедонько, стань на порозі на одній нозі — ввійдеш до хати, будемо скакати... Гоцки... Гоцки!..

— Де коза ходить, там жито родить...

— Де коза туп-туп, там жита сім куп...

— Голосувать за кіз!

— Козоголосування!

— Козлогаласування!

— Ха-ха-ха!

— Га-га-га!

— Хто б же туди поїхав? Хіба наш завфермою?

— Та він же проп'є по дорозі всіх кіз!

— І вагон проп'є!

— І вагон — го-го-го-го!

Жмак любив, коли сміялися, тільки щоб не з нього. І це тоді, коли він висунув таку пропозицію! Хтось колись навіяв Жмакові, що він ціле життя має командувати, хоч був до цього ще менш здатний, ніж коров'ячий хвіст.

— Тих-хо! — загукав Жмак.— Що за несерйозність? Товаришу голово сільської Ради, наведіть порядок!

— Та хай люди посміються, кажеться-говориться,— прискалив око Зновобрать.

— Нам треба рішать серйозні питання, а не хахоньки розводити,— пристукнув по столу Жмак.

— А ми його в робочому порядку,— запропонував Зновобрать.— Підберемо кандидатуру, обговоримо, затвердимо, проінструктуємо, а вже тоді хай і їде собі...

Сам же задумав по-своєму помститися Жмакові, хоч задум той заховав так глибоко, що не розпізнав би його й сам. Як сказав

---

[3] Розповідь.

вельми образно поет: у бджіл учіться, котрі дуже вдало уміють застосовувати жало. Позбутися Жмака Зновобрать не міг, тож і задумав ужалити його. І вже за день Веселоярськ довідався, що сільрада рекомендує для поїздки до Греції по кіз заслуженого колгоспного фуражира Петра Безтурботного!

Балачок було! Як же: Петро Безтурботний — за кордон! Всі сходилися на тому, що це його просунув спн. У районі ж, начальство там якесь, от і поміг батькові. «Тю,— казали інші,— та він би сам поїхав, а не Петра туди пхав!»—«Сам?— зневажливо спльовували ще інші.— А може, той Йван і так там і спить по загряницях? А тепер захотів ще й батька, значить».—«Та він би лучче матір свою, Вустю!»— не згоджувалися перші. «Вустя малограмотна і дуже криклива,— пояснювали другі.— Можуть бути міжнародні ускладнення через її язик. А Йван їхній хоч і ледащо, але метикований».

Коли питали Петра, як це він удостоївся, той тільки цвьохкав батогом. «А мені, щитай, однаково. Їхать — то й їхать!»—«І що ж тебе — викликали, чи як?» — допитувалися дядьки. «А куди мене викликать? Щитай, голова наш Зновобрать побачив мене на возі, спитав, чи поїду, а мені, щитай, хіба не однаково? Куди пошлють, туди, щитай, і поїду».

Товариш Жмак не міг пустити таку важливу справу на самоплив. Він звелів викликати Безтурботного до сільради для інструктажу. Зробив це, ясна річ, дядько Обеліск, який незмінно виконував роль сільського виконавця вже років з сорок, бо ніхто не хотів на цю доволі непрестижну і немеханізовану посаду. Щоправда, коли Веселоярськ став показово-взірцевим селом, дядькові Зновобрать вдалося роздобути для сільради мотоцикла з коляскою. Тепер треба було б на виконавця комсомольця, та, бач, мотоцикл був, а комсомольця не було. Дядько Обеліск далі виконував свої звичні функції прадавнім способом, себто пішки, без мотоцикла.

Поки він знайшов Петра Безтурботного, слово «інструктаж» вилетіло йому з голови, лишилося тільки якесь дзижчання, а тому він і не сказав Петрові нічого, а тільки всівся до нього на воза і махнув рукою в напрямку сільради.

— Підвезти? — поспитав Безтурботний.

— Давно вже б ліквідувати твій транспорт як клас,— сказав Обеліск.— Та вже вези.

Жмак довго варив воду з Петра.

— Ви розумієте, яку відповідальну справу вам доручають?

— Та хіба я, щитай, не знаю!

— Ви повинні знати, що тепер у Греції іде демократизація суспільства, а ще недавно панувала диктатура чорних полковників!..

— Та я, щитай, он уже скільки год фуражиром. І коней, і корів, і свиней годував. Мені, щитай, воно все однаково: полковники чорні чи білі...

— Ви повинні до кінця усвідомити.

— Та я, щитай, уже... Кажуть, там кіз забрати!

— Це кози не прості. Це валютні кози. Ви знаєте, що таке валюта?

— Таж у нас у селі баба Валюта є.

— Це не те. Валюта — це найвища цінність. Державне надбання.

— Тоді, щитай, не бачив. Мать, проспав...

Одне слово, закордон — це не те, що на возі фуражиром: сів, вйокнув, смикнув віжками і поїхав. Закордон — це тобі не свинячий хвіст, що завжди закручується вгору, а не вниз. Є над чим подумати.

Та все ж Петро Безтурботний вирушив. І не просто в подорож, а в легенду, в міф і в епопею.

КОЗОЕПОПЕЯ
(Інтермедія)

Почувши про кіз, прискочив до Веселоярська Хуторянський Класик Весняноцвітний. Це мовби двійник автора, або, як кажуть учені люди, його альтер его. Автор любить показові села, а тут вненацька така радість: показове село і в ньому показові кози!

Боже, як стрічали у Веселоярську Хуторянського Класика! Несли орифламами[4] з його цитатами, квіти, плоди, всіляку закуску у сором'язливо прикритих рушничками кошиках. Хуторянський Класик упав на землю, обіймав її, промовляв палко: «Земленько рідна! Припадаю до тебе грудьми й коліньми! Колись тупцяв тут ноженятами маленькими, як козячі ратички. А тепер що? Люди добрі, що тепер? Трактороки та комбайнюри тисячопудово чавлять святу земельку, нищать, руйнують структуру грунту. А ви знов козеняток, щоб порятувати землю. Спасибі вам, дорогі краяни!» І на додачу процитував чи то своє, чи позичене, але таке доречне для нього і геть дурне, як на гадку веселоярівців: «О хутори, хто вип'є сон і сум ваш давній?»

Дядьки стояли ні в сих ні в тих, покурювали, покахикували, нишком посміювалися. Голосно сміятися ніхто не посмів, бо все ж таки класик, хоч і Хуторянський, а що чоловік книгодурствує лукаво, то про те вже хай у столицях мають клопіт.

Автор теж втручається в інтермедію тільки для того, щоб сповістити, що Хуторянський Класик (тобто ж автор!) відбув до своїх парнасів, так і не діждавшись кіз.

Та й хто б діждався?

---

[4] *Орифлама* — це плакат на двох дрючках. Слово грецьке. Дуже давне і дуже красиве. Його вживали класики і неокласики. Вжив і автор, щоб не пасти задніх.

КОЗОЕПОПЕЯ
(Кульмінація)

Далі все сплутується, переплутується, заплутується й запаморочується. З одного боку — природний розвиток подій, а з другого — коментар Петра Безтурботного до цих подій.

Петра питали:

— То як же ти ото поїхав тоді?

— А як? — позіхав Петро.— Взяв, щитай, вірьовку, сокиру, піддяганку ватяну, плескачів, сала, пиріжків з квасолею, свипячих кишок з пшоном і вишкварками на дорогу — і гайда! Сів у вагоні й спдів, щитай, поки приїхав. А там кажуть: ось твої кози, перещитай. Ну, перещитав. Двадцять дві кози і два цапи. Один білий, другий чорний. Волосаті й рогаті, як чорти.

Далі в Петра було якесь затьмарення чи затемнення, як ото в кінофільмах. Ще пам'ятав, як їхав чи то через три, а чи й через чотири держави. Сидів у вагоні, їв плескачі з салом і свинячі кишки з пшоном і вишкварками. Животом Петро вдався міцний і терплячий, то якраз саме про таких один поет сказав: «О шлунки хліборобів! Ціну скласти спроможні їм хіба що тільки ті, кого катар чи ще якісь напасті терзають безперервно в животі».

Для кіз з місця відправки виданий був фураж, себто по оберемку якогось колючого сіння на кожну козу й на двох цапів. Розрахунок був на три дні путі: один день по Греції, один на сусідні держави, ще один — щоб доїхав Петро до своєї станції.

Дядькам кортіло почути про те закордонне сіно.

— Та чи я його бачив? — спільнував спересердя Петро.— У вагоні ж темно, щитай. Ліг я спати, а прокинувся — кози з'їли все до цурки! І з-під мене все повисмикували. Дивлюся — ні сіна, ні піддяганки, ні пиріжків з квасолею! І трьох днів не стали ждати — потрощили все за одну ніч. Мать, ті греки їх мені голодними всунули...

Кому доводилося їхати три доби в вагоні з голодними козами? Але що три доби впорядкованого пересування по залізниці порівняно, скажімо, з двома тижнями безладних мандрів козячого вагона по станціях і полустанках нашої безмежної залізничної держави!

А Петрові Безтурботному на роду написані були саме оті два тижні!

За перші дві доби вагон з козами благополучно, згідно з розкладом, проїхав через три держави, тоді під ним змінили колеса, щоб поставити на рідні колії,— і ось уже виглядай свою станцію! Кози мекали поліфонічно, і Петрові вчувався в тому меканні тільки незпачний голодний сум, і тільки брак філософської освіти і незнання новітніх теорій міфологізму не дали йому змоги вчасно почути в тих звуках зловісну музику сфер.

Не знав Безтурботний і того, що кози наділені чуттям передвіщень і вже наперед бачать, що вагон їхній не піде прямим ходом

до потрібної станції, а буде дочіплюватися й перечіплюватися до найнесподіваніших поїздів, запихатиметься в тупики, заганятиметься в інші області і навіть у сусідні республіки — і так цілих два тижні! А фураж був виданий з точного розрахунку — цок-цок! — як у аптеці.

Кози дуріли з голоду. Мекання стояло таке густе, що на станціях збігався люд послухати дивні концерти.

Петро пояснював згодом своїм односельцям:

— З голоду й не так ще заспіваєш! Я сперва, щитай, спав і не прислухався, а тоді дивлюсь, а на мене оті два рогаті чорти пруть! З обох боків підступають і рогами наміряються, наче кишки з мене хочуть випустити. А кози з голоду вже й вірьовку мою зжували, тепер за вагон взялися — стінки так дружно бриснували, що вже скоро й дірки попрогризають! Ну! Я тоді за сокиру та надвір!

Поїзд саме стояв у полі перед світлофором, отож Петро вискочив з вагона і став рубати зелені насадження в приколійній смузі відчуження. Нарубав, кинув у вагон, насилу встиг сам туди вскочити, бо поїзд уже рушив.

Але тепер кормова проблема вже була вирішена. На кожній станції або перед світлофорами в полі Петро вискакував з вагона і рубав усе зелене, усе, що бачило око, усе, що згризуть його валютні пасажири. Не знати ще, як би воно все повернулося, коли б це були прості низькопородні кози: може, й подохли б від таких випадкових і часто неспоживних кормів. Але Петро віз тварин високопородних, за ними тисячі років, тому Петрові кози трощили все підряд, їли вічнозелені насадження, хвойні й листяні породи, з колючками й без колючок, соковите й сухе. Вони пожерли б і світлофори, й водокачки, і станційні будинки, а може, навіть рейки. Петро мимоволі виступив рятівником нашого залізничного господарства. Але хіба ж люди вміють належно цінувати благородство? Про страшного чоловіка, який вискакує з вагона і несамовито рубає на станціях усе зелене, полетіли довкола найхимерніші чутки, його малювали якимсь збісілим нищителем, ворогом зеленого царства і всього довколишнього середовища, сполошилися службові особи, стривожилася громадська думка, залунали гнівні голоси: «Куди ж дивиться міліція?»

Залізнична міліція спробувала затримати дивного чоловіка з сокирою. Але той мало не цюкнув молоденького міліціонерика, що підступив до нього на якімсь роз'їзді. Тоді вирішено влаштувати цілу облаву на рубача. Однак через неузгодженість дій залізничного розкладу і непередбачуваного пересування вагона з козами виходило завжди так, що облава ждала Петра в однім місці, а він вискакував зі свого вагона в зовсім іншому і рубав, аж тріски летіли.

Коли нарешті вагон з козами прибув куди треба і зустрічати його виїхала ціла делегація на чолі з самим товаришем Жмаком, то побачили вони худого, оброслого чоловіка з несамовитими

очима, побачили, як зістрибнув він на землю і, ні на кого не зважаючи, кинувся до лісопосадки й став рубати гілля.

— Тримайте його! — закричав Жмак.— Це в нього буржуазні пережитки!

Петра насилу вмовили кинути сокиру. Не хотів нікого слухати, добре, що Зінька Федорівна здогадалася взяти з собою Вустю, і та звабила свого чоловіка пахощами теплих плескачів зі сметаною. Петро пожбурив сокиру, сів на землю коло вагона і мовчки став їсти плескачі. Кози дивилися на нього, тихо помекували, а з вагона злазити не хотіли, хоч ти їх ріж. Сподобалися наші призалізничні посадки!

Вся урочистість задуманої Жмаком церемонії полетіла, як то кажуть, шкереберть, себто собаці під хвіст. Але ж валютні кози привезено, ось вони, а за ними — Жмакова слава і хвала!

— Треба преміювати Безтурботного за успішне виконання завдання,— сказав Жмак Зіньці Федорівні.— Чому голова сільради не виїхав зустрічати такого героїчного громадянина?

— Голова сільради став в опозицію,— пояснила Зінька Федорівна.— Він не хоче визнавати кіз.

— Визнає! А стане впиратися, то пояснимо!

Та доки товариш Жмак збирався пояснювати дядькові Зновобрать, стали діятися незрозумілі речі з Петром Безтурботним. Виявилося, що дика хіть рубати все зелене, все ростуще і плодюще не пропала в ньому, а набувала дедалі загрозливішого розмаху. Не помагали ні Вустині плескачі, ані бабині ліки, настояні на березових бруньках і на чебреці. Не рубав Петро тільки коли спав. Щойно ж пробуджувався, то хоч де був — у хаті чи на возі — мерщій хапав сокиру і рубав усе, що зеленіє перед очима. Вустя дала знати синові Іванові в райцентр. Іван мерщій привіз лікаря, попали вони вдало: Петро саме спав.

Лікар був молодий і захоплювався модним психоаналізом.

— Мені треба тільки побесідувати з хворим, і я вам даю гарантію, що все це з нього зійде,— пообіцяв він Вусті.

— Ви з ним тільки надворі балакайте,— попросила Вустя,— бо як прокинеться та побачить, що в хаті, то за сокиру, та надвір, та й ну рубати! Вже повирубував і бузок, і бузину, взявся за вишні і до яблунь міриться.

— Все ясно,— вдоволено потер долоні лікар.— У вашого чоловіка синдром закритого приміщення.

— Та не знаю, чи воно циндрон чи не циндрон,— заплакала Вустя,— а й на возі, поки їде та спить, то нічого, а прокинеться — зіскакує на землю і рубає, що бачить.

— Синдром руху або пересування в просторі,— ще вдоволеніше потер долоні лікар.— Нічого простішого, як лікувати такі випадки.

— О, бо! — замолилася на нього Вустя.— Та я вам і вишнівочки, й гиндика обскубу, і...

Лікар перепинив потік її обіцянок.

— Наука не потребує ніяких винагород. Для неї головне — торжество її ідей. А з вашим чоловіком зробимо так...

«Молодий, а ранній»,— захоплено подумала Вустя, слухаючи, що радить лікар.

А він порадив таке: вивезти сонного Петра в степ, випрягти коні з воза і так лишити. Безтурботний прокинеться, полежить, подивиться— стелі над головою немає, руху немає теж. Для синдромів — ніякої поживи. Отак полежить — і вилікується сам собою.

КОЗОЕПОПЕЯ
(Конклюзія [5])

Десь в іншому місці лікарський рецепт виконали б просто і без зайвих вигадок. Десь, та не в Веселоярську.

Тут же зроблено по-своєму. Петра таки вивезли в степ, але не просто в степ, а на Шпилі, так що воза, на якому спав Безтурботний, було видно аж ген куди! Під Шпилями ж зібралося досить веселе товариство, щоб простежити, як прокинеться Петро і що він робитиме.

Петро спав довго і смачно. Жайворонки співали над ним — тільки заколисували ще дужче. Сонце припікало — він тільки розмаїжувався. Але подав голос шлунок, Петро прислухався до його голодного поклику, ще трохи полежав з заплющеними очима, а тоді нарешті прокинувся остаточно. Глянув угору — не хатня стеля, а небо. Поглянув довкола — світ облягає його непорушний, мов сон. Мацнув за поясом — сокира стирчала там, але рубати не хотілося. Та й не просто не хотілося, а гидко було від самої згадки про рубання. Петро сів на возі, протер очі, потягнувся, почухав груди, тоді висмикнув сокиру з-за пояса, розмахнувся і пожбурив якомога далі від себе. Випнув сокиру і засміявся. Потягнувся ще з більшим смаком і засміявся ще голосніше. Зіскочив з воза, потупав трохи, ніби аж затанцював, а тоді зареготав на всю силу:

— Го-го-го! Га-га-га!

А знизу, з-під Шпилів, вторили йому зраділі веселоярівці:

— О-хо-хо! Ох-хо-хо!

Так у Петра Безтурботного настав катарсис, тобто очищення і вивільнення від козоепопеї, але, на превеликий жаль, цей катарсис не зачепив дядька Зновобрать, через що той, як відомо, вирішив піти на заслужений відпочинок, передавши свій пост Гриші Левенцю.

Отак воно й буває: одного машина з ніг до голови багнюкою заляпає, а він обтруситься — та й нічого, на іншого ж та багнюка тільки полетить і не дістане до нього, а він образиться так, що й не втішиш. Дорослі теж бувають, як діти. Їм часто буває жалко себе. І хочеться плакати.

---

[5] Закінчення.

ЗІ СВОЄЮ СВИНЕЮ В РАЙ

Секретарем сільради з часів непростежуваних працювала Ганна Панасівна. Рудувата, пухкувата, веснянкувата, добра і мудра, як і дядько Зновобрать. Вік? Жіноча половина Веселоярська ділилася на три вікові категорії: дівчата, тітки, бабусі. Дівчата — це те, що йшло за дітьми, які статі не мають і належать до істот безгрішних (тобто: без грошей і без гріхів). Тітки — стан перехідний, мінливий і... сварливий. Визначається не так віком, як громадським статусом. Бабусі — це своєрідний лицарський орден, у який посвячуються або ж добровільно, або зусиллям молодих письменників, для яких село — суцільне бабусівство. Коли б Ганна Панасівна була просто собі жителькою села, колгоспницею, простою трудівницею, то, зважаючи на її вік (хоч і невизначений, але ще не дуже й високий!), її звали б просто: тітка Галька. Але вона належала до управлінської інтелігенції, та ще такого рангу! Тому — тільки Ганна Панасівна.

Ну, гаразд. А чим вона зустрічає нового голову сільради зранку? Може, гарячою кавою з теплими булочками? Але хто ж її зварить, коли дядько Обеліск взагалі не знає, що таке кава, а Ганна Панасівна заклопотана державними справами і не може розмінювати свій час на дріб'язок. Тоді, може, якимись втішними новинами: повідомити про доброзичливе згадування Веселоярська в центральній пресі або принаймні товаришем Жмаком? Нічого схожого! З заклопотаним і трохи розгубленим виразом обличчя Ганна Панасівна подає новому голові сільради аркуш паперу, де чорним по білому пишеться таке: «Телефонограма. Голові сільради товаришу Левенцю. Категорично вимагаю організувати вантажну машину з критим кузовом для перевезення з райцентру свині власної у Веселоярськ. Новопризначений викладач фізкультури Пшонь».

«Розігрують,— подумав Гриша, перечитуючи кумедний документ.— От гадство! Хто б же воно? Не інакше — Рекордя з Безтурботним. Напилися в чайній і вдарили по телефонах».

Але посада зобов'язувала, треба було приймати рішення, не виказуючи перед Ганною Панасівною ні вагань, ні сумнівів.

— Хто приймав телефонограму? — спитав Гриша.

— Я сама.

— А передавав?

— Та ніби сам оцей Пшонь.

— Може, Шпинь?

— Каже: Пшонь. Я ще перепитала, так він мене вилаяв.

— Ага, вилаяв. Тоді заберіть.

— Що?

— Телефонограму.

— То як же?

— А отак. Ми з вами хто? Радянська влада. А у Радянської влади вимагати ніхто не може. Просити — будь ласка. Але вимагати? Номер не пройде.

— Та це я написала «вимагаю».

— Ви?

— Бо він сказав: «Предлагаю».

— Ото! Ще краще! Коли так, то хай сидить зі своєю свинею там, де сидить. Де він такий узявся?

— Я навела довідки.

— І що?

— Він має призначення в нашу школу викладачем фізкультури.

— Оцей Пшонь?

— Він.

— А свиня?

— Про свиню в райнаросвіті не знають нічого. Кажуть: особисте розпорядження товариша Жмака.

Щодо особистого розпорядження Гриша не мав досвіду, тому почухав потилицю.

— І про свиню особисте розпорядження?

— Про свиню не казали нічого.

— То що ж — добувати йому машину?

— Я вже дзвонила Зіньці Федорівні.

— А вона?

— Лається.

— Я б теж лаявся.

— Тоді я в Сільгосптехніку. Попросила ремонтну літучку.

— А вони?

— Обіцяли після обіду дати.

— Ну, впручили ви мене, Ганно Панасівно. Спасибі велике.

Вже намірившись іти до свого кабінету, Гриша ляснув себе по лобі.

— А де ж цей Пшинь чи Пшонь житиме? Директор школи знає?

— Я подзвонила, а директор каже, що фізкультурника не просив, бо по сумісництву фізкультуру веде Одарія Трохимівна.

— У неї ж історія й географія!

— Дали ще години, щоб більша була пенсія.

— І їй уже сто років — яка ж там фізкультура!

— Одарію Трохимівну торік підлікували в Інституті геронтології.

— А цей Пшонь, він як — з сім'єю? Жінка, діти...

— В райнаросвіті нічого не знають. А він по телефону — тільки про свиню.

Як не кози, то свиня — і все на Веселоярськ! Недаремно ж він відмовлявся від влади. Мав тепер переконуватися, що влада — це тягар відповідальності, а не пустий привід для чванства. Гриша подумав, що порятувати його зможе тільки дядько Зновобрать зі своїм безмежним керівним досвідом.

Дядько Зновобрать, хоч і виконував функції радника на громадських засадах, тобто безплатно, вже сидів у виділеній йому кімнатці, прийшовши, отже, до сільради раніше за нового голову. Все ж таки старі кадри! Та й безсоння дається взнаки. Враження таке, ніби Зновобрать сидів тут ще звечора. А біля нього Обеліск. Вірність старій владі, опозиція новій.

Гриша привітався і став біля порога. Аж тепер усвідомив увесь тягар влади, відчув, як гнітить він йому плечі й підгинає ноги. Могуття, судьба і обставини. Не треба було згоджуватися ні за які гроші! Як міг він навіть подумати, що зможе замінити такого чоловіка, як Зновобрать! За ним десятиліття досвіду, мудрість цілих поколінь, історична витривалість, його душа вся в шрамах і рубцях від сутичок і змагань, але очі зломенять перемогами й надією. Дядько Зновобрать знає всі підводні течії і камені спотикання, всі факти і цифри, прецеденти і помилки минулого, можливості й приховані резерви, потрібних людей і людей непотрібних, виверти й обхідні маневри, він знає, що треба робити, а за що не слід навіть братися. Ось що таке стабільне керівництво!

— То як воно, кажеться-говориться? — поспитав підбадьорливо Зновобрать.

— Не дуже,— зітхнув Гриша.— Не встиг вийти на нову роботу, а вже на мене валиться морока.

— Така посада, кажеться-говориться,— спокійно пояснив Зновобрать.— Хто сидить на місці, на того все йде, їде, наповзає, насувається, валиться, забиває памороки.

— Та вже бачу. На вас звалилися кози, а на мене, хоч-нехоч,— свиня.

— Свиня? — аж підскочив Обеліск, який досі тільки водив очима то на старого, то на молодого голову сільради, чи то ще роздумуючи, до якого приставати, а якому ставати в опозицію, чи просто з природної цікавості.— А якої породи?

— Порода невідома, але знаю, що свиня індивідуальна.

— А хазяїн-бо ж хто? — допитувався Обеліск, тоді як Зновобрать мудро мовчав і усміхався собі потихеньку, мовби передчуваючи в тій свині хіба ж такі капості для свого наступника.

— Хазяїн — фізкультурник у школі.

— Фізкультурник із свинею! — Обеліск підскочив до Гриші.— А жить йому де? Давайте я його до себе! Може, мою Хвеньку хоч трохи прикрутить. Це ж, мабуть, чоловік рішительний, раз фізкультурник.

— Та беріть, мені що,— мляво згодився Гриша,— а свиню ж куди?

— Свиню? Свиню моя Хвенька розкасірує за три дні. То коли ж фізкультурник приїде?

— Сьогодні після обіду літучка має привезти. Така морока!

— Ну, кажеться-говориться,— заспокоїв Гришу Зновобрать.— Їде, то й хай. Як приїде, то тут буде.

Духового оркестру для зустрічі загадкового Пшоня Гриша,

звичайно, не наймав, але сам вирішив усе ж таки діждатися, коли приїде чоловік із свинею. Обеліск добровільно зголосився бути «маяком».

— Ви, товаришу голова, сидіть у кабінеті, бо вам же невдобно стовбичити на ганку, а я вигляда тиму, і як тільки, значить, літучка закушпелить,— просигналізую, щоб виходили...

Робочий день в усіх сільських установах закінчується о шостій, коли сонце стоїть ще досить високо і роботи в полі й на фермах у самому розпалі. А закони про працю слід поважати, тому Гриша не став затримувати Ганну Панасівну, а дядько Зновобрать як позаштатний взагалі мав цілковиту свободу дій,— отак і лишилися вони після шостої тільки з добровольцем Обеліском, який комусь вирішив, що до Веселоярська нарешті має прибути чоловік, який зможе приборкати його господарчо-фінансово непокірливу Хвеньку.

Будьмо пробачливими і подаруймо занадто радикально настроєному дядькові Обеліску таку слабкість. Адже історія свідчить, що найпезламніші герої часто піддавалися душевній облуді і майже завжди тою облудою була жінка. На честь дядька Обеліска слід зауважити, що він не нагинав своєї твердої шиї перед жінкою, а прагнув ту жінку приборкати й поскоромити, може, й у напутя для всієї чарівної половини людства. Ясна річ, коли б він зумів це зробити сам, то ще й не знати, чи не стали б ми свідками народження нового великого чоловіка, що його б згодом так і звали: Обеліск Веселоярський па взірець, скажімо, Еразма Роттердамського або Фоми Кемпійського. Але тактично-історична помилка дядька Обеліска полягає в тому, що він побажав утримати свою Хвеньку не власними руками, а чужими. А це, як відомо з історії людства, не вдавалося ще нікому і піколи не вдасться. Чому? Спитайте про це у самих жінок.

Тим часом дядько Обеліск бігав перед будинком сільської Ради, топтав своїми босими ногами клумби з квітами, зирив, визирав і прозирав па шосе до самих Шпилів і, щойно виткнулася з-за них сільгосптехніківська літучка, полетів до вестибюля, і по сходах, і по коридорах з пеймовірним галасом:

— Їдуть! Вже їдуть! Вже вони тут! Вже ось вони!..

Як стверджують наші наукові авторитети, кілька українців, спраглих знань, свого часу слухали лекції славетного філософа Канта. Згодом вони загубилися в холодних полях історії, і ми так і не можемо знайти їхніх пащадків. Але Гриша Левенець відчув себе одним з тих пащадків, коли, піддавшись дії панічного галасування дядька Обеліска, вискочив зі свого кабінету, вибіг до клумб, вибіг па дорогу, став перед літучкою, яка теж стала перед ним, гляпув у сподіванні і... Як сказав філософ Кант: «Сміх є афект від несподіваного перетворення напруженого очікування в ніщо».

Шофер загальмував. Літучка стала. Гриша підбіг до кабіни, газирнув, крикнув:

— Привіз?
— Кого? — спитав шофер в уповільнено-степовому ритмі.
— Та того ж, із свинею.
— Нема.
— Як то — нема?
— Не було вже.
— Де ж він?
— Сказали, поїхав з Самусем.
— З Самусем?
— А я там знаю?

Шофер газонув — і гайда! Він не підлягав ні сільраді, ні колгоспові, ніяким адміністративно-територіальним поділам — у нього своє начальство, своє відомство, своя юрисдикція, кажучи по-вченому. Та це вже Гришу сьогодні не цікавило. Він мав тепер ждати молодшого Самуся, який чомусь опинився в райцентрі, не знати як довідався, що біля райнаросвіти сидить чоловік із свинею, який має їхати до Веселоярська, забрав того чоловіка і...

Ох, це «і» і три крапки після нього! Скільки читацьких сердець падало з прірви й безвісти від самого тільки графічного, сказати б, споглядання цього друкарського витвору: зображення звукового знака і загадкових трьох крапок! Але паша розповідь розрахована на селянські серця, які не знають інфарктів, нікуди не падають і не провалюються, а вперто й послідовно розганяють кров по жилавих тілах, виконуючи своє природне призначення.

Гриша Левенець, хоч і вознесений на вершини влади, не забув свого походження і свого селянського серця, його не злякало оте кантіанське перетворення напруженого очікування в ніщо, наділений від природи необхідною терпляччю, він зрозумів, що все для нього тільки починається, що випробування можуть бути тільки корисні,— отож треба було погамувати своє серце, забути про все, навіть про Дашуньку, і вперто ждати приїзду чоловіка з свинею.

Тепер його мав привезти молодший Самусь, а куди ж він його й привезе, як не до сільради?

Очікування виявилося затяжливим. Можна було б сказати: аж до темряви. Але ж яка темрява при суцільній електрифікації нашого сільського господарства? Дядько Обеліск гордовито пояснював молодому голові, що довкола сільрадівської садиби сяє тридцять дві електролампочки і тому, мовляв, тут ясно, як удень, через що йому самому часто не хочеться й додому, бо про сон він забуває при такому світлі, а вже що й про Хвеньку забуває, то про це спаси й помилуй!

Гриша про свою Дашуньку такого б не сказав, але службовий обов'язок примушував сьогодні не йти додому, а насолоджуватися сяянням тридцяти двох електролампочок і ждати Самусевої машини з новим веселоярівським громадянином.

І ось тут Гриша, мабуть, уперше відчув у собі дію механізму влади. Враження таке, ніби накрутили в тобі тугу пружину, а тепер

вона стала розкручуватися, і запрацювали невидимі коліщатка, трибочки, маховички. Щоб нас не звинувачували в механіцизмі і наслідуванні філософа Ламетрі, одразу застережемося, що маємо на увазі коліщатка, трибочки, маховички соціально-біологічні, які можна б назвати й інакше: відчуття обов'язку, громадянська честь, вірність. Передовсім відчув він невідповідність такого питання, як робочий день для колгоспника і службовця в селі. Ще вчора був механізатором, який дивився не на годинник, а на сонце (в жнива й на сонце не дивилися піколи), сьогодні ж, виходило, робочий день у нього кінчався о шостій вечора (дня!), коли в полях ще гримлять мотори і робота тільки набирає розмаху, коли пастухи ще й у гадці не мають попроваджувати корів додому, коли господині так само далекі від думки готувати вечерю для тих, хто в полі, коли навіть у сільському Будинку культури ще все перебуває в стані анабіозу, простіше кажучи — сплячки, і оживе тільки з початком темряви і завершенням денного циклу робіт, коли його неповторна, неперевершена, єдина в світі Дашунька ще тільки закладає раціони на завтра, а мама Сашка готується до останнього сьогодні доїння, вже не кажучи про десятки інших колгоспних спеціальностей, які можна б перелічувати досить довго і мальовничо (скажемо від себе).

Ну, гаразд, подумав Гриша, а навіщо ж йому даються оті зайві години, коли всі його земляки запекло трудяться, як то сказано, в поті чола? Чи тільки для того, щоб втішатися своїм становищем і неробством? Гай-гай! Гриша Левенець був вихований не в таких традиціях. Хай собі Ганна Панасівна, закінчивши свій сільрадівський день, поспішає додому, де в неї ціле маленьке господарство, племінник з трьома дітьми, яких вона має доглядати, та ще й стара хвора сестра. Хай дядько Зновобрать, який заслужив собі гідність і шану, визначає тепер, коли і скільки має затримуватися в сільській Раді,— він же, Григорій Левенець, повинен чесно і самовіддано виконувати свої обов'язки, постійно і старанно.

Ось так вони й опинилися з Обеліском перед прекрасним (хай позаздрять тисячі інших сільрад!) будинком Веселоярівської сільради, астрономічний день, власне, вже кінчався, але небесного світла на землі ще було досить, тож Гриша під дією своїх невидимих механізмів влади, а ще більше від переживань про невідповідність праці хліборобської і службівської, мимоволі звернув увагу на оті тридцять дві електролампочки, що ними так пишався дядько Обеліск. Гриша згадав, що садиба мами Сашки освітлювалася тільки однією електролампочкою, та й та була на стовпі, що стояв на вулиці. І, до речі, було досить. А тут цілих тридцять дві лампочки!

Вихований тіткою Лисичкою, він мимоволі став лічити. На комбайні це було просто. Квадратний метр, тоді гектар, тоді скільки колосків, а в кожному колоску скільки зерпин,— ось і все твоє вміння, твоя чесність, твоя громадянськість. Скосив, підняв, обмоло-

тив, урятував — честь тобі й хвала; зоставив на землі, притоптав, прикотив колесами, зневажив — ганьба довічна!

А тепер ці лампочки довкола сільрадівського будинку. Чи це не ті самі колоски, які ми мільйонами кидаємо на землю через недосконалість наших машин і наших душ? Ощадливе селянське око Гриші Левенця найперше заслінилося отими тридцятьма двома електролампочками, а тоді, порушуючи всі відомі закони оптики, поглянуло всередину самого себе, і що ж воно там побачило? Марнотратництво і більше нічого!

Гриша Левенець, навчений тіткою Лисичкою лічити кожне зернятко, кожен колосок, кожне стебельце, мимоволі став лічити всі оці електролампочки, які ми засвічуємо де треба й де не треба. Ось він голова сільради. А скільки сільрад на Україні? Він цього не знав, але здогадувався, що не менше п'ятнадцяти або й двадцяти тисяч. Двадцять тисяч сільрад, і кожна — по тридцять електролампочок тільки для зовнішнього освітлення! Які Дніпрогеси можуть настачити стільки електроенергії?

Гриша вжахнувся від своїх підрахунків і спитав дядька Обеліска:

— А хто засвічує все це світло у Веселоярську?

— Як хто? — здивувався Обеліск.— Таж я!

— А вам не здається, що в нас багато горить зайвих лампочок?

— Зайвих?

Дядько Обеліск не знав цього слова. То правда, що Хвепька своїм марнотратництвом давно вже довела його до розпачу. Все, що він заробляв і виробляв завдяки своїм трудовим зусиллям, вона вже й не розфітькувала, як-то кажеться, а розхвенькувала, коли так можна висловитися. Але ж то своє! А коли брати в державних масштабах, то тут Обеліск за розмах, за перевиконання, за достроковість у всьому! Нащо тому вугіллю, нафті, газу залягати в землі, питається? Видобути достроково, використати, попалити і водрузити обеліск!

— Владі треба буть щедрою! — заявив Обеліск.

— Щедрою? А за чиї рахунок?

— Так нам же за електрику платить колгоси.

— Колгосп? — не повірив Гриша.

— А ви ж думали! В сільраді таких асигнуваній не було й не буде.

Гриша промовчав, щоб приховати свою необізнаність, але в думці поклав з усім розібратися як слід і першим своїм кроком на високому посту визначив боротьбу за економію і ощадливість. Обставини ж складалися так, що ніяк не економилося найдорогоцінніше надбання нового голови — час. Майже цілий робочий день з'їдений клопотами з цим невідомим Пшонем, а тепер ще й доводилося доточувати до робочого дня мало не півночі. Ждали вони обидва неоднаково. Гриші давно вже кортіло додому, а дядькові Обеліску не терпілося побачити чоловіка, на якого він покладав

такі великі (майже нездійсненні) падії. Тому нетерплячка Обеліска була все ж таки більша, і він перший почув ще за Шпилями Самусеву машину.

— Їдуть!

— Може, ще й не вони,— мляво заперечив Гриша.

— Та чи я не знаю, як оте Самусеня гарикає мотором! А он уже й світить! На одній фарі хто в нас їздить? Тільки Давидко Самусів! Таке вже ледащо!

Машина тим часом скотилася зі Шпилів і вже висвітлювала сліпучою фарою спершу Гришу, тоді Обеліска. Скреготнули гальма, Давидко висунувся з кабіни, закричав:

— Станція Березай, кому треба — вилізай!

В п'ятитонному кузові підняло щось темне, високе, колюче, перемахнуло через борт, заторохтіло маслаччям, гепнуло на землю. Обеліск кинувся підтримати, але не встиг і був зневажений чи то за це, а чи за надмірну запопадливість. Темний чоловік одразу визирив Гришу, який стояв непорушно трохи осторонь, посунув на нього і в'їдливим голосом одрекомендувався:

— Пшонь.

Гриша назвав себе і спитав, як доїхали.

— Як доїхали? — ще в'їдливіше промовив Пшонь.— А це б я вас, молодий керівнику, мав запитати! Порозпускали свої кадри до форменого безобразія! Цей ваш шофер обгасав зо мною весь район! Туди везе, туди підвозить, там забирає, там підбирає, суцільні ліві рейси! Я цього так не подарую! У мене свиня, а вона тварина делікатна, їй тряска в кузові протипоказана.

Тут нарешті просунувся в розмову Обеліск, якого Пшонь упертo ігнорував.

— То свиня, виходить, з вами? — лагідненько поспитав Обеліск.

— А ви хто такий? — огризнувся Пшонь.

Обеліск значущо, як і годилося з його багатолітнім стажем, назвав свою посаду, а на додачу повідомив, що він бере товариша Пшоня до остаточного його влаштування у Веселоярську до себе на квартиру.

— Ага,— не збавляючи своєї наступальності, в'ївся в нього Пшонь.— Мене на квартиру. А мою свиню?

— Свиню на ковбаси,— дозволив собі пожартувати дядько Обеліск.

— Секундочку! — протяжливо мовив Пшонь.— Сек-кундочку! Що ви сказали? Повторіть!

І вже не знати звідки з'явився в його руках довжелезний блокнотяра, звис мало не до самої землі, як висолоплений собачий язик, а над тим язиком — в'їдливе:

— Повторіть! Занишемо. Для карасиків.

— Темпувато ж,— зітхнув Обеліск.

— Я й павпомацки! Сек-кундочку...

Власне, на темряву при тридцяти двох електролампочках скаржитися не доводилося, і Гриша міг досхочу намилуватися новим веселоярівським надбанням, яке впало йому як сніг на голову.

Який вигляд мав цей Пшонь? Візьміть мумію якого-небудь єгипетського фараона, обдеріть з неї всі оті лляні пелюшки, якими вона сповита, натомість надягніть трепувальний бавовняний костюм, приклейте під носом ондатрові вуса, можна б сказати: вуса — як у Бісмарка. Але хто сьогодні знає, що таке Бісмарк? А ондатрову шапку знають усі. Отож: ондатрові вуса, помарудьте замість бальзаму скипидаром (можна червоним стрючковим перцем) там, де й самі знаєте,— і відскакуйте якомога далі, бо воно не тільки оживе, а ще й запише вас у свій блокнотяру.

Спитаєте: звідки у фараонів лляні пелюшки? Дуже просто. Льон розводили наші предки скіфи і експортували в країну Озіріса. Один мій знайомий археолог христом-богом клянеться, що в отих південних могилах, де познаходили вже цілі тонни золота, поховані не скіфи, а якісь неписьменні (бо жодного ж папіусу ніде!) грабіжники, вівчарі й козопаси, що грабували своїх північних сусідів, коли ті після вдалої торгівлі з греками і єгиптянами поверталися до своїх країв. Оті пограбовані саме й були скіфи, що жили трохи на північ од Києва на лінії Чернігів — Житомир, вирощували льон, продавали його всьому античному світові, і тому їхні могили треба шукати саме там, а не в Причорномор'ї. Та могили нікуди не подінуться. Настане черга, введемо в плани, знайдемо, розкопаємо, пересвідчимося, може, добудемо там і якогось золота. А де взяти мумію фараона? Поки не закривали одеського товчка, мумію можна було купити там — від фараоненят до старих маслакуватих фараонів,— і продукуй собі пшонів і пшоненят хоч сотнями. Тепер уже нічого пірамідного в Одесі не купиш, а в одеських катакомбах, відомо ж, піяких мумій фараонівських ніколи не водилося. Будемо вважати, що Веселоярську пощастило. Чоловік з пірамідною зовнішністю і, може, й свідомістю теж пірамідною? А чи буває така свідомість? І чи буває, скажімо, свідомість катакомбна?

Про все це Гриші Левенцю ще тільки належало довідатися.

— Ви, значить, з райцентру? — обережно поцікавився Гриша.

Пшоня аж затіпало від такого приниження.

— З рай...? — крикнув він.— З районного центру? Я, Пшонь? Хто це сказав? Я з обласного! Я виконував обов'язки завідуючого фізкультурною кафедрою в сільгоспінституті!

Гриша ступнув назад од Пшоня. Він ще тільки мріяв про заочний сільгоспінститут, а тут аж завкафедрою! Може, й професор?

— То як же? — не міг збагнути Гриша.— Я маю на увазі, як же це ви до нас?

— Поклик серця! — пирхнув Пшонь.

— А свиня? — втрутився в розмову Обеліск.

— Свиня — премія.

— Не пойняв.

— За великі заслуги. Преміального фонду в ректора не було, а без премії хто б мене відпустив! Я й підказав. Інститут має своє дослідне господарство. Свиноферма там теж є. А ця свиня така породиста, що перекусала всю свиноферму. Я й кажу: була — не була, заберу цю агресорку! Так і владнали. Можу показати посвідчення.

— Та не треба! — кволо махнув рукою Гриша.

— Ні, треба! Ви представник влади і маєте знати, що в мене все по закону. Для мене закон — святиня!.. У вас тут у селі свиноферма є?

— Невеличка в колгоспі.

— А мені великої й не треба. Моя свиня компанії не переносить. Треба їй там виділити бокс метрів на дванадцять, бо це ж порода! Свиня унікальна. Вчені в інституті так і не зуміли з'ясувати, чи вона чорна з білими латками, чи біла з чорними латками! А який у неї писок! Як сковорода для яєчні!

От халепа, подумав Гриша, до упікальних кіз та ще й упікальна свиня! Та Пшонь не дав йому довго журитися.

— Це ще не все,— заявив він.— Через три місяці їй треба до кнура, а кнур такої породи аж у сусідній області. Так що попрошу продумати це питання, щоб воно не захопило вас зненацька.

— А може, вона до ранку побуде в кузові? — несміливо запропонував Гриша.

— Що? В кузові? Сек-кундочку! Повторіть, що ви сказали. Запишемо. Для карасиків.

На Пшоневих «карасиків» Гриша якось не зважив: мало там за яке слово зачіпається язик у чоловіка. А треба було б зважити, ой треба!

ЛЕТІВ ГОРОБЕЦЬ...

— Вітаю! — сказала Дашунька.

— З чим? — спитав Гриша.

— З тим. Я гибію до ночі на фермах, ти вічно пропадав коло свого комбайна, тепер перевели на легшу роботу — і знов до півночі там сидиш!

— На легшу роботу? Хто це тобі таке сказав?

— Сама бачу. Що твій Зновобрать робив? Відвідувачів у сільраді приймав? Ото й твоя тепер уся робота!

— Та ти!..— Гриша аж задихнувся од такої несправедливості. І хоч би хто чужий, а то власна дружина, спеціаліст, передова сила в колгоспі! — Та ти уявляєш, що ото таке кажеш?

— І уявляти нічого. Зновобрать і не ворушився під черевиком у Зіньки Федорівни, тепер ти туди лізеш? Після того ти мені й не чоловік, так і знай!

Отакий ультиматум! Ангелом Гриша Дашуньку не міг назвати й до шлюбу, а вже опісля, то спаси й помилуй,— давалося взнаки

отс всезагальне чоловіче поклоніння й плазування перед нею. Але щоб отак у перший день новопосадності?

Гриша спробував злагіднити дружину, притираючись до неї плечем, але Дашунька не піддалася і на зближення не пішла. Вередлива, як іноземна держава з багатими надрами.

— Ти хоч уявляєш, що маєш робити? — насмішкувато глянула на Гришу Дашунька.

— Ну, є план роботи. Сесії, депутатські комісії, все там...

— План, план! А про престиж ти хоч подумав?

— Про престиж? Чий?

— Чий, чий! Представника Радянської влади — ось чий!

Гриша не знав, що й казати. Не міг же він ось так одразу думати про таке велике. Ні часу для цього ще не мав, ні досвіду, ні... А Дашуньці вже подавай! Жіноча нетерплячка чи просто примхи?

Він знову спробував піти на зближення, але дружина виявила твердість і непоступливість, навіть постелила Гриші окремо, щоб уберегти його від пустоголовості й створити умови для державного думання.

Будемо відверті: Гриша не хотів сушити голови проблемами, натомість набагато охочіше віддавався покликові живого життя. І тому вперто намагався подолати той рубіж, який воздвигла між ними Дашунька, і впродовж тих залишків ночі, які ще над ними туманилися, несміливо наближався до дружини, сподіваючись на те й на се, але щоразу вимушений був відходити перед її категоричними:

— Одстань!

— Одчепись!

— Іди геть!

— Набрид!

— Дай спокій!

— Хочу спати!

Такі висловлювання навіть індійського слона збили б з ніг, але Гриша вистояв, мовчки відступив і так само мовчки заповзявся довести Дашуньці, що він не те що, а й навіть, і коли треба, то...

Колись казали: «Жінка в колгоспі — велика сила». А хіба тільки в колгоспі? І чи не стали ми жертвами чоловічої самовпевненості, уперто стверджуючи, що вся земна цивілізація — це породження патріархату, тобто чоловічого панування, диктату і зверхності? То тільки чоловікам так хотілося думати (а чоловіків на Землі завжди чомусь було менше, ніж жінок, може, тому, що чоловіків убивали на війнах), насправді ж у всі віки господинями життя (і навіть творцями політичних систем) були наші прекрасні подруги, володарки наших дум, чуттів і снів, повелительки й богині, непідкупні диктаторки, які завжди прагнуть нездійсненного, але й перші усвідомлюють цю нездійсненність.

Гриша так і не заснув до ранку, караючись відсутністю великих дум, до яких спонукала його Дашунька, коли ж задрімав, а тоді злякано прокинувся, то вже сонце на небі підбилося аж он де, дру-

кини, ясна річ, не було, мами Сашки так само, на сковорідці синіла гумовозахолола ясєпя, сонце глумливо сяяло не так над Веселорірським, як над новим головою сільської Ради Гришею Левенцем.

Він пішов на роботу пішки, відчуваючи перевагу над усіма тими головами, керівниками, начальниками, яких неодмінно возять прикріпленими до них машинами.

Будемо вважати це думками по дорозі, а тим часом Гриша Левенець дійшов до будинку сільської Ради, Ганна Панасівна, привітавшись, відчинила двері його кабінету, дядько Обеліск приніс графин із свіжою водою, почпнався новий день його діяльності на новій посаді.

Ганна Панасівна принесла цілий пук газет, поклала їх на стіл перед Гришею, мовчки тицьнула па підкреслене червоним олівцем.

— Що це? — спитав Гриша.

— Матеріали з преси,— відповіла Ганна Панасівна.

— Я сам читатиму. Гаразд?

— Та гаразд,— сказала Ганна Панасівна,— але ви ще не все знаєте.

— А що мені треба ще знати? — насторожився Гриша.

— Цього ніхто й ніколи не може точно визначити,— мудро усміхнулася Ганна Панасівна. І, вже йдучи до своєї кімнати, мимохідь, як то кажуть, повідомила:

— Там до вас дід Утюжок!

Почувши про діда Утюжка, Гриша усміхнувся, бо згадав, як той топив фашистського фельдмаршала і як одержав подяку від Верховного.

Дід Утюжок був сповнений найсерйозніших намірів. Не зворушило його й те, що новий голова сільради вийшов зустрічати аж до дверей, і ввів до кабінету, притримуючи за лікоть, і запропонував сідати, й не на офіційний стілець біля столу, а на диван під стіною.

— Ти, Гришо, сядь, а тоді вже я,— сказав Утюжок.

— Та ні, ви спершу, а вже тоді я.

— А ось же ти!

— Не можу. Ви наш шановний громадянин...

— Ага, шановний? — Дід Утюжок нарешті сів.— Шановний, я тебе питаю?

— Шановний.

— І почесний пенсіонер за мої заслуги?

— Почесний.

— Так, так, так. А хто в нас відає автобусом? Сільрада?

— Громадським транспортом — сільрада.

— А ти знаєш, що мені за мої заслуги вручено на довічне користування білет на автобус?

— Знаю. Сам голосував за це на правлінні.

— Ну, а що твій автобус? Оте Лосєня, що там шоферує, перевіряє у всіх білети, а в мене й не дивиться. У вас, діду, пожизнен-

ний, можете й не показувати. Як то не показувати? За яким таким правом? А я хочу показувати і щоб усі бачили! Зінька Федорівна свої ордени показує? Показує! Так і видзвонює ними, так і видзвонює! А в мене почесний білет! Яке він має право не перевіряти? Я тебе питаю: має він право?

— Не має.

— Я так і знав. Ти хлопець поштивий. В тебе й дід он, бач... Ну, одним словом, видай мені постанову!

— Постанову? Про що?

— Щоб перевіряли мій білет у автобусі.

— Я тут чоловік, ви ж знаєте, новий, а це питання складне, процедурне. Давайте домовимося так: я пораджуся з Ганною Панасівною, а тоді вже й зробимо все як годиться.

— То коли ж мені тепер навідатися? — підводячись з дивана, спитав Утюжок.

— Ну... Може, на тому тижні, а може...

— Ти тут бюрократії не розводь, синаш. Народ тебе обрав, то ти шануйся!

— Та я шануватимусь.

— От-от! А постанову мені, значить, видай! І щоб з печаткою і підписану червоним чорнилом. Можна книжечкою, а можна щоб і в рамця взяти й під скло.

Утюжок ще б довго теревенив, але його витіснив дядько Обеліск, користуючись правами службової особи.

— Діду,— сказав він суворо,— як виконавець сільської Ради, я повинен поговорити з головою.

— Та говори, чи я тобі що! — плюнув Утюжок, який уже відчував у Обеліску главу опозиції, що неминуче мала виникнути після тих змін, які сталися в керівництві.— Говори, та не заговорюйся! І отим своїм скажи, що отам перед сільрадою сидять!

Щойно за Утюжком зачинилися двері, Обеліск похмуро бовкнув:

— Утік!

— Хто?

— Та цей же — Пшонь.

— Куди?

— До Несвіжого.

— А що сталося?

— Каже: в мене малокультурна обстановка.

— І що — до Несвіжого? Добре, хоч не в дитячому садку отаборився.

— Ну! До ранку оббігав усе село і визирив, що в того хата набита новими меблями.

— І Несвіжий його пустив?

— Спробуй не пустити!

— Та він же сам у тій хаті не живе.

— Не живе, а Пшонь уже там.

— Як же йому вдалося?

— А я знаю? Це не чоловік, а стихійне бедствіє! І обеліска після такого не водрузиш. Плюнь і розітри!

— Ну, то вам же легше.

— Легше? А моя Хвенька! Хто її приступить? Думав, хоч цей, із свинею.

— Якось воно владнається. Покличте до мене Ганну Панасівну.

Але замість Ганни Панасівни прийшла тітка Мотрона Іванівна.

Шкода, що філософи досі не зацікавилися видозмінами категорії часу стосовно до Веселоярська. Бо коли б вони це зробили, то давно б зауважили дивну двоїстість цієї найневловнішої категорії у веселоярівських степах. З одного боку, час, як і повсюди в світі, нестримно летів уперед і вперед, не відступаючи ні перед якими перешкодами, не забігаючи вбоки, не витанцьовуючи на місці; з другого ж — час тут мовби зупинився, закляк навіки, закопсервувався, як музейний експонат, не змінювався зовсім, а з ним так само незмінними лишалися й люди. Скільки Гриша й пам'ятав, одні в селі були завжди дідами, інші дядьками й тітками, ще інші — просто такими або сякими, і ніхто не хотів переходити ні до наступної вікової категорії, ні до інших станів. Його дід Левенець і Утюжок вічно були дідами, Обеліск — дядьком, Мотрона Іванівна — тіткою, Щусі й Самусі — просто Щусями й Самусями. Тож Гриші, як особі службовій, доводилося сприймати все так, як воно велося, і відповідно ставитися до веселоярівців, виявляючи належну шану до їхніх титулів, закріплених за кожним довічно, ніби якісь баронські чи там графські звання.

Мотрону Іванівну, скільки й жив, Гриша звав «тіткою». Це була вродлива білолиця жінка, пишна, як пава, невироблена й зледащіла до краю. Прославилася Мотрона Іванівна тим, що ніколи нічого не робила, вічно придурювалася хворою і ніжно-беззахисною, виходила заміж за дідів, зоставалася вдовою, знов виходила і знов зоставалася вдовою. Про неї казали: «Хочеш вмерти — женись на Мотроні!» І однаково женилися, звабленні її пишним тілом і ніжним голосочком.

— Гришуню любий! — замуркотіла Мотрона Іванівна, мірячись обійняти Гришу навіть через стіл, за яким передбачливо ховався від неї молодий голова сільради.— Я ж тебе любила ще малесеньким, ти ж і тоді було таке гарненьке хлоп'ятко! А тепер он який виріс!

— Мотроно Іванівно,— сухо кинув Гриша,— коли ви прийшли по ділу, то давайте про діло, бо тут, самі знаєте, установа серйозна...

— Та по ділу ж, по ділу!..

— Коли так, то прошу сідати, і я вас слухаю.

Мотрона Іванівна довго всідалася на стілець, прилаштовуючи на сидінні все, що треба було прилаштувати, тоді ще довше запихала за пазуху те, що звідти вперто випихалося, тоді обдарувала Гришу найяснішою усмішкою, після чого зненацька зачмихала носом і бризнула слізьми такими, що вони перелетіли й через

стіл. Гриша розгублено підхопився, налив з графина води, подав Мотроні Іванівні.

— Випийте, тіт... пробачте, Мотроно Іванівно, випийте й заспокойтеся, прошу вас. Що у вас? Не хвилюйтеся. Поможемо. Не треба тільки плакати. Ну, чесне слово, не треба! Ну, їй-богу!..

Але сльози в Мотрони Іванівни були суто декоративні. Скляпку з водою вона відсунула, на Гришу глянула навіть подивовано.

— Хіба я плачу?

— А що ж ви робите?

— То моя душа плаче, а я — ні. Я прийшла тебе спитати, Грипо, як нового голову.

— Питайте.

— Ти ж от виріс у нашому селі і все бачив. Ти ж знаєш, яка я нещасна?

— Ну...

— Та ти не стісняйся! Кажи: знаєш же? Скільки в мене було чоловіків?

— Ну...

— Чотири! А де вони всі? Боїшся сказати? То я тобі скажу сама! Набока де? Вмер. Білицький вмер? Вмер. Довгань вмер? Вмер. Цьопа вмер? Вмер. Скільки виходить?

— Чого?

— Вмерло.

— А-а, чотири.

— Бач, сам сказав: чотири. А пенсій у мене скільки?

— Пенсій?

— Та пенсій же! Скільки їх, ти думаєш? Одна-однісінька! А чом не чотири?

— Що ви, тітко Мотроно? Кому в нас по чотири пенсії платять?

— А в кого по чотири чоловіки вмирало — скажеш? Не скажеш! І ніхто не скаже! Цей Свиридон сидів тут тридцять год, то тільки знущався з бідної вдови, на глум мене брав. А ти ж такий молоденький та гарненький, ти вже ж мені поможи!

І вона знову загрозливо націлилася на Гришу повними сліз очима, як поливальна машина на київський газон. Гриші якось не хотілося ставати газоном, він мерщій став утішати Мотрону Іванівну.

— Тітко Мотроно, у вас справді... Таку справу одразу не... Знаєте що? Давайте зробимо так. Пошлемо в «Сільські вісті» запитання до юриста. Мовляв, так і так, просимо відповісти, пояснити й помогти... Бо в нас що? Звичайне село. Які тут можливості? Обмежені. Ви тут не вміщаєтесь аж ніяк, Мотроно Іванівно. Вам треба ширше, на всю республіку. А республіка — це вже сила! Розумієте?

— Сила, кажеш? — заясніла білим лицем Мотрона Іванівна.

— Точно!

— І поможе?

— Вже як там не поможе, то ніде!

— Ну, хіба що. Так ти сам і напишеш, чи як?

— Я напишу, а ви тільки підпишетесь.

— Підпишуся, підпишуся! Он і Набока вмер, і Білицький вмер, і Цьопа...

Гриша, здається, починав розуміти, чому дядько Зновобрать саме на цьому етапі суспільного розвитку вирішив передати владу іншому. Але чому цим іншим мав стати він, Гриша Левенець? Міг би запитати про це Ганну Панасівну, яка саме входила до кабінету, але спитав про інше:

— Ганно Панасівно, у вас оце тут завжди стільки людей?

— А ви їх повинні приймати і задовольняти їхні прохання й вимоги.

— Задовольняти? А коли я не можу?

— Вас обрали для того, щоб ви змогли. Ось я принесла сьогоднішню центральну газету, в ній якраз стаття про сільську Раду. Називається «Сто турбот». Я тут підкреслила найголовніше.

— Сто турбот? Підкреслили?

— Свиридон Карпович завжди просив мене підкреслювати те, що стосується нас, бо він газет читати не мав часу...

— Не мав часу? Як то?

— Ви теж не матимете. Бачите ж, тут написано: «Сто турбот».

— То це що в мене тепер — не життя, а стотурботність?

Ганна Панасівна була втілене терпіння.

— Ось тут написано. Дивіться: «Нашому голові сільської Ради до всього є діло. І чи налагоджене гаряче харчування механізаторів, і як працює побутова кімната в тваринників, і чи не зривається графік приїзду автолавки, і чи не порушується рішення сільвиконкому допомогти багатодітній сім'ї — в першу чергу завезти паливо, виорати город, забезпечити малюків одягом, безплатним харчуванням. Сто питань, сто проблем у нашого голови, і йому їх вирішувати, бо це задля людей».

З усього прочитаного Гриша зачепився за слова «забезпечити малюків одягом», які злякали його найбільше, бо не мав ніякого досвіду в цій справі, але Ганна Панасівна не дала йому часу на переляк, спокійно поклала газету на стіл і повідомила:

— Там до вас ваша помічниця.

— Яка помічниця? — аж підстрибнув Гриша. Коли б мав демонічні здібності, то звився б під стелю, вище, до самого неба, у космос, у безміри.— Яка в біса помічниця?

— Ваша. З комбайна.

І вже Ганни Панасівни немає, а в кімнаті дитя з пречистими очима, в яких витанцьовують чорно-сизі, як ресорна сталь, дияволи, його вчорашня помічниця Вірочка, яка десять днів тому закінчила десять класів і добровільно зголосилася, зголосп... зго... Вічному Гришиному помічникові Педану нарешті дали комбайн, Гриша зостався сам на «Колосі», машина підготовлена до збирання, ніяких проблем (до першої загінки, скажемо прямо, бо тільки перша загінка все скаже), але ж помічник потрібен, хоч як там

хочеш,— і ось приходить до нього ця Вірочка і вигра̀є очима так, як тільки й уміють вигравати веселоярівські дівчата, а Гриші треба не це грання, а робота. Десять днів він тільки про це й говорив Вірочці, та ось питання з питань: чи вона його слухала?

Може, для того, щоб сказати про це, і прийшла сьогодні до сільської Ради?

— Сідай, Вірочко,— сказав Гриша напівофіційно.

— Я сяду,— сказала вона покірливо.

— Як там наш комбайн?

— А я не знаю.

— Як то ти не знаєш?

— А мені нецікаво.

Тут Гриша обурився:

— Що ж тобі цікаво? Мене висмикнули, забрали сюди, комбайн зостався сиротою, ти там господиня, і тобі байдуже? Ти ж сама можеш бути комбайнеркою! Впрости й до Переверзевої! Училася в самого Безкоровайного. Маєш свідоцтво.

— Що мені те свідоцтво? Я не можу без вас.

— Ну, ну,— сказав Гриша,— привчайся до самостійності.

— Ви не так мене зрозуміли,— ангельським голосочком промовила Віра.

— Не так зрозумів? А як тебе розуміти?

— Я не можу цього сказати усно, тому підготувала листа.

— Листа-а? Якого листа?

— У трьох примірниках. І один з них я залишаю вам, а сама йду і ждатиму...

Вона справді поклала перед Гришею якусь цидулу і пішком зникла.

Десь ми там згадували про греків, про їхні міфи і про незграбні спроби новітньої міфикології, але чого було варте все це поруч з аркушиком паперу, що ліг на столі перед Гришею Левенцем, мовби прилетівши з якихось незвіданих міфічних світів. Газета про стотурботність, зоставлена Ганною Панасівною з памірами найкращими, і цей аркушик од Вірочки, яку, з усього видно, мучать оті сизо-чорні чорти. Але до чого тут він? І чому він має стати жертвою всіх пристрастей, стихій, непорозумінь, безглуздь і певдоволень? Ще вчора він був там, де народився і ріс, на безмежних просторах, під безкрайніми небесами, на землі неміряній, безкраїй, сам почувався безмежним і вільним, як птахи і мрії, а сьогодні сам себе замкнув між чотирьох стін, ув'язнився в глині, в штукатурці. Що таке штукатурка? Штука турка. Турок підсунув нашим будівельникам штуку, і вийшло: штука турка. Мало ці турки мордували мій народ, так ще й тепер маємо страждати від їхньої підступності.

Але тут Гриша схаменувся, що такі некоптрольовані думки можуть призвести до міжнародних ускладнень, бо ж Туреччина — мирна сусідня держава, яка... Ага, подумав Гриша, а що я знаю

про політику сусідніх держав? На комбайні міг собі дозволити розкіш незнання, а тут не маєш такого права. Може, в листі Вірочки в відповіді на ці питання, адже Вірочка — це молодь, а майбуття належить молодим!

Гриша присунув той аркушик, глянув, прочитав, коли б міг умерти, то вмер би одразу, але мав жити далі, тому ще раз перечитав це неповторне писання. Там значилося:

«Я не можу без тебе. Мене переманюють то туди, то туди, обіцяють золоті гори і все, що вище, а мені не треба нічого, і, коли й знайдеться справді якась сила, що відірве мене від нашого «Колоса», хочу, щоб ти знав: дні, пережиті з тобою, зробили мене щасливою, бо кому ж було ще дано знати те, що зазнала я: захоплення, невіддільне від вдячності, пристрасть, переїняту шанобою і ні на йоту від того не меншу любов до людини царственої, розумної, відзначеної особливим талантом і винятковими здібностями. І хоч життя та обставини вимагали відстані й відгороджували від мене божество, що живе в тобі, я однаково була близька до нього, я знала тільки божество».

Гриша перечитав це божевільне писання тричі, намагаючись змобілізувати всі запаси здорового глузду. Божество він потрактував як комбайн «Колос» (бо сподіваний «Дон» ніяк не міг вийти зі стадії випробувань, отож не міг братися до уваги). Себе він під цей термін не міг підставити ні за які гроші. Але однаково у листі було щось дратівливе і загрозливе. А ота «царствена людина»? Гриша уявив, що лист потрапляє до Дашуньки, і вперше у житті відчув жах од цього дару, яким так пишається людство впродовж цілих тисячоліть. Ліпше було б та й не знать, краще було б та й не...

Гриша задихався. Тісний простір кабінету (чималенького, до речі кажучи) гнітив його, він підійшов до вікна, пошморгав шпінгалетами, штовхнув раму, тоді мало не бігцем кинувся до дверей, розчинив їх, побачив — не побачив, хто там ще хоче до нього, але вихопив поглядом дядька Обеліска, показав йому, що запрошує до себе. Обеліск з'явився, став на порозі, звів на молодого голову очі.

— Щось хотіли?

— Сірники. У вас є сірники?

— Нащо вони вам?

— Хочу закурити.

— Та ви ж некурящий, як і Свиридон Карпович.

— А коли хочу! Ось вам гроші. Принесіть мені сірники і пачку сигарет.

— Там завмаг до вас хотів, то я йому — хай принесе...

— Може, незручно?

— А хто ж вам носитиме, як не завмаг? Я вмент!

І вже за кілька хвилин — і сірники, і сигарети «Прима», з якими Гриша не знав, що й робити, зате мерщій підпалив писання Вірочки і пильно стежив, щоб згоріло до цурки.

Тоді запалив сигарету, пхакнув димком, підійшов до вікна, глянув на світ божий і раптом згадав слова своєї дивної помічниці

про те, що лист свій вона спорудила в трьох примірниках, і жахнувся.

Один примірник він спалив. А ще два? Куди вони помандрують? До Дашуньки? В Організацію Об'єднаних Націй?

Гриша знов кинувся до вікна. Вихопив з кишені хусточку, витер лице, шию. Не знав, що ще з досвітку перед сільрадою серед квітників сиділа його опозиція у складі Благородного й Первородного, Інтригана й Хулігана, Таксобі й Нітудинісюди, стежила за всім, що відбувалося в двоповерховому будинку сільради, спровоковувала події, підсилала новому голові комічних відвідувачів, щоб налякати, здискредитувати, відбити охоту, примусити підняти руки, здатися, визнати свос безсилля і знов попросити до влади дядька Зновобрать.

Гриша нічого того не знав, не зреагував навіть на несвідоме повідомлення про опозицію з боку діда Утюжка, не здогадався визирнути у вікно, щоб побачити, як викрасовуються серед квітників, виплеканих Ганною Папасівпою, Благородний і Первородний, Інтриган і Хуліган, Таксобі і Нітудинісюди, як плюються соняшниковим пасіпням цілий ранок і як пильно стежать за вікнами його кабінету.

Коли він відчинив вікно, вони вдоволено заплямкали:

— Ага! Задихається!

Коли визирнув і глянув на небо, закректали:

— Летіть хоче? Аби ж то!

Коли виткнувся з вікна й безсило витирав лице й шию хусточкою, заторжествували:

— Ага! Допекло!

А Гриша нічого того по знав, бо опозиція сиділа перед сільрадою, в контакти не вступала, па переговори пе йшла і взагалі не заявляла про своє існуваппя, так що коли б його спитали про опозицію, то віп би з пеймовірним здивуванням вигукнув:

— А що це таке?

Досі ще пе дзвонив телефон, бо Гриша прийшов до сільради о сьомій годині рапку, навіть у гадці не маючи, що порушує трудове законодавство для установ, але тепер чорна скрипька, яка стояла на столі, затарабанила так, що й мертвий би прокинувся. Гриша взяв трубку.

— Алло!

— Хто це? — закричало звідкись, не знати й звідкіля.

— Левепець.

— Що за Левепець?

— Голова Веселоярівського сільвикопкому.

— Ага! Тебе якраз мені й треба. Говорить Крикливець.

— Могли б привітатися, товаришу Крикливець,— спокійно сказав Гриша.

— Що-о? — закричав Крикливець.— Тобі там робити нічого? Ти знаєш, хто я такий?

— Знаю. А ви мали б знати, хто я.

— Ну, гаразд, вважай, що помирилися,— збавив тон Криклівець.— Слухай, Левенець, як ти думаєш: культуру в районі треба підіймать?

Гриша мовчав. Не тому, що був проти культури, а тому, що не знав, що казати.

— Ти мене чуєш? — знову загукав Криклівець.

— Та чую.

— То як ти — не проти?

— Та ні.

— Так чому ж ваш Веселоярськ на останньому місці по культурі? Ти мене чуєш?

— Чую.

— Чому ж мовчиш?

— Та мене тільки три дні тому обрали!

— За три дні, знаєш, що люди встигали зробити? Города цілі брали! Гагарін за дев'яносто хвилин землю облетів! А ти — три дні! Дай мені зведення про виторг по соках і вживай заходів! Вживай заходів і бувай здоров!

Розмова ввігнала Гришу в такий піт, що він знову кинувся до вікна і тільки тепер помітив опозицію, яка всілася поміж клумбами і вперто ждала, коли молодий голова провалиться або, як кажуть учені люди, зазнає фіаско.

Опозиція сиділа боса, але не голодна. Такі можуть просидіти хоч і вічність, гріючи ноги на сонці. Колись у селі не мили піг, щоб вони не пітніли, тепер ходять босі на знак протесту, що споживкооперація не завозить кросівок «адідас». Тому шість босих дядьків під сільрадою не здивували Гриші. (Не здивувало його й те, що не було там ще двох: Раденького і Солоденького. Бо хіба ж світ не влаштовано так, що завжди знаходяться охочі дотримуватися нейтралітету, простіше кажучи, подивитися, що вийде з того чи з сього). Здивувало його те, що вони спокійнісінько собі сидять, не думають ні про яку роботу (а в сільського жителя роботи завжди повно!), курять сигарети «Прима» і демократично спльовують на викохані Ганною Панасівною клумби. Левенцю, який змалку звик до заклопотаності, для якого найвищим ідеалом була його рідна мама Сашка, дико було бачити одразу стільки нероб (хай вони навіть пенсіонери, але ж мають власне господарство!), та ще й у такому, сказати б, державному місці. Він трохи висунувся з вікна, наставив вухо, щоб почути, про що ж можуть говорити такі люди і чи взагалі можуть хоч говорити.

Бесіда тривала неквапливо, але досить в'їдливо.

— Молодий! — казав один.— А з молодого що?

— Молоде — дурне.

— От Свиридон Карпович — ото голова!

— Всім головам голова!

— Поміняли шило на швайку.

— Треба їм, бачиш, освіченого!

— Всі ходять у галстуках і з портфелями, а корови не дояться!

— Гей, хлопці, он Петро Безтурботний їде! Давай його до нового голови!

І тут Гриша став свідком того, як мисль може заволодіти навіть такою інертною масою, як оця опозиція, і творити дива. Вмить усі босі дядьки схопилися, побігли назустріч возові, на якому спав, за звичаєм, Петро Безтурботний, обаранили його, замахали руками, заговорили всі враз, розштурхали Петра, натурчали йому в вуха, стягли з воза і, підпихаючи в спину, попровадили до входу. Тільки тепер Гриша збагнув, що, мабуть, усі сьогоднішні відвідувачі з'явилися в нього не випадково, а підібрані й організовані були отою босою опозицією.

Він одійшов од вікна і став очікувати, поки Петро Безтурботний вичалапкається на другий поверх. Той став у дверях, сонно глянув на нового голову, на стіл і стільці, на монументальний сейф у кутку, на снопи пшениці, кукурудзи, очерету й нехворощі (культурні злаки й дикорості рослини, які можна використовувати в народному господарстві) — спадок від старого голови, зітхнув і вже хотів повернутися і потихеньку вийти, але Гриша його затримав.

— У вас якась справа, дядьку Петре? — спитав він.

— Та воно, щитай, і ніяка, так чоботи ж і хомут,— сказав Петро.

Гриша провів його до стола, всадовив на стілець, сам сів напроти, підбадьорив поглядом.

— Я б до Зінькп Федорівни, так воно ж за Дніпром, а в неї колгосп по цей бік, вона туди, щитай, не достас, а в тебе ж власть, а власть, щитай, достане скрізь.

— Так що ж там за Дніпром? — вже й сам зацікавився Гриша.

— Позаносило туди все,— сонно позіхнув Петро.— Я, щитай, у степу був, по зелену масу поїхав. Набрав, їду назад і, щитай, задрімав трохи, а воно вихор. Ноги мої встромилися в той вихор, так він, щитай, зірвав мої чоботи й попер! Схватився, дивлюся: летять мої чоботи сперва, щитай, угору, а тоді прямо через Дніпро на той бік. Думаю собі: або я, щитай, сплю, або чоботи мої здуріли. Коли за ними, дивлюсь, хомут. Кінь борозенний, щитай, саме голову встромив у той вихор — воно й зірвало хомут.

— Хомут же треба перевертати,— зауважив Гриша.

— А вихор, щитай, такий, що й чорта догори ногами переверне, не те що хомут! То я оце, щитай, і хотів...

— Гаразд, дядьку Петре,— заспокоїв його Гриша,— ми займемося вашою справою. Йдіть працюйте...

Подивитися, як зустріне Безтурботного підступна опозиція, Гриша не зміг, бо до кабінету ввійшла... Дашунька.

— Ти? — здивувався Гриша.

— Я. А що — не можна?

— Та чого там? Тільки ж, я думаю, ти на фермах...

— А я на пастівник їду, по дорозі й забігла. Побачити, як ти тут... Ти що — курив? Повно диму.

— Закурив тут...

— А це що в попільничці? Попіл? Щось палив?

— Доведуть так, що й сам згорнш.

— Бач, як я вчасно! Не треба було згоджуватися! А вже коли обрали, то використай хоч вільний час...

— Який час, де ти його тут знайшла!

— Знайдеш! Зумієш знайти. Це ж не комбайн, що повинен косити вдень і вночі. Отож, поки маєш час, вступай на заочний, кінчай інститут і втікай звідси, поки цілий! Чуєш? Ну, я побігла, бо машина жде! Та повідчиняй вікна — дихати нічим!

Дапуньку змінив директор школи, той самий, що на похороні старого Щуся вишкріб з якихось давніх історій звідомлення про те, що в козаків колись був полковник на прізвище Самусь. Відтоді на директора веселоярівці дивилися як на чоловіка недоречного, сьогоднішні його відвідини були й геть недоречні. Він не встиг і привітатися як слід з новим головою сільради — і вже в наступ:

— Товаришу Левенець, кого ви мені привезли?

— А кого я вам привіз?

— Ну, цього Пшоня. Де ви його взяли?

— Хіба я його десь брав? Він сам узявся.

— На мою голову! Це ж не людина, а якесь стихійне лихо!

— Може, не тільки на вашу, а й на мою голову? А де взявся — це справа райнаросвіти. Вона підбирає кадри.

— Кадри! — застогнав директор.— Пшонь цілий ранок мучить мене якоюсь довідкою на свиню! Ну, скажіть мені: яке відношення може мати директор школи до чиєсь там свині?

— А я, по-вашому, повинен мати?

— У вас об'єднуюча влада.

— Щодо влади, то тут ще треба розібратися,— спокійно зауважив Гриша.— У мене якось не було часу, щоб помітити, чи маю якусь владу, чи ні. Наді мною — так. Наді мною владу мають усі, і безмежну, а я... Що ж до Пшоня, то розберемося. Хтось же його сюди прислав? Не впав же він з неба?

— Коли б справді впав з неба, нам би хоч наука зацікавилася,— гірко усміхнувся директор,— а так що?

— А так доведеться нам,— заспокоїв його Гриша, може, вперше за сьогодні відчуваючи у повній мірі відповідальність свого становища.

Так заспокоївши директора і провівши його до сходів, Гриша зазирнув до кімнати, відведеної для Зновобрать, і побачив там свого щойновного попередника, який тупцяв біля вікна, про щось на мигах перемовляючись чи то з Обеліском, який стояв тут-таки, а чи то з отою опозицією між клумбами. Про опозицію Гриші стрельнуло в голову, коли зауважив босі Обеліскові ноги. Досі якось на це не звертав уваги, а тепер само звернулося. Таки ж

службова особа, в державному приміщенні, а така, сказати б, непоштивість. А може, це на знак солідарності з босою опозицією?

— Бачили отам між клумбами? — спитав Гриша.— Я на них зранку дивлюся. Підсилають до мене то того, то того. Хочуть вивести з рівноваги. Що це, Свиридоне Карповичу,— опозиція, чи як?

— Опозиції, кажеться-говориться, у Веселоярську нема,— спокійно пояснив Зновобрать,— у нас єдність.

— Гаразд, я не проти єдності, але ж дихати не дають. Оглушили скаргами і дріб'язком.

— А то, кажеться-говориться, може, народний контроль. Перевіряють, як справляємся.

— Чи не забагато перевіряльників на один день? А тут ще Крикливець. Вимагає якісь зведення. Хіба сільрада зведення повинна давати? Я думав — тільки колгосп.

— Спитай Ганну Панасівну, вона все знає. Я вже год з десять нічого в район не писав. Ти спитай Ганну Панасівну, спитай. Бо вона, кажеться-говориться, переживає. Жінщина.

Ганна Панасівна одразу й принесла Гриші цілий оберемок паперів, але не дала в них заглибитися, повідомивши:

— Там до вас лімітрофи.

— Хто-хто?

— Це я вичитала колись таке слово в одного письменника. Означає: проміжні маленькі держави між великими. То я так називаю тих людей, що ніби проміжні між містом і селом. Ні тобі, господи, ні тобі, боже.

— Тобто: ні богові свічка, ні чортові кочерга? — уточнив Гриша, а сам подумав: невже опозиція організувала проти нього ще й цих лімітрофів? Але вже й цікавість пойняла його: що воно за люди і чого їм треба? — То кличте, хай заходять,— попросив Ганну Панасівну.

Лімітрофів було шість чи сім, точно перелічити Гриша не зміг, бо дуже рябіло в очах, до того ж вони безперервно пересувалися по кабінету, налітали на Гришу, обмацували оті снопи попід стіною, але тут новий голова делікатно, та вперто відтручував їх, закликаючи вгамуватися і викладати суть справи, яка їх сюди привела.

Лімітрофи були ніврокy собі чолов'яги, віку середнього, вгодованості вище середньої, одягнені всі однаково: захисного кольору куртки з безліччю кишень, застібок, гудзиків і гапликів, такі самі штани, гумові чоботи для бродіння, кепки з довжелезними сонцезахисними козирками; у кожного рюкзак і всіляке причандалля, дорогі спінінги в ще дорожчих чохлах, на поясах ножі, сокирки, лопатки. Споряджені— хоч і Еверест штурмувати!

— То що у вас, товариші? — спитав Гриша, ледве втримавшись од того, щоб не назвати їх лімітрофами.

— Безобразіє! — закричали лімітрофи.

— Показове село, а що тут дісться!

— Ошуканці!
— Пройдисвіти!
— Беззаконня!
— Ми цього так не облишимо!
— Знайдемо на вас управу!
— Так,— підсумував Гриша.— Все прекрасно, дорогі товариші. Ви мене бачите вперше, я так само вперше маю приємність і честь бачити й слухати вас. Але чи не можна б врозуміліше?

Аж тоді лімітрофи трохи вгамувалися, наперед виступив найпогодованіший і поважно мовив:

— У вас тут збудовано став.
— Точно,— підтвердив Гриша.
— У всіх газетах розписали його незвичайну форму, площу дзеркала, сподівані прибутки від риборозведення, від коропів, товстолобиків, амурів і навіть бестера.
— Розписали,— згодився Гриша.
— Ми покинули свої справи, а всі ми займаємося дуже відповідальними справами і приїхали сюди.
— Ага, приїхали.
— Щоб перевірити й переконатися.
— Припустимо,— сказав Гриша.
— Ви що — сумніваєтесь?
— Та ні, я намагаюся вникнути в суть.
— Яка суть? — знов безладно закричали лімітрофи.— Яка суть, коли тут суцільне ошуканство.
— Прошу точніше,— нагадав Гриша.
— Точніше,— знов узяв слово уповноважений лімітрофів,— точніше ось. Перед ставком хтось поставив шлагбаум, і ми не змогли проїхати машинами...
— Пішки можна,— підказав Гриша.
— А пішки — нас примусили купувати квитки на право ловіння риби в ставку. Три карбованці квиток.
— Мабуть, так вирішило правління колгоспу, ставок їхній,— зауважив Гриша.
— А риба де? — закричали лімітрофи.— Тиждень ловимо, щодня платимо по три карбованці — і хоч би тобі риб'яче око!
— За рибу я не відповідаю,— пояснив Гриша.— Що ж мені — поринати в ставок і пачіпляти вам на гачки коропів?
— Справа в тому,— угамувавши своїх, повідомив старший лімітроф,— що риби там немає пілкої. Не запускали ще й мальків. Ми були в конторі колгоспу, там нічого не знають. Ви, як представник влади, відповідасте за те, що у вас дісться. Знайдіть того чоловіка і...

Але шукати нікого не довелося, бо відчинилися двері, і власною персоною став на порозі Рекордя у новісінькому джинсовому костюмі, покручуючи довкола пальця ключики від батькового «Москвича».

— Ось він! Ось! — кинулися до нього лімітрофи з намірами

далеко не ангельськими, але Рекордя відмахнувся від них, мов од мух, і через їхні козирки спитав Гришу:

— Що треба тут оцим дармоїдам?

— Це ти їм продавав квитки на вудіння? — спитав Гриша.

— Не квитки, а ліцензії.

— Так у ставку ж ще риби немає.

— А яке мені діло? Я уповноважений добровільного товариства мисливців і рибалок. У мене жетон. Маю право на всі водойми місцевого значення реалізувати ліцензії. А в оцих є якісь документи? Чого вони в робочий час сидять коло нашого ставка? Виклич міліцію, хай їх пошерстить!

— Та воно й справді,— сказав Гриша.— Товариші, прошу пред'явити...

«Товариші» позадкували до дверей.

— Дружніше, дружніше,— підбадьорив їх Гриша,— та не до дверей, а сюди, до мене. Чи, може, ви й теє?.. Може, ви справді лімітрофи?

— Лімітрофи? — крикнув хтось з рибалок.— Що це таке? Це образа! Ми!..

— А хто ж ви такі? — засміявся їм услід Гриша, а Рекордистові порадив: — Зникни і більше не потрапляй мені на очі.

— У мене жетон!

— Щезай разом із жетопом і з дружком своїм Безтурботним! Я ще в район подзвоню!

— Подумаєш, начальство! — пробурмотів Рекордя, крутячи ключиками вже не від себе, а до себе.

Гапна Панасівна принесла ще купу паперів — і Гриші вже було не до Рекорді.

Він заглибився в різні папери і тільки тепер схаменувся нарешті: що ж це з ним і як, і чому? Сон чи сміх, сміх чи сон, і чиє це на нього паслання?

Папери вжахнули його кількістю, розмірами, загрозливістю, загадковістю, а найбільше непотрібністю. Білі й сині, червоні й рябенькі, вузенькі й широкі, як стіл, тонкі до прозорості й цупкі, як палітурки, розлінієні й розмальовані, з розділами й параграфами, з пунктами й підпунктами, з правилами й виняткамн, негайні і тривалої дії, одноденні й розраховані на перспективу; папери з вимаганнями і домаганнями, нагадуваннями і попередженнями, запитами і закликами, просьбами і грозьбами. І все це сипалося на голови мізерного апарату (голова й секретар!) сільської Ради від організацій домінуючих і контролюючих, регулюючих і координуючих, першорядних і підрядних, консультативних і декларативних, престижних і дивовижних, але жодного паперу від керівних організацій!

Смішне й страшне! Гриша хотів підбігти до вікна, щоб ухопити в груди свіжого повітря, та вчасно згадав про босу опозицію. Невже й досі сидять?

— А немає тут, Ганно Панасівно, такого паперу, на який би ви не підготували відповідь?— звернувся він до секретарки.

— Та ви що, Григорію Васильовичу! — злякалася Ганна Панасівна.— Хіба таке можливе?

— То немає? Шкода. А то б ми відповіли... Ну, гаразд. А копушка листок десятого номера у вас знайдеться?

— Можна виконавця в сільмаг послати.

— То попросіть — хай купить. Ось гроші. Брав для обіду, та, бач, обідати мені сьогодні не дали...

— Треба робити перерву,— порадила Ганна Панасівна.

— Забув.

— Завтра я вам нагадаю.

— Дякую.

Ганна Панасівна пішла, а до кабінету проник нечутно, мов чума, товариш Шпонь.

— Здається, я вас не кликав,— сказав Гриша.

— А я сам прийшов.

— Недавно ж бачилися.

— То було вчора.

— Ви там уже встигли з директором школи вступити в конфлікт?

— Не я, а він зо мною вступив у конфлікт! Та не на того напав! Я йому не дзвін! Я нікому дзвоном не буду! Я не дозволю!

— Дзвоном? — Гриша нічого не розумів.— Яким дзвоном? По-моєму, ви морочите мені голову.

— Ага, морочу? А ви знаєте, хто я такий? Ви думаєте, я Пшонь? Просто якийсь негідник перекрутив і обрубав наше славетне прізвище! Я не Пшонь, а Шпонька!

— Шпонька?

— Гоголя в школі проходили?

— Гоголь безсмертний.

— А раз Гоголь, то й усі його герої безсмертні.

— То ви Іван Федорович? — Гриша павіть підвівся і відійшов подалі від цього містичного чоловіка.— Скільки ж вам років? Сто п'ятдесят, двісті?

— Стільки, скільки є. І не Іван Федорович я, а Кузьма Кіндратович, а батько мій був Кіндрат Федорович, а дід — Федір Іванович, а прадід — Іван Федорович. І всі Шпоньки, в прадіда перекрутили літери, а в діда відрубали цимат прізвища, і вийшов Пшонь, але я знайду! Я їм не дзвін!

Тут Гриша спробував пригадати оповідання Гоголя. «Іван Федорович Шпонька і його тітонька», і йому в голові справді щось таке протуманилося про сон Івана Федоровича, коли тому привиділося, ніби його тітонька вже й не тітонька, а дзвіниця, а його самого тягнуть на дзвіницю, бо він дзвін. «Я не дзвін, я Іван Федорович!»—кричить Шпонька. «Так, ти дзвін»,—каже, ідучи мимо,

полковник Н-ського піхотного полку, в якому Шпонька дослужився до майора і з якого його вигнали за тупість і підлість.

— А ви в армії служили? — поцікавився Гриша.

— Служив, то й що?

— І дійшли до майора?

— Не дійшов, а що?

— Чому ж звільнилися з рядів?

— Розумних там дуже багато — вижили!

— А в інституті теж розумні?

— І там повно.

— А тут, ви думаєте, що ж, дурні? — прискалив око Гриша.

— Тут повітря і харчі підходящі. Прибув добровільно укріплять сільське господарство і нікому не дозволю! І того, хто перекрутив і обрубав мос славетне прізвище, знайду!

— І що ж, у Веселоярську хочете зловити того, хто відкусив хвостика у вашому прізвищі?

— Де живу, там і ловлю. І дзвоном нікому не буду! Для цього й приїхав, щоб повідомить і заявить!

Коли б Шпонь був структуралістом, він би в тому дзвоні гоголівського Шпоньки побачив якийсь інший символ і не потрактував його з такою примітивною прямолінійністю. Скажімо: водолазний дзвін. Або повітряний дзвін водяного павука. Або щось антирелігійне. І тоді Шпонь опинився б не у Веселоярську, а де-небудь на березі моря, або на біологічній станції, або серед лекторів антирелігійної тематики. Але вже був тут, і нікуди його не подінеш, просто кажучи, не здихаєшся.

Гриша ще не знав, що Шпонь опинився у Веселоярську завдяки товаришеві Жмаку. Бо товариш Жмак, незважаючи на свою якнайвищу принциповість, страшенно любив свою дружину, а ще більше — єдину доньку. Маючи аж дві вищі освіти і знаючи, яке то благо, він мріяв про вищу освіту і для свого дитяти, але не заочну, як у нього, а справжню, стаціонарно-повноправну, бо хоч дипломи однакові для очної і заочної освіти, зате моральне задоволення дуже й дуже неоднакове. Однак хтось вигадав іспити і конкурси при вступі до інститутів, Жмакова донька іспитів не склала, все гинуло, не помагали піякі дзвінки, ніякі натяки і прямий тиск, аж нарешті керівництво інституту вирішило піти назустріч товаришеві Жмаку, але поставило умову:

— Приймемо вашу доньку, але заберіть від нас одного чоловіка.

— Куди ж я його заберу? — здивувався Жмак.

— Хоч на Камчатку! Хоч у космос закиньте! Хоч на океанське дно спустіть! Аби не в нас він був.

Так вимріяно на Жмакову доньку Пшоня, і той звалився мов сніг на голову Гриші Левенцю і всім веселоярівцям, непотрібний і зайвий, як безробітний у Америці.

— У вас хоч жінка є? — спитав Гриша Пшоня.

— Яка жінка? Ви що — хочете пав'язати мені статеве життя? Ось куцдочку! Повторіть. Запишемо... Для карасиків!.. А жінка моя пекла — ясно?

Та від тебе сам чорт утече, подумав Гриша, але вголос сказав інше:

— Ну, ви влаштовуйтесь, а коли потрібна якась допомога, то будь ласка...

— Я ще прийшов сказати, що я вегетаріанець.

— Веге... А що це таке?

— Не вживаю м'яса! І требую, щоб мене снабжали овочами і крупами!

Він колюче націлився на Гришу — ось так і проткне, як шпичкою. Гриша колись чув про тих, що не вживають м'яса. Малювалися вони в його уяві людьми лагідними, тихими, якимись милосердними, чи що. Але дивився тепер на цього Пшоня і розумів, що чоловік без м'яса не стане милосердніший, а хіба що тільки озвіріє. Стирчало перед Гришею щось, як засушений кілок, у бавовняному трикотажному костюмі, в кедах, в панамочці такій малесенькій, що й на курячу голову не налізло б, а на Пшоневу, бач, налізло. Сонце на небі стояло вже низько, било в вікна кабінету, і від Пшоневої голови в тій панамочці падала на стіну тінь, що мала обриси ослячого вуха. Великого ослячого вуха, слід додати для тих, хто став би міряти осляче вухо і Пшоневу голову. Тут або ж вухо якесь неймовірно велике, або геть мізерна голова. Єдина перевага такої дрібненької голови, що її вже ніяк не назвеш довбешкою. Довбешка, як відомо всім,— це голова здоровенна, але всуціль з маслаків, так що для мозку місця й не зостанеться. А в такій гострій голові, як у Пшоня, місце буде не для мозку, а тільки для підлот і зміїної отрути, хоч про це Грині належало довідатися лише згодом.

— Гаразд,— зітхнув Гриша.— М'яса ви не вживаєте. Але навіщо ж тоді вам свиня?

— Як-то навіщо? А може, я хочу її вигодувати і відпустити на свободу! Виступлю з почином: свободу — свиням!

— І для цього ви приїхали до Веселоярська?

— А хоч би!

Тут Гриша в душі позаздрив мудрій передбачливості дядька Зповобрать. Як вчасно він передав владу молодшому поколінню! А тепер хоч скач, хоч плач з цими пшонями і жмаками і їхніми починами!

Але посада зобов'язувала, і Гриша, не подаючи знаку, досить мирно розпрощався з Пшонем і взявся за нитки десятого номера, які приніс йому з сільмагу дядько Обеліск...

Щоб ніхто не заважав і користуючись своїм усіма визнаним правом після закінчення робочого дня віддаватися цілком дозвіллю, Гриша замкнувся в кабінеті, дістав з шухляди ножиці, а з кишені складаного ножа, парізав собі з отих запасів Ганни Папасівни

потрібних паперових заготовок, а з снопа очерету спорудив чотирикутний легенький каркас, скріпивши його питками, після цього дещо приладнав, те причепив, а те дочепив, з найдовших зведень витнув барвистого хвостяру — і ось уже готовий паперовий змій, і рветься він до польоту в теплому веселоярівському повітрі, під призахідним сонцем, над степовими обріями.

Гриша обережно підніс свою паперово-очеретяну споруду до вікна, заліз на підвіконня, став у отворі так, що видно було його не тільки опозиції, яка вперто пильнувала нового голову, щоб простежити кожен його вчинок, а, може, й усьому Веселоярську, змахнув руками, мов крилами, і навіть підстрибнув по-лелечому, так ніби збирався летіти, тоді гукнув щось нерозбірливе, засміявся, і... перетворився на барвистого змія з довжелезним, ще барвистішим хвостом, шугонув у теплі повітряні вири, рвонув угору, а тоді плавно війнув донизу і полинув понад самою землею, нечутно, загадково й манливо.

Повіяло духом гоголівських чортів, наймодернішої латиноамериканської прози і українських химерних романів, боса опозиція зірвалася з нагрітих місць і помчала слідом за змієм в переляку, в обуренні, в лементі:

— Новий голова втікає!
— Левенець полетів!
— Держіть Гришу!
— Переймайте!

Дивно влаштовано людину. Щойно ці найзапекліші прихильники дядька Зновобрать всіляко намагалися усунути нового голову, а полетів він од них сам — і вже побігли навперейми, і вже ніби й шкодують.

А Гриша, визираючи з-за лутки, реготав услід опозиції, що й досі не міг би сказати достоту, чи то сон, чи то сміх, зате напевне знав тепер, що нудьзі здорового глузду можна протиставити тільки безглуздя реготу, і коли б ще затрималася на роботі Ганна Панасівна, то, може, спитав би в неї, чи не можна їм прийняти постанову про те, що від сьогодні у Веселоярську дозволяється сміятися всім працездатним до роботи і після роботи, а також дітям до 16 років, недружелюбним і беззубим, м'ясоїдам і кашоїдам, а також вегетаріанцям.

Стотурботний день кінчився реготом, і Гриша повірив у силу життя.

Летів горобець через безверхий хлівець...

СМІХОТВОРІННЯ

— Ха-ха-ха!
— Го-го-го!
— Хе-хе-хе!
— Га-га-га!

— Хи-хи-хи!
— Ги-ги-ги!
— Хо-хо-хо!
— Ге-ге-ге!

Отак би сміялися веселоярівці і так би жили, сміючись, коли б не... так якщо б не... та аби не... та що би не...

— Як то співається: «Якби мені не тиночки та й не перелинки...»

І хоч славетний французький письменник Шарль-Луї Монтеск'є й сказав колись, що «серйозність — це щит для дурнів», але головному героєві нашої розповіді довелося, хоч як він того не хотів, демонструвати серйозність мало не щодня, а слідом за ним і авторові, який, загалом кажучи, ніколи не вважав себе занадто серйозною людиною, хоч життя щоразу розвінчувало його наївність.

На виправдання деяких легковажних дій нашого героя можемо навести приклад з композитором Бахом, який усе життя писав надзвичайно серйозну музику і водночас страшенно любив тайкома запихати своїм друзям до кишень оселедці — і не дунайські, до речі!

ГОЛОВА — ГОЛОВІ

Влада в сьогоднішньому колгоспному селі відзначається: неоднаковими правами, різними рівнями, складними взаєминами, ще складнішими впливами й наслідками, неоднаковим авторитетом і ще неоднаковішою популярністю, значенням фактичним і значенням уявним.

Чи Гриша Левенець як голова Веселоярівської сільради переймався всіма цими тонкощами, коли попросив зустрічі з головою колгоспу «Дніпро» Зінькою Федорівною і згодився провести цю зустріч на нейтральній території, тобто за уславленим борщем тітки Наталки? Будьмо щирими: Гриша, хоч би його навіть обрали Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй, для Зіньки Федорівни так і залишився б механізатором її колгоспу, а сама Зінька Федорівна для Гриші навіки позосталася б головою, силою, авторитетом і непохитністю. Ну, це коли б діло дійшло до рівнів міжнародних. А сільська Рада вимагала іншого ставлення і відповідної переоцінки цінностей. Як це зробити, Гриша не знав. Що саме треба робити, він теж не знав. А кортіло.

— Значить, так, Зінько Федорівно,— сказав Гриша, коли вони наїлися Наталчиного борщу,— хочу попросити вашої поради.

— Проси,— дозволила великодушно Зінька Федорівна.

— Свиридона Карповича питати незручно, щоб він не подумав, ніби я хочу перекреслити всю його багаторічну діяльність.

— Незручно.

— От він підготував питання для наступної сесії. Про будівництво танцмайданчика. Про дотримання автобусного графіка. І про поведінку нового попа Лаврентія. Готував Свиридон Карпович, а мені випадає проводити сесію. А хіба це питання? Треба щось масштабніше.

— Додай туди про боротьбу з яловістю корів,— спокійно порадила Зінька Федорівна.

— Смієтеся?

— У тебе ж жінка — зоотехнік.

— Питання про мою жінку не обговорюється.

— Тоді обговорюй, що знаєш.

— Ну, щось таке... знаєте,— Гриша покрутив пальцями, сподіваючись, що Зінька Федорівна прийде йому на допомогу і підкаже, але вона не хотіла відбирати ініціативу в нового голови сільради й мовчала.— Ну... Я й сам не знаю, що саме... Хочеться чогось великого, а не втну... Школа у нас є, Будинок культури є, бібліотека й сільмаг є, дитячі заклади є, побутове обслуговування налагоджене... Благоустрій на висоті...

— Яка там висота!

— Що ви, Зінько Федорівно! — сполошився Гриша.— Та наше ж село взірцеве!

— Було. А тепер звичайнісіньке. Он у мого знайомого голови колгоспу — через його територію проходила траса газопроводу — отам благоустрій! Нічого не шкодували! Стадіон з мармуровими скульптурами, ресторан на три зали, палац урочистих церемоній, газ врізали з магістрального газопроводу, всі хати шифером перекрили, нові паркани уздовж вулиць, парк посадили, оранжереї під склом, із столиці прислали повара, щоб навчив смажити котлети по-київському.

Гришу якось не вельми схвилювала ця картина чужих розкошів, натомість він відчув, що стає підозріливо вразливим у питаннях термінології.

— Як ви сказали, Зінько Федорівно, через територію колгоспу?

— Ну? А хіба що?

— У колгоспу не може бути території.

— А що ж у нього, по-твоєму?

— Землі. Територія тільки в сільської Ради. У мене на роботі є книга: «Адміністративно-територіальний поділ Української РСР». Там зазначено населені пункти, а не колгоспи.

— У тебе на роботі? Адміністративно-територіальний? А в мене п'ять сільрад у колгоспі — чув! Чия ж, виходить, територія?

— П'ять сільрад? Я над цим не думав.

— А ти подумай.

— Я подумаю. Тут треба розібратися.

Зінька Федорівна огляпула Гришу голографічним способом: тобто не сходячи з місця, обдивилася спереду й ззаду, а тоді довго сміялася.

— Що ж тут розбиратися? На території колгоспу «Дніпро» розташовано п'ять сільрад.

— На землях!

— Ну, хай буде на землях. Але колгосп один, а сільрад п'ять. То що важливіше? Земля чи територія?

— Важливішого за Радянську владу бути нічого не може, Зінько Федорівно.

— Може, скажеш, що ти і є Радянська влада?

— Сьогодні так.

— А той, хто годує народ хлібом,— це не влада?

— Народ сам себе годує.

— Гаразд. Сам. А ти ж що — танцмайданчик будуватимеш?

— Може, щось і трохи більше.

— Що ж саме?

— Ну... Стадіон для Веселоярська. Може, й для всіх наших п'яти сільських Рад. От зберемося всі п'ять голів сільрад, подумаємо, прикинемо можливості...

Зінька Федорівна відверто занудьгувала, не вдавалася вже й до голографії.

— Всі Левенці вперті, але ти, мабуть, перевершив їх усіх. П'ять голів! Та в тих інших чотирьох сільрадах головами дівчата!

— Не має значення.

— Ах, не має значення? А як щодо Дашуньки? Чи вона в тебе не ревнива?

— Зінько Федорівно, я хотів би вам нагадати, що йдеться не про Дашуньку, а про стадіон.

— А постанова про стадіон у тебе є? Чи це теж, по-твоєму, не має значення?

— Постанову приймемо.

— А вищестоящі організації тобі дозволили?

— Ми методом народної будови.

Зінька Федорівна підвелася і пішла до дверей.

— Методом народної будови знаєш що можна робити? Ями в землі викопувати. Та й то коли лопати гострі. А де ти візьмеш матеріали, техніку, інвентар, штати, і хто це все фінансуватиме? Знаєш, що сказав Шаляпін? Безплатно тільки пташки співають.

Конференція на найвищому веселоярівському рівні не дала наслідків, але Гриша вирішив бути вперти до кінця. Ясна річ, найкраще було б об'єднатися з Зінькою Федорівною, щоб спільними зусиллями.

У голови сільради влада без бази, у голови колгоспу база без влади. Об'єднатися — гори перевернеш! Та навіть Адам і Єва, як відомо, почали з того, що посварилися, роз'єдналися навіки і були вигнані з раю і приречені на вічну незгоду. Тепер долю Адама і Єви повторюють всі ті відомства, що покликані спільними зусиллями підпімати сільське господарство, та іноді буває, що кожне хоче піднятися тільки само, не дбаючи ні про інших, ні про сільське господарство.

Треба було віддати належне дядькові Зновобрать: він умів чимось змащувати механізм, і взаємини сільрада — колгосп визначалися принципом мирного співіснування. Але тепер Гриша вжахнувся економічному диктату Зіньки Федорівни, тому, нічого не кажучи про свою ідею стадіону, обережно став розпитувати дядька Зновобрать, як йому вдавалося дотримуватися єдності думок з головою колгоспу. Невже тільки тоді, коли дядько Зновобрать приєднувався до думки Зіньки Федорівни?

— А ти, кажеться-говориться, роби так,— хитро усміхнувся Зновобрать,— щоб не дати їй висловити свою думку.

— Як же це?

— Устигай її випередити, кажеться-говориться. Думка наче і її, а висловив перший ти. Тоді це вже наче твоя думка, і приєднуватися треба Зіньці Федорівні. Умій випереджати — тоді ти керівник!

Гриша подумав: з стадіоном він, здається, випередив усіх, а що з того вийшло? Не став питати про стадіон дядька Зновобрать, спитав Ганну Панасівну. Та мобілізувала весь свій величезний досвід і заявила твердо й категорично:

— Стадіон — це директор. А ставки нам ніхто не дасть.

— А взагалі хто дає ставки?

— Райфінвідділ.

Гриша поїхав до райфінвідділу. Сподівався побачити там оброслого черепашками і мохом непробивного бюрократа, а натрапив на вродливу молоду дівчину, яка сиділа за столом і, зазираючи в кругле люстерко, малювала губи французькою помадою.

— Пробачте,— зніяковів Гриша,— мені б завідуючого.

— Я завідуюча. Слухаю вас.

— Завідуючого райфінвідділом,— уперто повторив Гриша.

— Я вас слухаю. Сідайте. Звідки ви? Хто?

«Ну,— збадьорено подумав Гриша, ляпаючись на стілець і зраділо представляючись завідуючій,— коли в нас такі дівчата займають такі посади, то ми не те що стадіони!.. Ожившуть степи й озера!..»

— Веселоярськ — село комуністичного побуту,— процвірінькала завідуюча, почувши, що Гриша — голова Веселоярівської сільради. Вона прискіпливо оглянула в дзеркальце свої помальовані губи і взялася пудрити симпатичний носик французькою компактною пудрою.

Гриша подумав, що непогано б пошукати в райцентрівських магазинах такої пудри і для Дашуньки, але одразу й відігнав од себе цю думку, бо мав зосереджуватися на турботах, сказати б, державних.

— Який там комуністичний побут! — сказав він.— Нам ще треба й треба.

— Не знаю, ще не була у вас,— допудрюючи носик, кинула завідуюча.— Але мені казали, що у Веселоярську вже все є.

— Все, та не все!

— Наприклад?

— Наприклад, немає стадіону.

— Стадіон — це не найперша наша потреба.

— Як то — не найперша? А здоров'я трудящих?

— Здоров'я — це райздороввідділ.

Гриша від обурення мало не потрощив стільця, на якому сидів. А французька пудра і французька помада — це що? Найперша потреба? Валюту держава витрачає, щоб отакі лялі малювали собі губки й щічки! Жмак валюту на кіз переводить, а ця на пудру, і тоді: не найперша наша потреба... Все в ньому кипіло, він скочив із стільця, заметався по кімнаті, тоді підбіг до стола завідуючої, вчепився в нього, аж побіліли пальці, сказав ненавидячи, з присвистом:

— Така молода — і така бюрократка!

— Невже ви вважаєте, що треба неодмінно постаріти, щоб дотримуватися державних інтересів? — обдарувала його сяйливою усмішкою завідуюча.— Сядьте, заспокойтеся і розкажіть, що вас так схвилювало.

— Мене схвилювала моя мрія,— зітхнув, сідаючи, Гриша.

— Ах, як інтересно! Яка ж це мрія?

— Я хочу збудувати стадіон у Веселоярську.

— Стадіон? Так. А постанова у вас є?

— Яка?

— Про дозвіл будівництва.

— Скличемо сесію і приймемо постанову.

— Це не те.

— А що ж треба ще?

— Такі постанови йдуть згори.

— Які — такі?

— Ті, що дозволяють, і ті, що забороняють. А ми ними керуємося.

— То що: є постанова, яка забороняє стадіони?

— Треба подивитися. Та коли й немає такої, то треба, щоб була, яка дозволяє. А такої я теж не пригадую. Надто для вашого Веселоярська. Адже у вас усе є. Ви читали Гоголя?

— Гоголя? А до чого тут він?

— Прочитайте. «Як посварилися...». Там є натяк на ваш Веселоярськ. Прозріння крізь віки. Невситимість потреб. Розумні обмеження. Прочитайте ще раз. Мені ж було приємно. Рада буду продовжити наше знайомство... Надто що ніяк не виберусь до Веселоярська...

Вона ще набивалася на запросини. А дзуськи! Вік би не бачити такої холодної душі в своєму рідному селі.

Гриша кинувся до районної бібліотеки.

— Гоголя у вас можна?

— Хвилиночку. Я знайду ваш формуляр,— сказала літня бібліотекарка.

— Та який формуляр? Я тут не живу. Я з Веселоярська.

— Коли ви не живете в райцентрі, то як же я вам видам книжку? Може, сядьте в читальному залі?

— Ніколи мені розсиджуватися!

— Тоді зверніться до книгарні, може, Гоголь є в них.

У книгарні була дівчина точнісінько така, як у райфінвідділі. Може, сестра?

— Мені Гоголя,— сказав Гриша.

— Гоголя? Якого?

— Миколу Васильовича. Класика.

— Класики до нас не доходять. У нас тільки продукція місцевих видавництв.

Гриша не мав ні часу, ні бажання уточнювати, що таке місцеві видавництва і яка їхня продукція, він мерщій кинувся до районної чайної, де мав його ждати Давидко Самусь (а хто б же ще його міг ждати?), і вже в кабіні мовчки махнув рукою: додому!

— Може, пообідати б у чайній? — запропонував Давидко.

— Вдома пообідаємо.

— Який там удома обід, коли в тебе жінка на фермах, а моя втекла на камеполомню з братом.

— У тітки Наталки пообідаємо. Я тебе запрошую на борщ з курчатами.

— Хоч і з голуб'ятами! Ти думаєш, мені с коли борщі їсти? Треба ще змотатися туди й сюди. Шофер — це знаєш яка професія? Ти цього знати не можеш, бо механізатор — це не шофер. От тобі дали «Жигулі», а ти в район на самоскиді їздиш. А де твої «Жигулі»?

— Віддав Дашуньці. Їй треба мотатися між фермами, пастівниками, зеленим конвейєром і чортом-бісом!

— Ага! А чого ж їй не дають «Жигулів», а дали тобі?

— Бо я був передовий механізатор, а передових зоотехніків, мабуть, немає.

— Мабуть? Знаєш що, Гришо? Я тобі прямо скажу. Ти ото був передовим механізатором — так ото й держись. А в сільраді тебе все одно Зновобрать сколупне. Нащо воно тобі? Хлопець ти гарний і чоловік он який! Ти думаєш, я не знаю, як моя Роксоляна тебе атакувала! Ніхто б не встояв, а ти встояв! Брат мій рідний забув про все і втік з цією чортицею на камеполомню, а ти ж не піддався! Так ти думаєш, ніхто цього не бачив? Любимо тебе всі і дорожимо тобою! Не піддавайся!

До такого волевиявлення наймолодшого з Самусів Гриша не був підготовлений ні морально, ні політично, ні соціологічно, тому нічого й не сказав Давидкові, тільки махнув йому рукою, виходячи з машини біля сільської бібліотеки, тоді трохи постояв, думаючи про незбагненність людської природи, коли ж бібліотекарка Топя (скрізь тільки бібліотекарки!), побачивши нового голову сільради в задумі й нерішучості, вийшла і спитала, що б хотів товариш голова, він згадав про Гоголя і попросив перший том. Вдома у них бібліотека була яка? Зоотехнічна література для Дашуньки і кіль-

ка книжечок про комбайни і трактори — вся Гришина наука. Для мами Сашки все навчання і читання скінчилося в школі, а подальшою літературою назавжди залишилися пісні, яких вона знала, може, сто, а може, й двісті тисяч і які співала або ж голосно для всіх, або для подруг, або для сина й невістки, а то й для самої себе (що було найчастіше).

Обідати Гриша, як це легко можна здогадатися, того дня не став, а взявся за Гоголя, читав і перечитував згадану з біса симпатичною молодою бюрократкою «Повість про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» — ніяк не міг уторопати, яку дотичність має класика до наших турбот.

Нарешті, вже після третього прочитання, збагнув Гриша, на що натякала вродлива завідуюча райфінвідділом. Це була розмова Івана Івановича з голодною й нещасною небогою. «Гм! що ж, тобі хочеться хліба?» — питав Іван Іванович. «Як же не хотіти! Голодна, як собака».— «Гм! — відповідав звичайно Іван Іванович.— Так тобі, може, і м'яса хочеться?»

— Ага,— зрозумів Гриша,— ця ляля вважає, що стадіон і все інше — це для нас однаково, що для гоголівської небоги м'ясо. За кого ж вона вважає нас? Не була у Веселоярську? Ось я запрошу її, скажу все, що про неї думаю, а тоді... Тоді... втоплю в Дніпрі, і хай шукають...

Коли трохи перекипіло в душі, Гриша спробував міркувати тверезіше. Ну, втопить він ту лялю, а що далі? Хіба давала колинебудь бажані наслідки політика терору проти окремих осіб? Кожен, хто вчився в школі, скаже вам прямо: не давала і не дасть. Треба шукати інших шляхів. Кардинальних і визначальних.

Уночі, коли Дашунька прийшла з ферм, він спробував піддобритися до неї і розповів, як хотів купити їй у райцентрі французьку компактну пудру.

— Чом же не купив? — спитала Дашунька.

— Ти знаєш, так голову заморочили, що й забув.

— Чим же тобі заморочили твою головпнську голову?

— Сам собі заморочив. Задумав збудувати стадіон у Веселоярську.

— Стадіон? А що на ньому робити? Фіззарядку пенсіонерам? Так у нас і пенсіонери не гуляють, ніколи фіззаряджатися. Довго ти думав?

Гриша образився. Коли вже й найближча людина таке...

— Футбольну команду організуємо,— сказав він,— в першості станемо брати участь.

— А з кого ти її організуєш? Треба двадцять два хлопці, а в тебе самі дядьки та діди...

— Ну... олімпіади будемо проводити. Наприклад: олімпіада сприязнених сіл. Дівчата несуть таблички з назвами сіл. Ти, наприклад, табличку з написом: «Веселоярськ».

— Сам і носись з такою табличкою, а в мене своєї роботи вистачить!

З цими словами Дашупька відвернулася від Гриші, і той мав лежати самотою і в темряві загинати пальці на руці: Зінька Федорівна не помогла — раз, Ганна Панасівна не помогла — два, районні організації не помогли — три, рідна дружина не помогла — чотири. Хто ж поможе? Хто підтримає? Хто зрозуміє?

Ось так і вийшло, що зла доля, а висловлюючись науково, несприятливий збіг обставин, штовхнули Гришу в обійми до Пшоня. Бо що таке Пшонь? Фізкультура й спорт. А що таке стадіон? Відповідати не треба.

Зранку Гриша заскочив до сільради, спитав Ганну Панасівну, чи не має чого-небудь негайного, тоді трохи понудьгував, не подаючи знаку, і повідомив:

— Значить, я поїхав по колгоспу, а ви вже тут без мене...

— Як то по колгоспу? — сполошилася Ганна Панасівна.— Колгосп наш займає територію цілих п'яти сільрад! Де ж вас шукати, коли питатимуть з району?

— На нашій території! — гнівно гукнув Гриша.— На веселоярівській території, Ганно Панасівно! Прошу це запам'ятати раз і назавжди.

— Та мені що,— зітхнула Ганна Панасівна,— мені аби знати, де ви...

Гриша завів сільрадівського мотоцикла (сказано вже, що родинні «Жигулі» віддано в розпорядження Дашуньчине) і поїхав до школи. Власне, шукати там і не мав чого, бо канікули ж, нікого в школі немає. Але куди їхати? До Несвіжого, де заквартирував Пшонь? А яка гарантія, що той сидить серед повісінських меблів Несвіжого? Такий чоловік має утверджуватися на роботі навіть тоді, коли й роботи немає. І тут державне мислення не підвело Гришу.

Біля школи стояв «Москвич» Несвіжого, а біля «Москвича» Рекордя власною персоною, крутячи довкола товстого пальця ключики від батьківської машини.

— Все крутиш? — глушачи мотоцикла, сказав Гриша.

— Ага. А що?

— Це я тебе мав би спитати: а що ти тут робиш?

— Стережу сон трудящих.

— А сам як — думаєш трудитися?

— Питаннячко!

— Притягнемо за дармоїдство!

— А в мене жетон!

— Знов з цим жетоном своїм!

— Я представляю у Веселоярську, може, сорок чотири добровільних товариства.

— Скільки, скільки?

— Сорок чотири!

— Ну, гадство! — не втримався Гриша від непарламентського вислову.— Я думав, їх штук десять, а їх розвелося вже он скільки! Ти що — квартиранта свого сюди привіз? Де він?

— На робочому місці. В спортзалі.

Спортзал! Гриша виріс у Карновім Ярі, глиняний яр, глиняне село, глиняні хати, школа теж у глиняних хатках, в одній перший — четвертий, в другій п'ятий — сьомий, у третій восьмий — десятий класи. Які вже там спорт і ще якісь зали! А тепер двоповерхова цегляна школа, класи, лабораторії, зимовий сад, бібліотека, їдальня, і нарешті — добра третина будівлі — храм здоров'я, спортзал, гімнастичні снаряди, шведські стінки, боксерські «груші», батути, стоси м'яких поролонових килимів. Правду кажучи, Гриша тут ще й не був жодного разу, тому ступив до спортзалу несміливо, шанобливо, з пієтетом, себто з деяким дрижанням кінцівок, хоч і невловним, але сутнім. До того ж палякали його якісь незвичайні звуки-гуки, різкі викрики, щось геть неждане:

— Леопольд, жалкий трус, выходи!

Дітей у Гриші не було, а механізатори не мають часу дивитися мультфільми, тому він навіть уявлення не мав про телевізійного кота Леопольда і з деякою цікавістю трохи постояв і подивився, що викоюють з ледачим і неповоротким котом капосні мишенята на кольоровому екрані, 59 сантиметрів по діагоналі.

Лише згодом він згадав мету свого приходу сюди, відвів погляд од телевізора (недалеко й відвів, до речі!) і побачив поруч з цим чудом техніки, інформації, мистецтва і одуріння самого товариша Пшоня, який, вигідно розлігшись на м'яких поролонах, накривши обличчя своєю панамкою, спокійнісінько собі спав під крики зухвалих мишенят, які намагалися відомстити лінивому котові за мільйонолітні кривди своїх пращурів. Причина такого, прямо скажемо, недоречного і раннього сну приховувалася таки не в отому телевізійному галасі, а в пляшкоподібній посудині без етикетки і мисочці з малосольними огірочками, що стояли на телевізорі. Пшонь лежав так зручно, що міг би дістати і пляшку, і огірочок з мисочки як правою, так і лівою рукою. Це Гриша помітив і оцінив. І, може, саме це вселило йому в душу якусь повагу до Пшоня. Та й як же інакше? Ми завжди хочемо поважати людей, до яких доводиться звертатися по допомогу. А Гриші потрібна була Пшонева допомога як фахівця.

— Товаришу Пшонь! — тихенько покликав він.

Хропіння у відповідь було таке, ніби перетрушували кістки єгипетських фараонів у всіх династій (а династій там було багато, ой-ой!). Гриша аж відступився трохи назад, бо здалося йому, що в розпластаному на поролонах сплячому Пшоневі взагалі немає нічого тілесного, а самі кістки, і тих кісток мовби удвічі більше, ніж у всіх людей. Що за мана!

— Товаришу Пшонь! Чуєте? — вже голосніше гукнув він.

Маслаччя заворушилося, заторохтіло, панамка полетіла з обличчя сухого й злого (може, це й не мумія фараона, а мумія скорпіона?), кістки торохнули ще раз, а за ними голос в'їдливий і невдоволений:

— Що там? Чого треба?

— Це я,— сказав Гриша.— Левспець. Голова сільради.

— А-а.— Пшонь сів, протер очі, тоді кинув за спину рукп, вхопив з мисочки огірок, хрумкпув.— В чом дєло?

— Огірочками закусусте?

— Сказано ж було: я — вегетаріанець.

— А пляшка без етикетки? Продукція тітки Вусті? Можу організувати вам дільничного Білоцерківця, він усе вмент оформить.

— Я його сам оформлю! Ви ще мене не знаєте. Коли я п'ю самогонку, то не для того, щоб її пити, а для того, щоб знати, які безобразія тут у вас кояться. Ясно? І коли ви думаєте, що я спав на робочому місці, а ви мене розбудили, то знайте, товаришу голова, що в цей час внутрішнім зором бачив ваше двоєжонство, яке може перейти і в троєжонство! Катерина Щусь і Дарина Порубай вам знайомі? А ваша помічниця на комбайні?

«От гадство,— холонучи, подумав Гриша,— це Рекордя вже все йому виляпав, а цей, бач, спить, а на вус мотає».

— Я б вас попросив,— намагаючись бути офіційним, сухо промовив Гриша,— я б не хотів, щоб ви...

— Ну, ну,— догризуючи огірок, добродушно поглянув на нього Пшонь,— це я так, між іншим. Для моїх карасиків. А тепер вірите, що Пшонь — це Шпонька?

— Я до вас у зовсім іншій справі,— дипломатично ухилився од відповіді Гриша.— У мене до вас прохання.

— Прохання?

— Так.

І тут Гриша розкрив свою душу. Про стадіон і про найвищі мріяння. Це було так несподівано, що навіть Пшонь з усіма невичерпними запасами його пахабства трохи розгубився і не наважився виступити в ролі консультанта, а тільки сказав:

— Є в мене один чоловічок!

— Знавець? — зрадів Гриша.

— Ох і чоловічок же! Геній спортивної справи! Заслужений консультант усього, що треба проконсультувати, непохитний авторитет, кладезь спортивної мудрості.

— Де ж він?

— Далеко.

— Ми могли б запросити?

— Трудно, але можна.

— Що для цього треба?

— Треба подумать.

— Прошу вас, подумайте.

— Значить, так: я ще трохи тут посплю, а вже тоді подумаю.

Гриша позадкував шанобливо і з пістетом.

Ще того дня він упіймав у степу Зіньку Федорівну і заговорив про фінансову підтримку для того, щоб запросити і гідно зустріти прославленого консультанта зі спортивних питань.

— Та нащо він тобі? — зітхнула Зінька Федорівна.— Стадіону однаково ж ніхто не фінансує.

— Бо немає ідеї. А коли дамо ідею — все з'явиться: і гроші, й підтримка, й розуміння.

— Бог у хмарі з'явиться,— мудро зауважила Зінька Федорівна.— Хочеш — то й запрошуй цього свого...

— Сільрада не має представницьких коштів.

— А я їх маю?

— Ну, тоді... Тоді, Зінько Федорівно, я... на свої власні... ще комбайнерські...

— Проторгуєшся.

— А я на жнива знов до вас на комбайн попрошуся!

Коли навіть голова голови не хоче зрозуміти, то як же жити далі?

ЗАВУХАПІДНОСОР

За час своїх переселень і перейменувань Веселоярськ, можна сказати, призвичаївся і до радників-порадників, і до консультантів-проектантів, і до ерудитів-ерудитів,— тепер тут нікого й нічим не здивуєш. Все сприймається з належним спокоєм, який колись звано філософським, а тепер можна б іменувати веселоярським, і навіть коли здезорієнтовані прибічники дядька Зновобрать здійняли паніку, що нібито новий голова кудись полетів, ніхто не стривожився: може, чоловікові треба, от він і полетів. Політає собі та й вернеться. Літають же герої латиноамериканських і українських химерних романів, то чом би їхньому Гриші Левенцеві теж не спробувати?

Тому ніхто не здивувався ще одному консультантові у Веселоярську, надто що привезено того неофіційно, без попереджень і оголошень, активу для зустрічі й розмов Гриша не скликав, борщу в тітки Наталки не замовляв, взагалі не просив ні в кого ні допомоги, ні сприяння, ні навіть співчуття. (Останнє речення вперто виплутується з його синтаксичного оточення — і що ж ми маємо? Забули про Зіньку Федорівну і все списуємо на Левенця? На жаль, така в нього роль і в житті, і в нашій розповіді).

Консультанта привіз Рекордя. Не слід думати, що він вирішив покінчити зі своєю ущербністю і статусом дармоїдства,— просто для розминки змотався батьковим «Москвичем» до обласного центру і привіз того, кого велів йому привезти — не Левенець, ні! — новий викладач фізкультури Пшонь.

Він скинув його коло сільради, гукнув знизу до Гриші:

— Ось, привіз!

І погазував собі далі дармоїдствувати, зоставивши прибулого, а ти роби з ним, що знаєш.

Гриша побіг униз зустрічати консультанта.

— Яка радість! — загукав він.— Яка честь для нас!

Консультант розкрилив руки і обдарував Гришу поглядом і усмішкою наївного розбійника. Мовляв, до ваших послуг весь до цурки.

— Конон Орестович Тавромахієнко,— відрекомендувався він.— Прошу не дивуватися прізвищу. Означає воно: бій биків. Грецьке слово — тавромахія. Мабуть, предки мої звалися простіше: Убийбик. А тоді комусь набридло — замінив на грецьке. Мав пантазію чоловік!

Тут Гриші слід було б помітити, що Конон Орестович не вимовляє звука «ф», заміпюючи його на «п» так само, як його предок заміпив колись Убийбика на Тавромахієнка, та річ у тім, що Левенцеві було не до того, щоб помічати якісь дрібниці,— він весь віддався споглядапню цього незвичайного чоловіка, що належав, може, до найрідкісніших примірників людської породи.

Зросту Тавромахієнко був, сказати б, помірного, тут нічим він не вражав, зате брав іншим. Шия — грапчаста, як залізний стовп, плечі — як розвора, груди — колесом, кулацюри гантельно-гранітні, очі сталеві, в голосі дзвін. Такими малюють у підручниках історії стародавніх ассирійців: руки — як ноги, ноги — як руки, не люди, а бики й леви. Гриша мав намір погодувати гостя, а вже тоді приступати до діла (для цього попросив маму Сашку приготувати добрячий обід), але тепер, глянувши на цього чоловіка, злякався: куди його ще годувати — в ньому й так сили, як у тракторі Т-700, все довкола дзвенить і гуде, земля трясеться, дерева гпуться. З такими ліпше натщесерце.

— Ви, значить, по спортивній лінії? — на всяк випадок уточнив Гриша.

— Майстер спорту з усіх видів! — загримів Тавромахієнко.— До заслуженого не дійшов, вирішив змінити кваліпікацію. Займаюся вченими розробками. Пишу монографію! Страшне діло!

— Нам аби консультацію,— несміливо перепинив слововерження Тавромахієнкове Гриша.

— Консультацію? Глопці, об чім річ! З усіх видів спорту!

В грудях у Тавромахієнка стугоніло, як у порожній цистерні з-під отрутохімікатів, у горлі гелготіло, мов у лошака, і від того в словах, які вимовляв Тавромахієнко, з'являлися геть песподіваші звуки: замість «хлопці» виходило «глопці», «хата» ставала «гатою», «бик» перетворювався на «бгика», «черепаха» — на «черебпаху».

— То, може, й розпочнемо? — запропонував Гриша, пропускаючи консультанта поперед себе на сходи.— В нас тут усі па робочих місцях, я запрошу товаришів і в тісному колі, без зайвих балачок...

— А друзяка мій? — поцікавився Тавромахієнко.

— Маєте на увазі Пшоня?

— Точно. Пантастичний чоловік!..

Мовби па виправдання своєї фантастичпості, тої самої миті підкотив з Рекордею Пшонь, Тавромахієнко, наставляючи руки для обіймів, побіг упиз по сходах, загиготів-заклекотів радісно й підпесено, але його благородний намір пропав марно.

— Ну, ну! — ухиляючись од обіймів Тавромахієнка, протріско-

тів Пшонь.— Приберн лапи! Знаю я ці штуки! Кажи зразу: поможеш вашому голові?

— Та глопці! — загримів консультант.— З усіх видів спорту! Страшне діло!

— Секундочку! Запишу,— дістав свого блокнота Пшонь.— А то ти тут такого...

— Для карасиків? — зареготав Тавромахієнко.— Вже стрибають на сковорідці?

— Ще ні, та скоро застрибають. Застрибають! — запевнив його Пшонь, дряпаючи в блокнотику ручкою, а зверху ще мовби придряпуючи й своїми опдатровими вусами.

Гриша досі не міг збагнути, що воно за карасики, про які щоразу з нахваляниям згадує Пшонь, та не дуже й переймався цим, бо мав інший клопіт. Розсадивши в своєму кабінеті Тавромахієнка й Пшоня, він запросив до участі в розмові всіх, хто був у сільраді, а саме: дядька Зновобрать, Ганну Панасівну і дядька Обеліска. Досвід і авторитет, знання процедурних питань і голос народу — все було представлене на цій нараді, плюс два неперевершені знавці в галузі фізкультури й спорту. Ось так втрасмо поса фінансовим працівникам і навіть заслуженим керівникам колгоспного виробництва!

Гриша відкрив нараду коротеньким вступним словом, змалював усю привабливість своєї ідеї, не став приховувати й труднощів, які виявилися майже непереборними.

Пшонь записував, Тавромахієнко розправляв груди, падував щоки, тряс гаптельними кулацюрами.

— Глопці! — загримів він, коли Гриша закінчив.— Глопці, не буде діла.

— Чому ж? — образився Левенець. Треба було везти цього консультанта аж з обласного центру, щоб почути те, що й так уже чув не раз і не двічі!

— Нема пантазії,— рішуче заявив консультант.

— Та в чому ж треба фантазії? — допитувався майже відчаєно Гриша.

— Пантазією треба зразу вбить — тоді будуть гроші! — притупнув ногою Тавромахієнко.— Який вам стадіон, для чого? Бігать, стрибать, по канату лазить? Кишки рватимуть од сміху! Всі тепер бігають, стрибають і лазять без усяких стадіонів. Грати в путбол, волейбол, гандбол, баскетбол? Не смішіть мепе, а то заплачу. Може, ви Москва, Київ, Тбілісі і в вас є «Динамо», «Спартак», ЦСКА? Нема? І не буде! Значить, як? Треба вбивать пантазією! Бгики у вас є?

— На другій бригаді відгодівельний комплекс для бичків,— подав голос Зновобрать, якого вже почав зацікавлювати цей громоголосий чолов'яга.

— Так чого ж вам, глопці, треба? — радісно закричав Тавромахієнко.— Беріть бульдозер, рийте землю і будуйте не стадіон, а те, що зветься ареною!

— Що-що? — не зрозумів Гриша.

— Арену!

— Арену? Навіщо? Для цирку?

— Для бою бгиків! От вам і пантазія!

— Тобто як це — для бою биків? — стрепенувся дядько Обеліск, що досі мовчав, тільки поблимував, переводячи погляд то на Гришу, то на консультанта.— Бики як б'ються, то їх треба розборопяти, а тут як же виходить?

Тавромахієнко аж скривився на таку неосвічепість.

— Не бгики бгитимуться, глопці, а бгиків бгитимуть, тобто вбгиватимуть на арені. Як в Іспанії або Мексіці!

— Убивати биків? — дядько Обеліск засовав по чисто вимитій підлозі босими погами, грізно настовбурчив брови на консультанта.— За такі розсуждєнія треба знищувать як клас! Тоді, як ми всі сили віддаємо для розвитку тваринництва, ви пропонуєте вбивати бика посеред білого дня і у всіх перед очима — і за віщо ж та й нащо? Без усякої надобності?

Коли б дядько Обеліск читав вірш грузинського поета Шота Нішніанідзе про смерть бика, то він би навів ще й жалібні рядки з того вірша:

Йшов покірливо на плаху, бо ж
завжди ти друзям вірив,
Біль тяжкий, мій вірний друже,
віршам я своїм довірив.

Але чи ж конче потрібно читати вірші, щоб довести комусь слушність своєї думки?

Гриша злякався: що подумає спортивне світило про веселоярівців? Що у всіх них таке прямолінійне мисления, як у дядька Обеліска? Тому він обережно повів мову про те, що хоч Україна якоюсь мірою і тяжіс до Середземномор'я (через Чорне море, Босфор і Дарданелли), але це таки не Іспанія і українці не іспанці. Ну, хоча б не такі меткі. Іспанців років з триста підсмажували на вогнищах інквізитори, а ми не давалися. Мексіканців теж ганяли то конквістадори, то загарбники-імперіалісти, ось і з'явилася в характері метушливість. А нам чого метушитися? Ми ж не іспанці й не мексіканці. Коли ми метушилися? Може, хтось скаже?

Ніхто такого не міг сказати, навіть дядько Зновобрать з його неперевершеним досвідом. Здавалося б, ідея так недоречно висунута Тавромахієнком, вмерла, ще й не народившись. Але консультант не склав зброї.

— Глопці,— завуркотів він,— ви мені скажіть, глопці, ваше село передове?

— Та піби,— несміливо промовив Гриша.

Дядько Зновобрать був набагато рішучіший. Бо хіба ж не він доклав усіх зусиль, щоб Веселоярськ прогримів на всю Україну, а то й далі?

— Кажеться-говориться,— посмикав він себе за ліву брову,— Веселоярськ не те що передовий, а ще й взірцевий куди не кинь!

— А пе я казав? — зраділо гукнув Тавромахіспко.— Бо не були б ви такі, хіба б я до вас приїхав? Мене он на всі бгоки! Так і рвуть, так і рвуть! Приїдьте, Конопе Орестовичу, скажіть та підкажіть! А я все кинув і до вас. І тепер бачу — не даремно. У вас є пантазія, глопці! А коли так, то що вам треба? Вам треба виходити на рівень світових стандартів!

— А може, світовим стандартам вже час виходити на наш рівень? — задумливо і завбачливо поглянув на своїх старших товаришів Левенець.

— Кажеться-говориться, давно пора! — підтримав його Зновобрать.

— І на честь цього водрузить обеліск! — зраділо вигукнув заслужений виконавець Веселоярська.

Ганна Пагасівна була набагато обережніша.

— В цьому питанні нам ще не було вказівок,— пояснила вона, і Тавромахіспко, слушно розцінивши її слова як патяк на можливу неодностайність своїх супротивників і гаразд відаючи, що впертістю української впертості ще нікому й ніколи зламати не вдавалося, вмить змінив тактику. Від тактики наступально-брутальної він перейшов до політики вмовлянь і облещень. Намалював перед присутніми картину кориди. Загальне свято. Глядачі в ложі. Не знасте, що таке ложа? Пояснимо! Немає ложі? Збудуємо! З найдефіцитніших матеріалів. Є чоловік — чорта з-під землі дістане. Але дядька Обеліска ці картини не звабили ні на гріш.

— А як же нащот биків? — допитувався він.— Що ви пропопусте? Убивать без усякої надобпості?

— Убить бгика? — обдарував його своїм розбійницьким поглядом Тавромахіспко.— Глопці, бгика вб'ють, і на м'ясокомбінаті. Убити бгика, а самому жити? А пащо? Однаково ж умремо рано чи пізно. Виграти бій? Виграють хай торгаші, а для нас головне що? Яка пілософія? Стійкість!

— Не там стійкість шукаєте, товаришу, кажеться-говориться,— зауважив дядько Зновобрать.— Ми покликані організувать трудові зусилля, а ти нас штовхаєш на якісь витребеньки.

— Трудові? — не розгубився консультант.— Вам хочеться ближче до діла? Тоді я спитаю вас так: а де ваш кінь? Де коні взагалі? Де ці чесні трудівники й помічники наші віковічні?

— Коня знищили як клас і водрузили обеліск у райцентрі,— повідомив дядько Обеліск.

— Ага, коней під полководців на пам'ятниках? А де вони в селі? Чому їх забуто? А корида відроджує для вас коня. Як тяглова сила він вам ні до чого. Маєте трактори. Як джерело угпоспь ваших полів ні до чого. Маєте мінеральні добрива. Для делікатесних ковбас? Українці вживають тільки свинячі. То навіщо ж кінь? У наших славних предків глопців-запорожців кінь був товаришем у герці — смертельному двобої. Тепер герці вийшли з моди, а от кориду можна зробити модною. Пікадори на конях, списи з кольоровими прапорцями, бгик вискакує на арепу, пирхає з обох ніздрів,

публіка реве од захвату, райспоживспілка розпродує тисячі пляшок місцевої мінеральної води — світові масштаби! А коли з'являється матадор, улюбленець дівчат і сільського керівництва, довкола арени залягає мертва тиша, бугик сопе й бутить, мінеральна вода ллється потоками, бо корида завжди викликає спрагу (прошу не сплутати її з горілчано-самогонною, глощі),— страшне діло!

— Що ж,— сказав Гриша,— може, Веселоярськ справді заслуговує на кориду?

— Я не знаю, що воно таке,— вперше взяла слово Ганна Панасівна,— та коли це збільшить нам надходження готівки, то я теж не заперечую.

Дядько Зновобрать не був ні за, ні проти, але сказав, що можна дістати для проведення земляних робіт кілька бульдозерів і навіть скрепер у райшляхвідділі.

Тільки дядько Обеліск затявся. Не можна привселюдно вбивати живу істоту, надто коли це бугай, а всім відомо, що бугаї сприяють розвитку тваринництва.

Пшонь з такою запопадливістю записував слова дядька Обеліска, що весь спітнів і вимушений був витирати вуса своєю панамкою.

— А що, коли зробити цю вашу кориду безкровною? — запропонувала Ганна Панасівна.

— Справді,— радо підтримав її Гриша.— Спорт і кров несумісні. Тут треба щось вигадати.

Консультант тільки посміявся на таку непрактичність.

— З усього можна знайти вихід, або, як кажуть філософи, альтернативу. Ви не хочете крові? Зробимо шпаги для матадорів тупими, а пікадорам замість пістолетів дамо бузинові пирскалки і взагалі все зробимо для охорони бугиків.

— А хто ж охоронятиме отих хлопців, що стануть проти бичачих рогів? — резонно поспитав дядько Зновобрать.— Які оглашенні, кажеться-говориться, полізуть на ту арену?

— Страшне діло рішать спортивні проблеми колегіально! — сплеснув долонями Тавромахієнко.— Ви боїтеся бугиків? Виженіть на арену корів!

Тут Ганна Панасівна несміливо нагадала, що корови тепер пішли, сказати б, полегшеного типу, отож вони бігають швидше за биків,— хто ж їх наздожене?

— Треба, мабуть, замішати й корів,— сказав Гриша.

— Страшне діло! — загримів Тавромахієнко.— Чим же ви їх замішите?

— А козами,— підказав дядько Обеліск, радіючи, що биків йому вдалося порятувати від даремної загибелі.— У нас кози не прості — валютні.

Пшонь попросив пояснень і мерщій записав і про кіз, і про пояснення.

— Кажеться-говориться,— нагадав дядько Зновобрать,— у кози роги ще гостріші, як у корови й бика, це вже в тих хлопців, що за

шими ганятимуться, штани будуть подерті в таких місцях, що соромно й казати.

— В нашому бюджеті не передбачено асигнувань на нові штани для спортсменів,— пояснила мерцій Ганна Панасівна.

— Не біда,— заспокоїв їх Тавромахієнко.— Можна дістати штани з надміцного синтетичного матеріалу, до того ж з броньованими вкладками.

— Навряд чи це сподобається нашому жіноцтву,— висловив сумнів Гриша.— До того ж у таких штанях матадори стануть надто неповоротні. Мабуть, від ніг теж доведеться відмовитися.

Він уже ладен був відмовитися від ідеї, пов'язаної йому Тавромахієнком кориди, але соромився ось так безславно відступати.

— Може, пустити на цю арену півнів? — запропонувала Ганна Панасівна.

Це вже було справжнє зганьблення не тільки ідеї кориди, але й ідеї спорудження небаченого спортивного комплексу. Стільки сили, енергії, фантазії й наполегливості — задля чого? Щоб веселоярівські хлопці ганялися по арені за півнями? Можна уявити молодого й життєрадісного веселоярівця, який умліває материні товченики з молодим півником, але щоб такий хлоп'яга бився на арені з півнем? Люди добрі, побійтеся бога.

Дядько Обеліск, торжествуючи в душі, що провалив і завалив ідею молодого голови, до якого стояв у вічній опозиції (це вже ясно!), для знущання підкинув ще одну пропозицію: випустити на арену кролів. Сказав, склав на грудях руки, схрестив під стільцем босі ноги і блаженствував. Як було не блаженствувати?! Відомстив усім. Кролі для нього були так само ненависні, як його Хвенька. Кролі риють і підриваються під вас, Хвенька підривається під нього. Пустити цих істот проти нового голови — підриють і перерюють усе на світі, нічого й не зостанеться!

— Пустить туди кролів! — гукнув дядько Обеліск.

Але тут уже сполошився і сам вельмишановний консультант. Для всього є межа, а для цих людей (або глонців, як він усіх називав) ніяких меж не існувало. Дійшли вже до кролів. Яка ж це корида? Це суцільне землерийство. Матадори мали б ритися в землі, розкопувати нори, витягати за вуха кролів, показувати глядачам? Страшне діло!

— Це не те,— сказав Тавромахієнко.— Глонці, ви не туди загнули.

А куди було гнути? Чим замінити биків на корриді? Дикими птахами? Полетять — не вспіймаєш. Мухами? Але ж веселоярівці не східні народи, які ганяються за мухами. Комарами? А чим їх ловитимеш? Хіба що пилососом. Але пилосос — це вже не спорт, а побут.

— Все не те,— підсумував Гриша, хоч як тяжко йому було це робити.— От коли б ми зуміли замінити бика твариною так само сильною, але сумирною, їстівною і невразливою на холодну зброю, тобто добре захищеною. Але де ж знайдеш таку тварину?

— Може, слона? — підкинув ідею дядько Обеліск.

— Та він і нас з тобою поїсть! — засміявся Зновобрать.— Йому самої трави на день треба, мабуть, з півтонни.

Пшонь пошептався з консультантом, після чого той нетерпляче засовався на стільці. Стілець затріщав під каміпно-тяжким чоловіком. Ганна Панасівна, переживаючи за сільрадівське майно, осудливо гляпула на Гришу. Мовляв, де й навіщо знайшов такого клопітного чоловіка?

Тавромахієнко розправив плечі, потрусив кулаками, обдарував усіх щедрим розбійницьким поглядом, тоді заявив:

— Коли так, пропоную ще одну альтернативу. Замінимо бгиків черепахами!

Він сказав: «черепахами», тому ніхто й не зрозумів, про що йдеться. Гриша на всяк випадок перепитав:

— Ви сказали: черепахами?

— Черепахами! Міцне, повільне, м'ясо — делікатес. Чого вам, глобці, ще треба для повного щастя?

— Так, так,— сказав Гриша.— А цікаво: як ви сюди добиралися?

— Гто? Я? — подивувався Тавромахієнко.

— Та ви ж, ви.

— Я на машині.

— А як ми вам запряжемо черепах?

— Глонці, не смішіть мене, а то я заплачу! — підхопився Тавромахієнко.— Ми тут з Пшонем проскочимо до одного чоловічка, а тоді вже докінчимо консультацію.

— Можемо вважати її закінченою,— навздогін їм сказав Гриша, хоч Тавромахієнко й Пшонь чи й чули його слова, мало не бігцем покидаючи кабінет.

— Куди це вони, кажеться-говориться? — пробурмотів Зновобрать, який, незважаючи на свій керівний досвід, не міг розгадати таємних намірів цих двох спортивних представників.

Та й хто б міг розгадати?

Яспа річ, автор, використовуючи всі досягнення науки й техніки, літературної моди й містики, неконтрольованої уяви і авторської ж сваволі, міг перенести своїх героїв будь-куди, переселити їх у інші світи, скрутити в баранячий ріг, запхнути в макове зернятко або квасолину. Філософ Піфагор не їв квасолі, вважаючи, що в неї переселяються душі вмерлих людей. Автор теж міг стати бодай на деякий час піфагорейцем. Але ж, дорогі товариші, де ви знайдете такий біб, щоб у нього увібгати Тавромахієнка або Пшоня?

Тому автор пустив їх самоходом, вони вискочили з сільради, впали в «Москвича», який, з усього видно, ждав їх, і Пшонь гукнув до Рекорді (а до кого ж мав гукати?) якесь умовне слово, пароль, сигнал, і машина газопула і покотилася до стоянки автобуса, тоді по дорозі, що вела з Веселоярська, а тоді, вже на виїзді, круто завернула праворуч і пострибала невимощеною вуличкою Вереду-

нівки, де, як знаємо, жили веселоярівські пенсіонери, точніше кажучи, бабусі-пенсіонерки. То що ж, спитають нас, видатні спортивні діячі Тавромахісько й Пшонь вирішили показати стареньким новий комплекс фіззарядки, організувати веселоярівську групу здоров'я, розповісти про шалено модну аеробіку? Глибоко помиляється той, хто б таке подумав. Рекордя залізною рукою вів машину просто до того будиночка, де ще недавно жила баба Параска, а тепер... Тепер це вже був не просто будиночок, а обитель і святиня. Покрівля не з шиферу, а дюралева, з полиском тьмавого срібла. На покрівлі не проста телевізійна антена літерою «Т», а стилізована під хрест з двома перекладинками — більшою прямою і меншою похилою. Всередині теж ні кімнати з піччю, ні кухоньки, ні сіней, всі внутрішні стіни вивалено, тепер тут єдиний простір, невеличкий зал, у вікнах шибки з різнобарвного скла, на бічних стінах ікони, коло дверей корогви, вглибині столик під плащаницею, свічі в ставниках, темні товсті книги, ангели й архангели, намальовані на задній стіні.

А де ж баба Параска? Вона добровільно віддала свій будиночок попові Лаврентію для церкви, а сама переселилася до сусідки баби Палажки. Як відомо, старорежимні баба Параска і баба Палажка те й знали, що сварилися, тобто конфліктували і вступали в конфронтацію, а от сучасні навіть живуть під спільною покрівлею! Хто не вірить, може пересвідчитися, приїхавши до Веселоярська. Скажуть: підступи церковників. Новий веселоярівський піп Лаврентій задурив голову бабі Парасці, і та віддала свій будиночок під храмову споруду, яка не передбачалася генеральним планом нового взірцевого Весслоярська. Може, десь в іншому місці релігія справді може одурманювати людей аж так, що вони й від власного житла відмовляються, але у Веселоярську діють інші закони. Баба Параска з такою самою радістю могла б віддати свій будиночок і лектору-міжнароднику, і досвідченому інструкторові з парашутного спорту, і постові, який, сидячи в столиці, б'є себе в груди і кається, що залишив рідне село. Хай тільки захочуть поселитися у Веселоярську, і баба Параска радо поступиться будькому з них власною осселю. Вийшло так, що перший виявив бажання піп Лаврентій — і ось воно й сталося так, а не інакше. А старі люди... Вони не цураються одне одного, кортить їм людського тепла, хочеться докупи. Сказано про це ще Іваном Вишенським: «О блаженна купо, о всечестное братство, о преславнійшия єдпости, кто тебі отлучається, кто тебе отвращається, кто от тебі утікает, кто на тебі борет, лжет, хулит, кто тебі ненавидит і тобою мерзит,— да будет проклят нині и па будущий вік». Молодь, щоправда, не зважає на такі круті висловлювання і розприскується навсібіч, як оті галактики, що їм ніяк не дадуть рахуби астрономи, але відомо ж: молоде — зелене. А старість — мудрість і велике розуміння життя у всій сукупності. Тому не дивуймося бабі Парасці і утримаємося від передчасних висновків.

Та й мова папа не про бабу Параску і не про саморобний веселоярівський храм, який можна б скласпфікувати як «пристосоване приміщення», а про того чоловіка, до якого Рекордя віз двох спортивних діячів, віз у такому поспіху, що вони забули й про обід, а Конон Орестович Тавромахієнко навіть відклав переговори про свій гопорар за незвичайну консультацію.

Піп Лаврентій. Він прибув до Веселоярська після смерті старого батюшки Парфентія, прибув незалежно від держави, прислапий своїми церковними ієрархами, і, може, саме йому Гриппа Левенець мав завдячувати свій намір спорудження стадіону або й цілого спортивного комплексу. Бо отець Лаврентій був колишній штангіст другої важкої категорії, про своє спортивне минуле забувати не хотів, щоранку бігав по Веселоярську в тренувальному синьому костюмі з білими лампасами на штанях, у церкві під аналоєм тримав дві двопудові гирі і в час, вільний від молитов, грався ними, то підпімаючи по сто разів, то підкидаючи і ловлячи, мов м'ячики, то жбурляючи через себе, то виважуючи навлежки. В селі це називалося: нікуди дурпу силу дівати.

Піп пудьгував без суперників, залізна гра не виходила йому з пам'яті, штанги гриміли об поміст йому в вухах, мов музика Бетховена, і Рекордя, рознюхавши про цю його душевну незлагоду, вже давно задумав собі провернути операцію під кодовим пайменуванням: «Штанга».

Тепер віз до отця Лаврентія чоловіка, що міг послужити гідним суперником колишньому штангісту.

Поки тривали консультації в сільраді, Рекордя вже змотався до отця Лаврентія і вмовився, що той ждатиме їх коло «храму», хоч, щоправда, не вдалося досягти домовленості щодо форми одягу. Рекордя наполягав на спортивній формі, піп затявся, що має конче бути в шатах, які приличествують його сану, тобто в рясі й з хрестом на грудях. Релігію можна зненавидіти вже через саму вперті сть її служителів. Рекордя плюнув і поїхав по своїх спортивних діячів.

Тепер привіз, стояв, грався ключиками, дивився на церемонію знайомства, або, як це назпвав Рекордя, знюхування.

Пшонь знай собі записував і стромляв свого вуса в усі шпарки.

— Це що — храм? А хто дозволив?

— Чадо моє,— з урочистим спокоєм пророк отець Лаврентій.— Храм є духовне зображення і художественне украшення поколінь нині і присно живущих. Що ти можеш протиставити сьому?

На виручку Пшопю прийшов, як більш едукований, Тавромахієнко.

— Грам — де зобор, глобці,— сказав він,— а зобор — це загальні збори. От ми вам і протиставили, батюжко. Так який у вас вопріс?

Отець Лаврентій мовчки пішов у свій храм і виніс звідти дві величезні чорні гирі. Ніс їх попереду себе на долонях, мов дві груш-

ки. Отут уже справді руки — як ноги, як колоди, а груди — як мідний дзвін, а живіт — як ночви. Поклав обережно гирі на травичку, ласкаво погладив їх, тоді погладив бороду.

— Ото,— сказав він.

— Пропонуєте конпроптацію,— без пояснень зрозумів Тавромахієнко.— Так. А ваша власна вага?

— Сто п'ятдесят і два,— потупився батюшка.

— Друга важка. Страшне діло! Я — у напівважкій. Не зійшлися характерами.

Тавромахієнко рішуче попростував до «Москвича», вважаючи, що тут йому робити нічого, але дорогу йому заступив Рекордя, який не міг допустити, щоб його мрію поживитися біля попа отак враз затоптано.

— Кики-брики! — сплюнув він під ноги спортивному діячеві.— У нас так не роблять! Ви ж спец — придумайте що-небудь для попа!

Але отець Лаврентій, злякавшись, що втрачає посланого богом (а хто ж ще може посилати дарунки своїм служителям?) достойного суперника, вже впгадав сам, запропонувавши:

— Коли не гирі, то, може, підніми мене, чадо. Я ляжу на землю, а ти спробуй відірвати мене.

— В цьому щось є,— зацікавився Тавромахієнко.— Правда ж, Пшопю, тут щось є?

— Повторіть, я запишу,— промурмотів той.

— Тільки не на землю,— роздумуючи, сказав Конон Орестович.— Бо за землю можна вхопитися, трава там якась, коріння, се, те, антеї всякі хапалися. Треба на аспальт.

— Можна й на асфальт,— згодився піп.

— Але, але,— Тавромахієнко ще й ще перемірював отця своїм розбійницьким поглядом,— туша у вас, отче, повинен сказати,— страшне діло! Тут уже не руками треба, а хіба що підйомним краном. Чом би вам не позмагатися з краном?

— Чоловіцьке чоловіцького просить, чадо мос,— зітхнув отець Лаврентій.

Тавромахієнко поринув чи то у вагання, чи то в задуму, але Рекордя не дав йому часу на ці інтелігентські штучки, підступився ближче, покрутив ключиками, хихикнув:

— Що, слабо?

— Ну, ну, обережніше, прошу! — підняв плечі Тавромахієнко.

Але на Рекордю не діяли ніякі слова. Він був чоловік інтересу і не міг дозволити, щоб власний інтерес виприсиув з-під самого носа. Парафіяни йдуть до отця Лаврентія з припошеніями, а хто догодить йому, матиме приношення безмежні й безконтрольні. Хто б же від такого відмовився, який дурень? Кики-брики!

— Можу посовітувать,— великодушно заявив Рекордя.

— Секундочку! Запишемо,— прохопився Пшонь.

Тавромахієнко нетерпляче відмахнувся від його набридливості.

— Так що в тебе? — звернувся від до Рекорді.

— Значить, так,— став той загинати пальці.— Батюшка — раз. Асфальт — два. Піднять його над асфальтом — три.

— Не мороч голови, знаємо й без тебе.

— А як підпять, можу посовітувати.

— Ну?

— За вуха!

— Як-як?

— Вже сказав, кикл-брики!

Ідея межувала з геніальною. Справді, хто і як міг би вирватися з цією велетенською попівською плоттю, перевитою сталевими м'язами, налитою свинцевою важкістю, задубілою, як тисячолітні догмати тієї великої химери, що її служкою був отець Лаврентій! А тут так просто і весело: за вуха! А що таке вухо? Хрящ. Мертва субстанція. Ні м'язів, ні сили, ні міцності. Рудимент і пережиток, як сама церква й релігія.

— Чули, отче? — спитав Тавромахієнко.

— Чув і вняв.

— Згодні?

— Німало вопріки глаголю.

Тавромахієнко ще раз ударив сталевим оком по батюшці. Вуха в того маленькі, як дві квасолини, немає за що й ухопитися. Та ще й приросли до голови — пальця не просунеш. Та все ж маленькі хрящики — це не півторацентнерний згусток м'язів і дикої попівсько-штангістської сили.

Згода була двостороння, тепер належало вирішити процедурні питання.

Суддівство.

Пшонь не годився, бо весь час записував. Рекордя випикав сам собою. Місце для змагання. Біля храму негоже, та й асфальту немає. Рекордя заявив, що знає таку місцину, як залізний тік. Виходило, що він ще не забув казок з дитинства. Тоді постало питання спортивної форми. Батюшка наполягав на рясі. Тавромахієнко не згоджувався. Він відриватиме від асфальту і підноситиме над асфальтом не священнослужителя, а спортсмена. Тому — труси, і тільки труси! Піп не згоджувався: він не міг з'являтися перед паствою голим. Після затяжливих дискусій зійшлися на тренувальних костюмах. Тавромахієнкові давав свій бавовняний костюм Пшонь. Але й на цьому процедурні питання не вичерпалися.

— Спорт є спорт,— зробив глибокодумну заяву Тавромахієнко.— Він прикрашається й увінчується медалями, призами, нагородами. А що в нас?

Отець Лаврентій розвів руками і благодушно усміхнувся. На противагу всім хижо користолюбивим священнослужителям він хотів бути безкорисливим:

— О спорт! — пророк він натхненно.

Але Конон Орестович не підхопив цього платонічного закличку. Матеріальна сторона справи зацікавила його так, що він виявив неочікувану для спортивного діяча ерудицію:

— Тільки Зевс і Посейдон могли насолоджуватися самим димом од жертвоприношень у ефіопів. А ми люди темні, нам треба випивки й шамовки! Ставлю ящик коньяку проти твого ящика, отче! Відірву тебе від аспальту — мої обидва ящики. Не відірву — твої! Як?

— Німало вопріки глаголю,— скромно мовив отець Лаврентій.

Після чого стали готуватися. З'їздили додому до отця Лаврентія, підождали, поки він переодягнеться, тоді до Несвіжого, де переодягся Тавромахієнко, згодом до Панькового двору, де асфальт був ширший, бо Панько поставив шляховикам півлітри, і вони висипали зайву машину бітуму навпроти його двору, так що там тепер вільно розверталися не тільки машини, а й комбайни.

Ніхто нікому нічого не казав про змагання, а чутка розлетілася по Веселоярську вмить. Колись казали: збіглося мале й старе. Але такий вислів годиться для епох невизначеного способу життя і хаотичного господарювання. Тепер же мале в піонерському таборі, старе на пенсії, але працює далі, не покладаючи рук, зате в селі з'явилася нова сфера — обслуговування, а в сфері люди, багато людей, а до них ще безліч спеціалістів з середньою спеціальною і вищою освітою, а до них ще... Одне слово, ми скажемо так: збіглося все, що могло збігтися.

І стало дивитися.

Піп ліг на асфальт. Тавромахієнко став над ним, засукав рукави. Рекордя свиснув у міліцейський сюрчок, подарований йому Іваном Безтурботним. Спортивне змагання розпочалося.

Змагання справді б розпочалося саме так і саме тоді, як ми оце проголосили, але за умови, що змагаються, делікатно кажучи, нормальні й повноправні громадяни (коли б вони були ще й членами спорттовариства «Урожай» або «Буревісник», то така ситуація належала б до ідеальних).

Але ж тут учасником спортивного змагання виступав служитель культу! Представник інституції, відокремленої від держави. То як тут бути? І чи могла ця ситуація не задемонструвати якимось чином своєї зацікавленості в перебігу цього не зовсім звичайного змагання? Ясна річ, отець Лаврентій вельми гаразд відав, що його ймовірні спортивні успіхи навряд чи обходитимуть високих церковних ієрархів. Тому він, на власний страх і риск, подбав про належне, сказати б, оформлення, оздоблення і оглашення своїх спортивних вчинків, які могли б (хоч і не канонічним способом) помножити його церкві хвалу і славу.

Автор вилупається з цього страшенно заплутаного словоплетства дуже просто. Коли Рекордя засюрчав у міліцейський сюрчок, з-за буйних веселоярівських горбів, з-за гарбузово-орхідейних соковитих квітів, з-за високих багатобарвних мальв, розтривожуючи екзотичну ніжність красолі, ласкаво гладячи загадковість нагідок, над полем змагання пролунали давно забуті співи, які не мають ніякого відношення до наших високих часів, співи з часів обскурантизму, тобто суцільної темряви і безнадійності.

Баба Параска, яка добровільно віддала наданий їй колгоспом будиночок під культову споруду, сама переселившись до баби Палажки, тепер разом з бабою Палажкою організували півчу і, в сподіванні звитяг свого батюшки отця Лаврентія, прибувши вчасно до місця змагання і розставивши півчу по чину з двох боків для антифонного співу, затягли ірмоса: «Мироправителі тьми віка свого і духів злоби піднебесних». А тоді: «Воїнство виспренне на висоті...»

Але ще перед тим та сама чутка, що облетіла весь Веселоярськ, проникла й до сільради, однак розповсюдилася там не стихійно, а з дотриманням субординації, тобто найперше попала до Ганни Панасівни, а вже тоді й до молодого голови.

— Чули? — входячи до Гриші, спитала Ганна Панасівна.— Цей ваш консультант нашого попа Лаврентія за вуха відривас від асфальту.

— Хто вам сказав таке? — схопився з-за столу Гриша.

— Люди кажуть.

Гриша не перепитував. Коли кажуть люди, треба вірити. І діяти. Він побіг до сільрадівського мотоцикла. Забув навіть спитати, де все те відбувається, але це вже не важило. Асфальту у Веселоярську було стільки, що на мотоциклі промчиш і пролинеш за п'ять хвилин. Живемо в епоху космічних швидкостей!

Та поки Гриша заводив мотоцикл, поки здійснював розшукову операцію, події коло Панькового двору сягнули вищої точки, тобто кульмінації. Після свистка Рекорді Тавромахієнко, не зважаючи на півчу, яка не виявляла до нього ніякого сприяння, кинувся на лежачого отця Лаврентія, вицілив його маленькі, як дві квасолини, вуха, вхопився за них своїми залізними пальцями, смикнув, рвонув, потяг, поцурперлив,— піп апіруш. Копон Орестович, прикликавши на поміч увесь свій спортивний досвід, змобілізувавши всі знання й хитрощі, кинувся туди, кинувся сюди, хекнув і крекнув, стрибнув так і стрибнув сяк, поповтузився і понадимався для годиться і навсправжки,— піп лежав камепюкою, ані відриватися над асфальтом, ні підноситися бодай на сантиметр над рівнем степів і в гадці не мав, одним словом, піп був, як виспівувала півча, кріпкостоятельний. Тоді Тавромахієнко вдався до прийому недозволеного, став крутити попові вуха, знов пробував підняти його тяжку, як двопудова гиря, голову над асфальтом,— все марно. А тут ще клята півча помітила недозволені прийоми і залементувала: «Ділаша на хребті моїм всі начальници страстей». Одним оком Тавромахієнко встиг зауважити громохкий чорний мотоцикл, а на ньому голову сільради, що наближався невідворотно, як доля і закон, відчасно рвонув батюшку так, що в того поза вухами виступила кров, але піп навіть не зворухнувся.

— Припиніть безобразіє! — зіскакуючи з мотоцикла, закричав Гриша.— Хто дозволив? Що за безчинство!

Тавромахієнко навіть зрадів такому втручанню вищих сил. Він бачив, що попа однаково над асфальтом не піднесе, а вуха йому

може повідривати. Кому треба такої морокн? Тому він радо відступився від лежачого батюшки, привітно махнув Гриші.

— Став, голово, отцю священнослужителю два ящики коньяку, і хай благоденствує.

— Які два ящики? Про що мова? — обурився Гриша.

— Така в нас домовленість. Хто програс — ставить два ящики.

— За які ж кошти, цікаво знати?

— Я консультант — положений мені гонорар?

— У нас консультування на громадських засадах,— пояснив Гриша.

— На громадських засадах тепер тільки горобцям дулі дають,— зареготав Копон Орестович.— Пшонь, запиши!

— А шефство? — мав необережність сказати Гриша.

— Шефство? Не смішіть мене, а то я заплачу!

«Ну, гадство,— подумав Гриша,— це вже не отой ассірійський Навуходоносор, про якого в школі розповідала Одарія Трохимівна, а Завухоніднносор. Накликав на свою голову!» А вголос заявив:

— Пропоную вам очистити територію нашої сільської Ради протягом двадцяти чотирьох годин!

— Очистити? — не дуже й подивувався Конон Орестович.— Можна. Я все можу, глопці! А тільки ж мій Пшонь зостається з вами. Прийміть мої співчуття!

І вклонився глумливо над батюшкою Лаврентієм, який поволі збирав докупи свої півтора центнера живої ваги, підводячись з нагрітого сонцем асфальту.

ЗАКУСКА СХІДНИХ ДЕСПОТІВ

Коли в місті, скажімо, призначають чи обирають нового керівника та ще коли він до того ж новатор,— що передовсім робить такий керівник, на чому зосереджується? На людях і на їхніх проблемах, бо все інше там — то тільки довколишнє середовище. А як у селі? Що тут найперше — люди чи природа? Село — це земля, і сонце, і теплі дощі, і цілющий спів, і все росте, розвивається, квітне і дає врожаї, приносить радість, добробут і бажання жити далі, рости і діяти, як казав поет. Та коли засуха, град, приморозки, стихії, довгоносики, колорадський жук, який, вчепившись у обшивку реактивних лайнерів, перемандрував від материка до материка і жере все на світі, мало не добираючись уже й до сталі та каміння,— як тут жити і на яких проблемах зосереджуватися, на людських чи космічних?

Гриша Левенець мав намір з усім молодечим запалом, з нерозтраченою силою кинутися у вир проблем, невдала затія зі спортивним комплексом його не злякала, він уже думав про басейн з підігрітою водою, і про палац піонерів, і про станцію юних техніків, і про...

Але, як кажуть, життя вносить корективи.

До Веселоярська несподівано (і нечувано, додамо ми) прибули два сільськогосподарські критики, добралися туди попутним транспортом і хоч справу, з усього видати, мали до колгоспного керівництва, заявилися найперше до сільради: подбай, організуй, поклопочись, оточи увагою, а заодно і дай відповідь.

Автора можуть спитати: чи бувають взагалі сільськогосподарські критики? Дивне запитання. Не може ж автор назвати їх літературними. Одразу почнуть доскіпуватися, кого мав на увазі. А так — нікого. Два критики — два півники горох молотили... Один — Підчеревний. Може, ще від пророка Йони з черева китового. Вічний сумнів, намагання все помацати, побачити навіть невидиме, проникнути в непроникне, міф, підтекст, підсвідомість, підчерев'я, синдром Санчо Панса і всього, що сто пудів з'їдає, а ніякого сліду не залишає. Другий Слимаченко-Еспараго. Вічний антагоніст Підчеревного, все життя переслідував його, викривав і затавровував, прославився не цим, а копячим питанням. Мав тут свою особливу думку. Вотум сепаратум, як кажуть авторові друзі юристи. Думка так сильно колотилася в Слимаченкові, що збивала його з ніг, або, як кажуть у Веселоярську,— з плигу. Слимаченко спеціалізувався по конях. Не по тих, що їх з'їла наша безжальна статистика (не передбачаються корми — коні або ще якісь там відомі тварини видихають), а тих, що під королями. Надзвичайно глибокі спостереження і відкриття ще глибші. Якими фарбами малювали художники коней, а якими королів та інших вельможних класово ворожих нам вершників з віддалених епох — рабовласницької, феодальної, плутократичних? Виявляється: на коней клалися фарби справжні, доброякісні, іноді — просто рідкісні (художники самі їх розтирали й змішували), а на персон — так собі, такеське мазило, мало не оте шмаровидло, що ним колись українські чумаки мастили колеса своїх примітивних дерев'яних возів-маж. Від такого великого відкриття в голові у Слимаченка так закрутилося, що йому закортіло дочепити до свого українського прізвища ще й іноземний псевдонім, і тут йому хтось підказав французьке слово «еспараго», яке означало того ж таки слимака, але звучало незрівнянно розкішніше. Ще хтось спробував налякати Слимаченка, що тих еспараго французи поїдають як делікатес, але він одмахнувся зневажливо: хай там своїх поїдають, а мною подавляться! Ще хтось порадив Слимаченкові взятися за сільське господарство (після глибоких студій над королівськими кіньми на картинах),— і він, може, й не послухав би, але саме тоді в сільському господарстві вже розлягався Підчеревний, найперший суперник, отже, й ворог Слимаченка, тому той теж охоче взявся за цю галузь.

— До мене? — не повірив Гриша.

— Точно,— підтвердив Підчеревний.

Підчеревний мав шляхетські вуса з підвусниками, пишні, хоч долівку підмітай, позирав на голову сільради доволі благодушно і, сказати б, ліберально. Слимаченко ж усвердлювався в тебе колю-

ними очима, так наче ти був не представником народної влади, а отим зневажуваним феодальним вершником, і Гриша ніяк не міг збагнути, що поєднало таких двох неоднакових людей. Він спробував їх роз'єднати.

— Може, ми для вас розробимо окрему програму? — звернувся до Підчеревного. Але Слимаченко вмить розгадав усю підступність такої пропозиції.

— Ніяких окремих програм! Ми розслідуємо те саме питання.

— Точно,— підтвердив Підчеревний безвільно й безхарактерно, і Гриша втратив до нього будь-який інтерес. Тепер обидва сільгоспкритики злилися для нього в одне, в якусь сіру масу, в замазку, питання полягало в тому, як їх позбутися. Тут він не мав ні знання, ні досвіду. Все ж вирішив здійснити попередню розвідку.

— Так до мене чи до голови колгоспу?

— До всіх,— заявив Слимаченко.— Ми проводимо комплексне розслідування. Одержано тривожний сигнал, нам доручено все перевірити і зробити висновки.

— І висновки?

— Точно,— поворушив вусами Підчеревний.

— Про що ж висновки?

— Кози на території вашої сільської Ради є? — втупився в нього Слимаченко.

— Можуть бути.

— Я питаю: є чи нема?

— Ну є!

— Які кози?

— Ну які ж? Ті, що кажуть: ме-ке-ке! — Гриша засміявся.

— Не бачу причини для сміху,— суворо кинув Слимаченко.— Не бачу ніякої причини. Кози валютні?

Гриша знов засміявся, бо слово «валютні» нагадало йому бабу Валюту.

— Ви даремно смієтеся,— застеріг його Слимаченко.— В нас є дані, що зарубіжну поїздку по кіз оформляли саме ви.

Гриша міг би заперечити, сказавши, що це робив його попередник, але треба було підтримувати честь своєї установи, тому він мовчки кивнув, згоджуючись.

— Он ба! Он ба! — восторжествував Слимаченко.— Ви оформляєте поїздку, посилаєте чоловіка, закупляєте кіз, а як ви їх везете? Вам відомі правила залізничних перевозок? Дрібних тварин, наприклад собак, слід перевозити неодмінно в намордниках. Кози ж відносяться до дрібних тварин і їх треба прирівнювати до собак. Питається: а як ви перевозили своїх кіз — в намордниках чи без?

Гриша не міг стямитися від слів цього мудрагеля. Ось кого б треба возити в наморднику і показувати людям, як тигра в клітці. Але що тут подієш, коли ти офіційна особа і маєш тільки усміхатися і кивати головою?

— Намордників не було,— сказав Гриша, щосили намагаючись виказувати сумирність.— До Веселоярська ідея намордників ще не дійшла.

— Ага! — забігав по кабінету Слимаченко.— Ага! А ще ми спитаємо: куди поділося молоко?

— Яке молоко? — аж підстрибнув Гриша.

— Як то яке? Кіз скільки — двадцять штук? По два літри молока від кожної — вже сорок літрів. У нас є дані, що кіз везли двадцять днів, отже — вісімсот літрів! Вісімсот літрів цінного козиного молока! Де вони?

— Можна й не вісімсот літрів, а всі вісімсот тонн нарахувати — це безплатно. Та тільки ж кози були недійні.

— Недійні? А навіщо купували недійних?

— Яких продали, таких і купили. Ви ще спитаєте, чому в них не по чотири дійки, як у корів, а тільки по дві? Так то вже такими їх создав бог.

— Ви за бога не ховайтесь,— погрозив йому пальцем Слимаченко.— Не ховайтесь за широку спину!

— А хіба в бога є спина?

Сільськогосподарські критики забули про свою вченість і на мить стали схожими на наших неписьменних працурів (дуже, дуже далеких, заспокоїмо прискіпливих читачів): роззявили роти. Першим схаменувся Підчеревний, як едукованіший і ерудованіший.

— Ви нам голови всякими спинами не морочте,— солідно покахикав він.— Проблема бога тут не обговорюється.

— Та я й нічого,— скромно потупився Гриша,— воно само до слова прийшлося. Товариш Слимаченко мені про широку спину богову, а я й згадав, що бог же завжди до нас передом, а не спиною. Борода й живіт у нього справді є, а щодо іншого...

— Не відкручуйтеся, не відкручуйтеся! — схаменувся нарешті й Слимаченко.

— А я не відкручуюсь!

— Ми не дозволимо!

— Та скільки завгодно.

— А знаєте, в якому стані перебувають ці придбані на дорогоцінну валюту кози?

— В якому ж? — наївно поцікавився Гриша.

— Вони безрогі й немиті. Роги в них не ростуть від хронічного недоїдання і недотримання науково обгрунтованих раціонів, за які має, до речі, відповідати головний зоотехнік Одарка Левепець, що є вашою дружиною (от гадство, подумав Гриша, вже й до Дашуньки добралися!), а немиті — через недогляд і суцільну запедбаність, на яку ви мали б своєчасно вказати керівництву колгоспу.

Слимаченко низав слова, як би то колись низали дівчатам на шию дукачі або коралі. Тільки тут уже виходило не для прикрас, а на безголів'я: камінчччя тобі на шию — і в воду! І де тільки може навчитися такого чоловік?

— Кіз ви мені не чіпляйте,— спокійно промовив Гриша.— Кози — це товариш Жмак, а його треба шукати не тут, а в області. Коли ж хочете, можу попередньо і популярно пояснити. Безрогі, бо така порода, і ні від яких вітамінів роги не впростуть. А немиті — бо так званої золотистої масті, ми б сказали — глиняної. На вигляд же мовби завжди запацьорені. Не ми цих кіз вигадували, не нам і голову ними задурювати. Давайте домовимося так: я дам вам виконавця товариша Надутого, ви пройдіть по території, погляньте, що вас цікавить, а тоді я вас паздожену, десь пообідаємо і продовжимо наші цікаві балачки.

Критики підхопили пропозицію, надто ту частину її, що стосувалася обіду, Гриша передав їх у розпорядження дядька Обеліска, а сам мерщій кинувся до дядька Зновобрать почерпнути з його бездонної криниці досвіду.

Зновобрать уважно вислухав Гришу, задумливо почухав за правим вухом, помовчав, зітхнув:

— Кажеться-говориться, все вже було, а такого ще не було. Ну, та ми їх одпровадимо! Я беру на себе торговельну мережу, а ти шукай свою Дашуньку, а тоді бери цих бузувірів і трохи провчимо їх.

І дядько Зновобрать виклав Грищі стратегічний план дій стосовно сільськогосподарських критиків.

Гриша план прийняв і схвалив, побіг до мотоцикла, знайшов на фермах Дашуньку, завіз її додому, попередивши, щоб точно дотримувалася даних їй інструкцій, тоді поїхав шукати Слимаченка й Підчеревного.

Ті кипіли й несамовитіли. Дядько Обеліск вивів їх з модерного будинку сільської Ради і досить по-старосвітському зачовгав босими ногами по асфальту.

— Ей, товаришу,— не витерпів Підчеревний, який у глибині душі вважав себе натурою незрівнянно тоншою і вишуканішою, ніж примітивний Слимаченко,— що ж, нам отак і йти за вами?

— Отак і йти,— сказав Обеліск.

— Хіба сільська Рада не має ніякого транспорту?

— Є мотоцикл, так я не вмію на ньому їздити.

— Голова міг би викликати для нас машину. Підіть і скажіть йому.

— А в нас нізвідки викликати,— пояснив дядько Обеліск.— У нас усі пішки. Тільки бабів на буряки — вантажівкою. А так — пішки. А чого?

— І ви пропонуєте пішки й нам? — устряв уже й Слимаченко.

— А чого? Не хочете? Тоді зліквідуємо як клас.

— Кого зліквідуєте? — насторожено спитав Слимаченко.

— Ну, вашу так звану комісію.

— Ви хочете сказати: і нас?

— І вас же, і вас! Та ви не безпокойтесь. Я пошуткував. Не хочете зліквідовуватись, то ходімо. Що вам показати? Тваринництво в нас багате й передове. Все відстале ми зліквідували як клас.

Тепер багато чого маємо. Може, подивитесь бугаїв? У нас їх три штуки. Всі племінні. По тонні кажний. Злі, як чорти. Протикає рогом чоловіка як клас. Не хочете бугаїв — можна свинноферму. Миргородська порода. Є свині чорні з білими латками, а є білі з чорними латками. Вчені не вилазять з ферми, всі ці латки міряють: на якій свині яких більше. Козяча ферма у нас не в цім комплексі, а за Шпилями, так що звиняйте. Туди треба вантажівкою або самоскидом. Ми вам у кузов сіпця підтрусимо, воно й нічого...

Дядько Обеліск, мабуть, теж отримав відповідні вказівки у свого попереднього голови, бо розбалакував з незвичною для нього жвавістю, вів комісію так, щоб її могли побачити якомога більше веселоярівців, вганяв незвичних до таких ходінь по сонцю в піт і знемогу, задурював голови і забивав оті штуки, що звуться папталиками, на фермах же попровадив Слимаченка й Підчеревного так хитро, що вони опинилися перед дерев'яним станком для злучки корів і стали перед ним, як теля перед новими воротами.

— Що це? — вигукнув Слимаченко.

— Справді, що це? — поцікавився і Підчеревний.

Саме тут наздогнав їх нарешті Гриша і приєднався до цієї сільськогосподарської екскурсії, роль учепого гіда в якій мав грати дядько Обеліск.

— Це, звиняйте, станок для злучки корів,— пояснив Обеліск.

— Тобто ви хочете сказати: любовне ложе для колгоспних корів, первені якого заглиблюються в праісторичні часи оріньяку і мезоліту? — прокоментував це пояснення Підчеревний.

— Та заглиблюються ж, заглиблюються...

Слимаченко не стерпів такого блюзнірства:

— Наша сучасна корова не потребує цього пережитку! Вона запліднюється штучно...

— Та воно, може, й штучно,— знизав плечима Обеліск,— мені хіба що? Та тільки ж у нас, звиняйте, три племенні бугаї, і без роботи вони стояти не можуть. Злі, як чорти. Протикають чоловіка рогом як клас. Один бугай Демагог, другий Міфик...

— Не я казав? — зрадів Підчеревний.— Ось де запурення в пракорені міфа!

Остерігаючись, щоб вони не заглибилися так, що й не витягнеш, Гриша запропонував обом критикам поїхати до нього додому.

Слимаченка всадовили в коляску, Підчеревний вмостився позаду Гриші, але й тут не вгавав, пояснюючи не знати й кому:

— І зверніть увагу, як народ з висоти своєї сили по-папібратськи ставиться до духовних надбань минулих епох. Уже вам і не міф, а тільки міфик.

— Та не дуже він і минулий, цей бугай,— навздогін їм пояснив дядько Обеліск,— трилітній або ж годів на чотири, не більше...

Вдома Гриша познайомив критиків з Дашунькою. Подив, захват, остовпіння.

Довго мили руки, сіли за стіл, застелений чистою накрохмаленою скатертиною (Дашунька хоч домашнім господарством і не

переймалася, але, коли треба, могла втерти носа хоч кому!), Гриша поставив посеред столу гранчасту пляшку з перцем, задзвенів чарками.

Хто б відмовився в сподіванні жирного борщу, карасів у сметані, курячої печінки на салі, вареників з вишнями й з медом? Гриша хлюпнув собі на дно, гостям — повні чарки, покликав і Дашуньку, проголосив:

— За успіх усіх безнадійних справ!

Критики випили, як за себе кинули, і вже дивилися на гранчасту пляшку знов, Дашунька вигукнула: «Ой, моя сковорода!» — і побігла на кухню. Критики налили вже самі. На кухні зашкварчало з страшною силою. Критики випили без тосту й без затримки, гаразд відаючи, що закуска з'явиться неодмінно коли не після другої, то після третьої. Підчеревний, наперед смакуючи, як він обіграє в своїх вчених працях проблеми міфотворчості з колгоспним бугаєм Міфиком, став пояснювати роль, значення і походження закуски.

— Закуска — це могутній фактор в історії, повинен вам сказати,— випиваючи третю чарку, просторікував він.— Коли хочете, вона помагала завойовувати держави. В східних деспотіях існував цілий ритуал закусування перед обідом. Від перських царів його перейняли турецькі султани. Римляни, які в походах не дозволяли собі зайвої розкоші, все ж не сідали їсти, перед тим не закусивши круто звареними яйцями.

— Ми з Дашунькою курей не тримаємо, бо ніколи з ними возькатися,— сказав Гриша,— так що яєць я вам не запропоную. У нас люблять закусувати салом або раками. Раки і сало — запорука здоров'я. Але сала немає, бо я ще не колов кабана, а раків не наловив, бо ви ж так нагрянули, без попередження...

— На Сході дуже популярні смажені баклажани і холодний баранячий мозок,— не вгавав Підчеревний.

— Дашунька вчений зоотехнік, а не агроном, тому ми баклажанів не розводимо,— знов пояснив Гриша,— а баранів ви не знайдете і в області, бо в нас зона індустріалізації способів розвитку тваринництва, а до барана індустріалізації застосовувати ще нікому не вдавалося. Так що баранячого мозку не буде.

Такі заяви не дуже й розчарували гостей, бо пляшка була висока й містка, а з кухні шкварчало дедалі дужче й дужче.

Ні Слимаченко, ні Підчеревний при всій глибині їхнього паукового світобачення не могли здогадатися, що шкварчало на кухні не сало, не масло, не м'ясо, а звичайнісінька вода, яку Дашунька, твердо виконуючи Гришину вказівку, щедро лила з кухля на розпечену сковороду, лила вміло, з потрібними паузами, неоднаковими порціями,— от тобі цілковите враження, що смажать цілого півкабана і не менше!

Коли ж у пляшці не лишилося навіть двох перчин (їх проковтнув Слимаченко), а шкварчання на кухні досягло, як-то кажуть, апогею, Гриша непомітно озирнувся, і тої ж миті в хаті з'явився дядько Обеліск і закричав:

— Товаришу голово, там у сільраді Зінька Федорівна і ще хтось чи з району, чи з області і питають вас!

— Зінька Федорівна — це голова колгоспу,— пояснив членам комісії Гриша, підводячись з-за столу.— Давайте, щоб не гаяти часу, підскочимо до сільради.

— А як же буде з цим... з цим самим? — пожував свої вуса Підчеревний.— Ми тут про закуски, а...

— Пообідать треба,— категорично заявив Слимаченко.— Я звик обідать.

— Я теж звик,— сказав Гриша.— Коли ніхто не заважає. Але обідають усі, а перевіряє кіз хто? Тільки довірені люди. У нас немає часу на розобідування, там нас ждуть.

Критики неохоче підводилися, ще неохочіше йшли з хати, супроводжувані звабливим шкварчанням, Підчеревний зам'явся був, щоб попрощатися з хазяйкою, але Гриша не дав зробити й цього, пояснивши, що тут не до церемоній.

Однак надворі, коли в розпарені голови вдарило пекуче сонце, а кишки заграли таких маршів, що почув навіть звичний до голодування в своєї Хвеньки дядько Обеліск, критики оголосили страйк, на мотоцикл сідати відмовилися і заявили, що хочуть пройтися пішки з товаришем виконавцем.

— Пішки — то й пішки,— не став заперечувати Гриша і поїхав до сільради сам.

А Підчеревний і Слимаченко обскочили дядька Обеліска з двох боків, закричали в один голос:

— У вас тут яке-небудь кафе, чи столовка, чи що-небудь таке є?

— Та є кафе в тітки Наталки.

— То ведіть нас туди мерщій!

— Можна ж було на мотоциклі,— сказав Обеліск.

— Ми не хотіли голову турбувати. Ведіть!

Обеліск повів їх до Наталчиного кафе, але на дверях висіла об'ява: «Зачинено на переоблік».

— Задні двері тут є? — спитав Слимаченко.

— Та де?

— А боковушка?

— Та яка? В нас усе знищено як клас.

Критики гляпули один на одного трохи розгублено.

— Де ваш сільмаг?

— Ведіть до сільмагу!

На дверях сільмагу було написано: «Зачинено по случаю поїздки за товаром у райцентр».

— Де у вас тут можна перекусити? — спитав Слимаченко дядька Обеліска.

— А де? Всі в степу, ніхто борщу не варить. Хіба що в дитячім садку.

— Ведіть!

В дитсадку голодним критикам пояснили, що обід давно вже минув, а вечеряють діти вдома. Продуктів ніяких не тримають, щоб не псувалися.

— Та-ак,— покусав губу Слимаченко.— Казав я, не треба було сюди їхати, так таки й не треба було. Які тут у вас найближчі населені пункти?

— Морозо-Забігайлівка — дев'ять верст,— спокійно відповів Обеліск.

— А ближче?

— Зашматківка — сім верст.

— Як туди йти?

— А он через ту гору, побіля складу отрутохімікатів...

Дядько Зновобрать і Гриша стояли на сільрадівському балконі і дивилися вслід Слимаченкові й Підчеревному, що мало не бігцем долали круту зашматківську гору.

— Ну, вчистили, кажеться-говориться! Отак і треба від чарки відучувати ласих,— вдоволено похмикав дядько Зновобрать.

ЖМАКІАДА

Але природа не терпить пустоти, і на зміну сільськогосподарським критикам з'явився товариш Жмак. Перед цим у районі порушилася інфраструктура, тобто завалився від КамАЗа один місток. Однак машина товариша Жмака, випередивши КамАЗ, проскочила той місток. Жмак любив швидку їзду. Чи всі уповноважені люблять швидку їзду? Не будемо узагальнювати, надто що ця інституція, як уже зазначав автор, благополучно відмирає, а тому товариша Жмака слід сприймати як курйоз.

Отже, товариш Жмак мчав до Веселоярська. Може, щоб захистити веселоярівців од нових козоперевіряльників або просто поцікавитися самопочуттям валютних кіз, як дід у казці: «Кізонько моя мила, що ти пила, що їла?» Гай-гай, яка наївність! Кози для товариша Жмака були вже давно пройденим етапом. Він про них забув навіки, заклепав у пам'яті такими заклепками, що не розварив би їх і славетний патонівський інститут. В об'ємній голові товариша Жмака зріли вже нові задуми, там роїлося від таких грандіозних ідей, що ні в казці сказати, ні пером описати. Жмаків шофер вельми гаразд відав, якими задумами повниться голова його начальника і яка вона тяжка від тих задумів і починів. Тому він уже давно прилаштував до переднього сидіння високий і міцний підголівник. Але не помагало й це, бо товариш Жмак здебільшого дрімав то від швидкої їзди, то від доброї закуски в чайних, і тоді голова його теліпалася досить загрозливо. Щоб зарадить тому теліпанню, водій прилаштував ще й ремінець і припинав ним голову товариша Жмака так хитро, що з-під капелюха не було й видно.

Дрімаючи, товариш Жмак вмикав свою потужну свідомість, і в уяві йому малювалися грандіозні заміри, сміливі перевороти

в сільськогосподарському виробництві, фантастичні перетворення природи і мало не переверпення світу (з корисною метою, з корисною метою!).

Малювалися йому зелені лани буряків без кінця й без краю, і він над тими лапами лине, мов лермонтовський Демон, але не печальний і безнадійний, а сповнений ентузіазму і спергії творення. Ну, що ми ото копаємо по одпому бурячку навіть найпотужнішими бурякокомбайнами? А коли зробити таку машину, щоб одразу накривала соток з десять, обхоплювала кожен буряк зверху, а тоді включався б вібратор і буряки вихитувалися з землі чистенькі, без грунту, тільки пил з них обдимай — і в нутровиця машини, де вони перемелюються, перечавлюються так, що в один шнек випихається жом, а в другий витікас солодкий сік, який вези на завод і вари з нього цукор. Таку машину можна б зробити, якби буряки росли рівні, як брусочки. Але ж вони сьогодні мають таку форму, що ніяка техніка їх не бере і ніяка наука не може пригнзтися.

Жмак навіть переривав своє солодке дрімання від прикрості і гукав до свого водія, спросоння вимовляючи його коротке ім'я за два заходи, так що виходило мовби по-китайськи:

— І-ван!

— Г-га! — відгахкувався, наче з двостволки, Іван.

— А що, коли б цукрові буряки були рівненькі, як брусочки?

Іван не схвалював експериментів над природою.

— Ось не зачіпайте буряків, а то без сахарю зостанемось,— казав він.

Та Жмак уже не чув нічого, бо линув тепер над лапами кукурудзи, високої, як пальми, а качани на кожній бадилині — як задерті до неба голоблі. Тільки в їхній області цього року кукурудза може дати до мільйона тонн зерна! А ламати ж треба з качанами — вийде мільйонів па два або й па три. Ні техніки, ні рук не настачиш. А що, коли... не збирати? Ну, не всю, а якусь там частину. Пустити туди свиней і хай пасуться. Був же колись один новатор, який привчав свиней до сироїдення. Пускав їх на поле, що вирвеш писком — те й з'їси. Правда, там були буряки, картопля — все, що в землі, внизу. Кукурудзяні ж качани вгорі, а в свині очі дивляться тільки вниз.

— І-ван!

— Г-га!

— А що, коли вивести таку свиню, в якої очі б стирчали вгору?

— Як у крокодила?

— І таку жваву, щоб сама собі корм добувала.

— Тоді й нам з вами вуха пооб'їдас!

Вічним скептицизмом Іван тільки зайвий раз підкреслював свою обмеженість, але в машині Жмак не мав іншого співбесідника, тому вимушений був щоразу звертатися до свого водія.

— І-ван!

— Г-га!

— А ти чув міф про Європу?

— Міф? А що воно?

— Ну, це така легенда, красива вигадка...

— Побрехенька?

— Не опошлюй і не вульгаризуй. Міф — це краса і мудрість. У стародавніх греків на міфах будувався весь світогляд. І був такий у них міф про Європу. Звалася так страшенно гарна жінка, в яку закохався їхній верховний бог Зевс. Ну, то він, щоб не ревнувала його дружина, став биком, а Європу зробив коровою.

— Як ту корову не крути, а без кормів не обійдешся,— глибокодумно заявив Іван.

Але Жмак уже його не слухав.

В'їздили до Веселоярська.

— Туди? — спитав для годиться Іван.

— Туди,— поцмокав товстими губами Жмак.

Означало це: до тітчиної Наталчиної чайної, де був персональний прикалабок, така собі скромненька весела боковенька, про яку Жмак любив казати Зіньці Федорівні: «Інтер'єр усуціль імпортний, а харч наш!»

Жмак їв усе тільки чорне. Чорні баклажани, чорну редьку, чорних поросят, сметану від чорних корів, чорних курчат, чорний виноград.

Коли тітка Наталка приносила полумисок, де плавали в сметані підсмажені курчата, Жмак строго допитувався:

— А курчата чорні, домашні, не оті блондинисті з птахофабрики?

— Та чорні ж, чорні! — запевняла його тітка Наталка.— Он і пір'ячко в підрешітці ще збереглося. Мо, показати?

— Вірю й так,— трощачи смачні кісточки, мурмотів Жмак вдоволено. Він знав, що ця злукавлена, як усі веселоярівці, тітка Наталка дурить його, що підрешітка з чорним пір'ячком стоїть у неї напохваті аж он відколи, та, навіть обдурюваному постійно, приємно було показати свою владу бодай на дурничці і вдовольнитися послухом бодай показним.

Наївшись усього чорного, Жмак дозволяв собі дотеп: «Жінок люблю білявих, бо всі чорні — відьми!»

Тітка Наталка з лукавою покірливістю зносила й про відьом, бо ж мала чорне волосся, і ця покірливість теж лила єлей на товсту Жмакову душу.

Після щільного закусування у весслій боковеньці почипалася гикавка, тому й доводилося кликати свого шофера по-китайськи:

— І-ван!

Однак сьогодні гикавка напала на Жмака з причин, сказати б, протиприродних: не від перссичення, а від недоситу, або точніше — з голоду.

Тітка Наталка, як завжди ласкаво, всадовила товариша Жмака за стіл у веселій боковеньці, але не метнулася за звичаєм туди, де сичить і шкварчить, а стала біля дверей, ще й обіперлася круглою спиною об одвірки.

Жмак не міг стямитися. Стіл голий, як ковзанка, уповноваженний за столом, а ця жінка стоїть собі і ховає руки під фартух.

У Жмака від обурення висохло в роті, зашкребло в горлянці, він гнівно відкашлявся:

— Кгм! Кгм!

— Оце дивлюся на вас,— сказала тітка Наталка,— та чогось мій Гаврило покійний згадався. Давило його страшно перед смертю, я йому подушку підбиваю, щоб вище було, а він мені й каже: Наталко, каже, оце б мені холодненького узварцю, то зразу й полегшало б.

— При чім тут узвар? — гримнув Жмак.

Але на тітку Наталку сьогодні не діяло піяке гримання. Може, вирішила відплатити Жмакові за його вічне вередування або за отих чорних відьом, про яких завжди патякав, наївшись і напившись, хто зна. Та, почавши про свої контакти з душами вмерлих, вона вже не могла зупинитися.

— А оце сьогодні вночі, знаєте, ще начо й не спала, аж дивлюсь: мама покійні йдуть до мене, в довгій сорочці білій, по траві йдуть, а трава густа ж та висока, а вони йшли-йшли та й упали. Я підбігла підвести їх, а не можу. А вони й кажуть...

— Все це містика і єрундистика! — гримнув Жмак.— Нада думать не про мертвяків, а про поставки!

— Про віщо, про віщо? — не збагнула такого перескоку Жмакової мисли тітка Наталка.

— Сказав же: про поставки! Ви думаєте, я тут харчуюсь? Їм та п'ю? Нічого подібного! Я перевіряю якість поставок!

— А сьогодні й перевіряти нічого,— повідомила йому тітка Наталка.

— Як то нічого?

— Зінька Федорівна нічого не казала.

— Борщ у вас хоч якийсь є?

— Так Зінька ж Федорівна нічого не казала.

Жмак вискочив з-за імпортного столу.

— І-ван! — закричав він.

— Туди? — спитав Іван, маючи на увазі Зіньку Федорівну, бо товариш Жмак був твердо переконаний, що село — це голова колгоспу, як та міська дамочка, для якої село — це дача.

— Ну! — гикнув Жмак, мовляв, навіщо питати, але за мить оговтався і без звичної певності в голосі промовив: — А може, до нового голови сільради?

— До нового, то й до нового! — згодився Іван.

А товариш Жмак стривожено обдумував те, що з ним щойно сталося. Прикмета погана. Ой погана! Може, поки він їхав до Веселоярська, там, в області, знову з ним якась перетряска?

Тут треба нарешті відкрити одну таємницю. Щосили чіпляючись за вже не існуючу фактично роль уповноваженого і в цьому чіплянні скотившись од рівня районного до колгоспно-сільського, Жмак і далі індичився й пиндючився, вдаючи з себе велике цабе

Недвозначно даючи зрозуміти всім тут, що доля сільського господарства мало не в його жмені. Насправді ж його роль і функції зменшувалися й звужувалися в прямому зв'язку зі зниженням громадського статусу товариша Жмака. Управління й контори, розділи й підрозділи, якими він керував, чомусь весь час піддавали під скорочення, під укрупнення, під ущільнення і ще під щось, внаслідок чого товариш Жмак опускався нижче й нижче і тепер очолював уже щось таке дрібненьке, що доводилося підходити зовсім упритул, щоб розгледіти.

Але ж очолював! Боровся, борюкався, запобігав і запевняв, але не топув, тримався на поверхні; топути не хотів, скорочуватися остаточно і в гадці не мав.

Та й де ви бачили чоловіка, який би піддався скороченню! Коли він, скажімо, сидів у конторі, де дають дулі горобцям, а ту контору скоротили, то, думаєте, киється він до тих, хто ловить горобців, і попроситься на роботу? Дзуськи! Він негайно влаштується в інституції, яка вивчає питання про те, що краще: журавель у небі чи синиця в жмені. Коли скоротять журавлино-синичну інституцію, він опиниться в об'єднанні, яке намагається встановити відстань між бузиною на вгороді і дядьком у Києві. І так без кінця.

Жмак належав до цієї категорії.

Можуть сказати: на посадах він хоч і вкорочується, але вічний, зате як уповноважений затримався випадково і рано чи пізно щезне. Отож, мовляв, раз цих уповноважених уже немає, були вони тільки в минулому, то навіщо ж згадувати, та ще й писати?

А й справді, подумав автор. А тоді подумав ще. Ну, гаразд. Жмаків уже немає. А королі, імператори, князі, ханзи є? А цариця Клеопатра і королева Марго є? А пишемо — і читають, і вимагають: давай ще!

Жмак же ще не самозникався, а їде просто до нового голови Веселоярівської сільради Гриші Левенця і їде, треба сказати, в настрої далекому від ангельського. Про Жмаків настрій Гриша здогадався, побачивши у вікно, з якою дикою швидкістю мчить до сільради машина уповноваженого.

Дядько Зновобрать упродовж свого надзвичайно тривалого головування вміло використовував свій величезний досвід і знав, як уникнути і Вивершеного, і Багатогаласу, і Жмака, спихаючи їх на голову колгоспу. Тепер Зінька Федорівна, з усього видно, вирішила показати Грищі свій керівний досвід і зіпхнула на нього товариша Жмака для сутички або ж конфронтації.

Гриша ще не оклигав після козячої комісії, тому не мав ніякісінького бажання мати зустріч на високому рівні. Він побіг до кімнати секретаря, підморгнув Ганні Панасівні, приклав пальця до губів, тихенько попросив:

— Там отой Жмак котить, то ви йому щось збрешіть, а я сховаюся в кімнаті Свиридона Карповича.

— Григорію Васильовичу, хіба ж так можна? Ваша посада не дозволяє...

Але Гриша не дослухав і побіг ховатися. Посада не дозволяє, то дозволяє вік. Не цілуватися ж йому з товаришем Жмаком!

Ганна Панасівна, осудливо похитуючи головою, швиденько подріботіла назустріч Жмакові, щоб порятувати вже не так свого несерйозного голову, як високу честь установи, якій вона оддала, вважайте, все своє життя.

— Голови нема,— повідомила Ганна Панасівна товариша Жмака, щойно той, хряпнувши дверцятами машини, став на веселоярівську землю.

— А де?

— Викликали на обласну нараду.

— А голова колгоспу?

— Не знаю. Здасться, теж.

— В області?

— Здається.

— Вам усе здається, усе здасться, панове! — посварився пальцем на прищулену Ганну Панасівну Жмак.— Я прибуваю, понімаєш, з важливими вказівками, а ваші голови повтікали в невідомому напрямку! Може, мені створювати штаб по розшуку ваших голів?

Треба сказати, що Жмак, окрім починів, страшенно охочий був до штабів. На фронті він не був, у армії не служив через якусь фізичну ваду, але штаби любив безмірно і створював їх з будь-якого приводу. Це лунало для нього як музика. Але слова про штаб для розшуку голів були тільки, сказати б, адміністративним жартом. Жмак не став навіть насолоджуватися враженням, яке справив цей жарт на скромну Ганну Панасівну, пірнув у машину, хряпнув дверцятами, скомандував:

— І-ван!

— Куди?

— На ферми!

— На які?

— Сам знаєш!

Іван утримався від подальших розпитувань і коментарів. Їздив сюди не перший місяць і знав, що головний зоотехнік колгоспу «Дніпро» — дружина нового голови сільради. Не попався товаришу Жмаку голова — окопиться все на його благовірній. Може, в цьому є велика мудрість. Хай не принидиться! А то в неї і освіта, і краса, а тепер ще й головиха! На таких, як Іван, навіть краєм ока не змигне. А в нього в машині, до речі, їздили й не такі!

За часів, які тепер можна б віднести до історичних, коли Веселоярськ звався ще Карповим Яром і перебував у первісному стані (вчені називають його оріньяцьким), на його єдиній тоді фермі гопакував і безчинствував товариш Вивершений, якого з настанням нових часів довелося тихенько відпровадити на заслужений відпочинок. Товариш Жмак, треба віддати йому належне, утримувався на відстані поштивій від тваринництва, яке здавалося йому чимось мало не іпоплапетним. Ну, так, він споживав його продукцію, вигадав для себе вередування на чорну масть, міг би на дозвіллі по-

просторікувати про внесення високих принципів у розвиток тваринництва, але не більше. Далі він не знав нічого і не хотів знати. Ясна річ, можна було б звернутися до історичної пам'яті товариша Жмака, нагадати йому про наших предків, які не тільки розвивали тваринництво досить успішно, а й зробили його предметом свого мистецтва, про що свідчать зображення диких і домашніх тварин у всесвітньовідомих печерах Альтаміра (Іспанія), Три Брати (Франція), а також у нашому Чортомлику на Дніпропетровщині, в Солосі і Кам'яній Могилі на Запоріжжі, в Мізині й Баламутівці на Чернігівщині, в Жаботині на Черкащині, в Ромнах на Полтавщині, в Оксютинцях на Сумщині, в Незвиську на Івано-Франківщині, в Більче-Золотім на Тернопільщині і на славетній пектораді з Товстої Могили на Дніпропетровщині.

Будьмо поблажливі до товариша Жмака. Він не мав ніякісінького уявлення про далеких своїх пращурів, не пробував охопити поглядом усю свою землю, скромно обмежуючись (але не вдовольняючись, о ні!) тим шматком землі, що мав під ногами. Носив він взуття сорок четвертого розміру — не занадто велике, але не дуже й мале, та кожен згодиться, що масштаби людини не залежать від розміру її взуття. В степах печер немає, отож товариш Жмак міг спокійно прожити життя, не вивчаючи печерних малюнків, про пекторалі і Чортомлик він, здається, щось чував і навіть, напруживши пам'ять, зумів би намалювати в своїй уяві зображення свійських тварин, яких розводили наші предки. Але що то за тварини, які вони, навіщо і який їхній вплив на сучасну систему господарювання — цього б він уже не сказав нізащо. Та й справді. Що нам ті далекі, давно вмерлі тварини? Лежать, стоять, біжать, пасуться — ото й усе. Яке це має відношення до наших завдань і до наших потреб?

Товариш Жмак налетів на ферми в грізному ореолі вимог, невдоволень і навіть погроз, його грімкотлива машина мала сприйматися як вогнепальна колісниця караючого бога, все довкола мало б тіпатися від страху, стелитися травою, припадати до землі.

Гай-гай! Все це відбувалося лише в розвогненій уяві товариша Жмака, розізленого тим, що він не пообідав і не вспіймав жодного з веселоярівських керівників, щоб сказати їм своє представницьке слово.

Треба ж було статися, щоб зустріла Жмака мама Сашка. Коли ми сказали, що знання товариша Жмака не сягали в глибини часів, то це можна було б пояснити його надзвичайною заклопотаністю часами нинішніми. Але чим можна виправдати незнання товаришем Жмаком того факту, що мама Сашка, заслужена доярка колгоспу «Дніпро» — рідна мати голови Веселоярівської сільради Григорія Васильовича Левенця? Тут ні пояснень, ні виправдань.

Отже, товариш Жмак напоткнувся (ох, яке ж малолітературне слово!) на маму Сашку.

— Де ваша зоотехнічка? — відхиляючи дверцята і виставляючи з машини ногу, закричав Жмак.

— Здрастуйте,— сказала мама Сашка.
— Що?
— Здрастуйте.
— А-а. Вітаю вас. Добридень. Ви тут працюєте?
— Працюю.
— Як ваші трудові успіхи?
— Та ніби нічого.
— Дуже приємно. Дуже. Але мені треба вашу головну зоотехшічку. Як її? Левенець?
— Та ні. У нас головний зоотехнік Дарина Порубай.
— Порубай?
— Порубай.
— Як же це може бути? А чоловік у неї хто?
— Левенець.
— А вона Порубай?
— Порубай.
— Слухайте, не морочте мені голову! Ви хто така?
— Я — доярка. Олександра Левенець.
— Левенець?
— Левенець.
— Ага. Значить, дружина в Левенця не Левенець, а Порубай, а ви собі звичайна доярка, а Левенець. Тоді при чім же тут ви?
— А я мати Григорія Левенця.
— Голови сільради?
— Голови ж.
— А невістка ваша — головний зоотехнік?
— Та вроді.
— Виходить що ж: сімейственість на фермах розвели?
Доярки стали збиратися довкола, переблискували голими литками, висяювали золотими зубами.
— Дівчата, чули?
— Сімейственість, каже...
— Позаздрив!
— Може, хоче дояром замість мами Сашки?
— Та хіба це сімейственість? Як ото тепер у газетах пишуть?
— Двохпастія?
— А що ж воно? Дві Насті, чи як?
— Не двохпастія, а двигпастія! Щоб ото двигати там, де немає механізації...
Жмак, хоч і голодний, все ж збагнув, що з нього глузують, і спробував огризнутися:
— Критиканствуєте, а в самих золота повні роти!
— Так то ж нам за вредність!
— Зуби од пашатирю розсипаються!
— Побудьте з нами, то й у вас посиплються!
— І вам золота відпустять!
Обаранили Жмака, жартома поштовхували його круглими боками, відтісняли від машини, делікатненько попихали, поки й опи-

пився він у їхній, як колись, казали, рекреаційній палаті, тобто кімнаті для перепочинку. Чисто, світло, на білих стінах плакати на коров'ячу тему, на столі квіти в горщечку, широкі ослони навіщось вкриті кожушиною, на підлогах барвисті доріжки. Жмака всадовили на кожушину, дивилися на нього, він дивився на доярок, ждав, що запропонують якийсь кухлик молока (вже б і не домагався, щоб від чорної корови), але до молока якось не доходило, в животі бурчало, під ложечкою смоктало, Жмак спересердя мацнув кожушину під собою, скривився:

— А це навіщо? План по вовні виконали?

— Та який вам план? — здивувалася мама Сашка.— Це щоб молоді сідали.

— Молоді? При чім тут молоді?

— Звичай такий є.

Жмак не знав звичаїв. Звичаї — це пережитки, а пережитки шкодять, гальмують і роз'єднують.

— Ви мені тут звичаями голови не морочте,— заявив він,— а негайно давайте сюди вашого головного зоотехніка!

Тут автор тяжко пошкодував, що хтось відправив на пенсію доктора ерудичних наук Варфоломія Кпурця, бо тільки він міг би пояснити товаришеві Жмакові, що звичай садовлення молодих на кожуха йде ще від мадленської доби, де визріло вірування, що тотем роду має найближче відношення до плодовитості молодої пари. А відомо ж, що душа тотема сидить у шкурі, тому треба через дотик перейняти його могутню силу.

А може, воно й ліпше, що немає в нашій історії Варфоломія Кпурця з його хитромудрими поясненнями? Бо почув би товарищ Жмак слово «тотем» та вирішив би, що з нього глузують,— як тоді?

Доярок і автора врятувала Дашунька. Ніхто й не кликав її — з'явилася сама, мовби для того, щоб злагіднити суворого товариша Жмака своєю вродою і гожістю.

Віталася, мовби й не вітаючись, наближалася й не наближаючись, вклонялася, й у гадці не маючи вклонятися,— суцільні чари, одур голови, міраж і фата моргана.

«Сметану літрами поїдає,— з неприхованою заздрістю дивлячись на Дашуньчине обличчя, подумав Жмак.— Цього Левенця обкрутила і всіх обкрутила, щоб чоловіка зробили головою. Ну!»

— Ведіть на ферми! — кинув він Дашуньці, одне плече вище другого накукурічивши.

— Веду!

— Ви мені балачок не розводьте, а ведіть!

— А я й веду.

Вона не йшла, а летіла. До землі не дотикалася. Такі ноги і таке все інше, що так би й липло до землі, а воно пливе тобі перед очима, як у цирку. Жмак аж захекався й покрився потом, чвакаючись за цим химерним видивом. Йому з його головою он де треба сидіти, а він по фермах кізяки місить.

— Ось наші корівоньки,— не без глузування в голосі казала Дашунька.— Погляньте лиш. Боки повні, хребти рівні. Шерсть гладенька.

— При чім тут корови? — обурився Жмак.— Мене корови не цікавлять!

— А що ж вас цікавить?

— Розвиток тваринництва!

— Ах, ро-о-озвиток? — Вона погойдала перед Жмаком спиною, стегнами і всім іншим і пішла, пішла, зникаючи.

— Розтьол слабий! — гримнув Жмак услід Дашуньці.— Корови погано дояться! В чім діло?

— А ні в чім,— легенько смикнула вона плечем.— І розтьол нормальний, і дояться добре, і все гаразд.

— Штаб по розтьолу створили?

— А вони теляться й без штабу.

— Покращенням стада займаєтесь?

— Вже покращили.

— Раціон видержуєте?

— На пауковій основі.

— Резерви вводите в дію?

— Вводимо.

— Передовий досвід розповсюджуєте?

— Розповсюджуємо.

— Підвищені зобов'язання взяли?

— Взяли.

— Перед труднощами не пасуєте?

— Не пасуємо. І корів пасемо.

— Що?

— Молодняк теж пасемо.

— Як ви мені відповідаєте?

— Як питаєте, так і відповідаю.

Жмак хотів ще до чогось причепитися, але не встиг. Видиво Дашуньки зненацька щезло, натомість на Жмака посунуло щось темне, тяжке, ваговите, як кажуть українські критики, накрило його таким густим бутінням, що Жмакова душа змаліла до розмірів горошини, покотилася аж у самі п'яти, але зате вже там вибухнула страхом, і той страх умить переметнув дебеле тіло уповноваженого через високу дерев'яну загорожу. Бутіло тепер по той бік загорожі, дико гребло землю, дмухало всіма пеклами цього й того світу. Такого зі Жмаком не траплялося за всю його діяльність. Що ж це діється?

— Слухайте! — закричав він до Дашуньки крізь загорожу.— Це що за безобразіє! Я вас питаю, що це таке?

— Це бугай Лунатик,— засміялася з того боку Дашунька.— Та ви не бійтеся, я його відведу.

Вона справді простягла руку, і та півторатонна тварюка слухняно пішла до неї, і ні тобі риття землі, ні тобі бутіння, ні тобі

дмухання-пирхання. Жмак уже відчув себе в безпеці, коли раптом знову, тепер уже збоку, полетіло на нього щось іще темніше, важче (ваговитіше, ваговитіше!), зліше і загрозливіше, а бутіло так, піби всі чорти з пекла вирвалися на цю зелену прекрасну землю.

Жмак хотів здійснити ще один переліт через загорожу, тепер уже на бік Дашуньчин, але бугай заступив йому дорогу і тримав Жмака під прицілом гострих рогів, поки Дашунька прибігла рятувати уповноваженого.

— А це що, я вас питаю?

— Не ворушіться. Це бугай Демагог.

— Демагог? Що за натяки?

— Я ж вас попереджувала: не кричіть, а то бугай розгнівається.

— То приберіть його!

— Він не слухається.

— Тоді як же?

— Його треба вмовити.

— То вмовте!

— Це повинні зробити ви.

— Я? Що ж мені казати?

— Повторюйте за мною: «Дорогий і вельмишановний бугаю...»

— Дорогий і вельмишановний...— пробурмотів Жмак.

— Бугаю.

— Бугаю.

— Завдяки вашій запліднюючій діяльності...

— Завдяки вашій плідній...

— Заплідпюючій.

— Заплідпюючій...

— Корови веселі.

— Корови веселі.

— Телята радісні.

— Телята радісні.

— А ми всі маємо змогу...

— А ми всі маємо змогу...

— Для невпинного розвитку тваринництва...

— Для невпинного... Та ви смієтеся з мене!

Але тут бугай Демагог, помотавши головою, посунув убік, звільняючи товариша Жмака з свого бугаячого полону.

Жмак умить забув про те, яку послугу зробила йому Дашунька, насипався на молоду жінку:

— Я цього так не зоставлю! Бугаїв тут наплодили, порнографію розвели, а розтьол слабкий! Пора кінчать з цією порнографією! Остаточно і безповоротно!

— Про що це ви? — спокійно поцікавилася Дашунька.

— А вам розжувать? Оці ваші бугаї — це ж пережиток! На птахофабриках обходяться без півнів? Обходяться! І ви на фермах обходьтесь без цих бугаїв.

Дашунька несмачно скривилася. Хіба що процитувати цьому придурювальнику віршик столичного поета «Биця завдяки телиці зазирнув за горизонт»? Але стрималася і спокійно поцікавилась:

— Ви пропонуєте штучне запліднення?

— Не згадуйте мені цих страшних слів. Я батько. У мене дочка. Я червонію з голови до п'ят од таких слів!

— Але як же ви думаєте отримувати телят, коли ні бугаїв, ні штучного...

— Скличемо параду і знайдемо спосіб. Цілком пристойний і, коли хочете, високоморальний спосіб!

— Товаришу Жмак,— виграючи одразу стонадцятьма усмішками на своїх повних устах, поспитала Дашунька,— а дозвольте поцікавитися, яким чином прийшли на світ ви самі?

— На що ви натякаєте? При чім тут я? Я взагалі не народжувався! — закричав Жмак.

— А звідки ж ви взялися?

— Я присланий сюди, щоб навести порядок! Де в вас тут телефон?

— Телефон? Одну хвилиночку!

Перевали Веселоярська були ще й у суцільній телефонізації. Дашунька якось забула про це, Жмак, на свою голову, нагадав. Лишивши уповноваженого, Дашунька побігла до телефону, знайшла свого чоловіка (від неї він ховатися не міг), сказала коротко:

— Тут у пас цей малахольний Жмак, забери його, а то дівчата відро на голову наб'ють, а тоді не стягнеш, тобі ж і відповідати!

Якась з доярок почула ті Дашуньчині слова, і вже цього було досить, щоб ті самі доярки, які садовили Жмака на кожух, щоб наснажити його на корисні справи, вмить зібралися довкола уповноваженого і в суто українсько-жіночому стилі висловили йому свою стурбованість щодо його спроби образити їхню всезагальну улюбленицю Дашуньку.

Жмак, ще до кінця не осягнувши розмірів небезпеки, яка йому загрожувала, зробив офіційну заяву на тему, що такої суспільної категорії, як всезагальна улюбленица, в сільському господарстві не існує і не може існувати, як йому відомо з вірогідних джерел, і спробував пірнути в машину і хряпнути дверцятами. Але доярки заявили, що в сільському господарстві він тільки й знає, що земля чорна, поставили вимогу попросити пробачення в Дашуньки, обступили його так щільно і були такі матеріально-тілисті, що ні пробитися до машини, ні хряпнути дверцятами не було ніякої змоги.

Ситуація ставала тривожно-загрозливою, і не знати, як вона б розвивалася далі, та тут з'явився Гриша Левенець і врятував товариша Жмака.

Гриша вхопив сільрадівського мотоцикла, вмить прискочив до ферм, став перед товаришем Жмаком, як лист перед травою, перепросив, запросив, запропонував навіть коляску свого мотоцикла.

Але що там якась коляска, коли в товариша Жмака машина. Ну, так. Чорна йому й не спилась. Білої не давали і не могли дати. Доводилось їздити в чомусь невиразному, кольору сухої глини з гербіцидами. І хоч з таким кольором не дуже повиковбасюєшся, та все ж це таки машина, а не коляска мотоцикла!

— В мене з вами є розмова,— сказав товариш Жмак, прибувши до Гришиного кабінету.— Треба б сюди й голову колгоспу, та її сьогодні нема.

— Нема,— сказав Гриша.— Кудись викликали.

— Я мав би знати про це,— погмикав Жмак,— але не будемо.

— Не будемо,— згодився Гриша.

— Тут справа стосується сільської Ради.

— Наприклад?

— У вас були два представники з області?

— Це ж які? Щодо кіз?

— Припустимо.

— Ну, були.

— Як ви їх зустріли?

— Так, як вони того заслуговують.

— Ви мені не накручуйте! Двох представників з області як ви прийняли? Ви їх вигнали голодних?

— А хто ж їх мав годувати? Сільрада? У нас немає таких асигнувань. Колгосп? Колгоспові треба виконувати Продовольчу програму. А Продовольча програма не для дармоїдів. Ви знаєте, що три чоловіки за рік можуть з'їсти бика? А де того бика взяти? Та й хіба до нас за рік приїздить три чоловіки? Ми взірцеве село, до нас валом валить люд.

— Ви тут наковбасите, а мені блимати очима!

— До речі,— прищулив око Гриша,— ви чули, як горобець свистить?

— При чім тут горобець? — обурився Жмак.— Горобець при чім, коли таке ставлення до вищестоящих представників?

— До речі,— повідомив це без торжества Гриша,— ці вищестоящі, про яких ви кажете, доскіпувались про ваші кози.

Жмак стрепенувся, як занесений в Червону книгу орел.

— Мої кози?

— А чиї ж? — здивувався Гриша.

— Попрошу,— солідно відкашлявся Жмак.— При чім тут я? Кози ваші — вам і відповідати.

— Цю козячу комісію,— зітхнув Гриша,— ще якось вдалося зіпхнути, а що робити з Пшоном?

Пшоня Гриша підкинув Жмакові паздогад буряків, щоб дали капусти. До нього дійшла чутка, що учителя фізкультури подарував (коли це можна так назвати) Веселоярську товариш Жмак. Як воно було насправді, так чи ні,— цього ні перевірив, ні спростував. Чутка літає, як дика качка: бабахнуть її з ружжа — впаде тобі до ніг мертва; не бабахнуть — літатиме далі, роздуваючись

і розростаючись до розмірів, яких не знає ні жива, ні мертва природа.

Що ж до товариша Жмака, то прізвище Пшонь викликало в ньому справжні катаклізми, тобто перевернуло й переколотило в ньому все, що можна перевернути й переколотити: духовну й тілесну субстанцію, найпередовіші набутки і пережитки клятого минулого, громадське й особисте, передове й відстале. Жмак в одну мить зненавидів і злякався цього Левенця, це незбагненне породження нових часів, нових способів мислення і нового стилю поводження. До сорока дев'яти років свого життя товариш Жмак проскочив уже біля тридцяти посад у тридцяти організаціях (з чого ми можемо зробити висновок, що всі посади були тільки солідні), і завжди він усі свої сили віддавав сфері громадській, про особисте не згадував і не нагадував, завойовував собі авторитет, значимість і безкорисливість. Але, як зазначив ще в п'ятому столітті нашої ери блаженний Августин, образ обдурює нас то більше, що більше він видає себе за натуру, тобто за правду. Протиріччя між правдою і брехнею рано чи пізно стає видимим, хоч як би чоловік намагався заховатися чи то за гучними фразами, чи за вдаваними вчинками, чи за фальшивим пафосом. Так сталося й з товаришем Жмаком. Він був чесний, віддапий, послідовний і невідступний. Але в його дебелому тілі природою закладено було відповідні запаси ніжності і навіть любові, про це він, ясна річ, не міг написати ні в яких звітах, товариші Борис Борисович, Петро Петрович, Федір Федорович ніколи не цікавилися особистою сферою товариша Жмака (їх можна зрозуміти, коли подумаємо про той огром вимог і завдань, які вони несуть на своїх далеко не атлетичних плечах), а тим часом громадська сфера нежданно-негадано (точніше кажучи: під дією законів природи) перетинається з сферою особистою, і тут ми одержуємо критичну масу, до якої за останні десятиліття привчили нас ядерні фізики, і з страхом і жахом ждемо вибуху й катаклізму.

Але... Товариш Жмак міняє дочку на Пшоня, і, як казав колись Самусь, все правильно. Тут автора хранителі мови негайно звинуватять у невідповідності термінології і в деякій вульгаризації того, що відбувалося. Бо й справді: як можна сказати «міняє»? Адже йдеться не про якийсь предмет, а про живу істоту, про рідну доньку! Ну, гаразд. А що має робити товариш Жмак, який, попри всі службові клопоти, переживання й ідеали, мав кохану дружину і єдину донечку, яка росла, як ріпа, піякими талантами не відзначалася, але без вищої освіти не уявляла свого майбуття так само, як і її дебелий таточко.

І ось тут доводиться товаришу Жмаку зміняти свою дочку на Пшоня, тобто досягти домовленості в інституті, де мріють про те, щоб позбутися підступного чоловіка, а Жмак мріє, щоб його донька стала студенткою.

Автор ніколи не був прихильником вульгарних висловлювань. Ми не можемо сказати, що Жмак поміняв свою доньку на Пшоня, якого припровадив до Веселоярська. Але факт — це така штука,

що її не завісиш ніякими ряднами. Вікно завісиш, а факту — ні. А все тому, що ми забули про Магдебурзькі півкулі. Хто про них знає? Колись їх малювали в шкільних підручниках. Стальні, штудерні, досконалі, як всесвіт, могутні коні розривають і не можуть їх розірвати,— ось так і людське життя в його вічній розполовиненості, півкульності й нерозривності. Автор був у Магдебурзі, але ні півкуль, ні згадок про них не зауважив. Зустрів там свого товариша по артучилищу Борю Тетюєва, подарував йому шестиоктавний акордеон, випили за Перемогу, згадували своїх бойових товаришів, плакали, співали, мій товариш грав на акордеоні (рідкісний інструмент — на шість октав!),— які там Магдебурзькі півкулі, і до чого тут вся ця фізика!

— То що накажете робити з Пшопем? — знов повернувся до свого Гриша, запримітивши, що Жмак чи то збентежився од цього запитання, чи то сполошився, чи то задумався, ні про що не думаючи.

Насправді як товариша Жмака кидало то в жар, то в холод, він спробував собі уявити, що буде, коли Пшоневі не сподобається у Веселоярську і він втече звідси і знов об'явиться в інституті і що тоді станеться з улюбленою донькою і з її надіями на вищу освіту. Страх і жах!

— Про якого це ви Пшоня? — сухоголосо поспитав Жмак.

— Я думав, ви чули. Прислав нам хтось нового вчителя фізкультури.

— Правильно зробили, що прислали. Треба, щоб підростаюче покоління росло міцним і загартованим!

— Пшонь загартує! Цілий день спить у спортзалі біля увімкненого телевізора, а на телевізорі замість антени — пляшка! Хочете поглянути?

— При чім тут — поглянути? — майже злякано замахав руками Жмак.— Ваші кадри, вам і відповідати.

— Багатувато на мене падає,— зітхнув Гриша,— і кози, і кадри.

— Кози ваші і кадри ваші теж! — пришепотав Жмак.— Що треба для цього зробить? Виявити увагу, оточити турботою, створити умови, прислухатися до запитів, задовольнити вимоги!

Від таких вказівок чоловік виспажився б і поноївши як слід, а Жмак же з самого дому не мав ріски в роті. Втративши будь-яку надію пообідати сьогодні у Веселоярську, він зі зневажливою співчутливістю окинув поглядом Левенця (рано висунули, ой рано!), недбало кивнув йому, вніс свою дебелу субстанцію з кабінету, зійшов по сходах, сів у машину, хряпнув дверцятами, промурмотів:

— І-ван!

— Слухаю.

— Пристебни.

Іван пристебнув Жмакову голову, щоб не теліпалася, дирknув мотором, спитав:

— Додому?

— А куди ж?

— Ви хоч поспіть.

— Поспиш тут з цими молодими кадрами! Хто ж за них подумає, як не я!

Іван вирулював на Шиллі і думав: захропе товарищ Жмак чи не захропе? Як-не-як, а в животі ж порожньо — і вже сила не та.

А Гриша побіг до телефону, щоб похвалитися перед Дашунькою, як він одправив уповноваженого.

Можуть подумати, що оце і є те вигнання з раю, яке автор обіцяв на початку своєї розповіді. Але доведеться розчарувати западно покваплівих читачів. Ця книжка не про вигнання Жмака. Бо що таке Жмак? Тільки адміністративний епізод. Сам себе народжує, сам себе й знищує.

КОТИЛАСЯ ТОРБА...

Ах, які то були благословенні часи, коли наші діти безтурботно виспівували-вигукували: «Котилася торба з великого горба, а в тій торбі хліб-паляниця...»

Тепер торба сама чомусь не котиться, її треба везти й перевозити, робити це, як співається, на землі, в небесах і на морі, отой «хліб-паляниця» важить мільярди пудів,— а люди? Скільки їх, куди прямують, хто і як, кого везе?

Гриші після тяжких переживань од западного шорсткого контакту з товаришем Жмаком не сиділося на місці, кортіло кудись котитися, кататися на мотоциклі з Дашунькою, і він вхопився за телефонну трубку, а тоді відсмикнув руку, подумавши: «А чи годиться голові сільради кататися на мотоциклі зі своєю жінкою?» Але тут же подумав ще й навспак: «А з чиєю ж годиться?»

І подзвонив Дашуньці на ферму:

— Жінка в колгоспі — велика сила.

— Сам додумався чи прочитав у газеті?

— Колись прочитав, тоді забув, а тепер згадав. Можеш танцювати!

— Це ж з якої речі?

— Жмака нема.

— Нагодував його дріжджами з цукром, як муравок?

— Та ні. Хай живе. Але я його вичистив звідси надовго. Одправив без комюніке.

— Подзвони Зіньці Федорівні — хай возрадується.

— А я хочу з тобою возрадуватись...

— Як же ти це робитимеш? Прочитаєш вірш: «І моєю літньою судьбою по Поділля, Галич і на степ карим оком, чорною бровою ти мене у серці понесеш»? Цей чи який?

— Ну... може, прокатаємося?

— Серед білого дня? На чому ж?

— Ну... Ти ж знаєш...

— Слухай, Гришо, я зайнята, а ти з своїми недомовками! Подумай, а тоді й дзвони!

Гриша зітхнув і задумався. Справді: на чому? Він катався на коняці, на корові, на кабані, на барані, на возі, на санях, на човні, на півневі, на ковзанах, на лижвах, на громаку, на почвах, на крутілці, на пароплаві, на баржі, на каруселі, на приводі, на вітряку, на машині, на літаку, на велосипеді, на комбайні, на мотоциклі і ще на безлічі пристроїв, яких згадати не міг. А не катався на підводному човні, на повітряній кулі, на килимі-самольоті, на ракеті, на тому снаряді, що на ньому літав барон Мюнхаузен, на мітлі — улюбленому транспортному засобі українських відьом, на верблюді, на слоні, на віслюкові, на буйволі, на носорозі, на бегемоті, на крокодилі, на дельфіні, на китові, на апакопді і на машині товариша Жмака.

Ага, не катався в царських каретах і на колісницях для героїв. Але хіба автомобіль (навіть «Жигулі») не комфортабельніший за всі царські карети, а в мотоциклі хіба не більше героїства, ніж у всіх колісницях світу? Тільки й того, що в мотоцикла колеса уздовж, а в колісниць — упоперек.

Скажуть: думки не для голови сільради, та ще й у пайнапружеиіший період сільськогосподарського сезону. І матимуть слушність, так кажучи, що й підтвердила несподівана поява перед Гришею нового шкільного викладача фізкультури Пшопя.

Пшонь перебував у стані загрозливому. Він розповсюджував довкола себе ураганність і землетрусність, з його маслакуватої постаті вигримлювали громи, з ошалілих очей вилітали блискавиці, гостряки вусів видовжувалися в безмежжя, ніби снопеляючі пучки лазерів. Пости б сказали: «Пшонь був рвійний».

— Ви що тут безобразничаєте! — загримів він ще з порога, висолоплюючи свій блокнотяру, довгий, як собачий язик.

Гриша, відірваний від ідеї катання, з мовчазним невдоволенням поглянув на небажаного відвідувача.

— Я вас не розумію,— сказав він стримано.

— Жмак був? — крикнув Пшонь.

— Жмак? Який Жмак?

— Той, що з області.

— Ви його знаєте?

— І я його, а він мене ще дужче! Куди ви його поділи?

— Дивне запитання.— Гриша нарешті оговтався і спробував бути суворим.— Зрештою, яке ви маєте право?

— Яке маю? А отаке! Я на все маю право! Чому не завезли до мене Жмака?

— Я не зобов'язаний...

— Сек-кундочку! Запишемо... Згодиться для карасиків...

— Може, хочете, щоб я гнався за товаришем Жмаком і кричав йому: «Давай назадгузь!» — посміявся Гриша.

— А хоч би.

— Вам не здається, що ви перечалапкуєте?

— Що-що?

— Перечалапкуєте.

— Тобто? Прошу вточнить. А ми запишемо.

— Ще раз спробуєте отут здіймати крик — матимете справу з дільничним міліціонером Воскобойником,— пообіцяв Гриша.

— Цяцянка!

— Та ні — обіцянка!

— Молодий ви ще дуже!

— Не дуже.

— Дуже й дуже молодий. А я людина пенсійного віку і попрошу...

— Щось я не бачив вашої пенсії.

— Її обскубли ті самі, що відкусили шмат мого прізвища! Але я всіх познаходжу! Від мене не втечуть!

— Ви приїхали для цього до Веселоярська?

— А хоч би й так!

— Як приїхали, так і поїдете,— спокійно сказав Гриша, підводячись. Він сподівався, що після таких слів Пшоневі одразу заціпить. Але помилився, та ще й глибоко. Він устав, наміряючись іти з кабінету, а Пшонь розсівся, наче сваха на іменинах. Він замовк, показуючи, що розмову закінчено, а Пшонь ще тільки прочищав горлянку, керуючись принципом: прикусити язика не собі, а ближньому. Гришу тіпала нетерплячка, а Пшонь давив його нахабним спокоєм, щоб, як казав поет, в чоловіка лускався терпець.

— У мене до вас справа як до сільського керівника,— заявив Пшонь.

— Справа?

— А ви ж думали!

— Що за справа?

— Вплинути па цього бюрократа!

— На якого бюрократа?

— Ну, на мого директора.

— Ви ж іще не працювали в нашій школі, а директор тут п'ять років. Його знає весь район.

— А мене взнає весь світ! Мій рід іде від гоголівського героя!

— Від Івана Федоровича Шпоньки?

— А хоч би!

— Неважнецький, скажу вам, у вас родовід, герой же найнікчемніший.

— Зате Гоголь!

— Ви хоч того Гоголя читали?

— А нащо мені його читати, коли я й так живцем із нього вистрибнув!

— Коротше,— сказав Гриша,— яка у вас до мене справа? А то я поспішаю.

— В службовий час влаштовуєте побачення з своєю жінкою?

— Не з чужою ж! То яка справа?

— Справа така,— сказав Пшонь.— Я хочу викладати історію і географію, а цей бюрократ, ваш директор, не дає.

— Ви ж викладач фізкультури!

— То й що? А моя попередниця перед пенсією що тут робила?

— Одарія Трохимівна? Та вона все життя викладала історію й географію. Це її спеціальність. А ви — фізкультурник.

— Ага, фізкультурник? А що робила ваша Одарія перед пенсією?

— Ну, її попросили по сумісництву взяти фізкультуру.

— Сек-кундочку! Запишемо. Одарія совміщала історію й географію з фізкультурою, а я совміщатиму фізкультуру з історією й географією. Збігається?

— Не збігається,— сказав Гриша,— і прошу до мене більше з такими дурницями не приходити.

— Не прийду я, то прийдуть ті, що треба,— підводячись, погрозливо заявив Пшонь.

— Ну, гадство! — з гіркотою зітхнув Гриша, зачиняючи за фізкультурником двері.

Дзвонити до Дашуньки не хотілося. Взагалі не хотілося нічого. Ні жити, ні вмерти. Враження таке, ніби ти розбовток. Отой холодний, як камінь, поклад, що ним заохочують дурних курей, щоб вони неслися.

Гриша все ж подзвонив на ферму. Котрась з доярок сказала, що Дашунька поїхала на пастівники. Тепер хіба що свиснеш їй услід. Бо пастівників багато, розкидані вони уздовж Дніпра на території, що дорівнює невеличкій європейській країні, станеш розшукувати там свою дружину в робочий час — сміятиметься мале й старе. В селі не сміються хіба що корови.

Він підійшов до вікна, кинув погляд униз, і все в ньому отерпло, а тоді закипіло. Довкола клумби, як і в перший день його новопосадності, сиділа опозиція, покурювала, попльовувала і чогось ждала. Чого ж? Повернення Зновобрать? Але навіщо ж його відпустили на заслужений відпочинок? Виходило так, ніби він, Гриша Левенець, рвався на цю високу посаду, чи що.

— Ганно Панасівно, можна вас на хвилинку? — відчинивши двері, гукнув Левенець.

Секретар сільради не була б достоту секретарем, коли б увійшла до голови з порожніми руками. Що посять секретарі? Папери — це всі знають. Але цього разу в руках у Ганни Панасівни були не просто папери, а товстенні книги, видати з усього, читані й перечитані, бо сторінки їхні нагадували товсті закопилені губи.

— Що це? — аж підстрибнув Гриша.

— Закони, постанови й інструкції.

— Нащо воно мені?

— Читати.

— Читати?

— Так. Свиридон Карпович, скільки й головував, то коли не предсідательствував і не предстоятельствував — читав закони.

— Пред?.. Що це за слова такі, Ганно Панасівно?

— Коли ви сидите перед людьми, то предсідательствуєте; коли стоїте — предстоятельствуєте, а коли ні те, ні те, тоді треба читати закони, щоб знати, як їх дотримуватися.

Гриша подумав: а коли сидиш на комбайні, як це назвати — предкомбайнствувати? Ну, Ганна Панасівна, ну, старі кадри!

— А що ви скажете, Ганно Панасівно,— поспитав він, показуючи за вікно,— щодо отих довколаклумбисідательствующих?

— Та хіба ви не знаєте? То ж ніби агенти від наших сільськогосподарських відомств: Первородний від сільгосптехніки, Благородний від мінводу, Таксобі від нафтозбутпостачу, Нісюдинітуди від сільгоспбуду, Радецький від комбікормзбутпостачу, Солоденький від вовнозаготівель.

— Ага. А чого вони тут сидять?

— Ждуть.

— Чого?

— Змін. Бояться прогавити.

— А хіба що — щось має мінятися?

— А вони розділяються. Половина сидить біля контори колгоспу, а друга половина — оце тут.

— Нічого не роблять, а тільки сидять і ждуть?

— Не роблять? Підіть спитайте їх — скільки вони вам наговорять!

— І піду, і спитаю!

Рішучості після сьогоднішніх конфронтацій з Жмаком і Пшоном Гриші було не позичати. Він вилетів з сільради, як давньослов'янський бог Перун, готовий гримітн, блискати, карати й спопеляти.

— Добрий день, товариші! — гукнув до сидунів.

— Добрий, добрий, добрий! — загалайкали ті.

— Попрацювали? — доволі схидно поцікавився Гриша.

— Куди твоє діло!

— Аякже!

— Стали на трудову вахту!

— Ага,— підсумував Гриша,— стали, кажете, на вахту. Можу вам повідомити, що ставати на вахту біля оцієї клумби навряд чи й треба. Нікуди ця клумба не втече і ніхто її не вкраде. Це моя заява перша, так би мовити, неофіційна. А тепер я зроблю заяву останню. Коли ви вважаєте, що мене обрано на день або на тиждень, як того тимчасового царя для глуму й обмальовування, то глибоко помиляєтесь.

— Ви ж вроді полетіли? — несміливо вклинився попереду усіх Інтриган.

— Полетів і прилетів.

— А товариш Жмак заявив, що вас не буде,— прихилив до плеча голову Солоденький.

— Як бачите, немає Жмака, а я — перед вами.

— Тоді як же воно так? — напружився Первородний.

— А отак. Сидіти — годі, роз'єднаності — край, всі в єдиний агрокомплекс або ж я запропоную очистити територію Веселоярівської сільради! Хліб-паляниця в торбі нізвідки не візьметься!

Хліб-паляниця для представників усіх зацікавлених відомств ще так-сяк було зрозуміло. Але торба! До чого тут торба? Що за пережиток? Що за відстале мислення у цього нового голови?

Обмінявшись поглядами, що звуться в літературі красномовними, однак, не стали розводити антимоній, докурили кожен свою сигарету, покашляли й погмикали, а тоді розосередилися по веселоярівських кутках: визначати, де стрижене, а де смалене. Гриша ж, провівши їх поглядом і пробурмотівши своє улюблене: «От гадство!» — вирішив зазирнути до Будинку культури, а коли точніше — до сільської бібліотеки, якою завідувала колишня його однокласниця Тоня, тепер Антоніна Іванівна, дружина самого директора школи. Колись Гриша хотів навіть закохатися в Тоню, але злякався: надто вже вона була вродлива і пащекована. Язик як бритва. Підійти до неї ще якось і можна, але що їй скажеш? Отак налякавши себе, Гриша її завербувався у добровільне рабство до Щусевої Каті, рабство ж те, відомо, закінчилося трагічно, і ще й не знати, що сталося б з Левенцем, не з'явись на веселоярівських обріях Дашунька Порубай.

Але людство з мудрим сміхом дивиться на свос минуле, не маючи ніяких намірів повертатися до нього і повторювати помилки й дурниці. Гриша був частиною людства, до того ж жонатою. Та що й займав офіційну посаду, але серце йому в грудях все-таки зрадливо й підступно здригнулося, коли він побачив Тоню, вродливу й строгу, незалежну її неприступну в царстві книжок і в світі мудрих думок і слів. Гриша аж позадкував і замружився, щоб не облектися й не заслінитися, та мав виявляти рішучість щокроку, тому відважно рипувся вперед.

— Що, начальство вирішило нас перевірити? — без страху зустріла його Тоня.

— Яка може бути перевірка? — знітився Гриша.— Я до тебе, Антоніно, просити поради.

— Антоніно? А чом не — Тоню?

— Ну, вже як на те пішло, то в школі я тебе звав Тонькою!

— То зви й далі так.

— Слухай, Тонько, у тебе в бібліотеці книжка про гадів може бути?

— Тобі про реакціонерів?

— Та ні, про справжніх гадів. Тих, що повзають.

— Про плазунів? Так би й сказав. Тобі як — щось довідкове чи з художньої літератури?

— Я й сам не знаю. Коли з'їдають гади, тоді яка література помагає: довідкова чи художня?

— Мабуть, і та й та. Знаєш що: давай я тобі знайду все, що є в словниках, а тоді щось і з художньої.

— Морочу я тобі голову.

— Та яка морока? Це ж одна хвилина!

Вона метнулася за стелажі, повернулася з цілою купою словників і енциклопедій, стала гортати сторінки перед Гришиними очима, швидко й уміло вичитувала то звідти, то звідти.

— Так. Ось тут. Гад. Гадюка. Гаденя. Гадоїд. Гаддя. Гадина. Гадовище. Гадюга. Гадюра. Гадюченя. Гадючник. Гадючча. Гадя. Гадючитися. Все це від санскритського слова «гад» — повзти, плазувати. Черв'яки теж сюди. Підходить тобі?

— Ніби підходить, хоч і без черв'яків, бо там є й корисні. Давай далі.

— Ось тут ще. Слово «гади» для класифікації не придатне. Треба казати: плазуни.

— Як не кажи, а воно гадство. І що там про них?

— Плазуни діляться на черепах, дзьобоголових, лускатих і крокодилів.

— Ну, черепаху й крокодила одразу видно. А дзьобоголового впізнаєш тільки тоді, як воно тебе дзьобне. Це теж ясно. Тяжче з отими лускатими. Сховається в луску — не дошкребешся!

— Ось тут ще є,— знайшла Тоня,— земноводні теж належать до гадів. Наприклад, наша звичайна жаба. Це так звані голі гади.

— Голі гади — це здорово! — зрадів Гриша.— Голих і викривати не треба, самі показуються! Тепер ще б придавити їх художньою літературою — і талатай!

— З художньої, на жаль, у нас нічого немає. Тільки дитячі книжки.

— Давай і дитячі!

— Кіплінг. Про Ріккі-Тіккі-Таві.

— Що воно за чортівня?

— Звіря таке. Зветься мангустом. Поїдає змій і пацючню.

— Навряд, Тонько. Я ж гадів їсти не збираюсь. Я їх хочу вивчити, щоб не зжерли мене.

— А що — погрожують?

Гриша зітхнув.

— Тільки тобі скажу: дременув би я на свій комбайн, ох і дременув би!

— У тебе ж тепер така влада!

— Влада? А ти знаєш, що це таке?

— Ну, це щось у селі найвище...

— На високе дерево кози скачуть. Чула? Між іншим, у мене, здається, саме з кіз все й почалося. І як почалося, як пішло,— ні тобі кінця, ні краю!

— То оце ти й шукаєш про гадів?

— Та як тобі сказати. Колись я вигадав собі талатай. Тепер не помогає. Ніякі слова, бачу, не поможуть. А на гадів насувається другий льодовиковий період. Чула?

Тоня кивнула. Цю річчю не здивуєш. Все чула, все знає. Така була ще в школі.

— Спасиб, Гришо, раз ти вже зайшов до бібліотеки і раз ти тепер голова, давай я тобі прочитаю одне місце з Довженка.

— Це ти хочеш натякнути, які в нас нікчемні фільми крутять у Будинку культури?

— Ні, це про інше.

— Довженко — це ж кіно?

— Не тільки. Та ти послухай. Хочеш?

Тоня знову метнулася між стелажі, винесла чепурний томик, знайшла те, що хотіла.

— Ну, спасибі. Помогла й поспівчувала. З чим прийшов, з тим і йти?

— Іди керуй,— засміялася Тоня.

Гриша злякався по-справжньому. А що, коли справді захочуть укрупнити й сільради? Це схоже на шлюб з розрахунку. Одне хоче мерщій упасти в обійми, а друге щосили відпихається. То тільки в класичних романах та п'єсах багаті наречені закохувалися в бідних хлопців. Тепер навпаки: бідний колгосп безтямно закохується в багатий і прагне союзу. Блискавичне вінчання без будь-яких документів заміпено невиправданим укрупненням, тому багаті колгоспи бояться, як чорт ладану, бо кому ж охота ділитися своїми фондами й добробутом? Треба було негайно знайти дядька Зновобрать і провести консультації на найвищому рівні. Бо що, коли й справді стапеться так, як провіщає ця вреднюча бібліотечна сивіла? Захотіли ж об'єднатися з веселоярським всі сусідні колгоспи? Мало не цілий район запрагнув укрупнитися в колгосп «Дніпро». Колись обласними масштабами тут і не пахло, а тепер мало Жмака, прибуває Пшонь з власною свинею і грозиться ще чимось таємничим і закрутистим, як отой Тавромахієнко. Ну, гадство!

В сільраду Гриша не попав. Біля будинку ждала його Дашупька з їхніми червоними «Жигулями» і ще здалеку замахала рукою.

— Сідай швидше!

— Куди? Мені треба прокопсультуватися з Свиридом Карповичем.

— Ще накопсультуєшся. Їдемо додому, треба готуватися.

Вона мало не силоміць всадовила Гришу в машину, тицьнула йому якийсь папірець.

— Читай!

Листівка була з сільгоспінституту. Написано трохи заплутано, але однаково приємно: «Шановний тов. Левенець! Просимо прибути до інституту для вияснення питання про ваші вступні екзамени».

Заяву до інституту (на заочне відділення, ясна річ) Гриша подав два місяці тому. Рекомендацію дали йому загальні збори колгоспу, все як годиться, мав він намір трохи підготуватися й до екзаменів (бо вже все з пколи позабував), але тут сталися непередбачені зміни в його житті і вилетіло все з голови: і заява, і екзамени, й інститут. Гриша покрутив листівку в руках.

— Пишуть якось химерно,— погмикав Гриша,— і не доберешся, що воно і як.

— А що там добирати? Готуйся, підчитай що-небудь за ніч, а завтра — на автобус!

— Могла б і машиною мене підвезти. Сама б у області побувала, по магазинах походила, з культурою ознайомилася.

— Завтра бичків треба переводити на новий пастівник. Ні сама не можу, ні машини тобі не дам. Доберешся автобусом!

Все-таки жінка в колгоспі велика сила. А ще коли вона з вищою освітою — тоді вже спаси й помилуй! Не завжди жінка здатна прокласти чоловікові шлях до влади, але вона може зробити його гідним влади, хоч би для цього довелося трясти його, як чорт суху грушу.

Та однаково Гриша був щасливий. І коли він, надівши нові штани, сідав удосвіта на перший автобус до райцентру, щоб там пересісти на той, що йде до області, то все в його душі раділо й співало і здавалося, що над полями літає на золотистих ангельських крилах хор сприяння і доброзичливості і виспівує:

А ми просо сіяли-сіяли!
Ой дід-ладо, сіяли-сіяли!

А може, то літав вертоліт автоінспекції або рибоохорони, яка вистежувала бракоп'єрів? Хто ж то знає?

АПОРІЯ

Хай читачі не лякаються цього слова, що нагадує скорочену назву якоїсь нової установи. Скажімо, майстерні побутового обслуговування, де порють старі штани, не шиючи нових. Установ у наших селах і містах досить, не будемо вигадувати нових, надто що наша розповідь все ж не про організаційні структури, а про рай. А рай — це міф, міф — це стародавні греки, а в греків був славетний філософ Сократ, який володів властивістю іронічного ставлення до світу, досягав же цього тим способом, що приводив свого співбесідника до апорії. Отак: з апорії почали, нею й закінчили, а що ж воно таке? Це — знання про своє незнання. Тобто коли вам ласкавенько й делікатненько втовкмачують у голову, що коли ви й знаєте що-небудь, то хіба те, що їдять, а вам не дають.

Та повернемося до нашого героя. Левенець прибув до інституту і виявив, що його там ждуть. Таке відкриття кожному було б приємне, і кожен би задоволено вигукнув: «Ах, як приємно, що земля кругла!..» Або: «Ах, яка радість, що вода кипить при ста градусах Цельсія!»

Нетерплячі одразу ж вчепляться в цю воду і стануть допитуватися: до чого тут вода і її кипіння? Терпіння, дорогі товариші, а також апорія! Пам'ятаймо про апорію і, коли дозволено буде так висловитися,— апорізуймося.

Можна разом з нашим героєм, можна й згодом, бо Левенцеві апорізуватися доведеться все ж у першу чергу.

Отже, Гришу ждали. Страшенно ввічлива і страшенно приємна секретарка одразу повела його високими й світлими коридорами, привела в ще вищу й світлішу, ніж ті коридори, кімнату, власне, й не кімнату, а справжній зал, і там представила чотирьом страшенно симпатичним і страшенно поважним чоловікам в однакових сірих костюмах, тільки з неоднаковими галстуками: в одного галстук був синій, у другого червоний, у третього в смужечку, в четвертого в мачок. Гриша повідомив, хто він, чоловіки зробили те саме. Троє виявилися доцентами, один — той, що мав галстук у мачок,— професором. В такому товаристві Гриша опинився вперше в житті і, природно, трохи знітився. Виду він, щоправда, не подав, але професор на те й професор, щоб бачити навіть невидиме.

— Ви не хвилюйтеся, товаришу Левенець,— доброзичливо мовив він.

— А я й не хвилююсь.

— Тут товариші вас дещо хочуть поспитати.

— Будь ласка. Я готовий. У мене тепер така посада, що тільки й питають.

— От і гаразд,— усміхнувся професор, випромінюючи доброзичливість з кожної мачинки на своєму галстуці, а тоді звернувся до того, що з червоним галстуком: — Прошу, колего.

Той одразу взявся до діла.

— Скажіть, товаришу Левенець,— тихенько проказав він,— ви не могли б пригадати, коли була революція тисяча вісімсот сорок восьмого року?

— Революція?

— Саме так.

— Вісімсот сорок восьмого?

— Надзвичайно точно.

— А що — хіба її перенесли на інший рік?

— Такого повідомлення не було.

— Тоді навіщо ж питати?

— Для перевірки, тільки для перевірки. А ось ще одне. Чи не могли б ви сказати, хто керував пугачовським повстанням?

— Хто керував?

— Саме так.

— Я все-таки за Омеляна Пугачова.

— І не маєте сумнівів?

— Ніякісіньких. Ще можу вам розповісти, що Пугачов, перш ніж підняти повстання, жив у нас на Чернігівщині в селі Добрянці. Я в училищі механізації з одним хлопцем із Добрянки спав поряд, він все вихвалявся Пугачовим...

— Я задоволений вашими відповідями,— заявив доцент з червоним галстуком, і тут за Гришу взявся той, що з синім.

— Товаришу Левенець, дозвольте запитати: у вас у колгоспі коні є?

— Трохи зосталося.

— А як ви вважаєте: скільки кінських сил у колгоспному коневі?

— У живому?

— В натуральному. Не в теоретично-уявному, а саме в натуральному.

— Тепер такі коні, що й по півсили не пашкребеш,— не став приховувати Гриша.— Хіба що та пара, на якій їздить наш фуражир Петро Безтурботний. А так — миршаві й загодовані. Район зняв коней з статистики, корми на них не плануються, звідки ж тут сили? От розповідають, до війни у нас в колгоспі було дві кобили — фонд Червоної Армії. Доглядав дід Утюжок. Мазурка й Баропеса. Так ті сил по дві кожна тягли. Я вам ще й не таке скажу. Ви думаєте, в тракторах і комбайнах мотори справді з отими силами, що значаться в технічних паспортах? Не завжди! Все залежить, який завод, в якому кварталі і в якій половині місяця випускав мотор. Щастя, коли не заклинює колінвал або в блоку дірок немає. А вже ті сили — збирай їх до самого заводу! А ще пальне. Одне сил ніби й піддає, інше — все пускає димом. А зветься однаково.

— То що ж: в сільгоспмашинах хропічна нестача потужності?

— Як брати написане. А так — чого ж? Вистачає, ще й зостається. К-700 заженеш на поле, то він своїми колесярами чорнозем до самого Чорного моря розгортає! А як на перезволожений лан запустять десяток агрегатів? Хоч кричи: рятуйте!

— Це ж чому?

— А тому, що змішають усе грішне з праведним. До кожного методу ще голова потрібна!

— Кажуть, ви тепер голова сільради? — обережно втрутився той, що мав галстук у смужечку.

— Та ніби,— скромно потупився Гриша.

— Можна вас поздоровити з обранням? — усміхнувся професор.

— Коли не жалко.

— Як же це сталося? — знов той, що з смугастим галстуком.— Ви ж механізатор?

— А як ви думаєте — звідки беруться голови сільрад? Вирощують їх у розсадниках чи привозять з міста? В колгоспи голови приїздили. Робітничий клас. Тисячник. У Шолохова Давидов од путіловців ким приїхав до козаків? Головою колгоспу. А голова сільради в Грем'ячому Лозі свій — Размьотнов.

— По літературі я поставив би вам п'ятірку,— сказав той, що з галстуком у смужечку.

— То й поставте! — добродушно порадив Гриша.

— Я б поставив,— повторив той, і Гриша не став доскіпуватися, чому ж цього не робить, бо відчув, що тут приховується якийсь підтекст, як ото завжди водиться в тій хитромудрій літературі.

— Оцінки непотрібні,— заявив професор уже без підтекстів, тобто навпростець.— Нам доручено провести з вами бесіду, і ми це зробили.

— Бесіду? — здивувався Гриша.

— Так.

— А екзамени?

— Назвіть це екзаменами. Особисто я не проти. Можу сказати, що ви себе проявили. Ваш рівень мене задовольняє. Думаю, що мої колеги теж не мають до вас претензій.

Колеги покивали, поусміхалися, поблагодушествували. Справді: претензій ніяких.

— А тепер же мені як? — нічого не міг второпати Гриша.

— Тепер вам треба пройти до кабінету ректора. Там теж хочуть з вами мати... гм... бесіду.

— Сам ректор?

— Цілком можливо. З свого боку ми вам бажаємо...

Знов усмішки, взаєморозуміння і доброзичливість.

В кабінеті ректора Левенця ждав чоловік мовби й солідний і віку поважного, але на ректора якось не схожий. Надто вже в'їдливі були в нього очі. Та ще весь час шурхотів паперами. Щойно Левенець у двері, той уже й зашурхотів. І не переставав шурхотіти, хоч ти плач.

— Товариш Левенець?

— Так.

— З Веселоярська?

— Точно.

Чоловік кивнув, смикнувся, ніби хотів подати руку, але не подав, сказав тільки:

— Недайкаша.

— Не пойняв про кашу,— простодушно поглянув на нього Гриша.

— Це моє прізвище,— пояснив чоловік.— Так ви з Веселоярська?

— Та ніби.

— Це нове село?

— Як вам сказати? Новозбудоване. Після затоплення старого. Новозбудоване і двічі вже перейменоване. А так — йому попад триста років.

— Але тепер це не відстале, а взірцеве село?

— Можна сказати й так.

— І люди в ньому повинні бути які? Взірцеві?

«Куди він хилить? — подумав Гриша.— І до чого тут уся ця взірцевість? Якимсь гадством тут пахне».

— А що таке? — вдаючи суцільну наївність, спитав він.

— Особливого нічого.

І знову шурхотить, як миша в сухому кукурудзинні.

— Ви подавали заяву до інституту?

— Подавав. На факультет механізації сільського господарства Заочний.

— З якою метою?

— Та з якою ж? Підняти свій рівень.

— Рівень механізатора?

— Точно.

— Ось тут у мене характеристика, підписана головою колгоспу. На вас ця характеристика?

— Коли на мене, значить, на мене.

— Тут написано, що ви механізатор.

— Написано — значить, написано.

— Але це не відповідає дійсності.

— Та й справді. Написали «механізатор», а треба було: «механізатор широкого профілю». Бо я — на всіх машинах.

— Ви хочете видати бажане за дійсне.

— Щось я не доберу...

— Адже ви тепер не механізатор, а голова сільради.

— Голова? І вже не механізатор?

— Вже ні.

— А коли почнуться другі жнива, піде кукурудза, піде буряк, ви думаєте, я сидітиму в кабінеті? Я сяду на комбайн!

— Несерйозно, товаришу Левенець.

— Що — несерйозно?

— Голова сільради на комбайні — це несерйозно.

— Слухайте,— підхопився Гриша.— Он якось був я в Києві і бачив, як заступник Голови Ради Міністрів виходить з державних дверей, сідає в машину, ключик — у замок запалювання, чик-чик і поїхав! Це що, по-вашому?

— Несолідно, товаришу Левенець!

— Що несолідно? Що ключик — у запалювання і чик-чик без шофера?

— Несолідно обманювати державу.

— Як-то обманюю! — аж підскочив од праведного обурення Гриша.

— Видаєте себе за механізатора, не будучи ним.

— Ну, гаразд, хай сьогодні я не механізатор. А коли подавав заяву — був я ним чи ні?

— Треба було повідомити інститут, що ви вже не належите до виробничої сфери.

— Не належу? А як же Продовольча програма і єдиний агрокомплекс?

— Треба ще розібратися, чи належите ви до агрокомплексу.

— А до чого ж я належу?

— Запитувати дозвольте мені. Ми маємо заяву про те, що ви порушили положення про прийом до інституту. Заява підтвердилася.

— Хотів би я знати, чия то заява!

— Вона адресована нам, так що про це не будемо. Йдеться про інше. Ви заслуговуєте покарання. Так само, як ті, хто дав вам фальшиві довідки і рекомендації.

— Рекомендацію мені дали загальні збори колгоспу!

Недайкаша не слухав Гриші, вів своє:

— Ректора ми покараємо за те, що допустив вас до екзаменів.

— Не було екзаменів! Тільки бесіда.

Той так і в'ївся:

— Яка бесіда? З ким?

— Ну, з професором, з доцентами.

— Покарасмо й їх.

Якими мармими могли б видатися суперечки філософів усіх часів про те, чи є в людини душа, чи немає. В оцьому чоловікові душі не знайшли б ніякі академії наук. Гриша готовий був пошматувати його, як капусту, а він спокійнісінько перелічував, кого треба покарати, кого попередити. І за віщо ж? Що це робиться на білім світі!

— Ми пе́ревірили,— тягнув своєї Недайкаша,— ви не привезли для керівництва інституту ні поросят, ні індиків, ні сала, ні меду — і це свідчить на вашу користь.

— Я ж приїздив до інституту, а не на базар! — вибухнув Гриша.

— Їздять по-всякому. Але до вас у цьому плані немає претензій. Ми тільки зауважусмо вам, вказуємо на порушення і апелюємо вашу заяву. Бо ви порушили існуюче положення.

— Та воно неправильне — ви ж самі бачите?

— Поки положення існує, його треба виконувати. Зміниться положення — тоді інша справа.

— І що ж оце мені? Ждати, поки воно зміниться? А скільки ждати?

— Цього я вам не можу сказати. Наберіться терпіння.

— Та я набрався його ще від народження. А особливо — на зимових ремонтах техніки. Ви коли-небудь чули про ці ремонти? В непротопленних майстернях, без запчастин і матеріалів і дванадцять ре в місяць!

— Зрозумійте мене правильно,— підвівся нарешті Недайкаша з-за столу, і Гриша побачив, що він невисокий на зріст і досить хворобливий на вигляд,— наш обов'язок дотримуватися законів, стежити, щоб не було ніяких порушень. Ваш випадок особливий, і коли б не ця заява на вас, ми б не втрутилися. Але тепер — треба почекати. Думаю, все буде гаразд і з часом можна буде повернутися до цього питання...

Тут в дусі старовинних романів Недайкаша мав би вигукнути: «Я прощаю вас за несвідомий обман!», а Гриша, в свою чергу: «А я прощаю вас за надмірну прискіпливість!», а тоді кинутися в обійми один одному, поцілуватися й заплакати.

Гай-гай, хто ж обіймається, цілується й плаче в наш атомний вік? До того ж ми знаємо, чим кінчаються всі ці солодкоспівні

прощення. Хіба в безсмертній поемі «Фауст» над нещасною Маргаритою, кинутою до темниці, не лунає голос з неба: «Врятована!» — всупереч безжальним словам Мефістофеля: «Вона приречена!»? А що виходить насправді? Перемагає не всепрощаючий голос з неба, а жорстока диявольська сила.

Коротше кажучи, Гриша міг пошкодувати, що надів нові штани. Не обов'язково надівати нові штани тільки для того, щоб опинитися в стані апорії. Зате він тепер переконався в слушності мудрої поради Ганни Панасівни читати закони і постанови. Щоб жити щасливо, треба знати те, що твердо встановлене. А, як казав філософ, дещо твердо встановлене не тому, що воно само по собі очевидне або переконливе, а тому, що воно утримується тим, що лежить довкола нього.

Гриша повертався автобусом до Веселоярська, розстилалися довкола широкі лани багатої рідної землі, знову мовби літав над тою землею невидимий хор, але вже не на золотистих, а на чорних крилах, і хоч співав знов про просо, та не так, як перше, а навспак:

А ми просо витопчем, витопчем!
Ой дід-ладо, витопчем, витопчем!

Найбільше він боявся сказати про це Дашуньці. Ну як тут поясниш? Але вона все зрозуміла без пояснень.

— Не прийняли? Ото тільки й клопоту! Однаково приймуть — куди вони подінуться! Нездари он усякі по десять разів здають екзамени і прориваються до інститутів. А ти ж у мене розумний! Розумний же?

— Та, мабуть, не дуже дурний,— похнюпився Гриша, а тоді просяяв і стрепенувся і вже з свіжими силами постав перед Ганною Панасівною, яка, на жаль, не володіла потрібною для таких випадків чутливістю і не піднесла Гришиного настрою ще на кілька градусів, а навпаки, різко опустила його, повідомивши:

— Тут, поки вас не було, депутатська група по торгівлі й побутовому обслуговуванню обстежила продмаг і виявила відсутність у продажу пшона.

— Пшона?

— Ага. Вони будуть вам доповідати, щоб ви вжили заходів, Григорію Васильовичу.

— По пшону?

— По пшону.

Гриша згадав, як ще перед відкриттям веселоярівського музею під відкритим небом заблукав сюди звідкись дурень зі ступою, тягав її скрізь, допитувався в піонерів:

— Звідки пшоно береться?

— З магазину!

— А там де береться?

— Привозять!

— Хочете, я покажу, як ваші предки добували пшоно?

— Не хочемо!

Ніхто нічого не хоче знати, а кожному дай! Тепер ось давай пшона. А хто сіятиме просо? Коли пропадає озимина, пересіваємо тільки ячменем, так наче всі ми пивовари. А де взяти пшона? І спитати б його: навіщо він оце їздив у область? Щоб повернутися і тобі сказати: нема пшона? Коли б його зустріли вістями, що за час його відсутності на Веселоярськ наповзли нові хмари залицяльників до Дашуньки, він би не здивувався. Але зустріти пшоном?

Тут автор, може, вперше пошкодував, що кинув свого героя напризволяще. Доктора ерудичних наук Кнурця відправив на пенсію, сам засів у столиці, до Веселоярська навіть не навідувався. А був би поряд з Гришею Левенцем у таку скрутну хвилину його життя, то й пояснив би йому, що пшоно дуже корисне, що на пшоні трималася вся цивілізація Київської Русі, всі звитяги нашого козацтва, пшоном вигодувані і Ярослав Мудрий, і Сковорода, та й Іван Петрович Котляревський, про що він недвозначно заявив у своїй безсмертній «Енеїді», вже в першій її книжці серед улюблених наїдків, згадуючи класичну страву пшоняну — куліш: «Тут їли різної потрави, і все з полив'яних мисок, і самі гарної приправи з нових кленових тарілок: свинячу голову до хріну і локшину на переміну, потім з підливою індик; на закуску куліш і кашу, лемішку, зубці, путрю, квашу і з маком медовий шулик». Ясна річ, нічого подібного в «Енеїді» Вергілія ви не знайдете, так що можете й не шукати. Немає там нічого й про пшоно, а от у «Енеїді» Котляревського про пшоно йде мова і в частині третій, і четвертій, і в п'ятій, як, скажімо, хоч би ось таке місце: «Дали їм в сотники панів, на тиждень сала з сухарями, барильце з срібними рублями, муки, пшона, ковбас, коржів».

Пісня про просо, яка вчувалася Гриші Левенцю так і сяк при його нефортунній поїздці до області, налічує, мабуть, понад тисячу років (автор забув нагадати, що пшоно — це крупа, яку одержують з рослини, яка зветься просом), а ще ж була колись гра в просо, поширена в нашій землі так само, як гра в «довгої лози» або в «ховачка». Дівчата й хлопці ставали в коло (озиратися заборонялося), а один з гравців «молотник» ходив поза колом з хусточкою або паличкою і злегка торкав то одного, то другого по плечу, примовляючи: «А я просо сію... Жну... Жну... Молочу... Шеретую...» Тоді клав кому-небудь на плече свого «ціпа» і гукав: «Кашу варю! Варю кашу!» Після цього молотник і той викликаний щосили бігли в протилежні боки уздовж кола — хто кого випередить і стане в коло. Хто програє — той молотник. Тепер ця гра так само непопулярна, як непопулярне серед голів колгоспу просо (малі врожаї порівняно з пшеницею). Слова «шеретувати» ніхто вже й не знає, зате всі знаємо «хула-хуп», «кібернетика», «турбулентність» і «ескалація», а грати в дідівські ігри нам ніколи, та й не витримують вони конкуренції з вокально-інструментальними ансамблями, жвавими й перестрибливими, як колорадські жуки на картоплі. Що вдієш?

Грищі цивілізація тим часом принесла новий службовий клопіт, навзамін не даючи нічого. Але він і не вимагав нічого, бо клопоти були передбачені посадою, на яку його обрали весельорівці.

Подзвонив заступник голови райвиконкому Крикливець і попросив приїхати.

— Підскоч на годинку,— сказав він добродушно,— нарадку тут невеличку треба провести.

В район можна було й на мотоциклі. І недалеко, і люди там свої. В'їздив у райцентр Гриша саме о такій порі, яку описав колись наш класик, намалювавши картину пробудження такого собі дореволюційного райцентру: «І сонце злізло височенько, уже час сьомий ранку був; уже закушував смачненько, хто добре пінної лигнув, уже опагри захрючали, ворони, горобці кричали, сиділи в лавках крамарі, картьожники же спать лягли, фіндюрки щоки підправляли, в суди пішли секретарі».

Автор навмисне навів ці рядки для того, щоб показати, які разючі зміни сталися в наших сільських районних центрах. З усього тут зображеного лишилися хіба що горобці та ворони. А так все нове. Машини на вулицях, телефони в установах, засідання з самого ранку, трудовий ритм...

Отже, Гриша в'їздив у наш новий і прекрасний райцентр, і на душі в нього теж було прекрасно.

Крикливець зустрів його заклопотано, але до цього всі звикли, бо не було в районі затурканішого і замученішого своєю посадою чоловіка.

— Ну, Левенець, ти дасш! — почмихав носом Крикливець.— У мене й так сорок сім постійних комісій, а тут ще створюй тимчасову заради тебе.

— Комісію? Заради мене?

— Тобі нічого, а мені новий клопіт. Добре хоч голову з області прислали.

— Голову?

— Голову комісії. А двох для членства я вже своїх додав.

— Знов кози? У нас уже була комісія.

— Та які кози? Заради тебе. Персональна справа.

— Справа? Персональна? Товаришу Крикливець, я не розумію...

— Розумітн й не треба. Наше діло яке? Відповідати. Здохла кобила — відповідай. Не здохла — теж відповідай: чому не ожеребилася. Ну, давай я тебе познайомлю з комісією.

(Коли б тут був доктор ерудичних наук Варфоломій Кпурець, він пояснив би Грищі Левенцю, що слово «комісія» іноземного походження і означає «клопіт», в чому легко переконатися, згадавши Грибоєдова: «Что за комиссия, создатель, быть взрослой дочери отцом!» Але давайте подумаємо: хіба від цього нашому героєві стало б легше? Тільки й того, що своє улюблене «от гадство!»

він би вимовив здивовано, а не обурено, як зробив те цього разу).

Свое «от гадство!» Гриша вимовив не зовсім доречно, з деяким занізненням, тобто саме тоді, як Крикливець увів його до кімнати, де сиділа комісія.

Двоє були місцеві. Один з райплану, другий зі станції захисту рослин. Третьому лишилося очолювання комісії. Для цього прибув сюди з якихось сфер, інстанцій чи просто географічних пунктів. Хлоп'яга такий високий, що, мабуть, ставав навшпиньки, щоб надягти собі на голову картуз. Молодий, голова чесана, рот розстебнутий, обличчя недозріле. Такі молоді ще на Гришу не паскакували. Йому відлягло від серця.

— Так, товариші,— бігом прохамаркав Крикливець,— ось вам товариш Левенець, а я побіг, бо на мені весь район вписть!

Хлоп'яга здивовано загиготів, довідавшись, що на такому непоказному чоловікові виспть цілий район, тоді простягнув Гриші широку, як лопата, долоню, вхопив його за пальці, хотів стиснути, але Гришина рука виявилася твердішою, і пальці злипнися у хлоп'яги. Хлоп'яга (тобто, за всіма ознаками, голова цієї саморобної комісії) потрінав рукою, ще більше розстебнув свій веселий рот і доброзичливо поцікавився:

— Можна припустити, що ви Левенець?

— Можна,— дав згоду Гриша.

— Припустимо, я — Конкретний.

— Припускає корова молока, коли корми підходящі,— засміявся Гриша.

Але Конкретний був народжений тільки для того, щоб слухати самого себе. Він не звернув ніякісінької уваги на ущипливий Левенців сміх, ухопив стільця, поставив його край столу, показав Гриші на інший стілець, вигукнув:

— Припустимо, сядемо?

Всілися. Вмостилися. Поборюкалися поглядами.

— Куритимемо? — спитав Конкретний.

— Некурящий,— сказав Гриша.

— Припустимо, і я некурящий. А товаришів попросимо потерпіти. Діла в нас тут — раз чхнути.

— Подзвонили б мені по телефону, я б вам чхнув — ото й усієї радості,— знизав плечима Гриша.

— Припустимо, в мене документ. І треба розписатися.

— Треба, то й треба,— не став заперечувати Гриша.

— Загалом кажучи, я займаюсь питаннями загальними, а тут — конкретне.

— Прізвище? — уточнив Гриша.

— Тобто моє? Ні, питання конкретне. Припустимо, що мається заява. І не заява, а заявка. І не заявка, а так собі — писулька.

— На мене, чи що?

— Припустимо.

— Про кіз чи про заочну освіту?

— Припустимо, вперше чую.

— Перевіряли мене по козах і по заочній комісії. Думав, знову. То, може, від Жмака?

— Хто такий Жмак? Не чув. Тут демографія.

— Що-що? — не збагнув Гриша.

— По моїй спеціальності. Демографія. «Демос» — «народ», «графо» — «пишу, описую».

— А-а, цього в нас повно! — недбало махнув рукою Гриша. Конкретний сполошився.

— Де у вас? В селі?

— Та в нас же, в нас, у Веселоярську.

— І що — демографічні дослідження? Справжня демографія в простому селі?

— А які ж? І димографія, і домографія, і дамографія, і дюмографія, і думографія.

— Припустимо, я цього не записуватиму, а почуть почув би,— застрибав на стільці Конкретний,— може, треба мені було доїхать до вашого Веселоярська?

— Можна було б і доїхати.

— Так що це за дослідження у вас? Хто їх веде?

— Хто веде? А самі й ведемо.

— Яким чином?

— А як? Спершу було як до війни, а тепер ніби все по-новому?

— Але що, що? Про це ніхто не чув і ніяких сигналів!

— Ми й без сигналів. Димографія, для прикладу, що таке? Паливо для колгоспників, пально для техніки. Все те, що йде димом. З паливом у нас усе гаразд. Мій попередник навів порядок. Фонди отримуємо справно. Все занаряджене вибираємо вчасно. Хто економить, у того й запасець збирається років на три чи й на всі п'ять, так що тут нам ніякі загрози не страшні. Ні загрози, ні морози. Що ж до пального, то воно є тоді, коли його не треба, і його нема, коли треба. Ось починаються наші другі жнива, йде бурячок, іде кукурудза, а сімдесят шостого бензину — дуля! Хтось десь закрутив кранік — і вже не тече, і хоч ти з шапки вбийся. Ось вам і вся наша димографія.

— Припустимо,— посовався на стільці Конкретний,— тут щось є. Може бути нова наука. А далі? Як там у вас далі?

— Далі може йти домографія. Це значить: дім і в домі, житло нашого колгоспного трудівника як таке, а також його внутрішність, або, як пишуть у газетах і в книжках,— інтер'єр. То що ж нам показує сьогодні домографія? У Веселоярську хата як така, як пережиток минулих відсталих епох щезла безслідно, позоставшись тільки для нагадування нащадкам у нашому музеї під відкритим небом. Замість хати маємо сучасний будинок, з усім комфортом і естетикою, що відповідає гідності трудівника. Так? Так. Але це у Веселоярську. Які ж села ще є поблизу Веселоярська? Пережитки минулого. Глиняні хати. Солом'яні стріхи. Скажемо

прямо: небагаті, убогі хати. Ось вам і домографія. Щоправда, і в убогих, зовні старосвітських хатах знайдете ви те саме, що й у столичних квартирах: дорогі меблі, килими, електротехніку, комфорт і прогрес, а також дефіцит, який наші дядьки вміють призбирувати, як ніхто на світі, а ховають так, що бий тебе божа сила з усіма її ангелами і архангелами, та однаково ж не взнає і не знайде. Та все ж: про що свідчить наша домографія? Треба пришвидшувати темпи перебудови. Треба й треба!

— Дамографія — це вже з колоди карт,— перебив Конкретний.— Ну, пікову даму, припустимо, знаємо ще від Пушкіна. А далі кинемо наших червових дівчат, найвродливіших на світі, бубнових дам, які гризуть чоловіків навіть у космосі й під землею, і дам жирових, для яких перша половина життя присвячується поправлянню, друга — намаганню схуднути. Така ваша дамографія?

— Навряд,— сказав Гриша.— Наша дамографія — це дармографія для чоловіків. Дамографія — це доярки, свинарки, птахарки, городниці, садівниці, буряківниці, це всі жінки, перед якими треба впасти ниць усім благополучним, благонадійним, благословенним, благоустроєним і благопристойним.

— Припустимо, припустимо,— в тональності ведучого телевізійної програми «Очевидне — неймовірне» пробурмотів Конкретний.— Специфіка моїх демографічних обстежень не охоплює усіх цих ваших маргінальних відхилень, але мене зацікавило словосполучення «дюмографія». Воно не має нічого спільного з нашою семіотикою, і просто дивно, що в якомусь глухому селі народжується такий дивогляд.

— А що тут дивного? — погмикав Левенець.— Письменника Дюма чули? А як у вас особисто з «Трьома мушкетерами» і «Королевою Марго»? Так, як і в нас? От вам і дюмографія! А вже до неї так і кортить дочепити ще й думографію, бо думати ми ніби вміємо, та не кожен хоче. Може, не так?

— Припустимо, що я приїхав сюди не думати, а...— з цими словами Конкретний ухопив на столі своїми чіпкими пальцями тоненьку папочку з барвистого пластика і вжикнув синтетичною ж змійкою по ній.

«От гадство,— подумав Гриша,— навіть папери замикаються змійочками!»

Конкретний тим часом видобув з папочки аркуш паперу, обписаний з обох боків, тримаючи в пучках за самий ріжок, підняв високо над головою, потрусив ним у повітрі трохи зневажливо, а може, й бридливо. За хвіст та на сонце! Тоді поклав аркушик на стіл, ляпнув по ньому долонею-лопатою, зітхнув:

— Припустимо, що до моїх наукових занять це не тичеться ніяким боком, але доручено — тут уже нічого не...

— Заява? — здогадався Гриша.

— Припустимо.

— На мене?

— Ще раз припустимо.

— Анонімна?

— Вся сила в тім, що ні. Є підпис. Дата. Місце.

— Підпис? Не може бути.— Гриша навіть забув поцікавитись, про що заява, так приголомшило його те, що хтось не тільки написав на нього, але й підписав!

— Ось,— здалеку показав йому Конкретний.— Прошу. Шпугутькало. Без ініціалів, але розбірливо. Шпугутькало.

— Такого чоловіка у Веселоярську нема,— заявив Гриша.

— Може, жінка?

— І жінки нема. І ніколи не було. І дітей таких не було. І нікого не було.

— Припустимо, псевдонім.

— Як не апелім, то псевдопім? То що це — якийсь поет уже на мене написав, чи що?

— Поезії мало,— зітхнув Конкретний.— Сама проза. Жорстока проза. Ви одружений?

— Ну!

— Дружину вашу звуть Дарина Порубай?

— Ну!

— Чому вона не взяла вашого прізвища?

— А це ви в неї спитайте.

— У дружини освіта вища?

— Вища. А в мене середня. Хотів на заочний — отака заява не дала.

— Припустимо, що заочна освіта — це не зовсім вища,— розвеселився Конкретний.

Гриші трохи відлягло від серця. Хоч хлопця веселого прислали з цією гадською анонімко-псевдонімкою!

— Та я й сам так вважаю,— сказав він,— а треба ж.

— Отже,— враз посуворішав Конкретний,— ви не заперечуєте, що одружилися із спеціалістом з вищою освітою, переслідуючи корисливі цілі?

— Хто вам таке сказав? — підстрибнув од обурення Гриша.

— Так тут написано.

— А що там ще написано?

— Ще тут написано, що Дарина Порубай, будучи старшою за вас на три роки і маючи вищу освіту, пішла заміж за механізатора, який багато заробляв, з корисливою метою, але тепер вичікує, щоб знайти вигіднішого чоловіка, про що свідчить її небажання народжувати дітей від Левенця, тоді як машину «Жигулі» в подарунок від нього вона прийняла...

Гриша опімів од такої нахабної правди. Написано все ніби так, як воно є, але водночас чистісінька брехня.

— А що там ще написано? — наспіх стримуючись, щоб не скреготнути зубами, поспитав він.

— Ще що? Ну, закінчує автор так: «По всьому району поповзли нездорові чутки, і трудові маси сколихнулись і обурились».

— І оце ви приїхали розбирати? Про те, що поповзли чутки? — не повірив Гриша.

Конкретний хитнув головою без видимого ентузіазму.

— А от уявіть, щоб до вас прийхав хтось із села і почав про вашу дружину, про сім'ю, про дітей. Як воно?

— Неженатий. Мені протипоказано. Я вегетаріанець.

— Хто-хто?

— Закусую солоними огірками.

— А-а, тоді ясно. То що, ви мене питатимете по оцій псевдонімці, а мені відповідати?

— Припустимо.

— А як відповідати — по суті чи так, як по телевізору?

— По телевізору? — Конкретний враз пожвавішав.— А як це?

— Ну, питають, скажімо, голову колгоспу, по скільки центнерів пшениці з гектара маєте намір зібрати в цьому році. А голова їм так: взявши підвищені зобов'язання, трудівники нашого колгоспу докладають усіх зусиль, щоб одержати в цьому році врожай зернових на всіх посівних площах в середньому на три-чотири центнери вищий, ніж торік.

— Дуж-же цікаво! — поцмокав Конкретний.— Але в нас мало слухачів. Нам би конкретніше.

— Та я — за,— сказав Гриша.— Найконкретніше було б порвати цю писульку і пустити за вітром.

— Не маю права.

— Дайте мені — я порву.

— І ви не маєте права. Ніхто не має права. Заяву можна тільки закрити. Для цього створена комісія.

— Як же ви її закриватимете?

— Дуже просто. Я питаю, ви відповідаєте.

— А тоді?

— Коли треба — підпишете. Припустимо, так. «Жигулі» ви справді купили?

— Купив. Як передовому механізаторові, продали без черги.

— І подарували дружині?

— Нащо дарувати? Треба — їздить. Треба мені — поїхав я.

— Припустимо. А дітей нема?

— Яких дітей?

— У вас з дружиною дітей нема?

— Нема.

— А «Жигулі» купили?

— Купили.

— Отже, ви не заперечуєте, що «Жигулі» купили, а дітей нема?

Гриша дивився Конкретному в рот, звідки вилітали ці безглузді запитання, і вміймав себе на думці, від якої аж засвербіло на язиці.

— Слухайте, товаришу Конкретний,— не втримався він від спокуси негайно поділитися своєю думкою,— а де рот у чоловіка?

— Рот? — отелешено поглянув на нього Конкретний.— Який рот?

— Ну, отой, що ми їмо борщ, а тоді просторікуємо. Де він? На голові чи де?

— Ну, припустимо, на голові.

— А голова думає?

— Припустимо.

— Тоді чому ж не думає рот?

— Конкретно, що ви хочете?

— Конкретно ваш рот. Що з нього вилітає? «Жигулі» з дітьми? І оце вся ваша демографія? На чому ж вона базується? На якомусь Шпугутькалі й «Жигулях»? А хочете — я до «Жигулів» ще кольоровий телевізор дочеплю?

— Телевізор?

— «Електрон-724». Сам купив, сам додому привіз, сам антену зварив у майстерні Сільгосптехніки.

— А дітей нема?

— Нема. А ще — веранду скляну на двадцять квадратових метрів до будинку прикалабачив.

— А дітей нема?

— Та нема ж. Тепер бачите, до чого ми можемо добалакатися.

Конкретний швидкісним методом пошкрібся в себе в голові спершу з одного боку, тоді з другого, але нічого не вишкрябав, глянув на Гришу трохи розгублено.

— Але ж я повинен скласти довідку!

— Складайте хоч сто штук! Коли хочете — можу засвідчити й підписати.

— Припустимо, ми самі.

— Самі, то й самі. А я поїхав.

Прощалися в дусі взаєморозуміння. Про взаємоповагу промовчимо. Не було належних підстав.

Крикливця Гриша не розшукував. Повідомити його, що Левенця не згризуть, як м'якенький пиріжечок? Гай-гай! Шкода зусиль. Посміятися разом з ним? Коли весь час сміються, то вже ніби й не смішно. Міг би, міг би товариш Крикливець розібратися й сам і не гапьбити його, Левенця, перед людьми, а от же вмив руки. На ньому весь район висить! А що висить на тобі?

Гриша гнав мотоцикла по дорозі і непомітно для себе став розмовляти з мотоциклом, з дорогою, з полями, з небом, з хмарами і птахами. Отой Шпугутькало, чи як там його, хоч і негідник, а поцілив у болюче місце. Як порятуватися від пекучого болю в душі? Ой червоний бурячок, зеленая гичка... Газонути б спересердя так, щоб мотоцикл зірвався з горбка, і полетіти світ за очі. Приземлитися в автоінспекції. Путі несповідимі... І корови могли б літати над фермами, помахуючи рожевими крильцями. А з ким доведеться мати справу Дашуньці? Тут чудеса потрібні інші. Щоб просо само ставало пшоном; щоб помідори росли в пика-

ралущі, як волоські горіхи, і не гнили, ждучи транспорту; щоб у цукровому буряку цукор збирався в грудочку, як кісточка в абрикосі, щоб... Кожному б хотілося навчитися літати в просторі, жити без їжі, взнавати майбуття і взагалі... А за кого виходити дівчатам заміж у селі? За трактори й комбайни? Ой знав, нащо брав таку невеличку, мене мати годувала, як перепеличку. Чужу любов ненавидять, коли своєї не мають. Орати впоперек. Школярів на поля, школярів на поля! А в раю діти були? Десь там міста й містечка оголошують себе без'ядерними зонами. Крапля в морі. А в нас усі стели без'ядерні й безракетні, тільки пшениці та кукурудзи, буряки та гречки. А пам'ять? Чому мало дітей родиться в степах? Факти дійсно мали місце. Мої коні, твоя бричка, моя жінка химерічка. Питання треба обговорювати. Вживати конкретних заходів. А дітей мало і в степах українських, і в білоруських лісах, і в Прибалтиці. Вважаємо критику правильною. Гірка пам'ять війни, закодована в свідомості молодих матерів. Взяли підвищені зобов'язання. А дітей мало. Бешихо колюча-болюча, тут тобі не стоять, кості не ламать... Всі, як один. «Мы — эхо, мы — эхо, мы — нежное эхо друг друга...» А може, я не голова, а «самозванець»? Як отой Лжедмитрій? І на мене все валиться, мов сніг на голову. Становище гірке, як жовч. «Жигулі» вже без черги. А дітей мало. Іди собі в краски, там будеш пить і гулять і вигоду мать... Тверда порода українська! Чоловік каже: ячмінь, жінка каже: гречка. Чоловіки керують, а жінки царствують. Хор наївних виспівував: «Ой хто в лісі, озовися!» А він був у степах і не мав ніякого наміру зміпятп їх на всі приваби і принади світу. Гримів на чорному мотоциклі, в чорному диму, в чорних думах пам'яті й незлагод. Не знав модних внутрішніх монологів і архетипів словесних структур — звертався до самого себе і до степу, до неба й до сопця, і слова спліталися давні й нові, а душа рвалася поза ними і попад пими, хотіла безмежжя й сили, як в оцього степу, як в оцієї всеплодючої могутньої землі з її потужними грудьми і щедротним лопом, з вигинами-перегинами, заломами-переломами, сплесками-переплесками.

Дашуньку знайшов на фермі, хотів розповісти їй усе, але сказав тільки одне слово:

— Думографія!

— Ти вже, бачу, скоро здуріеш на цій роботі,— співчутливо поглянула вопа на Гришу.

— Пошапп ще не заробив, а знущання самі сиплються! — зітхнув він.

ОЙ ЛОПІУВ ОБРУЧ...

Гриші приснилося, пібп він головпий міністр або візир фараона, і ось він стежить за розбудовою і прикрашанням царської столиці, наглядає за спорудженням дому вічності фараона, тобто гробниці,

насолоджується виглядом корів, захоплюється веденням польових робіт, а слуги кричать йому: «Прийми свіжі продукти і їж, о начальнику города і візирю, щасливе начало, щасливий рік, вільний од зла».

Він прокинувся і трохи полежав, не наважуючись розплющити очі. До чого б воно такий дурний сон? Дашуньки не спитаєш, бо вже побігла на перше доїння, та Дашунька в сни й не вірила — вона вірила в ідеали. А ідеалів у жінок багато, і всі вони великі і не маліють, розростаються до безмежності й безконечності. Скажи Дашуньці про такий сон — засміє і затюкає. Куди, мовляв, тобі до візирів, як ти на посаді голови сільради нічим не можеш відзначитися! А чим тут відзначишся, коли дядько Зновобрать лишив йому такий спадок? Все нове, все вже збудоване, відкрите й пущене в діло, все діє, функціонує, справляється з обов'язками, виконує своє призначення, а ти тільки сиди і читай закони, як підказує Ганна Панасівна.

Щоправда, в нього все почалося з неприємностей. Якісь безглузді перевірки, якісь заяви, доноси, сигнали. А може, це випробування на міцність? Без неприємностей життя стає пісне і взагалі втрачає ціну.

Перекусивши (чашка молока і окраєць хліба), Гриша на мотоциклі підскочив до сільради, сказав Ганні Панасівні, що поїде в поле, де вже почали копати буряки, і помчав до свого колишнього напарника Педана.

Педан переживав епоху відродження й розквіту. Кінчилися часи, коли йому спихали стару техніку, тепер уже він одержував і освоював тільки нове і найновіше, і вже йому викрасовуватися на трибунах пошани, в президіях зборів, на газетних сторінках. Що ж, заробив чоловік, дотерпівся і досягнув. Хто заздрить — хай спробує стати на Педанове місце. Тут не знають таких конкурсів, як у технікуми готельного господарства або на юридичний.

А от Гриші кортіло знов вернутися на комбайн. Зернові скосили й без нього. Там простіше. А бурячок — зілля строге. Копай його — не перекопаєш.

Комбайн у Педана був новісінький, щойно з дніпропетровського заводу. Синенький, як каструлька, акуратний, мов космічний апарат. Не реве, не перериваться, тільки клекіт від нього і якесь ніби полегшене зітхання після кожної порції бурячків, видобутих з твердих обіймів землі. Копання ще тільки почалося, перші дні, а вже на полі купки буряків, уже не встигають вивозити, вже бракує машин. Що ж буде далі?

Педан підійшов до краю загінки, Гриша скочив до нього, прилаштувався поряд, потиснув йому лікоть.

— Здоров!

— Здоров.

— Копаєш?

— Копаю.

— А вивозять?

— Погано.

В Гришиній голові запрацював механізм нових обов'язків. Ну, поговорити з Зінькою Федорівною — це ясно. А ще? Негайно створити депутатську групу для допомоги. Він сам її і очолить. А для оперативнішого втручання попроситися на комбайн. Зміпним до Педана. Щоб агрегат не зупинявся.

— Прийшов проситися твоїм зміпним! — крикнув він Педанові в вухо.

— А чого ж, давай.

— Зінька Федорівна не буде проти?

— Вламаємо.

Гриша кричав Педанові у праве вухо, а ліворуч від комбайнера всілася, не знати звідки й прилетівши, довгохвоста сорока і скрекотіла йому в ліве вухо.

— А це звідки? — здивувався Гриша.— Вісті на хвості приносить?

— Це Маргося,— усміхнувся Педан.— Привчена. У мене на груші гніздо, сороченя й випалилося. Я підібрав, вигодував, тепер не відстає.

— А Маргося — що це?

— То я під оту вередницю прем'єршу назвав. І навчив, хоч що там учити, як воно богом так создане, що цупить усе на світі. Ось подивися.

Він дістав з кишені обшмугляний олівчик, замахнувся ним, ніби наміряючись писати, гукнув до сороки:

— Маргосю! А глянь-но!

Сорока націлилася непорушним чорним оком на олівчик, влучила мить, коли пальці Педанові ледь розслабилися, з голосним криком шугнула навскоси перед обличчям комбайнера, вихопила олівчик і кинулася навтьоки, переможно вискрекочуючи.

— Бачив,— зареготав Педан,— вкраде, ще й хвалиться!

— В роті нимат дерева, а вона скрекоче? — не повірив Гриша.

— А чорти її маму знають, як це в неї виходить. Може, вона в кігтях тримає. В неї ще дві товаришки є — ото бандитки! Кинув я колись своєму Рябкові маслацюру, Маргося враз примітила, пурх-пурх, а маслацюра більший за неї. То вона тоді як? Прикликала вмить своїх союзниць, сама Рябкові вуха клює, він лиш одмахується та гарчить, а ті дві налітають, приноровлюються з двох боків до маслацюри — і гайда. Маргося за нима, а Рябко тільки зубами поклацав навздогін.

— Мені б таку пташечку,— сказав Гриша.

— Можу позичити. Пару раз нагодуй її чим-небудь смачним — полетить і за тобою.

— Це коли знадобиться.

— Тільки свисни — та й уже! У мене після тих курей з птаством контакти на найвищому рівні!

— І після того, як ти Самуся з'їздив півнем? — засміявся Гриша.

— Самусь пройдений етап. Утік на камеполомню, посвисти йому вслід. А нам з тобою втікати нікуди.

— Втікати не будемо. Тут головне, як Зіньку Федорівну вмовити.

— Ти ж тепер начальство, роби, що хочеш.

— Ага, начальство. Ти по драбині лазив коли-небудь?

— Що чого — не лазив. А хто б же по ній лазив, як не я!

— Ану згадай, як на верхніх щаблях — куди там скочиш?

— Та куди? Нікуди. Стій і не ворушись.

— А внизу стрибай навсібіч.

— Внизу так.

— Ось і я, поки на комбайні був, стрибав і вистрибував. А тепер стій і не ворушись.

— Сміхота! — здивувався Педан.— А я думав, як начальство, то й мед ложкою.

У Гриші був спогад і про мед, і про комбайн, а також про метафору. Але не станеш же отут кричати на вухо Педанові про мед і метафору. Зате можна посидіти якийсь час, блаженно усміхаючись під вдоволене туркотіння бурякозбирального агрегату і поринути в спогади і в дитинство.

Велике діло — метафора! Це означає: сказати будь-як, аби тільки не так, як кажуть нормальні люди. І тоді Віннниччина зветься цукровим Донбасом, цукровий буряк — солодким корепем, кукурудза — качанистою, а наш многотрудний комбайн не інакше як степовим кораблем. Гриші в ті (далекі тепер, скажемо відверто) роки комбайн більше нагадував велетенського золотистого джмеля. Повзає серед безмежних лапів пшениці в гучному гуркоті-дзижчанні, оповитий непробивною хмарою золотистої пилюги — справжнісінький тобі джміль! Та коли влітку Безкоровайний поставив Гришу поруч з собою на комбайновім містку і хлопець уже зсередини погляпув на ту хмару, що сповивала могутню машину, то виявилася вона зовсім не золотистою, а майже чорною, і дихати в тій хмарі доводилося не повітрям, а страхітливою мішаниною пороху й остюків, і в горлі дерло, і очі сльозилися, але однаково хотілося співати й кричати на весь степ: «Ось я помічником у самого Безкоровайного!»

А як обідалося після того, коли вискочив з отої хмари! Окраєць хліба, шматок сала, двоє круто зварених яєць, цибулина, пляшка молока — все, що поклала в шкільний портфелик Гришина мама Сашка, ковталося, мов на змаганнях. Якби присуджувалися призи за швидкість з'їдання степових обідів, Гриша завоював би того дня найвищий.

І тут прискочив до них Давидко Самусь, який стажувався на водія вантажної машини, і зашепотів Гриші на вухо:

— Чув? Сьогодні в соняшниках старий Щусь жене мед.

— Та ну! — стрепенувся Гриша.

— В тебе хліб є! Бо в мене нічим мед їсти, а дід Щусь обіцяв.

Мед належав до речей, якими нехтувати не слід навіть тоді, коли ти на час канікул став помічником самого Безкоровайного. Гриша зазирнув до свого портфелика, понишпорив там і не знайшов нічого, крім малосольного огірка. Сам здивувався, як той огірок уцілів від суцільного понищення.

— Ось огірок,— показав він Давидкові.— Малосольний.

— Все правильно! — зрадів Давидко.— Огірок — це клас. Підчіпаєш ним мед, як ложкою, а тоді лизькаєш щоразу й самий огірок, щоб не пудило від солодкого. Тільки не з'їдати огірка — і все правильно! Помчали до пасіки?

Гриша несміливо позирнув у бік комбайна, де Безкоровайний вештався з маслянкою. Пофарбований у жовтогаряче, комбайн світився, мов величезна помаранча, але, ясна річ, помаранча зовсім неїстівна і з свіженьким медом ніякого порівняння витримати не могла.

Задкуючи, Гриша поволі віддалявся від комбайна. Давидко сичав йому, щоб ішов швидше, бо ж обідня перерва вже закінчується, а там мед, та який же правильний мед!

— А може, ти сам? — зробив останню спробу збороти спокусу Гриша.— Бери огірок і...

Давидко вхопив його за руку і силоміць потягнув за собою по високій стерні.

— Чи ти дурний? — вигукнув він. — Огинається від такого добра!

Вони потрюхикали пригинцем, тоді побігли підтюпцем, тоді зірвалися у чвал, тільки бринькала під босими ногами стерня та гойдався золотом світ перед очима від моря розквітлих соняшників, до якого вони прямували.

І тут позаду щось загурчало. Тихо, тоді голосніше, поперва ніби роздратовано, гнівливо, але одразу вгамувалося і забриніло рівно й мелодійно, як величезний джміль. Бов-бов-бовле-лені.

Гриша озирнувся ще на бігу, ще наближаючись щокроку до соняшників і до обіцяного Самусем меду, але вже відчуваючи, що сталося щось таке, від чого всі меди на світі для нього згіркли.

Комбайн Безкоровайного, похитуючись і перевалюючись, повільно увійшов у загінку, загудів рівно і вдоволено, посунув уперед, швидше й швидше, заяскрів на сонці своїми жовтогарячими боками, пойнявся ледь помітним серпанком і врешті хмаркою, що здалеку видавалася золотистою.

Гриша став. Давидко ще пробіг трохи, поки помітив, що біжить самотою, зупинився й собі, гукнув:

— Ти чого?

— Візьми огірок, а то я вертаюся,— сказав Гриша.

— Здурів!

— Візьми, а то ніколи.

Гриша навіть не став ждати, поки Давидко підійде до нього. Поклав огірок на стерню і помчав навздогін за комбайном Безкоровайного.

Все ж таки той комбайн страшенно схожий на золотистого джмеля. І хмарка, якою він оповитий, так само золотиста. Мабуть, вона й зсередини теж така, слід тільки добре придивитися.

Чи міг би тепер сказати, що вже надивився досхочу? І кому? Зіньці Федорівні?

Але з Зінькою Федорівною можна сугубо, трегубо і многогубо тільки про діло, тільки про те, що треба, бо вона голова колгоспу, а на голову колгоспу падає все: стурбованість, падіж, озлоблення, несприятливі погодні умови і відповідальність, відповідальність, відповідальність.

Коли б Гриша був поетом, він би склав оду про голову колгоспу. І не тому, що голова, як це вважають деякі письменники (та й хіба самі письменники?), затуляє могутньою постаттю всіх сільських трудівників, вивищуючись над ними, як мідний пам'ятник. Пам'ятники, як відомо, тільки нагадують нам про зроблене, а живим — живе.

Голова нікого не затуляє і не заміняє, він тільки віддувається за всіх — це правда. А для цього треба міцно стояти на ногах, вростати в землю так, щоб не виколупали тебе ніякі землерийні машини і ніякі сили на світі. Тому всі голови міцно стоять на ногах. Через це вони трохи неповороткі, зате хитрі. Вони люблять гарні хати (ой чия то хата так оздоблена?), але не витрачають на це державних грошей. Люблять вони чорні «Волги». Коли ж чорних не дістається, то їздять на тих, які запарядить Міністерство торгівлі у район. Ще більше вони люблять відзнаки, але ніколи не переймаються марнослав'ям, бо не мають для того часу. Найцікавіше (це вже межує з якоюсь містикою), що всі голови колгоспів, незалежно від їхньої статі, мовби однакові. Чоловіки схожі на голів і жінки схожі на голів, ви ніколи не сплутаєте їх з кимось іншим, а зустрівши, одразу вигукнете: «Доброго здоров'ячка, товаришу голово!» І це тим дивніше, що голова як частина тіла в голови колгоспу не займає такого вже надто особливого місця. На перший план тут висувається щось інше, зовсім не біологічне, а мовби стратегічне, чи що: упертість, несхитність, сталево-кам'яна вольовитість. Він піднятий над землею і над усім світом великим відчуттям всемогутності сміху. Сміх очищає кров. Тому голова усміхається і тоді, коли йому говорять розумні речі, і тоді, коли чує дурниці. Насправді ж — він виставляє мудру усмішку, як щит, відгороджується нею, як дипломат від чужого міністра закордонних справ. Нам своє робить!

Вам хочеться того й сього або так і сяк, а голова знає, що тільки ось як. Ви приїхали й поїхали, а голова зостається. «А я таке зілля маю, що химери одганяю»... Голова свистить, як шпак, услід тимчасовим уповноваженим, а клюс тільки свої зернята. Сонце його пече, дощі січуть, вітри здимають, морози докучають, а він тільки кректе, червоніє, надимається і вростає в землю ще глибше. Навіть єгипетські піраміди розвалюються, а він стоїть. Гірські хребти під дією всемогутніх сил природи згладжуються, пиж-

чають, присідають, а голова колгоспу не просто собі стоїть, а ще ніби й вивищується щодалі більше і дужче.

Скажуть: а селяни взагалі? Хіба вони не такі, як голови колгоспів? І чи неодмінно треба стати головою, щоб скупчити в собі всі ці ознаки, властивості й гідності свого народу, працелюбного і твердого в історії? Тоді спитаємо й ми: а що таке селяни і де вони тепер? І чи вони збереглися в своєму первісному, сказати б, віддистильованому вигляді? Летять до міста, надто що крила з синтетики тепер купити будь-де. Колишні селяни переходять в оту неозначену категорію людства, яка метається між житловими масивами великих і малих міст і тими географічними просторами, де половіє жито, красується пшениця, тихо росте в землі картопля, кувікають поросята, начиняються ковбаси і настоюється в глечиках густа сметана.

— То як, Зінько Федорівно,— спитав Гриша голову колгоспу по телефону,— ви не заперечуєте, щоб я підміняв Педапа на бурякоагрегаті в нічні зміни?

— Давай домовимося так,— сказала Зінька Федорівна,— ти мені нічого не казав, а я нічого не чула.

— Згода.

— А тепер ти мені скажи: як ти відігнав од нас Жмака? Я тобі за це готова в ніжки поклонитися.

— Та як? Ви ж мене кинули йому в пащу, от я й відкручувався. То як мені — сідати на комбайн?

— А хіба я коли-небудь була проти? — сказала Зінька Федорівна.

І тут пішов дощ. Перед тим земля, спечена сонцем, була тверда, як бугаячий лоб, а тепер за одну ніч розкисла, розповзлася, мов та гася з прислів'я, і вже не була доброю і всеплодющою, а тільки хижо-нещадимою і найперше намагалася засмоктати тебе в свої нетрі, проковтнути, злизати лизнем.

Однак у наміри автора не входить описування дощів. Автор не може (і не хоче!) конкурувати з класиками. Незважаючи на свій похилий вік, автор досі ще пам'ятає геніальну картину українських дощів у Коцюбинського: «Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться вгорі і спускають на землю мокрі коси...» Але класики не знали, що таке п'ятдесят мільйонів тонн цукрових буряків. Такої кількості цих, як пишуть наші журналісти, «солодких коренів» взагалі не знав жоден народ. І ніхто не знає, як це посіяти, як шарувати, прополювати, доглядати, а найголовніше: як викопати.

Ми копаємо буряки! Нас п'ятдесят мільйонів, а буряків — п'ятдесят мільйонів тонн, та ще додамо десять мільйонів тонн землі, яка налипла на буряках. І ось у світі діється те й се, одні країни розвиваються сюди, інші розвиваються туди, ще інші зовсім не розвиваються, а над ними нависають ті, хто з жиру біситься, а ми знай копаємо буряки. Копаємо в землі тугій, як бугаячий лоб, і в розболоченій, як оті хлябі небесні в старих книгах, і в скованій

морозами, твердій, як танкова броня, копаємо невтомно, уперто й завзято, бо хочемо, щоб у цьому жорстокому й безжалісному світі було хоч трохи чогось доброго й солодкого. Облишмо доброту абстрактну для вправ кабінетних філософів. Ми люди конкретної дії, ми годуємо людей, так і запишемо. А тим часом копатимемо свої буряки, бо їх багато, а часу мало.

Удосвіта, в дикій темряві, по непролазній багнюці дочалапкався до Гришиного комбайна дядько Обеліск і повідомив:

— Прибули товариші з області!

— Скільки? — спитав Гриша.

— Двоє. Чоловік і жінка. А може, жінка й чоловік. Тут я не розібрав. Ночувать ніде, то я їх до Самуся-Несвіжого.

— Там же цей вчитель новий.

— Помістилися. Тепер требують вас.

— Звідки вони, кажете?

— З самої області.

— І що?

— Требують.

Тут мимоволі доведеться повернутися до початку цього розділочка. Чому «Ой лопнув обруч...»? Може, слід було б сказати: луснув? Адже ми вже наводили слова одного шановного поета: «У чоловіка лускався терпець». Не будемо приховувати, наводили для сміху. Бо в народі нашому слово «лускати, луснув» завжди достосовувалося коли не до плодів земних (насіння, горіхів), то до сміху, і коли хтось надто смішив людей, то вони добродушно вигукували: «А щоб ти луснуло!»

Що ж до терпцю, то він міг урватися або, в крайньому випадку, лопатися так само, як обручі на діжках і барилах, про що й наша пісня: «Ой лопнув обруч та й коло барила...»

Далі йдеться про дівчину, яка козака обдурила, але нам не до дівчат.

Коли Гриша Левенець, сидячи на буряковому комбайні, серед хлібів небесних і земних, почув, що знов по його душу приїхали якісь перевіряльники, то, попри свій молодий вік і геть нікчемний керівний стаж, відчув він, що в нього лопається терпець, як обруч на барилі.

Розклад годин був тепер у Гриші такий, як натягнута струна або туго напнутий барабан. Цілий день — сільрадівські справи з неминучими клопотами, маленькими радощами, розчаруваннями, дрібними конфліктами і досягненнями, розмах яких обмежувався тільки розмірами Веселоярська.

Тоді мотоциклом додому, сяка-така вечеря, знов мотоцикл — і на буряки до Педана. Цілу ніч на комбайні (Педан спав у вагончику і підміняв Гришу вдосвіта), передсвітом додому, три-чотири години поспати — і на бойовий пост, довірений веселоярівцями, до Ганни Панасівни і дядька Обеліска. Так пішло життя. А як воно мало йти — спитав би нас Гриша, а ми спитаємо вас. Все правильно, як сказав би Самусь, але Самуся не було, він зник

в нашої розповіді, а сила його далебі не така, щоб, як казав колись над труною Петра Першого Феофан Прокопович, «оставляя нас разрушением тела своего, дух свой оставил нам».

Навіть духу Самусевого у Весєлоярську не зосталося, а коли так, то й висловлювань його не згадуватимемо.

Отож скажемо, що все було... ну, нормально чи там як. Здорова молода сім'я живе в постійному трудовому напруженні, і напруження це не зменшується, а зростає щодень і, таким чином, ще міцніше зцементовує сім'ю. Цементування сім'ї — процес досить складний і, сказати б, таємничий, тому виникає потреба якось унаочнити його, продемонструвати, уявити. Шляхи й спроби для цього кожен вибирає за смаком. Одні прилюдно обіймаються (а то ще й цілуються!), другі називають одне одного солоденькими прізвиськами, треті, пам'ятаючи про боротьбу протилежностей, вживають слів досить терпких і не обіймаються прилюдно, а те й знають, що розскакуються та зіскакуються та... Наші герої не могли собі дозволити таких примітивних волевиявлень. Вони цементували свою сім'ю з допомогою картонного ящика від телевізора «Електрон». Ящика того давно вже не було б, але мама Сашка пожаліла викидати таке добро і прилаштувала його на верандi біля холодильника. І всередину можна щось сховати, і зверху поставити — чи то чашку, чи тарілку. Тепер картонний ящик став своєрідним полігоном для випробування шлюбної вірності, міцності любові і найзвичайнісінької людської терплячості.

Гриша не наважувався пояснювати Дашуньці свою бурякову епопею ні вдома, ні заочно по телефону, тому страшенно зрадів, наткнувшись на оте картонне одоробло. Ось де був його порятунок! На вікні веранди валявся плаский столярський олівець з товстим грифелем, Гриша вхопив його, підбіг до ящика, став вишукувати найпримітнішу місцину на ньому. Найпримітніше було зверху посередині. Але там уже все займали величезні червоні літери, що складалися в слова: «НЕ КАНТОВАТЬ. БОЙТСЯ СЫРОСТИ». Гриша вирішив прилаштуватися біля «Боится сырости», але не ховався під ним, а заліз нагору і написав з лаконізмом, якому міг би позаздрити сам Юлій Цезар: «Я на буряках. Ц. Г.». Останні дві літери слід було розуміти: «Цілую. Гриша».

Коли вдосвіта він прискочив додому, Дашуньки вже не було, а над «Не кантовать» стояло: «Я — на фермах. Ц. Д.». І тут «Ц. Д.», ясна річ, зовсім не означало підплок, а тільки: «Цілую. Дашунька».

Так воно й пішло:

«На буряках. Ц. Г.»

«На фермах. Ц. Д.»

«На буряках Ц. Ц. Г.».

«На фермах. Ще Ц. Д.».

Обписали «Боится сырости», обписали «Не кантовать», добралися й до «Не бросать», а тільки в їхніх посланнях стали з'являтися деякі невідповідності. Коли Гриша щоразу додавав по одній

літері Ц і довів їх уже до чотирьох (тобто: цілую, цілую, цілую, цілую), то Дашунька далі одного Ц взагалі не пішла, тоді стала вживати слівце «ще» (тобто то: «ще цілую»), згодом вдалася до звороту вже й зовсім неприятливого «Не Ц. Д.» — тобто: не цілую, а ще далі просто відписувалася: «На фе...»

Сім'я цементувалася, сказати б, в односторонньому порядку. Поцілушків з одного боку більшало й більшало, а з другого боку вони зникали зовсім і взагалі... Ви скажете: тут немиючий конфлікт. Але хіба ж можливий такий примітивний (до того ж сотні разів описаний у халтурних книжках) конфлікт у суспільстві, де нарешті вдалося досягти гармонійного поєднання суспільного й особистого, де жінка терпляче жде чоловіка з найзатяжливіших зборів і з найпудніших засідань (малих діток до серця тулить), а чоловік ще терплячіше жде свою громадськи активну дружину з бурякової ланки або з довготривалих поїздок для обміну передовим досвідом (малих діток до серця тулить). Та й ще: у Григорія Левенця і Дарини Порубай, як то довела недавня демографічна комісія, що плідно попрацювала в райцентрі, дітей ще не було, отож не було чого тулити до серця тому чи тому членові родини, поки той чи інший член родини покінчить зі своїми трудовими обов'язками і прибуде нарешті до спільної і такої ж дорогої для обох (обох? обох?) домівки і в лопо сім'ї.

Учені класифікували б це так: стандартна ситуація. А про стандартні ситуації романів не пишуть. Але скажіть будь-кому з жінок, що вона стандартна. Що буде? Видряпає вам очі. А коли скажете чоловікові? Чоловікам це байдуже. Для чоловіка найголовніше, щоб його любила жінка.

Отак непомітно ми перейшли від буряків до жінок, та це тільки словесна омана, бо жінки нікуди не повтікають, а буряки треба копати і вивозити на цукрозаводи, щоб там мерщій переробляти і отримувати цукор, який шкідливий тільки для пенсіонерів, а для решти людства необхідний так само, як хліб і вода, тому й називається: вуглевод. Ясна річ, автор, що замолоду засвоївши теорію про роль особи в історії, а також знаючи відому народну мудрість про те, що без одного пупа вода освятиться, не мав піякого наміру надавати надзвичайної ваги особистій участі Григорія Левенця в «бурякових жнивах». Бо справді: що може зробити один чоловік? Техніка у нас є? Є. Передова? Передова. Ентузіазм мається? Мається. Трудових мас малувато? Киньмо на поміч трудівникам полів учнів. Пошлемо з міст шефів, студентів.

Тому й не дивно, що Гриша Левенець опинився на буряковому комбайні виробництва дніпропетровського заводу.

Але ось тут і явилася вся нестандартність ситуації, в яку потрапив Гриша. Виходило, що одне діло копати буряки, коли ти просто механізатор, і зовсім інше, коли ти вже голова сільради. Знав же Гриша торік, і позаторік, що бурякокомбайн бере не всі буряки, дещо втрачається. Така його технічна особливість. Меха-

нізатор сприймав цю технічну особливість як щось послане мало не з неба, не дивувався, не обурювався, не вживав вставних слів і речень, згадуючи конструкторів і виробничників. Сідав на комбайн і копав буряки. Нічого не бачу, нічого не чую, нічого не знаю.

Але ж Григорій Левенець сьогодні вже не просто механізатор, дорогі товариші! І буряк для нього не продукт сільськогосподарського виробництва, а політичний фактор. Буряк, якого не викопує рядовий механізатор,— це мертва субстанція, побічний продукт, не зареєстрований ні статистикою, ні громадською думкою (що з воза впало, те пропало), а буряк, свідомо зоставлений у землі головою сільради (хай і через недоскопаність техніки),— це неподобство, нехлюйство і, коли хочете, злочин!

Гриша все це побачив, зрозумів і вжахнувся. Перший, кому міг вилити свою душу, був Педан.

— Слухай, Педане,— сказав Гриша своєму змінникові,— ти бачиш, що кожний шостий буряк зостається в землі?

— А чи я їх щитав? — спокійно відповів Педан.— Може, якісь там і зостаються. Чорти їх маму знають.

— Ну, ти ж розумієш, що це значить?

— А нічого не значить. Коли до планової врожайності центнерів з п'ятдесят па гектар недоберемо, Зінька Федорівна пустить культиватори по буряковищу — тоді вже докопають до ріпиці.

— І в що ж вскочить кожний бурячок?

— Хай паша бухгалтерія щитає! Моє діло — копать!

— Цього так не можна оставляти,— заявив Гриша.

— А ти й не оставляй. Напиши, куди треба і що треба. В тебе ж тепер печатка є. Напиши й припечатай. Ти ще скажи спасибі, хоч ці комбайни є. А коли їх не було — пам'ятаєш? А оп кукурудзу почнемо збирати — як там? Один комбайн зняли з виробництва, а другий не почали виробляти. А ти сиди в кукурудзі і хоч зубами її гризи.

— Треба ставити питання в державному масштабі,— сказав Гриша.

— Ото й став, раз тебе вибрали.

Зінька Федорівна делікатно усувалася, і Гриша не міг вписловити їй своїх думок про недоскопаність бурякозбиральної техніки. Сказав про це дядькові Зновобрать, той махнув рукою:

— Ти, Гришо, кажеться-говориться, думай не про те, що в землі, а про те, що на землі.

— Тобто?

— Ну, ого, здається-бачиться, копаєш-копаєш, та й оглянься, та й оглянься!

Я вас не розумію, Свиридоне Карповичу,— образився Гриша.

— А ось заляпотить дощ, то й зрозумієш.

Дощ не ляпотів. Дощ на Україні або зовсім не йде, або ллється так, піби прорвалося небо і землю треба промочити наскрізь до самої Америки. І тоді змішується грішне з праведним, земля з водою, тверді і хлібі, всі досягнення цивілізації і науково-тех-

нічної революції зпсцінюються в один день, настає панування первісних стихій, хаосу й нерозбірливості, і звичайне бурякове поле, ще вчора таке лагідно-м'яке і щедро-приступне, сьогодні стає для людей ворожим і непависно-неприступним. Бурякові комбайни в надривному клекоті своїх моторів ще борюкаються зі стихією, вперто долають нездоланне, але самотність їхня жахає. Комбайн копає сяк чи так, в тяжкому клекоті долає бездонну багнюку, липає по собі купи буряків (на них — теж мільйони тонн грязюки!), а вивозити їх звідти — хіба що вертольотами! Все буксує в цій страховидній багнюці, все тоне, потопає і не вприпає.

Гриша кинувся шукати Зіньку Федорівну. Вона тепер уже не усувалася, а просто зникла в невідомому напрямку. Колгосп — ціла держава. Голова то там, то там, то ще он аж там, сьогодні вже немає, а завтра, мабуть, не буде. Невловимість — одна з форм самозахисту всіх голів колгоспів, які знають, що вони зовсім не боги, але знають і те, що вимагають од них набагато більше, ніж од усіх богів відомих і невідомих. Не було Зіньки Федорівни — був у Гриші його консультант і великий попередник дядько Зновобрать.

— Свпридоне Карповичу,— відчаєно здійняв перед ним руки Гриша,— як же це так? У мене вже вдома напружена ситуація, забув, коли й висипався, їсти не їм, тільки про буряк думаю, а буряк лежить і не ворушиться! Треба ж щось робити!

— А що ж ти зробиш, кажеться-говориться? — доволі спокійно поспитав дядько Зновобрать.

— Ну хіба я знаю? Може, створити там депутатську групу по вивезенню врожаю. Може, народний контроль, пост чи там що. Як у нас у селі — пост чи група?

— Група.

— А може, створити комісію? І щоб ви її очолили?

— Та я-то можу й очолити, здається-бачиться, а тільки чим же ти вивезеш ті буряки з цієї багнюки? Ні група, ні комісія ж їх не вивезе?

— Не вивезе,— згодився Гриша.— Але треба ж щось робити!

— А хто каже — не треба? Я, кажеться-говориться, Зіньці Федорівні вже всі печінки прогриз. А виходить як? Осінь суха — ніяких тобі пробуксовок.

— Ну.— крикнув Гриша,— осінь суха! А коли така, як оце тепер? Тоді як?

— Здається-бачиться, коли зарядять дощі, тоді Зінька Федорівна сидить і жде, поки протряхне або вдарить мороз. Вивозь собі бурячки — дешево й сердито. А я що їй кажу? Я кажу: треба коней і вози. Он у мене друзяка в сусідньому районі головою колгоспу вже сорок год. Техніка в нього така, як і у всіх, а ще: вісім десятків коней і півсотні возів. Чи тобі буряк вихопити з грязюки, чи мінеральні добрива з станції по бездоріжжю, чи органіку на поля— кінь незамінимий у всьому. А в чім питання? В кормах і статистиці. Статистика зняла копа з усіх звітів, не зоставила

йому й кормів у планах. Як хочеш, так і годуй. Так що мати копя в колгоспі, то треба мати й характер. А який характер у Зінькн Федорівни нашої? Жінщина.

Гриша згадав, як він виписував на картонному ящику безконечні «Ц.Ц.Ц.», а на відповідь мав тільки «На фе...» — і якось ніби зів'яв чи вклякнув. Але перед дядьком Зновобрать треба було не подавати виду, тому Гриша заявив:

— Як ви собі хочете, а я на сесії сільської Ради поставлю питання про вивезення буряків!

— Поставити можна,— згодився Зновобрать.— Чом би й не поставити таке симпатичне питання?

Але до сесії втриматися на комбайні Гриші не вдалося.

І, до речі, зовсім не через Дашуньку.

І не через напружену міжнародну обстановку.

І не через несприятливі погодні умови.

Якось увечері, коли Гриша, забрьоханий по самі вуха, приїхав зміняти ще забрьоханішого Педана, той спокійно сказав йому:

— Я б тобі, Гришо, порадив не лізти більше на цей комбайн.

— А на який же мені лізти? — здивувався Гриша.

— Та ні на який. Взагалі плюнь і сиди коло своєї печатки.

— Хто це тобі сказав?

— Та ніхто. Я тобі кажу. Як товариш і друг. Крутився тут сьогодні один рехверепт. Таке — й не чоловік, а тьху! Крутилося, вертілося, а тоді почало мені лізти в душу. Я його відпихаю, а воно лізе! Я його від себе, а воно — прямо без мила. Таке слизьке, таке вже, я тобі скажу...

— Як гад?

— Точно! Як найостанніший гад — лізе, й сичить, і слиною бризкає. І все ж воно знає! Значить, ти відкриваєш сесію. Так? Відкриваєш і кажеш: дорогі товариші такі та ще он які! На сьогоднішній день ми маємо те і се, а також іще он те, одним словом, усе, як годиться! А тут я, Педан, тобто як депутат, пропу слова, і ти даєш, бо не можеш не дати. Я лізу на трибуну і кажу. Це воно мені турчить у вухо, щоб я, значить, казав. Ось, кажу, товариші такі та ще он які, ви владу Григорію Левенцю довірили? Довірили. А як він її використовує і як виправдовує ваше високе довір'я? А ось як. Вдень спить, а вночі спихає мене з бурякоагрегату і завойовує собі славу і матеріальне благополуччя. Можемо ми таке далі терпіти з вами? Ну, і так далі.

Гриша не міг стямитися.

— А ти ж йому що? — врешті простогнав він.

Педан свиснув.

— А що я йому?

— Міг би ж ти сказати, що для мене ні слава, ні гроші...

— Та кому казати, кому?

— Хто ж це міг отак про мене?

— А воно тобі нужне?.. Я й сам тут йому трохи... гм-гм!.. Так що ти не переживай. А тільки моя така думка: тікай звідси,

Гришо, поки не пізно! На мені той гад посковзнувся, а хтось — глянь — і згодиться отак проти тебе навоняти... Ти ночей не спиш, з сили вибиваєшся, а ці гади... Плюнь, Гришо, і вспокойся!

Гриша не міг стямитися від несподіванки й обурення.

— Слухай, Педане, як же це так? Виходить, коли я голова, то й курей своїх не годуй, і поросяті бур'янню не парви, і гвіздка в стіну не забий? А хто ж це має робити? Що ми — графи, князі, бояри?

— Та чи я знаю? — сплюнув Педан.— Мені воно все однаково. Я тому гадові все пояснив популярно, тобто по морді з обох сторін. А тільки ти ж знаєш, Гришо, як воно буває... Тікай звідси, поки не пізно!

— Не втечу! — гукнув Гриша затято.— І ніяка сила мене!..

Але сила знайшлася. Дядько Обеліск уночі, пішки, босий прибіг на буряки і повідомив свого голову, що на його голову впали якісь перевіряльники.

Ось тут і лопнув обруч терпіння нашого героя. Він не повірив.

— Мене? — перепитав дядька Обеліска.

— Особисто й персонально,— підтвердив той.— Приїхали смерком і вже требують. Мокрі як хлющ. Я їх до Наталки на гарячий борщ.

— І таки мене? — ніяк не міг повірити Гриша.

— Кажуть: сільського керівника требують як клас.

— Ну, гадство! — вилаявся Гриша.

Тепер він уже шкодував, що досі не розповів ні дядькові Зновобрать, ні Зіньці Федорівні, та й взагалі нікому про те, як його терзали то за кіз, то за інститутську довідку, то за ненароджених дітей. Яка там ще бенеря звалилася йому на голову?

— Вранці буду,— сказав він дядькові Обеліску.— Нагодуйте там їх, дайте поспати.

— Та поспять вони в нас, як клас! — пообіцяв дядько Обеліск.

ПУХ-ПЕРО

Ганна Панасівна вже була на своєму секретарському посту. Всі установи тримаються на секретарях. Коли б автор був поетом, він написав би оду секретарям. Голови очолюють, а роблять усе секретарі. Ну, і так далі. А може, й ліпше, що автор не поет і не пише од? Бо згарячу понаписував би і про те, що треба, й про те, що не треба.

Але Ганна Панасівна гідна і од, і панегіриків, і величальних пісень.

— Що тут у нас, Ганно Панасівно? — спитав Гриша.

— Комісія по захисту довколишнього середовища. Мало не з столиці.

— Скільки їх?

— Двоє. Чоловік і жінка. Жінка молода й гарна, а чоловік з бородою і голий.

— Зовсім голий?

— Та не зовсім. Щось на ньому є, та тільки таке, що й не примітиш.

— І ви його в сільраду впустили — голого?

— Я сказала, що в трусах сюди негоже, а він каже, що то не труси, а шорти, тобто коротенькі штанці.

— То що ж він — піонер?

— Так з бородою ж! Ну, я і в тих шортах не пустила. Кажу: без голови сільради не можу.

— А що ж мені з ним робити?

— Ви йому авторитетно скажіть.

— А приїхали чого?

— Кажуть: гусяче питання.

— Гусяче?

— Дали мені завдання, щоб підготувала довідку про кількість гусей на території нашої сільради в приватному секторі і в колективному користуванні, скільки голих, а скільки в пір'ї, який процент падіжу, а скільки вижило...

Гриша слухав і не йняв віри почутому. Нарешті він схаменувся.

— Ганно Панасівно, а не могли б ми купити робота?

— Робота? Що ви, Григорію Васильовичу, хіба це можливо?

— Тепер немає нічого неможливого. Купити таку залізну чортівню, щоб стояла отут і залізним голосом відповідала на всі дурниці, які збредуть комусь у голову!

— У нас асигнувань і на простенького робота немає,— пояснила йому Ганна Панасівна,— а ви ще й такого хочете, щоб говорив! То ж, мабуть, дуже дорогий.

— А ми з вами, виходить, безплатні?

— Та я ж не знаю.

— Ну, гаразд, Ганно Панасівно. Будемо відбивати штурм гусячої комісії. Ви вже підготували довідку?

— Готую.

— Я піду подзвоню до Зіньки Федорівни, а тоді вже ми з вами подумаємо, як і що.

— Я б вам, Григорію Васильовичу, порадила знаєте що?

— А що?

— Поговоріть зі Свиридоном Карповичем. Він чоловік досвідчений...

Гриша ляснув себе по лобі. Справді: чому він індивідуально віддувався досі перед усіма перевіряннями і не попросив поради ні в кого, а надто в такого мудрого чоловіка, як Зновобрать?

— Дякую, Ганно Панасівно,— розчулено мовив він.— Свиридон Карпович уже тут?

— Я подзвонила йому, зараз буде.

— От уже дякую вам, так дякую!

Гриша навіть руку б поцілував Ганні Панасівні, коли б умів, та, на жаль, в селі чомусь не заведено цілувати рук так само, як ніхто ніколи не вживає слова «труд», хоч трудяться там люди запекло й самовіддано від народження до самої смерті.

По телефону Гриша розшукав Зіньку Федорівну і конспективно розповів їй про мороку з перевіряннями і про свої злигодні.

— Чому ж не казав про це? — спокійно поспитала Зінька Федорівна.

— Не хотів турбувати. Думав: само минеться. А воно...

— Ти, мабуть, газет не читаєш.

— А що?

— Читав би, то знав. То «Під шелест анонімок», то «Карась, якого не було», то про шістдесят дві комісії на один радгосп. Я вже це знаю і ставлюся до всього спокійно.

— Та як же можна спокійно?!

— А так. Розписаю перевіряльників по галузях. Тих — на агронома, тих — на зоотехніка, тих — на інженера, тих — на бухгалтерію. А до мене — тільки з висновками. А на висновки що? Візьмемо до відома, вживемо заходів, недоліки усунемо, упущенням покладемо край.

— Так у вас же господарство, а мене терзають хтозна й за що. Суцільні обмови!

— От ти й постав на сесії питання про обмовників.

І трубка «клац»— і вже ти не вспіймаєш Зіньку Федорівну ні сьогодні, ні в «обозримом будущем».

Але тут з'явилася велика рятівна сила в особі Свиридона Карповича.

— Ну, що тут у тебе, кажеться-говориться?

Гриша розповів про все. І про кози, і про Недайкашу з сільгоспінституту, і про демографію, і про гусячу комісію, яка налетіла й крил не замочила.

Зновобрать довго мовчав і мудро мружився. Тоді поставив «наводяще» запитання!

— І як воно — без підписів усе оте?

— Підпис скрізь однаковий: Шпугутькало.

— Сичик, значиться.

Гриша не зрозумів.

— Що ви сказали, Свиридоне Карповичу?

— Пугутькало — це сичик. Дрібненький такий, кажеться-говориться, неважнецький сич. З отих, що на вмируще кричать. А ще там що?

— Я не допитувався. Але, здається, скрізь кінчається отаким: «По всьому району поповзли нездорові чутки, і трудові маси сколихнулися й обурилися».

— Ага, сколихнулися... А я вже давно собі думаю: щось воно не так. Як построїли нове село, щось мені муляє і муляє, а що саме — не пойму. Аж оце тепер пойняв: анонімок не було! А це ти мені камінь з душі зняв.

— Свиридоне Карповичу! — вигукнув злякано Гриша.— Що це ви таке кажете? Хіба можна радуватись, коли?..

— Постривай, постривай, Гришо, здається-бачиться. Ти ще молодий, не знаєш людей. Раніше як воно було? Бували заяви, скарги, траплялися й наклепи. Тому болить, тому свербить, а той сам не зна, чого йому хочеться. І всі скаржаться-жаліються. Коли зросла грамотність, з'явилися й анонімки, бо ти ж знаєш, що грамотність здатна вершити чудеса. Але все те зрідка. Процент нормальний. І коли оце в новому селі все вщухло, я стривожився. І таки ж справедливо стривожився. Бо оце, що ти мені розказуєш, то що ж воно? Це наче чума, грип «гонконг» або імперіаліст якийсь посселився у Веселоярську, а ти мовчиш!

— Ну, я думав, що якось і сам...

— Ага, сам. А про колективізм писатимемо тільки в газетах? Тебе ж перевіряло завжди скільки людей? Два, три, а то й більше? От і тобі не самому треба ставати було перед ними, а з нашими людьми. Є в нас свій народний контроль? Є. От і запрошуй їх разом із собою. І я піду й стану і скажу, здасться-бачиться. Гуртова відповідь. Хай спробують спростувати. І ніколи не треба виправдовуватися, коли не маєш провин за душею. Виправдовуватися перед негідниками однаково, що позичити грошей у скупого. А тепер ще одне. На тебе нападають, а ти?

— Ну, що я? Терплю й мовчу.

— Чом же мовчиш? З інститутом як? Ми тебе рекомендували? Рекомендували. Ми зацікавлені, щоб ти одержав вищу освіту? Зацікавлені. Маєш ти на це право? Маєш і заробив його самовідданою працею. Так хто ж може ставати на заваді? Як його прізвище?

— Недайкаша.

— Так. Запам'ятаємо. А тепер знаєш що зроби? Піди на пошту до Галькн Сергіївни, купи сто вісімдесят п'ять листівок (це щоб на півроку вистачило) і щодня відправляй у сільгоспінститут і пиши: «Товаришу Недайкаша, як там моє питання?» І більше нічого. А ми подивимося, що той бюрократ відпише. А щодо всіх цих перевіряльників... Даремно ти їх на себе перебирав.

— Так на мене ж тільки йшло...

— Хоч і на тебе, а ти мав би, кажеться-говориться, покликати на поміч. Пояснення ти як давав?

— Та як? Питали — відповідав.

— Словесно?

— Словесно.

— А треба в письмовій формі. Велике діло — документ! Коли є документ, тоді рано чи пізно побачать, хто дурний, а хто розумний, хто негідник, а хто чесний чоловік. Що там на тебе знов звалилося?

— Якась гусяча комісія.

— Бачив її?

— Ще ні.

— Побачиш — не розбалакуй, а кажи, що все їм представиш у письмовій формі.

— Так я ж і не вмію...

— Вчись, кажеться-говориться. Треба вміти борюкатитися. Бо інакше що? Мухи позлітаються в табуни й загризуть. Мурахи повиповзають з усіх пір і не дадуть дихнути. Блохи повистрибують з собачого хутра і вип'ють кров до крапелини. А ти стій і не ворушись, здасться-бачиться!

Гриша подякував дядькові Зновобрать за науку, а сам з гіркотою думав, чому це саме я повинен розв'язувати всі ці проблеми, коли мені треба зміцнювати свою сім'ю і бути гідним Дашуньки, коли мені ще не минуло й тридцяти років, а тим часом, як стверджує наука, саме в цей період я маю зміцнювати свій організм для нових трудових успіхів, битв і перемог.

З такими думками Гриша попростував до тітки Наталки, де снідала авторитетна комісія, смакуючи пиріжками з сиром і сметаною такою густою, що в ній безслідно б утонули всі злигоді світу, що ж до наліїв війни, то жоден з них би й не кавкнув.

Комісія була така: вродлива дівчина, схожа на оту мальовану, зав. райфінвідділом, мов рідна сестра, і бородатий коричневий чоловік, у коричневих же довгих трусах (мабуть, шортах?) і певидимій на його коричневому, зарослому густою щетиною торсі сітці, яка годилася б ловити щук після нересту, а не на такому шановному тулубі.

Комісія якраз доїдала пиріжки з сметаною, дівчина вже витирала губи, а голий чоловік запихався останнім пиріжком.

— Звиняйте, що перебив,— сказав Гриша.— Здрастуйте, я голова сільради Левенець.

Дівчина підхопилася з-за столу, присіла, мовби вклоняючись, почервоніла, як рожа за вікном, прошепотіла:

— Дуже приємно, Таїса Микитівна.

— Ви її не слухайте,— доковтуючи останній пиріжок, сказав голий чоловік.— Таїсу Микитівну кинули на цю перевірку тільки тому, що в Тетяни Юріївни зять побив дочку і Тетяна Юріївна не змогла... А коли б вона сюди, то... Вона — такий боєць, що ніхто з нею не зрівняється ніколи! Я вам скажу відверто, що я особисто — по кулінарії. Спеціалізувався по півнячих гребенях і курячих пупах. У мене на Хмельниччині був повар, який так готував курячі пупи, що на них з'їздилися з усього регіону. Ну, тепер набудували птахофабрик, і вже нікого не хвилює ні півнячий гребінь, ні курячий пупок. Але зате лишився свинячий хвостик. Пробували коли-небудь? А приходило кому в голову: фабрика копчених свинячих хвостиків? Грандіозна штука! А є ще річ зовсім унікальна! Ні в яких словниках, ні в енциклопедіях... Овеча гляганка. Чули? Тепер є ацедофіл, кефір, йогурт, але то все не те. Немає в ньому ні тої сили, ні первісної загадковості, якими відзначається зглягане молоко. Питаннячко вже й не для Міністерства м'ясомолочної промисловості, а для всього нашого нервового часу.

Гриша згадав, що в баби Левенчихи за божницею завжди схована засушена на паличці овеча гляганка. Опустиш у кишляче молоко — і воно зглягається аж до рипіння. Але яке діло цьому голому чоловікові до бабиної гляганки?

— Щось я вас не пойму,— сказав Гриша.

— Ви пробачте, будь ласка,— червоніючи, сказала Таїса Микитівна (хоч Гриша волів би звати її просто Таїкою, надто що й нагадувала рум'яне райське яблучко),— ми прибули до вас з метою... щоб... для того...

— Щодо гусей? — прийшов їй на поміч Гриша.

— Саме так.

— Ну, то що ж? Гуси — це справді у веденні сільської Ради, а не колгоспу. Тут ви не помилилися. Колгоси тепер займаться тільки тим, що індустріалізується. А гуси не індустріалізуються, хоч ти їх ріж. Курка? Будь ласка. Качка? Скільки хочеш. Їх ми змогли засунути в комплекси, в птахофабрики. А гусак так і зостався тільки в особистих господарствах. Він не індустріалізується, як, для прикладу, й барани.

— По баранах буде інша комісія,— зауважив голий чоловік.— А ми — тільки по гусях.

— Ще й по баранах буде? — стрепенувся Гриша.— Приготуємо відсіч! А що ж цікавить вас в гусячому питанні?

— Це вам скаже Таїса Микитівна,— потрусив бородою голий чоловік.— Вона очолює комісію.

— Дуже приємно,— вклонився гарній дівчині Гриша, радіючи, що не бачить її Дашунька і не робить належних висновків,— дуже й дуже... То які ж ваші, гм, кгм!..

— Мені соромно,— ще більше почервонівши, прошепотіла Таїса Микитівна і благально поглянула на свого бородатого голого колегу. Засоромишся, подумав собі Гриша, хіба ж не засоромишся, приїхавши до людей з оцим голим бовдуром?

— Все дуже просто,— брутально покахикав голий чоловік.— На території вашої сільської Ради мається енна кількість водоплаваючої птиці, серед якої енна кількість гусей. Так?

— Припустимо,— згодився Гриша.

— Де ці гуси тепер і в якому вони стані?

— Тобто?

— У нас є сигнали, що всіх гусей обпатрали і голими пустили в Африку.

— Ага, сигнали? Підписані?

— Це не має значення.

— А все ж таки? Підписав Шпугутькало?

— Як це ви? — ще більше почервонівши, прошепотіла Таїса Микитівна.

— Повинні знати свої кадри. А кінчається як? По всьому району поповзли чутки і трудові маси сколихнулися й обурились. Так?

— Може бути,— згодився голий чоловік.— Але це не рятує вас од відповідальності. Ми приїхали перевірити, чи справді тут у вас є голі гуси, скільки їх, що з ними роблять і хто за це відповідає.

— Оце й усе? — поцікавився Гриша.

— На першому етапі — все.

— Тоді так. Я прошу дати мені три дні, щоб я підготував відповідь у письмовій формі.

— У письмовій? — голий чоловік, видимо, не був готовий до цього.— Таїсо Микитівно, як ви на це дивитесь?

— Позитивно,— прошепотіла дівчина, палаючи найяскравішими вогнями.

— Дамо три дні на відповідь?

— Я не заперечую.

Сказати правду? Гриша ніколи й у гадці не мав, звідки беруться подушки, на яких він спить, і звідки оті дев'ять пухких подушок, що їм з Дашунькою постелила мама Сашка після їхнього одруження, і на чому сплять веселоярівці, що підкладають під голови і під боки, на чому народжуються, живуть, памножуються і вмирають. Ніхто про це ніколи не думає, все йде мовби само по собі, а виходить, що є якась незрима сила, яка про все дбає, все вилічує, мудро і завбачливо регулює?

Він кинувся за поясненнями до Дашуньки. Все ж вища освіта, знання й передбачення. Але Дашунька відмахнулася:

— Не мороч мені голови! Досить з мене й своїх клопотів.

Тоді він вдався по допомогу до мами Сашки, і та розповіла йому про все, на що він ніколи не звертав уваги, і він здивувався зі свого незнання, а тоді зрадів несподіваному знанню і, вимучуючи кожне слово, проклинаючи власну невмілість, караючись незграбністю і недорікуватістю, все ж уклав для тої кумедної комісії (а може, й для самого себе?) таку реляцію:

СКУБАННЯ ГУСЕЙ НА УКРАЇНІ

Так, так, в наших краях гусей не скубуть, а скубають. Гуска, за повір'ями наших пращурів, утворилася з великого вовка, якого сотворив Луципер, тобто головний чорт. Чорт тесав того вовка, і з тріски робилися менші звірі, птахи, комахи і різна дрібнота. З білої тріски утворилася гуска, що полетіла за вітром, гелгочучи. Десь вона нанесла яєць — і пішло...

Добрі ті гуси, що вивелися в травні. «Маївки» — найкращі»,— кажуть господині з-над Дніпра, Бугу і Дністра, до ріні всі вкриті гусиними зграями. Зрозуміло, що курчата найкращі ті, що в березні вивелися,— «мартівки».

Гуску-маївку в серпні треба «скубати». А взагалі-то гуску скубають двічі на рік, а втретє, коли мають різати. Тоді для гуски роблять клітку, аби вона не згулювала смалець. Запихають її до клітки і починають годувати галушками. Гуска не хоче їсти будь-

які галушки, а тільки полтавські. І варять для неї полтавські. А коли не хоче і варених, тоді силою годують — «пачиняють». Коли нема галушок, то кукурудзою. Пхають їжу пальцем аж у горло, щоб швидше поправлялася.

Коли гуска несеться, то боронь боже її скубати, бо несеться гуска в холодні місяці (лютий, березень). Добра гуска несе по 15—20 яєць, а пуста — 8 або 10. Гуси-лебеді кращі несучки, ніж звичайні сірі гуси. Ці «аристократки» дбають про збільшення свого племені.

Сідає гуска на яйця десь у березні. А буває, що і в лютому. Сидить цілий місяць, вигріває яйця, аж поки почнуть вилуплюватися гусенята. Тоді вже гуска має клопотів та клопотів. Треба ж дітей і годувати, і навчати. Гусенята люблять кропивку і молоденьку травичку. Колись їх пасла дітлашня, про що писав наш безсмертний класик Іван Франко в оповіданні «Грицева шкільна наука». Тепер пускають самопаш на догляд гусячих родичів. Гуска і гусак тоді агресивні, як ніколи. А як сиплять!

В серпні гуска починає губити пір'я. Господиня тоді ловить її, зв'язує мотузком лапи, перевертає на спину, голівку ховає собі під пахву, аби, боронь боже, не джогнула в око дзьобом, і починає скубати гуску. Починається ця робота від живота. Спочатку скубається більше пір'я, а пух залишається. Перо треба тягнути до себе й ніби вгору, щоб висмикувалося воно під кутом, аби гусці не боліло. Кидають пір'я в решето.

Довге пір'я на крилах залишають, і обов'язково залишається пір'я під крилами, бо інакше окалічіє гуска — буде волочити крила по землі, пораниться, окривавиться. З такої господині все село буде сміятися.

Голі гуси кричать на вигонах. Але скоро поростуть пір'ям, заспокояться.

А ось гусаків можна скубати і чотири рази на рік. Вони ж яєць не несуть, і господині знають, чим цей недолік компенсувати. А ще яйця від гусей не варто давати чужому, бо тоді гуси не ведуться. Не вилупиться з яйця — і все. «Така рука забрала»,— кажуть. Зведуться гуси.

Коли гуска не сідає на яйця, тоді мамою робиться курка-квочка. Інколи квочка ліпша мати, ніж гуска. Ось тільки гірко їй, коли гусенята біжать від неї до води.

Восени господині деруть пір'я. Раніше жінки сходилися на вечорниці драти пір'я. Дерли по черзі. Сьогодні в одної господині, завтра — в другої. Пилипівка була найкраща пора для пліток, колядок і цієї роботи.

Коли вже готовий пух, тоді шиють подушки, перини, ясики.

Без гусячого пуху у Веселоярську й життя не життя, бо жодна дівчина не вийде заміж, коли в неї не буде щонайменше дев'ять подушок. На магазинних наші женихи спати не будуть ні за які гроші — хай на них сплять працівники місцевої промисловості. Тому гусей у нас скубали і скубати будуть!

Для писання досить було й одного дня, з чого Гриша зробив висновок, що всі оті балачки про неймовірну трудність і складність письменницької праці вигадані, мабуть, самими ж письменниками, щоб відлякувати невтаємничених. Коли з'явився до комісії (комісія саме обідала, а на обід, як легко здогадатися, був славетний Наталчин борщ з пампушками) і повідомив, що вже написав, Таїса Микитівна, ясна річ, почервоніла, а голий чоловік обурився:

— Ви ж просили три дні!

— Закінчив достроково.

— Даремно поспішали. Я такий, що посидів би тут хоч із тиждень. Мені тут подобається.

Сподобалося б тобі, подумав Гриша, коли б ми тебе не Наталчиними борщами пригощали, а Дашуньчиним шкварчанням на голій сковороді! Але вголос не сказав нічого, бо всяка комісія вимагає поштивості.

Ознайомившись з Гришиною писаниною, Таїса Микитівна, як і годиться, добряче почервоніла і тихо промовила:

— Мене особисто це задовольняє. Коли трохи доповнити та дещо переробити, то можна б навіть надрукувати в обласній газеті.

Тут Гриша нарешті збагнув, яка непроста штука письменницька праця. Писав, аж очі вилазили, а тепер: доповнюй та переробляй!

— Я на друкування не претендую,— мерщій заявив він.— Це ж тільки для комісії. Так би мовити, пояснення і роз'яснення.

— Коли мені довіряєте, то я сама погляну і поклопочуся,— ще дужче червоніючи, сказала Таїса Микитівна.

Вродиться ж отаке делікатне на світі!

І таки дотримала слова: надрукувала Гришину писанину під рубрикою: «Цікаве й корисне».

Наслідки були непередбачені. Отут уже справді і сколихнулося, і обурилося!

Не треба думати, що сполошилися українські письменники і, побачивши в особі Гриші Левенця небезпечного конкурента, напустили на нього сільськогосподарських критиків Підчеревного й Слимаченка. Автор може засвідчити: українським письменникам зовсім не властиві такі низькі почуття.

І веселоярівці, здається, навіть не звернули уваги на Гришині нотатки, бо в газетах вони читають тільки про міжнародну обстановку, та й то — самі заголовки, і вже коли бути точним, то й заголовків не читають, а тільки перепитують один одного: «А що, Іване, отой рехверент і досі телесується?»—«Та казав Микола, ніби трохи йому заціпило, так тепер оте друге шкабарчить...»

Ну, а газети передплачують справно і складають їх акуратно, бо тепер ні оселедців не треба загортати, ні стоянців накривати: все в холодильниках, в синтетиці, в пластиках, у модерні.

Вчені теж доволі спокійно поставилися до вторгнення Гриші Левенця в сфери біологічної науки, бо й що їм якесь там скубання гусей! Наука сьогодні пішла так далеко, що спроможна змоделю-

вати гусака завбільшки з страуса, і вже на ньому й не пух та пір'я, а готові подушки в червоних напірниках і в пошивках на замовлення. Хіба ж не розповідають, що в науково-дослідному інституті Проекткоровомолокофермодоїння вже спроектовано ферму майбутнього, а для неї заодно й корову майбутнього, яка їстиме тільки концентровані корми і даватиме тільки концентровану продукцію, тобто замість молока густі вершки, які можна буде споживати в їхньому природному вигляді.

Журналісти теж не згорали від нездорових заздрощів, публікуючи Гришине дослідження про скубання гусей. Спитаєте: чому? Та тому, що журналісти — це, може, єдині люди на землі, які взагалі не знають, що таке заздрощі! Вони не відлякують авторів од своїх газет і журналів, не закручують інтриг проти них, не розводять чвар, їм чужа ненависть, вони доброзичливі, привітні, готові не тільки прийти на допомогу сторонньому авторові, а навіть обняти його, як брата, показати, як вони його люблять і цінують. Ще б пак! Поки в номері газети не буде щонайменше шістдесят процентів матеріалів нештатних авторів, жоден редактор не підпише газети до друку! Це мудре правило і досі діє в усіх наших друкованих органах, і саме воно помогло змінити навіть те, що тисячоліття цілі вважалося незмінним: людську психологію, людський егоїзм, самолюбство і самовознесіння.

От коли б деяким категоріям наших працівників зарплатню визначали залежно від того, скільки трудящих вони прийняли за день та за місяць, скільком помогли, скільком дали пораду, скількох зігріли добрим словом!

Гриша відчув потребу такого всеосяжного експерименту, коли його запросили до редакції обласної газети і витратили на нього доброго півдня, так ніби він був геній.

Його статейку відредагували, і трохи поправили, і трохи доповнили, і трохи прикрасили, і трохи загострили. І все це з найвищою шанобою і увагою. А тоді ще й влаштували з Гришею таку собі летючу прес-конференцію. Хоча й летючу, але дуже змістовну і важливу.

— Ви вірите в те, що гуси могли врятувати Рим? — питали Гришу.

— Був би я гусаком, то я б того Риму не рятував. Загарбник же!

— А як ви ставитеся до щорічного міжнародного ярмарку гусей в Нотінгемі?

— Так, як і ви.

— Чи поділяєте ви думку лінгвістів про те, що немає потреби в поясненні початкового «г» у слові «гусь» факультативною дисиміляцією первісних задньоязикових палатальних у велярні перед інтервокальними свистячими приголосними?

— Я так думаю,— сказав Гриша,— коли гусак од голоду аж синій, тоді він може бути й політальним, як ото ви кажете, себто літати й перелітати. А відгодуй його по-хазяйськи, набий йому

воло галушками або кукурудзою, то й стане волярним, чи як там воно по-вченому.

Одним словом, прес-конференція вдалася на славу — хоч і по Українському телебаченню показуй!

Полагодивши справи в редакції, Гриша подумав, що гріх не скористатися з нагоди, щоб почати здійснювати пораду дядька Зновобрать щодо сільгоспінституту і Недайкаші. Вдома купувати одразу 365 листівок було б не зовсім зручно, а ось тут, в обласному центрі, де тебе ніхто не знає, якнайдоречніше.

Він покотив своїми червоними «Жигулями» (Дашунька для такого урочистого виїзду примусила його сісти в машину!) до поштамту, в залі вибрав за скляною перегородкою найсимпатичнішу дівчину (якраз до неї й черги, до речі, не було), підійшов, привітався і попросив триста шістдесят п'ять листівок.

— Скільки-скільки? — не повірила дівчина.

— Триста шістдесят п'ять.

— Та нащо вам стільки?

— А це вже моя справа.

Дівчина вмить збагнула, що перевищила свої повноваження, і спробувала виправити становище.

— З якими вам сюжетами? Про природу, щось архітектурне чи на історичну тематику?

— Однаково. Аби щоб марка, та й годі.

— В мене стільки й не буде. Я зараз у старшої групи попрошу.

— Просіть, а мені дайте одну, я тим часом напишу.

Поки дівчина бігала і збирала у своїх подруг листівки, Гриша поставив адресу сільгоспінституту і прізвище Недайкаші, вказав свою адресу, тоді написав: «Товаришу Недайкаша, як там моє питання? Левенець». Поки дівчина лічила листівки, тоді давала здачу Гриші, він крутив у руках оту написану, не знаючи, що з нею зробити.

— То ви вже написали? — спитала дівчина.— Давайте я відправлю.

— Я хотів спитати, чи правильно я тут заповнив?

— Правильно, правильно. Стривайте. Левенець. Це хто?

— Я.

— Ви — Левенець?

— Ну, я.

— Не може бути!

— Можу показати паспорт.

— Григорій Васильович Левенець з Веселоярська?

— Та я ж, я! — знітився Гриша, дивуючись і трохи аж лякаючись несподіваної своєї відомості. І це ж ще за день до того, як у газеті з'явиться його стаття про гусей! А що буде потім?

Дівчина зірвалася з стільця, метнулася туди й сюди, Гриша ще й не схаменувся, а вже сипонули на нього цілі кетяги молоденьких працівниць поштамту, а попереду урочисто виступала вродлива літня жінка в синьому платті, несла в руках букет чер-

воних троянд і несла не куди-небудь і не комусь там, а саме до нього і для нього, Григорія Левенця.

— Дорогий Григорію Васильовичу, ми раді вітати вас на нашому поштамті, для нас це висока честь...

І так далі, і аплодисменти, і усмішки, і доброзичливість, так ніби він герой, лауреат або генерал. Ну чудасія!

Гриша щось мимрив, коловся трояндами, горів стотрояндово, не знав, як йому виплутатися. Не за того прийняли! Ще йому не стачало, щоб попасти в самозванці!

— Ви, мабуть, не...— спробував він пояснювати.— Тут якась помилка...

— Помилка? — здивувалася жінка в синьому.— А хіба ви не Григорій Васильович Левенець?

— Ну! Припустимо.

— А коли так, то ви для нас найдорожча людина!

— Я? Дивно. Ніколи не думав. Чому саме я? За які такі заслуги?

— Для працівників нашої системи сьогодні немає цінішої людини, дорогий Григорію Васильовичу. Ось погляньте сюди. Це ж ваше прізвище? Ваша адреса?

Гриша повів оком туди, куди показувала жінка, і відчув себе в становищі гусака, якого обскубують дощенту, щоб пустити голим у Африку.

Збоку біля кожного з віконечок у скляній перегородці прикріплені були конверти для взірця, як заповнювати адреси, і на всіх тих конвертах красувалося його, Левенцеве, прізвище, ім'я та по батькові, його адреса, його село, його сільрада, де він тепер був головою!

— Оце — по всій області? — прошепотів Гриша.

— По всій.

— І в нашому районі?

— І в вашому.

— І в Веселоярську?

— І в Веселоярську.

«Ну, гадство! — мало не вигукнув Гриша.— Хто ж це мені таку свиню міг підкласти?» Але довір'я, виявлене йому веселоярівцями, плідне спілкування з багатьма комісіями, відвідини редакції все ж навчили його стриманості, тому він проковтнув слова небажані, а вимовив сумирно:

— Дякую за увагу.

— Бажаємо вам великих трудових успіхів,— сказала жінка.

— Бажаємо! Бажаємо! — засокорили дівчата.

Гриша видобувався з поштамту задки, як Нобелівський лауреат від шведського короля.

Бігом до «Жигулів» і ще швидше до Веселоярська! А там? Хіба що випросити в Педана оту приручену сороку, піти з нею на пошту до Галини Сергіївни і потихеньку направити злодійкувату пташину, щоб викрала капосний взірцевий конверт?

Гай-гай, попри всю потужну роботу мислі, людство за тисячі

років винайшло тільки тридцять дві стежки мудрості, а над тими трьома десятками стежок витанцьовує цілих сімдесят два дияволи! Тому часто й не знаєш, чи шукати мудрості, а чи відбиватися від дияволів: Гриша переконався в цьому незабаром по виході газети з його статтею.

Бо саме після тої статті сполошилася темна сила, розізлена невдачею з гусячою комісією (та, мабуть, і з усіма іншими), і повалила на Веселоярськ цілі тучі пасквілів, кляуз, наклепів, і перевіряльники поїхали так густо, що кожні наступні встигали побачити спини попередніх.

Як колись слов'янський бог Перун вигримлював громами над грішною землею, як повелителі стихій насилали на людей дощі, вітри, морози й спеку, як відьми напускали порчу на корів і людей, так незнаний і зловісний анонім-псевдонім Шпугутькало накликав на Веселоярськ десятки перевіряльників, і не було ради!

І тепер уже не тільки на молодого керівника Левенця, а й на досвідчену Зіньку Федорівну, і на заслуженого пенсіонера Зновобрать, і на всіх веселоярівців, і на самий Веселоярськ.

Перевіряли, чи правда, що Зновобрать, окрім пенсії, одержує ще три зарплати: в сільраді, в колгоспі і в споживкооперації. Чи правда, що в Зіньки Федорівни вже й не одна «Волга», а цілих три: чорна, сіра і зелена? Чи правда, що у Веселоярськ зігнали лікарів з усієї області і тепер там один лікар міряє пульс у хворого на лівій руці, а інший — на правій? Чи правда, що в колгоспі «Дніпро» бурякових комбайнів більше, ніж буряків?

Анонім щоразу звертався до різних інстанцій, вони не могли знати, що хтось уже перевіряв веселоярівців і переконався в наклепництві й брехливості кляузника, і мерщій посилали своїх перевіряльників, щоб теж переконатися, а тим часом пошта несла нові заяви до нових інстанцій про вбивць, які ніколи не вбивали, про любовні зради тих, хто ніколи не зраджував, про привиди, які нікого не лякали, про злодіїв, які нічого не крали.

Писав анонім чи псевдонім, сигнали слід було перевіряти, на Веселоярськ налітали перевіряючі й контролюючі, громовержці й вегетаріанці, йоги і демагоги. Перевірки проводилися летючі й комплексні, тотальні, фронтальні, капітальні, образливі й підлазливі. Не віриться! Не могло такого бути! Але це ж міфик!

Колись було як? Іван киває на Петра. Тепер, з розвитком грамотності, сталися відчутні зміни — і вже Іван читає про Петра. Читає і потирає руки: ох і здорово, оце ж так-так, добре хоч не мене, а Петра!

Гай-гай. В своїй предковічній наївності Іван забув про залізний закон діалектики. Боротьба протилежностей. Сьогодні Йван читає про Петра і потирає руки, завтра Петро читатиме про Івана і так само потиратиме руки, бо грамотність суцільна, чорнило дешеве, а ще ж пішли кулькові ручки — хоч пишуть погано й недовго, та на анонімку вистачить.

Ах, чому не висихає в ручці чорнило, коли нею хочуть напи-

сати підлість! Таке запитання в теорії літератури зветься риторичним. Один анонім сьогодні може паралізувати не тільки цілий колгосп або завод, але й район і навіть область, коли вона маленька і пошта в ній працює справно.

Автор навіть подумав ось над чим. Зараз у всьому світі б'ються над проблемою електромобіля. Все впирається в неможливість створити акумулятори, щоб вони були легкі, потужні і тривалої дії. А що, коли в електромобілях замість акумуляторів застосувати анонімників? Класти його в багажник, пригвинчувати електроди — і гайда. Але, мабуть, від анонімників виділятиметься така зла енергія, що машини не їхатимуть, а провалюватимуться крізь землю. Земля ж наша багатостраждальна теж має межу витривалості й терпіння.

Веселоярівці теж мали таку межу і заповзялися знайти отого аноніма-псевдоніма, отого мерзенного обмовника. Шпугутькала, вивести його на чисту воду, впіймати за хвіст і повісити сушитися на сонці.

Для музею? А може, й так.

Зновобрать, за правом давнього знайомого, запросив до Веселоярська автора цієї розповіді, попередивши, що цього разу йдеться не про радісні зміни в житті його односельців, а про явище ганебне, шкідливе й незрозуміле так само, як довгоносик, колорадський жук, несприятливі погодні умови, гонка озброєнь, імперіалістичні загрози миру й життю на землі або, скажімо, домовик у новому будинку, де є електрика, газ, телефон і телевізор, меблі, які не бояться шашеля, килими, яким не страшна міль, магнітофони, що навіки зганьбили й задавили старосвітського цвіркуна.

Автор саме страждав од нападу люмбаго і не те що їхати кудись, а навіть пройти від ліжка до письмового столу не міг, а тільки карячкував по-мавпячому. Люмбаго — це така хвороба, коли м'язи на твоїй спині мовби спаралізовані зміїною отрутою наклепників і обмовників і ти не можеш зворухнутися, твій хребет викривлено, як старослов'янську «іжицю», ти пронизаний такими болями, ніби зібрав їх з усього того світу, де ще панує визиск, неправда, нерівність, але водночас ти хочеш відмежуватися від свого тіла, бо для тебе головне — дух, мисль, правда, краса і майбуття!

Тому лист дядька Зновобрать подіяв на автора цілюще, і люмбаго щезло, мов якийсь примітивний чортик при всемогутньому співі досвітніх півнів.

Автор побіг на пошту і вдарив до Веселоярська телеграму з одного слова: «Їду!»

Скажемо прямо: не була це така вже історична телеграма, ніхто не звернув на неї уваги, життя йшло далі, заводи виконували свої плани, колгоспи не забували своїх зобов'язань перед державою, трудівники трудилися й далі, нероби й не думали щось робити, розумні ставали ще розумнішими, невігласи занурювалися ще глибше в незнання й темнощі. Будьмо реалістами: що таке

Веселоярськ, хай навіть це взірцеве село, і що таке автор цієї розповіді, хай навіть він щось там і попаписував! Є речі важливіші стократ, про них і дбають ті, кому належить.

НЕОЧІКУВАНА ПЕРЕСТОРОГА

Автор не врахував тої обставини, що може знайтися чоловік, який перебуває приблизно в таких дружніх взаєминах з поштою, як Гриша Левенець, але вже не в обласному масштабі, а в республіканському. Інакше чим пояснити, що про авторову телеграму до Веселоярська вже зранку наступного дня знав хуторянський класик Веспяноцвітний. Знаючи ж, він, звичайно, негайно прискочив до автора, (бо це ж було друге авторове «я», тобто альтер его). Як завжди, був блідий од натхнення, голос йому дрижав, і враження було таке, ніби після кожного слова виставляється знак оклику. Автор зі страхом подумав, що коли хтось зненацька вкраде з друкарської машинки Веспяноцвітного знак оклику, то людство ніколи вже не матиме щастя щороку знайомитися з новими безсмертними творами. Подумавши про таке, автор здригнувся, і Веспяноцвітний, володіючи випатковим даром спостережливості, вмить це помітив і вигукнув:

— Ага! Вже! Схаменулися!

— Не зовсім вас розумію,— трохи розгубився автор.

— До Веселоярська! Хотіли!

— Збираюся.

— Не їдьте!

— Просять люди. Завівся там якийсь кляузник. Хочуть вивести на чисту воду.

— Не їдьте! Не пишіть!

— Та чому?

— Ваше «Левине серце»! Що про нього!

— Хто?

— Зарубіжні! Газети!

— Не чув.

— «Зиг-заг»! «Туди й сюди»! «Вздовж і впоперек»!

— Хай пишуть.

— А критики!

— Які?

— Слимаченко! Каже! Або автор здурів! Або хуліганствує!

— Хай би займався сільським господарством той Слимаченко. Спитати б його: де сільськогосподарська енциклопедія, де енциклопедія механізатора, де садово-городня енциклопедія, де книга ферм? Ось про це б йому...

Веспяноцвітний, бачачи, що нічим не злякає автора, вдався до останнього свого аргументу.

— Багато хто впізнав себе!

— У «Левиному серці»?

— У левиному ж!

— На здоров'ячко! Можу відповісти словами Гете: «Чому ви, дурні, галасуєте дарма? Про вас у мене ні рядка нема. Я, може, й згадував про вас не раз. Та писано усе це не про вас».

— І таки поїдете? — перейшов з окликів на запитання Весняноцвітний.

— Поїду.

— Там же така земелька, такі людоньки, така пшеничка, такі бджілоньки! А сало, а паляниці, а ковбаси— все ж отаке-нне!

— От і треба захищати все отаке-нне від ще отаке-ннішого обмовника. Як казав ще Козьма Прутков: «В глибині всякої груді є своя змія».

Весняноцвітний вирішив убити автора ерудицією.

— А ви знаєте, що на початку сімнадцятого століття з'явився у нас твір з назвою мовби оце для вас — «Пересторога»?

— То ж проти уніатських єпископів і проти папи римського. А я що — папа римський? Та давня пересторога не для мене. Коли ж завели мову про давнину, то можу запросити вас зануритися в неї ще глибше. Скажімо, в п'ятнадцяте століття. До французького поета Франсуа Війона. Балада про те, як слід варити злі язики. Кого цікавить, будь ласка!

У червопому сірчаному арсені,
В селітрі, жовтій сірці і вапні,
В киплячому свинці, в гною гієни,
В смолі і соді, в скислому вині,
В свинячій сечі й гусячім лайні,
У струпах лепри, у холерній ткані,
В здохлятині, яку жеруть вовки,
В отруйній крові аспида поганій,
У потерті з протухлої тарані
Варити слід презлющі язики! [1]

Піднесено-пісенна душа хуторянського класика не витримала натиску такої грубої поезії. Весняноцвітний зблід ще більше, так що автору довелося відпоювати його водою. Чого не зробиш для самозбереження.

— Поїдете? — оклигавши, прохрипів Весняноцвітний.

— Поїду.

— Ну, я попереджав! Перестерігав!

— Дякую за пересторогу, але обов'язок!

І автор поїхав до милого його серцю Веселоярська. Знав, що побачить розлогі прекрасні поля і розкішні сади, обтяжені плодом. Що почує рідні співи в стилі провансальських менестрелів одинадцятого століття: «На вгороді ве-е-герба ря-а-гасна! На вгороді ве-е-герба рягасна-а! Там стояла дів-і-гівка крага-гасна-а-а!» Що зустріне знайомих, які походженням своїм сягають ще далі, ніж провансальські менестрелі, і почує...

---

[1] Переклад Л. Первомайського. З книжки: «Франсуа Війон». К., Дніпро, 1973, с. 102—103.

Тут автор вжахнувся: невже він не почує веселоярівського сміху? Певне не запуриться в це розклекотане море, бризки од якого долітають до самого господа-бога?

І певне ж у Весслоярську міг запанувати тільки притаєний сміх апоніма, кляузника, обмовника, ябедника й пасквілянта!

Автор викликав у своїй уяві образ хуторянського класика Веспяноцвітного, матеріалізував той образ і усунувся на якийсь час з розповіді, поступившись йому місцем, бо Весняноцвітний, певне, як ніхто інший, володів безцінним даром: мислити не цілими словами, а тільки їхніми закінченнями. Товаришу Веспяноцвітний, які бувають анопіми? Анопіми? Та які ж? Ось прошу: апонім брехливий і анонім примхливий, анонім відвертий і анопім упертий, апонім пахабний і анопім похабний, анонім облесний і апонім почесний, анонім понурий і апонім похмурий, анопім відважний і анонім легковажний, анонім категоричний і анопім істеричний, апонім настирливий і анопім придирливий, анонім драчливий і апонім хворобливий, апонім сором'язливий і апонім нещасливий, анонім підлий і анонім плідний, анонім в'їдливий і анопім згідливий, анонім відчайдушний і анонім простодушний, анонім халтурний і анонім літературний, апонім простацький і анонім партацький, апонім плюгавий і анонім шепелявий, анонім примітивний і анонім паразитивний, апонім похіпливий і анонім причіпливий.

Знавці поезії можуть обуритися. Мовляв, це зовсім не стиль Весняноцвітного, а стиль нашого уславленого модерного поета! Весняноцвітний, без сумніву, навіть слів таких не знає, він би міг сказати хіба що ось так: анонім гарненький і апонім рідненький, апонім тихенький і апонім ласкавенький і так далі.

Що тут скажеш, чим виправдаєшся? Хіба що послатися на давню книгу, в якій написано: «Ешь, что пред тобою лежит, а инде не хватай».

ШПИНЬОПШОНІЯ

Тим часом у Веселоярську сталася ретардуюча подія. В авторовій книжці «Левине серце» (розділ II) з посиланням на класиків пояснюється, що таке «ретардуючий». Тут же можемо сказати тільки, що ця подія трохи загальмувала хід справ і нашої розповіді, але зупинити не могла ніяк.

Що ж за подія? Може, відмова (з крпками й загрозами) нового викладача фізкультури Пшоня йти з учнями в поле на збирання кукурудзи? Або перша листівка від Недайкаші у відповідь на щоденні Гришині послання (Недайкаша відповів: «Ваше питання вирішується»)? Або звістка про те, що товариш Жмак не може прибути до Веселоярська на треті жнива, зважаючи на стан здоров'я?

Та ні. Подія, власне, була дрібна, випадкова, просто безглузда, але зачіпала вона головного нашого героя, тому доводиться про неї розповідати.

Одного прекрасного ранку (такий розкішний зачин вигадано в літературі ген-ген аж як давно, і гріх було б не скористатися!) в Гришиному кабінеті з'явився чоловік, що був точною копією викладача фізкультури Пшоня і відрізнявся від нього тільки одягом: мав на собі костюм у широченну смужку, галстук в смужку ще ширшу, в руках тримав імпортний плащ (сірий у смужку) і чорний берет з пиптиком і двома вічками, як для шнурків на черевиках.

— Здрастуйте,— сказав чоловік трохи зміненим (не таким скрипливим, як у Пшоня) голосом.

— Здрастуйте,— відповів Гриша.

— Шпинь,— сказав чоловік.

— Пшонь? — уточнив Гриша.

— Таки ж Шпинь,— усміхнувся чоловік.

— А я кажу, може, все-таки Пшонь? — уперто повторив Гриша.

— Я вам по буквах,— ще ширше усміхнувся Шпинь-Пшонь,— ось слухайте: шило, пилка, ірха, ніс, м'який знак. Шпинь. Дуже просто.

— А що таке ірха? — поцікавився Гриша.

— Спеціально знайшов слово на «и». Означає: замша з козячої шкіри. Найделікатніша замша.

— Одну хвилиночку,— попросив Гриша.— Почекайте, я зараз.

— Та будь ласка! — вигукнув той, прилаштовуючи свого плаща, свого берета і влаштовуючись вигідно сам на дивані.

Гриша вискочив до Ганни Панасівни.

— Виконавець наш тут?

— На місці.

— Пошліть його, будь ласка, до школи, хай подивиться, де там цей Пшонь.

— Зараз і послати?

— Негайно!

Гриша повернувся до кабінету. В чорта-біса, в переселення душ, у відьом і домових не вірив, та все ж міг припустити, що на нього наслано якусьману, що насправді нічого не було, а тільки привиділося, приверзлося, і в кабінеті нікого немає і не було взагалі, тільки видиво двійника Пшоневого і дрижання повітря від слів ніби й мовлених, а насправді лише уявлюваних.

На жаль, містика й чортівня тривала далі. Пшонь (чи хто там воно такий?), розсівшись на дивані, закинув ногу на ногу й подригував нечищеним, щоправда, з добрячої шкіри, черевиком.

— Державні справи? — поспівчував він Гриші.— Знаю-знаю, сам не раз...

Гриша глянув на цього нахабу. Таки ж Пшонь, тільки переодягнений!

— Слухайте,— сказав він,— ви ж по фізкультурі, коли не помиляюся?

— Помилястесь, та ще й глибоко! — добродушно реготнув

той.— Я по культурі, але без усяких «фіз»! А про вас звідки? Дуже просто. Був тут такий товаришочок — Тавромахієнко?

«Ну, гадство,— подумав Гриша,— вже, мабуть, і про це заява є. А Пшонь звідкись пронюхав — і тому весь цей маскарад».

Вголос він промовив:

— Я вже й не пригадую...

— Та він тут у вас метеорно! Мельк-мельк — і нема. Несерйозний чоловік. Але запам'ятав. Все там, каже, найпередовіше і найпоказовіше. Тільки, каже, відчувається нехватка чогось, а чого саме, каже, не пойму.

Гриша слухав і не слухав, бо в голові крутилося тільки одне: «Пшонь чи не Пшонь? Ще одна заява чи не заява?»

— Слухайте,— несподівано перебив він того зайду,— ви ото щось про козячу замшу говорили...

— Про ірху?

— От-от... Може, ви щодо козячої ферми?

— Козячої ферми? Не інтересуюсь. У мене сфери набагато вищі. Благородніші. От я вас спитаю. Яке повинно бути мистецтво?

— Мистецтво?

Перехід від кіз до мистецтва був такий несподіваний, що Гриша розгубився.

— От іменно: мистецтво! — торжествував Шпинь-Пшонь.— Не можете сказати? І не вимагаю. Ніхто так зопалу не може. А я скажу. Мистецтво повинно бути чисте. Ніяких домішок! Чисте і горде. Це вам кажу я!

В двері зазирнув дядько Обеліск, і Гриша, навіть не перепросивши свого незваного гостя, вискочив до виконавця.

— Ну, що? Були?— пошепки спитав він.

— Був,— переминаючись у тісних черевиках, які взував тільки в сільраді, по селу бігаючи босоніж, сказав дядько Обеліск.

— І що? Пшонь де, в школі?

— А де ж йому бути? Спить під телевізором, хоч ти над ним обеліск водружай.

— Спить? Справді? Ви самі бачили?

— Та сам же.

— І ви переконані, що то він?

— Бачив, як оце вас.

— Пшоня?

— Пшоня ж. Та ви б сказали, то я б його сюди притарабанив, коли треба.

— Ні, не треба. Дякую. Все гаразд.

Гриша знову повернувся до кабінету, знов сподіваючись, що мана щезне і можна буде хіба що згадувати про все, як про безглуздий сон.

Гай-гай! Шпинь сидів на дивані.

— То як, кажете, ваше прізвище? — ще раз перепитав Гриша.

— Шпинь. Невже ніколи не чули? В мене ось повен портфель рекомендацій, грамот, дипломів, відзнак і подяк. Будь ласка!

Він зіскочив з дивана, клацнув замками портфеля і вивалив на стіл перед Гришею справжню скирту паперів, що мали такий вигляд, ніби їх жував цілий коров'ячий комплекс.

— Для підтвердження і ознайомлення,— всідаючись знов на диван, кивнув на папери Шпинь,— сам же я скажу що? В минулому я, так само як і ви, теж механізатор. Не дивуйтеся! Бригадир тракторної бригади. Маю честь. До ваших послуг. Виходить, ми обидва механізатори і обидва працюємо не по спеціальності. Не треба пояснень і виправдань! Сам пережив і знаю. Може, ще й досі був би... Хоча — заслужений відпочинок... Але що таке бригадир тракторної? Пального не привезли, мастила не довезли, три трактори стоять, а запчастин навіть не передбачається... Хто це може витримати? Я не витримав і кинувся в мистецтво. Організував хор механізаторів, розучили три модні, чотири народні і п'ять міжнародних пісень, пошили нам парадні комбінезони, розробили ми процедуру, виступили на огляді самодіяльності — рвонули премію! Тоді вдарилися на олімпіаду — вигризли премію зубами! Після олімпіади на фестиваль — тут уже премію в запеклих боях вивоювали! Еге, сказали в нашому районі, товариша Шпиня треба кидати на культуру! Забрали мене з тракторної бригади — і в райцентр. А що райцентр? Барабана путящого немає, а вже про мідні інструменти для духового оркестру можете й не мріяти. Питаю: як же так? Відповідають: ждемо рознарядки і запланованих поставок. Пояснюю: культура по плану не розвивається. І рознарядки на мистецтво ніхто ніколи не діждеться. Бо що таке культура й мистецтво? Це вознесіння духу! А як розвивається дух? Ніхто цього не може сказати, а я скажу. Він розвивається так: скок-перескок, скок-перескок! Краще перескочити, ніж недоскочити, і краще я тебе перескочу, ніж ти мене. Тому не будемо ждати милостей для нашої культури, а візьмемо їх самі! Що я задумую? Я задумую всесвітній фестиваль мистецтв у нашому районі. Б'ю телеграми президентам. Запрошую, вітаю, обіцяю. Державні діячі, справи не дають їм змоги особисто, але всі відповідають, дякують, бажають, поздоровляють. Наш район гримить, всі обласні асигнування на його благоустрій, столиця бере на контроль, мені — сприяння, підтримка, задоволення всіх потреб, побажань і дерзань! Га? Як це вам подобається? Мене запрошують, питають, пропонують. Можна туди, можна ще он куди, а можна й ще далі. Але я чоловік скромний. В області нема директора театру? Будь ласка, я вас виручу. Очолю вам театр. А що таке очолити? Дивитися, які п'єси ставлять і як актори виголошують зі сцени свої слова? Для цього є головний режисер. А директор відповідає за театр. Я дивлюся на цей театр. Ви думаєте, я його бачу? Так собі: хатка, перед нею — товсті стовпчики, що звуться колонами, є там сес і тес, колись, може, цього було й досить, але ж не тепер! Не в такий час, дорогі товариші, живемо. Тут треба щось незвичайне. Одним словом, я йду, куди треба, і кажу те, що треба сказати. А мені відповідають:

у мистецтві головне зміст, а не форма, товаришу Шпинь! Після таких слів у чоловіків опускаються руки, і це абсолютно закономірно, але в мене руки не опустилися! — Ентузіазм прибульця не згасав: — Я сів і подумав: що сказали про театр корифеї Станіславський і Немирович-Данченко? Вони сказали: театр починається з вішалки. Прекрасно! Я змобілізовую найкращих столярів і художників з усієї області, і ми робимо вішалку для театру, не вішалку, а монумент, який не влізе навіть у Великий театр! Далі — я їду до лісників і замовляю напиляти товстелезних соснових колод. Напиляно, привезено. Тепер підпираємо цими колодами театр зовні і зсередини, ставимо їх якомога густіше, а перед театром виставляємо свою грандіозну вішалку і запрошуємо в гості самого міністра культури республіки. І він приїздить, чемний, культурний. «Друзі мої,— каже всім нам,— для того, щоб розвивати мистецтво...» А я йому: «Театр валиться. Підперли колодами, а то б уже завалився... Вішалку нову спорудили, а вносити в театр боїмося... А з чого починається театр?» Одним словом, що? Гроші одержали, театр збудували, а хто зробив? Шпинь зробив і досягнув! А ви кажете — планова культура! Тепер я дивлюся на ваш Веселоярськ. Чого йому не хватає? Не хватає культури! А хто її сюди може принести? Пояснюю популярно: коли не принесе Шпинь, то не принесе ніхто! Для цього й прибув!

— Самі й прибули?— вдав цікавість Гриша.

— Сам.

— А брата у вас немає?

— Брата? Ні, немає.

— І ніколи не було?

— Не було.

— Дивно,— сказав Гриша. А сам подумав: ну, невже люди обрали його тільки для того, щоб оце він сидів, а йому на голову падали як не Пшоні, то Шпині? І чому він має їх терпіти? Хіба тільки тому, що держава у нас велика, людей багато, автобуси ходять справно, свобода переміщень і пересувань торжествує і нею щедро користуються всілякі нероби, пройдисвіти, ошуканці й просто негідники? Де взявся на його бідну голову цей Шпинь? Приїхав автобусом. Сьогодні автобусом можна проїхати від Бреста до Владивостока. Рейси такі регулярні, що при пересадках навіть часу не треба гаяти. Сядь і їдь. Сядь і їдь. Чи ти нахабно-агресивний, як Пшонь, а чи слизько-вазеліновий, як Шпинь, може сидіти і їхати.

Гриша підвівся, підійшов до вікна, поманив пальцем Шпиня. Той зіскочив з дивана, зацікавлено присунувся.

— Бачите оту клумбу? — спитав Гриша.

— Хочете пояснити, хто її влаштував?

— Не те. Тут другий поверх, але не високо. Клумба якраз під вікном. Висока й пухка. Вікно відчиняється дуже просто. Гляньте: раз— і вже! Пояснювати далі?

— Ви хочете мати балкон над клумбою? Це я вам організую не сходячи з місця!

— Знову не те. Я хочу вам сказати, що коли б не моя посада, то ви б у мене захурчали з цього вікна просто на клумбу! Як там ви казали? Ніжками мель-мель, і танцюй гопки! На жаль, викинути я вас не можу, так що маєте змогу вийти звідси своїм ходом. Автобус — за годину. Щасливої путі!

Шпинь ще не вірив.

— Ви, мабуть, жартуєте? Зараз уся молодь така пішла. Веселуни, насмішники.

Гриша підійшов до дверей, відчинив їх, покликав дядька Обеліска:

— Товаришу Надутий, проведіть, будь ласка, товариша Шпиня до автобуса і простежте, щоб він не заблудив!

Шпинь збирав свої папери, запихав до портфеля, озирався не так наполохано, як зачудовано.

— Куди я попав! З таким досвідом і вскочити до такого некультурного керівника! Ай-яй-яй! Вам пояснити, хто ви такий?

— Не треба. Знаю й сам.

Дядько Обеліск дивився на Шпиня і не міг стямитися.

— Це хто ж воно такий?

— Шпинь,— засміявся Гриша.

— І теж окаянствує й дурачествує, як наш Пшонь?

— Точно.

— То, може, це нашого Пшоня перейменували? — потер ногу об ногу дядько Обеліск.

— Може, й перейменували,— випроваджуючи Шпиня за двері, згодився Гриша.

— Хуліганствуєте! — злостиво помахав портфелем Шпинь.— А хто культуру буде розвивать?

— Розвинемо, розвинемо! — заспокоїв його Гриша.— Не ваш клопіт. Нам тепер головне — відбитися від цієї шпиньопшонії, яка наповзає на Веселоярськ, мов стихійне лихо!

Дядько Обеліск, обережненько підштовхуючи Шпиня до сходів, бурмотів собі під ніс: «Шпиньопшо... Шпиньопшон... тьху!»

Гриша не знав, плакати йому чи сміятися Один француз написав книжку «Філософія сміху й плачу», де говориться, що в момент сміху вивільняється надмір нервової енергії. Коли б Гриша знав про цей надмір, він би спробував застосувати його в копанні буряків, у кормовиробництві або принаймні у взаєминах з Дашунькою. Але, не володіючи іноземними мовами, він не міг читати всього понаписуваного про сміх і сльози, єдине ж, що міг, це махнути рукою услід Шпиневі і добродушно промовити:

— От гадство!

Після цього подзвонив Зіньці Федорівні, щоб довідатися, як іде збирання кукурудзи, але Зінька Федорівна сказала, що сьогодні зрання вона грунтовно займається не кукурудзою, а колесом на стовпі.

— Колесом па стовпі? — здивувався Гриша.

— А ти такий святий та божий, що й не знаєш нічого! Хіба то не ти витяг старе колесо з «Беларусі» на бетонний стовп біля чайної, щоб там лелеки гніздилися? Стовп стоїть, лампи денного світла на ньому горять, гніздо, заквітчане вербовими галузками, стирчить на стовпі, лелеки там не гніздяться, а в мене комісія по цьому колесу!

Гриша не повірив.

— Не може бути, Зінько Федорівно!

— А ти прискоч, поглянь та послухай!

— І що ж вони кажуть?

— Що, що? Шиють мені розбазарювання сільгосптехніки.

— Але ж колесо вибракуване!

— Спробуй довести. Колесо вгорі, а комісія внизу.

— Зінько Федорівно! — гукнув у трубку Гриша. — Я зараз прибуду і розвію всі сумніви й підозри!

— Розвій, розвій,— погмикала багатодумно Зінька Федорівна.

Гриша розігнався до Ганни Панасівни, щоб попередити, де його можна знайти коли що, але тут виник дядько Обеліск, засапаний і збаламутілий, мовчки розкинув руки, тоді показав униз.

— Одпровадили? — спитав Гриша.

— Цього випхав, а вже нові нагрянули і требують вас.

— Хто? Де?

— Не кажуть хто, а бігають надворі перед сільрадою і требують!

— Скільки їх?

— Двоє.

— А хоч звідки ж?

— Мабуть, здалеку, бо захекані й спітнілі.

«Ну, гадство! — подумав Гриша. — Коли ж скінчиться ця шпиньопшонія?»

Він ішов за дядьком Обеліском, як віл під обух. Здавалося, все вже бачив за ці кілька місяців, усього спробував, але такого...

Довкола сільрадівської клумби, плеканої Ганною Панасівною, бігало двоє лисих чоловіків у спортивних костюмах (як у Пшоня, як у Пшоня!), випинаючи груди, згинаючи калачиками руки, роздуваючи ніздрі, розметуючи веселоярівську рінь повісінькими імпортними кросівками, які веселоярівцям ще й не снилися.

— Голова сільради? — видихнув перший, забачивши Гришу.

— Тов-вариш Лев-венець? — підпрігся до нього другий.

— Ну, я, — сказав Гриша, — в чому справа, товариші?

Але вони вже відбігли від нього на той бік клумби і чи й почули, що він сказав.

— Ви не бігаєте? — поспитав передній, порівнявшись з Гришею.

— Ні, а що?

— А те, що навіть єгипетські фараони бігали, щоб виказати перед народом свою жвавість і кондицію, — прохекав йому другий бігун.

— Та хто ви такі? — здивувався Гриша.

— Ми з добровільного товариства «Біг підтюпцем»,— пояснив перший.

— І з обуренням довідалися, що у вас тут ніхто не бігає! — додав другий.

— І для цього ви сюди прибігли? — не повірив Гриша.

— У нас заява, і ми повинні її закрити! — вигукнув перший. — Ви можете підписатися, що ніхто тут не бігає?

— Собаки бігають, люди — працюють.

— А інтелігенція?

— Інтелігенція теж працює.

— А пенсіонери?

— І пенсіонери працюють. Чи ви не знаєте, як в селі люди живуть?

— Тоді розпишіться!

— Скільки завгодно!

— Ну, ми побігли!

— Біжіть, та не перечіпайтесь!

Іти до Зіньки Федорівни перехотілося. Після Шпиня і цих бігунів ще дивитися на колесоперевіряльників?

Сів за пошту. Серед казенних паперів (Ганна Панасівна підрахувала, що за рік сільрада одержує їх 1207 штук) побачив листівку від Недайкаші. Той відповідав згідно з установленим порядком акуратно, в строк: «Шаповний товаришу Левенець! Ваше питання вирішується». Тобто, як казали наші предки, ні тпру, ні ну!.. Гаразд, ми терплячі. Гриша дістав з шухляди чисту листівку і, як це робив тепер щодня, швидко написав: «Товаришу Недайкаша! Як там моє питання?»

Будемо дотримуватися нашого предковічного звичаю: не лякатися, не плакати, а сміятися!

Колись Петро Перший видав спеціальний указ «О бережении земледельцев»: «Земледельцы суть артерии государства, и как через артерию (то есть большую жилу) все тело человеческое питается, так и государство последними, чего ради падлежит оных беречь и не отягощать через меру, но паче охранять от всяких нападков и разорений и особливо служилым людям порядочно с оными поступать».

Ось тобі й «паче охранять»! Зродилося в нашому Веселоярську щось таке темне й злочинне і тепер піратствує, мов бацила. Черв'яка в яблуці терплять, бо то ознака, що яблуко без хімії. Шашеля в дереві, бо він свідчить, що то дерево, а не плита на синтетичному клеї. Чому ж терпимо оце породження єхидни? Хто ми є? Нащадки якихось доволі отруйних газів всесвіту, очищаючих спалахів галактичних блискавиць чи потоків космічної грязюки? Одні від газів, інші від блискавиць, треті від грязюки. Ці тільки забруднюють світ, і доводиться його щоразу відчищати. Ти чистиш, а воно далі ляє грязюку і потирає руки. Мовляв, писати заяви корисно для здоров'я і відчуття свободи. Ти пишеш на кого хочеш, ніхто

ні перешкоджає, ні забороняє. Все життя без заборон, у свободі й сваволі. Свободою наділені й звірі. А доблесть — тільки в людини. Вийди груди на груди — і змагайся відкрито й чесно!

— Відкрито й чесно!— вголос промовив Гриша назустріч дядькові Зновобрать, який саме входив до нього, з досвітку вже побувавши і в полях, і на фермах, і в майстернях.— Правильно я кажу?

— Та правильно, здається-бачиться, чого ж неправильно!

— А от же, Свиридоне Карповичу, щось у нас пішло наперекіс. Завелася якась нечисть у Веселоярську і перешкоджує людям життя. Поки ви головували, нічого ж такого... А на мене повалило, як чума. Не треба було вам одмовлятися від поста. У вас досвід, авторитет, пошана. А я? Що я?

— Так і на мене ж, кажеться-говориться, катас!

— Випадково.

— Вчора Крикливець дзвонив. Знов писну́ло! Требує перевірки, чого я живий зостався на війні. Всі доблесні сини, пише, поклали свої голови, а цей прибіг головувати у такому передовому селі. Перевірить, кажеться-говориться, допитать і вернуть туди, звідки прийшов. Бач, яке цікаве!

— А що ж Крикливець? Шукати треба, а він...

— А він, здається-бачиться, каже: шукайте самі. Хто сплодив, той хай і знаходить.

— Чи ми ж його плодили?

— Пошукаємо, то й побачимо. Я вже й товариша письменника із столиці запросив. Може, заінтересується...

Зайшла Ганна Панасівна і сказала, що в неї сидить Самусь-молодший і вимагає довідку.

— Який Самусь? — спитав Гриша.

— Рекордист Іванович.

— Рекордя? А що йому за довідка?

— Про місце роботи.

— Місце роботи? Не смішіть нас, Ганно Панасівно.

— Вимагає. Каже: сидітиму, поки не дасте.

— Ага, сидітиме! Ану ж глянемо на цього великого трудівника!

Рекордя сидів перед столом Ганни Панасівни і крутив на пальці ключики від батькового «Москвича». Здоровий і рум'яний, в японській пейлоновій куртці (червоне, синє, біле, аж очі ріже), в новісіньких джинсах, в добрячих югославських черевиках (до таких кросівок, як в отих бігунів з товариства «Біг підтюпцем», видно, ніяк не міг дошкребтися).

— Здоров! — сказав Гриша.

— Здоров, Гри! — блиснув зубами Рекордя.

— Я тобі не «Гри», а голова сільради!

— А я що кажу? І я кажу, голова! До тебе ж і прийшов!

— Хочеш просити сирену на машину, щоб давати сигнали на території району, як почесний механізатор Безкоровайний? Прожектора на зайців уже почепив, тепер ще сирену?

— Я й без спрени — як їду, то весь район знає! — заіржав Рекордя. — У вас же мені треба довідочку!

— Про що?

— З місця роботи.

— Ну, це просто, — весело промовив Гриша. — Це в нас раз плюнути! Ганно Панасівно, напишіть йому, будь ласка, довідку. Пишіть так: «Дана ця довідка громадянину Самусю Рекордисту Івановичу в тім, що він справді є тунеядцем, що й засвідчуємо...»

— Та ти що! — схопився із стільця Рекордя. — Я ж до вас, як до людей, а ви!

— Ах, як до людей? А ти нам скажи: ти хоч один день у своєму житті працював?

— Я? Та я он уже другого батькового «Москвича» добиваю! Думаєш, це просто? Тепер хочу вмовити, щоб «Ниву» купив, а вона, кажуть, ще міцніша за «Москвича»! Вдень мотаєшся по всьому району, а вночі не спиш, бо треба ж оті «голоси» слухать. Всі в селі сплять, як я не почую, то хто ж почує! Я вже так приноровився, що можу вгадати, яка в якого імперіалістичного диктора зачіска спереді. А ти кажеш: не роблю.

— Робота в тебе — поспівчуваєш! — засміявся Гриша, а самого кольнула думка: «А не Рекордя часом писарює у Веселоярську, накликаючи громи й грози на голови чесних трудівників?»

— Мені воно б і байдуже, — знову всідаючись і крутячи ключиками, сказав Рекордя.— Я без цих довідок жив і прожити можу хоч сто років! Так старому припекло поміняти меблі. Хоче придбати югославську стінку, а вона дорога, як чорт. Кинувся я на виплат, кажуть: давай довідку! От я й прийшов.

— У вас же меблями вся хата забита,— нагадав Гриша.— І ніхто там не живе.

— А квартирант Пшонь? Стоїть там стінка «Калина». Блиск! Батько й пил не давав нікому стирати, сам тільки це робив. А Пшонь об неї пляшки з мінеральною водою відкривав. П'є тільки «гоголівську» воду, бо, каже, він нащадок якогось гоголівського героя. Побив нам усю стінку! Пустили на свою голову! Не чоловік, а якийсь внутрішній ворог.

— Тітонька казала: «Хто ж його знає, може, він і не зовсім негідник», — промовив Гриша. Рекордя нічого не зрозумів.

— Яка тітонька?

— Та отого ж гоголівського героя, що до нього примазується Пшонь.

— Той, може, й не зовсім, а цей таки негідник, це я тобі, Гришо, точно кажу! Нас уже всіх домучує до ручки! Вигадав знаєш що? Стінгазету випускати в нас удома. Розписав для нас усіх розклад справ і обов'язків. Не привезу йому півлітряки — одразу стаття в стінгазеті: «Доки Рекордист не виконуватиме своїх обов'язків?» Мати йому не догодить з закускою — продьоргує матір. У батька навіщось вимагав банку фосфіду цинку, а батько не дав, бо ще потруїть і людей, і худобу. Він на нього накатав фейлетон

під заголовком: «Хто розбазарює отрутохімікати?» Чув таке? А як мотається по Веселоярську! Ти думаєш, він ото п'є та спить і більше нічого? Кики-брики! Винюхує все, як нишпірка, і все у свій блокнотяру та вусами ворушить, як лазерами: «Вони в мене застрибають, як карасики на сковорідці! І щодня катає по десятку конвертів, а тоді до мене: «Вези в район!» Щоб, значить, не на нашій пошті пускати листи, а там. Тричі аж у область його возив. Обписує наш Веселоярськ з ніг до голови!

— Ну, ну, — весь напружуючись, промовив тихо Гриша, — такі речі без доказів... Знаєш сам, чим це кінчається...

— Кики-брики, докази! Та я бензину на нього спалив цілу цистерну — чим тобі не докази! Коли ж хочеш, то можеш передсвідчитися. Бачив: у райцентрі будують японську бензозаправку? Бензинові ємкості вгорі, а в машини тече по шлангах униз. Ну, їдемо там з Пшопем, він і в'ївся: «А це що?» Я кажу: «Для заправки».— «Для якої?» Мене й штовхнуло під бік. Кажу: «Ясно для якої: для заправки трудящих. Внизу отам столики поставлять, до кожного столика згори від цистерн по два шланги— горілкопровід і пивопровід. І крантики. Сідають дядьки, відкручують крантики і п'ють од пуза. Бригадним методом». І цей алкоголік у демагогію: «А боротьба з алкоголізмом?» — «Боротьба боротьбою,— кажу,— а передовиків же треба якось заохочувати». Ну, тут він аж зашкварчав од злості: «Я цього так не оставлю! Вони в мене застрибають на сковорідці! Я їм покажу!»

Гриша слухав і весь холонув. Чом же на всіх них найшло таке засліплення? Хіба не бачили одразу, який нікчемний чоловік звалився на Веселоярськ, хіба не чули його погроз, не бачили блокнота, не звернули уваги на примовку про «карасиків?»

Та водночас він і не знав: вірити чи не вірити Рекорді? Чи не занадто все просто і легко відкрилося? Де докази? Хто підтвердить?

— Значить, так,— сказав він Рекорді,— довідку для магазину ми можемо дати не тобі, бо ти ж таки тупеядець, а твоєму батькові, чесному трудівникові. Так і передай Івану Івановичу. А ти подумай про трудовлаштування, бо досі ми на твої вибрики дивилися крізь пальці, але пальців уже не вистачає. Пойняв?

— Та кики-брики!

— Ви чули, що він сказав? — спитав Гриша Ганну Панасівну, коли за Рекордею зачинилися двері.

— Чула.

— І що б ви порадили?

— Треба розповісти Свиридонові Карповичу. Та й Зіньці Федорівні, і директорові школи, і Грицьку Грицьковичу як секретареві парторганізації. Це ж така гапьба і така напасть для Веселоярська.

Гриша запросив дядька Зновобрать, розповів йому все, що вони чули з Ганною Панасівною від Рекорді.

— Що тепер робити?

— Не стрибати поперед батька в пекло, — розважливо промо-

вив Зновобрать, — кажеться-говориться, з бухти-барахти ні на кого не можна...

— Та я теж так думаю. А що, коли подзвонити Крикливцю? Чи не було в них ще перевірки по цій японській бензозаправці?

— І дзвонити не треба, бо він сам оце сміявся. Каже, прискочили і туди: де тут горілкопроводи для горілкохлистів?

— Виходить, так воно і є?

— Виходить чи не виходить, а ти, кажеться-говориться, збирай на завтра шановних людей та й подумаєм.

ДИНОЗАВРІЯ-1

Сходилися вже після роботи, розсідалися, курили, гомоніли, посміювалися. Поки людство вміє сміятися, воно не загине.

Ясна річ, набагато приємніше було колись ще карпоярівцям сходитися для обговорення макету нового села, яке тепер розцвіло й запишалося на весь світ Веселоярськом, але громадські справи — приємні чи не дуже приємні — тому й називаються громадськими, щоб їх вирішували колективно, тобто гуртом.

Тому сходилися дружно, охоче і відповідально.

Діди пристрибали найпершими, як легкоатлети-рекордсмени. Поки там учені ще тільки обіцяють, піби в двохтисячному році сімдесятилітні вигопкуватимуть, як двадцятилітні, а столітні — як тридцятилітні, у Веселоярську вже давно настав цей золотий вік, що могли б з усією відповідальністю засвідчити і дід Левенець, і дід Утюжок, і старий Самусь, та й сам Зновобрать, якого, щоправда, звали ще дядьком, але це слід було пояснити хіба що інерцією людського мисленпя, бо ж за віком він давно вже належав до дідівської категорії.

Дід Утюжок давно вже не мав таких слухачів, як оце тут, тому мерщій взявся розповідати про свої воєнні подвиги.

— Ви ж ото всі знасте, як я хвапистського хвельдмаршала втопив і як мені за те подяка була від самого товариша Сталіна, — поцмокував він і перед своїми однолітками і перед підростаючим поколінням, яке очолювала секретар комсомольської організації завідуюча бібліотекою Тоня. — Ну, втопив то й утопив, а окупація ще ж, знацця, не кончилася! І треба держати вухо гостро! Сидю якось уночі, а воно двері — рип! — і входять, знацця, хлопці! Двоє, а мо, троє, а мо, й більше. І кажуть: це ви, знать, діду, втопили і не дали вирнути? А хто б же, кажу, ще таке зробив? Коли так, то вам од нас заданіє. Яке заданіс, не кажуть, а я й не допитуюсь, бо вже ж бачу: наші хлопці, партизани. Даємо вам, кажуть, діду, пулімйот страшної сили, а до нього ворону кобилу страшної скорості, а коли скресне крига, то ще й човна, про який страшно й подумати. А все це для того, щоб пробитися в район і визволити відтіля перераненого геройського партизана копитана Іванова Івана Івановича.

Добре, кажу хлопцям, ідіть і будьте спокійні. І, значить, пулімйот сховав у солому, човна прикидав очеретом, а кобилу запріг

у санки і гайда в район! Вже з села вискакував і був би долетів і визволив копитана Іванова, бо кобила біжить — у сніг не провалюється, наче на крилах, наче воно й не кобила, а вертоліт. Аж тут хтось чи то з Щусів, чи з Самусів, чи бенеря його зна хто, з-за тину мене чимось гострим у коліно — штрик! Я — в замет, кобила хвоста набік — і навтьок, а мене в больницю, як пораненого, і гостана довкруж так і спчить!

— А ото в сорок шостому ти приходив у сільраду і скаржився, що тебе Щусів Полкан за литку вкусив? — перервав цю гармонійну розповідь дядько Зновобрать.

— То для маскіровки, — не розгубився дід Утюжок. — Бо війна ж кончилась, а в мене шрам. Думаю: побачать, стануть приставати, допитуватись, щоб я своє геройство розкрив. А я чоловік простий. Нащо воно мені все? Тепер же по проістеченію времені можу й розкрить. Строк давності пройшов? Це вам і районний прокурор скаже, що пройшов. Копитана Іванова я тоді не спас через своє ранєніє. Забрав його проклятий фашист, і тепер доблесний копитан у раю. А я поки вибрався з больниці, то вже й кінець війні. Не було б кінця, я б їм показав! Пулімйот який той у мене був? У танк вжариш — самі бризки зостаються. По рельсу різонеш — сироватка! А човен який! По Дніпру від Києва до Херсона якби промчав, усі мости як лизнем злизало б! І піхто б мене не побачив, не почув! А вже що ота кобила! Хваляться ото тепер: ракети, ракети! Куди тим ракетам до партизанської кобили!

— Де ж вона? — спитав хтось з молодих та недосвідчених.

— А я подарував її. Для нашого маршала. Як проходили через село наші часті, покликав я ад'ютанта, кажу йому: так і так. Бери і веди через усі дороги, переправи і фронти і кажи: кобила для маршала! І все розступатиметься перед тобою, як сон перед травою!

— Може, це й на параді Перемоги та кобила була? — знов спитав хтось з молодих.

— Могла й буть! Телевізора в мене тоді що не було, не бачив я, чи вона то вигарцьовувала, та думаю, що таки вона! Жалко, не вспів я до кобили ще воза дочепити. Тут ото бігають молоді слідопити, все інтересуються, розкажи їм та покажи. А я їм і кажу: а чи чули ви, що біля нашого села Мазепин яр є? Не чули й не знають. Бо в тому яру лисиці тічки водять, то туди ніхто й ногою. Ну, а що мені лисиці після мого геройського прошлого? Я туди, хаміль-хаміль, а в кущах, весь уже мохом обріс — дерев'яний віз Мазепин! Все дерев'яне, ніякої тобі залізяки, а спробував я його в місця зрушити — стоїть як укопаний! Я тут тривогу, приїхали товариші з області — не можуть зрушити з місця! Б'ємо телеграму в столицю, приїздять звідти, беруть техніку, сюди-туди, — і що ж ви думаєте? Віз Мазепин увесь дерев'яний, а втулки в колесах — з щирого золота! І розвора золота, і дишель теж золотий! Три тонни золота — чули таке?

Дід Утюжок брехав би й далі, але тут з'явився Петро Безтурботний, весь у засохлому кушпірі й водоростях, посунувся до теплої грубки, яку для такої відповідальної нагоди щедро натопив дядько Обеліск,— і всі одразу зацікавилися ним, бо ще не забули про козоспопею, а тепер Петро, надто для веселоярівської молоді, став мовби втіленням атлантидності.

Тут доведеться зробити відступ, щоб пояснити, що таке атлантидність для Веселоярська.

У всьому світі вчені здіймають галас, ніби, почнаючи з шістдесятих років нашого століття, на земній кулі настає похолодання. Не знати, де воно там настає, а у Веселоярську ось уже років з дванадцять пече, як на сковорідці. Все сохне й пересихає, тріскається й розсипається порохом, а в Дніпрі воду мовби випиває якийсь велетенський віл. Але що там віл? Тупа, примітивна тварина, якою ні пишатися, ні величатися перед історією і нащадками. Воду ж випиває індустрія. Так що — на здоров'ячко! Але від того щорічного випивання у довколишньому середовищі відбувалися дивні, не передбачені нашими багатомудрими вченими інститутами зміни, які можна б назвати — гм, гм! — теж непередбачуваними. В печальній типі щезали води, розлісскані по безмежжях колишніх придніпровських плавнів, на віковічних людських поселеннях, в садах і діброва, і знов з'являлися на світ божий колишні села, ніби воскреслі українські атлантиди, давні шляхи, стежки, незмиті горби, незамулені байраки.

Петро Безтурботний уже третє літо на колишньому колгоспному дворі штрикав пужалном у затвердлий мул, спльовував розізлено: «Шворінь десь тут загубив, не встів тоді вихватить, а тепер риюсь, а воно, щитай, як чорти його злизали!» — «Та він уже зіржавів у воді!» — казали йому дядьки. «Таке й скажеш! Мені його Артемон Власенко викував, у кіпських сциклинах загартував, щитай, па тицу літ хватить! Сизий шворінь, як гайдукові баклажани, тепер, щитай, такого ніде й не найдеш!»

Сьогодні, почувши, ніби мають щось шукати, Петро вирішив, що йдеться про його шворінь, тому надягнув свій одяг, у якому поринав за шворнем, і з'явився до сільради чи не найпершим.

Хоч Гриша пікому не скаржився па те лихо, яке звалилося на нього, але по Веселоярську вже поповзли чутки про паршиву вівцю, яка завелася в селі, і тепер усі тихо перемовлялися, але перемовляння ті були, сказати б, попередньо-неофіційні, або, як кажуть дипломати, прелімінарні, тому автор, який встиг-таки прибути на цю раду вчасно, не міг до них дослухатися, а терпляче ждав розмови відкритої.

Мовчав і дід Левенець, видати, приголомшений тим, що дісться з його опуком. Сам він мало не від початків колгоспу був членом ревізійної комісії, знав, що таке народний контроль, вірив у його потрібність і, коли хочете, високу святість, але щоб отак паплюжити благородну справу, як це робить якийсь анонім-псевдонім, цього дід Левенець не міг ні збагнути, ні простити! А може, він

уже так постарів, що неспроможен вловлювати ні змін корисних, ні з'явиськ шкідливих! Хіба не постарів он і дід Утюжок, і Зновобрать, і Самусь (а старий Щусь то й зовсім помер же!), всі постаріли, світ сільський постарів, будівлі нові, техніка нова, звичаї нові, дух новий, а люди старі. От якась нечисть і знаходить шпарку. Так вода, знаходячи щілину в камені, заливає її, а тоді замерзає в ній і розколює хоч і найміцніший камінь.

Зінька Федорівна вирізнялася серед усіх присутніх своїми габаритами. Автор мимоволі милувався нею і думав: який у неї може бути чоловік? Такій жінці треба виходити заміж хіба що за енергонасиченого трактора або за бульдозера. За її тілесною непорушністю вгадувалося таке душевне жадання динамізму, руху, перетворень, що, мабуть, слово «механізатор» лунало для неї так само, як колись для віруючих Георгій-Побідоносець і Микола-чудотворець.

І, мабуть, шкодувала вона, що відпустила Гришу Левенця з механізаторів, бо не пощастило йому на високому посту, не поталанило. А може, він взагалі не придатний займати адміністративні посади, бо не вміє розрізняти серйозне і смішне?

Молодь сміялася в кутку, дід Утюжок почав був ще якусь смішну побреханьку, і тоді дядько Зновобрать, переконавшись, що зібралися всі шановні веселоярівці, відкашлявся і за правом голови сільського комітету народного контролю першим узяв слово.

— Тут, кажеться-говориться, — сказав він, — не до сміху! Тут хоч ти махни рукою і плюнь.

— Заажмурся і втікай! — гукнув хтось.

— Е, ні, здається-бачиться, зажмурюватися не будемо і втікати тоже!

Дядько Зновобрать розповів про діяльність народних контролерів Веселоярська, нагадав про ленінські заповіти щодо робітничо-селянської інспекції, змалював значення контролю в удосконаленні суспільства розвиненого соціалізму.

— Але ж, товариші,— перейшов до найболючішого Зновобрать. — З'явився тут у нас якийсь суб'єкт, або субчик, який топче саму ідею народного контролю в суті. Чи можемо ж ми допустити, щоб до такого благородного діла примазувався якийсь кляузник, ябедник, донощик, пасквілянт, анонім-псевдонім, якесь шпугутькало?

— Цікаво, чи були в історії українського народу пасквілянти? — вголос подумав директор школи.

— А чим ми гірші за інших? — знизала пишними плечима Зінька Федорівна. — У нас все було.

— Було то було, а тепер ставиться питання так, щоб зосталося тільки прогресивне і корисне!— заявив Зновобрать.

Він розповів про всі заяви Шпугутькала і про перевірки тих наклепницьких заяв, дійшов і до найостаннішої перевірки.

— А це вже дописалося й до нашого колеса для лелек, здається-бачиться. В Карповім Яру в нас було стільки лелек, що ми всю

Голландію могли за пояс заткнути, а з нового села чогось змандрували. Мабуть, шифер їм не до вподоби. Механізатори й поставили біля чайної на бетонпім стовпі старе колесо з «Бєларусі», щоб загніздилися на ньому лелечки. Лелек ще нема, а Шпигутькало вже туди вскочив і обписав і стовп, і колесо, і нас усіх!

— Впіймать його й посадити на колесі замість лелеки! — гукнув хтось.

— Воно згори ще більше нас обпаскудить, — відповіли йому.

— І ти ж диви, колись казали: не все брешн, що знаєш. А це вже бреше й про те, чого не знає.

— Про те, чого немає!

— І де воно в нас могло взятися?

— Чи само породилося, чи хтось вистругав?

— Це, щитай, як ото гусінь, — сплюнув Петро Безтурботний.

— Мабуть, відьма, — заявив дід Утюжок. — У нас в Карповім Яру ще до революції завелася була відьма, ох і відьма ж була! Корів доїла до крові, то ще не біда. А то, було, жабенят як напустить на село! Літають як оглашенні цілий день. Або пуголовків нашле. Лізуть тобі в рот, у ніздрі, межи очі.

— А я вважаю, що писати може тільки піп, — заявила Тоня-бібліотекарка.

— Чому піп? — здивувався Гриша.

— А хто до революції писав доноси? Тільки попи. Про це вся класична література говорить. І Чехов, і Коцюбинський...

— У нас піп, кажеться-говориться, не писатиме, — пояснив дядько Зновобрать, — він же відділений від держави.

— Відділені тільки й пишуть! — гукнув комбайпер Педан.

— Та ще, здається-бачиться, — стояв на своєму Зновобрать, — отець Лаврентій при здоров'ї, а здоровий чоловік не писатиме. Пише якесь хирляве, обижене богом і людьми, каліка або недоріка, у кого ущербок у душі й у замислах.

— Каліка на голову! — знову гукнув Педан, а дядько Обеліск припечатав:

— Знайти, знищить як клас і ніяких йому обелісків!

— Для цього є закон, — нагадала спокійно Зінька Федорівна.

— Ага, закон! — спалахнула Тоня. — Закон діє тоді, коли вас образять дією, штовхнуть, дадуть ляпаса, наступлять на ногу, вкрадуть шапку. А анонімшик обливає словесним брудом на папері, доки його не виявлять як наклепника.

— Є статті,— пояснив Зновобрать,— є статті, в яких усе визначене. А тільки до кого ти їх застосуєш? Анонім — це, кажеться-говориться, як фашистський снайпер на фронті: ти його не знаєш і не бачиш, а воно тебе крізь оптичний приціл — як на долоні.

— Не снайпер, а паршивий пес: гризе своїх братів і втішається! — вперше подав голос дід Левенець.— Коли казати примірно, то от мій предок полтавський полковник Левенець судив колись за Литовським статутом, який визнавало козацтво. Сьогодні про нього ніхто й не знає, а от я можу нагадать. В Литовському статуті,

в розділі четвертому, артикулі сто п'ятому, про ябедників сказано так: «Забігаючи тому, аби люди злі від паклепу на людей невинних повстягнені були, уставуємо, єстліби хто, забувши страх божий і сором людський, вигадані наклепницькі речі доніс і те на пього явними доказами і слушними знаками доведено, тоді такому ніздря розрізана бути має і вже такий аби ніколи до жодної посади і жодного діла припущений не був».

— Розірвати ніздрю пасквілянту — це здорово! — вигукнув Педан.

— Еге,— засміявся хтось,— він з тою ніздрею інвалідність собі оформить і ще й пенсію загрібатиме!

— Якби судили показовими судами, ніяких апонімників би не було,— заявив Грицько Грицькович.— А то «прирівнюють до громадян», от і доприрівнювалися. Помилка товариша Левенця, що він вчасно не повідомив ні парторганізацію, ні громадськість.

— Я сподівався, що той Шпугутькало сам зрозуміє,— зпіяковіло промовив Гриша.

— Ось у чім твоя помилка, здається-бачиться,— пояснив Зповобрать.— Ти хлопець робочий, а воно ледащо. Ледащо ж завжди таке: що більше йому потураєш, то більше воно нахабніє. А тепер, Гришо, розкажи товаришам про своє припущення нащот цього Шпугутькала.

Гриша сказав, що заява його буде неофіційна, нічим ще не підтверджена, крім слів Рекорді, сказав також, що деякий час мав підозру на самого Рекордю, бо ж тунеядець, паразитує, як гусінь, чоловік нікчемний і пустий, хоча й добродушний, а не обізлений. А тут діс істота вже й не обізлена, а мовби ошаліла, обпльовує зміїною слиною все довкола наосліп, без будь-якої мети і думки. Хто б це міг бути? І от випливає прізвище нового вчителя фізкультури Пшоня, вже є деякі підтвердження, але потрібна цілковита впевненість, тому й хотілося порадитися з товаришами.

— Можу сказати, що для нашої школи цей Пшонь — справжнє стихійне лихо,— заявив директор школи.— Може, чума.

— Це той, що з свинею? — спитав хтось.

— З свинею і само свиня свинею, виходить?

— Це отой, що в Несвіжого? — подав голос дід Утюжок.— Ох і в'їдливе ж стерво! Мені врачі од задишки приписали в якусь хлейту дуть. А синок Несвіжого на сопілці, як пообідає, любить вигравати. Я й пішов, думаю, попрошуся в сопілку подуть. А це стерво вусате як присікалося, як присікалося: коли хлейта прописана, то хлейту треба, а не сопілку! Так наче то його діло! Я кажу, чи я бачив ту хлейту? Може, вона така, як сюрчок у Білоцерківця? Так і сюрчок же до войни був роговий, а тепер залізний. А рогові були сюрчки, ох і сюрчки! І гребінці були рогові, а тепер самі люмінієві. Куди воно все поділося?

— Для космосу, діду! — зареготав Педан.

— А ти не регочи,— образився Утюжок,— а подумай, як ото помогти нашому голові і всім нам. Я раз один побачив оте вусате

і вже пойняв, як воно висвинячується. Тепер, виходить, треба його вивести на чисту воду. А тоді вже відрубати хвоста по саму ріпицю.

— Ти, діду, давай по суті, кажеться-говориться,— перебив його Зновобрать.

— Сам ти дід-дідуга! — образився Утюжок.— А я на цього махамета знаю спосіб!

— Який же? — поцікавилася Тоня.

— Розкажу йому таке, що він зразу й одпише свого доноса!

— Що ж ви йому розкажете?

— А про полоза! Раз воно, як каже Гриша, гадюче плем'я, то на полоза й клюне!

— Ви вже йому тоді ліпше про динозавра! — усміхнувся Грицько Грицькович.

— А що то за динозаврій? Щось я не чув.

— Були такі тварюки мільйони років тому. Жили у воді. Подохли всі, бо похолодало, чи що. А тут, мовляв, на фермі в Дашуньки вивели й вигодували, тепер понищать усе тваринництво!

— Може, про мамонта? — подала голос Дашунька. — У мамонта один зуб важив півпуда. Дерева перемелював. Ніяких комбікормових заводів не треба. Мамонти подохли, бо стало жарко.

— Динозаврій мені підходящий, — сказав Утюжок, — раз у воді жив, це якраз для мене. Я й цього Шпиняйла у воду штовхну, як хвашистського хвельдмаршала.

— Та не Шпиняйла, а Пшоня, — поправив Зновобрать.

— Мені воно однаково. Припоручите — виведу на чисту воду.

— Доручати ніхто такого не може, — заявив Зновобрать, — це справа нашої честі — викрити наклепника і очистити обстановку в нашому передовому селі.

— І зберегти довколишнє середовище! — вигукнула Тоня.

ТРОХИ МІФИКОЛОГІЇ, ЯКУ МОЖНА НЕ ЧИТАТИ, ЯК І НАШЕ ПЕРЕДСЛОВО

У тривожно-напружену розмову веселоярівського активу автор не міг втручатися з багатьох причин. Перша з них суто літературна: автор завжди повинен дати можливість своїм героям вибалакатися, сам же при цьому — нічичирк!

Друга причина — розгубленість і навіть паніка. Автор слухав і не міг повірити, щоб у Веселоярську завелося таке породження єхидни, такий виплодок понурих епох первісного безладу, плутанини й хаосу.

Третя причина, сказати б, престижна: авторові кортіло вже тут, не рушаючи з місця, всебічно й грунтовно обдумати проблему й генезу, тобто походження, такого ганебного явища, як наклепництво і доносительство, підійти до цієї проблеми з позицій монумен-

тального історизму (користуючись термінологією деяких літературних критиків), продемонструвати її розуміння на рівні світових стандартів, одним словом, щось отаке.

А тим часом автор вимушений був, замість своїх глибоких розмірковувань, пильно вслухатися в те, що говорять веселоярівці про невідомого злісного наклепника, наставляти вухо то на одного, то на другого, подумки метатися між ними, як ото бігає заєць між копами. Порівняння, треба визнати, досить застаріле. Що таке заєць? Незабаром він лишиться тільки на малюнках у дитячих книжечках та в серії мультфільмів «Ну, заяц, погоди!». На Україні налічується мільйон зайців, а на них — півмільйона мисливців. Коли врахувати, що тепер у кожного мисливця неодмінно двостволка, то виходить, що на кожного зайця дивиться смерть. Скільки ж їм ще жити на нашій прекрасній землі?

А хто сьогодні знає, що таке копи, полукіпки, снопи, коли в нас суцільне торжество прямого комбайнування або косіння на звал і молотіння тими ж таки комбайнами?

Отже, ні зайців, ні кіп, старе відмирає, нове народжується, а тим часом автор цієї відчайдушної розповіді бігає, як заєць між копами, дошукуючись сенсу в безглузді, намагаючись пояснити непоясниме, пробуючи знайти корені незакоріненого, але всюдисущого, мов вірус.

Ми починали з раю і з перших його поселенців, цим доведеться й кінчати. Є відомості (щоправда, неперевірені і непевні, але таки є!), ніби найпалкішою мрією Адама було зовсім не проникнення в таємницю всього сущого, не пізнання всіх причин і наслідків, не розщеплення атомного ядра, не відкриття формули ДНК (дезоксирибонуклеїнової кислоти), а примітивне бажання придбати лісопилку. Так, як ото сьогодні нам хочеться придбати імпортний меблевий гарнітур, кольоровий телевізор з японською трубкою, адідасівські кросівки або французькі парфуми з електромонтерською назвою «Клема». Спитаєте: чому Адам уперся мрією саме в лісопилку? Чому не міг мріяти, скажімо, про лазер, або про штучний розум, або про таке дерево, що тільки поглянув на його плоди — і вже наївся од пуза? Пояснити це можна деякою обмеженістю нашого найпершого предка, а ще природними умовами, в яких він виростав і приречений був жити. Річ у тім, що в раю все росло як скажене. Дерева, кущі, чагарі, хащі, листяне, хвойне, безлисте, щойно Адам з Євою на ніч знайдуть собі вільну галявинку, щоб спокійно поспати, на ранок все заросло, як у вусі в старого бога, все пищить і лізе до сонця і, як кажуть сучасні поети, буя! Про що тут може думати чоловік? Він хоче визволити передовсім свою кохану Єву, а вже тоді й самого себе від чіпких і липучих обіймів цього буяння, але знарядь для цього немає, бо в раю пилки як такої не було взагалі, бог або ж забув, або не зумів, а може, навмисне не захотів її создати так само, як комп'ютера, джинсів і дефіциту,— то що ж, питається, мав робити наш легендарний предок?

Зрозпачений, вхопивши голову в руки, сів він у тих первісних джунглях і став мріяти і вимріяв примітивну й прозаїчну лісопилку. Кому про це міг сказати? Богові? Але боги ніколи не переймалися дрібницями. Для богів тільки масштаб, розмах, велич і віки. Тебе годують амброзією, ти запиваєш її нектаром, а тобі ще хочеться якогось сухаря? Нікчемний, ти зганьблюєш саму ідею раю! Ну, і так далі. Адам усе це прекрасно знав, тому не став писати заяви богові, а розповів про свою мрію Єві між двома черговими поцілунками. А Єва що? Не могла ж вона втратити чоловіка там, де іншого не знайдеш, бо його просто не існує. А чим можна втримати біля себе чоловіка? Тільки обіцянками. І Єва пообіцяла Адамові лісопилку. Вчинила легковажно, як усе жіноцтво, але інакше не могла. Треба любому Адамчику — дістане. Як і де? Хіба в цьому суть?

Бог усе це проспав, нічого не чув і не знав. Зате почув усе дух райського лісу, сполошився і стривожився, уявивши, що тут почнеться, щойно Єва роздобуде для Адама лісопилку, і негайно вирішив вжити заходів. З тих чіпких ліан, що обвивали дерева, дух лісу створив змія-спокусника, проінструктував того, як підсунути яблуко з улюбленої богової яблуні Єві, а тоді й Адамові, все відбулося точно за інструкціями, після чого тільки залишилося просигналізувати богові й очікувати наслідків.

То був перший донос, перша обмова, Адама і Єву вигнано ганебно з раю на землю, але бог не вдовольнився самим вигнанням, а напустив на них ще всілякої нечисті, яка мала нещадно переслідувати їх повсюди.

Тому коли на грецькій горі Олімп поселилися боги, сказати б, місцевого значення і стали думати, чим би його дошкулити людям, то з чималим подивом вони помітили, що на землі вже є ерінії, або фурії, які огидною ватагою носилися за тим або за тим чоловіком, доки доводили його до смерті. Собачі голови, замість шерсті — змії, кажанячі крила, виск і вереск такий, що хоч крізь землю провалюйся — фурій боялися навіть олімпійські боги, а що ж казати про людей? Щоб довести невинність, треба було відкусити собі палець на руці, але фуріям і цього було мало, вони переслідували свою жертву далі. Нещасного Ореста, що став згодом героєм усіх давньогрецьких трагедій, вони загнали аж у Крим, де він якось ублагав їх, принісши в жертву тисячу чорних овець.

Та хоч які злі були фурії, верховному грецькому богові Зевсу конче хотілося сотворити і якесь власне паскудство, щоб не мали люди спокійного життя на землі. Він не довго й думав і создав цілу сімейку — двох сестричок і братика. Сестрички звалися Єхидна і Горгона, братик — Ладон. Єхидна до пояса була гарна жінка, а нижче — страшна зміюка. Харчувалася людським м'ясом, народила від якогось безвідповідального типа Химеру, Гідру і Цербера. Від Химери, як ми тепер знаємо, пішов український химерний роман, Гідра стала гідрою імперіалізму, а Цербер спуститься в позасвіття, де стереже пекло.

Братик Єхидни Ладон був отим райським змієм, що накатав першого доноса на перших людей, а тепер Зевс спустив його на землю, щоб він помагав своїм сестричкам.

Горгона, прозвана Медузою, що означало «спритна», мала змії замість волосся, величезні зуби, висолоплений язик, а лице таке страхопудливе, що кожен, хто дивився на нього, кам'янів з жаху. Все оте камінюччя, що валяється сьогодні на землі, то люди, понищені Горгоною. Так би вона, мабуть, покінчила з людським родом взагалі, коли б на Олімпі не виникла опозиція: Зевсова донька, богиня мудрості Афіна, знайшла на землі мужнього хлопця на ймення Персей, дала йому діамантовий серп, крилаті сандалі, магічну торбу, відполірований щит і доручила знайти Горгону і відрубати їй голову. Персей знайшов Горгону на заході, в країні гіперборейців (здається, аж у Англії), де потвора спала серед змокрілих від дощу людей і звірів, перетворених нею на каміння. Щоб самому не скам'яніти, Персей не дивився на Горгону, а тільки на її відбиття в щиті. Афіна спрямовувала йому руку, і він відтяв огидну голову. Неждано з тіла Горгони вискочив крилатий кінь Пегас, якого вона сплодила з богом морів Посейдоном, і помчав просто в Грецію до гори Геліком. На тій горі, як це тепер знає й мала дитина, жили тоді покровительки мистецтв і наук, прекрасні музи, і страшенно страждали від спраги. І ось треба ж було так статися, що породження такої гидомирної звірюки, як Горгона,— кінь Пегас, добігши до Гелікону, вдарив там у землю копитом, і на тім місці заструменіло чистою, як сльоза, водою — натхнення вічне джерело Гіпокрен. Пегас, виходить, сотворив і подарував Гіпокрена музам, за що вони проголосили його своїм улюбленцем, а слідом за ними зробили це й усі поети, в тім числі й українські. Ось як воно все може повернутися!

Але на цьому не кінчається наш міфик про Пегаса. Бо ж його рідна тітонька Єхидна пустила на світ його двоюрідну сестричку Химеру, про яку сам Гомер сказав так: «Лев головою, задом дракон і коза серединою» («Іліада», 6, 181). До того ж вона мала досить наскудну звичку дихати на все живе вогнем, спопеляючи його дотла.

Знову довелося втручатися богині мудрості Афіні, яка знайшла прекрасного мужнього юнака Белерофонта, посадовила його на Пегаса (так-так, на поетичного коня Пегаса!), дала в руки лук і колчан зі стрілами, наконечники в яких були зроблені з олова, і послала проти Химери. Белерофонт прискочив до потвори, пустив їй у вогнедишну пащу стрілу з оловом, олово від вогню розтопилося, полилося Химері в тельбухи і спалило її на смерть. На радощах Белерофонт спрямував Пегаса на Олімп, забувши, що туди без перепустки на безсмертя ніхто не має права й носа ткнути. Зевс, побачивши таке нечуване нахабство, всміхнувся собі в бороду й пустив з Олімпу гедзя. Гедзь полетів до Пегаса, укусив його під хвостом, кінь хвицнув задніми ногами, скинув Белерофонта на землю, а сам гайнув на Олімп. Белерофонт нас не цікавить.

Упавши, він покалічився і незабаром вмер. А Пегаса Зевс залишив на Олімпі, але вже не для того, щоб він надихав поетів, а для транспортування на землю всіх тих блискавиць, якими верховний бог карав людей чи то за їхні провини, чи й зовсім безвинних, одним словом, Пегас із якогось часу став знаряддям несправедливості.

Може, саме через це люди майже завжди ставилися коли й не з підозрою, то принаймні з деякою пересторогою до поетів, а на коней теж затаїли злобу, що й призвело мало не до цілковитої заміни їх автомобілями, тракторами та іншими незграбними механізмами.

Нетерплячі читачі можуть спитати автора: а до чого тут усі ці сфінкси, химери, гідри і пегаси, коли йдеться про анонімників і наклепників? І чи не ліпше було б простежити історію цього питання, почавши від законів індійського царя Ашоки, повелінь єгипетських фараонів, римського права, салійської правди, капітуляріїв Карла Великого, «Руської правди» Ярослава Мудрого, Судебника Івана Грозного, «Уложения о наказаниях» руських царів, кодексу Наполеона — і аж до сучасних кодексів і законів?

І взагалі — хто ж той злісний анонімник, що заважає чесним трудівникам Веселоярська будувати нове життя?

У автора єдине виправдання: його міфикологію можна не читати. Він про це вчасно попереджував. Не написати ж він не міг, бо замучили б його критики.

ДИНОЗАВРІЯ-2

Для виконання свого доручення дід Утюжок мобілізував Петра Безтурботного з його кіньми. Пішки на таке діло йти негоже, бо несолідно, техніка теж не годилася, бо від неї надто багато стуку і грюку, а природа любить тишу. Та й те сказати: коні тепер стали, може, ще більшою рідкістю, ніж рогові гребінці, тож гріх було знехтувати можливістю покататися на Петровому возі. На коней Безтурботного приїздили подивитися з усього району, червоні слідопити приходили цілими загонами, розпитували Петра про фронтові його подвиги, а найбільше про подвиги тих коней, з якими він пройшов усі фронти: як, та що, та куди й звідкіля? А тоді вже й про сучасне: які його плани на майбутнє і чи скоро господарники повернуться обличчям до коня? На що Петро з властивим йому лаконізмом відповідав: «А які, щитай, плани? Ще трохи поїздю, а тоді продамо цих коняк на мило — ото тобі, щитай, і козак коня напував...»

Дід Утюжок перепинив Петрових коней, коли вони впорожні вертались від ферм, везучи самого тільки свого повелителя, що, як завжди, солодко спав, підклавши собі під боки духмяного сінця. Безтурботний одразу прокинувся і спробував заявити протест, але був належно присоромлений.

— Хіба не знаєш, па який пост мене висунули? — гукнув дід Утюжок, всідаючись на воза.— Поганяй прямо до Несвіжого!

Безтурботний позіхнув, цьвохнув своїх копячок, позіхнув ще раз, але поцікавитися, який же тепер пост у діда Утюжка, якось забув.

— Та ти чого ж мовчиш? — гукнув Утюжок.

— А хіба треба балакати? Коні тягнуть, віз, щитай, котиться.

Утюжок тільки сплюнув на таку байдужість.

У Несвіжого саме обідали. Нічого в цьому й не було б дивного, коли б не те, як обідали! Всі у Веселоярську знали скупість Івана Івановича, ще й досі пам'ятали, як його батько їв колись гниличкн, щоб не пропадали, а тут на столі понаставляно мисок, полумисків, тарілок, а в них холодець, ковбаси, кров'янка, кишки, млинці, вареники, пиріжки, юшка з коропів, і то ж ще не все, бо Самусиха, підтикавши тугенько спідницю, знай металася між столом і піччю, носила печене й варене, смажене й копчене. Івана Івановича вдома не було, трудився на благо рідного колгоспу, а за столом старалися два молотники — Рекордя Іванович і гостровусий Пшонь, який запихався кров'янкою, навіть не скинувши своєї панамки.

— Хліб та сіль,— чемно промовив Утюжок.

— Стриб та сів! — зареготав Рекордя. — Гоп, діду, до столу! Он у нас яке обідання! Пиріжки як бики, щоб розвивалося тваринництво, горох як торох, щоб вівці котилися і курчата лупилися, риба як вода...

— Сів би, та ніколи,— вдаючи заклопотаність і мовби шукаючи поглядом Івана Івановича, сказав дід Утюжок.— Папаші, значить, немає?

— На роботі! Та пащо він вам, кики-брики?

— Тут таке діло. Їду я на динозаврія поглянути та хотів просити...

— На кого, па кого? — вмить витер вуса Пшонь.

— Та на динозаврія ж.

— На якого динозавра?

— А ви не чули? На пашого ж.

— Сек-кундочку! — підхопився з-за столу Пшонь і побіг до другої кімнати. Повернувся з блокнотярою, наставив його на діда Утюжка, звелів суворо:

— Повторіть, що ви сказали! Запишемо для карасиків.

Але що дідові Утюжкові всі блокноти світу, коли за ним стоять цілі покоління степовиків, які могли перехитрити самого чорта!

— Чоловіче,— спокійно відіпхнув Пшоневого блокнота Утюжок,— тут балачок розводити ніколи, мені ще треба наглянути на динозаврія, поки не стемніло.

— Вам?

— Мені ж.

— І оце зараз?

— Оце ж.

— Тоді я з вами. Транспорт у вас є чи візьмемо машину? — При цих словах Рекордя замурчав невдоволено.

— Коники он ждуть, а внизу біля води в мене діжурний човен прикріпьоний.

Пшонь хляпнув себе по панамці, засунув блокнот за пояс, перехилив з кухля якогось питва (узвар чи горілка, не розбереш) і майже виштовхав діда Утюжка межи плечі.

— Поїхали! —гукнув він Безтурботному, першим вигідно всідаючись на сіно.

— Не кричи, бо коні, щитай, не люблять, як на них кричать,— позіхнув Петро.

— Де ти цих пегасів доп'яв тільки? — не вспокоювався Пшонь.

— І ти б фугасом став, як вівса не дають, а самий горох. Як нажуються гороху, то, щитай, так і жди, що порозносить їм здухвини.

— Ще овес витрачати на ці скелети! — зневажливо кинув Пшонь.— Тепер одна ракета заміняє двадцять п'ять мільйонів коней! А тут така відсталість! Треба записати!

Він спробував щось черкати в своєму блокноті, але воза так трясло і підкидало, що Пшонь тільки вилаявся.

— Коліс путящих не можеш поставити на свого воза! — крикнув він Петрові.

— А як ти їх поставиш? Стельмахів у селі давно нема, коліс теж чортма, а ті, що палиці в колеса всовують, не перевелися. Ти спробуй зорати трактором город. Скільки обійдеться? Дванадцять рублів! А моїми кіньми — півтора рублі. От тобі й ракета, щитай!

— Ви його не роздражайте,— шепнув Утюжок Пшоневі,— він у нас малахольний, може й прибити.

Пшонь мерщій відсунувся в задок воза і до самого Дніпра мовчав, тільки крутив своїми вирлами навсібіч та надимав вуса.

Човник був невеличкий, ветхий, весельце тільки одне, Пшонь навіть обурився:

— Що це за безобразія! Не могли більшого човна?

— Більшого ніяк не можна,— пояснив Утюжок.

— Це ж чого?

— Динозаврій злякається. А тоді — спаси й помилуй! Та ви не сумлівайтеся. Я в войну цілого хвашистського хвельдмаршала тут катав — і нічого...

— Співробітничав, діду, з окупантами? — наїжачився Пшонь.

— Та як сказати? Було всього. Вода тоді тут не така стояла. Плавні, значить, озера в них, а то трава. А в траві — тої птиці! Гуси, лебеді, журавлі, дрохви, куріпки, перепілки! Дрохву, було, вб'єш — три горщики з-під кваші м'яса насолиш. А куріпок! Ідеш по траві, човг-човг ногами, а їх там — як груддя! Так і пурхають, так і випурхують! А вже що перепілок! Сидиш, було, над мискою з борщем, а вони просто тобі в борщ! Та ситі, як линки. Все ж літо в пшеницях нагулюють жиру для вирію...

— А де ж це все тепер? — насторожено спитав Пшонь.

— Та де ж? Динозаврій усе й поїв.

— Так, так, так,— заклацав язиком Пшонь, дістаючи свій блокнотяру.— Сек-кундочку, діду! Тепер не спіши, бо треба все записать!

— Воно можна й записать, а можна й так зоставить.

— Зоставлять ми не можемо. Де взявся цей динозавр?

— А хто ж його знає? Мать, розбудили взривами. Або від бомбйожок во врем'я войни, або тепер від камеполомні, як камінь рвуть. Кажуть, що воно в Дніпрі спало мільйонів там скільки літ, а це над ним грякнуло, воно й полізло на берег. Вилізе вночі, нажереться, як скотиняка, і знов залягає.

— Хтось його бачив?

— Та й ви побачите, коли охота.

— Я?

— А хто ж? Он погляньте в воду. Бачите? Ось уже човном напливаємо на слід. Видно ж?

Пшонь втупився туди, куди показував дід Утюжок, і навіть блокнота випустив з рук. Човен плив по мілкому, і крізь тиху прозору воду виразно видно було два глибочезні сліди від якоїсь велетенської потвори. Сліди йшли рівнобіжно, не було їм ні кінця, ні краю, вони ні глибшали, ні мілкішали, були однакові, ніби відміряні якоюсь надприродною силою, і від цієї вбивчої однаковості ставали ще страшніші. Ясна річ, Пшоневі й на гадку не могло спасти, що восени сорок третього року тут через плавні йшли на переправу наші танки, дорогу їм вимощували сапери лозою та шелюжинням, сталеві траки попереме́слювали ті лози, потрощили, прогреблися до тисячолітніх кореневищ плавневих трав і полишили тут такі сліди, що не могла їх згладити тепер піяка сила. В Карповому Яру вже згодом, згадуючи давні розповіді про страшних полозів, дядьки казали про ті танкові сліди:

— От же ж паче тобі полози тут вигулювалися!

Дід Утюжок згадав ті балачки і намірився вспіймати Пшоня на побрехеньку про полоза, а що йому підкинуто слово ще лункіше — «динозавр», то він мерщій і взяв його на озброєння. Не всі були переконані, що Пшонь так легко вспіймається на такий гачок, але дід Утюжок не мав сумніву. «Тут виходить воно як? — розмірковував він.— Чоловік цей такий злий, що й себе вкусить, а хто злий, той і дурний. Ну, а вже коли дурний, то й повірить у все на світі!»

Тепер він крадькома спостерігав за Пшонем і бачив, що той не тільки повірив, а й злякався. Але виду ще не подавав, намірився на Утюжка своїми вусами, вередливо спитав:

— А чого два сліди?

— Дві лапеги, значиця,— пояснив дід Утюжок.— Як кам'яні стовпи. Воно їх і не піднімає, а човгає.

— І на берег?

— Як голодне, так і преться! І жере все, що трапиться!

— Чому ж не поставлять сторожів?

— Штатів не дають. Та й як його встережеш і чим відлякаєш?

Берданка не бере. Міліціонер Воскобойник пробував з пістолста — кулі відскакують. Тут хіба той пулімйот, якого мені партизани давали, так я його нашим доблесним воїнам подарував.

— Так, так, так,— облизав посохлі губи Пшонь,— це треба записати. Злочинне попустительство. Вигодували динозавра, ховають його на дні, а він поїдає все довколишнє середовище. Природні багатства під загрозою, трудові маси сколихнулися від обурення, а керівництво...

— Ви б ото тут не писали,— обережно порадив дід Утюжок.

— Не писав? Тобто? Не поїняв!

— Ніхто ж не знає того динозаврія! Ану ж він побачить отой ваш блокнот та подумає, що то щось їстівне! Проковтне ж не самий блокнот, а й нас обох з човном!

— Ти, діду, не бузи! — відскочив перелякано Пшонь.— Завіз мене спеціально! Де цей динозавр?

— Та де ж? Отут уже недалеко, в Чорториях на дні заліг і спочиває. Я йому туди підкормку вожу.

— Підкормку? Яку підкормку?

— А яку ж? Коли овечку, коли бичка, коли пару гиндиків, а то й козу. Він усе приймає, аби лиш чорної масті.

— Чорної? Чому чорної?

— Норов такий тварюка має. А це мені сказали, що на свинофермі свиня чорна завелася, то привезу й свинюку.

— Не чорна, а ряба, в білі й чорні латки.

— Була ряба, а це Дашунька для неї такий раціон склала, що білі латки почорніли, і тепер свиня вроді й уся чорна.

Пшонь готовий був вискочити з човна.

— Вези, діду, назад! — гукнув він.— Завертай!

— Ще ж не доїхали.

— Кому сказано: назад!

— Ще ж я на динозаврія не поглянув.

Пшонь, мабуть, хотів стрибнути на діда і вирвати в нього з рук весло, але Утюжок спокійно помахав йому веслом перед носом і порадив:

— Сиди й не ворушись, чоловіче, бо я й не таких тут топив. Ото про хвельдмаршала казав, та не сказав, як його втопив. Ти тут чоловік новий, не все ще знаєш. Хотів тобі хоч динозаврія показати, а коли не хочеш, то так і скажи, а не смикайся. Завертати, то й завернемо. Петро нас жде, нікуди не втече, хай поспить там трохи...

На березі Пшонь спершу наказав їхати до свиноферми, але одразу передумав і скомандував:

— Вези додому!

Дід Утюжок сидів біля Петра Безтурботного і вдоволено покахикував.

Пшонь нічого не чув, був далеко звідси. А щоб бути ще далі, щойно зіскочивши з воза біля двору Несвіжого, мерщій знайшов Рекордю, вхопив його за плечі.

— Ідемо! Готуй машину! Миттю!
— Кики-брики! Я ж трохи випив.
— На шосе не виїздитимеш, бригадними дорогами...
— В район чи куди?
— Там видно буде!..

ДИНОЗАВРІЯ-3

Як же так могло вийти, що на чергову заяву Пшоня відповідь була вже за тиждень? Дуже просто: Пшонь знав, куди писати. Він засвоїв собі твердо, а якась зла сила, що скеровувала його підлі дії, підказувала йому вразливі місця, і він бив без промаху, без прогайки і без пощади. Таку б силу для боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур або з паліями війни!

Коли не знаєш, що на тебе хтось пише, то, цілком природно, не ждеш наслідків, не тіпає тебе нетерплячка і не думаєш про те, чи виконується постанова про місячний термін для відповідей на листи і заяви.

Все це, сказати б, стандартні ситуації.

Ну, гаразд. А коли ми вже маємо всі підстави здогадуватися, що саме Пшонь і є тим таємничим кляузником, який ось уже півроку не дає спокою веселоярівцям, і коли ми вдалися до відчайдушної (можна б сказати, безглуздої) спроби виявити цього наклепника і тепер з нетерпінням очікуємо, що ж буде далі, що станеться і чи взагалі станеться,— маємо ми право на нетерплячку?

Дні розтягувалися в цілі роки, години ставали днями й місяцями. Гриша Левенець, забуваючи про високопосадність, по кілька разів на день ходив до діда Утюжка, допитувався:

— Ви ж йому усе сказали як слід?

— Синашу!— відказував йому дід Утюжок. — Вже як я скажу, то ніхто так не скаже! Цей махамет як почув про динозаврія, то йому й очі побіліли, як у здохлого окуня! Страшне діло!

— І ви думаєте, він повірив?

— Тут би й не таке дурне повірило! Я ж йому сліди під водою показав. Таких слідів у всьому світі немає.

— А про Мазепин віз із золотим дишлем ви йому нічого не казали?

— У возі в тому не самий дишель із золота, а й втулки на всіх колесах, і розвора...

— Та хай і розвора... Мене інтересує: чи ви йому не підкинули ще цього воза?

— Зоставив у резерві. Як не клюне на динозаврія, тоді вже я його золотим возом по довбешці обемберю! Та тільки ти, Гришо, не сумлівайся: йому й динозаврія стачить по саму зав'язку!

Тим часом усі прикмети вказували на те, що Пшонь справді спіймався на гачок, закинутий дідом Утюжком. Їздив з Рекордею аж у область і на поштамті посилав якісь листи — це ще не доказ.

У Івана Івановича Несвіжого випустив новий номер стінної газети, де розкритикував усе сімейство, яке служило йому вірою й правдою,— це теж не був ніякий доказ.

Але прибіг на свиноферму з рулеткою і півдня міряв на своїй свині чорні й білі латки, щоб пересвідчитися, чи не побільшали чорні й не поменшали білі латки внаслідок підступних раціонів, складених Дашунькою,— це вже свідчило, що зерна сумнівів, заронених дідом Утюжком у свідомість Пшоня, проростають і починають давати свої плоди.

Не минуло й двох днів, як Пшонь, користуючись шкільним телефоном, знайшов у сусідній сільраді багатодітного вчителя і продав йому свою свиню з доставкою додому. Знов була колотнеча з машиною, знов зродився десь Давидко Самусь і одтарабанив Пшоня з його чорно-білою свинею до сусідньої сільради.

На ранок той учитель привіз свиню назад, мотивуючи це тим, що Пшонь запросив за неї надто велику суму. Пшонь зменшив суму і негайно відтарабанив свиню назад. Багатодітний учитель ще раз привіз чорно-білу тварину до Веселоярська, вбачаючи деяку дискримінацію і образу своєї особи з боку Пшоня. Пшонь знов одтранспортував свиню, вже вкотре використовуючи безкоштовний колгоспний транспорт. Не знати, скільки б ще тривали ці взаємоперевезення, коли б саме в цей час не з'явився у Веселоярську товариш Крикливець.

Гриша побачив у вікно, як товариш Крикливець, пригорбивши плечі, завертає з шосе до сільрадівської клумби, вискочив йому назустріч, розкинув руки не так для вітання (не доріс ще до таких фамільярних жестів!), як од здивування:

— Що таке, товаришу Крикливець?

— А що? На ці ваші Шпилі хіба що всюдиходом вилізеш! Не витяг мій «газик». Стріляє в третій циліндр — ні тпру, ні ну! Плюнув я, кинув його, подався пішкодрала. Назад завернути теж не міг. Сьогодні вранці мені такого акафіста прочитали за твій Веселоярськ. Що ви тут накоїли?

— Ми? Накоїли?

— То, може, я? Завели якогось Шпугутькала, обписав нам увесь район з голови до ніг, а ви сидите і хоч би свиснули!

— Я ж вам казав.

— Ти? Казав?

— А коли оті демографи до мене прискіпувалися.

— То ж до тебе, а тут про весь район мова, і про наш маяк — Веселоярськ. Кому скрутилося, а кому змололося! Хто винен? Крикливець. Не виявив пильності, дав розростися... Давай, розказуй, що тут у вас.

— Нічого розказувати,— понуро мовив Гриша.

— Ти, Левенець, не крути! Мене критикують за те, що прогавив наклепника, а ти крутиш!

— Мені крутити нічого, бо воно нам уже в печінках... Ви прямо скажіть: про що там у вас написано? Про динозавра?

Крикливець трохи покліпав, помотав головою, тоді навіть помацав Гришу за плечі й за руки, ніби хотів пересвідчитися, чи це справді живий голова Веселоярської сільради, чи якийсь хитрий кібернетичний пристрій, відступив од нього, поцмокав язиком:

— Оце так, оце так! А ти звідки знаєш?

— І підписано Шпугутькалом?

— Ну, підписано! Ну то й що?

— А те, що викладайте оту писанину на стіл, щоб ми її хоч раз побачили! Бо ніхто ж не показує!

Крикливець понишпорив у своїй обшмугляній течці, дістав звідти два аркушики із зошита, поклав на стіл перед Гришею.

— Ось. Можеш хоч під рамку заводити!

— Так, так, так, — нагнувся над тою писаниною Гриша, — складається й прикладається, складається та ще й прикладається!

— Що там у тебе прикладається? — знетерпеливився Крикливець, — ти прямо кажи, що й до чого, бо мені тут ніколи балачки розводити, на мені цілий район висить!

— Повисить, нікуди не дінеться, — спокійно мовив Гриша, — і ви, товаришу Крикливець, тепер нікуди не дінетесь, поки не виконаєте завдання. Доручено вам викрити наклепника?

— Ну, доручено! Ну то й що?

— А ось я вам ще щось покажу!

Гриша, мугикаючи собі під ніс щось, ніби маршик механізаторський, пішов поволі до тої стіни, де красувалися пшеничні снопи нового врожаю. Міг би нарешті сміятися досхочу, реготати, заливатися від радості, але, як переконують нас учені, сміх вимагає деякого одерев'яніння серця, бо ж сміється тільки розум, а в Левенця серце не бажало дерев'яніти, а хотіло співати, радуватися і торжествувати.

Нарешті, нарешті! Справді, все тепер складалося докупи; і пахабні домагання Пшоня, і його погрози, залякування, і оте вперте записування всього, що почує, хто що скаже, коли, в чиїй присутності. Де вже там до нього отим миргородським гоголівським героям, які вели свою наївну хроніку з'їдання дині! Там усе обмежувалося простим потуванням: «Сія диня з'їдена тоді-то й тоді»,— а цей знай шкірив зуби над кожним записаним словом і обіцяв, що карасики застрибають на сковорідці.

Гриша видобув з-за пшеничного снопа скручений в рурку великий аркуш цупкого паперу, розгорнув його на столі, придавив великими кукурудзяними качанами (теж цьогорічного врожаю), тоді поклав на той папір привезені Крикливцем аркушики з шкільного зошита, трохи помилувався своєю роботою, прицмокнув:

— Клас!

— Це що таке? — не зрозумів нічого Крикливець.

— Це? Домашня стінна газета.

— Що-що? Мало мені мороки, ще ти вигадуєш якісь стінгазети? Хочеш, щоб я створював ще одну комісію по цій твоїй вигадці?

— Вигадка не моя.

— А чия ж?

— Погляньте пильненько на всі ці писання!

Крикливець підійшов, нахилився, потер собі очі, знов нахилився.

— Почерк вроді однаковий, — знизав плечима.

— Однаковий, бо писав той самий чоловік.

— Хто ж він?

— Учитель фізкультури Пшонь. Недавно присланий. Як приїхав, так і почав обписувати нас з усіх боків.

— Чому ж мовчали?

— Бо ніхто не знав. Я вперше бачу його допис. А то ж ніхто не хотів показати. А стінну газету він випускає у Івана Івановича Несвіжого, у якого квартирує. Називається «За передовий домашній побут». Передова стаття: «Всі сили на благоустрій нової хати». Це хата, де живе Пшонь, бо Несвіжі живуть у старій хаті. Ось критичний матеріал: «Чому хліб глевкий?» Тут ось меню на тиждень. Тут критика Рекорді (це син Несвіжого), який довго спить.

— А де він, цей ваш Пшонь?

— Він такий наш, як і ваш. У школі, спить у спортзалі.

— Ану ж веди мене до цього пасквілянта! — рішуче звелів Крикливець.

— Я й сам тепер хотів би з ним перемовитися, — блиснув очима Гриша.

Мотоциклом не поїхали, щоб не сполохати Пшоня завчасно, пішли до школи пішки. Занять у класах ще не було, бо школярі помагали збирати кукурудзу, в спортзалі, влігшись на поролонових матрацах, солодко спав Пшонь під гучну музику телевізора, на екрані якого скупенько вдягнені дівчатка (тільки на ногах товстенькі панчохи в поперечну смужку) крутили модну аеробіку.

Гриша вимкнув телевізор, і Пшонь одразу прокинувся. Сів, невдоволено блимнув булькамн, поворушив гострими вусами.

— В чім діло?

— Ваше прізвище Пшонь? — суворо спитав Крикливець.

— Не Пшонь, а Шпонька! — гукнув той, але на Крикливця ніякі вигуки не діяли.

— Це ваша робота? — показав він аркушики про динозавра у Веселоярську.

— А як моя, то в чім діло? — підскочив Пшонь.

— Чому ж ви підписуєте «Шпугутькало»?

— Бо я Шпонька, а Пугутькало — моє дівоче прізвище!

— Ну, чудеса! — гмикнув Гриша. — То ви були ще й дівпцею?

— Не ваше діло, ким я був і ким буду! І нічого тут пікіритися. Я звик не дивитися на чужі зуби, а показувати свої.

— Це видно,— спокійно зауважив Гриша.

— Ви ще молодий і не бачили, то я вже постараюсь показати!

Крикливець майже зацікавлено розглядав Пшоня.

— Слухайте, — суплячи брови, сказав він, — ви розумієте, що ваша діяльність протизаконна? Я офіційно попереджаю вас...

— Го-го! — націлюючись на нього вусами, посміявся Пшонь. — Од попередженнь ще ні в кого живіт не болів. А я тут наведу порядок! Прийшли — то й добре. Бо я й сам уже хотів або до одного голови, або до другого. Мені треба дощок.

— Збираєтесь вмирати? — поцікавився Гриша.

— Що значить — вмирати?

— Тоді навіщо ж дошки? Я думав, на труну.

— Мене нікому поховати не вдасться! Я живіший за всіх живих!

Окунів би на тебе ловити, подумав Гриша, але осмикнув себе за такі несосвітенні думки, бо його суспільне становище не давало права зрівнювати чоловіка з живцем, навіть такого, як Пшонь. А яку кару можна б для нього вигадати? Коли блоху збільшити в тисячу разів, вона стане такою, як сковорідка. От би таку мільйоннокусючу потвору напустити на цього кляузника! Це вже не дитячий талатай.

Гриша з надією поглянув на Крикливця: може, хоч той якось налякає цього нахабу? Але Крикливець, видно, теж уперше в житті зустрічався з таким екземпляром людської породи і трохи навіть розгубився. А Пшонь тим часом висвячувався ще дужче.

— Дошки мені для шафи! — заявив він. — Щоб міцна і на ключик замикалася! В мене секретні матеріали. Досьє на все ваше взірцеве село. На всіх маю! Я все про всіх знаю! Я знаю більше, ніж ви всі думаєте! Я знаю таке, що ніхто не знає!

— Ой я знаю, що гріх маю, — глузливо замугикав Гриша, але Пшонь заткнув йому рота:

— Ще молодий тут мені перебаранчати!

— Ну, гаразд, я молодий. А от товариш Крикливець, районний керівник, спеціально приїхав, щоб вивести на чисту воду такого пасквілянта, як оце ви.

— Районний масштаб для мене вже давно пройдений етап! — цинічно вишкірився Пшонь.— Я вас ще до столиці доведу, ви в мене всі застрибаєте на сковорідці!

Левенець поглядом попросив підтримки в Крикливця, але той, зробивши Пшоню попередження, здавалося, вичерпав арсенал своїх адміністративних засобів і тепер тільки виробляв таке бровами, ніби хотів перекинути їх собі через голову.

Тоді Гриша вдався, як йому здавалося, до найбільшої загрози, заявивши Пшоню:

— Між іншим, ви тут погрожуєте нам столицею, а ми якраз запросили зі столиці письменника, щоб він показав народові вашу ганебну діяльність.

Вже наступної миті Гриша зрозумів, що не слід було згадувати про столичного автора, бо Пшонь так і вп'явся!

— Це ж який письменник? Отой, що «Роксолану» пашкрябав? Заграє з вами, хвалиться, що з козаків? З яких там козаків! З турків! І дід його з турків, і батько. І не Загребельний, а Загрібей. Я ще до нього доберуся. Застрибає в мене на сковорідці! Турок, а раз турок — шукай біля нього гарему жінок на сотню!

— Яких жінок? —обурився Гриша.—Його Свиридон Карпович знає вже сорок чотири роки. Разом були на фронті. Письменник з дружиною живе тридцять п'ять років. Діти. Онуки. Старий чоловік.

— Старий? Розберемося, навіщо йому наша медицина продовжила життя. Чому не вмер досі? На війні був? Був. Усіх там вбивало, а він зберігся? З ста його однолітків дев'яносто сім загинуло, тільки троє вціліло. А чому це вцілів саме він? Ніхто не подумав про це, а Пшонь подумав! Бо в Пшоня золота голова! Я ще до цього письменника доберуся! У нього сама ручка коштує стільки, як центнер пшениці по державних цінах. Це ж безобразія! Ми ще розберемося, від чого більша користь — від центнера пшениці, чи від письменницької ручки!

— Все залежить од того, хто пише ручкою,— спокійно сказав Гриша.— Коли такий паскудний тип, як ви, тоді справді користі пшик, зате зла не обберешся! Ходімо звідси, товаришу Крикливець, ви своє попередження зробили, а вже далі дозвольте діяти нам самим. У Веселоярську народ твердий. Ми за свою правду заставимо й за дев'ятими воротьми гавкнути! І не таких навіть, як оце шпугутькало.

ОСТОВПІННЯ

Гриша провів Крикливця, який поїхав до райцентру «Волгою» Зіньки Федорівни, і тепер ішов і, як пишуть модні українські письменники, думки хаосом крутилися в голові, обганяли одна одну, плуталися, перетиналися,— інформації було стільки, що перетравити її одразу годі було й думати.

— Ну, гадство! — думав він, згадуючи знову й знову Пшоня, і його поведінку, і слова, і нахабство, і погрози.

Кулаки Гришині стискалися самі по собі, така зла сила вчувалася в них, що порвав би оце на шмаття гадів навіть таких завтовшки, як нога в дядька Обеліска. Порвав би і шматки позакидав аж в оті чорні діри, що ними жахають нас астрономи.

Але куди викинеш Пшоня?

Позаду загуркотіло, загриміло, тоді поряд з Гришею скреготнули гальма, самоскид Давидка Самусевого став як вритий, Давидко відхилив дверцята, гукнув зраділо:

— Гри, привіт!

— Здоров-здоров, ти все гапяєш?

— Життя требує темпу! Слухай, Гри, ти б міг прийти до мене на весілля?

— На весілля? Куди? З ким?

— У тітки Наталки в чайній. Мирославу свою привіз з камеломні.

— А де ж твій братик?

— Кинув Мирославу, вкрав жінку начальника каменоломні і рвонув чи аж на БАМ, чи й ще далі.

— Не замерзне там?

— Кажуть, ця жінка така, що від неї весь сніг у Сибіру розтане! А я почув та мерщій до Тахтайти, Мирославу в кабіну — і сюди! І оце сьогодні й весілля хочу.

— Було ж у тебе весілля,— нагадав Гриша.

— То було одне, а тепер друге. Вроді як нова жінка. Я Мирославу перейменую — і все правильно, як каже мій братик. Село наше он скільки раз перейменовували! Можу я свою жінку хоч раз перейменувати? Ну, Гри, прийдеш? Там будуть усі свої, тільки братва з бригади електриків, які в нас лінію лагодять. Бачив, мабуть, машину з гніздом? Вжик-вжик — і піднімає чоловіка під саме небо. Мені б таку машину — гроші лопатою загрібав би!

Гриша згадав про тих електриків з їхньою машиною і здивувався, що досі не подумав про них. А як подумати, як поду...

— Так,— сказав він Давидкові,— може, я й справді заскочу до тебе на хвильку, а ти мені от що скажи. Це ж ти привіз до Веселоярська отого нового вчителя фізкультури?

— З свинею? Я.

— Ану зістрибни до мене з кабінки.

— Та ти що? Бити мене хочеш, чи що?

— Не бити, а є один план. Злазь мерщій!

Гриша взяв Давидка під руку, поводив так його сюди й туди довкола машини і виклав йому свій план, який межував навіть з геніальним.

Першими помітили щось незвичне доярки, які бігли до ферми на перше доїння. Над Веселоярським лежав сизий осінній туман, не дуже теплий, скажемо прямо, але ще й не такий холодний, щоб пронизував до кісток. За туманом, як співається в нашій відомій пісні, ясна річ, нічого не видно, зате він мовби увиразнює всі звуки, тому в тумані все досить виразно чути. Звуки ж, почуті доярками, долинали й не з туману, а з-над нього, звідкись ніби з самого неба. Над туманом біля чайної тітки Наталки щось чхало, кашляло, лаялося й грозилося. Однак доярки належали до надто заклопотаних жителів Веселоярська, щоб прислухатися до того, що там чується з-над туману.

Хто перший прислухався, і від кого полинула чутка по всьому Веселоярську, і хто сколотив усе село і зібрав біля чайної мало не всіх вільних від роботи його жителів, тепер уже встановити не вдасться навіть прославленим авторам детективних романів.

Було — й нема.

Але що все почалося з Пшоня — це істина незаперечна.

Бо саме Пшонь подавав оті звуки-згуки з-над туману, саме він перебував між небом і землею, опинившись там під дією сил загадкових і незбагненних.

Прокинувся він удосвіта, зворухнувся, мацнув одною рукою, мацнув другою, і, як казав один наш поет, з переляку в Пшоня

«на лобі заіскрилася ропа»: він висів між небом і землею. Точніше кажучи, не висів, а лежав у чомусь круглому, як гніздо (бо й паличками вимощене, ніби в лелек), ноги стирчали вгору з одного боку, голова з другого, а гострий зад провалився в те кляте гніздо і відчував там кожну паличку і кожен сучечок.

Попри свою паскудну природу, Пшонь все ж належав до того людського різновиду, який у науці окреслюється терміном homo sapiens, бо якусь там кебету все ж мав, отож спробував згадати, що і як з ним було, починаючи з учорашнього вечора. Отой шофер, що привіз його колись із свинею до Веселоярська, запросив до чайної на своє весілля. Чом би й не піти, щоб побачити, якого добробуту досягли веселоярівці, а тоді повідомити кому треба, щоб розібралися, звідки це в них усе взялося. Далі Пшонь уже нічого й не пам'ятав, бо допався до дармівщини, наливав і наливав собі сам. І тепер оце гніздо. Що за гніздо? Що за жарти? Хочуть його збити з плигу? Спершу відгризли шмат від його історичного прізвища, тепер цей дикий жарт з гніздом. Може, хтось сподівається, що він, себто Пшонь, завагається, похитнеться і сховається в кущі? Не на того натрапили!

Пшонь, ясна річ, ніколи не читав Гегеля і ні сном ні духом не відав, що «жарт повинен заключати в собі щось таке, що може па мить обдурити; тому, коли ілюзія розчиняється в ніщо, душа знову озирається назад, щоб ще раз випробувати її (ілюзію), таким чином, через швидко змінюване напруження поспішає то туди, то сюди, від чого й відбувається вагання».

Але, дорогі товариші, не треба знати Гегеля, щоб гарячково обмацувати те місце, в якому ти опинився удосвіта над туманом після дармової випивки з малознайомими людьми, перед тим заливши їм за шкуру сала або ж отруйного гадючого жиру. Отож Пшонь «через швидко змінюване напруження», чхаючи, кашляючи, лаючись, гарячково нишпорив руками довкола себе і під собою, поки й переконався, що сидить у тому самому старому колесі від «Бєларусі», що вознесене було веселоярівськими механізаторами на височезному бетонному стовпі біля чайної, а тоді обписане ним же самим, Пшонем, у його черговій анонімці.

Пшонь мав би остовпіти від подиву й обурення, зробивши це відкриття, але як тут остовпієш, коли ти лежиш, задерши ноги, в гнізді з тракторного колеса на висоті метрів у п'ятнадцять над землею?

Тому Пшонь вдався до заняття цілком природного для такого паскудного чоловіка: став лаятися, погрожувати, репетувати.

Саме оця крикнява й зібрала довкола стовпа з гніздом (і з Пшонем у гнізді, нагадаємо) веселоярівців, які попервах тільки слухали, а тоді вже мали змогу й побачити, а згодом і подивуватися отій несамовитості Пшоневій.

Бо й справді: чого б ото галасувати? Ну, поклали тебе в гніздо, ну, поспав і проспався, то й що з того? Лежи собі, як у тещі на пуховиках, і дякуй долі, що над тобою сонце світить, а довкола

люди спокійні й доброзичливі. Он грецький схимник Симеон півтори тисячі років тому заліз на стовп в сорок ліктів заввишки і простояв на ньому цілих сорок сім років — і ні з рота духу, ні з губи мови, ніяких скарг, ніяких погроз. Або наш письменник з дванадцятого століття Кирило Туровський добровільно заліз на стовп і просидів там до самої смерті — і теж нічого. Або стовпник Микита Переяславський, якого з стовпа ні зманити, ні стягти не змогли, аж поки в 1186 році вбили, щоб не дратував людей своїм дурним подвижництвом, хіба не може він бути взірцем витривалості й упертого спокою?

Але Пшонь не знав не тільки Гегеля, а й нашої історії. Що йому історія і що він — історії? Єдине, що могло його об'єднувати бодай якоюсь мірою з отими давніми-прадавніми стовпниками, це хіба що слово «стовп», яке по-грецьки читається: «стилітас», дуже нагадуючи звичне нам слово «стиліст». Слово це найчастіше застосовується до письменників, до Пшоневих анонімок навряд чи воно тулиться-тичеться, що ж до його лайок з гнізда, то вони справді могли б увійти до всіх підручників злочинницької стилістики, і тут автор, на жаль, німує, не маючи змоги навести бодай один приклад з Пшоневого злослів'я, пам'ятаючи, що над ним (автором) вивищується ціла купа літературно-критичних скоромників.

Але автор, дбаючи про своїх майбутніх критиків, хоче прийти їм на допомогу коли не в розкритті словесних структур, які випльовував Пшонь, сидячи в гнізді біля веселоярівської чайної, то принаймні в справі склacифікування цього літературного персонажа. До якого різновиду літературних героїв віднести Пшоня? До комічних? Але ще Гегель сказав: «Взагалі неможливо зовні прив'язати насмішку до того, що не має насмішки над самим собою...»

Пшонь не знав ніколи, що таке сміх, зуби він вишкіряв тільки для погрози, як тигр у клітці, коли б йому запропонували не те що затанцювати, а лише подивитися на жартівливий народний танок, він негайно б склепав анонімку про те, що танцюристки непристойно підкидають ноги і рухають стегнами.

Тоді що ж, може, це трагічний герой? Але й для цього Пшонь був істотою занадто незначною. Відомо, що в усіх класичних трагедіях герої насамкінець пронизували себе мечами, шпагами, кинджалами й іншою холодною зброєю. Коли б хтось запропонував Пшоневі зарізатися (зважаючи на його цілковиту непотрібність для життя і для людей), він би негайно настрочив анонімку про те, що цим ножем різали оселедці, які в сільмаг поступають з перебоями. Ну, і так далі...

Тому Пшонь, несвідомо усвідомлюючи, що він не може бути героєм ні трагічним, ні комічним, пробує бути зловісним, не врахувавши тої простої обставини, що український народ упродовж цілих віків розправлявся з усім зловісним з допомогою найвипробуванішої зброї: сміху, реготу, зневаги й забуття.

Пшонь стирчав у гнізді, боявся поворухнутися, гарчав і скреготав:

— Безобразія!

А луна в осінньому тумані над степом і над садками Веселоярська глузливо повторювала: азія... азія... азія...

— Я вам покажу! — скреготав зубами Пшонь.

Кажу-жу-жу! — знущалася з нього луна.

— Ви в мене застрибаєте! — обіцяв він у лютім безсиллі.

Баєте-баєте-баєте! — пересміювалося довкола.

Як бачимо, в автора не вийшло стрункої теорії новітньої міфикології. Від Адама до Пегаса, від поетів до стилістів, змішалося грішне з праведним, переплуталося.

Поняття «рай» тепер не залежить ні від яких вищих сил, і кому жити в тім раю, визначають теж не вищі сили, а ті, хто його збудував.

Гриша Левенець не пішов дивитися на привселюдне зганьблення наклепника й анонімника. Не займав би він високої виборної посади, то неодмінно опинився б під тим гніздом на стовпі й покричав би отому новітньому «стилісту»:

— То що? По всьому району поповзли чутки і трудові маси сколихнулися й обурилися? Ану ж бо сколихнися в отому гнізді! Тепер тобі не поможуть, як казав наш великий філософ Сковорода, ніякі словесні вивертаси!

Гай-гай! Гриша, хоч як йому кортіло опинитися сьогодні серед веселоярівців і поглумитися досхочу над пасквілянтом і наклепником Пшонем, вимушений був сидіти на своєму службовому місці, заспокоюваний хіба що багатомудрою Ганною Панасівною, яка нагадувала йому, що в історії ще й не таке бувало.

Чи ж треба пояснювати читачам, що зухвалий задум водрузити Пшоня в штучно збудованому гнізді, належав саме Гриші Левенцю і що саме про це він попросив Давидка Самуся. Давидко, хоч був заклопотаний перейменуванням своєї зрадливої Мирослави, змобілізував оту «братву», тобто своїх знайомих електротехніків, а вже ті, як то кажуть, провели ідею в життя.

Власне кажучи, Гриша, хоч і неприсутній, тримав руку на пульсі, він одрежисерував усі події, зробив це непомітно, але точно і, сказати б, вишукано.

Коли під стовпом, на якому сидів Пшонь, зібралися всі ті веселоярівці, які могли там зібратися, і коли Пшоневі прокляття, погрози і репетування досягли, як висловлюються астрономи, апогею, зненацька, мов давньогрецький бог, з машини з'явився дільничний міліціонер Білоцерківець, сюркнув (на жаль, не в роговий, за яким так тужить дід Утюжок, а в бляшаний сюрчок) і об'явив:

— Лаятись заборонено!

А слідом за цим пригуркотіла машина електротехніків, отої «братви», про яку казав Давидко Самусь Левенцеві, під'їхала під стовп, вжик-вжик — і залізне гніздо поповзло вгору до того штучно

створеного веселоярівськими механізаторами (для лелек, для лелек, для захисту природи!) гнізда, де несамовитів Пшонь.

А знизу подавали голоси веселоярівці, які вже (чутки літають без крил!) знали, що за цяця отой Пшонь і скільки лиха накликав він на їхнє село.

— Гей-гей! — погукували веселоярівці.

— Держись за небо, а то впадеш!

— Не кричи, бо лопнеш!

— Не буде з тебе ні хуху, ні дмуху!

Пшонь телесувався, а людям унизу ставало ще веселіше. Він лякав, а їм було не страшно. Він погрожував, а їм було смішно. Він пузирився, а веселоярівцям було гидко на нього дивитися. Він лаявся, як древній грек перед своїми рабами.

За кермом машини з механічним «гніздом» сидів Давидко Самусь. Привіз цю чуму до Веселоярська, тепер вивозь її звідси. Він обережненько причалив до Пшоневого сідала, поторгав гумове колесо, в якому стирчав анонімник, мовби припрошуючи: злазь!

Пшонь зиркнув униз, шугнув довгою ногою до верхньої металічної скаби, щоб спробувати злізти вниз, але скабу Давидко передбачливо намилив, і Пшонева нога безрадно засмикалася в повітрі.

— Безобразія! — верескнув Пшонь.— Де керівництво? Я вимагаю на переговори!

— Чіпляйсь за моє гніздо — і гайда! — гукнув Давидко.— Які тобі ще переговори!

— Вимітайся звідси! — підтримали Давидка веселоярівці.

— Щоб і духу не було!

— Вишкварюйся!

Давидко смикнув машину, і Пшонь, злякавшись, що так і лишиться на своєму стовпі на глум і знущання веселоярівців, мерщій вчепився за металічне гніздо, присів у ньому і мовби втишився на мить, але, помітивши, що його везуть геть з села, знов знесамовитів.

Од чайної до Шпилів, за якими, власне, кінчався Веселоярськ, зникаючи в тебе з очей, було кілометрів зо два. Давидко віз Пшоня ці два кілометри повільно, мов на похороні, і всю дорогу Пшонь телесувався, пручався, брикався, кричав, верещав, грозився, кляв, зубоскреготав, хвицався, гуцикав, підскакував, навіснів, пінився.

Нарешті він збагнув, що вороття вже не буде, і вирішив згадати про свої права на особисту власність.

— Де мої речі? — закричав він.

— В кузові твої речі,— спокійно повідомив з кабіни Давидко, хвацько викручуючи кермо.

— А моя панамка?

— Ось і твоя панамка! — І Давидко підкинув Пшоневу панамку, простеживши, щоб вона теж упала в кузов.

Ось так і відбулося вигнання з раю чоловіка негідного і ворожого, і був він, як писали колись наші літописці, «ужасен и трепетен», але нам це тепер байдуже...

СМІХ І РАДІСТЬ

Веселоярівці демонстрували сто вісімдесят різновидів сміху. Як казав ще геніальний автор «Слова о полку Ігоревім», «страны рады, грады веселы».

Було чого радіти й веселитися!

Що ж до нашого героя Григорія Левенця, то в нього радість була подвійна. По-перше, він, хоч і очистив веселоярівський рай від ганебного породження єхидни, все ж розумів, що вдався для цього до способу далекого від офіційного, а тому написав заяву з проханням відпустити його на комбайн, повернувши на посаду голови сільради многомудрого дядька Зновобрать.

По-друге, він мав незаплановану зустріч з власною дружиною Дашунькою Порубай, яка заскочила до нього по дорозі з одної ферми на другу лише для того, щоб спитати:

— Як би ти подивився на те, щоб я подарувала світові ще одного Левенця?

Ах, коли б Гриша знав напам'ять «Слово о полку...»! Тоді він би вигукнув: «Что ми шумить, что ми звенить далече пред зорею?»

Але й не вміючи цитувати прославлених творів нашої літератури, він вхопив Дашуньку в такі міцні обійми, що кожен, хто б це побачив, вигукнув би слідом за нашим великим предком:

«Страны рады, грады веселы».

ЗМІСТ

ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ. Роман 5
ВИГНАННЯ З РАЮ. Роман . . . 265

ПАВЕЛ АРХИПОВИЧ ЗАГРЕБЕЛЬНЫЙ
Изгнание из рая

Романы

Киев, «Радянський письменник», 1986
(На украинском языке)

Редактор В. О. Лігостов
Художник В. Т. Гончаренко
Художній редактор Н. В. М'ясковська
Технічний редактор Л. М. Бобир
Коректори А. М. Голик, Т. К. Щегельська

Інформ. бланк № 2283

Здано на виробництво 15.09.85. Підписано до друку 26.11.85. БФ 16629. Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 2. Гарнітура звичайна нова. Високий друк. 28,5 ум.-друк. арк., 29,0 ум. фарб.-відб., 32,18 обл.-вид. арк. Тираж 115000 пр. (2-й завод 15001—115000 пр.). Зам. 5-1400. Ціна в оправі 2 крб. 30 к.

Видавництво «Радянський письменник», 252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе. 310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Загребельний П. А.
З-14 Вигнання з раю: Романи.— К.: Рад. письменник, 1986.— 456 с.

Головні герої цієї книжки — хліб, любов і сміх. Хліб вирощують у багатьох місцях на землі, отже, тут немає нічого надзвичайного. Любов, як відомо, процвітає при всіх соціально-економічних формаціях. Сміються теж усі. Але автор цієї химерної книжки намагається довести, що українці сміються по-своєму, вирощують сміх у своїх степах, як і пшеницю, вже цілі віки, сміються з себе, зі скіфів, з стародавніх греків, з чортів, відьом і з світового імперіалізму. Перший роман дилогії вже встиг побачити світ кількома мовами братніх народів СРСР і країн соціалістичної співдружності.

З 4702590200-181 / М223(04)-86 29.85

У2

романи
і
повісті 1978
рік
Павло Загребельний
ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ
Павло
Загребельный
Евпраксия
Львиное
сердце
ИНИМЭ ДЕ ЛЕУ
ZAHREBELNYJ
levie
srdce
nakladatelstvo
PRAVDA

Павло Загребелни
Львско сърце
Павло Загребельний
ЛЕВИНЕ СЕРДЦЕ
Pavlo ZAHREBELNYJ
levie
srdce
Павло Загребельний
ЛЬВИНОЕ СЕРДЦЕ